

ΒΙΚΤΩΡΟΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

**ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ
ΤΑΣ ΟΠΟΙΑΣ ΕΖΗΣΑ**

«Φίλος μὲν ὁ Πλάτων
φιλότατη δὲ ἡ ἀλήθεια»

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΠΕΤΡΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 9—ΑΘΗΝΑΙ

ΒΙΚΤΩΡΟΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΑΣ ΟΠΟΙΑΣ ΕΖΗΣΑ

«Φίλος μεν ο Πλάτων φιλότατη δε η αλήθεια»

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΠΕΤΡΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
ΟΔΟΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 9—ΑΘΗΝΑΙ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Αφιέρωσις	γ
Πρόλογος	ε
ΜΕΡΟΣ Α'	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Κωνσταντίνος	1
Ο κ. Βενιζέλος	3
Κρίσεις μετά τον θάνατον του Βενιζέλου	8
«Στρατιωτικός κόσμος» — Στρατιωτική ένωσις	10
Tratadore traditore	13
Η έκθεσις του Διαδόχου περί της εκστρατείας του εν Θεσσαλία πολέμου του 1897	19
Ο ξένος ανταποκριτής εφημερίδος και η φιλαλήθεια του Κωνσταντίνου	25
Πρωθυπουργία Γ. Θεοτόκη	27
Επανάστασις ή προνοντσιαμέντο του στρατού κατά το 1909	32

Συνεργασία μου μετά του κ. Βενιζέλου 1910	33
Αι ιδέαι του Βασιλέως Κωνσταντίνου επί της ατομικής ελευθερίας	37
ΜΕΡΟΣ Β'	
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ	
Συστάσεις Βενιζέλου περί μη καταλήψεως της Θεσσαλονίκης	41
Βαλκανικοί πόλεμοι	42
Πώς δεν εχάσαμεν πέντε ημέρας εις Σέρβια	43
Καταιγίς εντός του Στρατηγείου του Διαδόχου	44
Πώς ελήφθη η απόφασις να προχωρήσωμεν προς Θεσσαλονίκην	46
Η άτοπος ανάμιξις του Ε. Βενιζέλου εις τα στρατιωτικά	47
Παράδοσις Θεσσαλονίκης	51
Ο Βούλγαρος Θεοδωρόφ	55
Εις το χωρίον Δαούτ-Μπαλί	56
Η είσοδος εις την Θεσσαλονίκην	57
Συνομιλία με τον Διάδοχον	59
Ο Κωνσταντίνος εις την πόλιν	60
Παρέλασις της Μεραρχίας	62
Εκκαθάρισις της Θεσσαλονίκης από τους Βουλγάρους	64
Παρουσίασις του Γεν. Επιτελείου του στρατού Μακεδονίας υπό του Διαδόχου προς τον Βασιλέα Γεώργιον εν Κοζάνη	68
Πώς απεσοβήθη στάσις στρατιωτική εν Βερροία	69
Πώς προελάβομεν τους Βουλγάρους εις την κατάληψιν της Θεσσαλονίκης	70
ΜΕΡΟΣ Γ'	
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ	
Πώς μετέβη ο Διάδοχος εις Ήπειρον	74
Ο επίδοξος διάδοχος Γεώργιος χρησιμοποιείται προς παραπλάνησιν του εχθρού	83
Η βροχή δεν σταματά τας επιχειρήσεις	85
Επίσημος κωμωδία	88
Η γνώμη του Αυστριακού στρατιωτικού ακολούθου διά την	93

εκπόρθησιν του Μπιζανίου και απάντησις του Διαδόχου	
Τουρκική κατασκοπεία	94
Ο Βενιζέλος εις την γραμμὴν του πυρός	96
Μεγαλόφρων πρότασις του κ. Βενιζέλου	97
Παράδοσις Ιωαννίνων	103
Εφιλοδόξησε να επικληθῆ Βουλγαροκτόνος	105
Πώς ἔμαθεν ο Διάδοχος την δολοφονίαν του Βασιλέως Γεωργίου	106
Απόπειρα συνεννοήσεως μετὰ της Τουρκίας κατά το ἔτος 1913	107
ΜΕΡΟΣ Δ'.	
ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ	
Στρατηγικὴ συγκέντρωσις εν Μακεδονία κατά των Βουλγάρων	114
Μεταστάθμευσις Στρατηγείου εις Θεσσαλονίκην άνευ του αρχηγού του στρατού	117
Πώς δεν παρητήθη ο κ. Βενιζέλος εν Βουκουρεστίω	119
Περί ψυχραιμίας	121
Το περιώνυμον οχυρόν του Ρούπελ	122
Ο κατά των Βουλγάρων φόβος του κ. Βενιζέλου	128
Σερβικὴ διανοητικότης	132
Αιφνιδιαστικὴ πρώτη επίθεσις των Βουλγάρων εις το Παγγαίον	135
Πώς επανήλθεν εκ του ταξειδίου του εις το εξωτερικόν ο Βασιλεύς κατά το ἔτος 1913	138
ΜΕΡΟΣ Ε'	
ΣΥΜΜΑΧΙΚΑ	
Συνάντησις του κ. Βενιζέλου επί της εξέδρας του Νέου Φαλήρου μετὰ την μετὰ το πέρας του Βουλγαρικού πολέμου επάνοδόν μου εκ Θεσσαλονίκης	142
Η πυρκαϊά του δάσους του Τατοΐου	144
Η προς Κόρακα επιστολή	147
Η πολιτικὴ της ουδετερότητος 1915 — 1917	149
Η πολιτικὴ της ουδετερότητος κατά τα ἔτη 1915—16—17	165
ΜΕΡΟΣ ΣΤ'	

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1921 — 1922	
Αναίρεσις των κατ' εμού επιθέσεων	181
Συνομιλία μετά του Βασιλέως περί φανατισμού	195
Σχέσις προς Γούναρην	205
Πρότασις αναστολής εχθροπραξιών 1921	208
Πώς εκλήθη ν' αναλάβω την αρχηγίαν του Γεν. Επιτελείου τέλη Μαρτίου 1921	210
Συνάντησις μετά του Παπούλα εις Σμύρνην	212
Επάνοδος του Γ. Ζωγράφου εκ της Βορείου Ηπείρου	213
ΜΕΡΟΣ Ζ	
ΔΙΑΦΟΡΑ	
Πρόσκλησις εις την αρχήν του κ. Βενιζέλου κατ' Αύγουστον του 1915	216
Διεθνής τυχοδιώκτης	218
Η ειλικρίνεια μερικών ξένων ανταποκριτών εφημερίδων	221
Η προς Μ.π.....επιστολή	224
Επάνοδος εις υπηρεσίαν	226
Η διάλυσις του οικονομικού σώματος στρατού	231
Πώς εκηρύχθη η επιστράτευσις του 1915	235
ΜΕΡΟΣ Η'	
ΕΞΟΡΙΑ — ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ - ΔΙΚΗ	
Εξορία εις Κορσικήν	240
Δίκη του Επιτελείου και φυλάκισις	247
ΜΕΡΟΣ Θ'	
ΕΚ ΤΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟΥ ΜΟΥ	
Ιστορικά παρεκβάσεις	257
ΜΕΡΟΣ Ι	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
Συμπεράσματα εκ της αφηγήσεως	269
Τα εκ του πρώτου παγκοσμίου πολέμου πορίσματα	276

Η κατ' εμού εχθρότης του κ. Λυκούδη	282
Αποκατάστασις κακοποιηθείσης αληθείας	283

Εἰς τὴν εὐγενῆ πλειάδα
τῆς νέωτέρας Ἑλλάδος

Τὸν Κυβερνήτην **ΙΩΑΝΝΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΝ**

Τὸν συνετὸν **ΒΑΣΙΛΕΑ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΤΟΝ Α΄**.

Τὸν μεγαλεπήβολον πολιτικὸν **ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ**

Τὸν ἐμψυχωτὴν τῆς στρατιωτικῆς Νεολαίας

Π. Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΝ, συνρ|χην πυροβολικοῦ

Τὸν ἔθνομάρτυρα **ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ**

Τὸν συνετὸν Πρωθυπουργὸν **ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΘΕΟΤΟΚΗΝ** τὸν
δημιουργήσαντα τὸν πολεμικὸν στρατὸν διὰ τοῦ
ὁποίου ἡ μικρὰ Ἑλλάς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν
ἐνίκησε κατὰ τοὺς πολέμους 1912—1913

Τὸ παρὸν ἔργον ἀνατίθημι ὡς μνημόσυνον
τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης.

ΒΙΚΤΩΡ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς παρουσίας συγγραφῆς ; Ἡ Ἱστορία θὰ δώσῃ γρήγορα ἢ ἀργὰ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἅτινα θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τοὺς ἐπαύοντας ὅπως μάθωσι τὰ συμβάντα κατὰ τὴν περιπετειώδη καὶ σπουδαιοτάτην περίοδον ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1922, καθ' ἣν ἐξελίχθησαν τόσα σοβαρὰ καὶ μεγάλα διὰ τὸν Κόσμον καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα πανευρωπαϊκὰ καὶ βαλκανικὰ γεγονότα. Ἀλλ' ἡ Ἱστορία, ἡ ξηρὰ καὶ ἀπαθὴς Ἱστορία, θέλει δώσῃ αὐτῶν τῶν συμβάντων τὴν γνῶσιν, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ τὸν λόγον δι' ὃν τὰ διάφορα ταῦτα γεγονότα ἐδημιουργήθησαν, ἐξελίχθησαν καὶ κατεστράφησαν, διότι ἡ Ἱστορία, ἡ σοβαρὰ Ἱστορία, δὲν ἔχει προορισμὸν νὰ ἐξετάσῃ τὰ παρασκήνια, τὰ θέματα τὰ ἔχοντα μίαν ἱστορικὴν σημασίαν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενα νὰ ἐκτεθῶσι ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἀφηγήσεως. Ἡμεῖς ζήσαντες καθ' ὃν χρόνον τὰ γεγονότα ταῦτα παρεσκευάζοντο καὶ ἐδημιουργοῦντο, μοχθήσαντες καὶ παθόντες ἕνεκα ἀκριβῶς τῆς ἐνεργείας ἡμῶν πρὸς δημιουργίαν καὶ ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, ζήσαντες σιγμᾶς ἀγωνίας, χαρᾶς καὶ κινδύνου, εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ μάθῃ τὰ αἷτια καὶ τὰ αἰτιατὰ τῶν συμβάντων τὴν παρασκηνιακὴν ἐκείνην γνῶσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιζόμενοι οἱ ἐπαύοντες θέλουσι κρίνει ἀσφαλέστερα τὰ γεγονότα. Ἐπιθυμῶ, καὶ παρακαλῶ νὰ πιστευθῶ, ὅτι λέγω τὴν ἀλήθειαν, ἡ ἀφήγησις τῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ ἀνεκδότων νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν ἀντικειμενικὴ καὶ ἂν εἶναι δυνατόν ἀπρόσωπος, δηλαδὴ νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς ἀποβλέπουσα τὸ πρόσωπον τοῦ γράφοντος. Ὁ γράφων ἔζησε ἐν τοῖς ἀνεκδότοις καὶ ὑπῆρξε πρόσωπον κοινὸν τῆς παριστωμένης ἐποχῆς καὶ ἱστορικῆς περιόδου. Δὲν ἐπιθυμῶ καὶ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ περιγράψω ἴδια συμβάντα, ζητήματα ἅτινα πρόκειται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀφορῶσι τὴν δράσιν μου ἢ τὰς ἀγαθὰς μου πράξεις. Ἡ ἐξιστό-

ρησις ἀφορᾷ ἄλλα πρόσωπα, ἂν δὲ παρεμβάλλομαι καὶ ἐγώ, τοῦτο κάμνω ἀπλῶς διότι ὑπῆρξα μάρτυς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τῶν ἀφηγουμένων. Ἡ ὁράσις μου, καλὴ ἢ κακὴ, θὰ κριθῆ, ἂν λάβῃ τις τὸν κόπον ν' ἀποσχοληθῆ μὲ τὸ πρόσωπόν μου, ἀπὸ ἄλλον τινα ἱστορικὸν ἢ επικριτὴν. Ἡ Ἱστορία εἶναι μία καὶ ἐνιαία, ἀλλ' ἢ Ἱστορία διὰ νὰ κατανοηθῆ, διὰ νὰ διδάξῃ καὶ ἀκόμη διὰ νὰ θέλξῃ, πρέπει νὰ συνοδεύηται καὶ ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ χαρακτήρου, τῶν ἰδιωμάτων, κακῶν ἢ καλῶν, τοῦ ἥθους καὶ ὕφους τῶν πρωταγωνιστῶν. Οἱ πρωταγωνιστήσαντες εἰς τὴν περιόδον ταύτην τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι κυρίως δύο: Ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς αὐτοῦ. Περὶ τοὺς δύο αὐτοὺς πόλους στρέφεται καὶ ἐξελίσσειται ἡ ἀφήγησις καὶ ἐξιστορησις. Πρέπει ὅθεν νὰ γνωσθῶσι καλῶς ἀμφοτέρω καὶ νὰ ἀναταμῶσι οἱ χαρακτήρες αὐτῶν, οὐχὶ διὰ βιογραφιῶν καὶ ἱστορικῶν γραφομένων, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως συμβάντων, γεγονότων καὶ περιστατικῶν ἀφορῶντων αὐτούς, ἄνευ κρίσεων ἢ επικρίσεων, ἄνευ τῶν παρεμβολῶν τῆς σκέψεως καὶ τῶν αἰσθημάτων, φιλικῶν ἢ ἐχθρικῶν, πρὸς τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα, τοῦ γράφοντος ἢ ἀφηγουμένου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἀφηγούμενος γράφων τὰ ἀνέκδοτα τ' ἀφορῶντα τοὺς δύο αὐτοὺς πρωταγωνιστὰς χωρὶς νὰ θέλῃ προσδίδει εἰς αὐτὰ τὸν χρωματισμὸν τὸν ὁποῖον ἢ αἰσθηματολογία αὐτοῦ ἔχει· ἐγὼ ὁμως ὁμολογῶ καὶ παρακαλῶ νὰ πιστευθῶ, ὅτι προσεπάθησα νὰ μὴ μὲ ἐπηρεάσῃ οὔτε ἢ πρὸς τὸν Βασιλέα μου ἀφοσίωσις καὶ ἀγάπη, οὔτε ἢ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον, ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνον δημιουργηθεῖσα, ἀδίκως κατ' ἐμέ, ἐχθρότης πρὸς τὸ πρόσωπόν μου. Λέγω προσεπάθησα καὶ ὄχι κατώρθωσα, διότι τοῦτο εἶναι ζήτημα ὅπερ θέλει κρίνει ἢ Ἱστορία. Ἐγὼ ὁμως ἔχω ἀκράδαντον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀφήγησις μου εἶναι καθαρῶς ἀντικειμενικὴ καὶ ὡς τοιαύτην τὴν παραδίδω εἰς τὸ κοινὸν καὶ ἀποδέχομαι τὴν ἐπὶ ταύτης ἐπιεικῆ κρίσιν σχετικῶς μόνον μὲ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ μὴ τῆς προσπαθείας μου πρὸς ἀντικειμενικὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων.

Εἰς πολλὰ ἀνέκδοτα ἢ ἀπομνημονεύματα θέλει κατ' ἀνάγκην λάβει μέρος καὶ ἡ μνήμη ὡς αὕτη διετηρήθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους. Τὴν ἀφήγησιν ποιῶμαι μόνον μετὰ τὴν περῶσιν τῆς πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς περιόδου, καθ' ἣν τὰ ἱστοροῦ-

μενα πρόσωπα περιγράφονται και ἡ μνήμη ἴσως νὰ παρήλλαξε λεπτομερείας τινὰς τῶν γεγονότων. Ἄλλὰ ἂν και δὲν φρονῶ δι τὴ μνήμη ἠπάτησε τὸν γράφοντα, ζητῶ τὴν ἐπεικὴ ἐκτίμησιν τῶν δρασάντων ἂν παρέλειψά τι ἐν τῇ ἀφηγήσει, ὅπερ αὐτοὶ κάλλιον ἐμοῦ ἔχουσι εἰς τὴν μνήμην των. Ὅπωςδὴποτε ἡ ἀφήγησις εἶναι πιστὴ ἀπεικόνισις τῶν συμβάντων, ὡς πιστεύω σήμερον δι ἐξειλίχθησαν ἐν τῇ πραγματικότητι. Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς ἀφηγήσεως εἶναι γενικώτερος και ἀφορᾷ τὰς μεγάλας γραμμὰς τῶν συμβάντων και ἐλπίζω δι εἰς τὰς μεγάλας αὐτὰς γραμμὰς εἶμαι ἀσφαλῶς ἐντὸς τῆς ἀληθείας και τῆς πραγματικότητος.

Τὰ ἐν τῇ παρούσῃ συγγραφῇ ἀναφερόμενα γεγονότα ἐγράφησαν καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς μνήμης και μὴ ἀκολουθοῦντα κατὰ συνέπειαν χρονολογικὴν σειρὰν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ὑπαγορεύσεως, τὰ συμβάντα κατετάχθησαν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν. Οὕτω γεγονότα γραφέντα μεταγενεστέρως ἄλλων παλαιότερων ἔλαβον τὴν δέουσαν χρονολογικὴν σειρὰν ἀφηγήσεως.

Κατὰ συνήθειαν ἐθιμοταξίας, ὅταν τὸ ἀναφερόμενον πρόσωπον ἀνεφέρετο εἰς συγγραφὴν καθ' ἣν ἐποχὴν τοῦτο ἦτο ἐν ζωῇ προτείνεται ἡ λέξις «κύριος» (ὁ κ. Βενιζέλος κτλ.), ὅταν δὲ τὸ ἀναφερόμενον πρόσωπον δὲν εὐρίσκετο πλέον ἐν τῇ ζωῇ, τὸ πρόσωπόν του ἀναφέρεται ἄνευ τῆς λέξεως «κύριος» (ὁ Τρικούπης, ὁ Θεοτόκης κτλ.).

Τὴν παρατήρησιν ταύτην ἀναφερομεν ἀπλῶς χάριν τῆς ἐθιμοταξίας.

Ἀθῆναι, Μάϊος 1946

ΒΙΚΤΩΡ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ

Διόρθωσις τυπογραφικῶν σφαλμάτων

Σελίς	33	στίχος	19	Ἐντι ὡς	πολιτικοῦ συμβούλου	γράφε	πολιτικὸν σύμβουλον
>	45	>	8	>	τὸ Μεταξᾶ	γράφε	τὸν Μεταξᾶν
>	49	>	8	>	τῶν δύο στρατῶν	γράφε	τῶν δύο συμμάχων στρατῶν
>	50	»	12	>	περισεύοντος	γράφε	περισαινόντος
»	78	>	23	>	τῶν τοῦ Διαδόχου	γράφε	τῶν διαταγῶν τοῦ Διαδόχου
»	82	>	9	>	σωτήρα	γράφε	σώτηραι
>	92	>	30		διαγράφεται ἡ λέξις		πλήρωμα
>	95	>	16	>	Κανέτα	γράφε	Κανέτας
>	104	>	22	>	νὰ κρατηθῆ ὡς ὄμηρος	γράφε	νὰ κρατή- σουν ὡς ὄμηρον
>	179	»	20	>	ἐπέτυχον	γράφε	ἀπέτυχον
>	184	>	8	>	. Ἡ πρότασις	γράφε	, ἡ πρότασις
>	189	>	11	>	στρατιωτικὴν	γράφε	στρατιωτικὴ
>	190	>	21	>	τὴν ἐνδόσιμον	γράφε	τὸ ἐνδόσημον
»	196	>	24	>	περιβενόντων	γράφε	περισαινόντων
>	220	>	16	>	κατῆ	γράφε	κατὰ
>	234	>	17	>	Μπασδέκης	γράφε	Μπ....
>	251	>	34	>	ἐνηγμένοι	γράφε	εὐηγμένοι
>	280	>	21	>	ἀντιθέμενοι	γράφε	ἀντιτιθέμενοι
>	281	>	12	>	πρίσματα	γράφε	πορίσματα

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ᾠ Αφιέρωσις	σελὶς	γ
Πρόλογος	»	ε

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κωνσταντῖνος.....	»	1
Ὁ κ. Βενιζέλος.....	»	3
Κρίσεις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βενιζέλου.....	»	8
«Στρατιωτικὸς κόσμος»—Στρατιωτικὴ ἔνωσις.....	»	10
Tratadore traditore.....	»	13
Ἡ ἐκθεσις τοῦ Διαδόχου περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ πολέμου τοῦ 1897.....	»	19
Ὁ ξένος ἀνταποκριτὴς ἑφημερίδος καὶ ἡ φιλαλήθεια τοῦ Κωνσταντίνου.....	»	25
Πρωθυπουργία Γ. Θεοτόκη.....	»	27
Ἐπανάστασις ἢ προνουντσιαμέντο τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ 1909.....	»	32
Συνεργασία μου μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου 1910.....	»	33
Αἱ ἰδέαι τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας.....	»	37

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Συστάσεις Βενιζέλου περὶ μὴ καταλήψεως τῆς Θεσσαλο- νίκης.....	»	41
Βαλκανικοὶ πόλεμοι.....	»	42
Πῶς δὲν ἐχάσαμεν πέντε ἡμέρας εἰς Σέρβια.....	»	43
Καταιγὶς ἐντὸς τοῦ Στρατηγείου τοῦ Διαδόχου.....	»	44
Πῶς ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις νὰ προχωρήσωμεν πρὸς Θεσ- σαλονίκην.....	»	46

Ἡ ἄτοπος ἀνάμιξις τοῦ Ε. Βενιζέλου εἰς τὰ στρατιω- τικά.....	» 47
Παράδοσις Θεσσαλονίκης.....	» 51
Ὁ Βούλγαρος Θεοδωρῶφ.....	» 55
Εἰς τὸ χωρίον Δαούτ-Μπαλί.....	» 56
Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.....	» 57
Συνομιλία μὲ τὸν Διάδοχον.....	» 59
Ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν πόλιν.....	» 60
Παρέλασις τῆς Μεραρχίας.....	» 62
Ἐκκαθάρισις τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.....	» 64
Παρουσίασις τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ Μακε- δονίας ὑπὸ τοῦ Διαδόχου πρὸς τὸν Βασιλέα Γεώρ- γιον ἐν Κοζάνῃ.....	» 68
Πῶς ἀπεσοβήθη στάσις στρατιωτικὴ ἐν Βεργοῖα.....	» 69
Πῶς προελάβομεν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης.....	» 70

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ

Πῶς μετέβη ὁ Διάδοχος εἰς Ἡπειρον.....	» 74
Ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος Γεώργιος χρησιμοποιεῖται πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ἐχθροῦ.....	» 83
Ἡ βροχὴ δὲν σταματᾷ τὰς ἐπιχειρήσεις.....	» 85
Ἐπίσημος κωμωδία.....	» 88
Ἡ γνώμη τοῦ Αὐστριακοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου διὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Μπιζανίου καὶ ἀπάντησις τοῦ Διαδόχου.....	» 93
Τουρκικὴ κατασκοπεία.....	» 94
Ὁ Βενιζέλος εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ πυρὸς.....	» 96
Μεγαλόφρων πρότασις τοῦ κ. Βενιζέλου.....	» 97
Παράδοσις Ἰωαννίνων.....	» 103
Ἐφιλοδόχησε νὰ ἐπικληθῇ Βουλγαροκτόνος.....	» 105
Πῶς ἔμαθεν ὁ Διάδοχος τὴν δολοφονίαν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου.....	» 106

Ἀπόπειρα συνεννόσεως μετὰ τῆς Τουρκίας κατὰ τὸ σελίς ἔτος 1913.....	» 107

ΜΕΡΟΣ Δ΄.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ

Στρατηγική συγκέντρωσις ἐν Μακεδονία κατὰ τῶν Βουλγάρων.....	» 114
Μεταστάθμευσις Στρατηγείου εἰς Θεσσαλονίκην ἄνευ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ.....	» 117
Πῶς δὲν παρητήθη ὁ κ. Βενιζέλος ἐν Βουκουρεστίῳ...	» 119
Περὶ ψυχραιμίας.....	» 121
Τὸ περιώνυμον ὄχυρόν τοῦ Ροῦπελ.....	» 122
Ὁ κατὰ τῶν Βουλγάρων φόβος τοῦ κ. Βενιζέλου.....	» 128
Σερβικὴ διανοητικότης.....	» 132
Αἰφνιδιαστικὴ πρώτη ἐπίθεσις τῶν Βουλγάρων εἰς τὸ Παγγαῖον.....	» 135
Πῶς ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ταξειδίου του εἰς τὸ ἔξωτερικόν ὁ Βασιλεὺς κατὰ τὸ ἔτος 1913.....	» 138

ΜΕΡΟΣ Ε΄.

ΣΥΜΜΑΧΙΚΑ

Συνάντησις τοῦ κ. Βενιζέλου ἐπὶ τῆς ἐξέδρας τοῦ Νέου Φαλήρου μετὰ τὴν μετὰ τὸ πέρας τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου ἐπάνοδόν μου ἐκ Θεσσαλονίκης.....	» 142
Ἡ πυρκαϊὰ τοῦ δάσους τοῦ Τατοῦτου.....	» 144
Ἡ πρὸς Κόρακα ἐπιστολὴ.....	» 147
Ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος 1915—1917.....	» 149
Ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος κατὰ τὰ ἔτη 1915—16—17	» 165

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1921—1922

Ἀναίρεσις τῶν κατ' ἐμοῦ ἐπιθέσεων.....	» 181
Συνομιλία μετὰ τοῦ Βασιλέως περὶ φανατισμοῦ.....	» 195
Σχέσις πρὸς Γούναρην.....	» 205
Πρότασις ἀναστολῆς ἐχθροπραξιῶν 1921.....	» 208

Πῶς ἐκλήθην ν' ἀναλάβω τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου τέλη Μαρτίου 1921.....	» 210
Συνάντησις μετὰ τοῦ Παπούλα εἰς Σμύρνην.....	» 212
Ἐπάνοδος τοῦ Γ. Ζωγράφου ἐκ τῆς Βορείου Ἡπείρου.....	» 213

ΜΕΡΟΣ Ζ΄.

ΔΙΑΦΟΡΑ

Πρόσκλησις εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κ. Βενιζέλου κατ' Αὐγουστον τοῦ 1915.....	» 216
Διεθνῆς τυχοδιώκτης.....	» 218
Ἡ εἰλικρίνεια μερικῶν ξένων ἀνταποκριτῶν ἡφμεριδίων.....	221
Ἡ πρὸς Μ.π. ἐπιστολὴ.....	» 224
Ἐπάνοδος εἰς ὑπηρεσίαν.....	» 226
Ἡ διάλυσις τοῦ οἰκονομικοῦ σώματος στρατοῦ.....	» 231
Πῶς ἐκηρύχθη ἡ ἐπιστράτευσις τοῦ 1915.....	» 235

ΜΕΡΟΣ Η΄.

ΕΞΟΡΙΑ — ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ — ΔΙΚΗ

Ἐξορία εἰς Κορσικὴν.....	» 240
Δίκη τοῦ Ἐπιτελείου καὶ φυλάκισις.....	» 247

ΜΕΡΟΣ Θ΄.

ΕΚ ΤΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟΥ ΜΟΥ

Ἱστορικαὶ παρεμβάσεις.....	» 257

ΜΕΡΟΣ Ι΄.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀφηγήσεως.....	» 269
Τὰ ἐκ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου πορίσματα.....	» 276
Ἡ κατ' ἐμοῦ ἐχθρότης τοῦ κ. Λυκούδη.....	» 282
Ἀποκατάστασις κακοποιηθείσης ἀληθείας.....	» 283

ΕΙΣ ΑΓΩΓΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Πρόσωπον ιστορικὸν πλέον ὁ Κωνσταντῖνος, πρέπει νὰ κριθῆ μακρὰν τῆς ἀφοσιώσεως καὶ ἀγάπης ἦν εἰς τοὺς Ἑλληνας σχεδὸν πάντα ἐνέπνευσε καὶ τῆς ἐχθρότητος ἦν εἰς τοὺς Βενιζελικοὺς μετέδωκε ἢ στάσις καὶ ἀντίστασις αὐτοῦ κατὰ τῆς πολυπράγμονος καὶ κοσμοπολιτικῆς τάσεως τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Βενιζέλου. Ἡ κρίσις ἡμῶν εἶναι ἀνεπηρέαστος ἀπὸ οἰουδήποτε αἰσθήματος φιλικοῦ πρὸς αὐτὸν ἢ ἐχθρικοῦ πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ἡ κρίσις εἶναι ἀμερόληπτος, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε καὶ τὸ γόητρον ὄπερ, ὡς ἀνθρώπων, ἠδύνατο νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς σκέψεις ἡμῶν, τὸ Βασιλικὸν αὐτοῦ γόητρον, ἐξέλιπε ἤδη διὰ τοῦ θανάτου του.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ προαιωνίου πόθου πάσης Ἑλληνικῆς ψυχῆς, τῆς ἀνακτήσεως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς πόλεως τῶν Κωνσταντῖνων. Ἡ Ἐθνικὴ Ἰδέα περιέπτυξε αὐτὸν εἰς τὸ βρεφικὸν αὐτοῦ λίκνον καὶ ἐγαλούχησεν αὐτόν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἠνδρώθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ ἀτμοσφαιρᾷ, διότι οἱ Ἕλληνες πρὸς αὐτὸν ἀπέβλεπον ὡς ἐλευθερωτὴν καὶ δημιουργὸν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Αἱ ἀποτυχίαι τῆς πολιτικῆς κατὰ τὸ 1897 ἔφερον τὸν Κωνσταντῖνον ἀρχηγὸν στρατοῦ ἀνεπαρκοῦς καὶ ἀνισχύρου πρὸς καταπολέμησιν στρατοῦ ἐμπειροπολέμου καὶ πολυαριθμοῦ, ὡς ἦτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Τουρκικὸς στρατός. Ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἠθέλησε ὅπως αὐτὸς οὗτος, ὁ ἡττηθεὶς παρὰ τὰς προσπάθειάς καὶ τὴν γενναιοψυχίαν του στρατηγός, νὰ εὐρεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1912 καὶ, μετὰ τὰς γενομένας ἀνεπιρίστους νίκας, νὰ ἡγηθῆ πολέμου κατὰ τῶν Βουλγάρων. Θεία συνάρρει νικητῆς καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐδραίωσε τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν, ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπην τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐτιμήθη διὰ πανελληνίου ἐκτιμήσεως καὶ ἐμπιστοσύνης. Ἦτο ὁ ἡγεμὼν στρατηλάτης, ἦτο ὁ ὀδηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πρὸς τὸν φυσικὸν ἀστέρα τῆς Ἑλληνικῆς

φυλῆς. Ἡ στάσις αὐτοῦ κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ὑπῆρξε σύμφωνος πρὸς τὴν λαϊκὴν ἐπιθυμίαν, τῆς μὴ ἀναμίξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ εἰς ζητήματα ἄσχετα πρὸς τὸ μέλλον καὶ πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ἄν ἡ Ἑλλὰς ἀφίετο ἐλευθέρα, ἂν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐσύρετο ἄκουσα εἰς τὸ ἄρμα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ἤθελε ἀκριβῶς βοηθῆσαι ταύτας εἰς τὴν μεταπολεμικὴν κατάστασιν, ὅταν οἱ λαοὶ αὐτῶν κουρασμένοι ἀπὸ τὴν γιγαντομαχίαν εὐρέθησαν πρὸ δυσλύτων ζητημάτων. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, ἔχων οὕτω ἀνακτῆσαι ἐν εἰρηρικῇ διαβίωσει τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολεμικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἤθελε στραφῆ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς εἰρήνης καὶ ἤθελε χρησιμεύσει πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου. Ἀτυχῶς ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1917—1918 καὶ κατόπιν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα 1919—1922 κατεπονήθη καὶ ἐκουράσθη, ἄνευ οὐδεμιᾶς πραγματικῆς Ἑλληνικῆς ὠφελείας, πλὴν τῆς δόξης ὅτι ἐπολέμησε κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς εἰρήνης. Ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, διότι ἀμφότεροι οἱ ἐχθροὶ τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἴστανται ὄρθιοι, τετραυματισμένοι μὲν, εὐέλπιδες ὅμως πρὸς συνέχισιν τῶν σφαγῶν καὶ τῶν διώξεων, δι' ὧν ἐπότισαν μὲ ἀθῶον αἷμα ἔδαφος ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὡς εἰρηνόφιλος ἐδείχθη ἀνώτερος τοῦ πολεμάρχου Κωνσταντίνου, διότι ὡς εἰρηνόφιλος ὑπέστη ἀγογγύτως τὰς ἕβρεις, τὰς λοιδορίας, τὸ σκῶμμα καὶ τὴν ἐξορίαν, τέλος δὲ καὶ τὸν ἐν τῇ ξένῃ ἄδοξον θάνατον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔζησε ὡς ἥρωας ἠθικὸς καὶ γενναῖος, οὐδέποτε μεμψιμοιρήσας διὰ τὰς βασάνους καὶ τὰς κακουχίας τὰς ἠθικὰς, εἰς αἷς ἀσμένως ὑπεβλήθη ἵνα σώσῃ τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν ἀπὸ τὰ κακὰ τὰ ὁποῖα βλέπομεν ὅτι ὑποφέρει σήμερον. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, εἶναι αὐταπόδεικτον, εἶναι ἀσφαλῶς βέβαιον, ὅτι ἐὰν ἡ μοῖρα ἄφηνε τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ μόνῃν τὴν ἐπιρροὴν καὶ ἰσχὺν τοῦ Κωνσταντίνου, αὕτη ἤθελε διαφύγει πάντας τοὺς κινδύνους καὶ τὰς δυστυχίας αἷς σήμερον ὑφίσταται. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀκόμη καὶ σήμερον ζῆ ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ θὰ ζῆ αἰωνίως ὡς τὸ σύμβολον τῆς ἐλευθερωτικῆς δράσεως αὐτοῦ ἀπὸ πάσης οἰασθῆποτε πείσεως καὶ ὑποδουλώσεως. Θὰ τὸν ἀναγράψῃ δὲ ἡ Ἱστορία ὡς τὸν μεγάλον ἀλτροῦστέην, ὅστις δὲν ἐδίστασε οὐδὲ στιγμὴν δις νὰ θυσιάσῃ καὶ αὐτὸν τὸν θρόνον του πρὸς σωτηρίαν ὄχι μόνον τῆς Πα-

τρίδος ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου. Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε μέγας, ὄχι ὅπως οἱ ἄλλοι οἱ ἀνακηρυχθέντες μεγάλοι διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα, ἀλλὰ διότι ἠγάπησε τὴν εἰρήνην τοῦ Λαοῦ αὐτοῦ, πολεμήσας μὲν ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πεδίου πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου πρὸς διατήρησιν αὐτῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀμυδρὰ σκιαγραφία τοῦ εὐγενοῦς χαρακτῆρος τοῦ μεγάλου τούτου τέκνου τῆς Ἑλλάδος.

Ο ΚΥΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Πολιτικός ἐξελιγμένος, ἱκανὸς καὶ μεγαλεπήβολος. Ἄτυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν Πατρίδα του ἐγωπαθῆς, ἐγωϊστῆς καὶ ἐγωβριθῆς. Θὰ ἦτο πράγματι μέγας πολιτικός, ἐὰν δὲν ὤθειτο ὑπὸ τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ ἐὰν ἐποδηγετεῖτο ὑπὸ τῆς νηφαλιότητος, σωφροσύνης καὶ ἀλληλοφιλίας. Ἐξήλευσε τὴν θέσιν τοῦ Κωνσταντῖνου καὶ προσεπάθησε νὰ τὸν καθυποτάξῃ πρῶτον καὶ νὰ τὸν καταβάλῃ ὀριστικῶς ἔπειτα. Ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχε, διότι ἡ τελευταία καὶ ὀριστικὴ ἐκθρόνισις αὐτοῦ δὲν εἶναι προῖον ἀμέσου αὐτοῦ ἐνεργείας. Μεγαλομανῆς, οὐχὶ ὅμως καὶ μεγαλόφρων, ἐπεδίωξε τὴν ἀρχὴν διὰ τὴν ἀρχὴν. Ἀλλὰ κυρίως ὁ κ. Βενιζέλος ἀπέτυχε διότι δὲν εἶχε καὶ δὲν ἔχει μίαν καὶ σταθερὰν πολιτικὴν κατεύθυνσιν, μόνιμον πολιτικὴν ἰδεολογίαν καὶ διαρκῆ προσανατολισμὸν πρὸς ἓνα ὀρισμένον σκοπὸν. Ἀλλὰ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ ἐλαττώματα ἤθελον ἐπισκιάσθῃ, ἐὰν προσεπάθει νὰ εἶναι ὀλιγώτερον φίλαρχος, ἐὰν δὲν ἔθετε ὑπεράνω παντὸς ἄλλου αἰσθήματος τὴν φιλαρχίαν, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξε πάντοτε καταρρίπτων παντὸς εἶδους ἐμπόδιον, ὅπερ ἤθελε φράττει τὴν πρὸς τὴν ἀρχὴν ἄνοδον.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη ποῖα εἶναι τὰ γεγονότα ἐφ' ὧν στηριζόμενοι ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς ἀνωτέρω αὐτοὺς χαρακτηρισμούς.

Ὁ κ. Βενιζέλος ἦλθεν ἐνταῦθα ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐσταδιοδρόμησε ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἐπολέμησε τὸν Πρίγκηπα Γεώργιον τῆς Κρήτης, διότι οὗτος δὲν ἠθέλησε νὰ γίνῃ πειθῆνιον ὄργανον αὐτοῦ. Ἐβλαψε πολὺ τὴν πολιτικὴν τοῦ Γεωργίου διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ ἔσπειρε καὶ ἐκεῖ τὴν διχόνοιαν, οὐχὶ τὴν πολιτικὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτειακὴν καὶ κοινωνικὴν. Οὕτω ἐξελι-

χθεις ἔφθασε ἐνταῦθα ὅπου, κατὰ τυχαίαν ὄλως συγκυρίαν, εὐ-
ρῆκε τὸν στρατὸν ἐπαναστατήσαντα κατὰ τῶν πολιτικῶν κομμά-
των καὶ ἐβοήθησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπως τελικῶς, ἐπὶ τῶν στρα-
τιωτικῶν βασιζόμενος, ἐγκατασταθῆ αὐτὸς ὡς πολιτικὸς παρά-
γων. Τὸ ἐπέτυχε χάρις εἰς τὴν ἀνεκτικότητα τῶν τότε ἀρχηγῶν
τῶν κομμάτων, ἰδίως δὲ χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Δ.
Ράλλη, ὅστις διὰ τοῦ κ. Βενιζέλου ἐπεδίωξε νὰ ταπεινώσῃ τὸν
Γ. Θεοτόκην. Καταλαβὼν διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν ἀρχὴν
ἰσχυροποιήθη κοινοβουλευτικῶς καὶ προσεπάθησε νὰ διοικήσῃ
τὸν τόπον διὰ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἰσοπολιτείας, Προσέλαβε
παρ' αὐτῷ ὡς ὑπουργοὺς ἀνδρας ἱκανοὺς καὶ δραστηριοὺς καὶ
συνέχισε τὴν πολιτείαν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ Βαλ-
κάνιοι ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν Τούρκων. Κερδήσας τὸν πρῶτον
καὶ δεῦτερον Βαλκανικόν, κατόπιν τῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὑπὸ
τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιτευχθέντων μεγίστων ἀπο-
τελεσμάτων, ἐγκατεστάθη ὡς νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος ἀγνοήσας
σχεδὸν τελείως τὴν δράσιν τοῦ στρατοῦ, διὰ νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἑαυτὸν
καὶ μόνον τὴν νίκην. Ἀτυχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπῆλθε μοιραίως
ὁ μέγας Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, εἰς τὴν δίνην τοῦ ὁποίου ἐμεθύ-
σθη καὶ ἐνόμισε ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν εἰς αὐτὸν νὰ παίξῃ ρόλον
δαιτητοῦ, ὀυθμιστοῦ τῆς καταστάσεως καὶ πολιτικοῦ Μέντο-
ρος. Τὸ μέγεθος τῶν περιστάσεων διέψευσε αὐτὸν καὶ τὸν ὑπε-
βίβασε εἰς ἀπλοῦν ὑπηρετὴν τῶν διαθέσεων τῶν Μεγάλων. Προ-
σεπάθησε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν
Δυτικῶν συμμάχων καὶ ἐπέτυχε, ἐφ' ὅσον οὗτοι δὲν ἔβλεπον τὴν
ἀνάγκην νὰ ἐμπλακῶσι εἰς πόλεμον, εἰς τὸ βαλκανικὸν πεδίον
πολέμου. Αἱ περιστάσεις τὸν ἐβοήθησαν, διότι οἱ Σύμμαχοι, ἀ-
διαφοροῦντες διὰ τὴν πραγματικότητα, ἀνέλαβον τὴν ἀφρονα
ἐπιχείρησιν τῆς διὰ θαλάσσης ἐκβιάσεως τῆς διόδου τῶν Στενῶν.
Ἠθέλησε καὶ αὐτός, ὁ μικρότατος, νὰ παραταχθῆ ἐν ἰσοτιμίᾳ
παρὰ τοὺς μεγάλους ἐπιχειρηματίας, χάρις ὅμως εἰς τὴν ἐπιμο-
νήν τοῦ σώφρονος Βασιλέως Κωνσταντίνου ἐσώθη ἡ Ἑλλὰς
ἀπὸ τὴν καταστροφὴν αὐτὴν καὶ οὕτω ἠδυνήθη νὰ διαφυλάξῃ
τὸν στόλον αὐτῆς, ὅστις σωθεὶς ἀπέκλεισε κατὰ τὸ 1919-22 τὸν
Τουρκικὸν στόλον ἐντὸς τῶν Στενῶν. Ἐπιτυχὼν εἰς τὰς ἐκλο-
γὰς τοῦ Μαΐου 1915 καὶ καταλαβὼν τὴν ἐξουσίαν, ἀφ' οὗ προ-
ηγουμένως διεβεβαίωσε τὸν Βασιλέα περὶ τῆς μὴ ἀνάγκης τῆς

ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐξόδου, προσεπάθησε νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Ἰωαννῆν εἰς ἀκουσίαν ἐξοδὸν καλέσας τοὺς συμμάχους νὰ καταλάβωσι τὴν Θεσσαλονίκην, δῆθεν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σέρβων. Ἀπολυθεὶς τῆς ἀρχῆς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1915, ἀντεπολιτευθεὶς τὸν Βασιλέα, φθάσας μέχρι κηρύξεως ἐπαναστάσεως κατ' αὐτοῦ. Τῇ ἐπεμβάσει τῶν ξένων κατέλαβε τὴν ἀρχὴν, ἀναγκάσας τὸν Βασιλέα νὰ ἀποχωρήσῃ τῆς Ἑλλάδος. Μείνας μόνος κύριος ἐν Ἑλλάδι, ἐξήγαγε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς ὀλότητος σχεδὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπολέμησε κατὰ τῶν Γερμανῶν, Αὐστριακῶν, Βουλγάρων καὶ Τούρκων καὶ προσδεθείς εἰς τὸ ἄρμα τῶν νικητῶν πολὺ ὀλίγα πραγματικά ὠφέλη προσεκόμισε ἐκ τῆς συνθήκης εἰρήνης, συντελέσας ἀπλῶς εἰς τὴν ὑπερμεγέθη αὔξησιν τῆς Σερβίας, εἰς τὴν μὴ πραγματικὴν καταβολὴν τῆς ἰσχύος τῶν Βουλγάρων, ἀξήσας ἄνευ λόγου τὴν ἐδαφικὴν αὐτῶν ἔκτασιν διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν κοιλάδων τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Ἄρδα. Καὶ ἂφ' οὗ διήρесе τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν, κατέπειξε τὸ πολεμικὸν αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων, ἐξέθεσε τὴν Ἑλλάδα ἄκουσαν εἰς τὴν Μικρασιατικὴν ἐμπλοκὴν, ἐξ' ἧς, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐξῆλθε ἡττημένη καὶ ἠθικῶς συντετριμμένη. Ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἀφῆκε τὴν Πατρίδα μας ἥσυχον, ὅπως ἀναλάβῃ ἀπὸ τὰ τραύματα ἅτινα ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἔφερε εἰς τὸ σῶμα της, ἀλλὰ δι' ἐνεργειῶν ἐν τοῖς παρασκηνίοις, δολοπλοκῶν καὶ συκοφαντῶν ἔφερε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐγκαθίδρυσεν τὴν δῆθεν Δημοκρατίαν, ἣτις πραγματικῶς ἦτο καθαρὰ στρατοκρατία, ἀπολήξασα εἰς τὴν δικτατορίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου.

Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα ἐφ' ὧν στηρίζομεν τοὺς περὶ τοῦ κ. Βενιζέλου χαρακτηρισμοὺς ἡμῶν.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ νοοτροπίαν, ὅπως ἐννοήσῃ πᾶς τις ἂν οἱ χαρακτηρισμοὶ οὓς ἀνωτέρω ἐδώσαμεν εἶναι ὑπερβολικοί.

Ὁ κ. Βενιζέλος ἠθέλησε τὴν ἀντικατάστασιν τῆς συνταγματικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ἧς αὕτη ἐξετροχιάσθη διὰ τῆς στάσεως τοῦ Γουδί. Διότι κυρίως περὶ στάσεως καὶ οὐχὶ περὶ ἐπαναστάσεως ἐπρόκειτο. Ἐπιτυχὸν τὴν ἀνοδὸν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν, ἐπέζητησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος, σφάλματα ἀρχὴν ἔχοντα ἤ ἀπὸ τὴν ἀτυχίαν τοῦ 1897.

Καὶ ἐβάδισε εἰς τὸν δρόμον αὐτὸν ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον καὶ ἐπεδίωξε τὴν ἀποκατάστασιν φιλικῶν σχέσεων πρὸς τὴν Τουρκίαν φθάσας μέχρι τοῦ σημείου ν' ἀρνηθῆ τὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν εἴσοδον τῶν πρώην συναθλητῶν συμπατριωτῶν τοῦ Κρητῶν βουλευτῶν. Περιπλακεῖς εἰς τὴν ὀδυνηρὰν δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα περιπέτειαν, προσεπάθησε νὰ ἐξέλθῃ αὐτῆς δημιουργῶν ἐξωτερικὴν ἀνωμαλίαν, ἀκριβῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν προγραμματικὴν αὐτοῦ πολιτικὴν τῆς ἀποκαταστάσεως φιλικῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων. Παρασυρθεὶς ἐν ἀγνοίᾳ του καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων, εἰσῆλθε εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τοὺς ὄρους τῆς συμμαχίας αὐτῆς καὶ ἄνευ σχεδίου ὀρισμένου πολιτικοῦ σκοποῦ, διότι εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συμμαχήσῃ, κατόπιν τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, μετὰ τῶν Σέρβων πρὸς καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ τοῦ πρώτου πολέμου, ἀποκρούσας ταυτοχρόνως τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσφερθεῖσαν συμμαχίαν διὰ τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Μετὰ τὴν νίκην τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τῶν Βουλγάρων εὐρέθη εἰς πολιτικὴν ἀμηχανίαν, διότι ἀποκρούσας τὸν διακανονισμὸν τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ὑπὸ τῆς πρώτης προταθείσης συμμαχίας δὲν ἐφρόντισε νὰ λύσῃ τὴν πρὸς αὐτὴν ἐμπόλεμον κατάστασιν, οὐδὲ διὰ συνομολογήσεως τυπικῆς ἔστω ἀνακαχῆς. Αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις ἔμειναν οὕτω ἐν ἔκκρεμότητι καί, παρὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν βραδύτερον συνθήκην τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Τουρκία ἐδημιούργησε τὸ ζήτημα τῶν νήσων. Ἦναγκάσθη νὰ προβῆ εἰς καταδίωξιν τοῦ Μεγάλου Βεζύρου ἀπὸ τὴν Κεντρῶαν Εὐρώπην. Ἀπέτυχε καὶ εἰς τοῦτο, ἐσώθη δὲ διὰ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Κατὰ τοῦτον ἔθεσε τὴν ἀρχὴν τῆς τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἀναγνωρίσας ὅτι ἡ πρὸς τὴν Σερβίαν συνθήκη συμμαχίας δὲν ὑπεχρέωνε τὴν Ἑλλάδα νὰ συμπολεμήσῃ μετ' αὐτῆς καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα εἰς τὸν κατὰ τῆς Αὐστρίας πόλεμον. Μεγαλοπραγμονῶν καὶ ὑπερβάλλων τὴν ὀντότητα τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἄτομικὴν ὀντότητα, ἠθέλησε νὰ ἐμπλέξῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Δαρδανελλίων, λησμονήσας ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀναπεπταμένα τὰ χερ-

σπῆα αὐτῆς σύνορα εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν δυτικῶν συμμάχων. Ἡ φρόνησις τοῦ Βασιλέως μας ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, εἰς δὲ τὸν κ. Βενιζέλον ἐστοίχισε ἡ παράτολμός του πρότασις τὴν ἐκ τῆς ἐξουσίας ἀπομάκρυνσιν. Κατὰ ταύτην ἐδημιουργήθη περίστασις ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος διὰ προτάσεων αὐτῶν τούτων τῶν Ἀνταντικῶν καί, ἀντὶ νὰ συνδράμῃ τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως Γούναρη, ἔπεισε τοὺς Ἀνταντικούς νὰ μὴ ἀποδεχθῶσι τοὺς ὅρους τῆς Κυβερνήσεως ταύτης καὶ οὕτω, χάριτι Θεοῦ, ἀπεσοβήθη καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἢ εἰς τὸν πόλεμον ἐξόδος τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαΐου 1915 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν κηρουχθεὶς ἀμέσως ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχεν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐμμεῖνη εἰς τὴν οὐδετερότητα, καὶ τοῦτο μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν, ἀνευ ἀποχρώσεως αἰτίας, μετήλλαξε γνώμην καὶ ἐπεδίωξε νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα καλέσας μάλιστα Ἀγγλογάλλους ν' ἀποβιβασθῶσι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἀπομακρυνθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῆς ἀρχῆς ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου, ἐκηρύχθη ἀναφανδὸν ἐχθρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ κ. Βενιζέλος ἀπομακρύνεται τῆς εὐθείας ὁδοῦ πρὸς ἠθικὴν βλάβην αὐτοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἐξανίσταται καὶ ἐπαναστατεῖ. Ἄνευ εἰρμοῦ οἰοῦδήποτε προχωρεῖ εἰς τὴν ἀκανθώδη καὶ κονιοβοριθῆ ὁδὸν τῆς διὰ τῆς ξένης λόγχης ἐγκαθιδρῦσεως τῆς δικτατορίας του, κατ' ἀρχὰς μὲν εὐρισκόμενος μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, κατόπιν καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἀνευ ἐλέγχου, ἀνευ οὐδενὸς εἵδους τροχοπέδης, φέρεται πρὸς τὸν κρημνὸν εἰς ὃν παρασύρει καὶ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ σταματήσῃ δὲ μόνον, καὶ τότε προωρινῶς, ὅταν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς τὸν καταψηφίσῃ εἰς ἐκλογὰς ἀστόχως καὶ ἀνευ τινὸς ἀνάγκης πολιτικῆς προκηρουχθείσας καὶ διεξαχθείσας. Ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπῆρξε ὁ τάφος τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυΐας. Ἐκεῖ ἐνεταφιάσθη καὶ αὐτοῦ ἡ πολιτικὴ δεξιότης καὶ ἀριστοτεχνία καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. Ἄν ἀπέφευγε τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ὁ κ. Βενιζέλος, θὰ ἦτο ὁ ἰσχυρότερος σύγχρονος πολιτικὸς ὄχι μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης ὁλοκλήρου. Ἦρκεσε ἡ παράτολμος καὶ ἀμελέτητος αὕτη ἐνέργεια αὐτοῦ διὰ ν' ἀποδειχθῇ ποῖος πραγματικῶς ἦτο καὶ εἶναι ὁ κ. Βενιζέλος. Διότι ἐκ τῆς ἀποτυχίας αὐτοῦ ταύτης ἀνεφάνησαν τὰ βασικὰ ἐλαττώματα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἡ ψυχοσύνθεσις οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ, τὸ ἀλλοπρόσαλλον καὶ τὸ ἐπιτόλαιον

αὐτοῦ. Διότι ἡ διεξαγωγή τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ταύτης ἀπέδειξε τὴν ἀνικανότητα αὐτοῦ εἰς τὴν διεύθυνσιν πολέμου πέραν τῶν ὄχθων τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν καθαρῶς ἐχθρικήν, κατ' ἐχθροῦ κινδυνεύοντος μὲ τὴν ἥτταν νὰ χάσῃ τὴν αὐτοδιάθεσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. Ὡφείλε ὁ κατακτητῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ κατέλθῃ πανέτοιμος καὶ ἰσχυρός, πάνοπλος, ἵνα διὰ μιᾶς καὶ μόνον ἐπιδρομῆς, μέχρι τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἐχθροῦ, νὰ καταβάλλῃ τὴν μάχιμον αὐτοῦ δύναμιν, τὴν κρατικὴν αὐτοῦ ἰσχὺν καὶ ἐπιβολήν. Ἀπεναντίας ὁ κ. Βενιζέλος κατῆλθεν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς ἀνίσχυρος γενόμενος ἔρμαιον τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῶν ἐχουσῶν βλέψεις συμφεροντολογικὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου. Μὴ καταβαλὼν εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὸν Ὀθωμανὸν ἀντάρτην, διεπίστωσε εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς ὅτι ἡ δύναμις ἐγκείται εἰς τὸν Κεμάλ πασσᾶν καὶ οὗτοι, διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἠναγκάσθησαν νὰ στραφῶσι πρὸς αὐτόν. Αὐτὸ ἦτο τὸ μέγα σφάλμα τοῦ κ. Βενιζέλου. Ἀποτυχῶν εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὥφειλε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἔδαφος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ διὰ συνεννοήσεως πρὸς τὸν Κεμάλ πασσᾶν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τοῦ πολυπληθοῦς ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἀπέτυχε, ἡ δ' ἀποτυχία αὐτοῦ αὕτη εἶναι ἡ γενεσιουργὸς δύναμις τῆς σημερινῆς καταστροφῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Βενιζέλος ζῆ καθ' ἣν στιγμὴν γράφομεν καὶ κυβερνᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἐπιβάλλεται ἐπομένως εἰς ἡμᾶς νὰ ἀνακόψωμεν τὴν σκιαγραφίαν αὐτοῦ ταύτην. Ἡ σκιαγραφία ὅμως αὕτη εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ τοποθετηθῇ ἀντιμέτωπος πρὸς τὴν σκιαγραφίαν ἣν ἤδη ἐγράψαμεν διὰ τὸν τερματίσαντα τὸν βίον αὐτοῦ Κωνσταντῖνον.

Κρίσεις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βενιζέλου

Ὁ Βενιζέλος ἀπέθανε καὶ κατάκειται ἤδη ἄοπλος ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς τῆς ἀδεκάστου Ἱστορίας τραπέζης. Εἰς ταύτην λοιπὸν εἴμεθα ἐλεύθεροι ν' ἀνατάμωμεν τὸν βίον αὐτοῦ καὶ νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν, ἀνεπηρέαστοι ἐντελῶς πάσης προσωπικῆς ἀντιθέσεως. Ὁ Βενιζέλος ὑπῆρξε ἐχθρὸς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς τὸν ἐπολεμήσαμεν ὅσον ἡ ψυχικὴ ἡμῶν ἀντοχὴ τὸ ἐπέτρεψε. Διεφωνήσαμεν πρὸς αὐτόν, οὐχὶ ἐκ πολιτικῆς ἐμπα-

θείας ὁρμώμενοι, διότι οὐδέποτε πολιτευθέντες, οὐδέποτε ἐσκέφθημεν νὰ καταλάβωμεν ἀντ' αὐτοῦ τὴν ἀρχήν, ἣν οὗτος τόσον στερεῶς κατεῖχεν. Ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἰσχὺν καὶ τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν τοῦ νὰ τὸν ἀντιπολιτευθῶμεν εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον, συνδραμόντες ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον αὕτη ἦτο κατὰ τὴν γνώμην καὶ πεποίθησιν ἡμῶν σύμφωνος πρὸς τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν συμφέροντα, δεινοπαθήσαντες καὶ μαρτυρήσαντες ἐκ τῶν καταδιώξεων αὐτοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον ἡμῶν, ὑποστηρίζαντες ἀφιλοκερδῶς τὴν, κατὰ τὴν γνώμην καὶ πεποίθησιν ἡμῶν, πολιτικὴν τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως ἡμῶν, ἤχθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιμετωπίσωμεν τὸν Βενιζέλον πρὸς ἀποσόβησιν τῶν τραυμάτων ἅτινα ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς ἀτυχῆς ἡμῶν Πατρίδος κατήνεγκε.

Ἐπιτυχόντες καὶ πολλάκις ἀποτυχόντες εἰς τὰς ἐνεργείας ἡμῶν τὸν συνωδεύσαμεν εἰς τὸν τάφον ἄνευ ἐχθρικῆς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως. Ἐνίκησαμεν. Διότι τελευτῶν οὗτος ἀνεκήρυξε τὸν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον σεβασμὸν καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἰδίων σφαλμάτων αὐτοῦ.

Εἴμεθα ἡσυχοὶ καὶ ὑπερήφανοὶ ἀκόμη, γνωματεύοντες ἀδιστακτικῶς ὅτι, εἰάν ἡ Μοῖρα ἤθελεν ἐπιδαφιλεύσει αὐτῷ μακροβιότητα, οὗτος ἤθελεν ἀναμφισβητήτως ταχθῆ ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ πρόφην ἐχθροῦ του καὶ ἤθελεν ἀναγνώρισει τὸ ἄδολον καὶ ἀφατρίαστον τῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελε ταχθῆ, καὶ μάλιστα σήμερον, ὑπὲρ τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀγνότητος τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κωνσταντίνου.

Ταῦτα δὲ γράφομεν ὄχι μόνον πρὸς ἐξαγνισμόν τοῦ Βενιζέλου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὑπόδειξιν εἰς τοὺς ἐναπομεινάντας ὁπαδοὺς αὐτοῦ, τοὺς μὴ ἐξιουμένους πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀρχηγοῦ των, ὅτι τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος ἡμῶν εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁ τετρατισμὸς τῆς κακῶς ὑπ' αὐτῶν τηρουμένης ἐχθρότητος τῶν βενιζελοπλήκτων ὁπαδῶν του.

Ἄς ἔχει ἐλαφρὸν τὸ χῶμα ὅπερ σκεπάζει τὴν βρωτὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν.

Ἀθῆναι, Ὀκτώβριος 1943.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΓΕΝΙΚΑ

«ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ». — ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ

Αισθανόμενος τὴν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῶν εἰς τοὺς ἄλλοις στρατοῦς συμβαινουσῶν προόδων καὶ προσπαθειῶν, ἐσκέφθην νὰ ἐκδώσω, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ φίλου μου καὶ ὁμοιοβάθμου Ε. Πίσσα, στρατιωτικὸν περιοδικόν, τὸ ὅποιον ὠνομάσαμεν «Στ ρ α τ ι ω τ ι κ ὸ ν Κ ὄ σ μ ο ν», δις τοῦ μηνός.

Τὴν 15 Ἰουλίου 1889 εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ πρῶτον φυλλάδιον. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἔζησε μέχρι τῆς 31 Μαρτίου τοῦ 1891. Εἰς αὐτὸ συμμετεῖχον πολλοὶ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ γράψαντες ὀλίγα τινὰ ἄρθρα. Τὴν λοιπὴν ἔκδοσιν ἐπιλοπόνουν ἐγώ. Τὸ τέλος τῆς ἐκδόσεως ἐπέφερεν ἡ ἔλλειψις πόρων, διότι οἱ ἀξιωματικοὶ δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι χορηγοὶ τῆς μικρᾶς συνδρομῆς.

Εἰς τὰ φύλλα αὐτοῦ εἶδον τὸ φῶς ἄρθρα τινὰ τῶν συνεργατῶν μας. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν μόνον ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ὁ πλοίαρχος τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, ὁ ταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ Πέτρος Λυκούδης, ὁ Πίσσας, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ ὀλίγοι ἄλλοι. Τὸ βᾶρος ὅμως τῆς συντάξεως ὑπέστην ἐγώ.

Ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ὑποδοχῆς, ἣν ἔλαβεν τὸ περιοδικόν, δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω κατὰ πόσον ἦτο ὠφέλιμος ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ. Ἡ μόνη ἐνέργεια αὐτοῦ ἣτις ὑπῆρξεν τελεσφόρος ἦτο ἡ ἴδρυσις τῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως, οἰκονομικοῦ συνεταιρισμοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς ἐπέτυχε καὶ τὴν 31 Ὀκτωβρίου 1889 ἐδημοσίευσεν τὸ σχέδιον τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἐταιρίας. Πρόεδρος τοῦ πρώτου Διοικητικοῦ συμβουλίου ἐξελέγη ὁ ταγματάρχης Χ. Ὁφμαν καὶ γραμματεὺς αὐτοῦ ὁ ὑποφαινόμενος. Τὸ ἴδρυμα ἐτέθη ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν προστασίαν τοῦ νεαροῦ πρίγκηπος Γεωργίου. Μετὰ τοῦ Προέδρου παρουσιάσθη εἰς τὸν τότε Πρω-

θυπουργὸν Χ. Τρικούπη, ὅστις μετὰ χαρᾶς μᾶς ὑπεδέχθη συγχαρεῖς ἡμᾶς καὶ συστήσας νὰ μιμηθῶμεν τὰ ὅμοια ἐν Ἀγγλίᾳ ἰσχύοντα. Τόσον ἦτο εὐχαριστημένος ὁ Τρικούπης, ὥστε μᾶς εἶπεν ὅτι πρὸς ἀρωγὴν τῶν ἀξιωματικῶν θὰ ἔδιδε τελωνειακὴν ἀτέλειαν. Εἰς τοῦτον παρετηρήσαμεν εὐχαρίστως ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑταιρίαν αὐτὴν, ἢ γενναία ἄλλως τε προσφορὰ, καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις, διότι ἐκτελουμένης τῆς τελωνειακῆς ἀτελείας τὸ Δημόσιον ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ ἐξασκήσῃ ἔλεγχον εἰς τὰς πωλήσεις, ὅπως περιορισθῇ ἡ πώλησις εἰς μόνους τοὺς ἀξιωματικούς, διότι ἄλλως καὶ τὸ Δημόσιον θὰ ἐζημιούτο καὶ τὸ ἐμπόριον θὰ ἐβλάπτετο.

Ὁ Τρικούπης ἐδέχθη τὴν παρατήρησίν μου καὶ εἶπεν, ὅτι ἀντὶ τῆς τελωνειακῆς ἀτελείας, θὰ ἔδιδεν ἑτησίαν ἐπιχορήγησιν 200.000 δραχμῶν, πρὸς ἐλάττωσιν τῶν τιμῶν πωλήσεως τῶν χορηγουμένων εἰς τοὺς ἀξιωματικούς εἰδῶν στρατιωτικοῦ ρουχισμοῦ κτλ.

Ἡ ἐγγραφὴ τῶν μετόχων ἐγίνεν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς, διότι κατετέθη ἑταιρικὸν κεφάλαιον 500.000 δραχμῶν, ὅπερ ποσὸν ἐθεωρήθη μέγα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ τὸν μικρὸν στρατόν μας. Πρὸς τούτοις ὁ Τρικούπης διέταξεν τὸν νομικὸν σύμβουλον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν Πετρίτην, ἵνα ἐλέγξῃ τὸ κείμενον τοῦ Καταστατικοῦ. Αἱ σχέσεις τῆς Ἑταιρίας μετὰ τοῦ Δημοσίου ἔβαινον ὀμαλῶς, ὅταν ἡ Κυβέρνησις Τρικούπη ἀνετράπη καὶ διεδέχθη αὐτὴν ἢ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη. Πρὸς τὸν νέον πρωθυπουργὸν παρουσιάσθη καὶ ἐζήτησαν τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ. Ὁ Πρωθυπουργὸς διέταξε τὸν ταγματάρχην Θ. Λιμπρίτην ἵνα συνεννοηθῇ μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ὁ Θ. Λιμπρίτης ὑπεσχέθη νὰ χορηγήσῃ τὴν ὑποσχεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἀρωγὴν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως ὅπως ἡ Κυβέρνησις ἔχῃ τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ τῶν ὑπαλλήλων. Τὸ τοιοῦτον ἐθεώρησα καταστρεπτικὸν διὰ τὴν καλὴν πρόοδον τῆς Ἑταιρίας καὶ δὲν ἐδέχθη τὴν ἀρωγὴν καὶ ἐπέμβασιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰ τῆς Ἑταιρίας, ἀπορρίψας τὴν χορήγησιν ἀρωγῆς.

Αὕτη εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο πολιτικῶν. Ὁ μὲν ἐνήργει διὰ τὸ συμφέρον τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ ἐπεζήτη νὰ κάμῃ κόμμα, θυσιάζων εἰς αὐτὸ ἀνώτερα συμφέροντα. Ἦτο ἐπόμενον νὰ μὴ δεχθῶ τὴν πρότασιν τοῦ Θ. Λιμπρίτου, τοῦ ἐκ-

προσώπου τοῦ Δεληγιαννικοῦ κόμματος, καὶ ἀπέρριψα αὐτήν, πρὸς ὕλικήν μὲν ζημίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἠθικὴν ὁμως ὠφέλειαν αὐτῆς.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ πρατηρίου ἤρχισαν μὲ δυσκολίαν οἰκονομικήν, ἀλλὰ πρὸς ὄφελος τῶν ἀξιωματικῶν, διότι κατώρθωσα ὅπως τὸ ἀμπέχωνον τῶν ἀξιωματικῶν, ὅπερ πρότερον ἐτιμᾶτο 75 δραχμάς, νὰ πωλῆται εἰς τιμὴν τῶν 45 δραχμῶν, τὸ πηλίκιον τῶν ἀξιωματικῶν, ὅπερ ἐτιμᾶτο ἀντὶ 45 δραχμῶν, νὰ πωλῆται εἰς τὴν τιμὴν τῶν 24 δραχμῶν καὶ ἀναλόγως καὶ τὰ ἄλλα εἶδη.

Εἰς τὴν Ἐταιρίαν αὐτὴν διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ὡς Γενικὸς Διευθυντὴς ἔχων ὡς Γενικὸν Γραμματέα τὸν ἱκανώτατον Ν. Κουρῆν καὶ εἰδικὸν γραμματέα τὸν Ι. Μεταξᾶν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπρομηθεύοντο πρότερον τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν ἀπὸ τὸ γαλλικὸν κατάστημα Φιλίπ, τὰ πηλίκια ἀπὸ τὸ κατάστημα Καταχανᾶ καὶ τὰ ἄλλα εἶδη ἀπὸ τὸ κατάστημα Μαλανδρίνου.

Ἄμα τῇ ἐμφανίσει τῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως τὰ καταστήματα ταῦτα διελύθησαν. Ἦντο προσέλαβον ὡς διευθυντὴν τοῦ πρατηρίου τὸν Χ. Μαλανδρινὸν καὶ ὡς διευθυντὴν τῶν ἀποθηκῶν τὸν Παβροδᾶν, ἔμπορον ὑφασμάτων, καὶ ἄλλους ἐμπορικοὺς ὑπαλλήλους, ἅπαντας, πλὴν ἐμοῦ, ἐμμίσθους.

Ἐγιναν αἱ πρῶται ἐκλογαὶ τοῦ Γενικοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, καθ' ἃς κατεψηφίσθη τὸ ὑπάρχον προηγουμένως. Τοῦτο διώρισε ὡς ἀντικαταστάτην μου τὸν Π. Δαγκλῆν ἐπὶ μισθῷ.

Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου συνέβησαν αἱ συνήθεις ἀσχημίαι καὶ καλπονοθεύσεις πρωτοστατοῦντος ἐνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ Μηχανικοῦ.

Ἐννοεῖται ὅτι ἐγὼ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὰς ἐκλογὰς. Οἱ διορισθέντες ὡς σύμβουλοι ἦσαν ἀνώτεροι τινὲς ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἐντελῶς ὁμως ἀδαεῖς τοῦ ἐμπορίου.

Ἐπειδὴ δὲ ἤρχισαν νὰ φαίνωνται αἱ καταχρήσεις εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καταστήματος, μετὰ τινα χρόνον ἤρχισα νὰ ἀμύνωμαι κατὰ τῶν εἰσβαλλόντων. Ὁ Διάδοχος θεωρήσας τὴν ἐπέμβασιν ὡς προσβάλλουσαν τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν, χωρὶς νὰ ἔχη καμμίαν δικαιοδοσίαν ἐπ' ἐμοῦ, καθόσον ἐγὼ διηύθυνα τὸν ἀνεξάρτητον λόχον τῶν τηλεγραφετῶν, εὐρῶν φαι-

νομενικὰς τινὰς ἀνωμαλίας εἰς τὴν διοίκησίν μας, μ' ἐτιμώρησε πειθαρχικῶς μὲ 40 ἡμερῶν φυλάκισιν. Ἐναφερθεῖς ὅμως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἐζήτησα τὴν ἀνάκλησιν τῆς παρανόμου διαταγῆς τῆς τιμωρίας μου.

Τὸ Ὑπουργεῖον, πεισθὲν περὶ τοῦ δικαίου μου, ἠκύρωσε τὴν διαταγὴν τοῦ τότε Διαδόχου καὶ οὕτω ἀπηλλάγην τῆς τιμωρίας. Ἄλλὰ ὁ Διάδοχος δὲν μοῦ ἐσυγχώρησε ποτὲ τὴν ἀκύρωσιν τῆς διαταγῆς του.

Βλέπων ὅτι αἱ ἐνεργεαὶ μου δὲν εὐωδοῦντο πρὸς ὄφελος τοῦ ἰδρύματός μου, ἔπαυσα τὰς ἐνεργεαὶς μου. Χωλαίνουσα ἡ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις ἐσυνέχισε τὴν ἐργασίαν αὐτῆς, διατηθεῖσα ἐν ζωῇ ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον.

Ἐὰν ἡ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὴν ἴδρυσαν, σήμερον θὰ ἦτο τὸ ἰσχυρότερον ἐμπορικὸν ἴδρυμα τῆς Ἀνατολῆς.

TRADUTTORE TRADITORE

Διὰ τῆς παρουσίας ἀφηγήσεως εἰσερχόμεθα εἰς ἓνα θέμα ἀπὸ τὰ μεγαλείτερα τῆς διανοήσεως τῶν στρατιωτικῶν μας συγγραφέων.

Πρόκειται περὶ μεταφράσεως κανονισμοῦ τῆς ἐν ἐκστρατεία ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ, τοῦ δημοσιευθέντος ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1885.

Ὁ κανονισμὸς οὗτος ἦτο ἐντελῶς ἀκατάλληλος διὰ τὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸν ἄλλως τε ἀνύπαρκτον κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι ἐκανόνιζε τὰ τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς εἰς στρατὸν μέγαν. Ἡ μετάφρασις τοῦ κανονισμοῦ τούτου ἀνετέθη εἰς τὸν εὐπαίδευτον λοχαγὸν τοῦ πυροβολικοῦ Κ. Π..... Ἐγὼ ἤμην πάντοτε ἀντίθετος πρὸς τὴν διὰ μεταγωγτισθέντων ξένων κανονισμῶν προίκισιν τῶν ὑπηρεσιῶν κανονισμῶν, διότι ἐπεθύμουν νὰ συντάσσεται ἡμεδαπὸς κανονισμὸς ἀρμόδιος πρὸς τὰς συνθήκας, ὑφ' αἷς ἤθελεν ἐνεργῆσαι ἐν πολέμῳ καὶ εἰρήνῃ ὁ μικρὸς Ἑλληνικὸς στρατός.

Ἄλλὰ τὸ θέμα τοῦτο ἦτο ἀκατάλληλον δι' ἐμὲ τὸν μικρὸν τότε ἀξιωματικόν. Ὅταν ἐξῆλθον τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων, ἐθεώρησα καθῆκον μου νὰ μελετήσω καὶ τὸν κανονισμὸν αὐτόν

Τὸν μεταφρασθέντα κανονισμόν τοῦτον ἐμελέτησα ἐπισταμένως, ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν ἐννοήσω καὶ κατέληξα εἰς τὴν γνώμην ὅτι πιθανόν νὰ ἀπετέλει οὗτος ἀντικείμενον μελέτης πολὺ ἀνωτέρου βαθμοῦ ἀξιωματικῶν, ἐμοῦ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ, καὶ τὸν ἀφήκα δι' ἄλλην εὐθετωτέραν περίστασιν.

Καταγινόμενος ὁμως εἰς τὰς ἐπὶ τῶν κανονισμῶν μελέτας μου, διέκρινα ὅτι τινὲς τῶν κανονισμῶν τούτων ἔγεμον μεταφραστικῶν σφαλμάτων καὶ ἐσκέφθην μήπως αὐτὴ ἦτο ἡ αἰτία τῆς μὴ παρ' ἐμοῦ κατανοήσεως τοῦ ἐν λόγῳ κανονισμοῦ. Ἐκ περιεργείας κινούμενος, ἐζήτησα νὰ μελετήσω τὸ γαλλικὸν κείμενον τοῦ κανονισμοῦ τοῦ 1885 ἔτους καὶ εὐρέθην εἰς τρομερὰν ἐκπληξιν.

Ἐπιστοποίησα π.χ. ὅτι, ἐνῶ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἔγραφε ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ ἐν ἐκστρατεία ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιθεωρῇ τὰ ταχυδρομεῖα, τὸ γαλλικὸν κείμενον ἔγραφεν ὅτι αὐτὸς ὄφειλε νὰ ἐπιθεωρῇ les postes (τὰς προφυλακὰς), μεταφράζων τὴν λέξιν postes ἀντὶ προφυλακὰς εἰς ταχυδρομεῖον.

Παρετήρησα ὅτι γενικῶς ὁ μεταφραστὴς τοῦ κανονισμοῦ, ὅταν συνήντα τὴν λέξιν ordre, τὴν μετέφερεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν διὰ τῆς λέξεως τάξις ἀντὶ τῆς λέξεως διαταγῆς.

Εἰς μίαν παράγραφον ὁ μεταφραστὴς ἔγραφεν ὅτι «ὅταν ἡ θέσις εἶναι ὑπερέχουσα, τὸ πυροβολικὸν τῆς ἐπιθέσεως ἔπρεπε ἐν τάχει νὰ δράμῃ πρὸς αὐτήν, ἵνα καταδιώξῃ τὸν ὑποχωρήσαντα». Τὸ γαλλικὸν κείμενον ἔγραφεν ἀπεναντίας ὅτι «ὅταν θέσις τις κυριεῦθῃ, τὸ πυροβολικὸν τῆς ἐπιθέσεως σπεύδει ἐν τάχει νὰ τὴν καταλάβῃ καὶ νὰ διώξῃ διὰ τοῦ πυρός του τὸν ὑποχωρήσαντα ἐχθρόν», διότι ὁ ἄμοιρος τῆς γαλλικῆς λοχαγὸς μετέφρασε τὴν λέξιν en l'enée διὰ τῆς ἐλληνικῆς ὑπερέχουσα, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ διὰ τῶν λέξεων «ἐκυριεῦθη» ἢ «ἠλώθη».

Παρακάτω εἰς τὸν ἀγκῶνα τῶν ζητοειδῶν ὁδεύσεων τῶν παραλλήλων πολιορκίας γραμμῶν, ὁ ἄλλωστε σοφὸς λοχαγὸς διέτασεν ὅτι θὰ ἐγίνετο ἡ «περιποίησις τῶν κτηνῶν», ἀντὶ νὰ γράψῃ ἢ «ἐπίδεσις τῶν τραυματιῶν».

Ἄλλὰ τί πρῶτον καὶ τί ὕστατον νὰ γράψω; Ἐκάστη σελὶς τοῦ ὀγκώδους κανονισμοῦ ἔγεμε τοιοῦτων σφαλμάτων, ὥστε

καθίστων τὴν μελέτην αὐτοῦ ἀδύνατον εἰς τὸν μικρὸν τότε ἀξιωματικὸν καὶ ἐδικαιολόγουν τὰς ἀπορίας μου.

Τότε ἐσκέφθην νὰ μεταβῶ πρὸς τὸν προϊστάμενόν μου, Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ καταδεικνύων τὸ ἀδύνατον τῆς κατανοήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, ν' ἀναλάβω ὁ ὑποφαινόμενος τὴν μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ κειμένου καὶ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν νέου κανονισμοῦ τῆς ἐν ἔκστρατεία ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ἀκυρουμένου τοῦ προεκδοθέντος.

Ὁ καλὸς καγαθὸς συνταγματάρχης Α. Μαγγίνας ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὴν πρότασίν μου, προφασιζόμενος ὅτι θὰ προσεβάλῃ το ἡ φιλοτιμία τοῦ μεταφραστοῦ συμπαθοῦς λοχαγοῦ. Ὑπήκουσα παρὰ τὴν θέλησίν μου.

Ὁ στρατὸς ἔμενεν ὅμως ἄνευ κανονισμοῦ ἔκστρατείας καί, τὸ χεῖριστον, μὲ ἐν ἰσχύϊ κανονισμὸν ἀκατάληπτον.

Μετά τινα χρόνον ἐξεδόθη ἐν Γαλλίᾳ νεώτερος κανονισμὸς τῆς ἐν ἔκστρατεία ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1905. Τότε ἐσκέφθην νὰ προτείνω εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν νὰ διατάξῃ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ κανονισμοῦ τοῦ 1885 διὰ τοῦ ὑπ' ἐμοῦ μεταφρασθέντος γαλλικοῦ κανονισμοῦ τοῦ 1905.

Ἡ ἀσθένεια ὅμως τῆς μεταφράσεως ἦτο γενικὴ. Ἐνθυμούμεθα ὅτι ὁ καλὸς καὶ εὐπαιδευτος Κ. Καλλάρης ἐδημοσίευσεν φυλλάδιόν τι ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφράσας αὐτό. Οὗτος μετέφρασε μίαν φράσιν εἰς ἣν ἔγραψε ὅτι «ὅταν τὸ ἔδαφος εἶναι εὐανάβατον, τὸ ἰπικὸν δύναται ἀνερχόμενον νὰ γεμίξῃ», πρᾶγμα ἐντελῶς ἀκατάληπτον εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μεταφραστὴν νομίζομεν. Τὸ γαλλικὸν κείμενον ἔγραφεν ὅτι: «τὸ ἰπικὸν ἀνερχόμενον «charge», ἐπελαύνει.

Τώρα θέλομεν διαπραγματευθῆ γενικώτερα ζητήματα.

Τὸ πυροβολικὸν εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν διαιρεῖται εἰς πυροβ. de campagne καὶ εἰς πυροβ. de montagne. Τὴν πρώτην ταύτην διαίρεσιν μετέφρασεν ὁ ἄγνωστος Ἑλλην μεταφραστὴς εἰς «πεδινὸν πυροβολικόν», τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν σημαίνει πεδινόν, ἀλλὰ ἔκστρατείας.

Ἀρχικῶς τὸ πυροβολικὸν ἦτο μόνον τοπομαχικὸν βάλλον ἀπὸ κυλλίβαντος σταθεροῦ. Κατόπιν ἡ πρόοδος τῆς τακτικῆς τοῦ

πυροβολικοῦ ἀπήτησε ὥστε τὸ πυροβολικὸν νὰ κινήται καὶ νὰ παρακολουθῆ τὰς κινήσεις τοῦ πεζικοῦ εἰς παντοδαπὸν ἔδαφος καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Τοιοῦτον πυροβολικὸν κινούμενον ἐπὶ ἑνὸς κυλίβαντος τροχοφόρου ἐκλήθη Artillerie de campagne, δηλαδὴ πυροβολικὸν ἐκστρατείας. Ὁ Ἕλλην μεταφραστὴς διέπραξε τὸ λάθος νὰ καλέσῃ τοῦτο πεδινὸν πυροβολικόν. Καὶ ἐφ' ὅσον τὸ λάθος περιωρίζετο εἰς τὴν ὀνομασίαν, τὸ κακὸν δὲν ἦτο μέγα, ἀλλὰ ἡ ὀνομασία τοῦ πυροβολικοῦ εἰς πεδινὸν πυροβολικὸν ἐπέδρασε ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ πυροβολικοῦ, ὥστε ἐθεώρουν ὅτι τὸ λεχθὲν πεδινὸν πυροβολικὸν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηταί μόνον εἰς ἔδαφος πεδινόν. Ἡ ἐκδοχὴ ὅμως αὐτὴ ἦτο ἀνάρμοστος, διότι τὸ πυροβόλον ἐσύρετο ἀπὸ τριῶν ὁμοζυγιῶν ἴππων καὶ ἠδύνατο νὰ βαδίζῃ ἐπὶ παντοδαποῦ ἔδαφους. Ἡ παρεξήγησις ἦτο γενικὴ εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ πυροβολικοῦ, μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ εὐπαίδευτος λογαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Α. Ἡπίτης, διοικῶν ἐν Βόλφ ἀνεξάρτητον πυροβολαρχίαν, ὅτε ἐξετέλεσε σειρὰν σοβαρῶν ἀσκήσεων διὰ τῆς πυροβολαρχίας του ἐπὶ παντοδαποῦ ἔδαφους, ἔκρινε τὸ ἡμαρτημένον τῆς ὀνομασίας τοῦ πεδικοῦ πυροβολικοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ προτείνῃ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὀνομασίας τοῦ πεδικοῦ πυροβολικοῦ εἰς «πυροβολικὸν ἐκστρατείας».

Ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν λέξιν ἐκράτησε καὶ μέχρι τῆς σήμερον 1944, ὁπότε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὀνομάζωμεν τὸ πυροβολικὸν ἐκστρατείας πεδινὸν πυροβολικὸν καὶ βλέπομεν τοῦτο μὴ χρησιμοποιούμενον εἰς ἐνέργειαν τακτικὴν ἐπὶ παντοδαποῦ ἔδαφους.

Πολλὰς διορθώσεις θὰ εἶχομεν ν' ἀναγράψωμεν, ἀλλὰ σεβόμενοι τὴν ὑπομονὴν τῶν ἀναγνωστῶν μας, ἀφοῦ μάλιστα τὸ ἀνὰ χεῖρας πόνημα δὲν εἶναι φιλολογικὸν σύγγραμμα, ἀρκοῦμεθα εἰς αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀτασθαλίας ταύτης ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἔμενε νὰ ἔχῃ ἐν ἰσχύϊ τὸν ἁμαρτωλὸν κανονισμὸν τοῦ 1885. Ἐν συνεχείᾳ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐπῆλθεν ὁ πόλεμος τοῦ 1897, κατὰ τὸν ὅποιον οὐδεὶς κανονισμὸς ἐκστρατείας ἐφηρομόσθη ἔνεκεν τῆς ἀμαθείας τῶν τότε ἀξιωματικῶν, τῶν πλείστων, ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν μετασχόντων προερχομένων ἐξ ἐπανόδου τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀστυνομίας ἀποσπασθέντων.

Μετὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἐψηφίσθη ὁ ὀργανισμὸς τοῦ 1904.

ὁ ἐπικληθεὶς τοῦ Διαδόχου, ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου ἦτο ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ Κ. Σαπουντζιάκης, ὅστις δὲν ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ, ἀφήσας ἐν ἰσχύϊ τὸν μεταφρασθέντα τὸ 1885. Τὴν προϋπουργίαν κατὰ τὸ 1905 ἀνέλαβεν ὁ ἀείμνηστος Γ. Θεοτόκης, ὅστις ἐπεδίωξε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν τροποποιηθέντα ὑπ' ἐμοῦ ὄργανισμὸν. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦτο, ἕνεκα τῆς μεγάλης προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας, δὲν μοῦ ἦτο εὐκόλον νὰ καταγίνω εἰς τὴν σύνταξιν κανονισμοῦ τῆς ἐν ἐκστρατεία ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ. Εἰσηγάγον ὅμως τὴν διὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἄσκησιν τῶν ἀξιωματικῶν. Εἰς τὰς ἀσκήσεις ταύτας, τὰς ὁποίας διήνθουν ἐγὼ καὶ οἱ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Πολέμου τῆς Γερμανίας ἐκπαιδευθέντες τρεῖς ἀξιωματικοὶ, ἐδίδοντο πρὸς λύσιν διάφορα τεχνικὰ στρατιωτικὰ θέματα, ἅτινα ἔλύοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς.

Διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ἠσκήθη ὁ στρατὸς ἐκστρατείας εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν τακτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου τούτου, μέχρι τοῦ 1917, ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ ὑπῆρξε λίαν ἀνώμαλος καὶ δὲν ἦτο ἐπομένως δυνατόν νὰ γίνῃ σκέψις περὶ νέου κανονισμοῦ ἐκστρατείας τοῦ στρατοῦ καὶ οὕτω ἔμεινεν ἐν ἐνεργείᾳ ὁ ἀμαρτωλὸς, ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασμένος, κανονισμὸς τοῦ 1885.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917 ἤχθην εἰς τὴν ἐξορίαν Κορσικῆς ὑπὸ τῆς Entente τῇ εἰσηγήσει τοῦ Βενιζέλου, καὶ κατὰ τὸ διάστημα 1917-1920 οὐδεμία ἐγένετο σκέψις περὶ τῆς διορθώσεως τῆς καταστάσεως.

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ φυλακίσεως ἔξοδόν μου διωρίσθην Ἀρχηγὸς τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου. Ἀμέσως τότε ἐτύπωσα εἰς τεῦχος καὶ διένειμον εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ, τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐκπονηθὲν πόνημα «Τροποποιήσις τοῦ κανονισμοῦ ἐκστρατείας τοῦ στρατοῦ», ὅπερ ἐσυνοδεύετο ὑπὸ τοῦ ἐν ἐκστρατεία κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Μηχανικοῦ, κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ὅτε ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εὐρίσκητο ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐν σχετικῇ ἐπιστρατεύσει, Ἀρχηγὸς τῆς στρατιᾶς ἦτο ὁ ἀντιστράτηγος Παπούλας, ὅστις δὲν κατεδέχθη οὐδὲ κἄν νὰ τὸ λάβῃ ἀνὰ χεῖρας. Τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς στρατιᾶς διώκουν οἱ δίδυμοι ἀρχηγοὶ Α. Πάλλης καὶ Β.

Σαρηγιάννης, οἷτινες ἀπέκρουσαν τὸν νέον ὄργανισμὸν, εὐχαριστημένοι ὅτι ἐτήρουν ἐν ἰσχύϊ τὸν μὴ δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῆ κανονισμὸν τοῦ 1885.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ὁ μὲν συνεπλήρωσε τὰς μελέτας του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βερολίνου, ὁ δὲ εἰς τὴν Σχολὴν πολέμου τῶν Παρισίων. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος προσεκόμισε τὰς ἐν ἀδρανεῖα γνώσεις του, ὁ δὲ τὰς παραδόξους καὶ ἀντικυβερνητικὰς ἰδέας εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μ' ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεων αὐτῶν δὲν ἐτόλμησαν νὰ μεταβάλωσι τὸν κανονισμὸν τοῦ 1885. Ὁ μετέπειτα γενόμενος Ἀρχηγὸς τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας ἀντιστράτηγος Χατζηανέστης ἐσυνέχισε τὴν προηγουμένην κατάστασιν καὶ οὕτω ἤχθη ὁ στρατὸς ἡμῶν ἐν ἀποτυχίᾳ.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀφηγήσεως καὶ ἐκθέσεως τῶν γενομένων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς 58 ὀλόκληρα ἔτη δὲν ἠδυνήθη νὰ διορθῶσθαι τὸ σφάλμα ὅπερ ἐκ τῆς ἐπιπολαιότητος αὐτοῦ διέπραξεν ὁ ὡς σοφὸς θεωρούμενος Κ. Π...

Ἀνησυχῶν πάντοτε διὰ τὸ ζήτημα τοῦ κανονισμοῦ ἑκστρατείας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐσκέφθη προὐ τοῦ πολέμου 1897, ὅτι θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ διόρθωσις τοῦ κακοῦ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς, ἔστω καὶ μεταφρασμένου, ξένου κανονισμοῦ εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐσφαλμένου ἀπὸ τοῦ 1885 καὶ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ γενομένου παραδεκτοῦ κατὰ τὸ 1895 νέου κανονισμοῦ. Ἀνέλαβον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας συνεπῶς νὰ μεταφράσω τὸν νέον γαλλικὸν κανονισμὸν καὶ νὰ τὸν ὑποβάλω εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐσώζετο ἡ εὐθιξία τοῦ Κ. Π... καὶ τοῦ Α. Μ... Τὴν μετάφρασιν ταύτην, ἐκπονήσας καὶ ὑποβαλὼν ταύτην προηγουμένως ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν συναδέλφων μου Π. Κοντογιάννη καὶ Γεωργίου Παῖκου, λοχαγῶν, ἀπέστειλα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον. Τότε ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας ἀπουσίαζεν εἰς Βιέννην, ὅπου εἶχε μεταβῆ δι' οἰκογενειακούς του λόγους, καὶ τὸν ἀντικαθίστα ὁ Π. Λυκούδης, ὅστις ἄμα ὡς ἔλαβε τὸ τεῦχος ἐξεμάνη ἐναντίον μου, διότι ἐτόλμησα ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς ὑπηρεσίας νὰ προβῶ εἰς τὴν μετάφρασιν αὐτήν. Τὸ Ὑπουργεῖον, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Π. Λυκούδη, ἐξέδωκε διαταγὴν δι' ἧς μοὶ ἐζητεῖτο ἀπολογία διὰ τὸ πρωτοφανές αὐτὸ παρὰ-

πιωμα καὶ ἠπειλούμην δι' αὐστηρᾶς τιμωρίας. Εὐτυχῶς ὁμως ἢ δυστυχῶς, ἐπῆλθεν ἡ ἐπιστράτευσις τοῦ 1897 καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπεκοιμήθη. *Ἐμεινεν ὁμως ἐν ἰσχύϊ τὸ ἡμαρτημένον κείμενον τοῦ 1885, εἰς βῆρος τοῦ ἀτυχοῦς *Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1897

Εἰς τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ἔλαβον μέρος ὡς ἐθελοντῆς, δηλαδὴ συμμεθεῖξα εἰς τὴν μελέτην τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιχειρήσεων πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ παρέμεινα εἰς τὸ *Ἐπιτελεῖον κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῶν στάδιον μέχρι τῆς πρὸς Φάρσαλα ἀποχωρήσεως.

Κατὰ Νοέμβριον 1896 εὐρέθην διὰ λόγους ὑπηρεσιακοὺς εἰς Θεσσαλίαν ὡς διευθυντῆς τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μηχανικοῦ. *Ἐκεῖ εὐρισκόμενος καὶ ἀποκεκλεισμένος εἰς τὸν οἶκον μου, ὡς ἐκ τῆς κακῆς χειμερινῆς περιόδου, κατέγινα, κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς, εἰς ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς μελέτας περὶ Θεσσαλίας. *Ἐν τῇ ἱστορικῇ καὶ γεωγραφικῇ ταύτῃ ἐργασίᾳ εὐρῆκα παρηγορίαν καὶ εὐχάριστον ἀπασχόλησιν ἀπὸ τὰς διαφόρους ἀτυχίας τῆς ζωῆς. Εὐρέθην ἐπομένως μοιραίως καὶ τυχαίως εἰς Λάρισαν, ὅταν κατὰ τὰ τέλη *Ἰανουαρίου ὁ Θ. Δεληγιάννης, ρυμουλκούμενος καὶ ὀδηγούμενος ὑπὸ τῆς ψευδοῦς κοινῆς γνώμης τῶν τριῶν τῶν *Ἀθηνῶν, ἀπεφάσισε τὴν εἰς Κρήτην ἐκστρατείαν διὰ τῆς ἀποστολῆς μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματος καταλήψεως τῆς νήσου. Διότι περὶ τούτου ἀκριβῶς ἐπρόκειτο. Οἱ ἀξιωματικοί, καὶ ἰδίως οἱ πολυπληθέστατοι κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἐπιτελεῖς, εἶχον συμπαραλάβει μεθ' ἑαυτῶν, ὄχι μόνον τὴν καθημερινὴν στολὴν, ἣτις ἦτο ἄρμοδιὰ ὁποσδήποτε πρὸς ἐκστρατείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλως ἀνάρμοστον πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν μεγάλην μετὰ λοφίων στολὴν. *Ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἐπέτυχε, δηλαδὴ ἔμεινε σεβαστὴ ὑπὸ τοῦ πολυαρίθμου ἐν τῇ νήσῳ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἄγνωστον εἰς ἐμὲ διὰ ποῖον λόγον. *Ὅποσδήποτε ἡ ἀπόβασις ἐγένετο εἰρηνικῶς καὶ ἡ κατάληψις τμήματος τῆς Νήσου ἄνευ σχεδὸν ἐπαισιδίων πολεμικῶν. *Ἡ κατάληψις τουρκικοῦ ἐδάφους ὑπὸ τοῦ *Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, προστατευθεῖσα ὑπὸ τῆς κατὰ θάλασσαν κυριαρχούσης *Ἑλλάδος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐξηρέθισεν ὡς

εϊκὸς τὴν Τουρκικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸν ἐγωϊσμόν, ὥστε ἡ Τουρκία, θέλουσα νὰ ἐκδιώξῃ τὸ μικρὸν ἀποβατικὸν ἀπόσπασμα τοῦ συνταγματάρχου κ. Βάσσου, ἀπεφάσισε τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐγὼ, εὐθύς ὡς ἔμαθον τὴν ἄφρονα ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἀπόβασιν, ἐσκέφθην ὅτι ταχέως ἤθελεν ἔχει ἀντίκτυπον ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀνεκοίνωσα τὰς σκέψεις μου εἰς τὸν τότε ἀρχηγὸν τοῦ ἐν Λαρίσῃ ἐδρεύοντος Ἀρχηγείου Θεσσαλίας ὑποστράτηγον Ν. Μακρῆν, ἐζήτησα δὲ τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῶ εἰς τὰ σύνορα ὅπως γνωρίσω ἐξ ἰδίας ἀμέσου ἀντιλήψεως τὸ ἔδαφος καὶ μεταφέρω σχετικὰς ὁδηγίας τοῦ Ἀρχηγοῦ πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων συνοριακῶν τμημάτων, ὅπως ἐν ἐνδεχομένη περιστάσει ἀποφύγωμεν τὰς συνεπειὰς ἐπαναλήψεως τῶν διαφόρων συνοριακῶν ἐπεισοδίων τῶν συμβάντων κατὰ τὸ 1886 καὶ κατόπιν. Ἡ ἄδεια μοὶ ἐδόθη καὶ ἀνεχώρησα ἐκ Λαρίσης τὴν 5 Φεβρουαρίου 1897 διὰ Νεζερὸν καὶ ἐκεῖθεν διὰ Πυργετὸν καὶ Αἴγανην μετὰ διάφορα διαλείμματα ἔφθασα μέχρι τῶν δυτικῶς τοῦ Βελεμιστίου συνοριακῶν σταθμῶν. Ἐπανελθὼν μετὰ τὴν διαδρομὴν αὐτὴν εἰς Λάρισαν, μετὰ πάροδον 25 περίπου ἡμερῶν, κατέγινα εἰς τὴν μελέτην τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως τοποθετηθεὶς προσωρινῶς καὶ ἄνευ ὑπουργικῆς διαταγῆς εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ ἐκεῖ Ἀρχηγείου Στρατοῦ. Τὴν 16 Μαρτίου ἀφίκετο εἰς Λάρισαν ὁ Διάδοχος ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας καὶ τότε διετάχθη παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἀρχηγείου Λαρίσης νὰ παραδώσω τὴν μελέτην μου περὶ ἀμύνης τῆς Θεσσαλίας κατ' ἐνδεχομένης εἰσβολῆς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Διαδόχου συνταγματάρχην κ. Κ. Σαπουντζάκην. Οὗτος μὲ ἤκουσε μετὰ προσοχῆς καὶ ἀπεδέχθη πάσας τὰς γνώμας μου καὶ ὅσας ἀκόμη ὁ ὑποστράτηγος Μακρῆς δὲν εἶχε ἀποδεχθῆ. Διὰ τοῦτο μὲ διέταξε νὰ μεταβαίνω νύκτωρ εἰς τὸ γραφεῖον του ὅπως ἐργάζωμαι μετ' αὐτοῦ. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ σχέσεις μου μετὰ τοῦ Διαδόχου ἦσαν τεταμέναι καὶ ψυχραί, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἐμοὶ ἢ ἔκφρασις αὕτη, ἕνεκα ἐπεισοδίου τινὸς ἀδίκου, κατ' ἐμοῦ καταλογισθέντος, κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως, ἧς ἤμην ὁ ἰδρυτῆς καὶ πρῶτος Γενικὸς Διευθυντῆς. Δὲν σκοπεύω νὰ ἐκθέσω

ἔνταῦθα τὰ πρὸ τῶν ἐπιχειρήσεων συμβάντα, φειδόμενος τῶν ἀναγνωστῶν μου ἀναφέρω μόνον τὸ περιστατικὸν τοῦτο διὰ ν' ἀποδείξω τὴν ἄκραν καλωσύνην τοῦ Διαδόχου, ὅστις μαθὼν νύκτα τινὰ ὅτι εἶχον εἰσέλθει κρύφα εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Ἐπιτελάρχου του κείμενον ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Λαρίσης, ἦλθεν εἰς αὐτὸ καὶ κατευθυνθεὶς πρὸς ἐμὲ μοὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα καὶ μ' ἐχαιρέτησε μὲ φιλίαν καὶ ἀγάπην. Ἐκτοτε οὐδέποτε ἐδόθη ἀφορμὴ δυσαρεσκείας τινὸς μεταξὺ τοῦ Διαδόχου καὶ ἐμοῦ καὶ ἀμφοτέροι συνειργάσθημεν μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐντεῦθεν ὀριστικῆς ἀναχωρήσεώς του.

Κατὰ τὸν πόλεμον ὑπηρετήσα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Διαδόχου εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον αὐτοῦ ὄχι ὡς ἀξιωματικὸς Ἐπιτελῶν, ἀλλ' ὡς προσκεκολλημένος παρὰ τῷ Ἀρχηγίῳ τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μηχανικοῦ Θεσσαλίας, ἧς ἤμην τότε προϊστάμενος. Μετὰ τὸν πόλεμον, ἐν Ἀγίᾳ Μαρίνῃ εὐρισκόμενος, ἐκλήθην ἀπὸ τὸν Διάδοχον νὰ ἀναλάβω τὴν σύνταξιν τῆς πολεμικῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1897. Ταύτην συνέταξα τῇ βοήθειᾳ πολλῶν ἀξιωματικῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰδικῶν ἐκθέσεων τῶν διαφόρων σωματαρχῶν, ἀπὸ τὸν βαθμὸν τοῦ λοχαγοῦ μέχρι τοῦ μεράρχου.

Ὁ Διάδοχος ἐν Ἀγίᾳ Μαρίνῃ, συνεργαζόμενος μετ' ἐμοῦ, παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν πρόοδον τῆς συντάξεως τῆς Ἐκθέσεως, συνεννοούμενος μετ' ἐμοῦ διὰ τε τὴν ἔρευναν τῶν συμβάντων καὶ διὰ τὴν αἰτίαν καὶ ἔκθεσιν τῶν γεγονότων. Οὕτως ἐπεραίωσα τὸ μέχρι Φαρσάλων τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ὁποῦ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας ἦτο ὁ συνταγματάρχης κ. Κ. Σαπουντζάκης. Τότε διέταξεν ὁ Διάδοχος ὅπως ἀποστείλω τὸ συντελεσθὲν τοῦτο τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν κ. Κ. Σαπουντζάκην, διὰ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ κ. Ι. Παπαβασιλείου, ὅπως τὸ μελετήσῃ μὲ τὴν ρητὴν ἐντολὴν «νὰ μὴν ἀφαιρέσῃ τίποτε, μόνον ἂν εἶχε τι νὰ προσθήσῃ, ν' ἀναφέρῃ περὶ τούτου εἰς αὐτόν». Ἀσθενήσαντος δὲ κατόπιν τοῦ ταγματάρχου κ. Ἀγαμ. Πάλλη, ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας ἀπὸ Φαρσάλων καὶ ἔπειτα, ἀνέθεσε εἰς ἐμὲ τὴν σύνταξιν καὶ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς Ἐκθέσεώς του, δη-

λαδὴ μέχρι τῆς ἀνακωχῆς. Οὕτως ἡ σύνταξις τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Διαδόχου ἐγένετο, ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς, ἐξ ὀλοκλήρου ὑπ' ἑμοῦ, συνεργαζομένου μετὰ πλήθους ἄλλων ἀξιωματικῶν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς συντάξεως καὶ τῆς ὑποβολῆς αὐτῆς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ὃ τότε Ὑπουργὸς Κων. Σμολένσκη, ἂν καὶ εὗρηκε αὐτήν, κατὰ τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν, « εἰ λ ι κ ρ ι ν ε σ τ ἄ τ η ν », δὲν ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Διαδόχου εἶχε καταστήσει δημοσίαν ἀνάγκη, διότι πανταχόθεν ἠγέρθη ἡ ἀξίωσις τῆς δημοσιεύσεως, ὅπως μάθῃ ὁ πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς κόσμος καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὸ ἔξωτερικὸν τὰ ἀληθῆ αἷτια τῆς συμβάσεως ἥτις. Τότε ἐξ αἰτίας τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ὡς τότε μοὶ ἔλεγον, ἐγένετο ὑπουργικὴ μεταβολή. Ἀποχωρήσαντος τοῦ Κ. Σμολένσκη ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Ὑπουργοῦ ἀντικατεστάθη οὗτος ὑπὸ τοῦ Γ. Κόρπα, εἰς ὃν ἡ διεύθυνσις τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀνετέθη μὲ τὴν ὠρισμένην ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου ἐντολὴν νὰ δημοσιεύσῃ τὴν ἔκθεσιν. Πρὸ τούτου ὅμως ἐπῆλθεν ἄλλη τις περίστασις. Εἶχον γνωρίσει, κατὰ συγκυρίαν, δύο νέους τότε δημοσιογράφους, τοὺς συνδιευθυντὰς τῆς ἡμερηίδος «Ἐστία», εἰς οὓς εἶχεν αὐτὴ περιέλθει δι' ἀγορᾶς. Ἡ ἡμερίς «Ἐστία» εἶχε κηρύξει, ἐπὶ τῆς παλαιᾶς διευθύνσεως αὐτῆς, ἄσπονδον πόλεμον κατὰ τῆς Δυναστείας καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ κυκλοφορία αὐτῆς ἐξέπεσεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ πωλῇ ἐν Ἀθήναις πλεῖονα τῶν 300 φύλλων ἡμερησίως. Οἱ νέοι αὐτοὶ δημοσιογράφοι, διὰ μέσου τοῦ κοινοῦ φίλου κ. Δ. Γ. Καμπούρογλου ἐζήτησαν νὰ ἔχωσι τὴν προτεραιότητα εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Διαδόχου. Αὕτη ὅμως, ὀγκώδης καὶ συντεταγμένη εἰς ὕψος μὴ εὐκόλως κατανοούμενον ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κοινοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δημοσιευθῇ αὐτούσιος· ἄλλως τε ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως ταύτης ἔπρεπε νὰ σχηματισθῇ οὕτως εἰπεῖν ἀκαριαίως, δηλαδὴ ἀμέσως μὲ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς. Ὁ Διάδοχος ὅμως ἐπέμενε νὰ δημοσιευθῇ ὡς ἦτο, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιβραχύσεως ἢ συντομέσεως τοῦ κειμένου. Ἐγώ, κρίνων δημοσιογραφικῶς, ἐθεώρουν ὅτι ἡ δημοσίευσις τῆς Ἐκθέσεως ὡς ἦτο, ἤθελε καταστῆ κοινωκρατικὴ καὶ ἤθελε πολὺ ἐπιβραδύνει τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐπ' αὐτῆς κοινῆς

γνώμης καὶ ἐφρόνουν ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ δημοσίευσίς περιλήψεως αὐτῆς καταλλήλως συντασσομένης. Ἄλλὰ καὶ δι' ἓνα ἄλλον ἀκόμη λόγον προετίμων τὴν περίληψιν, οὗτος δ' ἦτο νὰ τονισθῶσι καταλλήλως τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταχύτερον σχηματισμὸν τῆς κοινῆς γνώμης τμήματα τῆς Ἐκθέσεως, ὅπως ὁ Διάδοχος δικαιωθῆ ἄπεναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τοῦ δηλητηριασθέντος δι' ἀνακοινώσεων καὶ πληροφοριῶν ψευδῶν καὶ δημοκοπικῶν. Οὕτως ἀπεφάσισα νὰ προβῶ εἰς τὴν δημοσίευσιν περιλήψεως τῆς Ἐκθέσεως, ἐν πληρεστάτῃ ἐννοεῖται ἀγνοία τοῦ Διαδόχου. Εἰς τὴν παράκλησιν τοῦ φίλου τοῦ μεσολαβήσαντος διὰ τὴν προτίμησιν τῆς «Ἐστίας» προσεποιήθη ἐπίμονον ἄρνησιν. Ὅσον ἡ ἄρνησίς μου ἦτο πλειότερον ἐπίμονος, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ φίλος ἐπανήρχετο βιαϊότερος, θέλων νὰ μὲ πείσῃ περὶ τῶν ὠφελειῶν ἃς θὰ εἶχε ἡ ὑπόθεσις, καὶ ἐκλιπαρῶν με νὰ συγκατανεύσω χάριν δύο βιοπαλαιστῶν ἐν ἀπορία μέσων πρὸς αὔξησιν τῆς κυκλοφορίας τῆς ἔφημερίδος καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιχειρήσεώς των εὐρισκομένων. Μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι οἱ φίλοι του αὐτοὶ θέλουσι τηρήσει πάντας τοὺς ὅρους τῆς ἐχεμυθείας καὶ ὑποταγῆς οὓς ἤθελον θέσει, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη αὐτῶν πρὸς ἐμὲ θὰ ἦτο αἰωνία καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν Διάδοχον τοῦ θρόνου, ὃν τότε ἐξετίμων καὶ ἠγάπων, θὰ ἦτο μεγίστη καὶ παντοτεινή. Ἐπειδὴ ἡ ἄρνησίς μου ἦτο προσποιητὴ καὶ εἶχον ἀπεναντίας μεγίστην ἐπιθυμίαν νὰ χρησιμοποιήσω ἢ μᾶλλον νὰ ἐκμεταλλευθῶ τοὺς δύο νέους αὐτοὺς δημοσιογράφους, προσεποιήθη ὅτι μ' ἐπεισαν ὅτι ἐπίστευσα εἰς τὴν εὐκρίνειαν τῶν πρὸς τὸν Διάδοχον αἰσθημάτων αὐτῶν καὶ ἐκάμφθη. Ἔθεσα ὅμως τοὺς ὅρους μου. Οἱ κύριοι αὐτοὶ τοὺς ἀπεδέχθησαν, ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἐπιβληθέντων. Συνέταξα ὅθεν τὴν περίληψιν τῆς ἐκθέσεως, ὅπως ἐγὼ ἐπεθύμουν, τὴν ἔδωσα νὰ στοιχειοθετηθῆ καὶ κατόπιν, ἐπειδὴ ἀκόμη ἦτο Ὑπουργὸς ὁ Κ. Σμολένσκις, ἐκλείδωσα εἰς εἰδικὸν συρτάριον τῆς ἔφημερίδος τὰ στοιχειοθετήματα καὶ παρέλαβον τὴν κλεῖδα. Μετὰ πολλὰς ἡμέρας, ἀναλαβόντος τοῦ Γ. Κόρπα τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου καὶ διαταχθείσης τῆς δημοσιεύσεως, εἶχεν ἐτοιμασθῆ ἡ τύπωσις τοῦ κειμένου τῆς ἐκθέσεως εἰς τὸ Ἑθνικὸν Τυπογραφεῖον καὶ εἰδοποιήθη ἅπὸ τοὺς συντάκτας τῆς «Ἐστίας» ὅτι θὰ ἐδίδετο παρὰ τῆς ὑπηρε-

σίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς δημοσίευσιν. Τότε, ὅπως ἐπιτρέψω τὴν δημοσίευσιν τῆς στοιχειοθετημένης περιλήψεως, ἤξιωσα, πρὸς πίστωσιν ὅτι πραγματικῶς ἐπε-
τρέπη ἢ δημοσίευσαι, ἵνα ὁ ἕτερος τῶν διευθυντῶν τῆς «Ἐ-
στίας» μοὶ φέρῃ τὸ ἀντίτυπον τῆς διανεμηθείσης Ἐκθέσεως,
ὅπερ ἤθελε λάβει ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Ὑπουργοῦ. Μετὰ
δὲ τὴν προσαγωγὴν αὐτοῦ, παρέδωσα εἰς τὸν δημοσιογράφον
τὴν κλεῖδα τοῦ συρταρίου ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ στοιχειοθετή-
ματα τῆς περιλήψεως. Ἦτο 10 πρωῒνῃ ἢ ὥρα καθ' ἣν οὗτος
ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ γραφείου μου μετὰ τὴν κλεῖδα καὶ τὴν μεσημ-
βριαν, ὅτε ἀνεχώρει διὰ Πάτρας ὁ σιδηροδρομικὸς συρμὸς, τὸ
φύλλον τῆς «Ἐστίας» μετὰ τὴν περίληψιν τῆς Ἐκθέσεως ἐκυκλο-
φόρει εἰς τοὺς σταθμούς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔκαμε μεγίστην ἐν-
τύπωσιν, ἰδίᾳ εἰς τοὺς κύκλους τῶν πρωῒνῶν ἐφημερίδων, διότι
οἱ διευθυνταὶ αὐτῶν ὑποπτεύθησαν, ὅχι ἀδίκως, ὅτι ἐγένετο κά-
ποια προτίμησις διὰ τὴν «Ἐστίαν» εἰς βάρους αὐτῶν, μὴ δυναμένων
νὰ ἐτοιμάσωσι ἐντὸς τῆς ἡμέρας καὶ αὐτοὶ ἰδίαν περίληψιν τῆς
Ἐκθέσεως. Τότε τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ «Σκρίπ»
συνῆλθον πάντες οἱ διευθυνταὶ τῶν ἐφημερίδων καὶ ἀπεφάσι-
σαν διὰ βοῆς νὰ μποῦκοτάρουν τὴν ἔκθεσιν πρὸς ἐκδίκωσιν διὰ
τὴν δοθεῖσαν προνομιακῶς περίληψιν τῆς ἐκθέσεως εἰς τὴν
«Ἐστίαν». Ἡ ἀπόφασις ἐξεδόθη τὴν 3 μ. μ. καὶ οἱ διευθυνταὶ
τῶν ἐφημερίδων ἀπεχώρησαν τῆς συναντήσεως αὐτῆς μετὰ τὴν
στεργρὰν πρόθεσιν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν καταδίκωσιν. Ἀλλὰ περὶ τὸ
ἐσπέρας ἐμφανίζεται τὸ δελτίον τῆς πωλήσεως τοῦ Πρακτορείου
Ἐφημερίδων, ἐν ᾧ ἀνεγράφετο ὅτι ἡ «Ἐστία», ἀπέναντι τῶν
300 πωληθέντων φύλλων τῆς προηγουμένης ἐν Ἀθήναις, τὴν
ἡμέραν ἐκείνην τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως ἐπώλησε 7500
φύλλα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ διευθυνταὶ τῶν ἄλλων συνομοσασῶν
ἐφημερίδων ἀντελήφθησαν ὅτι τὸ κοινὸν ὑπεδέχθη καλῶς τὴν
Ἐκθεσιν καὶ ὅτι διὰ λόγους κυκλοφορίας ἔπρεπε καὶ αὐτοὶ νὰ
ἀσχοληθῶσι μετὰ τὴν Ἐκθεσιν. Ὁ χρόνος ἦτο στενός, δὲν ἐπρό-
φθανον εἰς ὀλίγην ὥραν νὰ μελετήσωσι τὸν ὄγκον τῆς Ἐκθέ-
σεως καὶ νὰ συντάξωσι ἰδίαν περίληψιν καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης πι-
εζόμενοι ἠρκέσθησαν νὰ σχηματίσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν ἀπὸ τῆς
παρ' ἐμοῦ δημοσιευθείσης εἰς τὴν «Ἐστίαν» περιλήψεως. Ὁ

διευθυντής τοῦ «Σκρίπ», ὅστις μόνον τὴν νύκτα ξμαθε τὰ μετὰ τὴν ἀπόφασιν συμβάντα, εὐρέθη ἐν ἀμηχανίᾳ, διότι οὔτε ὅ,τι ἔκαμον ἐπρόφθανε πλέον νὰ κάμη καὶ ἀπελπισμένος σπεύδει εἰς τὴν σύνταξιν τῆς «Ἐστίας» καὶ ἐκλιπαρεῖ νὰ τῷ δοθῶσι τὰ μὴ ἀκόμη διαλυθέντα στοιχειοθετήματα αὐτῆς καὶ οὕτω τὸ κατὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως προτοστατήσαν «Σκρίπ» ἐδημοσίευσε αὐτὴν ταύτην τὴν περίληψιν τῆς «Ἐστίας». Ἠγέρθη θόρυβος ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων στρατιωτικῶν τῶν ὀπωσδήποτε θιγόντων, ὄχι ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Διαδόχου, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς περιλήψεως αὐτῆς τῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τῆς «Ἐστίας». Καὶ τότε ἀνεφάνησαν ὑπερασπισταὶ τῶν ἀπὸ τὰς στήλας τοῦ «Ἐμπρός» καὶ τοῦ «Ἀστειως» καὶ ἠναγκάσθη ἐγὼ νὰ ἀνταπεξέρωμαι ἀπὸ τῶν σιηλῶν τῆς «Ἐστίας» κατ' αὐτῶν ὅπως καταπολεμήσω τὰς ἀνακριβείας τῶν θιγόντων. Ἡ πάλῃ αὕτη διήρκεσε ἐπὶ δεκαπενθήμερον, ὅτε κατευνασθέντος τοῦ θορύβου, ἀπεχώρησα τῶν γραφείων τῆς «Ἐστίας». Αὕτη κατῴρθωσε κατόπιν νὰ διατηρήσῃ τὴν κυκλοφορίαν τῶν 3.000 φύλλων ἡμερησίως, σπουδαιοτάτην διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οὕτω, συνεπικουρούσης τῆς ἰκανότητος τῶν διευθυντῶν της, ἐδημιουργήθη ἡ «Ἐστία» καὶ ὁ οἰκονομικὸς αὐτῆς ὄργανισμός. Εἶναι περιττὸν νὰ ὑπενθυμίσω εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι, κατὰ τὸ 1915, ἡ πρώτη φιλοβασιλικὴ ἐφημερίς ἣτις ἔστρεψε τὰ βέλη κατὰ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ἦτο ἡ «Ἐστία».

Αὕτη ἐν συντόμῳ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς συντάξεως καὶ δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Διαδόχου, ἣτις ἐτυπώθη ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου εἰς 8.000 ἀντίτυπα, δωρεὰν διανεμηθέντων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς στρατιωτικὸς καὶ μὴ, καὶ ἀνετυπώθη ὑπὸ τινος ἐκδοτικοῦ οἴκου εἰς 10.000 ἀντίτυπα πρὸς ὄφελος τοῦ οἴκου τούτου.

Ο ΞΕΝΟΣ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΑΛΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1897 εἶχεν ἔλθει εἰς τὰς Ἀθήνας ξένος τις ἀνταποκριτὴς ὅπως ἐρευνήσῃ τὰ κατὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην ἐκστρατείαν συμβάντα. Ὁ ξένος οὗτος εἶχε παρουσιασθῆ εἰς τὸν ἀείμνηστον Βασιλέα Γεώργιον, ὅστις, ἀφ' οὗ ἔδωκεν

εις αὐτὸν τὰς δεούσας πληροφορίας καὶ ἐξηγήσεις, ἐσύστησεν αὐτῷ νὰ ἴδῃ καὶ τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον. Ταυτοχρόνως διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατιωτικοῦ τοῦ οἴκου I. Παπαδιαμαντοπούλου εἰδοποίησε τὸν Διάδοχον καὶ ἐμὲ περὶ τῆς ἐπισκέψεως καὶ τοῦ εἵδους τῶν πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐδίδοντο εἰς τὸν ξένον ἀνταποκριτὴν, ὅπως αἱ ἰδικαί μας πληροφορίες συμφωνήσωσι μὲ τὰς ὑπὸ τοῦ Γεωργίου δοθείσας καὶ ὅπως ἀκουσθῶσιν αἱ συμφέρουσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιλήψεις. Εἶχον διαδοθῆ τότε, τόσαι πολλαὶ ἀνακρίβειαι περὶ τοῦ πολέμου τοῦ 1897 καὶ τῆς ἐπιδράσεως ἣν εἶχον αἱ ἐκ τοῦ πολέμου συμφοραὶ, τόση ἦτο ἡ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ Διαδόχου, ὥστε ἐπεζητεῖτο διὰ παντὸς τρόπου ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὑπολήψεώς του. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν εἶχε τελειώσει ἡ σύνταξις τῆς Ἐκθέσεως Αὐτοῦ καὶ συνεπῶς πολλὰ ζητήματα ἔμεναν ἐν τῷ σκότει, συνεργούσης καὶ τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως, τῆς σπείρας δηλαδὴ τῶν πατριδοκαπήλων καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος καὶ ἐξ ἀτομικοῦ συμφέροντος αὐτοκρητυτομένων πατριωτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι προκειμένου νὰ ὀμιλήσῃ ὁ Διάδοχος τοῦ Θρόνου, νέος μόλις τριακονταετῆς καὶ ἄπειρος, ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς του, τῶν τοῦ κόσμου, ἔπρεπε νὰ καταστρωθῆ τὸ σχέδιον τῆς συνεντεύξεως καὶ νὰ γίνῃ ἡ δέουσα διδαχὴ. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν, κατ' ἐντολὴν τοῦ Βασιλέως, ἀνέλαβον ἐγώ. Ὅταν μετὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν αὐτὴν ἐργασίαν ἐκρίθη ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ γίνῃ ἡ πρὸς τὸν ξένον ἀνακοίνωσις, ὠρίσθη ἡ ἡμέρα τῆς συνεντεύξεως. Σημειωθῆτω ὅτι πρὸς τοιοῦτον ὀμιλητὴν ἔπρεπε νὰ μὴ γίνῃ πλήρης ἀνακοίνωσις τῶν συμβάντων, ἀλλὰ κεκαλυμμένη ὡς τοιαύτη, διότι τὸ συμφέρον τοῦ τόπου ἐπέβαλλε νὰ ἀποκρυβῶσι τινὰ ἢ νὰ χρωματισθῶσι κατὰ ὠρισμένον τινὰ τρόπον. Ἡ ἡμέρα ὠρίσθη, ὁ ἀνταποκριτὴς προσῆλθε καὶ ἡ συνέντευξις ἐδόθη.

Ὅταν οὗτος ἀνεχώρησε τῶν ἀνακτόρων τοῦ Διαδόχου, εἰσήχθη ἐγὼ ἐπιθυμῶν νὰ μάθω τὰ κατὰ τὴν συνέντευξιν λεχθέντα. Τί δὲ ἔμαθον; Ὁ Διάδοχος, μὴ δυνηθεὶς νὰ δαμάσῃ τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπην, ἀνεκοίνωσε τὴν πραγματικὴν κατὰστασιν, μὴ δεσμευθεὶς ἀπὸ τὰς συμφωνίας, αἷς πρὸ τῆς συνεντεύξεως εἶχομεν κάμει. Τὰ εἶπεν ὅλα . . . Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀπομακρυνθῆ τῆς ἀληθείας, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο ἦτο εἰς βάρος του.

ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑ Γ. ΘΕΟΤΟΚΗ 1905—1909

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς πρωθυπουργίας τοῦ ἀειμνήστου Γ. Θεοτόκη εἶναι ἐκείνη ἣτις παρεσκεύασε τὴν ὕλικὴν δύναμιν δι' ἧς ἡ Ἑλλάς κατώρθωσε νὰ πολεμήσῃ κατὰ τὴν βαρυστάτην ἐποχὴν τῆς Βαλκανικῆς πολιτικῆς ἀναδημιουργίας. Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ὡς πολιτικὸς ἐπέτυχε νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τῆς διαλλακτικότητος αὐτοῦ, τῆς προσηνείας καὶ τοῦ ἠπίου αὐτοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος συνεκέντρωσε καὶ διετήρησε περὶ ἑαυτὸν ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον τετραετίαν τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Μὲ ὅλην τὴν δεινὴν κατάστασιν τῶν ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ 1897 προκυψασῶν ἀτυχῶν περιστάσεων, τὴν ἐσωτερικὴν παραλυσίαν, τὴν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν, τὴν διεθνῆ ἀνυποληψίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἐπέτυχε διὰ μικρῶν ἀυξήσεων τῆς φορολογίας καὶ διὰ πραγματικῶν οικονομῶν, κυρίως εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐτῆσις δαπάνας, νὰ σχηματίσῃ κεφάλαια ἱκανὰ ὅπως ἐφοδιάσῃ τὸν στρατὸν διὰ πολεμικοῦ ὕλικου, ἐνισχύσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ καὶ καταρτίσῃ στρατὸν ἐκστρατείας ἱκανοποιήσαντα τοὺς προαιωνίους πόθους τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπέτυχε, κατὰ μέγα τοῦλάχιστον μέρος, τὴν Ἐθνικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ὑπῆρξεν ὁ ἀπόστολος τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας, ὁ προαγαγὼν τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ὁ λύσας τὸ Κρητικὸν ζήτημα, ὁ προετοιμάσας κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ Πρωθυπουργίαν τὸν στρατὸν διὰ τὴν μετέπειτα Ἐθνικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπῆρξε ὁ ἐμπνεύσας τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν πολιτικῶς διῆσταμένων ὁμάδων, ὁ καθησυχάσας τὰ πάθη καὶ ἀμβλύνας αὐτὰ εἰς τρόπον ὥστε ἡ πολιτικὴ διαπάλη νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ὀξύτητα ἣν εἶχε κατὰ τοὺς προηγηθέντας αὐτοῦ χρόνους. Ὁ χαρακτῆρ τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη, ὁ πολιτικὸς αὐτοῦ χαρακτῆρ, διότι περὶ αὐτοῦ γράφομεν, ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα σώφρονος καὶ μεμετρημένου πολιτικοῦ, δι' οὗ ἡ πολιτικὴ ἔφθασεν εἰς τὸ εὐγενὲς ὕψος τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἔζησε καὶ ἔδρασε. Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὁ δημιουργήσας ἰδίαν ἐποχὴν, χαρακτηρίζεται κυρίως

διὰ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰς γνώμας καὶ πεποιθήσεις τῶν ἀντιθέτων αὐτοῦ. Ἐπροστάτευσε πάντοτε τὰς καλὰς ἰδέας τῶν ἄλλων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡμεῖς εἴμεθα προσωπικῶς ὑποχρεωμένοι καὶ εὐγνώμονες, διότι ἐδέχθη καὶ ὑπεστήριξε, κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης, τὰς προτάσεις ἡμῶν, τὰς ὁποίας ἄλλοι εἰδικοί περὶ τὰ στρατιωτικά, ὄχι μόνον ἀπέκρουσαν ἀλλὰ καὶ κατόπιν, ὅταν ὁ Θεοτόκης ἀποδεχθεῖς αὐτὰς εἰργάζετο ὅπως πραγματοποιηθῶσιν, ἐπολέμησαν.

Εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τὸν Γεώρ. Θεοτόκην καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν ἐκφράζοντες ἀφιερῶμεν τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμάς εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ. Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἀπέθανε μὲ τὸν πικρὸν πόνον τοῦ παραγνωρισθέντος πολιτικοῦ, διότι ἐνῶ ἔβλεπε αὐτὸν δημιουργὸν τοῦ ἐπιτευχθέντος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, αὐτὸς ἦτο μακρὰν τῆς πολιτικῆς, σχεδὸν ἀπόστρατος καὶ παρηγκωνισμένος. Ἡ ψυχὴ ὅμως αὐτοῦ ἐτρώθη ὅταν εἶδεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, παρασυρθεῖσα εἰς ἄνισον καὶ ἄδικον ἀγῶνα, παρεγνώρισε ὄχι μόνον αὐτοῦ τὰς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ δημιουργοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, μὴ ἐπιζήσαντος, εὐτυχῶς δι' αὐτόν, νὰ ἰδῇ τοῦτον ἐξόριστον καὶ ἐγκαταλελειμμένον παρὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετῶν καὶ πρῶν θαυμαστῶν του.

Κατὰ τὸ μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Πρωθυπουργίας τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη διάστημα ἐσκέφθη ὅτι ἦτο ἀνάγκη μεταβολῆς τῆς παρ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης νέας στρατιωτικῆς καταστάσεως. Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, εἰσηγούμενου τοῦ συνταγματάρχου κ. Σαπουντζάκη ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ἐσύστησε τὴν Γενικὴν Διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ ὑπὸ τὸν Διάδοχον καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ σώματος τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν, εἰς ὃ κατ' ἀξίωσιν τοῦ Κωνσταντίνου προσελήφθη καὶ ἐγώ. Μετὰ τὴν εἰς τὸ Σῶμα τῶν Ἐπιτελῶν κατάταξίν μου καὶ τὴν εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Διαδόχου, τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Στρατοῦ, πρόσληψίν μου, ἐμελέτησα τὴν κατάστασιν καὶ εἶδον τὸ ἀδύνατον τοῦ σχηματισμοῦ στρατοῦ μὲ τὰ ὑπάρχοντα μέσα. Ἡ δαπάνη τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τοῦ συνταχθέντος παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ κ. Σαπουντζάκη ὑπερέβαινε τοὺς πόρους τοῦ Κράτους, ὄχι μόνον διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ παρασκευήν, ἀλλὰ καὶ δι'

αὐτὴν τὴν κοινὴν χρῆσιν, τὴν ἀρτίαν σύνταξιν καὶ ὀργάνωσιν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. Πράγματι ἡ ἐν εἰρήνῃ σύνθεσις αὐτοῦ ἦτο πολυτελεστάτη καὶ ἀφεώρα τὴν ἐκπαίδευσιν ὅλου σχεδὸν τοῦ μαχίμου πληθυσμοῦ τῆς χώρας πρὸς ὀργάνωσιν στρατοῦ ἐκστρατείας κατὰ τὸ δυνατόν πολυπληθεστέρου. Ἀλλὰ παρέλειπε νὰ φροντίσῃ διὰ τὸν ἐφοδιασμόν τοῦ στρατοῦ, ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀναγκαίας πιστώσεις διὰ τὸν στρατὸν ἐκστρατείας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν τὸν ἐν εἰρήνῃ στρατόν. Ἐλείπον οἱ στρατῶνες, τὰ κτήνη, ὁ ὄπλισμός τοῦ πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ. Ἡ συντήρησις τοῦ στρατοῦ ἦτο ἐλλιπής, διότι οὔτε ἐφόδια ἱματισμοῦ, υγιονομικῆς ὑπηρεσίας, στρατωνισμοῦ ὑπῆρχον, καὶ κλινικοκερασμάτων ἀκόμη ὑπῆρχεν ἔλλειψις. Ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο ἐλλιπεστάτη, μόλις καταρθούτο ἑξάμηνος ἐκπαίδευσις τῶν νεοσυλλέκτων, γενικωτέρα δέ τις ἐκπαίδευσις τῶν δύο ὑπηρετουσῶν κλάσεων ἦτο ἀδύνατος, διότι αἱ δύο κλάσεις συννηγρέτουν μόνον ἐπὶ ἑξάμηνον, τῆς θητείας οὔσης ἀπλῶς δεκαοκταμήνου. Ἡ θεωρητικὴ ἐκπαίδευσις τῶν ἀξιωματικῶν ἦτο ἐλλιπεστάτη, σύγχυσις εἰς τὰ δόγματα, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου, εἰς τὸν τρόπον τοῦ μάχεσθαι ἐβασίλευε. Γενικῶς ὁ στρατὸς ἦτο ἄθροισμα ἀνδρῶν ἄνευ προσαρμογῆς αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, ἄνευ πειθαρχίας στρατιωτικῆς, ἄνευ φρονήματος στρατιωτικοῦ, ἄνευ ἀγάπης πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατιωτικοῦ, ἄνευ πνεύματος σώματος καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι. Οἱ ἀξιωματικοὶ διεβίων εἰς τὰς Λέσχας καὶ τὰ καφενεῖα, ἄνευ ἐργασίας διάγοντες τὸν βίον αὐτῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ ὅταν ἡμεῖς προσήλθομεν εἰς τὸν Γεώργ. Θεοτόκην τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1905, ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει εὐρισκόμενον, καὶ ὑπεβάλαμεν αὐτῷ τὸ πρῶτον ἡμῶν ὑπόμνημα περὶ στρατοῦ, δι' οὗ ὑπεδεικνύομεν τὸ τί ὄφειλε νὰ γίνῃ. Κατ' εἰσήγησιν τοῦ ἰδίου Γ. Θεοτόκη ἡ Βουλὴ κατὰ τὸ 1904 εἶχε ψηφίσει τὸν ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ συνταχθέντα ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ, τὸν τοῦ Διαδόχου (1904) ἐπικληθέντα. Διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ προεβλέπετο ἡ ὑπαρξις ἐν εἰρήνῃ τριῶν Μεραρχιῶν ἐκ τεσσάρων Συνταγμάτων πεζικοῦ, ἐνὸς Συντάγματος πεδικοῦ πυροβολικοῦ, ἐνὸς Τάγματος Μηχανικοῦ καὶ ἐνὸς Συντάγματος Ἴππικοῦ, μετὰ τῶν λοιπῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ θητεία, χάριν οἰκονομίας, εἶχε περιορισθῆ εἰς 18 μῆνας. Ἡ

ἅλη ὅμως ἐν εἰρήνῃ δαπάνη ἀνήρχετο εἰς 27 ἑκ. δραχμῶν, ποσὸν ὅπερ τὸ Κράτος δὲν εἶχεν εὐκόλως διαθέσιμον. Γενικῶς διὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ ὑπῆρχεν ἀνάγκη πολλῶν ἑκατομμυρίων, περὶ ὧν οὐδεμία μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχε γίνεαι πρόβλεψις.

Εἶχομεν ἀνάγκην ἀλλαγῆς τοῦ ὀπλισμοῦ τοῦ περικοῦ, ὅπερ ἦτο ἀκόμη ὀπλισμένον μὲ τυφέκια συστήματος Gras μὲ μελαίνην πυρίτιδα, τὸ πυροβολικὸν εἶχε πυροβόλα Krupp παλαιὰ, τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ πυροβολικὸν εἶχον πλήρη ἀνεπάρκειαν κτηνῶν, τὸ ὑλικὸν ἐπιστρατεύσεως ἔλειπε παντελῶς, στρατῶνες καὶ στρατωνισμοὶ δὲν ὑπῆρχον· ἡ κατάστασις γενικῶς ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὐδ' ἕνα στρατιωτικὸν σῶμα, οἷασδήποτε δυνάμεως, ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιστρατεύσῃ ἢ Ἐλλάς πρὸς πολεμικὴν τινα οἰανδήποτε ἐνέργειαν, ἔστω καὶ ἐπιδεικτικὴν. Ἐτόνισα εἰς τὸν Γ. Θεοτόκην τὴν ἀνάγκην τῆς προσωρινῆς ἀναστολῆς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ 1904, ἕνα διὰ τῶν πραγματοποιηθησομένων οἰκονομιῶν εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἐτησίας χρήσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἐνισχυθούν οἱ πόροι τοῦ Ταμεῖου Ἀμύνης καὶ δι' αὐτῶν ἐν διαστήματι ἑτῶν τινῶν κατορθωθῆ ἡ παρασκευὴ τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας, διὰ τοῦ ἐφοδιασμοῦ αὐτοῦ διὰ παντοειδοῦς ὑλικοῦ, τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀπλισμοῦ, τῆς προμηθείας νέου συστήματος αὐτογεμῶν τυφεκίων καὶ ταχυβόλων, πυροβόλων, τῆς ἀγορᾶς ἱππων καὶ κτηνῶν στρατοῦ καὶ γενικῶς τῆς συντελέσεως πλήρους ἐφοδιασμοῦ καὶ καταρτισμοῦ στρατοῦ τινος ἐκστρατείας, ἱκανοῦ νὰ προστατεύσῃ τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος ἐν ἐνδεχομένη κοινῇ περιστάσει. Ὡς πρώτην δὲ ἐτοιμασθησομένην ἐλαχίστην δύναμιν στρατοῦ ἐκστρατείας ἐθεώρησα ὅτι ἦτο 60.000 ἀνδρῶν, μὲ πρόγραμμα προοδευτικῆς ἀυξήσεως αὐτῆς, μέχρις οὗ ὀλίγον κατ' ὀλίγον δυναθῆ ἢ Ἐλλάς νὰ ἔχῃ ἐτοιμὴν δλόκληρον τὴν εἰς ἄνδρας μαχητικὴν αὐτῆς δύναμιν, τὴν ὑπὸ τοῦ στρατολογικοῦ ἰσχύοντος νόμου προβλεπομένην. Εὐτυχῶς ὁ Γ. Θεοτόκης, ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν διαυγείᾳ πνεύματος καὶ πατριωτικῇ διαθέσει, ἐνέκρινε τὰς προτάσεις μου καὶ ὑπεσχέθη, μετὰ ὄριμον μελέτην, τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν ἐν ἡ περιπτώσει ἣθελεν ἀναλάβει καὶ πάλιν τὴν διακυβέρνησιν τῆς Χώρας. Πράγματι δὲ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀειμνήστου Θ. Δε-

ληγιάννη καὶ τὴν παραίτησιν τοῦ Δ. Ράλλη, ἀνέλαβε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1905 τὴν πρωθυπουργίαν καὶ ἔθεσεν ὡς πρόγραμμα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου, τοῦ διὰ τῶν προτάσεών μου ὑποβληθέντος αὐτῷ κατ' Ἀπρίλιον 1905. Πρέπει δὲ νὰ σημειώσω ὅτι τὸ πρὸς τὸν Γ. Θεοτόκην διάβημά μου, ἔκαμα κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεώς μου πρὸς τὸν Διάδοχον, ἀφ' οὗ ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ κ. Κ. Σαπουντζάκης δὲν ἤξιωσε προσοχῆς τὰ σχέδιά μου. Ὁ συνταγματάρχης Σαπουντζάκης, ἐνῶ δὲν ἤξιωνε κατ' ἀρχὰς προσοχῆς τὴν ἐργασίαν μου, ὅταν ἀγνοῶ διὰ ποῖον λόγον περιέπεσε εἰς δυσμένειαν παρὰ τῷ Διαδόχῳ, κλαίων καὶ ὀδυρόμενος μ' ἐκάλεσε παραπονούμενος διὰ τὴν κατ' αὐτοῦ στάσιν τοῦ Διαδόχου καὶ ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν μου πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς θέσεώς του. Συνειργάσθην τότε μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐνέπτυξα τὸ σχέδιόν μου, ὅπερ ἀμέσως ἐδέχθη, λέγων ὅτι πρέπει νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν Διάδοχον, ἐλπίζων ὅτι οὕτω θὰ κατεπραθνετο ἢ κατ' αὐτοῦ ὀργῇ τοῦ προϋσταμένου του. Ὅταν ὅμως μετὰ τινος ἡμέρας, ἀγνοῶ πῶς, μετεβλήθη ἢ πρὸς αὐτὸν διάθεσις τοῦ Διαδόχου, μετέβαλε γνώμην καὶ ἐγκαταλείψας με ἐπανῆλθεν εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ σκέψεις καὶ ἀντιρροήσεις.

Ταῦτα συνέβησαν προτοῦ ἐγὼ κάμω τὰς προτάσεις μου εἰς τὸν Γ. Θεοτόκην.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προτάσεών μου ἔλαβε χώραν καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα 1905-1909, καθ' ὃ ἦτο πρωθυπουργὸς ὁ Γ. Θεοτόκης. Τότε ἐγένοντο αἱ προμήθειαι αἱ ἐπιτρέψασαι κατὰ τὸ 1912 νὰ παρουσιασθῇ ὁ στρατὸς ἡμῶν πάνοπλος, τότε ἐγιναν αἱ ἀσκήσεις τῶν ἐφεδρειῶν καὶ ἡ εἰς τὰ νέα ὄπλα ἐκγύμνασις αὐτῶν, τότε ἐξεπονήθησαν τὰ σχέδια ἐπιστρατεύσεων καὶ συγκεντρώσεων καὶ μεταφορῶν τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας, τότε ἐν εἰδικαῖς ἀσκήσεσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐμελετήθη ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Γ. Ἐπιτελείου ἢ μέλλουσα κατὰ τῆς Τουρκίας ἐκστρατεία, τότε ἠγέρθησαν αἱ Ἀποθῆκαι Ἐπιστρατεύσεως Συνταγμάτων καὶ Μεραρχιῶν, τότε ἐγιναν αἱ Ἀποθῆκαι Πυρομαχικῶν παρὰ τὰ Λιόσια, οἱ Στρατωνισμοὶ Πυροβολικοῦ καὶ Ἴππικοῦ ἐν Ἀθήναις, Πεζικοῦ ἐν Τριπόλει, Καλάμαις, Χαλκίδι, Κορίνθῳ, Τρικκάλοις, Ἄρτη καὶ ἄλλαχοῦ. Δύναμαι δὲ νὰ εἶπω, ἀπε-

ριφρόστως και άνευ παρεξηγήσεως, ότι τότε είναι και η μόνη εποχή καθ' ην ο στρατιωτικός κόσμος ησθάνθη ενεργόν προσπάθειαν πρὸς πολεμικὴν παρασκευήν. Τοιαύτη δ' ἦτο ἡ προσπάθεια αὕτη, ὥστε μέχρι τοῦ πέρατος τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας αὕτη ἦτο ἡ βάση και ὁ ὑπογραμμὸς διὰ πᾶσαν μεταγενεστέραν προσπάθειαν. Δὲν ἐπεκτείνομαι πλειότερον ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ διὰ νὰ μὴ φανῶ περιαιτολογῶν, ἀν και κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν θεωρεῖται ὡς μοναδικὴ διὰ τὰ Ἑλληνικὰ στρατιωτικὰ χρονικὰ ἡ προσπάθεια ἡ γενομένη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην και ὡς αὐτοσυστῆσι δημιουργικὴ και ὡς γενεσιουργὸς νέας καταστάσεως και νέας διευθύνσεως τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τῆς Χώρας.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ Ἡ ΠΡΟΝΟΥΤΣΙΑΜΕΝΤΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1909

Εἶναι σπουδαιοτάτη ἡ ἐξέτασις τῆς στρατιωτικῆς στάσεως τοῦ 1909, διότι ἐξ αὐτῆς προῆλθε τὸ μέχρι τῆς σήμερον ὑφιστάμενον χάος ἐν τῇ Διοικήσει και ἐν τῇ Κοινωνίᾳ. Διότι οἱ αὐτόκλητοι αὐτοὶ σωτῆρες, θελήσαντες νὰ σώσωσι τὴν Ἑλλάδα και μὴ θεωρήσαντες ἀρκετόν ὅ,τι αἱ προηγούμεναι γενεαὶ εἶχον δημιουργήσει, ἔφθασαν εἰς τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα.

Ἡ κατάστασις ὅμως ἡ πολιτικὴ και ἡ κοινωνικὴ ἔβαινε τότε μέχρι τοῦ 1909 ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς βελτιώσεως διὰ μικρῶν μὲν βημάτων, ἀλλ' ἀσφαλῶς, ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι αἱ Βαλκανικαὶ στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι, αἱ συμβᾶσαι μόλις μετὰ διετίαν ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐν Γουδί στάσεως και συνεπῶς μὴ δυνάμεναι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οὔσαι ἀπόρροια τῆς γενομένης πολιτικῆς μεταβολῆς. Ἀπεναντίας ἡδυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι αὗται ἠθέλον εἶσθαι ἰσχυρότεραι και ἀποτελεσματικώτεραι, ἀν δὲν εἶχε σταματήσει τὸ προαναφερθὲν ἔργον τοῦ Γ. Θεοτόκη, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἀνταρσία, ἐχαλάρωσε τὸ πνεῦμα τῆς ὑπακοῆς και τῆς πίστεως πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ὅπερ πρέπει νὰ ὑφίσταται εἰς πάντας, κυρίως δὲ εἰς στρατὸν νεοσύστατον και αὐτοδημιούργητον. Διότι ἡ στάσις αὕτη ἐχαλάρωσεν ὄχι μόνον τὸ πρὸς τὴν πειθαρχίαν αἴσθημα τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ και ἐδημιούργησε τάξιν πραγμάτων ἐπικίνδυνον διὰ τὴν πολιτείαν και τὸν στρατόν. Ἡ δημιουργηθεῖσα δὲ ἐκ τῆς

στρατιωτικῆς αὐτῆς στάσεως τάξις καὶ κατάστασις θὰ ἦτο ἀκόμη πλέον ἐπιζημία εἰς τὰ Ἐθνικὰ ἡμῶν συμφέροντα, ἂν τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολέμου κατὰ τὸ 1912 καὶ 1913 ἀνελάμβανον οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τὴν ἐκκόλαψιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς στάσεως. Εὐτυχῶς, καὶ λέγω τοῦτο μετὰ μεγάλης λύπης, διότι ἀναγκάζομαι νὰ περιαιτολογήσω, ἢ ἐπιτυχία τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς μὴ ἀναμιχθέντας εἰς τὴν στάσιν ἀξιωματικούς, ἀπὸ τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ τελευταίου ἀνθυπολοχαγοῦ τῶν ἀντεπαναστατῶν. Αὕτη εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια : οἱ ἱκανοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ πειθαρχοῦντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος προτιμῶσι νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ὅταν βλέπωσι φθειρομένην τὴν κατάστασιν, παρὰ νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν ὑφισταμένην μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης φθορὰν, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἐπαναστατῶν, καὶ τὴν ἀναπόφευκτον καὶ ἀναπότρεπτον φθορὰν ἣν δημιουργοῦσι καὶ θὰ δημιουργῶσιν αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

1910

Κατὰ Φεβρουάριον, νομίζω, τοῦ 1910, εὐρισκόμενος ἐπ' ἀδείᾳ ἐνταῦθα, παρεκλήθην ἀπὸ τὸν ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τῷ Γουδί ἐκ Κρήτης μετακληθέντα ὡς πολιτικοῦ συμβούλου αὐτῆς κ. Βενιζέλον νὰ συναντηθῶμεν εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδος «Ἀθῆναι», ὅπως συζητήσωμεν ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως. Πράγματι μετέβην κατὰ τὴν προσδιορισθεῖσαν ὥραν εἰς τὰ γραφεῖα τῶν «Ἀθηνῶν» καὶ ἐκεῖ διὰ πρώτην φοράν συνητήθην μετὰ τοῦ μετέπειτα Πρωθυπουργοῦ καὶ Δικτάτορος τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ κύριον ζήτημα τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ μάθῃ ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ Στρατοῦ. Τῷ ἀνέπτυξα τὸ θέμα καὶ τὴν γενομένην ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ ἀειμνήστου Γ. Θεοτόκη, κατὰ τὰ ἔτη 1905—1909, ἐργασίαν, διὰ τὴν ὀργάνωσιν, τὴν ἐξάσκησιν καὶ τὸν ἐφοδιασμόν τοῦ Στρατοῦ καὶ κατέληξα λέγων αὐτῷ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπαναστατικὴ Κυβέρνησις ἤθελε νὰ μὴ διακόψῃ τὴν ἐργασίαν αὐτήν, ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἑλλὰς θὰ εἶχεν ὡς πρῶτον πυρῆνα

στρατοῦ ἐκστρατείας, καθ' ὅλα ἔτοιμον πρὸς πόλεμον, περὶ τὰς 60.000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐργασία ἔβαινε προσδευτικῶς, μετ' οὐ πολὺ θὰ ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ περὶ τὰς 70.000 ἀνδρῶν ὡς στρατὸν ἐκστρατείας. Ὁ κ. Βενιζέλος, ἀπλοῦς ιδιώτης τότε, μὲ ἤκουσε μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω νεύουσαν καὶ μὲ πολλὴν προσοχὴν. Ὅταν δὲ ἐγὼ ἐτελείωσα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος μου καὶ εἶπον ὅτι θέλομεν δυνηθῆ μετ' ὀλίγον νὰ ἔχωμεν ἐτοιμοὺς 60.000 ἀνδρῶν, ὁ κ. Βενιζέλος μὲ ὕφος μελαγχολικὸν καὶ περιφρονεῖ μοὶ λέγει: «Ἄς ἔχωμεν καὶ 30.000 ἀνδρῶν»!! Ἡ συνάντησις αὐτῇ τότε δὲν ἔλαβε καμμίαν συνέχειαν. Βραδύτερον, ὅταν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν, ὁ κ. Βενιζέλος ἔστειλεν εἰς τὴν οἰκίαν μου τὸν διευθυντὴν καὶ ἰδιοκτήτην τῆς «Πατρίδος» κ. Σ. Σίμον, ἵνα μὲ παρακαλέσῃ νὰ μεταβῶ εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδος του τὴν 5ην μ. μ. τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅπου θὰ μ' ἀνέμενε ὁ μέλλων πρωθυπουργός, διότι ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν γνώμην μου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων, προκειμένου νὰ ἀναλάβῃ τὴν διακυβέρνησιν τῆς Χώρας. Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν ἤμην εἰς τὰ γραφεῖα τῆς «Πατρίδος», ὅπου προσῆλθε, μετὰ τινος βραδύτητος, ὁ κ. Βενιζέλος. Μοῦ ἐζήτησε τὴν γνώμην μου καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ συνεχίσω καὶ εἰς ἄλλας συνεδριάσεις τὴν εἰσήγησιν καὶ τρόπον τινὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐζήτησε νὰ δεχθῶ νὰ συνεργασθῶ μαζύ του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐσκέφθη τότε νὰ προσλάβῃ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον αὐτό, οὐ θ' ἀνελάμβανε τὴν διεύθυνσιν, τοὺς μετὰ τοῦ Γ. Θεοτόκη ἐργασθέντας ἀξιωματικούς. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἐργασίας δὲν ἐσκέφθη κατόπιν ὁ κ. Βενιζέλος, ἐζήτησεν ὅμως νὰ προσλάβῃ τινὰς τῶν ἐν τῷ σώματι τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὑπηρετήσαντας ἀξιωματικῶν. Ὅταν κατὰ τινα παρουσίας πρὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, τούτου ἀνησυχοῦντος διὰ τὸν στρατὸν, ἠρωτήθη παρ' αὐτοῦ τί σκέπτεται νὰ κάμῃ διὰ τὸν στρατὸν, ὁ κ. Βενιζέλος ἀπήντησε: «Θὰ πάρω τὸν Δούσμανη...» καὶ ὁ Βασιλεὺς τότε, ἄρκεσθεις εἰς τὴν δήλωσιν αὐτὴν, τὸν διέκοψε καὶ τοῦ εἶπε: «Καλά, καλά». Ἐκτοτε διαρκῶς ἐζήτηι ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴν του μακαρίτην ὑποστράτηγον Παπαδιαμαντόπουλον, ἂν ὁ κ. Βενιζέλος εἶχεν ὑποβάλει τὸ σχετικὸν Διάταγμα τοῦ Δούσμανη πρὸς ὑπογραφήν, ἀλλὰ τὸ Διάταγμα τοῦτο οὐδέποτε ὑπεβλήθη.

Ὡς ἔμαθα κατόπιν, ὁ κ. Βενιζέλος εἶχε σκεφθῆ νὰ μὲ διορίσῃ ὡς Διευθυντὴν τοῦ Ταμείου Ἀμύνης καί, ἐπειδὴ διὰ τὸν διορισμὸν αὐτὸν ἀπαιτεῖτο νὰ συνταχθῆ πρακτικὸν τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ταμείου Ἀμύνης, ἀνέβαλε μέχρις οὗτου τοῦτο συνέλθῃ εἰς συνεδρίασιν. Οὕτω προέκυψε βραδύτης καὶ ἀναβολή, καθ' ἣν ὁ διορισμὸς μου ἐματαιώθη, χωρὶς νὰ μοὶ γνωστοποιήσῃ ποτὲ ὁ κ. Βενιζέλος τὸν λόγον τοῦ μὴ διορισμοῦ μου.

Κατόπιν, μετὰ χρόνον πολὺν ὁ Παμῖκος Ζυμβρακάκης, ὁ αἰείποτε καταγινόμενος εἰς ὀργανώσεις στάσεων, ἐπαναστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν ἀπὸ αἴσθημα ἀλλαγῆς καὶ ἐγωπαθείας, συναντήσας τὴν σύζυγόν μου, πρὸς ἣν συνεδέετο διὰ συγγενείας ἐξ ἀγχιστείας, τῆς διηγῆθη ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς μὴ προσλήψεώς μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ὑπὸ τοῦ κ. Βενιζέλου. Εἶπε δηλαδὴ ὅτι, ὅταν ἔμαθε ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος ἔξεδήλωσε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ καὶ ἀπόφασιν νὰ συνεργασθῆ μετ' ἐμοῦ, ἐξανέστη καὶ τῷ εἶπεν ὅτι αὐτοὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909 εἶχον κάμει κυρίως διὰ νὰ ἀπαλλαγῆ ὁ στρατὸς ἀπὸ ἐμὲ καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῶσιν οἱ ἐπαναστάται τὴν ἐκ νέου παρουσίαν μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Ὅταν δὲ ὁ κ. Βενιζέλος ἐστενοχωρήθη, διότι ἀφ' ἐνὸς ἔβλεπε τὴν ἐπέμβασιν τῶν στρατιωτικῶν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἀφ' ἐτέρου ὅτι τοῦ ἀφαιροῦν τὸ μέσον νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ, καὶ ἠρώτησε τὸν Παμῖκον ἐκεῖνον «*τί θὰ κάμω;*» ὁ Ζυμβρακάκης ἐπρότεινε εἰς αὐτὸν νὰ μετατρέψῃ τὴν προσκληθεῖσαν ἤδη γαλλικὴν στρατιωτικὴν ἀποστολὴν ἀπὸ ἀπλῆν ἐκπαιδευτικὴν, ὡς εἶχε ζητήσῃ ἡ Κυβέρνησις Δραγούμη, εἰς ὀργανωτικὴν τοῦ στρατοῦ ἀποστολὴν, ἀφ' οὗ προηγουμένως συμπληρωθῆ αὕτη. Ὁ κ. Βενιζέλος, ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν ἐπαναστατῶν εὐρεθεὶς, ὑπέκυψε καὶ οὕτω δὲν μὲ διώρισε, ἀλλὰ ἐντρεπόμενος ἴσως νὰ ὁμολογήσῃ εἰς ἐμὲ τὸν λόγον τῆς μὴ προσλήψεώς μου, ὡς εἶχεν ἀποφασίσει καὶ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν Βασιλέα, ἐσίγησεν.

Ὑποθέτω ὅμως, γνωρίζων τὸν χαρακτῆρα τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅτι ἡ στάσις αὕτη τῶν στρατιωτικῶν δυσηρέστησεν αὐτὸν καὶ θὰ ἐσκέφθη νὰ ἀπαλλαγῆ τῆς κηδεμονίας αὐτῶν. Ὁ στασιάσας στρατὸς ἐξηκολούθει νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ πολιτικὸς ὅστις εἶχε κατορθώσει, διὰ τῆς ἐνεργείας, παρὰ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα καὶ νόμιμα, νὰ διαλύσῃ τὴν Συντακτικὴν Συ-

πέλευσιν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῆ τὴν κηδεμονίαν στασιαστικῶν στρατιωτικῶν καὶ αὐτοκλήτων σωτήρων τῆς Πατρίδος. Δὲν γνωρίζομεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ ἐπομένως δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ νὰ ἐκθέσωμεν αὐτάς. Παρατηροῦμεν ὅμως τὰς πράξεις του καὶ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν.

Οἱ στρατιωτικοὶ ἠξίωσαν τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη, ἣν καὶ ἠνάγκασαν νὰ παραιτηθῆ. Κατόπιν τῇ συγκαταθέσει των ἐσχηματίσθη ἡ Κυβέρνησις Δραγούμη, εἰς ἣν ἔθεσαν ἀντιπρόσωπον αὐτὸν τὸν Συνταγματάρχην Ν. Ζορμπᾶν, ἀρχηγὸν τῆς στρατιωτικῆς στάσεως καὶ παντοδύναμον εἰς τὰ στρατιωτικὰ ἐπαναστατικὰ τμήματα. Μετὰ τὸν μακαρίτην Σ. Δραγούμην ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις εἶχε χρησιμεύσει μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὡς ὁ πολιτικὸς σύμβουλος τῆς στάσεως τοῦ Γουδί. Ὅταν παρέλαβε τὴν ἐξουσίαν ὁ κ. Βενιζέλος, εὐρέθη εἰς πλεονεκτικωτέραν θέσιν τῶν δύο προηγηθέντων αὐτοῦ Πρωθυπουργῶν, διότι διὰ τῆς διαλύσεως τῶν Συντακτικῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς προκηρύξεως τῶν ἐκλογῶν, ἡ σχηματισθεῖσα νέα Συντακτικὴ Συνέλευσις προσέδωκεν εἰς τὴν Κυβέρνησίν του τὴν λαϊκὴν ὑποστήριξιν, ἥς ἑστεροῦντο αἱ ἄλλαι δύο προηγηθεῖσαι Ἐπαναστατικαὶ Κυβερνήσεις. Εἶχεν ἐπομένως τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Στέμματος καὶ τὴν τῆς Συνελεύσεως, εἶχε δὲ ἀκόμη καὶ μίαν ἄλλην ἐμπιστοσύνην, τὴν τῶν στρατιωτικῶν στασιαστικῶν. Ἡ τελευταία αὕτη ἐμπιστοσύνη ἦτο περιττὴ καὶ ἐπιζημία, διότι καθυπέτασσε τὴν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν θέλησιν τῶν στασιαστικῶν ἀξιωματικῶν. Ἐπρεπεν ἐπομένως ν' ἀπαλλαγῆ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς ἀντισυνταγματικῆς ταύτης τρίτης δυνάμεως. Καὶ ἀπῆλλαγή ὁ κ. Βενιζέλος ἔχων τὴν εἰλικρινῆ ὑποστήριξιν τοῦ Στέμματος καὶ τὴν τοῦ Λαοῦ, δεδηλωμένην διὰ παμπηφίας σχεδόν, ἔνεκα τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν ἀποχῆς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, δηλαδὴ ὀλοκλήρου τοῦ προεπαναστατικοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἐσκέφθη νὰ ἐκκρούσῃ τὸν στρατιωτικὸν πάσσαλον, τὸν ἐνοχλοῦντα αὐτόν, διὰ τῆς κρούσεως ἐτέρου πασσάλου. Τότε—τούτο δ' εἶναι ἀτομικὴ μου γνώμη μὴ στηριζομένη ἐπὶ οὐδεμιᾶς πληροφορίας—ἀπεφάσισε νὰ ἐπιναφέρῃ εἰς τὸν Στρατὸν τὸν Διάδοχον, ὑπὸ τὸν τύπον Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τοῦ Στρατοῦ, δηλαδὴ εἰς θέσιν sine cours. Τὸν Διά-

δοχον ἤθελε νὰ φέρῃ, ὄχι διότι εἶχε τότε καμμίαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα ἐξουδετερώσῃ τὴν δράσιν καὶ ἐπίδρασιν τῶν ἀπομακρυνάντων κατὰ τὸ 1909 ἀπὸ τὴν Γενικὴν Διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ καὶ ὑποχρεώσαντα νὰ μεταβῇ εἰς προσωπικὴν ἐξορίαν τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον φρονῶ ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος ἐπαπέφερε τὸν Διάδοχον καὶ τοὺς Πρίγκιπας εἰς τὸν Στρατὸν καὶ οὕτως ἔχων τὸν Βασιλέα, τὸν Λαὸν καὶ τὸν Διάδοχον μετὰ τῶν ἀντεπαναστατῶν ἀξιωματικῶν, κατώρθωσε νὰ στείλῃ εἰς τὸν στρατῶνα τοὺς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἀποτυχόντας στασιαστὰς ἀξιωματικούς.

ΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ Κάιζερ Γουλιέλμος ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον ὑπενθυμίζων αὐτῷ ὅτι εἶναι Γερμανὸς στρατάρχης καὶ ἄλλα παρόμοια καὶ ἐζήτησε ὅπως δώσῃ τὴν χεῖρα του εἰς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα καὶ οὕτω ἀπὸ τῆς χειρὸς κρατούμενοι, ὡς ἀδελφοί, νὰ κτυπήσωσι τοὺς κοινούς ἐχθρούς. Νομίζω ὅτι αὐτὸ περίπου ἦτο τὸ νόημα τοῦ τηλεγραφήματος. Ὡς συνήθως, μετέβην καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κατὰ τὴν συνήθη ὥραν διὰ τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα ἡμερησίαν ἀναφορὰν μου. Τὸν εὗρηκα λίαν τεταραγμένον καὶ θυμωμένον κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. «Καὶ τί μ' ἐνόμισεν αὐτός, μοὶ λέγει, ὅτι ἐγὼ θὰ ἐξυπηρετήσω τὰ συμφέροντά του; Δὲν εἶμαι Γερμανὸς στρατάρχης, εἶμαι Ἕλλην καὶ μάλιστα Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, μόνον τὰ συμφέροντά μας θὰ ἀκούσω. *Ἄν δὲ αὐτὸς νομίζῃ ὅτι ἠμπορεῖ ἄλλως πῶς νὰ μὲ ἐπιρρεάσῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις μου, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἐγὼ εἶμαι διατεθειμένος καὶ ἀποφασισμένος νὰ φθάσω καὶ μέχρι διαζυγίου*». Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, πλὴν τῆς ἀγάπης ἣν ἔτρεφε πρὸς τὴν Βασίλισσαν σύζυγόν του, εἶχε πρὸς αὐτὴν ἀπειρον ἐκτίμησιν καὶ σεβασμόν. Ἡ Βασίλισσα ἦτο ἡ κυρία τοῦ Βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ Βασιλεὺς τὴν ἤκουε καὶ μάλιστα ὑπὴ-

κουεν εις αὐτήν. Ἡ Βασίλισσα οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ Βασιλέως διὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Πολλάκις παρεκλήθη ἐγὼ ὑπὸ τῆς Μεγαλειοτάτης διὰ νὰ ἐπέμβω παρὰ τῷ Βασιλεῖ. Ἡ Βασίλισσα σχεδὸν ἐφοβεῖτο νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν Βασιλέα διὰ ζητήματα τοῦ Κράτους. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἀνεμένετο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συναντήσεως τοῦ κ. Ζαίμη μετὰ τοῦ κ. Ζοννάρ εἶχον μεταβῆ ἀπὸ τῆς 5ης πρωϊνῆς εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ εἶμαι εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Βασιλέως. Εὐρισκόμην μίαν στιγμὴν ἔξωθεν τῆς θύρας τοῦ γραφείου τοῦ Βασιλέως, ὅτε βλέπω νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὸν ὑπὸ τὴν μεγάλην μαρμαρίνην κλίμακα χῶρον μία σκιά, ἡ ὁποία μοὶ ἔνευε νὰ τὴν πλησιάσω. Ἦτο ἡ Βασίλισσα ἥτις μ' ἐκάλει παρ' αὐτῆς. Τὴν ἐπλησίασα καὶ μοὶ λέγει: «Τί ἀπεφάσισεν ὁ Βασιλεὺς;». Εἰς ἀπάντησίν μου ὅτι δὲν μοῦ ἀνεκοίνωσε τίποτε, μοὶ λέγει: «Δὲν πηγαίνετε νὰ τὸν πείσητε νὰ μὴ παραιτηθῆ καὶ ν' ἀποκρούσῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ κ. Ζοννάρ; Ἐγὼ χθὲς τὸ βράδυ πρὶν κατακλιθῶμεν τῷ εἶπον ὅτι δὲν πρέπει νὰ δεχθῆ καὶ ὅτι πρέπει ν' ἀντισταθῶμεν κατὰ τῆς θελήσεως τῶν συμμάχων καὶ Αὐτὸς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι: «ἐὰν αὖριον ὁ Ζοννάρ ἀξιώσει νὰ φύγω, ἐγὼ θὰ φύγω», καὶ ἔπεσε καὶ ἐκοιμήθη καθ' ὅλην τὴν νύκτα χωρὶς νὰ διακόψῃ τὸν ἡσυχον ὕπνον του. «Ἐγὼ, μοὶ προσέθεσε ἡ Βασίλισσα, δὲν κοιμήθηκα ὅλην τὴν νύκτα. Πηγαίνετε σεῖς καὶ ἴσως νὰ σᾶς ἀκούσῃ». Εὐρέθην εἰς λίαν στενόχωρον θέσιν, διότι οὐδέποτε αὐτοβούλως καὶ πρωτοβούλως ἐπρότεινα ποτὲ εἰς τὸν Βασιλέα γνώμην μου τινὰ ἐπὶ πολιτικῶν ἰδίως, ζητημάτων. Ἐδίδα πάντοτε τὴν γνώμην μου ὁσάκις μοὶ ἐζητεῖτο, εἰς τὴν περίπτωσιν δ' αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην μου. Ἀπήντησα λοιπὸν εἰς τὴν Βασίλισσαν: «Μεγαλειοτάτη, ἀφοῦ δὲν ἤκουσε τὴν Ἑμετέραν Μεγαλειότητα, εἶναι δυνατὸν ν' ἀκούσῃ ἐμέ;». Καὶ οὕτω ἐξέφυγα νὰ ἐκπληρώσω τὴν ἐντολὴν τῆς Βασίλισσης. Καὶ ὄχι μόνον τότε, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ἡ Βασίλισσα ἐζήτησε τὴν παρέμβασίν μου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπέτρεπε εἰς οὐδένα ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις του. Ἦθελε τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μόνον ὁσάκις αὐτὸς ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ τὴν λάβῃ. Ὅπως δὲ ἐφρόνει διὰ τὸν ἑαυτὸν του σχετικῶς μὲ τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις, οὕτω καὶ ἐσέβετο τὰς πέποιθήσεις καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὅταν μετὰ

τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ὁ κ. Βενιζέλος εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς φιλοδοξίας του, ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ κανονίσῃ καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ζητήματα τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ μίαν ἡμέραν μετὰ τὴν συνήθη νομοταγῇ συνεργασίαν μετὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπρότεινεν εἰς αὐτὸν νὰ συνδεθῇ διὰ συγγενείας ἢ Αὐλῆ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ συνεβούλευσε τὸν Βασιλέα νὰ γίνῃ ὁ γάμος τοῦ Διαδόχου Γεωργίου μετὰ τῆς πρωτοτόκου θυγατρὸς τοῦ τότε Διαδόχου τῆς Ρουμανίας καὶ κατοπιν Βασιλέως Φερδινάνδου. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐστενοχωρήθη πολὺ διὰ τὸ διάβημα τοῦτο τοῦ Πρωθυπουργοῦ του, ἡ δὲ στενοχωρία του ἐφαίνετο ἀκόμη καὶ εἰς τὸ πρόσωπόν του ὅταν, ἀμέσως μετὰ τὸν Πρωθυπουργόν, εἶχον εἰσέλθει εἰς τὸ γραφεῖόν του πρὸς ὑποβολὴν τῆς ἡμερησίας ἀναφορᾶς μου, καὶ ὅτε μοῦ διηγήθη τὰ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Βενιζέλου. Διὰ νὰ ξεφύγῃ δὲ ἀπὸ τὴν δύσκολον θέσιν εἰς ἣν ἔθεσεν αὐτὸν ὁ κ. Βενιζέλος, διότι δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀναμίξῃ εἰς ξένας ἀτομικὰς ὑποθέσεις, τῷ εἶπεν: «Ἐγώ, κύριε Πρόεδρε, εἶμαι ἐναντίον τῶν πολιτικῶν γάμων. Ὁ γάμος εἶναι ὑπόθεσις ἀφορῶσα ἀτομικῶς τὸν Διάδοχον. Ἐὰν θέλετε καὶ ἐπιμένετε, ἴδου ὁ Διάδοχος, τὴν στιγμὴν αὐτὴν εὐρίσκεται εἰς τὸ δωμάτιόν του καὶ πηγαίνετε νὰ τῷ ὁμιλήσητε καὶ νὰ συνεννοηθῆτε». Πράγματι δὲ ὁ κ. Βενιζέλος, ἐξελθὼν τοῦ Γραφείου τοῦ Βασιλέως, ἐζήτησε νὰ παρουσιασθῇ πρὸ τοῦ Διαδόχου καὶ εἰσήχθη ἀμέσως παρ' αὐτῷ. Τί ἐλέχθη τότε μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἀγνωσθ. Γνωρίζω ὅμως ὅτι μετὰ τινὰ χρόνον ὁ Διάδοχος μετέβη εἰς Βουκουρέστιον πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας τῆς Ρουμανίας. Τὰ μετέπειτα συμβάντα ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐπίσκεψις αὐτὴ δὲν ἔφερεν εἰς φῶς οὐδὲν πραγματικὸν γεγονός. Μετὰ τινὰ ἔτη, ὅταν ἤδη ὁ κ. Βενιζέλος ἐκηρύχθη κατὰ τῆς Δυναστείας ἀναφανδὸν πλέον, ἐνῶ μίαν ἡμέραν ὠμίλου μετὰ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἦλθε κατὰ τύχην ἡ ὁμιλία καὶ εἰς σημεῖον ὥστε ἐπέτρεψα εἰς ἑμαυτὸν νὰ ἀποτείνω πρὸς τὸν Βασιλέα τὴν ἐρώτησιν: «Ἀλήθεια, Μεγαλειότατε τί γίνεται ἡ ὑπόθεσις τοῦ γάμου τοῦ Διαδόχου»; Ὁ καλὸς Κωνσταντῖνος μὲ τὸ γλυκύ του μειδίαμα μοὶ εἶπε: «Δὲν γνωρίζω τίποτε, ὁ Διάδοχος δὲν ὁμιλεῖ. Γνωρίζω μόνον ὅτι ἔχει τὴν φωτογραφίαν της ἐπάνω εἰς τὸ γραφεῖόν του εἰς ἐμφανὲς μέρος». Ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἔγινε ὁ

γάμος αὐτός, ὅστις κατόπιν, ὅταν ὁ Διάδοχος ἦτο ἐξόριστος εἰς Ἑλβετίαν, συναντήσας τὴν πριγκίπισσαν *τὰ ἔψησε*.

Τόσον ἦτο ἀνεπτυγμένον τὸ φιλελεύθερον αἴσθημα εἰς τὸν Βασιλέα, ὥστε νὰ σέβεται ἀπολύτως τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου, ἔστω καὶ τοῦ υἱοῦ του, ἐπὶ ζητημάτων οἰκογενειακῆς φύσεως.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΠΕΡΙ ΜΗ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κατὰ τὸ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1912, τοῦ ἐκπονηθέντος ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀποστολῆς, ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Eydoux, εἶχον διορισθῆ, ὡς μοι εἶπον, ἀρχηγὸς τῆς ὑπηρεσίας τῶν Μετόπισθεν. Ἀρχιστράτηγος (Generalissime) κατὰ τὰς πεποιθήσεις τῆς ἰδίας ἀποστολῆς εἶχε διορισθῆ ὁ ὑποστράτηγος Π. Δαγκλῆς.

Ὅταν ἀπεφασίσθη, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1912, ν' ἀνατεθῆ ἡ Ἀρχηγία τοῦ «Στρατοῦ Θεσσαλίας» εἰς τὸν τότε Διάδοχον Κωνσταντῖνον, οὗτος λαβὼν γνῶσιν τῆς προτάσεως τῶν Γάλλων ἐκπαιδευτικῶν, ἠξίωσεν ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον νὰ διορισθῶ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον του ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου. Πράγματι δὲ καὶ διωρίσθη. Εὐρισκόμην τότε «ἐν ἐνεργῶ ἀποστρατεία», διότι ἤμην ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1909. Ἄμα παρέλαβον τὴν ὑπηρεσίαν μου, ἐθεώρησα καθήκον μου νὰ ἐπισκεφθῶ καὶ τὸν Ἐπιτελεῖον τῶν Στρατιωτικῶν κ. Βενιζέλον, ὅπως τυπικῶς τὸν εὐχαριστήσω διὰ τὸν διορισμὸν μου. Παρουσιάσθη ὄθεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἠὲχαρίστησα. Ὁ κ. Βενιζέλος μοι ἔδωκε τὴν εὐχὴν του, διότι, ὡς μοι ἔλεγε, ἡ εὐχὴ του *πιάνει*. Τότε, διὰ νὰ φανῶ καὶ ἐγὼ εὐχάριστος, ἐξέθεσα εἰς αὐτὸν τὰς ἰδέας μου ἐπὶ τῶν μελλοντικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ προσέθεσα: «Λυποῦμαι διότι ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως τῶν συνόρων μας καὶ τῆς σμικρότητος τοῦ στρατοῦ μας φοβοῦμαι, ὅτι δὲν θὰ προφθάσωμεν νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν τοῦ πολέμου μάχην, ἢ ὅποια ὑπολογίζω ὅτι θὰ λάβῃ χώραν μεταξὺ Ἀδριανουπόλεως καὶ Κωνσταντινουπόλεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν ὡς μὴ σύμφορον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς μελλοντικὰς τῆς ἀξιώσεις», διὰ νὰ τὸν παρηγορήσω δὲ καὶ διὰ νὰ παρηγορηθῶ προσέθεσα: «ἐλπίζω ὅμως, ὅτι ἐπειδὴ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ ἔχωμεν διαβῆ τὰ Καμ-

βούνια καὶ θὰ εὐρισκώμεθα περὶ τὴν Κοζάνην, θὰ δυνηθῶμεν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὸ Βέροιον καὶ ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες νὰ ἀπειλήσωμεν τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε ἀσφαλῶς ὁ ἐχθρὸς θέλει στραφῆ ἐναντίον μας καὶ οὕτως ἐπισύραντες ἐφ' ἡμῶν ἐχθρικὰς δυνάμεις θὰ ἐλαφρώσωμεν τοὺς Συμμάχους μας». Τότε ὁ κ. Βενιζέλος, προφανῶς ταραχθεὶς, μὲ τόνον ἐπιτιμητικόν, μοὶ εἶπε μὲ τρέμουσαν ἐκ φόβου φωνήν : « Ἀφήσατε τὰς ἰδεολογίας. Τὶ ἔχομεν νὰ κάμωμεν ἡμεῖς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ; Ἀφήσατε τὰς παραβόλους ἰδέας καὶ προσπαθήσατε νὰ καταλάβητε τὴν χώραν βορείως τῆς Κοζάνης ». Μ' ἐφάνησαν παράδοξοι αἱ ἰδέαι αὐταὶ τοῦ διευθύνοντος τὴν Ἐθνικὴν πολιτικὴν μας, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπιρροεάσθην ἀπὸ αὐτάς. Τὸν ἀπεχειρέθησα συναποκομίζων τὰς πεποιθήσεις μου καὶ τὴν κακὴν ἐντύπωσιν ἣν μοὶ ἔκαμον οἱ λόγοι τοῦ κ. Βενιζέλου.

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οἱ πόλεμοι οὗτοι, δημιουργήματα τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς ψυχῆς, εἶναι οἱ δημιουργήσαντες τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ἣτις θὰ ἦτο εἰς ἀκόμη καλλιτέραν θέσιν ἂν ἡ πολεμικὴ δρᾶσις τῆς Ἑλλάδος ἴσταμάτα εἰς αὐτούς. Δυστυχῶς ἡ μανία τῆς ξενοφιλίας, ἡ ἀγάπη πρὸς ὅ,τι δὲν εἶναι ἑλληνικόν, ἔφερε τὴν Ἑλληνικὴν πολιτείαν εἰς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς, ἔξ ἧς ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Βασιλέως ἔσωσε καὶ πάλιν τὴν ἀτυχῆ Ἑλλάδα. Διότι ποία θὰ ἦτο ἡ κατάστασις τῆς πατρίδος ἡμῶν σήμερον, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος θέλων νὰ ἀμυνθῆ ὑπὲρ τοῦ πατρογονικοῦ θρόνου, εἰς ὃν ἀνῆλθεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγωνισθεὶς ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ, ἀντέτασσε τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1912 τὴν ἀντίστασιν ἣν πολλοὶ, μὴ φίλοι του ὅμως, ὑπέδειξαν αὐτῷ. Ἡ ἀντίστασις τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὰς θελήσεις ἀξιωματικῶν παραγνωρισάντων τὸ καθῆκον, τὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ὑποχρεώσεις, τὸ συμφέρον αὐτῶν τούτων τῶν στασιαστῶν, τὸ συμφέρον τοῦ Ἑλληνος νὰ εἶναι ἠνωμένος καὶ ἀδιάσπαστος, ἤθελεν ἀυξήσει τὸν ἥδη ὑφιστάμενον χωρισμόν.

Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ὄφειλεν ἡ Ἑλλάς νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, ὄφειλε ν' ἀποφύγη ἐξωτερικὰς προστριβὰς, ὄφειλε νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν κυρίως πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἣτις εἶχε εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ὄχι μόνον ἑκατομ-

μύρια ἑλληνικῶν ψυχῶν, ἀλλὰ κυρίως τὴν Ἐθνικὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν τὴν συμβολιζομένην ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ διὰ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ἐκδιώξας τοὺς δύο μεγάλους τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας ἐχθρούς, θὰ ἔσωζε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν μετέπειτα καταστροφὴν, ἐὰν ἐγένετο ἀκουστός, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Λαοῦ αὐτοῦ, τοῦ μηδέποτε παύσαντος νὰ ἔχη πίστιν καὶ ὑπακοὴν εἰς τὸν Ἐθνομάρτυρα Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ τοῦ θελήσαντος νὰ ἐξυπηρετήσῃ συμφέροντα ξένων καὶ οὐχὶ πάντων φίλων τῆς Ἑλλάδος. Αὕτῃ εἶναι ἡ πραγματικὴ θέσις τοῦ ζητήματος. Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι ἦσαν ἀρκετοὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Οἱ μετέπειτα ἀναληφθέντες πόλεμοι καὶ ἐν τῇ Βαλκανικῇ καὶ ἐν τῇ Οὐκρανίᾳ καὶ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ, ἀνεληφθησαν διὰ νὰ ἐξυπηρετηθῶσι συμφέροντα ξένα, ἄνευ οὐδεμιᾶς γενικῆς ἢ μερικῆς ὠφελείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἐπρεπε νὰ περιορισθῇ ἡ πολεμικὴ δρᾶσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς δύο πρώτους πολέμους καὶ εἰς τὰ δι' αὐτῶν ἐπιτευχθέντα μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Ἀρκούμεθα εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας παρατηρήσεις, διότι τὰ περιπλέον εἶναι ἔργον τῆς Ἱστορίας, ἥτις ταχέως πρέπει νὰ γραφῇ.

ΠΩΣ ΔΕΝ ΕΧΑΣΑΜΕΝ ΠΕΝΤΕ ΗΜΕΡΑΣ ΕΙΣ ΣΕΡΒΙΑ

Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὰ Σέρβια, αἱ ἀποσκευαὶ μας δὲν μᾶς ἠκολούθησαν, οὔτε τοῦ Ἀρχηγοῦ, οὔτε τοῦ Ἐπιτελείου. Τὸ χείριστον δέ, ὅτι τὰ μεταγωγικὰ τοῦ στρατοῦ εἶχον μείνει μακρὰν καὶ ὁ στρατὸς ἔμεινε χωρὶς τροφᾶς καὶ ἐφοδία. Ἡμῖν τρομερὰ ἀνήσυχος, διότι διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ ἠναγκαζόμεθα νὰ σταματήσωμεν ἐκεῖ διὰ νὰ προχωρήσωσι καὶ μᾶς φθάσωσιν αἱ μοῖραι μεταγωγικῶν. Κατὰ τὸ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε γίνεи τῇ ἐνεργείᾳ μου πρὸ τοῦ 1909, ὅτε ἡμῖν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, αἱ μοῖραι μεταγωγικοῦ ἦσαν τέσσαρες, ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ περιώρισε εἰς δύο καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ μεταβᾶσαι εἰς Λάρισσαν πρὸς ἀναχωρηγίαν δὲν ἐπρόφθασαν τὸν στρατόν, προχωρήσαντα εἰς τὰ Σέρβια. Εἰς τὴν ἀμνηχίαν αὐτὴν εὐρισκόμενος μετέβην καὶ ἀνέφερον εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι, ἂν ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν τὴν προχώρησιν τῶν ἐφοδίων ἀπὸ Λαοῖσσης εἰς Σέρβια,

ἔπρεπε νὰ μείνωμεν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν πόλιν πέντε τοῦλάχιστον ἡμέρας καὶ ὅτι, ἂν θελήσωμεν νὰ προχωρήσωμεν ἀμέσως, ἔπρεπε νὰ προελάσωμεν χωρὶς ν' ἀναμείνωμεν τὰς ἐφοδιοπομπάς, τρεφόμενοι ἕκ τε τῆς χώρας ὅπως—ὅπως. Ὁ Διάδοχος οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ καὶ πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς βραδυπορείας διέταξε νὰ προχωρήσωμεν ἀμέσως. Τότε τῷ εἶπον ὅτι ὀφείλει νὰ ἐκδώσῃ διαταγὴν εἰς τοὺς ἐπιμελητὰς νὰ φροντίσωσι νὰ τραφῶμεν κατὰ τὴν προέλασίν μας ἕκ τῆς χώρας. Ἐσυμφώνησε, ἀλλὰ, τοῦ παρετήρησα ὅτι εἶναι πιθανὸν διὰ τῆς διαταγῆς του αὐτῆς νὰ δοθῇ ἀφορμὴ εἰς σπατάλην καὶ ἴσως εἰς καταχρήσεις. Τότε μοὶ ἀπήντησε : «θὰ προχωρήσω ὅπωςδὴποτε διὰ τὴν σπατάλην καὶ τὴν κατάχρησιν βάρυνε ἔμὲ καὶ ὄχι τοὺς καταχρωμένους», ταῦτα δὲ διότι ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἢ ἕκ τῶν ἐνότων διατροφῆ τοῦ στρατοῦ, κατὰ τὴν βεβιασμένην αὐτὴν προχώρησιν, ἔπρεπε νὰ ἀφεθῇ ἐλευθερία ἐνεργείας εἰς τοὺς ἀρμοδίους μὲ κίνδυνον νὰ ζημιωθῇ, ἐνδεχομένως, τὸ Δημόσιον Ταμεῖον. Ἐκάλεσα ἀμέσως τοὺς ἐπιμελητὰς τῶν Μεραρχιῶν καὶ ὅπως ἐκτέλεσω τὴν διαταγὴν καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Διαδόχου εἶπον αὐτοῖς, ὅτι θὰ προχωρήσωμεν χωρὶς ν' ἀναμείνωμεν τὰς ἐφοδιοπομπάς, ὅτι ὁ Διάδοχος διατάσσει ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐξεύρεσιν τροφῶν καθ' ὁδὸν καὶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὴν τιμὴν νὰ μὴ παζαρεύσωσι. Ἦτο εὐσχημος μετάφρασις τῶν λόγων τοῦ Διαδόχου. Οὕτως ἐκερδίσαμεν πέντε ἡμέρας εἰς τὴν προχώρησιν, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἀπεδείχθη κατόπιν, μᾶς ἔδωσαν τὴν προτεραιότητα τῆς εἰσόδου ἡμῶν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

ΚΑΤΑΙΓΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Κατὰ τὴν ὥραν καθ' ἣν ἤρχοντο αἱ πληροφορίες περὶ τὸ ἔσπερας, ὁ Διάδοχος ἐσυνήθιζε νὰ ἔρχεται εἰς τὸ δωμάτιον εἰς τὸ ὁποῖον εἰργαζόμεθα πρὸς σύνταξιν τῆς διαταγῆς του τῆς ἐπομένης. Μία βραδυά, ἐν Σερβίαις, ἦλθεν ὁ Διάδοχος, κατὰ τὴν συνθήθειάν του, καὶ ἀφ' οὗ ἔλαβε γνῶσιν τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσε τὴν ἀπόφασίν του, τὸ τμήμα ἐπιχειρήσεων συνέταξε τὴν διαταγὴν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐπομένης. Ἡμεῖς ἐξετελέσαμεν τὴν ἐργασίαν τῆς διατυπώσεως τῆς διαταγῆς, καταχρώμενος δὲ τῆς καλωσύνης τοῦ Διαδόχου καὶ τῆς συνα-

δελφικῆς οἰκειότητος, μεθ' ἧς μὲ περιέβαλε, ἀπρεπῶς φερόμενος, τῷ εἶπον : « Ἐχομεν, Ὑψηλότατε, τρεῖς ἡμέρας νὰ φάγωμεν· εἴμεθα ὅλοι νηστικοὶ καὶ μόλις συγκρατῶ τοὺς ἀξίωματικούς μου » καὶ ὅλως ἀστειευόμενος προσέθεσα : « Ὁ Μεταξᾶς στενοχωρημένος ἀπὸ τὴν πείνα μοὶ ἐδήλωσε ὅτι πεινῶν θ' ἀπεργήσῃ αὐριον ». Εἰς τοὺς λόγους μου αὐτοὺς ὁ Κωνσταντῖνος μὲ διακόπτει, θυμώνει, γίνεται ἔξω φρενῶν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις μᾶς λέγει : « Ὅποιος ἀπεργήσῃ θὰ τὸν τσακίσω, τὸ Μεταξᾶ θὰ τὸν τουφεκίσω »... καὶ ἀπεσύρθη τεταραγμένος καὶ ἀποτόμως. Τότε ἐνόησα ὅτι εἶχον ὑπερβῆ τὰ ὅρια τῆς ἐπιτροπομένης οἰκειότητος πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν Διάδοχον. Ἀνησύχησα, διότι διάστασις μεταξὺ Ἀρχηγοῦ καὶ Ἐπιτελείου ἦτο καταστρεπτικὴ διὰ τὸν Στρατόν. Ὅλην τὴν νύκτα ἐσκεπτόμην πῶς νὰ διορθώσω τὸ σφαλμα μου, διὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ἁρμονίαν μεταξὺ Ἀρχηγοῦ καὶ Ἐπιτελείου. Τὴν πρωΐαν ἠγέρθη ἐκ τοῦ δαπέδου, ἐπὶ τῶν σανίδων τοῦ ὁποίου προσεπάθουν ν' ἀναπαύωμαι, ἐνωρὶς ὡς συνήθως, καὶ ἔσπευσα εἰς συνάντησιν τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Διαδόχου : « Ἀχιλλέα, τῷ εἶπον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἰδῶ πρῶτος ἐγὼ τὸν Διάδοχον, ἅμα ἐτοιμασθῆ. Εἰδοποίησέ με διὰ νὰ μῶ πρῶτος εἰς τὸ δωμάτιόν του ». Ὁ Ἀχιλλεύς, ὅστις μὲ ἐγνώριζε ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1897, ὑπήκουσε εἰς τὴν ἐπιταγὴν μου καὶ μετ' ὀλίγον μὲ εἰδοποίησεν ὅτι ὁ Διάδοχος εἶναι ἐτοιμος. Τότε, χωρὶς ν' ἀναγγελθῶ, ἔκρουσα τὴν θύραν τοῦ κοιτῶνος του καὶ κατόπιν τῆς ἀδείας του εἰσῆλθον. Τὸν εὖρον ὄρθιον, ἤσυχον καὶ μειδιῶντα μὲ τὸ γλυκύ του μειδιάμα, τὸ τόσον χαρακτηριστικόν. Ἐλαβον θάρρος, τῷ ἐξήτησα συγγνώμην διὰ τὸ παράπτωμα τῆς προηγουμένης. Οὗτος μοὶ ἀπήντησε « Δὲν ἐθύμωσα δι' ὅσα μοὶ εἶπες, ἀλλὰ διότι μοὶ τὰ εἶπες ἐνώπιον ὑποδεεστέρων σου ». Τότε ἐξήγησα τὴν θέσιν μας καὶ ὅτι εἰργαζόμεθα καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, νήστεις ἤδη πρὸ τριῶν ἡμερῶν. Ἡ πείνα ἦτο κακὸς σύντροφος, μάλιστα ὅταν ἐργάζεται κανεὶς τόσον πολὺ καὶ μὲ τόσην μεγάλην εὐθύνην καὶ στενοχωρίαν. Εἰργαζόμεθα ἐντατικῶς καὶ ἀδιαλείπτως, δὲν εἶχομεν οὐδενὸς εἶδους ἀνάπαυσιν ἢ ἀναψυχὴν, κατεκλινόμεθα ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἄνευ στρωμνῆς καὶ σκεπασμάτων, νήστεις, διὰ νὰ ἐξυπνήσωμεν τὴν πρωΐαν, ὅπως συνεχίσωμεν τὴν ἐργασίαν, τὴν κούρασιν καὶ τὴν νηστείαν. Τότε εἶπον εἰς τὸν Διάδοχον : « Ὑ-

ψηλότατε, μὴ μᾶς συνερίζεσθε, ἂν κάποτε ἢ φωνὴ τοῦ στομάχου τοῦ κενοῦ, μᾶς παρακινεῖ εἰς λόγους ἀπροεπεῖς, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν ὑμῶν, ὅτι δὲν ὑπηρετῶ μόνον τὸν Ἀρχηγόν μου, τὸν στρατιωτικόν Ἀρχηγόν μου, ἀλλ' ὅτι ἀποβλέπω εἰς τὸν μέλλοντα Βασιλέα μου, διότι ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς θὰ ἔξαρτηθῇ ἡ μελλοντικὴ θέσις Ὑμῶν ὡς Βασιλέως». Ἀπεχωρίσθημεν διαλυθείσης τῆς παρεξηγήσεως.

ΠΡΟΣ ΕΛΗΦΘΗ Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ

ΝΑ ΠΡΟΧΩΡΗΣΩΜΕΝ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ

Τώρα ἔπεται ἡ συνέχεια. Ὅταν ἐξήλθομεν ἀπὸ τὰ στενὰ τοῦ Σαρανταπόρου καὶ διέβημεν τὸν Ἀλιάκμονα, ὁ Ἀρχηγὸς εὐρέθη ἐν ἀμηχανίᾳ διὰ τὴν περαιτέρω συνέχισιν τῆς ἐκστρατείας, καθόσον ἕνεκα τῆς ἀριθμητικῆς ἀδυναμίας τοῦ Ἴππικοῦ καὶ κυρίως τοῦ μεραρχιακοῦ δὲν εἶχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς διευθύνσεως εἰς ἣν ἔφευγεν ὁ ἐχθρὸς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ τάξις τῆς πορείας τῆς Στρατιᾶς ἔκανονίσθη τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ εἴτε ἡ πρὸς βορρᾶν προχώρησις, εἴτε ἡ πρὸς ἀνατολὰς στροφὴ, ἔφ' ὅσον ἐπληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔφευγε πρὸς μίαν τῶν διευθύνσεων αὐτῶν. Ἐνῶ εὐρισκόμεθα ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ αὐτῇ, ἤλθεν τηλεγραφικὴ ἐντολὴ τῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἡ Στρατιὰ προφθάσῃ νὰ μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην διότι ἀφίκετο εἰς αὐτὴν πληροφορία ὅτι ἠπειλεῖτο ἡ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατάληψις αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀνάμιξις τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως τῆς Στρατιᾶς, τῆς ὑπευθύνως διοικούσης αὐτήν, ἔκαμε τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἀρχηγόν καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον αὐτῆς, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας δὲν ἦτο ὁ γεωγραφικὸς πόλεμος, ἀλλ' ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐὰν δὲ ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ὑποχωρήσει πρὸς βορρᾶν, ἢ θέσις τῆς Στρατιᾶς, στρεφομένης πρὸς ἀνατολὰς, ὅπως συναγωνισθῇ πρὸς τοὺς Βουλγάρους εἰς καταλήψεις πόλεων καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα δρόμου περὶ τοῦ ποῖος ἤθελε πρωτοεισελθεῖ εἰς Θεσσαλονίκην, θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος καὶ ἀντιστρατιωτικὴ ἐνέργεια. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν. Μόνον δὲ κατόπιν, ὅταν αἱ

ἡμέτεραι ἀναγνωρίσεις ἐβεβαίωσαν τὴν πρὸς ἀνατολὰς φυγὴν τοῦ ἔχθρου, ἡ Στρατιὰ ἐστράφη πρὸς ἀνατολὰς οὐχὶ πρὸς ταχεῖαν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ πρὸς ἐπίθεσιν καὶ καταδίωξιν τοῦ ἔχθρου. Ἄλλως τε ἡ ἄφιξις τῆς Στρατιᾶς εἰς Θεσσαλονίκην δὲν θὰ ἦτο ἀποτέλεσμα ἀπλοῦ στρατιωτικοῦ περιπάτου, ἀλλὰ στρατιωτικῆ ἐπιχείρησις ἐναντίον ἔχθρου ἀγωνιζομένου καὶ παρακωλύοντος τὴν ταχεῖαν προχώρησιν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ μάχη τῶν Γιαννιτσῶν. Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ἐμπόδιον ἦτο εἰς τὴν προχώρησιν ἡμῶν, ἡ διάβασις τοῦ Ἄξειου, ποταμοῦ ὄρητικοῦ καὶ ἐκ τῶν βροχῶν ὑπερεκχειλίσαντος· ἡ διάβασις δ' αὕτη καθίστατο ἀκόμη δυσχερεστέρα ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως γεφυροσκευῶν. Διότι ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ εἶχε καταργήσει τὰς μεταγωγικὰς μοίρας ἔλξεως τῶν βαρυτάτων αὐτῶν γεφυροσκευῶν καὶ συνετέλουν τὴν μεταφορὰν αὐτῶν μεταχειριζόμενοι ἐλλείψει ἵππων, καὶ μάλιστα ἡσκημένων ἵππων ἔλξεως, βουβάλους. Ὃταν δὲ ὁ στρατὸς σπεύδων εἶχε φθάσει εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἄξειου, αἱ γεφυροσκευαὶ εὗρισκοντο ἀκόμη εἰς τὸ χάνι Χατζηγώγου, μετὰ μόχθου, συρόμεναι πρὸς τὸ στενὸν τοῦ Σαρανταπόρου. Πῶς τώρα ὁ κ. Βενιζέλος ἐδικαιολόγει τοὺς φόβους του περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς Θεσσαλονίκην, ὅπως γράφομεν ἄνωτέρω, μὲ τὴν νεωτέραν διαταγὴν του πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς πορείας ἡμῶν, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν, καὶ πῶς ἔκατηγόρησε τὸν Διάδοχον, ὅτι ἐξ αἰτίας του ἐκινδυνεύσαμεν νὰ χάσωμεν τὴν Θεσσαλονίκην, τοῦτο ἂς τὸ ἐξετάσῃ ὁ ἱστορικὸς.

Η ΑΤΟΠΟΣ ΑΝΑΜΙΞΙΣ ΤΟΥ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ

Εἰς τὴν παροῦσαν παράγραφον θέλομεν ἐξετάσει ἰδιαιτέρως ὅλως τὸ ζήτημα εἰς ὅπερ μεγάλη σημασία ἐδόθη ἀπὸ τοὺς θιασώτας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ὅστις ἔστειλε τηλεγράφημα πρὸς τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον νὰ σπεύσῃ νὰ καταλάβῃ τὴν Θεσσαλονίκην προτοῦ τὴν καταλάβουν οἱ Βούλγαροι.

Ὁ ἴδιος Βενιζέλος καλῶς ἔθεσε τὸ ζήτημα πρὸ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας τοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1912. Εἶχεν

εἰπεῖ εἰς ἡμᾶς νὰ μὴ καταγίνωμεν εἰς τὴν κυρίευσιν πόλεων, οὐδ' αὐτῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐξαιρουμένης. Ταῦτα εἶπε τότε ὁ Βενιζέλος. Ὁ πόλεμος εἶναι ὑψίστης σημασίας ζήτημα, ὅπερ δὲν κερδίζεται οὔτε μὲ **τερτίπια**, οὔτε μὲ στρατηγήματα, τὰ καταδικασθέντα ἄλλως τε ὑπὸ τῆς σοβαρᾶς στρατηγικῆς. Ὁ πόλεμος εἶναι ἡ κατίσχυσις τῆς ὑλικῆς βίας κατὰ τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ Βούλγαροι ἠθέλησαν νὰ κατακτήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην διὰ τῆς ταχείας ἀπλῆς προβαδίσεως τοῦ στρατοῦ των, διότι ἐνόμιζον ὅτι μετὰ τὸν πόλεμον ἠθέλεν ἕκαστος τῶν συμμάχων κρατήσει ὅσα ἐδάφη θὰ κατελάμβανε ἕκαστος αὐτῶν.

Οἱ Βούλγαροι, παραπλανηθέντες ἀπὸ τὸν ἀντιπολιτευτικὸν ἀγῶνα τοῦ Ε. Βενιζέλου κατὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ἔργου τοῦ Γ. Θεοτόκη, ἐπίστευον ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸν πόλεμον τῶν συμμάχων κατὰ τῆς Τουρκίας δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ παρατάξῃ πλείονας τῶν ἐξήκοντα χιλιάδων μαχητῶν καὶ εἶχον προεξοφλήσει τὴν νίκην τοῦ πολυαριθμοτέρου αὐτῶν στρατοῦ.

Ἔσπευδον δὲ ἵνα προκαταλάβωσιν ἡμᾶς εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡμεῖς ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς πολεμικῆς μας ἐνεργείας ἐσπεύσαμεν καὶ κατελάβομεν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ Θεσσαλονίκη δὲν κατεκτήθη ὑφ' ἡμῶν κατὰ τὸν ἐναντίον τῆς Τουρκίας πόλεμον τοῦ 1912. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐπεκυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν εἰς Κιλκίς, εἰς τὴν Κρέσναν καὶ τὴν Τσουμαγιάν, ὅπου κατεστήσαμεν τοὺς Βουλγάρους ἀνικάνους νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν κατοχὴν τῆς ἐλληνικωτάτης ταύτης ἱστορικῆς πόλεως τῆς Μακεδονίας.

Ἦδη ἄς ἐξετάσωμεν τὸ κύριον ζήτημα τῆς παρουσίας παραγράφου.

Ὁ Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν καὶ τὰ αἰσθήματα βούλγαρος ὑπήκοος ἰατροῦ κ. Φ. Νικόγλου ἐστρατεύθη κατὰ τὸν πόλεμον ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας καὶ κατετάχθη εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατόν. Εὐρισκόμενος εἰς Κότσανα ὡς ἔφεδρος ἔμαθεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Τροδορόφ διετάχθη νὰ μεταβῇ μὲ τὴν Μεραρχίαν του εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Θεσσαλονίκην προτοῦ αὕτη καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ βουλγαρικὴ Κυβέρνησις, νομίζουσα ὅτι ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς Θεσσαλίας συμποσούμενος εἰς μικρὰν δύναμιν θὰ ἦτο ἀνίκανος νὰ καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε συμφωνηθῆ μεταξὺ Βουλγα-

ρίας και Ἑλλάδος ποῖα θὰ εἶναι τὰ ἀναλογοῦντα κέρδη μετὰ τὸν πόλεμον, ὅτι ἕκαστος τῶν συμμάχων θὰ ἐκράτει ὅσα ἐδάφη θὰ εἶχε καταλάβει κατὰ τὸν πόλεμον.

Ὁ στρατηγὸς Θεοδώρωφ ἔσπευσε νὰ κατέλθῃ πρὸς τὴν Μακεδονίαν ἵνα ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεώς του. Ὁ εἰρημένος κ. Φ. Νικόγλου μαθὼν τοῦτο ἔκ τινος ἀκριτομυθίας ἐσκέφθη νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν ἐν Βουλγαρίᾳ σύνδεσμον τῶν δύο στρατῶν κ. Σουλιώτην—Νικολαΐδην, διὰ νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Πράγματι ὁ εἰρημένος σύνδεσμος ἐτηλεγράφησε εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰδοποίησε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας τεκταινομένων. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Κορομηλᾶς εἰδοποίησε τὸν Διάδοχον διὰ τοῦ ἐπομένου τηλεγραφήματος :

«Α. Β. Ὑψηλότητα Διάδοχον Κωνσταντῖνον»

«Φρονῶ ὅτι πρέπει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐντείνωμεν ἡμετέρας ἐνεργείας, ὅπως καταληφθῇ τάχιστα Θεσσαλονίκη, καὶ ἵνα μὴ ἡμέτερα ἀποτελέσματα ἔλθωσι πολὺ ὕστερον ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν Συμμάχων».

«Κορομηλᾶς»

Ὅπως ἐγράψαμεν ἤδη εἰς τὴν οἰκείαν παράγραφον, ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις τῆς στιγμῆς ἦτο ἡ ἑξῆς : Ὁ στρατὸς διέβη τὰ Καμβούνια καὶ ἔφθασε καὶ διέβη τὸν Ἀλιάκμονα. Τὸ ἱππικόν μας δὲν ἐχορήγησε οὐδεμίαν πληροφορίαν περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Διάδοχος, μὴ γνωρίζων ποῦ διηθύνετο ὁ ἐκ Σερβίων ὑποχωρήσας ἐχθρὸς, διέταξε τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ στροφὴ αὐτοῦ εἴτε πρὸς τὸν Τριπόταμον, εἴτε πρὸς Κοζάνην. Κατὰ τὴν στιγμήν αὐτῆς τῆς ἀμνησίας ἔλαβε τὸ ἐπόμενο τηλεγράφημα :

«Α. Β. Ὑ. Διάδοχον Κωνσταντῖνον»

«Ἀναμένω νὰ μοὶ γνωρίσητε περαιτέρω διεύθυνσιν, ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ προέλασις τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας. Παρακαλῶ μόνον νὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν ὅτι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουσι νὰ εὐρεθῶμεν μίαν ὥραν ταχύτερον εἰς Θεσσαλονίκην».

«Βενιζέλος»

Ὁ Διάδοχος, ταραχθεὶς ἐκ τῆς ἀνοικείου καὶ θλιβεραῦς ταύ-

της ἐπεμβάσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀναμιχθέντος εἰς ἀλλότρια καθήκοντα, ἀπῆντησε διὰ τηλεγραφήματος, ὅπερ συνέταξε ἰδίᾳ χειρὶ καὶ εἰς ὃ τηλεγράφημα ἀνέφερεν ὅτι :

«**1** κατεύθυνσις τῆς ὑποχωρήσεως καὶ αἱ προθέσεις τοῦ » πολέμιου θὰ κανονίσωσι τὴν προέλασιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν καὶ τῆς ὑπ' ἐμὲ Στρατ.ᾶς», προσθέσας σὺν τοῖς ἄλλοις : «**Ν**ὰ » παύσῃ τοῦ λοιποῦ ἡ Κυβέρνησις ἀναρμοδίως γνωματεύουσα » καὶ ἐκ τοῦ μακρόθεν ἀναμιγνυομένη εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχει- » ρήσεις».

Τὸ ὕφος τοῦ τηλεγραφήματος ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἐ. Βενιζέλου. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐτάραξε τὴν συναυλίαν τοῦ περισσεύοντος πλήθους τῶν θαυμαστῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ κεχηνότων ἀρουραίων αὐτοῦ. Ὁ Ἐ. Βενιζέλος φρονίμως ποιῶν εἰσήγησεν. Ἐκ τῆς περιστάσεως αὐτῆς λαμβάνων ἀφορμὴν ἐνθυμοῦμαι φαιδρὸν ἐπεισόδιον, ὅπερ θέλω διηγηθῆ ἔνταῦθα.

Ὁ φίλος ἱατρὸς τοῦ Σχολείου Εὐελπίδων (1885) παραβὰς ποτὲ τὰ κεκανονισμένα ἠλέγχθη ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ αὐτοῦ ἀειμνήστου Θ. Μάνου καὶ ἐτιμωρήθη διὰ μικρᾶς τινὸς πειθαρχικῆς ποινῆς. Ἡ ποινὴ αὕτη τῷ ἀνεκοινώθη, κατὰ τὰ εἰθισμένα, δι' ἐγγράφου εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ καταστήσῃ γνωστὴν τὴν λῆψιν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπογραφῆς του κάτωθεν τοῦ σημειώματος : «**ἔ**λαβον γνῶσιν». Ὁ θυμόσοφος ἱατρὸς ἀπέσβεσε τὸ «**ἔ**λαβον γνῶσιν» ἀντικαταστήσας αὐτὸ διὰ τῆς φράσεως «**ἔ**βαλον γνῶσιν», τὴν ὁποῖαν γνῶσιν δὲν ἔβαλε ὁ Ἐ. Βενιζέλος, διότι περιῆλθεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ὅταν εὐρίσκετο ὁ Διάδοχος πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Ἐ. Βενιζέλος ἔπεμψε εἰς τὸν Διάδοχον τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα, ὅπερ ἔλαβε ὁ ἐν Γιδᾶ εὐρισκόμενος βασιλεὺς Γεώργιος Α'. Τοῦτο ὁ Γεώργιος δὲν ἀφῆκε νὰ ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Διάδοχον, φοβούμενος νέαν περιπλοκὴν τῶν σχέσεων Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου καὶ ἔθεσε τοῦτο εἰς τὸ θυλάκιον τοῦ ἐπενδύτου του. Ἀλλὰ τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἀγνοῶ πῶς περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ Διαδόχου.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο εἶχεν ὡς ἐξῆς :

« Ἀρχηγὸν Στρατοῦ.

» Παραγγέλλεσθε νὰ ἀποδεχθῆτε προσφερομένην ὑμῖν παρά-
» δωσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ εἰσέλθητε εἰς ταύτην ἄνευ
» χρονοτριβῆς. Καθιστῶ ὑμᾶς ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ἀναβολήν,
» ἔστω καὶ στιγμῆς.

Ἐπιτετραμένος ὑπογράφω
Ἐπιτετραμένος

Ε. Βενιζέλος».

Εἰς αὐτὸ ὁ Διάδοχος ἀγανακτήσας, διότι ὁ Πρωθυπουργὸς
δὲν ἔβαλε γνώσιν ἐκ τοῦ προηγουμένου ἐπεισοδίου, ἰδίᾳ χειρὶ
συνέταξε τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα.

« Ἐπιτετραμένον Στρατιωτικῶν.

Ἀθήνας

» Συναισθάνομαι πλήρως τὴν εὐθύνην ἣν φέρω, καὶ πα-
» ρακαλῶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ μοῦ ὑπομιμησέτε τοῦτο δι' οἷαν
» δήποτε ὑπόθεσιν. Ἐὰν ὤφειλον ἢ οὐ νὰ ἀποδεχθῶ παράδο-
» σιν. Θεσσαλονίκης εἶμαι ὁ μόνος ἀρμόδιος νὰ κρίνω εὐρισκό-
» μενος ἐπὶ τόπου ἐπιβάλλον τούτους ὄρους. Ἀπόδειξις ἐπιτευχθὲν
» ἀποτέλεσμα.

Κωνσταντῖνος Διάδοχος».

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μετὰ τὴν μάχην τῶν Γιαννιτσῶν, τὸ μόνον ἐμπόδιον πρὸς
εἴσοδον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἦτο ἡ διάβασις τοῦ ποταμοῦ Ἀ-
ξιοῦ, ὅστις ἔνεκα τῶν ἐκτάκτων βροχῶν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων
εἶχεν ὑπερεκχειλίσει. Αἱ γέφυραι, ἡ μὲν ξυλίνη εἶχεν καταστραφεῖ,
ἡ δὲ σιδηροδρομικὴ ἐφυλάσσετο παρὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Ἕλλη-
νικὸς στρατὸς ἔστερεῖτο γεφυροσκευῶν, ὅχι διότι δὲν εἶχε τοιαύ-
τας, ἀλλὰ διότι χάρις εἰς τὰ σχέδια τῆς Γαλλικῆς ἀποστολῆς ἀπὸ
τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης καὶ κατὰ τὴν ἐπιστράτευσιν, αἱ γεφυ-
ροσκευαὶ δὲν εἶχον τὰ μέσα μεταφορᾶς πρὸς ἔλξιν καὶ παρακο-
λούθησιν τῶν κινήσεων τοῦ προχωροῦντος ἐσπευσμένως Ἑλλη-
νικοῦ στρατοῦ. Ἡ διὰ ἱππων ἔλξις, τὴν ὁποίαν προέβλεπε τὸ
ἐπὶ Γενικῆς Διοικήσεως (Ἐπιτετραμένον Γ. Θεοτόκη) καταρτισθέν,
τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ὑψίστῃ ἐπιμονῇ ἡμῶν, σχέδιον ἐπιστρατεύσεως,

εἶχε καταργηθῆ καὶ ἤδη αἱ γεφυροσκευαὶ μετεφέροντο ἐλκόμεναι διὰ βοῶν καὶ βουβάλων. Ὅταν εἶχομεν φθάσει εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄξιου, αἱ γεφυροσκευαὶ εἶχον φθάσει εἰς Κοζάνην. Ἡ Κυβέρνησις, ἣτις κατηγόρησε τὸν Ἀρχιστρατήγον ἐπὶ ἐπιβραδύνσει ἢ μᾶλλον ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ νὰ πορευθῆ πρὸς Θεσσαλονίκην, ὥφειλε, συμβουλευομένη τὸν στρατιωτικὸν αὐτῆς σύμβουλον Γάλλον Στρατηγὸν Eydoux, Ἀρχηγὸν τῆς Ἀποστολῆς, νὰ ἐξεύρη τὸν τρόπον τῆς ταχείας προωθήσεως τῶν γεφυροσκευῶν. Ἐνεκα τῆς βραδύτητος ταύτης ἀπωλέσαμεν, διὰ τὴν παρασκευὴν τῆς διαβάσεως τοῦ Ἄξιου, πέντε ὀλοκλήρους ἡμέρας. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς λησιμονοῦν οἱ κατηγόρησαντες, ἐκ πνεύματος ζηλοτυπίας, τὸν Κωνσταντῖνον ὡς ὀλιγορήσαντα νὰ εισέλθῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ὡς ἐκ τούτου κινδυνεύοντα νὰ προκαταληφθῆ ὑπὸ τῶν σπυρδόντων πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως Βουλγάρων, λησιμονοῦν δηλαδὴ ὅτι ἄνευ τῆς ὀλιγωρίας αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως θὰ εἶχομεν φθάσει εἰς Θεσσαλονίκην πέντε ἡμέρας ταχύτερον. Δὲν ὑπερασπιζόμεθα ἑαυτούς, διότι τὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας ἀνελάβομεν μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ ἐπομένως δὲν φέρομεν οὐδεμίαν εὐθύνην. Ὅπως δὲ ποτε διέβημεν τὸν Ἄξιον καὶ τὸ Στρατηγεῖον ἔφθασε εἰς Τοποῖν. Ἡ ὑπηρεσία τῶν Μετόπισθεν ἦτο ἀνύπαρκτος καὶ δὲν εἶχομεν οὐδὲν ἕχνος τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ἣτις ἄλλωστε καὶ οὐδὲν διέθετε μέσον μεταφορᾶς. Αἱ τροφαὶ ἔμενον εἰς Λάρισσαν σηπόμεναι καὶ ὁ στρατὸς ἐστερεῖτο τῶν πάντων ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ τρίτου κλιμακίου, τὸ ὁποῖον κατήργησεν ἡ Ἀγγλικὴ ἀποστολή. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐνθυμούμεθα ἀστεῖον πράγματι, ἂν μὴ θλιβερὸν ἐπεισόδιον, συμβὰν εἰς Κερταλάρ. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διαβάσεως τοῦ Ἄξιου, ὁ Διάδοχος διέταξε καὶ τὴν τρίτην Μεραρχίαν νὰ σπεύσῃ νὰ διαβῆ τὸν ποταμόν. Ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ τὸν Ἀρχηγὸν αὐτῆς, τῷ ἔδωσε συμπληρωματικὰς διαταγὰς καὶ ἐσύστησε εἰς τὸν τίμιον, γενναῖον καὶ πειθαρχικὸν στρατιώτην νὰ σπεύσῃ ν' ἀναχωρήσῃ καὶ νὰ διαβῆ τὸν ποταμόν.

Μετ' ἄρκετὴν ὥραν, ὅτε πάντες οἱ ἐν τῷ στρατηγεῖῳ ἀξιωματικοὶ εἶχομεν τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ Τρίτη Μεραρχία διέβαινε

τὸν Ἄξιόν, παρουσιάζεται ἀξιωματικός τις τοῦ Ἐπιτελείου καὶ ζητεῖ νὰ παρουσιασθῆ πρὸς τὸν Διάδοχον. Ὁ Διάδοχος τὸν δέχεται ἐν ὑπαίθρῳ, ὁ ἀνωτέρω ἀξιωματικός τοῦ ἐπιτελείου ἀναφέρει. Τί ἔγινε τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἶναι ἀπερίγραπτον. Ὁ Διάδοχος, θυμωθείς, ὕβριζε τὸν ἀξιωματικόν, τὸν Μέγαρχον, τοὺς πάντας, ἠπεῖλει, ἐφώναζε, ἐξεδίωξε πῦξ καὶ λάξ τὸν ἐπιτελῆ τῆς Μεραρχίας. Ὁ ἀνωτέρω ἀξιωματικός ἔφυγε. Ἄφ' οὗ κατορθώσαμεν νὰ ἡσυχάσωμεν τὸν Διάδοχον, τί ἐμάθομεν; Ὅτι ὁ ἀξιωματικός τοῦ Ἐπιτελείου ἀνέφερεν εἰς τὸν Διάδοχον, ὅτι ἡ περὶ ἐκκινήσεως τῆς Μεραρχίας διαταγὴ του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῆ, διότι ἡ Μεραρχία ἔστερεῖτο... μαγειρικοῦ ἄλατος! Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ὑπηρεσίας τῶν μετόπισθεν προσεκολλήθη εἰς τὴν συνοδείαν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, παρακολουθοῦντος τὸν στρατὸν Θεσσαλίας. Ἀκριβῶς δὲ εἶς ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων λόγων τῆς σπουδῆς τοῦ Διαδόχου νὰ φθάσῃ εἰς Θεσσαλονίκην ἦτο διότι ἠθέλομεν νὰ ἀλλάξωμεν τὴν βάσιν ἡμῶν ἐφοδιασμοῦ, μεταφέροντες αὐτὴν ἀπὸ Λαρίσης, ὅπου ἦτο, εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς ἐκ Πειραιῶς θαλασσίας ὁδοῦ. Διὰ τὴν φανῆ δὲ ὁποία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ πρὸς Θεσσαλονίκην σπεύδοντος νὰ φθάσῃ στρατοῦ, ἀναφέρω ὅτι ὁ ὑποφαινόμενος καὶ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας, ἐξαιρέσει τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου, ὅστις ἦτο ὁμοτράπεζος τοῦ Βασιλέως, ἐμείναμεν νῆστες ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τρεφόμενοι μὲ ὀλίγον τέϊον, μὲ γάλα τοῦ κουτιοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ μεγάλην συγκατάβασιν καὶ ἐπαγγελματικὴν εὐσπλαγχνίαν μᾶς παρεσκεύαζεν ὁ ἐκ τῶν ὁμοτραπέζων τοῦ Βασιλέως φίλος μας ἱατρός κ. Α. Ἀναστασόπουλος. Ἐμείναμεν δηλαδὴ ἀνευ στερεᾶς τροφῆς μέχρι τῆς ἐπομένης τῆς εἰσόδου ἡμῶν εἰς Θεσσαλονίκην.

Εἰς τὸ Τοπσὶν εὐρισκόμενοι, ἦλθον σιδηροδρομικῶς πρὸς συνάντησιν τοῦ Διαδόχου οἱ κ. κ. Πρόξενοι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ νὰ μὴ βομβαρδίσῃ τὴν πόλιν, μεριμνῶντες ὡς συνήθως ὑπὲρ τῆς προστασίας τῶν ὑπηκόων των. Ὁ Διάδοχος ἀπήντησε ὅτι αὐτὸς σπεύδει νὰ καταλάβῃ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὅτι πᾶσαν ἀντίστασιν τῶν Τούρκων θέλει τὴν καταβάλλει. Εἰς αὐτοὺς δ' ἐναπόκειται νὰ πείσωσι τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ

Τουρκικοῦ στρατοῦ νὰ μὴ πάθωσιν οἱ ὑπήκοοι τῶν Προξένων ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ ἀφήσῃ ἐλεύθερον τὸν δρόμον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν. Οἱ Προξένοι ἀνεχώρησαν βεβαιώσαντες ὅτι θὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Ταξιμ πασᾶ. Πράγματι περὶ τὴν ἐσπέραν τῆς 25ης Ὀκτωβρίου μᾶς ἀνηγγέλθη ὅτι πρόκειται νὰ ἔλθωσιν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ταξιμ.

Ὁ Διάδοχος ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων ἄλλως τε ἢ διεξαγωγὴ αὐτῶν δὲν ἀπῆται καὶ οὐδεμίαν διπλωματικὴν ἱκανότητα, διότι ὁ Διάδοχος, ἀναθέτων μοι τὰς διαπραγματεύσεις, μοῦ εἶπε: **«Νὰ ζητήσης παράδοσιν ἀνευ ὄρων».**

Περὶ τὴν πέμπτην πρωΐνῃν τῆς 26 Ὀκτωβρίου ἔφθασαν εἰς Τοπσίν ὁ στρατηγὸς φρούραρχος Θεσσαλονίκης καὶ κάποιος φεσοφόρος, Ἑλληὴν τὴν καταγωγὴν καὶ Καραπιέρης ἐπικαλούμενος. Τοὺς ἐδέχθη φιλοφρονέστατα, τοὺς προσεφέραμεν τέιον (τοῦ ἱατροῦ) καὶ ἤρχισαμεν τὴν συζήτησιν. Ὁ Ταξιμ ἔθετε ὄρους. Εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους του, ἐγὼ ἐδήλωσα ὅτι ὁ Διάδοχος ἐννοεῖ τὴν ἀνευ ὄρων παράδοσιν τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ τὴν αἰχμαλωτίσιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἀπεσταλμένοι δὲν συνεφώνησαν καὶ ἀνεχώρησαν. Πρωτοῦ ὅμως χωρισθῶμεν, μοῦ εἶπον ὅτι θὰ μεταβιβάσωσι εἰς τὸν Ταξιμ πασᾶν τὰς ἀξιώσεις τοῦ Διαδόχου καὶ ὅτι θὰ ἐπέστρεφον τὴν μεσημβρίαν. Ἄνεφερα τὰ τῆς συναντήσεώς μου εἰς τὸν Διάδοχον, ὅστις μοῦ ἀπήντησε: **«Ἄν ἔχεις ὄρεξι, περίμενέ τους, ἐγὼ θὰ διατάξω τὴν προχώρησιν».** Τὴν μεσημβρίαν, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Διάδοχος ἠτοιμάζετο νὰ ἱππεύσῃ, ὅπως προφθάσῃ τὰς ἀπὸ πρωΐας πρὸς Θεσσαλονικὴν βαδιζούσας Μεραρχίας, φθάνουν εἰς τὸ προαύλιον τοῦ κτήματος Modiano, ὅπου ἦτο τὸ στρατηγεῖον ἐγκατεστημένον, οἱ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ Τούρκου ἀρχηγοῦ. Ὁ Διάδοχος μοὶ λέγει: **«Ξεμπερδέυε γρηγόρα μ' αὐτοὺς καὶ τρέξε κατόπιν μου»** καὶ ἱππεύσας ἐκάλασε πρὸς τὴν πρώτην Μεραρχίαν. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἔφεραν τὰς νέας προτάσεις τοῦ Ταξιμ, ἀλλὰ πάντοτε οὗτος ἔθετε ὄρους διὰ τὴν παράδοσιν. Τοὺς ἔπεισα ὅτι ματαιοπονοῦν καὶ συνέστησα νὰ ἐπανεέλθουν εἰς Θεσσαλονικίην. Ἀπελιπισθέντες συνεφώνησαν μαζί μου καὶ μετέβησαν εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Τοπσίν, ὅπου τοὺς ἀνέμενεν ὁ

σιδηροδρομικὸς συρμὸς αὐτῶν διὰ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐπειδὴ ὁμως ἐθεώρησα ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ βιασθῶσι -νὰ ἐπανέλθωσι καὶ ἐπειδὴ τὴν μέγρι τῶν γραμμῶν μας καὶ πέραν αὐτῶν διαδρομὴν εἶχον κάμει ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἐθεώρησα καλόν, διότι ἀσφαλῶς θὰ εἶχον κουρασθῆ πηγαινοερχόμενοι, νὰ τοὺς ἀφήσω ν' ἀναπαυθῶσι ἐπ' ὀλίγον εἰς Τοπσίιν καὶ διέταξα τὴν ὑπηρεσίαν μας τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ νὰ εὔρη πρόφασιν οἰανδήποτε καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ ν' ἀναχωρήσῃ ὁ συρμὸς, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἱππεύσας ἔσπευσα πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἀρχηγοῦ μου, ὃν εὗρήκα παρὰ τῷ Ἐπιτελείῳ τῆς πρώτης Μεραρχίας.

Ο ΒΟΥΛΓΑΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΩΦ

Ἐνῷ ἐπορευόμεθα πρὸς Θεσσαλονίκην, μᾶς κατέφθασε ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ ἱππικοῦ κ. Μπραθῆας, ὅστις ἔφερε ἐπιστολὴν τοῦ Βουλγάρου στρατηγοῦ Θεοδώρωφ εἰδοποιουῦντος τὸν Διάδοχον ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἐπισπεύδει τὴν πορείαν του ἵνα καταλάβῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπήτησεν ἀμέσως ὁ Διάδοχος εἰδοποιῶν αὐτὸν ὅτι ἤδη εὕρισκεται πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς καὶ ὅτι ἀπόψε θὰ εὕρισκεται ἐκεῖ. Θεωρῶν δὲ περιττὴν τὴν συμμαχικὴν ταύτην ἐκδούλευσιν τοῦ Βουλγάρου στρατηγοῦ τὸν παρακαλεῖ ν' ἀνακόψῃ τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην πορείαν του. Τοιοῦτον εἶναι περίπου τὸ νόημα τῆς ἐπιστολῆς.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐπιστολῆς ἱππεύσας ἀνεχώρησε πρὸς Τεκελί. Ἐμὲ δὲ διέταξε νὰ παραμείνω ὅπως φροντίσω διὰ τὴν ταχεῖαν ἀναχώρησιν τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ ἱππικοῦ, ὅστις εἶχεν ἀνάγκην ἀλλαγῆς τοῦ ἵππου του, καὶ τῶν τῆς συνοδείας ἵνα μεταφέρωσι τὴν ἀπάντησιν τοῦ Διαδόχου. Ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ ἀπήτησεν ἀρκετὸν χρόνον καὶ οὕτως ἔχασα τὰ ἴχνη τοῦ Διαδόχου, ὅταν ἔσπευσα νὰ τὸν ἀνεύρω, ὅπως δὲ τὸ κατορθώσω ἐκοπίασα πολὺ. Εὐτυχῶς περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου συνήνητσα δείκτης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς ἣν ἐπορευόμην πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Διαδόχου· ἡ τοιαύτη ἐπισήμανσις τῆς ὁδοῦ μὲ ὠδήγησε πρὸς τὸν Διάδοχον, ὃν εὗρήκα παρὰ τινὰ ὑδρόμυλον ἀνή-

συχον καὶ τετραγμένον· «Τὶ ἔγινες», μοῦ λέγει, κάπως ἐρεθισμέ-
νος, «σὲ περιμένω καὶ σὲ ζητῶ τόσῃν ὥρᾳ». Μοῦ ἐξήγησε ὅτι ὁ
Ταξιμ πασᾶς εἶχε στείλει κήρυκα μὲ λευκὴν σημαίαν ζητῶν ἀπὸ
τὸν Διάδοχον νὰ τῷ ἀποστείλῃ ἀντιπρόσωπόν του πρὸς παραδό-
σιν, διότι δέχεται νὰ παραδοθῆ ἄνευ ὄρων. Ὁ Διάδοχος μὲ
διέταξε ὅτι ἔπρεπε ἀμέσως νὰ μεταβῶ εἰς συνάντησιν τοῦ Τουρ-
κου στρατηγοῦ, εὐρισκομένου, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ κήρυκος λο-
χαγοῦ τῆς χωροφυλακῆς, εἰς Δαούτ-μπαλί. Ἰππεύσας ἀμέσως,
παρέλαβον ἓνα ἀξιωματικὸν τοῦ Ἐπιτελείου, τὸν Ἰωάν. Μετα-
ξᾶν, καὶ δύο στρατιώτας ἰππεῖς ὡς συνοδείαν καὶ ἀφέθην νὰ ὁ-
δηγηθῶ ὑπὸ τοῦ Τούρκου κήρυκος πρὸς τὸ Δαούτ-μπαλί. Καθ’
ὄδον εἰς τὴν μικρὰν μου συνοδείαν προσεκολλήθησαν καὶ δύο
ἐθελονταὶ συνοδοί, ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Γεωργίου Δ. καὶ ὁ
ἐκλεκτὸς ἰππεὺς Μπαλτατζῆς Μ., οἷτινες φαίνεται ὅτι ἐσκέφθη-
σαν ὅτι ἡ συνοδεία μου ἦτο ἀνεπαρκὴς καὶ ἐξ ἰδίας των πρω-
τοβουλίας προσεκολλήθησαν. Ἐγὼ τοὺς ἀντελήφθην ὅταν εἶχο-
μεν ἤδη ὑπερβῆ τὰς Τουρκικὰς προφυλακὰς, ἤρχιζε δὲ νὰ σκο-
τεινιᾷ καὶ νὰ βρέχῃ.

ΕΙΣ ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΔΑΟΥΤ-ΜΠΑΛΙ

Διέβημεν αἰσίως τὰς τουρκικὰς γραμμὰς καὶ μετὰ τινα ὥ-
ραν εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον Δαούτ-μπαλί. Ἐζήτησα νὰ μὲ ὁδη-
γήσουν πρὸς τὸν Ἀρχηγόν των καὶ μὲ φέρουν εἰς τὸ στρατη-
γεῖον του· φθάσας ἐκεῖ ἀξιωματικὸς τις αὐτοῦ μοῦ λέγει ὅτι ὁ
Τοξιμ πασᾶς ἔφυγε διὰ Θεσσαλονίκην καὶ ὅτι δὲν ἀφῆκε καμ-
μίαν ἐντολὴν δι’ ἐμέ. Ἠρώτησα ἂν ἐκεῖ εὐρίσκειται Μέραρχος
τις καὶ μὲ ὠδήγησαν πρὸ Τούρκου στρατηγοῦ, ὅστις ὅμως δὲν
ἐγνώριζε εἰμὴ μόνον τὴν Τουρκικὴν. Εὐρέθην εἰς λίαν δυσχερῆ
θέσιν, καθόσον περιεστοιχιζόμην ὑπὸ ἐχθρικοῦ στρατοῦ αἰχμά-
λωτος αὐτοῦ. Ἐν ἀμχανία πρὸ τῆς ἀκαταλήπτου ταύτης δια-
γωγῆς τοῦ Ταξιμ πασᾶ εὐρισκόμενος, διότι δὲν ἔπρεπε κατ’ οὐ-
δένα τρόπον νὰ ἐπανέλθω ἄπρακτος πρὸς τὸν Διάδοχον, ἐπειγό-
μενον νὰ εἰσέλθῃ εἰς Θεσσαλονίκην, μετέβην εἰς συνάντησιν τοῦ
ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ταξιμ πασᾶ. Ζητῶ ἀπ’ αὐτὸν
νὰ μοῦ δώσῃ ὁδηγόν διὰ νὰ μὲ φέρῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἀναλαμ-

βάνοντος ἐμοῦ τὴν εὐθύνην τῶν κινδύνων καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς νυκτερινῆς αὐτῆς ἐκδρομῆς. Ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Τούρκου ἀρχηγοῦ ἐδέχθη τὴν πρότασίν μου καὶ διατάσσει ἕνα Ἰλαρχον μὲ τινὰς ἱππεῖς νὰ μὲ ὀδηγήσωσιν εἰς Θεσσαλονίκην. Τὸν ἠκολούθησα τυφλῶς, διότι ἦτο πλήρης σκότος καὶ ἔβρεχε διαρκῶς.

Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ

Ἐπὶ τέλους τὸν ἔφθασα καὶ οἱ φόβοι μου ὅτι ἤθελε νὰ μοῦ διαφύγη διεσκεδάσθησαν. Διὰ τῆς αὐτοβούλου μου αὐτῆς ἐνεργείας εἶχον ἐισέλθει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ταξιμ πασᾶς πολὺ στενοχωρημένος, ἀλλ' οὐχὶ τεταραγμένος, μὲ παρεκάλεσε νὰ καθήσω ἐγὼ καὶ οἱ δύο ἀξιωματικοί μου Ἄμα ἐκαθήσαμεν, τῷ εἶπον ὅτι ἡ παράδοσις θὰ γίνῃ ἄνευ ὄρων καὶ ὅτι ἂν ἤθελε ἠδύνατο νὰ διατάξῃ ἀξιωματικόν τινα τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ ἴνα μετὰ τοῦ ἰδικοῦ μου ἀξιωματικοῦ καταρτίσῃ τὴν σχετικὴν σύμβασιν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Καὶ ἐνῶ αὐτοὶ οἱ δύο εἰργάζοντο, ἐγὼ συνωμίλου μετὰ τοῦ Ταξιμ πασᾶ καὶ μετὰ τινὰς ἀμοιβαίας τυπικὰς φιλοφρονήσεις τῆς περιστάσεως τῷ λέγω ἑλληνιστί, διότι ὁ Ταξιμ πασᾶς ἀπεκάλυψα ὅτι ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν : «Πασᾶ μου, ὁ Διάδοχος Ἀρχηγός μου ἐκτιμῶν τὴν ἀνδρείαν σου καὶ τὴν τῶν ὑπὸ σὲ ἀξιωματικῶν διὰ τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ ἀμύνης τῆς Θεσσαλονίκης **μὲ διέταξε νὰ σᾶς ἀναγγείλω δι τιμῆς ἐνεκεν σᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρατήσητε τὸ ξίφος σας**». Ὁ Ταξιμ πασᾶς τεθλιμμένος ἀρπάζει διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ξίφος του καὶ μοὶ λέγει : «**Ὅπως κατανήσαμεν, τί τὸ θέλομεν καὶ αὐτό, δὲν μᾶς τὸ παίρνει!**». Ἐπειτα ὁμως μὲ παρεκάλεσε νὰ διοβιβάσω εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν. Ἡ σύνταξις τῆς συμβάσεως καὶ ἡ ὑπογραφή αὐτῆς ἐπεραιώθη περὶ τὴν 1,30' μετὰ μεσονύκτιον, ἐσυμφωνήσαμεν ὁμως νὰ θέσωμεν ὡς ἡμερομηνίαν τὴν τῆς 26^ο Ὀκτωβρίου, διότι ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Τούρκων ἔβραδύναμεν νὰ συναντηθῶμεν καὶ ν' ἀρχίσωμεν τὴν συζήτησιν καὶ τὴν σύνταξιν αὐτῆς. Ἀμέσως μετὰ ὁ Ταξιμ πασᾶς μοὶ λέγει ὅτι πρέπει νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς περὶ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως, διότι οὗτος

ἀγνοῶν τὰ συμφωνηθέντα ἤθελε ἀρχίσει πῦρ ἅμα τῇ ἐπελεύσει τῆς ἡμέρας, ἐνῶ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς εἶχε εἰδοποιηθῆ περὶ τῆς παύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. «*Φυσικά, ἀπήντησα, ἅμα ἀναφέρω εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Διάδοχον τὰ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως, θὰ ἐκδώσῃ ἀμέσως τὰς σχετικὰς διαταγὰς περὶ παύσεως τοῦ πυρός*». «*Τζάνε μου, ἀπαντᾷ, φοβοῦμαι μήπως ἀργήσης νὰ συναντήσης τὸν Διάδοχον καὶ τότε θὰ φονευθοῦν οἱ Τούρκοι στρατιῶται ἀδίκως καὶ πρέπει νὰ ἐκδώσῃς διαταγὰς τοῦ λόγου σου*». Ἐσκέφθην καὶ ἀπεφάσισα νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην τῆς διαταγῆς τῆς παύσεως τοῦ πυρός καὶ νὰ στείλω τὸν ὑπολοχαγὸν κ. Γεωργίου μὲ σημειώμά μου πρὸς τὸν ὑποστράτηγον κ. Καλλάρην, διοικητὴν τῆς δευτέρας Μεραρχίας, τῆς πλησιεστέρας πρὸς τὰς Τουρκικὰς γραμμὰς. Διὰ τοῦ σημειώματος αὐτοῦ τὸν εἰδοποιοῦν περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ περὶ τῆς συνεποῦς ὑποχρεώσεως νὰ παύσωμεν τὰς ἐχθροπραξίας. Πράγματι ὁ ὑπολοχαγὸς Γεωργίου παραλαβὼν τουρκικὴν συνοδείαν ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς συνάντησιν τοῦ ὑποστρατήγου κ. Καλλάρη, εἰς ὃν περὶ τὰ ἐξημερώματα ἐπέδωκε τὸ σημειώμά μου καὶ ἀνεκοίνωσε αὐτῷ τὰ γενόμενα. Ἦτο ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν οἱ ἀξιωματικοὶ ὑπῆκουον εἰς τὰ σημειώματά μου. Μετὰ ταῦτα ἀπεχαιρέτησα τὸν πασᾶν καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του καὶ ὀδηγούμενος παρὰ Τούρκων ἀξιωματικῶν μετέβην εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Μοναστηρίου, ὅπως πορευθῶ πρὸς συνάντησιν τοῦ Διαδόχου Ἀρχηγοῦ καὶ ἀναφέρω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δοθείσης μοι ἐντολῆς. Φθάσας εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, καὶ ἕως ὅτου ἐτοιμασθῆ ὁ σχετικὸς συρμὸς, ἐζήτησα εἰς τὸ ἐκεῖ ἐστιατόριον νὰ εὔρω δι' ἐμὲ καὶ τὴν συνοδείαν μου τροφήν τινα πρὸς κορεσμὸν τῆς πείνης ἡμῶν, διότι πρὸ τριημέρου ἤμεθα ἄυπνοι καὶ νήστεϊς. Ἀτυχῶς δὲν εὗρήκαμεν τίποτε. Ὅταν μετ' ὀλίγον ἠτοιμάσθῃ ὁ συρμὸς, διέταξα νὰ μεταφερθῶ εἰς Τεκελί, ὅπου τὴν προηγουμένην ἐσπέραν εἶχον ἀφήσει τὸν Διάδοχον. Κατὰ τὴν διαδρομὴν αὐτὴν ἀπεκοιμήθην καὶ ὅταν, μετὰ μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἐκ τοῦ σταθμοῦ ἀναχωρήσεώς μου, ὁ συρμὸς ἐσταμάτησεν, ἔμαθον μὲ ἐκπληξίν μου ὅτι εἶχον μετακομισθῆ εἰς Τοπσίον.

Ἐπιστρέφω λοιπὸν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τεκελί-
δου ἐφθάσα τὴν 5 πρωϊνήν.

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΔΙΑΔΟΧΟΝ

Ὁ Διάδοχος ἐκοιμάτο, τὸν ἀφύπνισα καὶ μοὶ εἶπε:
*«Σ' ἀνέμενα μὲ ἀνυπομονησίαν καὶ ἀνησυχίαν εἰς τὸν μύλον·
ὅταν ὁμως εἶδον δι' ἐβράδυνες, ἐνόησα ὅτι κάποια δυσκο-
λία θὰ εἶχες καὶ ἦλθα ἐδῶ»*. Τῷ διηγήθην λεπτομερῶς τὰ
εἰς Δαούτ-μπαλί συμβάντα, τὴν ἀπόφασίν μου νὰ μεταβῶ εἰς
Θεσσαλονίκην καὶ τὰ τῆς μετὰ τοῦ Ταξίμ πασᾶ συνεντεύξεως
καὶ τῷ προσέθεσα ὅτι, ἐπειδὴ ἦτο ἀργὰ καὶ ἐπειγόμενη νὰ ἔλθω
εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ, ὅπως τῷ ἀνακοινώσω τὰ τῆς παρα-
δόσεως, δὲν εἶχομεν τὸν καιρὸν νὰ συντάξωμεν τὴν συμπληρω-
ματικὴν σύμβασιν τὴν μέλλουσαν νὰ περιλάβῃ τοὺς πολιτικούς,
οὕτως εἶπεῖν, ὅρους καὶ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπανεέλθω εἰς Θεσ-
σαλονίκην ἀμέσως, διότι εἶχον δώσει ὥραν συναντήσεως μετὰ
τοῦ Ταξίμ πασᾶ τὴν 9 πρωϊνήν. Μοὶ ἔδωσε τὴν ἐξουσιοδότησιν
νὰ ἀναχωρήσω καὶ μοὶ εἶπε νὰ παραλάβω μετ' ἐμοῦ καὶ τὸν
δεκανέα Ἰωῶνα Δραγούμη, ἵνα μᾶς βοηθήσῃ διὰ τινὰ πολιτικὰ
ζητήματα. Ἀναχωρῶν τῷ λέγω ὅτι ὁ Ταξίμ δὲν ἠθέλησε νὰ συμ-
περιλάβῃ εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὸ Καραμπουργοῦ, διότι ἐπέ-
μενε ὅτι αὐτὸ εἶναι φρούριον ἀνεξάρτητον καὶ δὲν τὸ ἐκυριεύ-
σαμεν, καὶ προσέθεσα ὅτι, ἐπειδὴ ἐπειγόμενη νὰ τελειώσω τὸ ζή-
τημα τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ἀφῆκα μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τὸ δια-
πραγματευσθῶ καὶ τὸ ἐπιτύχω σήμερον. Ὁ Διάδοχος, ἀγνοῶ τί
φοβηθεῖς, μοὶ λέγει: *«Μὴ ἐπιμείνης, τέλειωνε μὲ τὴν Θεσσα-
λονίκη»*. Δὲν τῷ ἀπήνησα καὶ ἀνεχώρησα. Ὅταν ἐπανῆλθον
εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικὸς τοῦ ἐπιτελείου
μετὰ τοῦ Ἰωῶνος Δραγούμη συνεζήτητον τοὺς ὅρους τῆς πολιτικῆς
συμβάσεως, ἐγὼ ἐν ἰδιαιτέρῳ συνομιλίᾳ ἔθεσα πρὸ τοῦ Ταξίμ
πασᾶ τὸ ζήτημα τοῦ Καραμπουργοῦ, διότι ἐφρόνουσι ὅτι ἦτο
ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα ἢ παρ' ἡμῶν κατοχὴ αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον
ἢ μὴ κατοχὴ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων, καθ' ὅσον ἐπιπροσθέτως
εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς Αἰκατερίνην 24 φορητὰ ἀτμόπλοια μὲ
τροφὰς καὶ ἐφόδια διὰ τὸν στρατὸν πρὸς ἴδρυσιν τῆς βάσεως.

Θεσσαλονίκης. Ὁ Ταξιμ μοι λέγει: «Τὸ Καραμπουργοῦ εἶναι φρουρίον τὸ ὁποῖον δὲν ἐκυριεύσατε καὶ ἐπομένως δὲν ἤμπορῶ νὰ τὸ παραδώσω ἀμαχητί». Τῷ ὑπέδειξα ὅτι μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἡ ὑπαρξίς τοῦ φρουρίου τούτου δὲν εἶχε πλέον σημασίαν, ὅτι κατ' ἀντίθεσιν τῆς γνώμης του καὶ τοῦτο εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, παράρτημα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῆς παραδόσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπενόητο καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ. Ὁ Ταξιμ πασῶς ἔμεινεν ἀνένδοτος, οἱ λόγοι μου ὑπῆρξαν ἀνίσχυροι νὰ τὸν πείσωσι, ἐφοβεῖτο νὰ παραδῶσῃ φρουρίον χωρὶς νὰ ἔχη ὑποστῆ τοῦτο τὴν ἐχθρικήν πίεσιν. Τότε προσέτρεξα εἰς τὸ τελευταῖον μου ἐπιχείρημα. «Πασᾶ μου, λέγω εἰς τὸν Ταξιμ. Εἶσαι στρατιωτικὸς καὶ εἶμαι στρατιωτικὸς. Δὲν μοῦ λέγεις, ἤμπορῶ νὰ τὸ προσβάλω ἀπὸ ξηρᾶς; Πόσῃ φρουρὰν ἔχεις ἐκεῖ; Ἄμα ὁ στρατός μας εἰσέλθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, θὰ στείλω μίαν Μεραρχίαν, δύο ἢ καὶ πλείονας, θὰ τὸ πολιορκήσω ἀπὸ ξηρᾶς, ὅτε ἡ μεγάλη ἐπάκτιος αὐτοῦ ἰσχυρὰ ἄμυνα εἶναι ἀνίσχυρος νὰ κάμῃ τι ἐναντίον τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἀνεπαρκής, καὶ θὰ τὸ κυριεύσω. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἔνεκα τῆς μὴ δικαιολογημένης ἐπιμονῆς σου θὰ χαθοῦν Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες στρατιῶται ἀδίκως καὶ σὺ θὰ ὑπέχης τὴν εὐθύνην τῆς ἀδίκου αὐτῆς αἱματοχυσίας». Ἐσκέφθη, εὐρῆκε τὰ ἐπιχειρήματά μου ἰσχυρὰ καὶ δικαιολογοῦντα τὴν ἀπόφασίν του καὶ μοι παρέδωκε καὶ τὸ Καραμπουργοῦ.

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ

Ἐπεραίωσα τὴν ἐργασίαν μου περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ ἀπέστειλα τὴν συνταχθεῖσαν σύμβασιν διὰ τοῦ εἰς Θεσσαλονίκην ἐλθόντος ἱλάρχου Καλλέργη, πρὸς τὸν Διάδοχον. Εἰς τὸν Καλλέργην εἶπον νὰ παρακαλέσῃ ἐκ μέρους μου τὸν Διάδοχον ὅπως ἔλθῃ ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην, διότι κατὰ τὰς πληροφορίας μου οἱ Βούλγαροι προὔτιθεντο νὰ εἰσέλθωσι εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διέταξα τὸν σχηματισμὸν εἰδικοῦ σιδηροδρομικοῦ συρμοῦ καὶ ὅτι ἐγὼ θὰ τὸν ἀνέμενον εἰς Θεσσαλονίκην. Ὁ Καλλέργης ἀνεχώρησε μὲ τὸν συρμὸν εἰς Τοπίιν,

ὅπου ἐν τῷ μεταξύ εἶχε μεταβῆ ὁ Διάδοχος. Μετὰ μεσημβρίαν, ἐνῶ ἀνέμενον τὴν ἀφίξιν τοῦ συρμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀποστείλει ὅπως ἔλθῃ ὁ Διάδοχος εἰς Θεσσαλονίκην, βλέπω ἐρχόμενον ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ἄρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου. Σπεύδω πρὸς αὐτὸν καὶ τῷ λέγω. «Στρατηγέ μου, ποῦ εἶναι ὁ Διάδοχος;». Καὶ αὐτὸς μὲ τὸ σύνηθες αὐτῷ ὕφος ἀδιαφορίας μοὶ λέγει: *«Εἶναι εἰς τὸ Τοπσίν»*. Τῷ ἀπαντῶ: *«Διατί δὲν ἦλθε καὶ διατί ἦλθατε ὑμεῖς μόνος;»*. Μοὶ ἀπήντησεν ὅτι, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ συρμοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης, ἦλθεν ἐκ περιεργείας νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν λόλιν καὶ ν' ἀγοράσῃ γλυκίσματα διὰ νὰ τὰ προσφέρῃ εἰς τὸ γεῦμα τοῦ Διαδόχου. Ἐνόησα ὅτι αἱ πληροφορίες μου καὶ αἱ συστάσεις μου δὲν εἶχον μεταδοθῆ ὀρθῶς καὶ ἐπακριβῶς καὶ διὰ τοῦ ἰδίου συρμοῦ ἔσπευσα εἰς Τοπσίν, ὅπως αὐτοπροσώπως ἀναφέρω εἰς τὸν Διάδοχον. Ὅταν τὸν συνήντησα, εἶχε δύσει ὁ ἥλιος καὶ μοὶ λέγει: «Τώρα εἶναι ἀργὰ διὰ νὰ εἰσέλθω εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἄς τὸ ἀναβάλωμεν δι' αὔριον». Ἦθελε νὰ εἰσέλθῃ ἐν πλήρει φωτὶ καὶ ἐπισήμως ὡς νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος. Ἐπέισθην καὶ ἠσύχασα. Μετὰ τὸ μεσονύκτιον μ' ἐξύπνησαν καὶ μοὶ λέγουν ὅτι μὲ ζητεῖ ὁ Διάδοχος. Μεταβαίνω πρὸς συνάντησίν του καὶ μοὶ λέγει: *«Αὐτὴν τὴν στιγμήν ἦλθεν ὁ Ἀργυρόπουλος ὅστις ἐπληροφορήθη ὅτι αὔριον τὴν πρωτὴν οἱ Βούλγαροι ἐτοιμάζονται νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν καὶ πρέπει νὰ προφθάσωμεν νὰ εὐρεθῶ ἐντὸς αὐτῆς πρὸ αὐτῶν. Θὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως»*. Καὶ ἀμέσως ἀνεχώρησεν ὁ Διάδοχος μετὰ τοῦ Ἐπιτελείου του σιδηροδρομικῶς διὰ Θεσσαλονίκην, ὅπου ἔφθασε τὴν 4 πρωϊνὴν. Ἦτο σκότος, ἔβρεχε, οἱ δρόμοι ἔρημοι καὶ ἀφύλακτοι. Εὐρίσκομεν ἐκεῖ παρατυχοῦσαν ἀγοραίαν ἄμαξαν, εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ὁ Διάδοχος καὶ μετ' αὐτοῦ εἰσερχόμεθα καὶ τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου. Παρὰ τῷ ἠνιόχῳ ἐτοποθέτησα τὸν τότε εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Διαδόχου προσληφθέντα ὑπίλαρχον Σ. Σταΐικον, ὅστις ἐκράτει τὸ περίστροφον εἰς τὴν χεῖρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Διαδόχου, καὶ διευθύνθημεν εἰς τὸ Διοικητήριον. Ἐκεῖ ἐνεκατεστάθησαν προσωρινῶς ὁ Διάδοχος καὶ τὸ Στρατηγεῖον.

ΠΑΡΕΛΑΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

Ἡ Α.Β.Υ. ἀπεφάσισε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως τὴν πρώτην ἢ πρώτην Μεραρχία ἐπισήμως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ παρελάσῃ πρὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ. Προετοιμάσαμεν ἐπιμελῶς τὰς σχετικὰς διαταγὰς καὶ ἐλάβομεν πάντα τὰ μέτρα περὶ τῆς ταχείας καὶ κανονικῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως τοῦ Διαδόχου. Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν ἐγένετο ἡ παρέλασις. Ἐγὼ ἔχων ἐργασίαν εἰς τὸ γραφεῖον διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ στρατοῦ, τὴν παρατάξιν αὐτοῦ, τὸν ἐφοδιασμόν, τὴν παρασκευὴν τῆς νέας πρὸς Φλώριναν ἐπιχειρήσεως καὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως, παρέμεινα εἰς τὸ Διοικητήριον. Ἐνῶ ἀκόμη ἤρχιζε ἡ εἴσοδος τῆς πρώτης Μεραρχίας εἰς τὴν πόλιν, φθάνει ἀξιωματικὸς Βούλγαρος ὅστις ἤρχετο ἐκ μέρους τοῦ Θεοδώρωφ διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Διάδοχον νὰ εἰσέλθῃ ὁ Βουλγαρικὸς στρατὸς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Θεωρῶν ἀσύμφορον τὴν ταυτόχρονον εἴσοδον τῶν δύο στρατῶν εἰς τὴν πόλιν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἀποφασίσω τι πρὸς παρεμπόδισιν τῆς εἰσόδου τῶν Βουλγάρων εἶπον εἰς τὸν Βούλγαρον ἀξιωματικὸν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Διάδοχος κατέλαβε ἤδη τὴν πόλιν, ὁ στρατηγὸς Θεοδώρωφ ἔχει καθήκον καὶ ὑποχρέωσιν νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως νὰ ὑποβάλλῃ τὴν αἴτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, εἰς ὃν ὁ Ταξίμ πασᾶς ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἤδη καὶ κατόπιν συμβάσεως εἶχε παραδώσει ἀπὸ προχθὲς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὸν τουρκικὸν στρατόν. Ὁ Βούλγαρος ἀξιωματικὸς ἀνεχώρησε. Μετὰ τινα ὥραν, ὅταν ἡ πρώτη Μεραρχία παρήλαυσε πρὸ τοῦ Διαδόχου, ἱσταμένου ἔξωθεν τῆς θύρας τοῦ Διοικητηρίου, καταφθάνει ἐπὶ αὐτοκινήτου ἀσθμαίνων ὁ στρατηγὸς Θεοδώρωφ μετὰ τοῦ πολλοῦ Σιάντσιεφ, ἐφέδρου ἀξιωματικοῦ τοῦ ἰππικοῦ καὶ τέως πρεσβευτοῦ τῆς Βουλγαρίας ἐν Παρισίοις. Τοὺς ὑπεδέχθην ἐγὼ καὶ τοὺς ὑπέδειξα ὅτι ὄφειλον νὰ ἀναμείνωσι τὴν μετὰ τὸ πέρας τῆς παρελάσεως ἐπάνοδον τοῦ Διαδόχου. Εἶχον ἐπιτύχει ν' ἀνακόψω τὴν εἴσοδον τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ νὰ κερδίσω χρόνον ὅπως σκεφθῆ ὁ Ἀρχηγός μου περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐννοεῖται ὅτι, κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ ἐφιλοξένουν τοὺς δύο Βουλγάρους ἀξιωματικὸς ἤμην ὑποχρεωμένος νὰ συνδιαλέγωμαι

μετ' αὐτῶν. Ὁ Θεοδώρωφ ἐφαίνεται ἀνήσυχος καὶ ἀνυπόμονος καὶ διαρκῶς μετέβαινε εἰς τὸ παράθυρον διὰ νὰ παρακολουθῇ τὴν παρέλασιν. Εἰς μίαν στιγμὴν καθ' ἣν ἐπέστρεφε ἀπὸ τὰς πρὸς τὸ παράθυρον συχνάς ἐκδρομάς του, ὁ Θεοδώρωφ μοὶ λέγει γαλλιστί: «*Εἶσι εἶναι ὄλος ὁ στρατὸς σας*; Βλέπω ὅτι ὅλοι οἱ στρατιῶται εἶναι νέα παιδιά». Κατόπιν ὅταν εἴχομεν τὴν ἀτυχίαν νὰ ἴδωμεν τοὺς στρατιώτας του, εἰσελθόντας εἰς τὴν πόλιν, ἐνόησα τοὺς λόγους τοῦ Θεοδώρωφ, διότι οἱ ἰδικοί του στρατιῶται ἦσαν πάντες μεγάλης ἡλικίας, τεσσαρακονταετείς. Τοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν τὸ νεαρὸν τοῦ ὕφους τῶν στρατιωτῶν μας, ἡ φαιδρὰ φυσιογνωμία καὶ ἡ εὐκίνησις αὐτῶν. Ὅταν ἐτελείωσε ἡ παρέλασις, ἐπανῆλθεν ὁ Διάδοχος, εἰς ὃν ἀνέφερα τὰ διατρέξαντα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεως τῶν ὀχληρῶν συμμάχων. Ἀφ' οὗ ὁ Ἄρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ ἔλαβε τὰς ἀποφάσεις του, μὲ διέταξε νὰ εἰσαγάγω τοὺς Βουλγάρους ἀξιωματικοὺς εἰς τὸ γραφεῖόν του καὶ νὰ παραμείνω καὶ ἐγὼ πλησίον του. Τὰ τῆς αἰτήσεως τῶν Βουλγάρων εἶναι γνωστὰ ἀπὸ διάφορα δημοσιεύματα καὶ θεωρῶ περιττὴν τὴν λεπτομερεῖ ἀφήγησιν τῶν λεχθέντων. Μόνον λέγω ὅτι τὴν συζήτησιν μετὰ τοῦ Διαδόχου διεξήγαγεν ὁ Στάντσειφ, τοῦ Θεοδώρωφ σιωπῶντος. Ἐνθυμοῦμαι καλῶς ὅτι ὁ Στάντσειφ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν μόνον ἑνὸς τάγματος Βουλγαρικοῦ, ἐκ λόγων φιλευσπλαγγίας, διότι κατὰ τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην πορείαν του ὁ Βουλγαρικὸς στρατὸς εἶχε δεινοπαθήσει ἀπὸ τὴν κακοκαιρίαν. Μετὰ πολλὰς καὶ ἐπιμόνους παρακλήσεις καὶ μὲ πολλὴν στενοχωρίαν ὁ Διάδοχος ἐθεώρησε ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀρνηθῇ τὴν χάριν αὐτὴν καὶ ἔδωκε τὴν ἄδειαν τῆς εἰσόδου ἑνὸς μόνου τάγματος, ἀπορρίψας πάσας τὰς ἄλλας ἀξιώσεις τοῦ Στάντσειφ. Οἱ Βούλγαροι ἐδέχθησαν τοὺς ὄρους τοῦ Κωνσταντίνου, δηλώσαντες κατ' ἀπαιτήσιν αὐτοῦ κατηγορηματικῶς, ὅτι ὁποσδήποτε δὲν πρόκειται περὶ Condominium (συγκυριαρχίας). Πόσον ὑπῆρξαν συνεπεῖς εἰς τοὺς λόγους των οἱ σύμμαχοι Βούλγαροι, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν περιήλθομεν μετὰ τινὰς μῆνας νὰ ἐπιτεθῶμεν κατ' αὐτῶν.

ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ

Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς μοι λέγει ὅτι, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ κανονίσῃ ζητήματα τινα ἐθυμοτυπίας πρὸς τὰς ξένας ἀρχὰς καὶ κράτη σχετικῶς μὲ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν αὐτοῦ, ὑπεχρεοῦτο νὰ μεταβῆ εἰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐγὼ ἔπρεπε νὰ μείνω εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μεταξὺ τῶν Συμμάχων κατάστασις ἦτο ζοφερὰ καὶ ὑπῆρχε πάντοτε φόβος συρράξεως διὰ τὴν λύσιν τῶν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν Βουλγάρων ζητημάτων, ἦτο δὲ ἐνδεχόμενον νὰ μὴ προλάβῃ ὁ Βασιλεὺς νὰ φθάσῃ εἰς Θεσσαλονίκην πρὸ τῆς ἐκρήξεως νέας τινὸς καταστάσεως, ἐζήτησα καὶ ἔλαβον τὰς ἀποφάσεις του διὰ διάστημα ἡμερῶν τεσσάρων, τὸ μέγιστον τῆς ἐνδεχομένης ἐπιβραδύσεως τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως εἰς Θεσσαλονίκην.

Τὴν πρωτὴν τῆς 17 Ἰουνίου 1913, ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὸ γραφεῖον μου, λαμβάνω τηλεφώνημα τοῦ ἀξιωματικοῦ, ὃν εἶχον τάξει εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Κων)πόλεως, δι' οὗ μοι ἀνήγγειλε ὅτι ὁ στρατηγὸς Χεσατζιέφ μετὰ τινων Βουλγάρων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου του εἶχε φθάσει εἰς τὸν σταθμὸν καὶ ἐζήτησε νὰ σχηματισθῆ συρμὸς πρὸς ἀναχώρησιν. Τὸ τηλεφώνημα προσέθετε ἀκόμη ὅτι τὸν Βούλγαρον στρατηγὸν παρηκολούθουν καὶ αἱ ἀποσκευαὶ του. Ἀμέσως ἀντελήφθην τὴν κατάστασιν. Ἀφ' ἐνὸς ἐτηλεφώνησα εἰς τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ σταθμοῦ Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀφίση ἔλευθέραν τὴν ἀναχώρησιν μόνον τοῦ στρατηγοῦ Χεσατζιέφ, ὡς ἔχοντος διπλωματικὴν ιδιότητα, νὰ ἀπαγορεύσῃ δὲ ἀπολύτως τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ εἰς τὸν Βασιλέα Ἀρχιστρατήγον, ὅτι εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἐκδιωχθῆ ἡ Βουλγαρικὴ φρουρὰ Θεσσαλονίκης, ἀμέσως καὶ βιαίως ἀκόμη, διότι ἡ πιθανότης ἦτο ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐσκέπτοντο περὶ αἰφνιδιαστικῆς κατὰ τῶν συμμάχων ἐπιθέσεως. Εἶδοποίησα ταυτοχρόνως καὶ τὸν παρὰ τῷ Γ. Ἐπιτελείῳ τοῦ Στρατοῦ Σέρβου σύνδεσμον καὶ τὸν ἡμέτερον παρὰ τῷ Σερβικῷ ἀρχιστρατηγεῖῳ στρατιωτικὸν σύνδεσμον. Εἶδοποίησα ἀμέσως τὸν πρὸ καιροῦ διωρισμένον ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ

τῆς Βουλγαρικῆς φρουρᾶς, ὑποστράτηγον κ. Κ. Καλλάρην νὰ εἶναι ἔτοιμος, διότι ἀνέφερα εἰς τοὺς προϋσταμένους μου καὶ ἀνέμενον διαταγᾶς. Κατόπιν ἀνυπομόνως ἀνέμενον τὴν ἔγκρισιν τῆς προτάσεώς μου. Ἐπὶ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἔπαυσα ἐνοχλῶν τοὺς ἐν Ἀθήναις καὶ προκαλῶν τὴν σωτηρίαν διαταγὴν. Εἰς μάτην. Ἡ ἄρνησις, ὁ δισταγμός, ἡ ἀμφιβολία, τὸ ἀναποφάσιστον, ἐχαρακτήριζον τὰς τηλεγραφικὰς ἀπαντήσεις τοῦ Πρωθυπουργοῦ κατὰ τὰς συνομιλίαις μας τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ἐπέμεινα ὅμως πολὺ καὶ μόνον τὴν 12.30' τῆς μεσημβρίας κατῶρθωσα ν' ἀποσπάσω τὴν διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ μόνον νὰ προσκαλέσω τὸν Βούλγαρον φρούραρχον ν' ἀναχωρήσῃ μὲ τὴν φρουράν του ἐκ Θεσσαλονίκης. Κατόπιν ἔμαθον ὅτι οἱ δισταγμοὶ καὶ αἱ ἀμφιβολίαι τοῦ Πρωθυπουργοῦ κατενικήθησαν τῇ ἐλεμβάσει τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἐπέμεινε παρ' αὐτῷ νὰ δεχθῆ τὰς εἰσηγήσεις μου, διότι μόνον ἐγὼ ἤμην ἀρμόδιος νὰ κρίνω τὴν κατάστασιν.

Ἄμα ἔφθασε ἡ ἔγκρισις τῆς ἐκδιώξεως τῆς Βουλγαρικῆς φρουρᾶς, παρεκάλεσα τὸν ὑποστράτηγον κ. Κ. Καλλάρην νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Βασιλέως Ἐρρηγοῦ ὅπως συνεννοηθῶμεν καὶ ἐκεῖθεν ἐνεργήσωμεν. Ἦμην ἀπλῶς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ μὲ βαθμὸν συνταγματάρχου, χωρὶς νὰ ἔχω ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου τὰ διάφορα σώματα καὶ ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ Μακεδονίας, καὶ ἐπομένως ἡ θέσις μου ἦτο λεπτὴ καὶ δύσκολος ἀπέναντι τῶν ἀνωτέρων διοικητῶν Μεραρχιῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἀπεφάσισα λοιπὸν νὰ συντάξω ἔγγραφον πρὸς τὸν Βούλγαρον φρούραρχον, δι' οὗ ἐπιτάσσω αὐτῷ ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως μετὰ τῆς φρουρᾶς του καὶ νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦ ἔτασον δὲ μικρὸν χρονικὸν διάστημα, μιᾶς ὥρας, νομίζω, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιταγῆς αὐτῆς. Ἔως ὅτου γίνωσιν αἱ συνεννοήσεις, γραφῇ ἢ ἐπιταγῇ μου, μεταφρασθῆ γαλλιστί, καθαρογραφῇ, παρῆλθε χρόνος τις. Τὴν ἐπιταγὴν μου ἀπέστειλα διὰ λοχίου γραφέως τοῦ Στρατηγεῖου πρὸς ἐπίδοσιν εἰς τὸν Βούλγαρον φρούραρχον, ὅστις ἀνευρέθη καὶ παρέλαβε τὸ ἔγγραφον τὴν 4 μ. μ., εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅμως τῆς παραλαβῆς αὐτοῦ ἐπέμεινε νὰ γράψῃ ὡς ὥραν παραλαβῆς τὴν 4,20' μ. μ. Κάτι ἔπρεπε νὰ κάμῃ διὰ νὰ δείξῃ τὴν κακοπιστίαν

του καὶ μετεχειρίσθη συνένοχον τὸ ὠρολόγιόν του, κακόπιστον φαίνεται καὶ αὐτὸ ὅπως καὶ ἐκεῖνος. Εἰδοποίησα τὸν ὑποστράτηγον κ. Καλλάρην περὶ τῆς ὥρας τῆς πορλαβῆς καὶ ὅτι τῆς δοθείσης προθεσμίας παρερχομένης ἀκάρπου ὄφειλε ν' ἀρχίσῃ τὴν σχεδιασθεῖσαν καὶ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς μελετηθεῖσαν ἐπιχείρησιν. Ἐνῶ εὐρισκόμην ἐν τῷ γραφείῳ, ἀναμένων τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιταγῆς, προσέρχεται αὐτόκλητος ὁ Γάλλος Πρόξενος Θεσσαλονίκης, ὅστις μὲ τὴν συνήθη αὐτῷ σκαιοτήτα μοὶ λέγει ὅτι ἔμαθε, χωρὶς νὰ μοὶ εἶπῃ πόθεν, τὴν δοθεῖσαν ἐπιταγὴν εἰς τὸν Βούλγαρον φρουράρχον καὶ ὅτι, ἐπειδὴ προέβλεπε σύρραξιν ἐντὸς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης, ἐξήτει πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς τῶν Γάλλων ὑπηκόων ν' ἀνακαλέσω τὴν ἐπιταγὴν. Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἡ ἐπιταγὴ εἶναι ἀνέκκλητος καὶ δὲν θὰ τὴν ἀνακαλέσω. Τότε μετὰ περίεργον καὶ ἀδικαιολόγητον ἐπιμονὴν ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὰς μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν Βουλγάρων διαφορὰς μοὶ λέγει ὅτι ἡ μὴ ἄρσις τῆς ἐπιταγῆς θέλει ἐνδεχομένως βλάψῃ τὰ συμφέροντα τῶν Γάλλων ὑπηκόων καὶ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἄρσιν τῶν διαταγῶν ἡμῶν πρὸς ἐπίθεσιν. Τότε καὶ ἐγὼ μετὰ ἴσης πρὸς αὐτὸν σκαιοτήτος καὶ ἀυστηρότητος ὕφους ἐσταμάτησα τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ εἶπον αὐτῷ : *«Κύριε πρόξενε, ἐὰν πράγματι ἐνδιαφέρεσθε διὰ τὰ ὕλικὰ συμφέροντα τῶν Γάλλων ὑπηκόων, ὑπάγετε παρὰ τῷ Βουλγάρῳ φρουράρχῳ, διαμένοντι ἐδῶ πλησίον, καὶ ἀξιώσατε αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιταγὴν μου καὶ ἐντὸς τῆς δρισθείσης ὥρας νὰ δηλώσῃ ὅτι ἀναχωρεῖ»*. Ἠγέρθη καὶ τῷ ἔδωσα νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἶχον ἄλλας ἀσχολίας σπουδαιότερας τῆς συνομιλίας του. Πράγματι ἀπεχώρησε δηλώσας μοὶ ὅτι μεταβαίνει παρὰ τῷ Βουλγάρῳ φρουράρχῳ. Τότε, ἐπειδὴ ἡ δοθεῖσα προθεσμία ἐπλησίαζε νὰ ἐκπνεύσῃ, εἰδοποίησα τὸν ὑποστράτηγον κ. Καλλάρην περὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ Γάλλου προξένου παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ φρουραρχείῳ, ἵνα ἔχων τοῦτο ὑπ' ὄψιν του βεβαιωθῆ, πρὸ τῆς κατὰ τοῦ καταστήματος ἐπιθέσεως, ὅτι ὁ Γάλλος πρόξενος δὲν εὐρίσκετο ἐντὸς αὐτοῦ.

Ἡ ταχθεῖσα προθεσμία εἶχεν ἤδη ἐκπνεύσει καὶ οὐδὲν ἔβλεπον ἢ ἤκουον ὑποδηλοῦν τὴν ἐκ μέρους ἡμῶν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως. Ἄνησυχήσας καὶ ἐρωτήσας τηλεφωνικῶς μετὰ τινα ὥραν τὸν

ὑποστράτηγον κ. Καλλάρην περὶ τοῦ αἰτίου τῆς μὴ ἐνάρξεως τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐπιθέσεως, ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἀνέμενε νὰ τὸν εἰδοποιήσω περὶ τῆς ἐκ τοῦ Φρουραρχείου ἀναχωρήσεως τοῦ Γάλλου προξένου. Εἶχε γίνεи προφανῶς, παρεξήγησις. Ἡ παρεξήγησις ἤρθη καὶ μόλις τὴν 7 μ.μ. κατορθώθη νὰ γίνῃ ἔναρξις τῆς διαταγῆς τῆς ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ ἄγους ἐκκαθαρίσεως τῆς Μακεδονικῆς πρωτευούσης.

Δὲν προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν συμβάντων, διότι αὕτη ἐκφεύγει τοῦ σκοποῦ τῆς παρουσίας συγγραφῆς. Δύο ὥρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως ἐπέισθην περὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς καὶ περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐξέδωσα «κατὰ διαταγὴν» μὲ τὴν ὑπογραφὴν μου τὰς πρώτας διαταγὰς ἐξορμήσεως τῶν Μεραρχιῶν μας. Τὴν πρωτὴν ὁ ὑποστράτηγος κ. Κ. Καλλάρης μοῦ ἐμήνυσε ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Μεραρχία του, ἀπησχολημένη μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκκαθαρίσεως, ἠναγκάσθη νὰ διανυκτερεύσῃ καὶ μὴ ἀναπαυθεῖσα ἦτο κουρασμένη, ἐζήτησε μικρὰν ἀναβολὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκινήσεως. Τοῦ τὴν παρεχώρησα.

Ἦτο ἐκπληκτικόν. Μ' ὄλους τοὺς κανονιοβολισμοὺς καὶ τοὺς πυροβολισμοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως, ἡ ζωὴ αὐτῆς δὲν ἐσταμάτησεν. Ἡ κίνησις εἰς τὰ διαμερίσματα, ὅπου δὲν ὑπῆρχον βουλγαρικαὶ φρουραὶ, ἦτο ἡ συνήθης. Οὐδεὶς πανικὸς τῶν κατοίκων ἐσημειώθη, οὐδεὶς, τυχαῖος κἄν, τραυματισμὸς πολίτου καὶ συνεπῶς οὐδὲ Γάλλου ὑπηκόου. Ἰὶ τάξις ἐβασίλευσε παντοῦ, καμμία λωποδυσία ἢ ἐπίθεσις κατὰ καταστήματος πρὸς κλοπὴν. Ἡ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν πεποίθησις καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπιβολὴ αὐτοῦ ἦτο μεγίστη. Μοὶ ἀνεφέρθη ὅτι μόνον γραῖα τις εἶχε πάθει. Ἦσαν αἱ ὥραιαι ἡμέραι τῆς πρὸς τὴν Πατρίδα ἀφοσιώσεως καὶ ὑποταγῆς πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν τέκνων αὐτῆς, ἀδιαφόρου πρὸς τὰ πολιτικὰ ἐκάστου φρονήματα. Ὁ Βασιλεὺς ἐσυμβόλιζε τὴν Ἐθνικὴν ἐνότητα. Ἦτο ὁ πρῶτος Ἕλλην καὶ ὁ πρῶτος ὑπηρέτης τῆς θελήσεως τῶν Ἑλλήνων. Πάντες ὤμνουν εἰς τὸ ὄνομά του. Ἦτο ἡ στιγμή καθ' ἣν ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ, ἡ ἀθάνατος Ἑλληνικὴ Ἰδέα προετοιμάζετο, ἵνα παρασκευάσῃ τὰ ἱστορικὰ ἐκεῖνα γεγονότα, αἵτινα ἔδωσαν τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ν' ἀποκαλέσῃ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὸ ἴνδαλμα αὐτοῦ, τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, *Βουλγαροκτόνον*.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ
ΠΡΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΝ ΚΟΖΑΝΗ

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Κοζάνῃ ἄφιξιν τοῦ Διαδόχου ἀφίκετο ἐκ Λαρίσης ὁ μακαρίτης Βασιλεὺς Γεώργιος θέλων νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ραγδαίαν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὁ Γεώργιος κατέλυσε εἰς τινα οἰκίαν κειμένην εἰς τὴν παρυφὴν τῆς πόλεως ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος καταλύει εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως διετάχθημεν παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου, ὅπως πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου του παρουσιασθῶσι πρὸ τοῦ Βασιλέως, δηλώσαντος τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃ αὐτούς. Πράγματι κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Γ. Ἐπιτελείου συνηθροίσθησαν εἰς τὴν αἴθουσαν ὑποδοχῆς τῆς οἰκίας. Ἐσχηματίσαμεν ἡμικύκλιον, εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου ὑποστράτηγος Δαγκλῆς καὶ ἀμέσως κατόπιν τούτου ἔλαβα θέσιν ἐγὼ ὡς ὑπαρχηγός, εἶποντο δὲ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ κατὰ σειρὰν ἀρχαιότητος. Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν ὁ Βασιλεὺς συνοδευόμενος παρὰ τοῦ Διαδόχου καὶ ἤρχισε νὰ ἐπιθεωρῇ τοὺς παρατεταγμένους ἀξιωματικούς, οὓς ἐπαρουσίαζε αὐτῷ ὁ Διάδοχος ὀνομάζων ἕνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν.

Τοῦ ὑποστρατήγου Δαγκλῆ ἔτεινε τὴν χεῖρα χαιρετίσας αὐτόν, διερχόμενος δὲ πρὸ ἐμοῦ ἀντιπαρῆλθε χωρὶς νὰ μὲ χαιρετίσῃ. Τοῦτο μὲ δυσηρέστησε διότι δὲν εἶχον ἐννοήσει τὸν λόγον τῆς ἀδιαφορίας ταύτης τοῦ Βασιλέως, προκειμένου μάλιστα περὶ ἀξιωματικοῦ γνωστοῦ Αὐτῷ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐμαθήτευα ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Σχολείῳ τῶν Εὐελπίδων. Ὁ Βασιλεὺς ἐτελείωσε τὴν πρὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου παρέλασιν καὶ μετὰ τοῦτο ἔστη πρὸ τοῦ μέσου τοῦ ἡμικυκλίου καὶ ἐφάνη σκεπτόμενος. Κατόπιν πρὸς μεγάλην μου ἐκπληξιν στρέφεται πρὸς ἐμὲ καὶ λέγει περὶ υ: «Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς σέ. Δὲν λέγω ὅτι καὶ ἡ στρατηγικὴ τοῦ Υἱοῦ Μου καὶ ἡ καλὴ αὐτοῦ διεύθυνσις τῶν ἐπιχειρήσεων δὲν συνετέλεσε εἰς τὰ ἐκπληκτικὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ ἐσὺ προστοίμισες τὸν στρατόν..

ἔσὸν τὸν ἐφωδίασες καὶ διὰ τῆς ἐργασίας ἐκείνης ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ κ. Θεοτόκη κατέστησες τὸν στρατὸν ἱκανὸν νὰ ἐπιστρατευθῆ ταχέως, νὰ εἶναι δὲ παρασκευασμένος καὶ ἱκανὸς πρὸς πόλεμον...». Μετ'ἄλλα τινὰ προσέθεσε: «Σὲ συγχαίρω ἀπὸ καρδίας». Ὁμολογῶ ὅτι συνεκινήθην πολὺ, διότι δὲν ἤμην καὶ ἀκόμη δὲν εἶμαι συνηθισμένος εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν μικρῶν μου ὑπηρεσιῶν. Ἀναγνώρισις δὲ τοιαύτη γενομένη ἀπὸ τὸν Βασιλέα Γεώργιον ἐνώπιον τοῦ Διαδόχου, τῶν πριγκήπων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Γ. Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ Μακεδονίας, εἰς τοιαύτην μάλιστα στιγμήν, μοῦ ἔκαμε μεγίστην ἐντύπωσιν καὶ βαθύτατα ἐνεχάραξε εἰς τὴν καρδίαν μου τὰ κολακευτικὰ αὐτὰ λόγια τοῦ ἀγαθοῦ Βασιλέως, τὰ ὅποια μοῦ ἦσαν διαρκῶς παρηγορία κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν διώξεων, ἔξοριῶν, δικῶν καὶ φυλακίσεων. Αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ Ἑλληνοσίου τὴν ψυχὴν Ἐθνομάρτυρος Βασιλέως.

ΠΩΣ ΑΠΕΣΟΒΗΘΗ

ΣΤΑΣΙΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΝ ΒΕΡΡΟΙΑ

Μίαν ἡμέραν εἰς τὴν Βέρροϊαν, ἐνῶ εἰργαζόμην εἰς τὸ γραφεῖον μου μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν μου, ἔρχεται ὁ σύνδεσμος τῆς III Μεραρχίας (Δαμιανοῦ) καὶ μοὶ ἀναφέρει ὅτι ἡ Μεραρχία ἐπανεστάτησεν, οἱ στρατιῶται φωνάζουν «*ψωμί, ψωμί*», καὶ ὅτι ἡ ἐπιμελητεία ἦτο ἀνίσχυρος νὰ εὔρη ἄρτον καὶ τροφίμα. Ἡ κατάστασις ἦτο θλιβερὰ καὶ ἠπειλεῖτο ἡ διάλυσις τῆς Μεραρχίας, διότι οἱ ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἀνίσχυροὶ νὰ ἐπιβληθῶσι. Ἀπησχολημένος ὡς ἤμην, ἀπήντησα, χωρὶς νὰ σκεφθῶ: «Καὶ τί ἠμπορῶ νὰ κάμω ἐγὼ; ἄς φροντίσῃ ὁ κ. Μέραρχος». Ἀναλογισθεὶς ὁμοίως τὸν κίνδυνον ἔτρεξα πρὸς τὸν Διάδοχον καὶ ἀνέφερον εἰς αὐτὸν τὰ διατρέχοντα. Ὁ Κωνσταντῖνος μοὶ ἀπήντησε: «Καὶ τί θέλεις νὰ κάμω ἐγὼ;». Ἐν τῇ ἀπορίᾳ μου τῷ εἶπον: «Νὰ ἱππεύσητε, Ὑψηλότατε, καὶ νὰ μεταβῆτε εἰς τὸν καταυλισμὸν τῆς Μεραρχίας καὶ νὰ τοὺς ἐμψυχώσητε». Πράγματι ὁ Ἀρχηγὸς διατάσσει καὶ τοῦ φέρουν τὸν ἵππον του καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν ἐπισταθμίαν τῆς III Μεραρχίας, εὐρισκομένην ἔξω τῆς πόλεως παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Θεσσαλονίκης. Ἄμα ἔφθασεν ἐκεῖ

ὁ Διάδοχος, οἱ στασιασταὶ στρατιῶται τὸν περιεκύκλωσαν ζητοῦντες «ψωμί». Τοὺς ὠμίλησε περὶ πειθαρχίας, τοὺς συνέστησε νὰ πειθαρχήσωσιν εἰς τοὺς ἀρχηγούς των, νὰ κάμωσιν ὑπομονὴν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ φωνὴ ὅμως τοῦ στομάχου τῶν στρατιωτῶν ἦτο ἰσχυροτέρα καὶ πειστικώτερα τῆς φωνῆς τοῦ Ἄρχιστρατήγου, τῆς φωνῆς τῆς πειθαρχίας, καὶ ὁ Διάδοχος εὐρέθη εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν. Τότε τοὺς ἐφώναξε: «Ἔ, λοιπὸν τί θέλετε;». «Ψωμί, ψωμί» ἐφώναξαν. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν του φωνὴν τοὺς φωνάζει: «Νά, ἐκεῖ πέρα εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη, πηγαίνετε ἐκεῖ, νὰ εὔρετε ψωμί». Οἱ στρατιῶται, οἰστρηλατηθέντες μὲ τὴν λέξιν Θεσσαλονίκη, συνῆλθον καὶ ἐζητωκραύγασαν ὑπὲρ τοῦ Διαδόχου καὶ μὲ τὰς ζητωκραυγὰς αὐτὰς ἐκάλυψαν τὰς φωνὰς τῶν στομάχων. Ἡ σιάσις κατεστάλη· κατόπιν ἡ Ἐπιμελητεία εὐρήκε, ἴσως χρησιμοποίησασα τὴν συνταγὴν τοῦ Διαδόχου, τὰ ἀναγκαιοῦντα τρόφιμα.

ΠΩΣ ΠΡΟΕΛΑΒΟΜΕΝ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΙΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μετὰ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ συγκέντρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὁ Ἄρχιστράτηγος Διάδοχος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐχθροπραξίας τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπομένης. Ὁ Διάδοχος ὅμως εἶχε λάβει τὰς ἀποφάσεις του καὶ εἶχεν ἐκδώσει τὰς διαταγὰς του διὰ τὴν ἐξόρμησιν, ὅρισας ὅτι αὕτη ἦθελεν ἀρχίσει τὴν πρωτὴν τῆς πρώτης ἡμέρας. Ἡ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως ἡ ὀρίζουσα τὴν ἔναρξιν τῆς ἐξορμήσεως διὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπέφερε πλήρη ἀναστάτωσιν εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ἄρχιστρατήγου, διότι ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον αἱ Μεραρχίαι νὰ φθάσωσι εἰς τὰ ὀρισθέντα τέρματα τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν, διὰ τὴν πρώτην ἡμέραν. Ἐζήτησεν ἐπομένως ὁ Διάδοχος τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὥρας καὶ μετὰ πολλὰς δυσκολίας ἐπέτυχε τὴν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως μεταβολὴν τῆς ὥρας ἐξορμήσεως ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς πρώτης ἡμέρας εἰς τὴν πρωτὴν τῆς ἰδίας, ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅμως ὄρον ὅπως αἱ μεραρχίαι μου διαβῶσι τὰ σύνορα πρὸ τῆς μεσημβρίας. Ἡ ἐξόρμησις ἐπομένως ἔγινε τὴν πρωτὴν τῆς πρώτης ἡμέρας.

καὶ οὕτω ἔσχουμεν κέρδος μιᾶς ἡμέρας διὰ τὴν μέχρι Θεσσαλονίκης ἀφίξιν ἡμῶν.

Εἰς τὴν ἐκβίασιν τῆς διαβάσεως τῶν Καμβουνίων ἐλέγετο ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ ἐλογάζριζε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤθελον σταματήσει τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρον μῆνα καὶ μεθυσίαν 50.000 Ἑλλήνων. Καὶ ὅμως ἡ ἐκβίασις ἐγένετο ἐντὸς δύο ἡμερῶν περίπου, πρὸς μεγάλην βεβαίως ἐκπληξιν τῶν ξένων ὀργανωτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Εἰς τὰ Σέρβια, ὅταν ἔφθασε ὁ στρατός, εὐρέθη ἄνευ ἐφοδιοπομπῶν, διότι ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ μετέβαλε τὸ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως τὸ ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, εἰμὴ τινὰς μόνον λεπτομερείας, ἀποδεχθεῖσα κατὰ τὸ σύνολον αὐτὸ ὡς εἶχε. Ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ δὲν ἐξεπόνησε ἴδιον σχέδιον ἐπιστρατεύσεως καὶ μεταφορῶν, ἀλλ' ἠρέσθη νὰ ἐγκρίνη διὰ τὸ ἔτος 1912 τὸ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως τῶν ἐτῶν 1905—1909. Μεταξὺ τῶν μικρῶν τροποποιήσεων ἃς ἐπέφερον ἦτο καὶ ἡ ἐλάττωσις τῶν μεταγωγικῶν μοιρῶν ἀπὸ τέσσαρας, ὡς εἶχε τὸ Ἑλληνικὸν σχέδιον, εἰς δύο, διότι φαίνεται δὲν εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν ταχεῖαν προέλασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οὕτω συνέβη ὅτι, ὅταν ἔφθασεν ὁ στρατός, ραγδαίως προελαύνων, εἰς Σέρβια, αἱ ἐφοδιοπομπαὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακολουθήσουν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέισθημεν ὅτι ἀπητεῖτο νὰ σταματήσωμεν εἰς Σέρβια ἐπὶ πέντε τοῦλάχιστον ἡμέρας, ὅπως δυνηθῆ νὰ ἐφοδιασθῆ μεταφέρων τὰ ἐφόδια αὐτοῦ ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Σέρβια. Ὁ Διάδοχος, ὡς εἶδομεν, διέταξε τὴν ἄμεσον προχώρησιν ἄνευ ἀναμονῆς τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐφοδίων ἀπὸ Λαρίσσης εἰς τὸ «γελέκι» κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ἐπομένως τοῦ Διαδόχου, τῆς ἀμέσου προελάσεως ἐκερδίσαμεν πέντε ἡμέρας ἐπὶ τῆς πρὸς Θεσσαλονικὴν πορείας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Μετὰ τὴν μάχην τῶν Γιαννιτσῶν ἔφθασαν ἀξίωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου τῆς V Μεραρχίας ζητοῦντες ἐνισχύσεις, ὅπως σωθῆ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν αὕτη, κατόπιν τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Πάνιτσαν καὶ Σόροβιτς. Ὁ Διάδοχος δὲν ἐνέδωσεν εἰς τὰς ἐπανειλημμένας αὐτὰς αἰτήσεις, περιορισθεῖς εἰς τὴν διὰ τῶν δύο ταγμάτων τοῦ ἀποσπάσματος

Γεννάδη ἐνίσχυσχυσιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Μεράρχου, ἀναλαβὼν οὕτω βαρυτάτην εὐθύνην,

Ὁ Διάδοχος ἐπροτίμησε νὰ ἐγκαταλείψη τὴν V Μεραρχίαν εἰς τὴν τύχην τῆς παρὰ ν' ἀνακόψῃ τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην νικηφόρον αὐτοῦ προέλασιν, διότι ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ μεταφέρῃ τὴν βάσιν τοῦ ἐφοδιασμοῦ καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ ὡς βάσιν ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ Μακεδονίας, τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐσκέφθη δ' ὅτι κατόπιν, καθιστῶν τὴν Θεσσαλονίκην βάσιν καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς σιδηροδρόμους, ἠδύνατο νὰ στραφῇ, μετὰ τὴν αἰχμαλώτισιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, κατὰ τοῦ ἐναπομείναντος εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν ἀντιπάλου. Διὰ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης τοῦ Διαδόχου Ἄρχιστρατήγου δὲν ἀπωλέσθη χρόνος, διὰ τῆς ἀπασχολήσεως αὐτοῦ πρὸς διάσωσιν τῆς V Μεραρχίας καὶ οὕτω ἐκερδήθη χρόνος πρὸς κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅταν ὁ στρατός μας ἔφθασε εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄξιου, ἠναγκάσθη νὰ σταματήσῃ, διότι δὲν εἶχε πρόχειρα τὰ μέσα τῆς διαβάσεως αὐτοῦ. Τὸ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1909-1910, τό, ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ ἀειμνήστου Γ. Θεοτόκη, ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ ἐκπονηθὲν, περιελάμβανε τοὺς ἀναγκαίους ἵπλους διὰ τὴν ἔλξιν τῶν γεφυροσκευῶν. Τὸ ἐν ἐνεργείᾳ σχέδιον ἐπιστρατεύσεως κατήγγησε τὴν διάταξιν ταύτην καὶ αἱ γεφυροσκευαὶ ἐξεκίνησαν, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὴν Λάρισαν ἐλανόμεναι ὑπὸ βοῶν καὶ βουβάλων. Ἡ βραδυπορία δὲ τῶν γεφυροσκευῶν ἔκαμε ὥστε, ὅταν ὁ ἡμέτερος στρατός εἶχε φθάσει εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄξιου, αἱ γεφυροσκευαὶ εὐρέθησαν πολὺ μακρὰν τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ. Ἐπομένως ἡ διάβασις τοῦ Ἄξιου ἐπεβραδύνθη ἐπὶ 5 ἡμέρας, μὴ ὄλην τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην προσπάθειαν τοῦ στρατοῦ διὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ τὰ μέσα τῆς διαβάσεως. Αὕτη ἦτο ἡ πραγματικὴ περὶπτωσις τῆς ἐπιβραδύνσεως τῆς πρὸς κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης προσπάθειας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἄξιου ἡ προέλασις ὑπῆρξε ἀκατάσχετος. Ὁ ἐχθρὸς προσεπάθησε νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἄφιξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διὰ τῆς παρελκύσεως τῶν πρὸς παράδοσιν διαπραγματεύσεων, ἀλλ' ὁ Διάδοχος δὲν

ἀνέκοψε τὴν πορείαν τοῦ χάριν αὐτῶν. Οὕτως ἔφθασε πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτε ὁ Ταξιμ πασᾶς ἀπέστειλε κήρυκα παρακαλῶν τὸν Διάδοχον ν' ἀποστείλῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Δαούτ-μπαλί πρὸς συνθηκολογίαν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀπέστειλε δ' ἐμέ. Ἔτερα περίπτωσις ἐπιβραδύνσεως τῆς πορείας θὰ ἦτο ὅταν δὲν εὗρῃκα τὸν Ταξιμ πασᾶν εἰς Δαούτ-μπαλί. Ἀκριβῶς δὲ διότι ἐγνώριζα τὴν σπουδὴν τοῦ Διαδόχου, ὅπως φθάσῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπεφάσισα ἕξ ἰδίας μου πρωτοβουλίας καὶ ἐπὶ ἰδία μου εὐθύνη νὰ μεταβῶ, ὅπως διηγοῦμαι εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, νύκτωρ εἰς Θεσσαλονίκην, ἵνα ἐντὸς τῆς νυκτὸς λύσω τὸ ζήτημα τῆς συνθηκολογίας καὶ οὕτω μὴ ἀνακοπῇ ἡ ἄφιξις εἰς Θεσσαλονίκην τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὴν ἐπομένην. Εὐκόλος δ' εἶναι ἐκ τοῦ ἀνωτέρω λογισμοῦ ἐπιταχύνσεων καὶ βραδυτήτων νὰ εὗρεθῇ τις ὁ συντελέσας εἰς τὸ νὰ εἰσέλθωμεν πρῶτοι ἡμεῖς εἰς Θεσσαλονίκην, προλαβόντες τοὺς Βουλγάρους, ἀπειθήσαντες εἰς τὴν δοθεῖσαν εἰς ἐμὲ ἐπιταγὴν τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, νὰ ἀφήσωμεν τὰς ἰδεολογίας καὶ νὰ μὴ σκεφθῶμεν περὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης.

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

Η ΠΕΙΡΩΤΙΚΑ

ΠΩΣ ΜΕΤΕΒΗ Ο ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΕΙΣ ΗΠΕΙΡΟΝ

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς πρὸς Κορυτσαῖν ἐπιχειρήσεως τοῦ τμήματος Στρατιᾶς Δαμιανοῦ καὶ τὴν πέραν τῆς Κορυτσαῖς προέλασιν ἡμῶν καὶ διὰ λόγους στρατιωτικούς καὶ ἕνεκα τοῦ βαρέος χειμῶνος, ὁ Διάδοχος ἀνακόψας πᾶσαν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλονικὴν μετὰ τοῦ Στρατηγείου. Ἦτο περίοδος τῶν πολιτικῶν ἐνεργειῶν καὶ ὁ κ. Βενιζέλος μετέβη εἰς Λονδῖνον, ὅπου ἐξήτησε νὰ τῷ σταλῆ καὶ ὁ Ἄρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου ὑποστράτηγος Δαγκλῆς. Οὕτω ἔμεινα ὡς ἀρχηγέων ἐν τῷ στρατηγείῳ τοῦ Βασιλέως τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Μακεδονίας. Ὁ στρατὸς αὐτὸς εἶχε περαιώσει τοὺς ἀντικειμενικοὺς αὐτοῦ σκοποὺς πάντας. Ἐγὼ δὲ κατεγινόμεν ἐκ τῆς ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ, τὸν ἀνεφοδιασμὸν καὶ ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ, ἵνα μὴ μένη οὗτος ἐν ἀργίᾳ. Τὰ ἐν Ἠλείῳ ἔμειναν στάσιμα. Ὁ στρατὸς τῆς Ἠλείου εἶχε σταματήσει πρὸ τοῦ Μπιζανίου καὶ δὲν εἶχε καμμίαν ἐλπίδα ταχείας ἢ καὶ μελλοντικῆς ἔστω προχωρήσεως καὶ καταλήψεως τῶν Ἰωαννίνων, ὡς ὑπέσχετο τότε ὁ Ἄρχηγὸς αὐτοῦ. Ἡ Κυβέρνησις ἀνησύχει καὶ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας αἰτήσεις αὐτοῦ περὶ ἐνισχύσεων ὑπέκυψε καὶ διέταξε τὴν ἐκ Μακεδονίας ἀποστολὴν ὀλοκλήρων μεραρχιῶν. Οὕτω ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐστείλαμεν εἰς Ἠπειρὸν τὰς δευτέραν, τετάρτην καὶ ἕκτην μεραρχίας, πεδινὸν πυροβολικόν, ἵππικὸν κτλ. Ἡ Μακεδονία ἀπεγυμνοῦτο καὶ ὁ οὕτω ἐνισχυθεὶς στρατὸς τῆς Ἠλείου ἐσταμάτησε στερεώτερα ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ἀπέναντι τοῦ Μπιζανίου βουνῶν. Οὐδεμία πρόοδος. Καθημερινὴ φθορὰ ἀνδρῶν, κτηνῶν καὶ ὕλικου. Μεγάλη ἀνησυχία εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἠλείου.

Οἱ Τούρκοι ἀνθίσταντο κρατερῶς καὶ οἱ ἡμέτεροι στερεῶς εἶχον καρφωθῆ εἰς τὰς θέσεις των. Ἡ Κυβέρνησις ἀνησύχησε πιεζομένη ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην, ἣτις ἤξιον «*να πάρωμεν τὰ Γιάννενα*». Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἀπουσιάζοντος τοῦ κ. Βενιζέλου, ἦτο ὁ ἐγωβριθῆς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Λάμπρος Κορομηλάς. Τότε ἤρχισε ἡ τηλεγραφικὴ συζήτησις μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Διαδόχου Ἀρχηγοῦ ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Προεδρεύων τῆς Κυβερνήσεως συχνὰ πυκνὰ παρεκάλει τὸν Διάδοχον νὰ μεταβῆ εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Θεσσαλονίκης ἵνα συνενωθῆ μετ' αὐτοῦ εὐρισκομένου εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Ἀθηνῶν. Μακροαὶ ἦσαν αἱ συνεννοήσεις αὐταὶ καὶ πολλάκις παρετείνοντο μέχρι βαθείας νυκτός. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι μίαν νύκτα, ἐνῶ εἶχον ἤδη κατακλιθῆ, μετὰ τὸ μεσονύκτιον καλοῦμαι ὑπὸ τοῦ Διαδόχου, ὅστις μὲ εἰδοποιεῖ νὰ ἐτοιμασθῶ, διότι θὰ διήρχετο ἀπὸ τὸ κατάλυμά μου διὰ νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ τηλεγραφεῖον. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐκάλει τὸν Διάδοχον πρὸς συζήτησιν. Πράγματι ὁ Διάδοχος διῆλθε ἀπὸ τὸ κατάλυμά μου καὶ μὲ παρέλαβε. Μετέβημεν εἰς τὸ τηλεγραφεῖον, ὅπου ἐμείναμεν μέχρι τῆς 4ης πρωϊνῆς. Δι' ἀγοραίας ἀμάξης ὁ Διάδοχος ἀνεχώρησεν ἵνα μεταβῆ εἰς τὴν λίαν μακρὰν κειμένην οἰκίαν του. Ἐννοεῖται ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν συνοδεύσω, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἦτο ὀπωσδήποτε ἀνάγκη νὰ τὸν συνοδεύσω. Αἱ συζητήσεις αὐταὶ ἀφεώρων τὰ ζητήματα τῆς Ἡπείρου. Ἡ Κυβέρνησις ἀπελπισθεῖσα ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ Ἡπείρου ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Διάδοχον νὰ μεταβῆ εἰς Ἡπειρον, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων διεκπαιρωσῆ, ὡς ἠλπίζεν, ταχέως τὰς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Διάδοχος ἔδιδεν ὅλως δευτερεύουσαν σημασίαν, ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως, εἰς τὰς ἐν Ἡπείρῳ ἐπιχειρήσεις καὶ ὑπεστήριζε ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ Ἐθνικοῦ μας ζητήματος ἦτο ἡ Μακεδονία καὶ μεγαλυτέρας σημασίας τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ζητήματος ἦτο ὁ ὑποφώσκων Βουλγαρικὸς κίνδυνος. Ἡ Ἡπειρος θὰ κατελαμβάνετο ὀπωσδήποτε, ἀφ' οὗ τὴν ἀπεχωρίσαμεν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἀπὸ τὴν Τουρκίαν καὶ δὲν ἔπρεπε, κατὰ τὸν Διάδοχον, νὰ ριψοκινδυνεύσωμεν τὸ ζήτημά μας ἐν Μακεδονίᾳ, διὰ νὰ δρέψωμεν μερικὰς δάφνας ἐν Ἡπείρῳ. Ἀμφότερα τὰ μέρη ἔμειναν ἀνέν-

δοτα. Ὁ Διάδοχος εἰς τὰς ἀποφάσεις του εἶχε σύμφωνον καὶ τὸν Βασιλέα Γεώργιον Α'. Ἡ Κυβέρνησις, μὴ ἀντέχουσα εἰς τῆς κοινῆς γνώμης τὴν πίεσιν, ἐσοφίσθη νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Διάδοχον καὶ μίαν ἡμέραν ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ ἀποφασίζει, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ ἐν Λονδίῳ ἀκόμη παραμένοντος κ. Βενιζέλου, νὰ διορίσῃ τὸν Διάδοχον Ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου. Οὕτω ἔρριπτε τὸ βάρος τῆς εὐθύνης τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸν Διάδοχον. Ὅταν οὗτος ἔλαβε τὸ τηλεγράφημα, δι' οὗ ὁ Πρωθυπουργεὺς τῶ ἐκοινοποιεῖ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐταράχθη καὶ μετέβη ἀμέσως εἰς τὸν Πατέρα του καὶ τῷ ἐξέθεσε τὴν κατάστασιν. Ὁ μακαρίτης Γεώργιος συνεβούλευσε τὸν Διάδοχον νὰ μὴ δεχθῆ, ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν εἶχε ζητηθῆ καὶ ἡ γνώμη αὐτοῦ ὡς Βασιλέως καὶ Πατρός. Ὁ Διάδοχος ὅμως χωρὶς νὰ διστάσῃ ἀπήντησε εἰς τὸν Πατέρα του : «Μεγαλειότατε, εἶμαι στρατιώτης καὶ Ἕλλην πολίτης καὶ ὀφείλω ὑπακοῆν εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ὑμετέρας ἐμπιστοσύνης. Δέχομαι καὶ θὰ μεταβῶ ἀμέσως εἰς Ἡπειρον». Πράγματι δὲ ὥρισε ἡμέραν ἀναχωρήσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ Στρατηγείου του τὴν ἕκτην Ἰανουαρίου, δηλαδὴ τὴν ἐπομένην τῆς ἀναγγελίας τοῦ διορισμοῦ του. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχον ἀσθενήσει αἰφνιδίως καὶ ἤθελε νὰ μὲ παραλάβῃ μετ' αὐτοῦ, ἀνέβαλε διὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἐβδόμης, ὅτε καταπαυσάντων τῶν τρομερῶν πόνων τοῦ κολικοῦ τῶν νεφρῶν, ἐξ οὗ ἔπαθον, μετεφέρθη ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἀμέσως κατεκλίθη.

Τότε ἐδημιουργήθη καὶ ἄλλο ζήτημα. Ἡ Κυβέρνησις, τῇ εἰσηγήσει, ὡς ἔμαθον, ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Ἡπείρου, ἀφήρεσε τὴν διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τὸν ἀντιστράτηγον κ. Κ. Σαπουντζάκην. Τὸν διέταξε μάλιστα ν' ἀναχωρήσῃ δι' Ἄρτης, ἵνα μὴ συναντηθῆ μετὰ τοῦ Διαδόχου. Ὁ κ. Σαπουντζάκης ὅμως, γνωρίζων τὸ φιλεύσπλαγχον τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Κωνσταντίνου, τῷ ἐτηλεγράφησε καὶ μὲ ὕψος δουλικὸν σχεδὸν τὸν ἰκέτευσε νὰ τὸν κρατήσῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Ὁ Διάδοχος ἔδειξε τὸ τηλεγράφημα τοῦ κ. Σαπουντζάκη εἰς τὸν Βασιλέα Γεώργιον καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην του. Ὁ Γεώργιος τὸν συνεβούλευσε νὰ ἀφήσῃ νὰ ἐκτελεσθῆ ἡ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως, ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ἐτηλεγράφησε εἰς τὸν

κ. Σαπουντζάκη νὰ παραμείνη ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Ὅταν ὁ Διάδοχος ἦλθεν εἰς τὸ ἀτμόπλοιον εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διηγηθεὶς μοι τὰ διατρέξαντα καὶ τὴν ἀπόφασίν του, μοι λέγει: «Καὶ σὺ τί λές;», ἐγὼ εὐρέθην εἰς λίαν δύσκολον θέσιν νὰ ἀναγκασθῶ ν' ἀποδοκιμάσω τὴν πράξιν τοῦ προΐσταμένου καὶ ἀλήντησα: «Ὑψηλότατε, ἐγὼ συμφωνῶ μὲ τὸν Βασιλέα».

Ὁ Γεώργιος καὶ ἐγὼ εἴχομεν δίκαιον, διότι μόλις ὁ κ. Σαπουντζάκης διέφυγε τὸν κίνδυνον νὰ ἐπανεέλθῃ *ἀναυλα* κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον εἰς Ἀθήνας, ἀπέσπασε παραπειστικῶς διαταγὴν προφορικὴν τοῦ Διαδόχου, κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ἡλείῳ συνάντησιν μετ' αὐτοῦ, δι' ἧς ἀνέκτα τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν, ἐπεκτείνων δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς προφορικῆς αὐτῆς διαταγῆς τοῦ Διαδόχου, ὁ κ. Σαπουντζάκης ἐξέδωκε ἔγγραφον διαταγὴν πρὸς τὸν στρατὸν Ἡλείου ὅτι αὐτὸς θ' ἀντιπροσώπευε τὸν Διάδοχον καὶ δι' αὐτοῦ θὰ ἐξεδίδοντο αἱ διαταγαὶ του. Δηλαδὴ ἐξουδετεροῦτο πλήρως ὁ Διάδοχος καὶ ἐματαιοῦτο ἡ μετάβασίς του εἰς Ἡπειρον πρὸς αὐτοπρόσωπον διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Εὐτυχῶς ὁ Διάδοχος ἀμέσως ἀντελήφθη τὴν τρικλοποδιὰν τοῦ κ. Σαπουντζάκη καὶ διὰ διαταγῆς του ἦρε τὴν ἰσχὴν τῆς διαταγῆς τοῦ κ. Σαπουντζάκη, ὃν περιώρισε εἰς τὴν διοίκησιν ὠρισμένων τμημάτων Στρατιᾶς.

Ἀφηγήθημεν ἤδη πῶς προεκλήθη καὶ πῶς ἐπραγματοποιήθη ἡ εἰς Ἡπειρον μετάβασίς τοῦ Διαδόχου, ὁ διορισμὸς τοῦ ὁποίου ἦτο φανερὰ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀποδοκιμασία τῆς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δράσεως τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ Ἡλείου. Ἀφηγήθημεν ὅτι, ἐνῶ ὁ κύριος Σαπουντζάκης διετάχθη ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς πρωτοβουλία, νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Φιλιππιάδα διὰ Κοραίνης, ἵνα μὴ συναντηθῇ μετὰ τοῦ εἰς Φιλιππιάδα μεταβάντος Διαδόχου, οὗτος ἐτηλεγράφησεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Διάδοχον, ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀκόμη εὐρισκόμενον, καὶ ἱκέτευεν αὐτὸν νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Ὅταν ὁ Διάδοχος ἐταξίδευσεν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Λευκάδα, ὁ κ. Σαπουντζάκης διέταξε γενικὴν ἐπίθεσιν, ὅπως προλάβῃ τὸν Διάδοχον, διότι ἐφοβεῖτο μὴ ὁ Διάδοχος καρπωθῇ τῶν προπαρασκευῶν αὐτοῦ καὶ δρέψῃ τὰ δάφνας τὰς εἰς αὐτόν, τὸν κ. Σαπουντζάκη, ἀνη-

κούσας. Τὴν εἶδον τῆς γενικῆς ἐπιθέσεως ὁ Διάδοχος ἔμαθε καθ' ὁδὸν καί, ἐπειδὴ δὲν ἠθέλησε νὰ βλάβῃ τὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς παρεμβολῆς αὐτοῦ ὡς Ἀρχηγοῦ, ἐσταμάτησε καθ' ὁδόν, ὅπως ἐξελιχθῆ ἡ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κ. Σαπουντζάκη ἀρχίσασα καὶ ἐν τῷ τέρατι αὐτῆς χωροῦσα ἐπιθετικὴ τοῦ στρατοῦ Ἡπειροῦ ἐνέργεια. Ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ ἐπιθεσις ἔλαβε τὴν τύχην τῶν προηγουμένων αὐτῆς. Ἐπομένως, ἄνευ μεγάλης βραδύτητος, ὁ Διάδοχος ἔφθασεν εἰς Φιλιππιάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Ἡπειρῳ.

Ἀμέσως τὴν ἐπομένην ἀνεχώρησε διὰ Κανέταν, ὅπου ἦτο τὸ βαρὺ πυροβολικόν, καὶ ἐκεῖ συνητήθη μετὰ τοῦ τέως Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ Ἡπειροῦ, μεθ' οὗ ἐπροχώρησε μέχρι τῶν προφυλακῶν. Ὁ κ. Σαπουντζάκης ἀνέφερον εἰς τὸν Διάδοχον τὰ τῆς καταστάσεως, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἐπιθεωρήσεως αὐτῆς ὁ ἀντιστράτηγος κ. Σαπουντζάκης κατώρθωσε νὰ παραμερίσῃ τὸν Διάδοχον καὶ νὰ ὀμιλήσῃ μετ' αὐτοῦ ἰδιαίτερος, ὅποτε ἐγὼ ὑποχρεωτικῶς ἀπεσύρθην καὶ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν συνομιλίαν αὐτῶν. Κατόπιν, ὅταν ἐπεβιβάσθην τοῦ αὐτοκινήτου, καθ' ὁδὸν ὁ Διάδοχος μοὶ ἐξέθεσε τὰ λεχθέντα καὶ τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις. Ὁ κ. Σαπουντζάκης παρέστησε εἰς τὸν Διάδοχον τὴν ἀνάγκην ὅπως ὁ μὲν νὰ μείνῃ εἰς τὴν Φιλιππιάδα διοικήτης τοῦ Στρατοῦ, ὁ δὲ εἰς Κοτόρτσι ἢ ἀλλαχοῦ ὅπως εἶναι ὁ ἐκτελεστὴς τῶν Διαδόχου, πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν σκέψεων αὐτοῦ ὁ πρῶν καθηγητὴς τῶν στρατιωτικῶν μαθημάτων ἔφερεν εἰς τὸν πρῶν μαθητὴν του παραδείγματα ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας τῆς Πρωσσίας, λέγων ὅτι καὶ ὁ Γουλιέλμος εἶχε κάμει τὸ αὐτὸ μὲ τὸν Μόλτκε. Ἐμείνα ἔκκληκτος πρὸ τοῦ θάρρους τοῦ κ. Σαπουντζάκη νὰ προβῆ εἰς τοιαύτας προτάσεις, ἀφ' οὗ ὀλίγας ἡμέρας πρότερον τηλεγραφικῶς κλαίων ἐξελιπάρει τὸν Διάδοχον νὰ φανῆ ἐπιεικὴς καὶ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὸν ἐξευτελισμὸν εἰς ὃν θὰ τὸν ἔρριπτε ἡ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως περὶ ἀφαιρέσεως τῆς Διοικήσεως. Εἶπον τότε εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι ἡ πρότασις αὕτη τοῦ κ. Σαπουντζάκη ἦτο ἀμφιβόλου εἰλικρινείας, διότι γνωρίζων τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἐνεργεῖν ἐφοβούμεν ὅτι «κάποιο κακὸ παιγνίδι» θὰ ἔπαιξε εἰς αὐτόν. Ὁ Διάδοχος ὅμως δὲν ἠθέλησε νὰ πιστεύσῃ τοὺς φόβους μου. Τὴν ἐπομένην ὁ κ. Σαπουν-

τζάκης λαμβάνει τὴν τόλμην νὰ γνωστοποιήσῃ εἰς τὸν Διάδοχον γενικὴν διαταγὴν, ἣν οὗτος ἐξέδωκε πρὸς τὸν στρατὸν Ἑλείρου καὶ δι' ἧς ὁ Διάδοχος ἀνέθετεν εἰς αὐτὸν τὴν Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ Ἑλείρου καὶ ὅτι αἱ παρ' αὐτοῦ ἐκδιδόμεναι διαταγαὶ θὰ ἐθεωροῦντο ὡς προερχόμεναι ἀπὸ τὸν Διάδοχον. Διὰ τῆς διαταγῆς αὐτῆς τοῦ κ. Σαπουντζάκη ὁ Διάδοχος ἐτίθετο κατὰ μέρος καὶ ἡ διοίκησις τοῦ στρατοῦ Ἑλείρου ἔμενεν ἀνεξέλεγκτος εἰς χεῖρας τοῦ κ. Σαπουντζάκη, δηλαδὴ τὰ πράγματα δὲν μετεβάλλοντο. Ἐσπευσα ἀμέσως παρὰ τῷ Διαδόχῳ καὶ ἐπιδεικνύων αὐτῷ τὴν διαταγὴν τοῦ κ. Ἀντιστρατήγου τοῦ ὑπενθύμισα τοὺς φόβους μου τῆς προηγουμένης. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἐξανέστη πρὸ τῆς κακοπιστίας αὐτῆς καὶ ἀνεκάλεσε δι' ἰδίας αὐτοῦ διαταγῆς τὴν τοῦ κ. Σαπουντζάκη, διέταξεν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τμήματος Στρατιᾶς καὶ εἰδοποίησε τὸν στρατὸν ὅτι τὴν πραγματικὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ Ἑλείρου, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως, θὰ εἶχεν αὐτὸς ὁ ἴδιος.

Ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐκείνης ἡμέρας ἐπελήφθημεν τῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ τῆς μελέτης τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως. Εἰς τὰς προφυλακὰς εὐρισκόμενος ὁ Διάδοχος ἔμαθεν ἀπὸ τοῦ τέως ἀρχηγοῦ ὅτι ὀλόκληρος ὁ στρατὸς εὐρίσκετο εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν χαρῶν «μὲ τὸ τουφέκι εἰς τὸ χέρι». Ἀμέσως ὑπενθύμισε εἰς τὸν πρῶν καθηγητὴν αὐτοῦ τὸν κανονισμὸν τοῦ ἐν ἐκστρατεία στρατοῦ καὶ τὸν διέταξε νὰ σχηματίσῃ κανονικὰς προφυλακὰς καὶ ν' ἀποσύρῃ τὸ λοιπὸν στράτευμα, ὅπως ἀναπαύηται καὶ εὐρίσκηται εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀρχηγῶν.

Ἡ ὅλη κατάστασις τοῦ στρατοῦ ἦτο ἐλεεινὴ. Ὁ στρατὸς δὲν ἐτρέφετο ἐπαρκῶς, διότι τὰ τρόφιμα δὲν ἔφθανον μέχρι τῶν προφυλακῶν, ἔνεκα κακῆς διαρρυθμίσεως τῶν μέσων μεταφορῶν. Ὁ εἰς πυρομαχικὰ ἐφοδιασμὸς, τοῦ πυροβολικοῦ ἰδίας, ἦτο ἐλλιπέστατος, διότι ἕκαστον πυροβόλον δὲν εἶχε πλείονας τῶν 40 βολῶν διαθεσίμους. Τὰ κτήνη τοῦ πυροβολικοῦ ἦσαν κατεσκληρότα, μὲ προφανῆ τὰ δείγματα τῆς ἀτροφίας εἰς ἣν ὑπεβλήθησαν. Ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις ἀνδρῶν καὶ κτηνῶν ἐλεεινὴ, ἀφ' οὗ οὐδὲν παθολογικὸν νοσοκομεῖον ὑπῆρχε. Τὸ δριμὺ ψῦχος, ἡ ἔλλειψις ἐπαρκῶν τροφῶν, ἡ κακὴ ὑγιεινὴ κατάστασις

εἶχον καταστήσει τὸν στρατὸν Ἡλείρου εἰς ῥάκος. Οἱ στρατιῶται ἐλιποτάκτου, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν διοικητῶν τῶν σωμάτων, καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ θέσωμεν φυλάκια πρὸς τὰ νῶτα, ὅπως ἐμποδίζωμεν τὰς λιποταξίας. Ὅταν ὁμως ἠρωτήσαμεν τοὺς ἔκουσίως ἐπιστρέφοντας στρατιώτας τὸν λόγον τῆς λιποταξίας των, ἐμάθαμεν ὅτι οἱ πλείονες τούτων ἦσαν Ἀκαρῶνες, οἵτινες μετέβαινον εἰς τὰ πλησίον χωρία των διὰ νὰ ἀλλάξουν τὰ ἐσώρορχά των. Εὐρεθέντες ἐπομένως πρὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἀπεφασίσαμεν ν' ἀφήσωμεν πᾶσαν σκέψιν περὶ ἀμέσου ἐπιθέσεως καὶ ἀφιερώθημεν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Πράγματι μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ ἤρχισε βελτιουμένη, οἱ δὲ στρατιῶται ἐρωτώμενοι « τί κάμνετε; » ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως ἔλεγον « τρωῦμε ».

Τοῦτο ἦτο λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς καταστάσεως. Ἐπειδὴ τὰ πεδινὰ πυροβόλα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τοπομαχικά, διετάχθησαν τὰ συντάγματα τοῦ πυροβολικοῦ νὰ μεταφέρωσι τὰ κτήνη εἰς Στρεβίναν πρὸς συνάντησιν τῶν τροφῶν, ἀφοῦ αἱ τροφαὶ δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι μέχρι τῆς θέσεως τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐχρησιμοποίησαμεν πάντα τὰ μέσα μεταφορῶν πρὸς μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν αὐτῶν, ἰδρῦσαντες γραμμὴν μεταφορᾶς διὰ τοῦ ποταμοῦ Λούρου εἰς Φιλιπιάδα, μέχρι τῆς ὁποίας περίπου ἦτο πλωτός. Οὕτω ἠδυνήθημεν νὰ μεταφέρωμεν 36000 ὀβίδας πεδινοῦ πυροβολικοῦ. Διετάξαμεν δὲ ὅπως ἕκαστον πυροβόλον ἔχη παρ' αὐτῷ διαρκὲς ἀπόθεμα 700 βολῶν καὶ νὰ μὴ χρησιμοποιῇ εἰμὴ τὸ πέραν τοῦ ποσοῦ τούτου ὑλικόν, Ἰδρῦσαμεν νοσοκομεῖα διὰ τὰ παθολογικὰ νοσήματα εἰς Στρεβίναν καὶ γενικῶς ἐτακτοποιήσαμεν τὴν ὅλην ἐσωτερικὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ Ἡλείρου. Μὴ ἔχοντες προχείρους τὰς ἐκδοθείσας διαταγὰς καὶ τὰς ληφθείσας ἀναφορὰς καὶ ἐκθέσεις, δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πλήρη καὶ πιστὴν εἰκόνα, οὔτε τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρήκαμεν τὸν στρατὸν Ἡλείρου, οὔτε τῶν γενομένων προσπαθειῶν καὶ τῶν ἐπιτευχθειῶν βελτιώσεων. Ἡ ὅλη προσπάθεια διήρκεσε περὶ τὰς ἐπὶ ἑβδομάδας, ὅτε ἠδυνήθη ὁ ὑπὸ τὸν Διάδοχον στρατὸς νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὴν αἰχμαλώτισιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Προκειμένου περὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων πολλὰ

ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν. Ἐκ πολλοῦ διεξεδικήθησαν αἱ δάφναι τῆς ἐπιτυχίας, ἀλλὰ πάντες ἠγνόησαν ὅτι αἱ μὲν γινώμαι καὶ ἰδέαι εἶναι τοῖς πᾶσιν εὐκολοί, ἢ ἐκτελέσεις ὁμως καὶ ἰδίως ἢ ἐκλογὴ τῆς στιγμῆς τῆς ἐκτελέσεως εἶναι τὸ δυσχερές. Πολλάκις μία καλὴ ἐκτέλεσις ἐδιώρθωσε μίαν κακῶς μελετηθεῖσαν ἰδέαν, οὐδέποτε ὁμως κακὴ τις ἐκτέλεσις ἐδιώρθωσε μίαν ὅσον θέλετε καλὴν ἰδέαν. Ἡμεῖς μεταβάντες εἰς Ἡπειρον εἴχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συνεχίσωμεν ἀρξαμένην καὶ κακῶς βαίνουσαν ἐπιχειρήσιν. Ἀλλαγὴ πλήρης καὶ ὀλοκληρωτικὴ τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἦτο, ἂν μὴ ἀδύνατος, τοῦλάχιστον ἀμφιβόλου ἐπιτυχίας ἐνέργεια. Ἐπρεπεν ἐπομένως νὰ συνεχίσωμεν τὴν προηγουμένως ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον καὶ νὰ φροντίσωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὸ μέγιστον δυνατὸν ἀποτέλεσμα, μὲ τὴν ὀλιγωτέραν ἐκ τῶν προηγουμένων σφαλμάτων ζημίαν. Ἐπρεπε κυρίως νὰ ἐπιτύχωμεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ πρὸς τοῦτο ὠφείλαμεν νὰ προετοιμάσωμεν τὸ μέσον τῆς ἐκτελέσεως. Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τί παρεσκεύασαν οἱ κατηγορήσαντες ὅτι ἐφηρομόσαμεν τὰ ἴδια αὐτῶν σχέδια, ὅτι μὴ ἔχοντες τι εἰς τὸν νοῦν ἐσφετερίσθημεν τοὺς καρποὺς τῆς ἐξόχου αὐτῶν καὶ θαυμασίας διανοίας των ; Οἱ κατηγορήσαντες ἡμᾶς ἐπὶ σφετερισμῶ ἐύρισκοντο πρὸ ἡμῶν ἐν Ἡλείῳ, εἶχον τὴν δύναμιν νὰ ἐπιρροεῖωσι τὴν ἐν Ἡλείῳ διοίκησιν τοῦ στρατοῦ, ἀφ' οὗ εἶχον τὴν δύναμιν νὰ σκέπτωνται ζητήματα ἀφορῶντα ὄχι τὸν βαθμὸν αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν ἐμπιστευτικὴν αὐτῶν παρὰ τῇ ἀνωτέρῳ διοικήσει τοῦ στρατοῦ θέσιν αὐτῶν, καὶ ὁμως ἀφῆκαν τὸν στρατὸν Ἡλείου νὰ καταστρέφεται, οὐχὶ ἔνεκα τῶν στρατηγικῶν μόνον σφαλμάτων τῆς Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ Ἡλείου, ἀλλὰ κυρίως ἔνεκα τῆς κακῆς διοικήσεως, τῆς ἀβελτηρίας καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν τύχην του. Διατί ἀφῆκαν τὸ μέσον τῆς ἐκτελέσεως τῶν περιφανῶν σχεδίων των εἰς ἀχρησίαν, ὅπως ἦτο πράγματι ὅταν ἦλθεν εἰς Ἡπειρον ὁ Διάδοχος ; Πῶς ἤθελον χρησιμοποιοῦναι τοιοῦτον στρατόν ; Τί ἐπερίμενον ἀπὸ αὐτόν ; Ἄς ἀπαντήσωσι προηγουμένως εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ καὶ κατόπιν λέγομεν ἡμεῖς εἰς αὐτοὺς ὅτι πραγματικῶς οὐδεμίαν σαφῆ ἰδέαν εἶχον περὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ Ἡλείου, διότι ἐφαρμόζοντες τὰ σχέδια αὐτῶν, καθ' ἣν στιγ-

μὴν ὁ στρατὸς Ἡλείου ἦτο ἀνίκανος νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἔμπρός, ὅταν τὰ κρουπαγήματα ἔδεκάτιζον τοὺς στρατιώτας, ὅταν οἱ ἵπποι τοῦ πυροβολικοῦ ἦσαν ἀνίκανοι νὰ σύρῃσι τὰ πεδινὰ πυροβόλα, ὅταν οἱ ἀσθενεῖς ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἔνεκα ἑλλείψεως τῆς στοιχειώδους ἀκόμη περιποιήσεως, ὅταν τὰ πυρομαχικά, αἱ τροφαί, ἡ νομή, τὰ ὕλικά εὐρίσκοντο ἀφθονα ἐν Προεβέζη καὶ δὲν μετακινουῖντο ἐκεῖθεν ἔνεκα τῆς ἀβελτηρίας τῆς ὑπηρεσίας τῶν νότων, ὅταν τέλος αἱ γνῶμαι τῶν ἐπιτελῶν ἦσαν διχασμέναι καὶ οὐδείς ὑπῆρχεν ὁ δυνάμενος νὰ ἐπιβληθῇ καὶ αἱ σωτήραι αὐτῶν γνῶμαι, αἱ καὶ πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Διαδόχου εἰς Ἡπειρον, εὐρίσκοντο ἐν τῷ νῶ αὐτῶν, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ταυτοχρόνως καὶ αὐτάς; Ἄς ἀφήσωμεν ὅμως αὐτοὺς τοὺς ἐκ συστήματος σπεύδοντας νὰ καταλάβῃσι τὰς ἀνωτέρας στρατιωτικὰς βαθμίδας καὶ ἐρχομένους νὰ ὑποστηρίξωσι ἐνώπιον τοῦ, ἔξ ἀντιδίκων καὶ μόνον ἀποτελουμένου καὶ οὐχὶ ἐκ στρατοδικῶν, Στρατοδικείου θέματα μόλις δυνάμενα νὰ συζητηθῶσιν ἐν Στρατιωτικῇ τινὶ Λέσχῃ πρὸς ἐπίδειξιν γνώσεων καὶ συγκομιδὴν χειροκροτημάτων ἀπὸ ἀκροατήρια συγκείμενα ἀπὸ ἀδαις περὶ τὰ στρατιωτικὰ καὶ ἀπὸ ἔξ ἐπαγγέλματος φιλοκατηγόρους καὶ τιμητὰς τῶν πράξεων τῶν ἀνωτέρων τῶν.

Ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐσχεδιάσθη καὶ ἀπεφασίσθη παρὰ τοῦ Διαδόχου κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθροῦ· καθ' ἣν στιγμὴν ἡ μελέτη ἐγένετο. Ὁ ἐχθρὸς εἶχε παρατάξει τὸν στρατὸν αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ μέτωπον τῆς ὠχυρωμένης θέσεως. Ἡμεῖς ἀπὸ τῆς προηγουμένης Διοικήσεως εἶχομεν ρίψει ὅλον τὸ βάρος τῆς ἐνεργείας μας πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρὸν καὶ ἐκεῖθεν ἐγιναν πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἡμῶν καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Διαδόχου. Ὁ ἐχθρὸς εἶδε τὴν ἡμετέραν πρὸς τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ συγκέντρωσιν ἡμῶν καὶ φοβούμενος μὴ εὐρεθῇ διχασμένος πρὸ τῶν συγκεντρωμένων ἡμετέρων δυνάμεων, μετέφερε τὸν εἰς τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸ τοῦ ἡμετέρου δεξιοῦ καὶ οὕτω ἀπεγύμνωσε ὀλοτελῶς τὸ δεξιὸν αὐτοῦ, ὅπερ, κατὰ συνέπειαν, ἔμεινε ἀκάλυπτον. Τῆς θέσεως ταύτης τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἠθελήσαμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν, ἔχοντες δὲ τὴν ἱκανότητα νὰ κινούμεθα καὶ ἐλευθέραν τὴν μετακίνησιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, καθόσον ὁ ἐχθρὸς ἐφάνη

ἡμῖν ἀνίκανος νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιθετικὴν τινὰ κίνησιν οἰανδήποτε, ἐσκέφθημεν ν' ἀποσύρωμεν τὰς ἐφεδρείας ἡμῶν τοῦ δεξιοῦ, νὰ συντάξωμεν αὐτὰς εἰς φάλαγγας προσβολῆς καὶ ταύτας μεταφέροντες πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἡμῶν νὰ ρίψωμεν κατὰ τοῦ ἀφυλάκτου δεξιοῦ τῆς ἐχθρικῆς ὠχυρωμένης θέσεως. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη κίνησις ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ ἂν ὁ ἐχθρὸς δὲν ἤθελε συγκεντρώσει ἀπάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ κέρασ καὶ δὲν ἤθελε ἀπογυμνώσει τὸ δεξιὸν αὐτοῦ; Διότι, ἂν τὴν κίνησιν αὐτὴν ἠθέλωμεν ἐνεργήσῃ πρὸ τῆς μετακινήσεως τοῦ δεξιοῦ ἐχθρικοῦ κέρατος, ἡ δὲ κατ' αὐτοῦ προσβολὴ ἐματαιοῦτο ὑπὸ τῆς ἀντιστάσεως ἣν θὰ εὔρισκεν εἰς τὸ μέρος αὐτό, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀμύνης τοῦ Μπιζανίου ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἐξασθένησιν τοῦ ἀπέναντι αὐτοῦ ἐχθρικοῦ κέρατος ἤθελεν ἀποτολμήσει ἐπίθεσιν καὶ ἤθελεν ἴσως μετατρέψει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν. Ἡ διαταγὴ τοῦ Διαδόχου τῆς προσβολῆς τοῦ δεξιοῦ κέρατος εἶχεν ὡς βάσιν τὴν ἀκώλυτον προέλασιν τῶν ἡμετέρων φαλάγγων προσβολῆς, τὴν ταχεῖαν καὶ αἰφνιδιαστικὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, τὴν προκατάληψιν τῆς σκέψεως καὶ ἀποφάσεως τοῦ ἐχθροῦ. Αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἐπιθετικῆς κατὰ τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς ὠχυρωμένης ἐχθρικῆς θέσεως ἐνεργείας ἡμῶν, στοιχεῖα δημιουργηθέντα οὐχὶ παρὰ τοῦ συλλαβόντος τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἐχθροῦ δημιουργηθέντα καὶ παρ' ἡμῶν κατόπιν ἀπλῶς χρησιμοποιοιθέντα. Ἡ ἐπίκρισις ἔργου τινός, ἐνεργείας τινός εἶναι εὐκόλος ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ χορήγησις ἰδεῶν καὶ σχεδίων ἀκόμη εὐκολωτέρα. Ἡ ἐκτέλεσις εἶναι δύσκολος, καὶ ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς οὐδεὶς ἐκ τῶν κατηγορησάντων ἡμᾶς ὡς σφετεριστὰς τῶν μεγαλοφυῶν αὐτῶν σχεδίων ἔχει δικαιώματα, ἀπαιτήσεις ἀμοιβῆς καὶ ἀξιώσεις ἀπονομῆς διπλώματος εὐρεσιτεχνίας.

Ο ΕΠΙΔΟΞΟΣ ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΗΣΙΜΟ- ΠΟΙΕΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΠΑΡΑΠΛΑΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ

Κατὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδον τῆς κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐπιθέσεως ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐγκατα-

στήσει τὸ Στρατηγεῖον του εἰς Φιλιππιάδα. Ἐκεῖ δὲ εἶχον ἔλθει καὶ οἱ πρίγκηπες. Μίαν ἡμέραν ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος Γεώργιος ἐξήτησε ἀπὸ ἐμὲ τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῆ εἰς ἐπίσκεψιν τῆς παρατάξεώς μας πρὸς τὸ Κοτόρτσι. Κατ' ἀρχὰς ἐστενοχωρήθη καὶ πολὺ ἐσκέφθη ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψω τοιαύτην ἐκδρομὴν εἰς τὸν μέλλοντα Βασιλέα, κατόπιν ὅμως σκεφθεὶς ὠριμώτερον καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἐπιχειρήσεων ἀπεφάσισα νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν ὅπως ἀποπλανήσω τοὺς κατασκόπους τοῦ ἐχθροῦ. Εἶπον λοιπὸν εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον ὅτι εὐρίσκω λογικὴν τὴν αἴτησίν του καὶ προσέθεσα μάλιστα ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδρομῆς του αὐτῆς παρεκάλουν νὰ ἀναλάβῃ νὰ μᾶς παρέξῃ καὶ μικρὰν τινα ὑπηρεσίαν. Τῷ εἶπον λοιπὸν ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ὀπωσδήποτε γενησομένην ἐπίθεσιν ὁ Ἄρχιστράτηγος πατῆρ του θὰ προχωροῦσε πρὸς τὸ μέτωπον τῆς παρατάξεώς μας καὶ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἤθελε μεταβῆ εἰς Κοτόρτσι, τὸν παρεκάλουν ὅπως συνεννοούμενος μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου ἀντιστρατήγου κ. Σαπουντζάκη καὶ τῶν ἄλλων στρατηγῶν φροντίσῃ νὰ ἐξεύρῃ κατάλληλον διὰ τὸν Διάδοχον οἴκημα καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ταυτοχρόνως καὶ θέσεις τινὰς καταλλήλους δι' αὐτὸν ὅπως ἐκεῖθεν δυνηθῆ νὰ διευθύνῃ τὴν μάχην. Πράγματι ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος, τηρῶν πάντοτε τὴν ἀπαιτουμένην μυστικότητα, ἐξετέλεσε τὴν ἐντολήν μου. Ὅπως ὅμως συμβαίνει πάντοτε ὑπὸ μεγάλην καὶ αὐστηρὰν ἐχεμύθειαν, ἡ εἰδήσις ὅτι ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος ἐπρόκειτο νὰ μεταβῆ εἰς Κοτόρτσι κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς γενικῆς ἐπιθέσεως, διεδόθη εἰς τὸ στράτευμα καὶ γενικῶς ἐσηματίσθη πεποίθησις ὅτι ἡ ἐπίθεσις θέλει γίνεαι ἀπὸ τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρόν.

Ὅταν ὅμως κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν περὶ ἐπιθέσεως ὁ Διάδοχος καὶ τὸ Στρατηγεῖον εἶχε μεταβῆ ἀπὸ τὸ Ἐμὶν Ἀγὰ χάνι εἰς τὴν Κανέταν, ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος καὶ ὁ συνοδεύσας αὐτὸν κατὰ τὴν εἰς Κοτόρτσι ἐκδρομὴν ἀγαπητός μου ὑπασπιστὴς τοῦ Διαδόχου, ἤρχοντο δὲ αἱ διάφοροι εἰδήσεις περὶ ἐπιθέσεως, ἀμφοτέροι οὗτοι ἠπόρουν καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσωσι τί συνέβαινε. Ἄμα ὅμως ἡ ἀπὸ τὸ ἀριστερὸν ἡμῶν προχωρήσασα ἐπίθεσις ἡμῶν ἐξειλίχθη ἀρκούντως καὶ ἠννόησαν ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ Διαδόχου ἦτο ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον

είχον προεικάσει μὲ τὰς περὶ ἔξευρέσεως οἰκήματος καὶ ἀναγνωρίσεως καταλλήλων θέσεων διοικήσεως ἐντολάς μου, ἔμειναν ἔμβρόντητοι. Ὁ ἐπίδοξος Διάδοχος, πολὺ στενοχωρημένος κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτήν, ἦλθε πρὸς με καὶ μοὶ εἶπε : «Μὲ ἐγελάσατε καὶ μὲ ἐχρησιμοποίησατε ὡς ὄργανόν σας», ὁ δὲ ὑπασπιστὴς ἐπὶ τινα χρόνον ἦτο τόσον δυσσχεσημένος μαζί μου διὰ τὸ παιγνίδιον τὸ ὁποῖον τὸν ἔκαμα νὰ παίξῃ ἐν ἀγνοίᾳ του, ὥστε δὲν μ' ἔχαιρέτα κἄν.

Ἡ νίκη ὁμως διέλυσε τὴν κατ' ἐμοῦ μικρὰν ἐχθρότητα καὶ ἀμφότεροι ἀνεγνώρισαν τὸ σκόπιμον τῆς ἐνεργείας μου.

Η ΒΡΟΧΗ ΔΕΝ ΣΤΑΜΑΤΑ ΤΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Τὴν προτεραιάν τῆς ἐνάρξεως τῶν κινήσεων τῆς μεταφορᾶς τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἀπὸ τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεώς μας, πρὸς σχηματισμὸν τῶν φαλάγγων τοῦ ἀριστεροῦ διὰ τὴν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐπίθεσιν, εἶχον περαιώσει τὴν ἐργασίαν μου διὰ τὴν σύνταξιν τῶν διαταγῶν τῆς ἐπομένης καὶ κατεκλίθην ἀφήσας τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Γραφείου τῶν Ἐπιχειρήσεων νὰ φροντίσωσι διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν διαταγῶν εἰς τὸν πρὸς ὄν ὄρον. Ἐπρόκειτο τὴν ἐπομένην λίαν πρωτῆ, ἢ μᾶλλον πρὸ τῆς πρωίας, διότι ἦτο χειμὼν, δηλαδὴ εἰς τὰς 5, νὰ μεταβῶ εἰς Ἐμὶν Ἀγᾶ, ὁπόθεν θὰ διήρχοντο τὰ διάφορα σώματα. Ἦθελον νὰ εὐρίσκωμαι ἐκεῖ ὅπως, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχιστρατήγου, διευθύνω τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων καὶ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ αὐτῶν εἰς κτήνη, πυρομαχικὰ καὶ ζωτροφίας ἀπὸ τὸ ἐπὶ τούτῳ σχηματισθὲν τότε κέντρον ἐφοδιασμοῦ τοῦ Ἐμὶν Ἀγᾶ. Εἶχον κατακλιθῆ ἀπὸ τῆς 11 μ.μ. ὅτε μ' ἀφύπνησε ὁ ὑπίλαρχος Σταίικος καὶ μοὶ λέγει : «Ὁ **Μεταξᾶς θέλει νὰ σᾶς δμιλήσῃ**». Εἶχον στείλει αὐτὸν ὡς πλεόν ἀκίνδυνον. «Ἄς ἔλθῃ» τῷ εἶπον.

Ὁ Μεταξᾶς ἔρχεται καὶ μοῦ λέγει :

—Βρέχει πολὺ, ἠκούσατε τὴν βροχὴν ;

—Ναί, ἀπαντῶ, ἀκούω τὸν θόρουβον τῶν ὑδάτων εἰς τὸ ρεῖθρον τοῦ δρόμου.

—Μάλιστα, μοὶ λέγει ὁ Μ., ἀλλὰ βρέχει πολὺ καὶ εἶναι ζήτημα ἂν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ διαταχθεῖσα μετακίνησις τῶν σωμάτων.

— Ἄφυσέ με, καυμένη, νὰ κοιμηθῶ, ἕως τὸ πρῶτ' ἔχομεν καιρὸν τῷ ἀπλήντησα.

— Ὅχι, λέγει, δὲν ἔχομεν καιρὸν εἶναι 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ μόλις θὰ προφθάσουν αἱ διαταγαὶ μας τὰ σώματα πρὸ τῆς κινήσεως.

Βλέπων τότε ὅτι ὁ Μ. εἶχε λάβει ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὴν βροχὴν καὶ ὅτι μ' ἐξύπνησε διὰ νὰ μοῦ ὑποβάλλῃ ὠρισμένας προτάσεις περὶ ἀναβολῆς. Τῷ λέγω :

— Καὶ ἂν ἀναβληθῇ σήμερον ἡ κίνησις αὐτή, πότε νομίζεις ὅτι δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ;

— Θ' ἀπαιτηθῶσι δεκαπέντε ἡμέραι καὶ πλέον ἀπαντᾷ.

— Τότε, ἀπαντῶ, ἐγὼ δὲν προτείνω εἰς τὸν Διάδοχον τοιαύτην ἀναβολὴν καὶ θ' ἀφήσω νὰ ἐκτελεσθῶσι αἱ διαταγαὶ Του.

Τὴν πρωτὴν εἰς τὰς 5 ἀνεχωρήσαμεν μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ Μεταξᾶ δι' Ἐμὴν Ἀγᾶ. Ἡ ἡμέρα ἦτο καλή, ἡ κίνησις τῶν σωμάτων ἐξετελέσθη.

Βεβαίως οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ μας ἔκακοπάθησαν. Ὁ συνταγματάρχης Πολυμενάκος, ὃν διὰ πρώτην φορὰν εἶδον διερχόμενον ἀπὸ τὸ Ἐμὴν Ἀγᾶ, μοὶ εἶπεν ὅτι ἠναγκάσθη ν' ἀφιππεύσῃ καὶ βαδίσῃ πεζῇ, τόση δ' ἦτο ἡ γλίστρα ὥστε ἐπιτάκις εἶχε γλιστρήσει καὶ πέσει καθ' ὁδόν. Ὁ Πετμεζᾶς, διοικητὴς ὀρειβατικῆς μοίρας, εἶχε σταματήσῃ καθ' ὁδὸν καὶ μοῦ ἐτηλεφώνησε εἰς Ἐμὴν Ἀγᾶ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ προχωρήσῃ, διότι «τὰ μουλάρια ψοφοῦν εἰς τὸ δρόμο». Τὸν διέταξα νὰ φέρῃ τὰ πυροβόλα εἰς τὰ χέρια καὶ νὰ κατέβῃ εἰς Ἐμὴν Ἀγᾶ. Κατέβηκε πράγματι καὶ τὸν ἐφωδίασε μὲ ἡμιόνους. Ὁ σχηματισμὸς τῶν φαλάγγων ἐπιθέσεως κατηρτίσθη καὶ ἡ ἐπίθεσις δὲν καθυστέρησε. Οὕτω ἠδυνήθημεν τὸ ταχύτερον, κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ τελειώσωμεν μὲ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δυνηθῶμεν νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων δὲν ἀφήκαμεν εἰς τὸν στρατὸν οὐδὲ μιᾶς ἡμέρας ἀνάπαυσιν. Ὁλόκληρος ὁ στρατὸς ὁ ἐκ Μακεδονίας μεταφερθεὶς εἰς Ἡπειρον διετάχθη νὰ ἐκκινήσῃ διὰ Θεσσαλονίκην. Τὸ σύνταγμα τοῦ Παπακυριαζῆ, τὸ ὁποῖόν τελευταῖον εἶχεν ἀποσταλῆ ἐκ Θεσσαλονίκης διὰ Βόλου, Καλαμπάκας καὶ Μετσόβου, μόλις ἐπρόφθασε τὴν μάχην εἰς τὰ

Ἰωάννινα καὶ ἐπειδὴ εἶχε συντελεσθῆ ἡ παράδοσις αὐτῶν, χωρὶς νὰ σταματήσῃ, διετάχθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πορείαν του πρὸς Ἄρταν καὶ Κόπραιναν, ὁπόθεν ἐπεβιβάσθη ἐπὶ ἀτμοπλοίων καὶ μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ δευτέρα Μεραρχία, ἐπειδὴ δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπιβιβασθῆ διὰ Πρεβέζης καὶ ἐπειδὴ ἔθεωρήθη ἀναγκαῖον νὰ συνοδεύσῃ τὴν IX Μεραρχίαν (Μαθιοπούλου) εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἀργυροκάστρου καὶ Τεπελένι πορείαν της, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, διετάχθη νὰ τὴν παρακολουθήσῃ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπιχείρησις τῆς IX Μεραρχίας ἔβαινε καλῶς, διετάχθη παρὰ τοὺς Γεωργουτσάδες νὰ στραφῆ πρὸς Δέλβινον καὶ νὰ ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ πλοίων εἰς Ἀγίους Σαράντα, ὁπόθεν μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐν συντόμῳ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς συνεκεντρώθη ἐκ νέου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ οὕτω προελάβομεν τὸν Βουλγαρικὸν στρατὸν ἀψηχολημένον καὶ αὐτὸν εἰς ἄλλην πολιορκίαν, τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ἐσπεύδομεν νὰ μεταφέρωμεν τὸν στρατὸν μας εἰς Μακεδονίαν, διότι εἶχομεν τὴν γνώμην ὅτι, ἂν οἱ Βούλγαροι ἐπανέφερον τὸν στρατὸν αὐτῶν πρὸ ἡμῶν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἦθελον ἐμποδίσει τὴν ἀποβίβασιν τοῦ ἡμετέρου ἐκεῖ.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐνθυμοῦμαι ὁμιλίαν τοῦ Ἐσσάτ πασᾶ, αἰχμαλώτου εὐρισκομένου ἐν Κηφισσίᾳ. Μίαν ἡμέραν μοῦ λέγει: «Τοῦτο νὰ μοῦ ἐξηγήσῃς, τὸ ὅτι ἐνίκησατε εἶναι ζήτημα ἐξαρτώμενον ἀπὸ πολλά, ἴσως ἀπὸ τυχαῖα γεγονότα. Ὅταν πολεμοῦν δύο στρατοί, ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο θὰ νικήσῃ καὶ ὁ ἄλλος θὰ νικηθῆ. Ἐγὼ δὲν σᾶς θαυμάζω διότι με ἐνίκησατε, ἐγὼ θέλω νὰ μάθω πῶς κατωρθώσατε με τὸν ἴδιον μικρὸν στρατὸν σας νὰ φθάσητε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐκεῖθεν νὰ ἐκστρατεύσητε κατὰ τῆς Φλωρίνης καὶ Κορυτσᾶς, νὰ τὸν μεταφέρητε τὸν ἴδιον στρατὸν σας εἰς Ἡπειρον, νὰ νικήσητε εἰς αὐτὴν καὶ κατόπιν νὰ τὸν μεταφέρητε εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ νὰ ἐπιτεθῆτε κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἐγὼ αὐτὸ θαυμάζω καὶ τοῦτο θέλω νὰ μοῦ ἐξηγήσῃς». Καὶ δὲν νομίζω ὅτι εἶχεν ἄδικον θέλων νὰ μάθῃ τοῦτο. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Μεταξᾶ νὰ προτείνω εἰς τὸν Διάδοχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τῆς κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐπιθέσεως, ἕνεκα τῆς βροχῆς, ἐπὶ δεκαπενθήμερον.

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΚΩΜΩΔΙΑ

Ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Διαδόχου ἀπουσίαζε εἰς Λονδῖνον καὶ Παρισίους, ὅταν ἡμεῖς μετέβημεν εἰς Ἡπειρον, ἐγὼ δὲ συνώδευσα τὸν Διάδοχον εἰς Ἡπειρον ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου ἔφθασε εἰς Φιλιππιάδα μόνον μίαν ἑβδομάδα πρὸ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, ὅταν εἶχεν ὀργανωθῆ ὁ στρατὸς τῆς Ἡλείου, εἶχεν ἐφοδιασθῆ καὶ εἶχον μελετηθῆ τὰ σχέδια ἐνεργείας. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, ὅταν ἔφθασεν εἰς Φιλιππιάδα, δὲν ἔλαβε μέρος οὔτε εἰς τὴν διοικητικὴν ὑπηρεσίαν οὔτε εἰς τὴν ἐπιτελικήν, καταγινόμενος τὴν μὲν πρῶταν νὰ ποζάρῃ πρὸ τοῦ χωσιτῆρος τῆς κυρίας Φλωρᾶ-Κοραβία, ἣτις ἐφιλοδόξησε νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ τῆς Ἡλείου, καὶ τὸ ἀπόγευμα νὰ παίξῃ μπριτζ μὲ τὰς νοσοκόμους κυρίας τῶν ἐν Φιλιππιάδι νοσοκομείων. Ἄμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ εἰς Φιλιππιάδα ἔμαθον ὅτι αἱ κυρίαὶ αὐταὶ τῶν νοσοκομείων ἐνηβρύνοντο λέγουσαι ὅτι «σήμερον ἔγινε τοῦτο εἰς τὸ Στρατηγεῖον», «αὔριον θὰ διαταχθῆ ἐκεῖνο», «ἡ ἐπίθεσις θὰ γίνῃ τὴν τάδε ἡμέραν» καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀμέσως ἀντελήφθη ὅτι τὰς εἰδήσεις αὐτάς, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀληθεῖς, εἶχον ἀπὸ τὰς ἀκριτομυθίας τοῦ συμπαίχτου αὐτῶν. Ἐφοβήθη τὸν κίνδυνον καὶ ἀπεφάσισα νὰ θέσω ὑπὸ ἀπαγόρευσιν τὸν Ἀρχηγόν μου τοῦ Ἐπιτελείου. Ἄλλως τε καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εἶχον τὴν συνείδησίν μου ἥσυχον, διότι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου δὲν μᾶς ἦτο χρήσιμος. Ἀνέφερον ἀμέσως τὰ διατρέχοντα εἰς τὸν Διάδοχον, ὅστις καὶ ἐβεβαιώθη δι' ἄλλης ὁδοῦ τὴν ὀρθότητα τῶν φόβων μου. Ὅταν μετ' ὀλίγον κατηρτίσαμεν τὸ τελευταῖον σχέδιον τῆς κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐπιθέσεως, παρουσιασθεῖς εἰς τὸν Διάδοχον πρὸς συνεργασίαν ἐπὶ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, ἀπόντος τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου, καὶ λαβὼν τὰς γνώμας, τὰς ἀποφάσεις του, καὶ τὰς διαταγὰς του εἶπον εἰς αὐτὸν ὅτι «αἱ διαταγαὶ Σας, Ὑψηλότατε, ἔχουν ἀνάγκην ἀπολύτου μυστικότητος ὅπως ἐπιτύχωσι». «Ἀσφαλῶς» μοὶ ἀπήντησε. «Ἀλλὰ τότε, ἀπήντησα, ἐπιβάλλεται νὰ μὴ γνωρίζῃ αὐτάς ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος, διότι θὰ γίνωσι ἐν ἀκαρεῖ γνωσταί

εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως, φίλους καὶ ἐχθρούς». Ὁ Διάδοχος ἔμεινε ἄναυδος. «Καὶ πῶς θὰ εἶναι δυνατόν, μοὶ λέγει, νὰ γίνῃ τοῦτο, πῶς θὰ εἶναι δυνατόν νὰ μὴ γνωρίζῃ ὁ Ἄρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου μου τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς διαταγὰς μου;». «Ἀπλούστατα, θὰ σκηνοθετήσω ἐγὼ τὸν τρόπον». Ἐμείναμεν ἐπομένως συμφωνοὶ νὰ παίξωμεν τὴν κωμωδίαν αὐτήν, ὅπως διατηρήσωμεν τὴν μυστικότητα τῶν διαταγῶν καὶ ἐξασφαλίσωμεν οὕτω τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἴδου δὲ πῶς ἐσκηνοθέτησα τὴν προᾶξιν.

Ἄφοῦ ἔλαβα τὰς διαταγὰς τοῦ Διαδόχου, μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον μου καὶ μετὰ τῶν ἐμπίστων ἀξιωματικῶν μου τοῦ γραφείου ἐπιχειρήσεων κατεστρώσαμεν εἰς διαταγὰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ἀρχιστρατήγου. Συνετάξαμεν μερικὰς προκαταρκτικὰς διαταγὰς κινήσεων τῶν σωμάτων, ἃς ἐκοινοποιήσαμεν, προσυπογράφοντος τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου, μὴ ὑποπτευθέντος περὶ τίνος πρόκειται καὶ μὴ δυναμένων νὰ βλάψωσι τὴν ὄλην ἐπιχείρησιν. Αἱ διαταγαὶ αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τὴν ὄλην ἐπιχείρησιν, καὶ ἂν ἐμάνθανον αὐτὰς αἱ κυρίαὶ τῶν νοσοκομείων. Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς μετασταθμεύσεως τοῦ Στρατηγείου εἰς Ἐμὴν Ἀγᾶ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Διαδόχου διὰ νὰ παίξωμεν τὴν κωμωδίαν τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἀποφάσεων πρὸς τὸ Ἐπιτελεῖον του. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ ζητήσω ἐγὼ, ὡς ὑπαρχηγὸς πλέον τοῦ Ἐπιτελείου, τὴν ἄδειαν νὰ εἰσηγηθῶ εἰς τὸν Ἀρχιστρατήγον τὰς μελέτας τοῦ Ἐπιτελείου καὶ ὑποβάλω αὐτὰς ὑπὸ τὴν *τούτόχρονον* κρίσιν τοῦ Ἀρχιστρατήγου καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου του καὶ νὰ ζητήσω ποίαν ἐκ τῶν τριῶν μελετῶν ἤθελον οὗτοι προκρίνει. Μαζὶ μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ γραφείου τῶν ἐπιχειρήσεων, ὀριστικῶς ἀποφασισθεῖσαν ἐπιχείρησιν πρὸς ἐκπόρθησιν τῶν Ἰωαννίνων, εἶχον αὐτοσχεδιάσει δύο ἐτέρας λύσεις. Ἡ μετὰ τοῦ Διαδόχου δὲ συνεννόησις ἀπέβλεπε ὥστε, ἀμέσως ὡς ἤθελον ὑποβάλλει ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, ἐνώπιον τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου του, τὰς τρεῖς αὐτὰς λύσεις, ἔπρεπε ὁ Διάδοχος, προτοῦ προφθάσῃ ν' ἀποφανθῇ ἐπὶ τίνος τῶν τριῶν λύσεων ὁ Ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου, νὰ σπεύσῃ νὰ προκρίνῃ τὴν συμφωνηθεῖσαν. Πράγματι οὕτω καὶ συνέβη.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀρχιστρατήγου συνήχθημεν εἰς τὸ δωμάτιον αὐτοῦ, τὸ μόνον ὅπερ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του, οἱ τρεῖς, ὁ Διάδοχος, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἐγώ. Ἦρχισα τὴν εἰσήγησιν τῶν τριῶν λύσεων καὶ ἐζήτησα τὴν ἐπ' αὐτῶν γνώμην τῶν δύο προϊσταμένων μου. Ὁ Ἀρχιστράτηγος, προτοῦ ἀκόμη ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου προφθάσῃ νὰ δμιλήσῃ, λαβὼν τὸν λόγον ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς προτιμηθείσης ἐκ τῶν προτέρων λύσεως καὶ ἠρώτησε τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου ἔαν εἶναι σύμφωνος. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὅστις οὐδέποτε προκειμένου περὶ σπουδαίων στρατιωτικῶν ζητημάτων εἶχε ἢ ἐξέφερε καθ' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν γνώμην τινα οἰανδήποτε, ἀπῆντησε κατὰ τὴν συνήθειάν του : «**Βέβαια, βέβαια**» καὶ ἐγὼ μὴ χρονοτριβῶν συνέλεξα τὰ ἔγγραφα, σχέδια καὶ προτάσεις καὶ μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον τῶν ἐπιχειρήσεων, ὅπου διέταξα τὴν ἀποστολὴν τῶν διαταγῶν. Ἦτο πρέπουσα ἄραγε ἡ διαγωγὴ μου αὕτη; Θεωρητικῶς βέβαια **ὄχι**, πρακτικῶς ὅμως **ναί**, διότι οὕτω μόνον ἐξησφάλισα τὴν μυστικότητά τῶν ἐπιχειρήσεων.

Εἰς τὴν Φιλιππιάδα ἠσθανόμεθα πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς ἀτμοσφαιρας κατασκόπων. Ἐπροφυλαττόμεθα ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους, ἀπὸ τὰς ἀκριτομυθείας τῶν κυριῶν καὶ κυρίων, οὓς εὐρήκαμεν ἀπὸ τὴν προτέραν διοίκησιν ἐγκατεστημένους μὲ διαφόρους ἀποστολὰς εἰς Φιλιππιάδα, ἀπὸ τινὰς ξένους στρατιωτικοὺς οἴτινες, ἔνεκα περιέργων διεθνῶν ἐθίμων, παρηκολούθουν τὰ Ἐπιτελεῖα, ἀπὸ δημοσιογράφους καὶ διαφόρους ἄλλους. Ἦ προφύλαξις ἡμῶν ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ὅταν, εἶχον νὰ συζητήσω σπουδαῖον τι ζήτημα, ἐξηρχόμην μετὰ τοῦ ἀρμοδίου ἀξιωματικοῦ εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ ὡς περιπατητικοὶ φιλόσοφοι συνειργαζόμεθα καὶ ἀπεφασίζομεν. Πολλάκις μετέβην μέχρι Στρεβίνης, δῆθεν πρὸς περίπατον ἀναψυχῆς, διὰ νὰ μὴ προδώσωμεν τὸν σκοπὸν τῆς συνεργασίας μας. Πρὸ τοιαύτης δὲ καταστάσεως πᾶν μέτρον λαμβανόμενον πρὸς προστασίαν τῆς ἐχεμυθείας ἐπεβάλλετο ὡς νόμιμον, ἀφ' οὗ ἐπρόκειτο περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Στρατοῦ.

Γράφων τ' ἀνωτέρω δὲν θέλω νὰ φανῶ ὡς ἐγωῖστις ἢ ὡς σφετεριστῆς δικαιωμάτων ἄλλων, ἀπὸ αἴσθημα σπουδῆς πρὸς ἀπόκτησιν βαθμῶν καὶ θέσεων. Ἦ κατὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ

Ἐπιτελείου ἐνέργειά μου ἦτο ἐνέργεια ἐπιβαλλομένη ἐξ αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος τοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς Πατρίδος. Ἡ ἀδιαφορία του, ἡ ἀμέλειά του πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων του, ἡ διανοητικὴ ἰδiosisστασία του ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀποτελῇ κίνδυνον ἡ παρουσία του εἰς τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ. Οὐδέποτε εἶχε γνώμην ἐπὶ οὐδενὸς ζητήματος, συνεφώνει πάντοτε μὲ οἰανδήποτε γνώμην, ἀρκεῖ νὰ μὴν ὑπεχρεοῦτο νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα. Ἡ συμφωνία του πρὸς πάσας τὰς γνώμας τῶν ἄλλων εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου τὸν ἐπωνόμασαν «*Βέβαια, βέβαια*», διότι αὐτὴν τὴν γνώμην εἶχεν ἐφ' ὅλων τῶν πρὸς αὐτὸν γινομένων εἰσηγήσεων καὶ προτάσεων. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐκστρατείας, οὐδέποτε συνειργάσθη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς, οὐδεμίαν ποτὲ ἐξεπόνησε μελέτην, οὐδεμίαν ποτὲ ἔκαμε εἰσήγησιν ἢ πρότασιν εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ. Ἦγνόει τὰς καθ' ἑκάστην ἐκδιδομένας διαταγὰς ἐπιχειρήσεων. Ἐγὼ εἰργαζόμενη ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Διαδόχου, τοῦ ὁποίου ἐλάμβανον τὰς ἀποφάσεις καὶ διὰ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου μετέβαλον εἰς διαταγὰς ἐπιχειρήσεων. Συνέβαινε πολλάκις, ἂν ὄχι πάντοτε, ἕνεκα τῆς βραδύτητος τῆς λήψεως τῶν ἀναφορῶν τῶν Μεραρχιῶν καὶ ἀποσπασμάτων, νὰ συντάσσεται ἡ διαταγὴ τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐπομένης μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ὃ Διάδοχος νὰ ἔχη δώσει τὰς σχετικὰς διὰ τὴν ἐπομένην ἀποφάσεις του καὶ ὃ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου νὰ κοιμᾶται. Μίαν μόνον εἶχε φιλοδοξίαν ἢ ὑστεροβουλίαν, νὰ ἀξιοῖ ὅπως, τὴν ἐπομένην τῆς ἐκδόσεως τῆς διαταγῆς ἐπιχειρήσεων, μονογράφη τὸ σχέδιον τῶν διαταγῶν. Πράγματι ἐκάστην πρωτὴν ἀξιωματικὸς τις τῆς διεκπεραιώσεως τοῦ ἐπαρουσίαζε τὸ σχέδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔθετε τὴν μονογραφὴν του, χωρὶς νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν διαταγὴν ἢ νὰ ζητῆ νὰ τῷ γίνῃ εἰσήγησις, ὅπως εἶναι ἐνήμερος. Τόσῃν δ' ἄγνοιαν τῆς πορείας τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε, ὥστε τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τῶν Γιαννιτῶν, ἐν ἀγνοίᾳ ἐμοῦ, ἀπέστειλε τὸν Ταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Χ. Καρακάλον, ἐὰν ἐνθυμοῦμαι καλῶς τὸ πρόσωπον, εἰς Γιαννιτσὰ μ' ἔγγραφον διαταγὴν πρὸς τὸν Δήμαρχον τῆς πόλεως, ὅπως παρασκευάσῃ ἀριθμὸν τινὰ μερίδων ἄρτου διὰ τὸν ἐκεῖθεν διερχόμενον στρατόν.

Ἡ κατάσταση ἦτο ἀφόρητος, διότι ἦτο γνωστὴ εἰς πάντας τοὺς ὑποδεεστέρους, καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐπικίνδυνος, διότι ἕκαστος ἀξιωματικὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπεύθυνον γνώμην. Ἡ εὐθύνη δὲν εἶναι στοιχεῖον πρὸς καταλογισμὸν τῆς ποινῆς, εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀπόφασιν καὶ ἐγγύησιν τῆς ὀρθότητος τῆς ἀποφάσεως. Ὅταν, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ μακαρίτου Βασιλέως Γεωργίου, ὁ Διάδοχος ἐπρόκειτο ν' ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἰωαννίνων ὅπως ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, παρουσιάσθη ἡ ἀνάγκη νὰ διορισθῇ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ Ἡπείρου. Ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξεν ὁ Διάδοχος τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου του καὶ ὁ ἴδιος ἀνεκοίνωσε εἰς αὐτόν, ἐπὶ παρουσίᾳ μου, τὴν ἀπόφασιν του. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου ἐδέχθη τὸν διορισμὸν, ἀλλ' ἤξιώσε νὰ ὀνομασθῇ Ἀρχιστρατήγος. Ὁ Βασιλεὺς ἐστενοχωρήθη πολὺ, ἀλλὰ ἠρνήθη νὰ δώσῃ εἰς αὐτόν τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ἡ ἐπιμονὴ ὅμως τοῦ ὑποστρατήγου ἦτο μεγάλη, τόσον ὥστε μοῦ ἔκαμε ἐντύπωσιν, πῶς ὁ ἀδιάφορος καὶ ἄβουλος αὐτὸς εὗρηκε τόσῃν δύναμιν ἐπιμονῆς ἐξαχθείσης μέχρι πειμονῆς καὶ ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἡ στιγμή ἦτο κρίσιμος καὶ ἡ στενοχωρία τοῦ Βασιλέως μεγάλη, ἡ δὲ πεισματώδης ἀντίστασις τοῦ ὑποστρατήγου μεγίστη. Τότε παρενέβην αὐτόκλητος καὶ εἶπον εἰς τὸν ὑποστράτηγον: «Πῶς ἀξιοῦτε νὰ ἔχητε τὴν θέσιν αὐτὴν ἐν τῷ Στρατῷ; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ὁ Βασιλεὺς ὡς Διάδοχος ἐπρέσβευε ὅτι πρέπει τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος, δι' οὗ ὁ Ἀνώτατος Ἀρχὼν εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, νὰ εἶναι ζωντανὸν καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ μακαρίτης Βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβῃ αὐτοπροσώπως καὶ πραγματικῶς τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ἐφευρέθη ὁ ἀντισυνταγματικὸς θεωρηθεὶς θεσμὸς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ; Καὶ πῶς θέλετε τώρα, ὅτε θεία βουλήσει ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ πλήρωμα τοῦ χρόνου δι' οὗ ὁ Διάδοχος γίνεται Βασιλεὺς, οὗτος νὰ ἀρνηθῇ τὰς γνώμας του καὶ νὰ ματαιωθοῦν αἱ πολυτεεῖς καὶ ἐπίμοχθοι προσπάθειά του νὰ εἶναι Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ; Μὴν ἐπιμένετε, στρατηγέ, εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν σας ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀρκεσθῆτε εἰς τὸν διορισμὸν τὸν ὁποῖον σὰς δίδει ὁ Βασιλεὺς σας». Αὐτὰ εἶπον καὶ ἄλλα ὠμίλησα ἐν ἀγανακτικῇ καὶ ἐπὶ μακρόν, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ὑποστράτηγος κατένοησε τὸ σφάλμα τῆς ἐπιμονῆς του καὶ ὑπεχώρησε.

Καὶ ὅμως περὶ τοῦ ὑποστρατήγου ὑπῆρχε ἡ καλλιτέρα ἰδέα, τόσοσιν μάλιστα ὥστε ἡ μὲν Γαλλικὴ ἀποστολὴ νὰ τὸν διορίσῃ Ἄρχιστρατήγον διὰ τοῦ σχεδίου τῆς ἐπιστρατεύσεως, ὃ δὲ κ. Βενιζέλος μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς Ἀρχηγίας τῆς Στρατιᾶς Θεσσαλίας, κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1912, εἰς τὸν Διάδοχον τὸν προέκρινε ὡς Ἄρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς, ὄχι τόσοσιν ὅπως ἐξασκήσῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν τῇ Στρατιᾷ, ἀλλὰ ὡς ἐγγύησιν διὰ τὴν καλὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΑΥΣΤΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΡΘΗΣΙΝ ΤΟΥ ΜΠΙΖΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Εὐρισκόμενοι εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Μπιζανίου, εἶχομεν καὶ τοὺς διαφόρους στρατιωτικούς ἀκολούθους τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβειῶν. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐκστρατείας 1912, κατώρθωσα ν' ἀποφύγω τὴν παρουσίαν τῶν ὀχληρῶν αὐτῶν κυρίων καθὼς καὶ τῶν δημοσιογράφων. Ἀλλὰ, ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς Θεσσαλονίκην, ἡ Κυβέρνησις ἐπέμεινε νὰ τοὺς δεχθῶμεν καὶ τότε ὑπέκνυσα καὶ τοὺς παρελάβομεν εἰς τὴν πρὸς Φλώριναν ἐπιχείρησιν. Ἐννοεῖται ὅτι πάντοτε προσεπάθησα νὰ μὴ ἀναμιχθῶσι εἰς τὰς ἐνεργείας μας καὶ τοὺς εἶχα θέσει ἐντὸς «ὕγειονομικῆς» ζώνης. Εἰς τὴν Ἡπειρον μοῦ ἐκουβαλήθησαν χωρὶς νὰ ζητήσωσι τὴν ἀδειαν τοῦ Στρατηγείου, ἀλλὰ κατόπιν ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου, εἰς τὴν Πρέβεζαν. Κατώρθωσα νὰ τοὺς περιορίσω ἐκεῖ, προφασιζόμενος ὅτι δὲν εἶχομεν κατάλληλα καὶ ἀρκετὰ ἐνδιαιτήματα καὶ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως αὐτῶν. Πράγματι ὅμως διότι εἶχομεν ἐνδείξεις καὶ μάλιστα ἀποδείξεις ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἢ μᾶλλον οἱ ἐχθροὶ μᾶς ἐλάμβανον πληροφορίας ἐπὶ τῶν ἡμετέρων κινήσεων, καταστάσεως κλπ. Μὴ ἐπιθυμῶν δὲ νὰ συκοφαντηθῶσι οἱ ἀξιότιμοι οὗτοι κύριοι, διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, δὲν ἐπέτρεψα νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὸ στράτευμα. Εἶχον λοιπὸν μάθει ὅτι ὁ Αὐστριακὸς ἀκόλουθος κ. Τάντσιος, ἔξυπνότατος ἄνθρωπος, εἶχεν ἐκφρασθῆ εἰς τοὺς ἄλλους συναδέλφους του καὶ εἶς τινὰς τῶν ἡμετέρων, ὅτι «τὸ Μπιζάνι

δὲν παίρνεται μὲ πεδινὰ πυροβόλα» προσέθετε δὲ ὅτι «εἰς ὅποιον θὰ πάρη τὸ Μπιζάνι, θὰ βγάλη τὸ καπέλλο μέχρι ἐδάφους».

Ὅταν ἤρχισεν ἡ κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐπιχείρησις, εὐρέθην εἰς δυσχερεστάτην θέσιν καὶ μοὶ ἐστάθη ἰδύνατον νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν ἄρνησίν μου. Αἱ αἰτήσεις ἤρχοντο ἀλληλοδιαδόχως ἐκ μέρους αὐτῶν καὶ μετὰ πολλῆς φορτικότητος. Τότε ἠναγκάσθην νὰ ἐπιτρέψω τὴν ἄνοδον αὐτῶν μέχρι τῆς γραμμῆς τῆς παρατάξεώς μας. Ἀλλὰ πάλιν διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, πλὴν τῶν μέτρων ἅτινα ἔλαβον εἰς τὸ τηλεγραφεῖον καὶ εἰς τὸ ταχυδρομεῖον, ἐπέτρεψα νὰ ἀνέλθωσι πρὸς τὸ Μπιζάνι, ἀλλὰ τοὺς ἔστειλα πρὸς τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεώς μας, διότι ἀπὸ τὸ πλευρὸν ἐκείνον εἶπον ὅτι θὰ γίνῃ ἡ ἐπίθεσις. Διημέρευον ἐπομένως πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο καὶ κατήρχοντο τὴν ἐσπέραν εἰς Προέβεζαν, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σωματικῶν αὐτῶν ὑποχρεώσεων. Τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως, ὅταν ἔφθασαν κατὰ τὴν συνήθειάν των εἰς Ἐμὶν Ἀγαῖ, ὅπου ἦτο καὶ τὸ Στρατηγεῖον, τοὺς ἐσταμάτησαν καὶ πρὸς μεγάλην των ἐκπληξιν ἔμαθον ὅτι τὰ Ἰωάννινα παρεδόθησαν, λαβόντες τότε μόνον γνῶσιν τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐνεθυμήθην τοὺς λόγους τοῦ Τάντσιου καὶ εἶδον ταυτοχρόνως περιδιαβάζοντα τὸν καταυλισμὸν μας τῶν Διαδόχων. Ἐσπευσα ἀμέσως παρ' αὐτῶ καὶ τῶ εἶπον: «Ἐνθυμηθῆτε, Ὑψηλότατε, τοὺς λόγους τοῦ Τάντσιου καὶ καλοῦντες αὐτὸν ἀξιῶσατε νὰ βγάλη τὸ καπέλλο του μέχρι τοῦ ἐδάφους». Πράγματι ὁ Διάδοχος ἐπλησίασε τὸν ὄμιλον τῶν ξένων στρατιωτικῶν ἀκολουθῶν καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Τάντσιον τοῦ λέγει: «Εἶπατε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀλωθῇ τὸ Μπιζάνι μὲ πεδινὰ πυροβόλα; Ἔ, λοιπόν, τὸ Μπιζάνι ἠλώθη μ' ὀρειβατικὰ καὶ εἶσθε ὑποχρεωμένος νὰ ἐκπληρώσητε τὴν ὑπόσχεσίν σας». Τότε ὁ Τάντσιος λαμβάνει τὴν μονοκόμματον στρατιωτικὴν στάσιν «προσοχῆς» τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀποκαλυπτόμενος πρὸ τοῦ Διαδόχου ἐχαιρέτησε αὐτὸν ἐδαφιαίως.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ

Μετὰ τὴν εἰς Ἰωάννινα εἴσοδον τοῦ Διαδόχου, ὁ παραδοθεὶς ἀρχηγὸς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ Ἐσσὰτ πασᾶς ἐκρατεῖτο

εἰς τὴν οἰκίαν του ὑπὸ φρουράν. Τότε ἐσκέφθη ὅτι ὄφειλον νὰ γνωρίσω αὐτὸν προσωπικῶς καὶ μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν του πρὸς ἐπίσκεψιν. Κατ' ἀρχὰς ἦτο μόνος καὶ μ' ἐδέχθη μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν. Ὁμίλει ἑλληνιστί, διότι ἦτο Ἕλλην ἠπειρώτης ἐξισλαμισθεὶς, Ἡ οἰκογένειά του ὀνομάζετο Γλυκᾶ, αὐτὸς δὲ ἔκαμε τὰς σπουδὰς του εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον τῶν Ἰωαννίνων. Μετ' ὀλίγον εἰσηλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ ὁ ἀδελφός του Βεῖπ βέης, αἰχμάλωτος καὶ αὐτὸς κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις, ὅστις ἦτο διοικητὴς τοῦ Μπιζανίου. Ὁ Βεῖπ, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀδελφόν του, ἦτο νευρικός καὶ ἀνησύχου χαρακτῆρος, ὠμίλει καὶ αὐτὸς τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀφοῦ εἶπε πολλά, ἐσταμάτησε μίαν στιγμὴν καὶ στραφείς ἀποτόμως πρὸς ἐμὲ μοῦ λέγει: «Δὲν μοῦ λές, ποῦ εὗρηκες τὴν χάρτα μας;». Ἠπόρησα μὲ τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν καὶ ἰδοὺ τὶ ἐξιχνίασα. Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν διὰ πρώτην φοράν, ἅμα τῇ ἐκεῖ ἀφίξει του, ὁ Διάδοχος ἐπεσκέφθη τὰς προκεχωρημένας θέσεις τῆς Κανέταν καὶ ἐνῶ εὕρισκόμεθα εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ «Αὐγοῦ» τελευταίαν πρὸς Ἰωάννινα καμπὴν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ. παρετήρησα ὅτι ὁ λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Ἀντωνιάδης εἶχε φωτογραφικὸν τινὰ χάρτην τῆς περιοχῆς. Ἠρώτησα τότε τί εἶναι αὐτὸς ὁ χάρτης καὶ ἔμαθον ὅτι οὗτος ἦτο ἀντίτυπον φωτογραφικὸν τουρκικοῦ χάρτου τῶν Ἰωαννίνων. Τὸν χάρτην αὐτὸν εἶχε δωρήσει εἰς τὸν ἐν Βερολίῳ τότε πρεσβευτὴν μας Ν. Θεοτόκην Γερμανὸς ἀξιωματικὸς ἀνήκων ἄλλωτε εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἐν Τουρκίᾳ στρατιωτικὴν γερμανικὴν ἀποστολήν. Ὁ χάρτης οὗτος σταλεὶς εἰς Φιλιπιάδα ἐχρησιμοποιοεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἐπιτελείουτῆς στρατιᾶς Ἠπειροῦ. Τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Διαδόχου ἠγνόει τὴν ὑπαρξίν τοῦ χάρτου αὐτοῦ καὶ εὕρισκετο ἐν μεγάλῃ ἀπορίᾳ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀκριβοῦς χάρτου. Ἀμα ὡς εἶδον αὐτὸν ἐζήτησα ἀπὸ τὸν λοχαγὸν Ἀντωνιάδην νὰ μοῦ τὸν δώσῃ καὶ ἐξελέγξας τὴν χρησιμότητά του ἐδήλωσα ὅτι τὸν κρατῶ διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ Στρατηγεῖου τοῦ Διαδόχου· ὁ λοχαγὸς ἔφερε ἀντίστασιν τινά, ἀλλ' ἐγὼ τὸν ἐκράτησα. Μεταβὰς εἰς Φιλιπιάδα προσεπάθησα ἵνα, διὰ τοῦ ἐκεῖ ἰδιώτου φωτογράφου, μεγεθύνω τὴν κλίμακα τῆς κατασκευῆς, διότι τὸ φωτογραφικὸν ἀντίτυπον ἦτο ὑπὸ σμίκρυνσιν, καὶ νὰ κατασκευάσω πλείονα ἀντίτυπα πρὸς χρῆσιν τῶν διαφόρων Ἐπιτελείων. Ἡ προσπάθειά μου ὁμως αὐτὴ ἀπέτυχε καὶ τότε τὸν ἔστειλα

εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις ἔμπεδον τμήμα τῆς Ἐπιτελικῆς τοῦ Στρατοῦ Ὑψηροσίας μὲ τὴν παράκλησιν νὰ φωτολιθογραφηθῇ. Τὸ Ὑπουργεῖον, κατὰ συνήθειάν του, ἐβράδυνε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν καὶ μόλις τὴν προτεραίαν τῆς ἐπιθέσεως μᾶς τὸν ἔστειλε. Περιέργως δὲ τὸν τουρκικῆς ἐκδόσεως τοῦτον χάρτην τὸν ἐχαρὰ κτήρισε ὡς «ἐμπιστευτικόν». Λοιπὸν ὁ Βεῖλ τοῦτον τὸν χάρτην ὑπενόει, ὅταν μοῦ ἔλεγε «ποῦ εὗρηκα τὴν κάρταν του» καὶ καὶ μοὶ προσέθεσε ὅτι ἀκριβῶς τὴν ἐσπέραν τῆς ἐν τῇ Στρατιᾷ διανομῆς τοῦ ἀντιτύπου τοῦ χάρτου ἔλαβε καὶ αὐτὸς ἓνα. Αὐτὴ ἦτο ἡ διενεργουμένη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατασκοπεία.

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΡΑΜΜΗΝ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ

Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἔφθασε μίαν ἡμέραν εἰς Φιλιπιάδα καὶ ἐπεσκέφθη τὸν Διάδοχον. Ἦτο πολεμοχαρὴς καὶ παρεκάλεσε τὸν Διάδοχον νὰ τῷ ἐπιτρέψῃ καὶ ἐπισκεφθῇ τὴν γραμμὴν τοῦ πυρός, πρὸς τὸ Μπιζάνι. Ὁ Διάδοχος ὄχι μόνον παρέσχε τὴν αἰτηθεῖσαν ἄδειαν, ἀλλὰ καὶ εἶπεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὅτι θέλει τὸν συνοδεύσει εἰς τὸν περιοδεῖαν του.

Πράγματι ἀνεχώρησαν ἀμφοτέρωθεν ἐκ Φιλιπιάδος καὶ κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν πρὸς τὸ Αὐγὸ δίοδον, ὅπου ἦτο παρατεταγμένον πεδινὸν πυροβολικόν. Ἐκεῖθεν ὁ Βενιζέλος ἐζήτησε νὰ μεταβῇ πρὸς τὸ παρατηρητήριον τοῦ Προφήτου Ἡλίας, ὅπου εὐρίσκειτο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ τοῦ Μπιζανίου πεδινοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ προφήτης Ἡλίας εἶναι βουνὸν κωνοειδές, ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Προφήτου Ἡλίας καὶ ὅπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Λ. Παρασκευόπουλος μὲ τὸ στρατηγεῖον του.

Ὁ Διάδοχος καὶ ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ ἀνῆλθον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ βουνοῦ καὶ ἐκεῖθεν ἐθεῶτο, ἀθέατος ὑπὸ τοῦ ἔχθρου, τὰ πυρὰ καὶ τὰς κινήσεις τῶν ἀντιπάλων.

Ὁ Βενιζέλος ἐκ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ ὁρμῆς δὲν ἠρκέσθη νὰ μείνῃ εἰς ἣν θέσιν τὸν ἔταξεν ὁ Παρασκευόπουλος, ἀλλὰ προέβη νὰ μεταβῇ καὶ πρὸς τὸ πρὸς τὸ Μπιζάνι τμήμα τοῦ βουνοῦ.

Ὁ Βενιζέλος ἐφόρει ἐπενδύτην μέλανον, χρῶμα διαφέρον

ἀπὸ τὰς ἄλλας στολὰς τῶν ἀξιωματικῶν, ὅπερ ἦτο χακί. Ὁ ἐχθρός, διακρίνας τὸν μελανὸν ἐπενδύτην τοῦ Βενιζέλου, ὑπόπτεισε φυσικὰ ὅτι ἐπὶ τοῦ βουνοῦ, ὅπου προηγουμένως δὲν ἐφαίνετο οὐδεμία Ἑλλήνων κίνησις, ὑπῆρχον ἀντίπαλοι στρατιωτικοὶ καὶ ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τί συμβαίνει ἐπὶ τοῦ βουνοῦ.

Ἦρχισε λοιπὸν πῦρ βαρέος πυροβολικοῦ κατὰ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ, ρίψας ἐν ὄλφ πέντε βολὰς, δι' ὧν περιέβαλε τὰς κλιτεῖς τοῦ βουνοῦ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν γενετείρων τοῦ κά-νου, καὶ οὕτω τὸ πῦρ διηυθύνετο κατὰ τῶν τυχὸν ἀνερχομένων τὰς κλιτεῖς τοῦ βουνοῦ. Τότε, κατὰ συμβουλήν τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Ρακτιβάν, ὁ Βενιζέλος ἐτάχθη εἰς τοὺς πόδας τοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ παρέσυρε καὶ τὸν Διάδοχον. Ἐγὼ δὲν ἐθεώρουν τὸ τοιοῦτον ἀξιοπρεπὲς καὶ κατεκλίθη ἐπιτίως ἔμπροσθεν τῆς ἐκκλησίας, παρ' ἑμοὶ δὲ κατεκλίθη καὶ ὁ τότε ἐπίδοξος Διάδοχος Γεώργιος. Μετ' ὀλίγον μία τῶν πέντε βολῶν ἔπεσεν ἀριστερὰ ἡμῶν καὶ διασραγεῖσα ἐφόνευσε διὰ θραύσματος ἓνα ἵππον ἀξιωματικοῦ, ἐκεῖ πλησίον ἡμῶν εὐρισκόμενον καὶ ἐτραυμάτισε τὸν ἵπποκόμον τοῦ ἀξιωματικοῦ. Ὁ ἀντίπαλος μετὰ τὰς ριφθείσας πέντε βολὰς ἔπαυσε τὸ κατὰ τοῦ βουνοῦ πῦρ. Οὕτω ἐλευθερωθέντες ἠγέρθημεν καὶ μαζί μας ὁ Βενιζέλος, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ διαπράξῃ ὅ,τι μετέπειτα διέπραξεν.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀμύνης τοῦ Μπιζανίου Βεχῆπ Βέης, συνταγματάρχης καὶ κατόπιν εἰλικρινῆς φίλος τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἦτο εὐτυχῆς βεβαίως ἂν ἐγνώριζεν ὁποῖον πολύτιμον θήραμα θὰ εὕρισκε εἰς τὸν Προφήτην Ἥλιαν, δηλαδὴ τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸν Διάδοχον, τὸν Ὑπαρχηγὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, τὸν Ἀρχιστράτηγον καὶ τοὺς ἐπιτελεῖς αὐτοῦ, τὸν διοικητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ τῆς Στρατιᾶς Ἡπειροῦ καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς συνοδεύοντας τὸν Πρωθυπουργόν, ὅπερ θήραμα ἀφρόνως συνηθροίσθη εἰς τὸν λίαν ἐκτεθειμένον εἰς τὰ πῦρὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ στενὸν χῶρον.

ΜΕΓΑΛΟΦΡΩΝ ΠΡΟΤΑΣΙΣ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Θὰ ἀναφέρω ἤδη ἐπεισόδιον ἢ μᾶλλον ὀμιλίαν γενομένην ἐν Φιλιππιάδι μεταξὺ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ κ. Βενιζέλου καὶ

ξμοῦ, περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου 1913. Ὁ Διάδοχος Ἀρχηγὸς εἶχε διαταχθῆ νὰ μεταβῆ εἰς Ἡπειρον ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ἐνῶ δ' κ. Βενιζέλος εὗρισκετο εἰς Λονδῖνον. Ἡ ἀφαίρεσις τῆς Διοικήσεως τοῦ ἐνισχυθέντος στρατοῦ Ἡπείρου ἀπὸ τὸν κ. Σαπουντζάκην προεκλήθη παρ' αὐτῆς ταύτης τῆς Κυβερνήσεως καί, ὡς ἔμαθον τότε, τῇ εἰσηγήσει ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου καὶ δὴ τῶν ἐμπίστων αὐτοῦ. Οὔτε ὁ Διάδοχος, οὔτε ἄλλοις τοῦ Ἐπιτελείου αὐτοῦ ἀνεμίχθη εἰς τὸ ζήτημα αὐτό, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ ὁ Διάδοχος Ἀρχηγὸς καὶ ἐγὼ ἔθεωροῦμεν ἐπιβεβλημένην τὴν παρουσίαν τοῦ Διαδόχου ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ κ. Σαπουντζάκη ἐγένετο τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Κυβερνήσεως, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἀνησυχούσης διὰ τὴν βραδύτητα ἢ μᾶλλον στασιμότητα τῶν ἐν Ἡπείρῳ ἐπιχειρήσεων καὶ ἀποδιδούσης ταύτην εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ Ἡπείρου. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸν καὶ ὁ κ. Βενιζέλος, ἐπανελθὼν ἐκ Λονδίνου, νὰ ἐπιρροεάσθῃ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰς ἀνησυχίας τῆς κοινῆς γνώμης καί, ἐπειδὴ ἔβλεπε παρατεινομένην τὴν στασιμότητα καὶ μετὰ τὴν εἰς Ἡπειρον μετάβασιν τοῦ Διαδόχου, νὰ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς Φιλιπιάδα ἵνα ἀντιληφθῆ ὁ ἴδιος περὶ τῆς καταστάσεως. Ὅταν ἦλθεν εἰς Φιλιπιάδα, συνειργάσθη μετὰ τοῦ Διαδόχου καὶ ἐζήτησε νὰ μεταβῆ εἰς τὸ παρατηρητήριον τοῦ πυροβολικοῦ τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν κορυφὴν Προφῆτου Ἡλίου τῆς Κανέτας. Πράγματι ὁ Διάδοχος, ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Στρατοῦ, πλὴν τοῦ εἰς Φιλιπιάδα παραμειναντος ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου ὑποστρατήγου Δαγκλῆ, μετέβημεν εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν. Μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχον ἀντιληφθῆ τὴν ὑπαρξίν τοῦ παρατηρητηρίου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ. Περιέργως τὴν ἡμέραν ἐκείνην, εἴτε διότι ἀντελήφθησαν τὸν Πρωθυπουργὸν φέροντα μέλανα ἐπενδύτην καὶ ἐπομένως ὄρατὸν ἀπὸ μακρὰν, εἴτε κατὰ σύμπτωσιν, ἤρχισαν νὰ βάλλωσι ἢ μᾶλλον νὰ περιβάλλωσι διὰ ὀβίδων τὴν κορυφὴν. Εὐτυχῶς δὲν συνέβη τί τὸ ἀνευκταῖον, πλὴν θραυσμάτων τινῶν ὀβίδος πεσόντων πλησίον τοῦ ἐπιδόξου Διαδόχου καὶ ἑμοῦ, ἐξηπλωμένων ἐπὶ τῆς γλῶσσης ἐν ἀναμονῇ τοῦ πέρατος τῶν ἐχθρικῶν φιλοδωρημάτων, καὶ τοῦ τραυμα-

τισμοῦ πυροβολητοῦ τινὸς εἰς τὴν σπονδυλικὴν στήλην καὶ τοῦ φόνου τοῦ χειραγωγουμένου ἴππου του. Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἐπανήλθομεν εἰς Φιλιππιάδα. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον μ' ἐξήτησε ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ λαβὼν με κατ' ἰδίαν μοι λέγει : «Σᾶς παρακαλῶ νὰ μοι εἴπητε ἀπεριφράστως ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ἄλωσις τοῦ Μπιζανίου καὶ ἡ συνεπὴς κατάληψις τῶν Ἰωαννίνων καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ μοι εἴπητε τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, διότι ἂν μοι εἴπητε ὅτι ἡ ἄλωσις τῶν Ἰωαννίνων εἶναι ἀδύνατος, τότε ἐγὼ θέλω ἀναλάβει τὴν εὐθύνην νὰ διατάξω τὸν Διαδόχον νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχειρήσεως». Ἐγὼ ἀμέσως τῷ ἀπήντησα ὅτι ἐτοιμαζόμεθα διὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ὅτι ἔχω ἀπόλυτον πεποιθῆσιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ὅτι, ἐὰν θέλη, δύναμαι νὰ τῷ ἐξηγήσω τὰς προθέσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Διαδόχου διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἄλωσιν τῶν Ἰωαννίνων. Τότε ὁ κ. Πρωθυπουργὸς μοι εἶπεν, ὅτι ἡ διαβεβαίωσίς μου τῷ ἀρκεῖ καὶ ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ ἐκθέσω εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων. Τὴν ἰδίαν ἐσπέραν ἀνεχώρησε διὰ Πρέβεζαν. Ἡ πρότασις αὐτῆ τοῦ κ. Βενιζέλου μοῦ ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐγὼ δὲν ὠμίλησα ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, διότι ἂν ἦτο εἰλικρινὴς ἡ πρόθεσις, ὅπως τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐνόμιζον, βεβαίως ἡ πρότασις αὕτη τοῦ κ. Βενιζέλου εἶχε ὅλα τὰ στοιχεῖα γενναίας πράξεως πρὸς διάσωσιν τοῦ γοήτρου τοῦ Διαδόχου καὶ πρὸς καθυσύχασιν τῆς κοινῆς γνώμης.

Ὁ κ. Βενιζέλος ἐλησμόνησε φαίνεται τοῦτο καὶ οὔτε αὐτὸς ἔκαμε ποτὲ λόγον. Ἐγὼ ὅμως ἤμην καὶ εἶμαι εὐχαριστημένος, διότι ἀνενδοιάστως καὶ ἄνευ οὐδενὸς δισταγμοῦ εὐθύς ἀμέσως διεβεβαίωσα τὸν Πρωθυπουργὸν περὶ τῆς πεποιθήσεως ἡμῶν εἰς τὴν νίκην καὶ διότι ἀπέκρουσα εὐθύς ἀμέσως τὴν πρότασιν αὐτοῦ. Εὐτυχῶς αἱ προβλέψεις μου περὶ τῆς νίκης ἐπληθύνθησαν καὶ ὁ κ. Βενιζέλος δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καλύψῃ διὰ τῆς εὐθύνης αὐτοῦ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅπως ἐκπορθήσῃ τό, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐπιτελῶν τοῦ κ. Σαπουντζάκη, ἀπορθητὸν Μπιζάνι, ἀλλὰ ἀκόμη εὐτυχὲς εἶναι τὸ γεγονός τοῦτο, διότι φαντάζομαι ὁποῖα θὰ ἦτο ἡ θέσις τοῦ μετέπειτα Βισιλέως ἂν πραγματικῶς ἤθελεν ἔχει εἰς τὸ παθητικὸν αὐτοῦ ὄχι μόνον τὴν ἦτταν του ἐν Ἡπείρῳ, ἀλλὰ καὶ κυ-

ρίως τὴν πρὸς τὸν κ. Βενιζέλου εὐγνωμοσύνην. Ἐκάλυψεν ἀπει-
αντίας ὁ Βασιλεὺς τὴν εὐθύνην τοῦ κ. Βενιζέλου διὰ τὰ πολι-
τικά αὐτοῦ σφάλματα. Ἀπέναντι τῶν νικῶν τοῦ στρατοῦ ὑπὸ
τὴν ἡγεσίαν τοῦ Διαδόχου καὶ Βασιλέως, αἱ πολιτικά εὐθύναι
ἐξεμηνείσθησαν ἢ μᾶλλον ἐξηφανίσθησαν. Διότι καὶ ὁ πρῶτος
πόλεμος κατὰ τῆς Τουρκίας ἤθελε δυσχεράνει τὴν πολιτικὴν
ἦν ὁ κ. Βενιζέλος εἶχεν ἐγκαινιάσει ἐν Κρήτῃ, ἐὰν ἀπετύγχανε, καὶ
ὁ δεύτερος κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμος ἤθελεν ἐξαλείψει καὶ
ἐκμηδενίσει τὰς νίκας τοῦ πρώτου πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας,
ἐὰν ἀπετύγχανε, ὥστε ἡ ὅλη Βαλκανικὴ πολιτικὴ τοῦ κ. Βενιζέ-
λου, ἄνευ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ στρατοῦ παρὰ τοῦ Κωνσταντινίου
ὀδηγομένου, ἤθελεν ἀποδειχθῆ, οἷα πραγματικῶς ἦτο, σφα-
λρὰ καὶ ἀμελέτητος. Ὁ κ. Βενιζέλος καὶ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ
Τουρκικοῦ πολέμου περίοδον, ὡς πολιτικός, ὤφειλε νὰ ἐξησφά-
λιζε τὴν συγκατάθεσιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὥστε καὶ ἐν πε-
ριπτώσει ἀποτυχίας τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων νὰ ἐξησφά-
λιζε τὴν ἀκεραιότητα ὄχι μόνον τῆς ἐλευθέρου ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπο-
δούλου Ἑλλάδος, καὶ ἐξηγοῦμαι. Ὁ κ. Βενιζέλος, συνάπτων τὴν
πρὸς τὰς τρεῖς ἐτέρας Βαλκανικὰς Δυνάμεις συνεννόησιν ἢ ἔστω
καὶ συμμαχίαν, ἔπρεπε νὰ συνεννοηθῆ προγουμένως μετὰ τῶν
Μεγάλων Δυνάμεων, ἵνα ἔχη ἐξησφαλισμένην τὴν ἐπέμβασιν αὐ-
τῶν ἐν περιπτώσει ἥτις στρατιωτικῆς. Διότι τοῦτο ἀκριβῶς
ἠξίωσε ἀπὸ τὰς μετανοεμβριανὰς Κυβερνήσεις, τὴν συνεννόησιν
πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις. Ὁ κ. Βενιζέλος κατηγοροῦσε τὸν
Γούναρην καὶ τὰς μετανοεμβριανὰς Κυβερνήσεις, διότι ἄνευ τῆς
συγκαταθέσεως αὐτῶν, ἄνευ τῆς ὑπακοῆς πρὸς αὐτάς, ἐπανάφερε
τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οὕτω δυσπρέ-
στισε τὰς δύο δυτικὰς δυνάμεις. Ὅταν δ' ἐπῆλθεν ἡ Μικρα-
σιατικὴ καταστροφή, ἡ στρατιωτικὴ δηλαδὴ ἦττα, ἡ Ἑλλὰς εὐ-
ρεθεῖσα ἄνευ συμμάχων ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ συνεννοήσει ἠτιτήθη
καὶ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, ὅπως ἠτιτήθη καὶ ἐπὶ τοῦ στρα-
τιωτικοῦ. Διότι μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν συμφορὰν ἡ θέσις τῆς
Ἑλλάδος ἠτιτηθείσης ἦτο πολὺ καλλιτέρα τῆς θέσεως αὐτῆς ἐν
περιπτώσει ἥτις κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Ἐπομένως,
μὴ ἔχουσα οὐδεμίαν συμμαχικὴν ἢ ἔστω φιλικὴν σχέσιν πρὸς τὰς
Δυτικὰς δυνάμεις, κατὰ τὰ ἔτη 1912-1913, ἤθελε πάθει ἥττη-

μένη πολλά πλείονα παρ' ὅσα ἔπαθε κατὰ τὸ 1922 ἡττηθεῖσα παρὰ τῶν Τούρκων, μὴ δυναμένων ὁμως νὰ προελάσῃ ἀπὸ ξηραῖς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὅσον ἡ θάλασσα ἠμποδίζει τὴν μεταφορὰν τοῦ στρατοῦ τοῦ Κεμάλ Μουσταφᾶ πασσαῖ ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ συνεννόησις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1912 καὶ 1913 μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἰδίως, ἦτο ἀπαραίτητος καὶ ὄφειλε νὰ εἶχε προηγηθῆ τῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον συνεννοήσεως, ἀκριβῶς διὰ τὴν περίπτωσιν ἡττης στρατιωτικῆς καθόσον ἡ Τουρκία, ἂν ἦτο εἰς ἄλλην ἐσωτερικὴν κατάστασιν, θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀντεπεξέλθῃ νικηφόρως κατὰ τῶν Βαλκανικῶν συμμάχων. Αἱ νίκαι ἐπομένως τοῦ Κωνσταντίνου ἐκάλυψαν τὰς πολιτικὰς εὐθύναις τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅπως αἱ ἦται τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ἐκάλυψαν τὰς εὐθύναις τῆς πολιτικῆς, τῆς κακῆς πολιτικῆς τοῦ Γούναρη καὶ τῶν ἄλλων μεταδεκεμβριανῶν Κυβερνήσεων. Ἐκ τῆς ἀνασκοπήσεως δὲ ταύτης ἔπεται τὸ ἀκαταμάχητον καὶ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος, θέλων νὰ καλύψῃ τὴν στρατιωτικὴν ἀποτυχίαν τοῦ Διαδόχου, ἀποτυχίαν ὄχι καθαρῶς ἰδικήν του, ἀλλὰ τῆς προηγουμένης ὑπὸ τοῦ προκατόχου του γενομένης συντριβῆς τοῦ ἐν Ἠπειρῷ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἠθέλην ἀφήσει ἀκάλυπτον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολιτικὴν, διότι ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ὑπῆρξε ὄχι μόνον ἀμελέτητος, ἀλλὰ ἀπὸ διπλωματικῆς ἀπόψεως ἀτυχῆς ἐν περιπτώσει στρατιωτικῆς ἡττης. Ἡ πολιτικὴ λύει τὰς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη διαφορὰς τῆς διὰ τῶν ὄπλων, μόνον ὅταν εἶναι βεβαία περὶ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς ὑπεροχῆς ἢ ὅταν ἡ πολιτικὴ αὐτὴ στηρίζεται ἐπὶ πολιτικῶν συνδυασμῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀκαταβλήτων, ἵνα τοῦλάχιστον, ἐν περιπτώσει στρατιωτικῆς τινὸς ἀποτυχίας οἷας δῆποτε, ἔχῃ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τὴν ὑποστήριξιν καὶ συνδρομὴν ἄλλης τινὸς πολιτικῆς ἱκανῆς ἵνα, διὰ τῆς ἐπιβολῆς αὐτῆς εἴτε τῆς στρατιωτικῆς, εἴτε τῆς ἠθικῆς, ἐξουδετερώσῃ ἢ καὶ μετριώσῃ τὰς συνεπειὰς μιᾶς στρατιωτικῆς ἡττης. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰς τὰ μικρὰ Κράτη ἐμπρέπουσα πολιτικὴ καὶ αὐτὴν ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἠκολούθησεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῶν καὶ προστατῶν κληθεισῶν. Ἄλλως τε ὁποῖαν σημασίαν ἔχει ἡ ἐπαναφορὰ τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς ἐπιβολῆς μὲ τὴν βίαν τῶν

ὄπλων τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Βενιζέλου, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὅταν αὐταὶ δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν λεγομένην προστασίαν αὐτῶν, τοῦτο εἶναι ζήτημα σπουδαιότατον, διότι ἕνεκα τῆς ἐλπίδος τῆς προστασίας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πολλοὶ Βασιλόφρονες Κωνσταντινικοὶ μετεβλήθησαν εἰς Ἀγναντικούς, ἂν καὶ μὴ φίλα πρότερον φρονοῦντες πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ κ. Βενιζέλου. Ὁ κ. Βενιζέλος ὁμολογουμένως, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἔκαμνε πρὸς ἐμὲ τὴν πρότασιν περὶ καλύψεως τῆς στρατιωτικῆς ἀποτυχίας δι' ὑπευθύνου πράξεως αὐτοῦ, ἐνήργει ὑπὸ τὴν ὄψιν εὐγενοῦς συναισθήματος τῆς περιώσεως τοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς Μακεδονίας ἀποκτηθέντος κύρους τοῦ Διαδόχου, ἀλλὰ ἀκριβῶς διότι τοιαύτη ἴσως νὰ ἦτο ἡ ὄψις αὐτὸν ἐσωτερικῆς διαθέσεως αὐτοῦ, ἢ πράξις αὐτοῦ αὕτη, ἂν συνετελεῖτο, θὰ συνετελεῖτο διὰ τὴν ἀτυχίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι θὰ ἐχάνομεν τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐκπορθήσεως τοῦ Μπιζανίου καὶ ἤθελε χρησιμεύσει αὐτῷ μετέπειτα, ὡς ἀπέδειξεν ἡ μεταστροφή τῶν πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον αἰσθημάτων αὐτοῦ, πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Βασιλέως καὶ πρὸς μείωσιν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ τῆς δημοτικότητος ἣν ἀπέκτησε ἀκριβῶς ἐκ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ ἐπιτυχιῶν καὶ μόνον. Εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ γράψωμεν ἀμερολήπτως καὶ ἄνευ προσωπικοῦ πάθους τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς διὰ τῆς συγγραφῆς τῶν ἀνεκδότων καὶ ἀπομνημονευμάτων αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο γράφομεν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν κατάστασιν. Δὲν συσκοτιζόμεθα ὑπὸ τῆς κατὰ τοῦ κ. Βενιζέλου προσωπικῆς ἡμῶν ἀντιθέσεως καὶ ὑπὸ τῆς δικαίας ἀγανακτήσεως ἡμῶν κατ' αὐτοῦ, δι' ὅσα ἄδικα δι' ἡμᾶς, καὶ ἀσύμφορα δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸν τόπον μας, κατὰ τοῦ προσώπου ἡμῶν διεπράξατο. Γράφομεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅταν αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συμφέρουσα αὐτῷ. Γράφομεν ταυτοχρόνως καὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν, οὐχὶ ὅμως διὰ νὰ συσκοτίσωμεν τὰ γεγονότα. Γράφομεν ἀπλῶς τὰς κρίσεις ἡμῶν ὅπως οἱ ἐπαίοντες κρίνωσι ἀμερολήπτως καὶ ἀπατριάστως, ἀφ' οὗ αὐτοί, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐκλιπόντος ἐν καιρῷ τοῦ κ. Βενιζέλου, θέλουσιν εἶναι ἀμέτοχοι τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ μίσους ὃ ἡμεῖς ἠμποροῦμεν

νά κατηγορηθῶμεν, ἀδίκως ὅμως, ὅτι τρέφομεν διὰ τὸν κ. Βενιζέλον ἢ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τὴν νύκτα τῆς 21-22 Φεβρουαρίου ἦλθον καὶ μ' ἐξύπνησαν. Μοὶ ἀνηγγέλθη ὅτι ἀπὸ τὰς προφυλακὰς μας πρὸς Μπιζάνι ἦλθεν ἡ εἰδήσις ὅτι ὁ βοηθὸς ἐπίσκοπος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωαννίνων καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἐσσάτ πασσᾶ Ραούφ Μπέης, συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ μέχρι τῶν παρυφῶν τῆς πόλεως προχωρήσαντος ταγματάρχου ἀειμνήστου Ι. Βελισσαρίου, ἐζήτησαν νὰ ἔλθωσι εἰς ἐπαφὴν μεθ' ἡμῶν διὰ νὰ διαπραγματευθῶσι τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἦτο περίπου μία, νομίζω, μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Διέταξα τὸν ὑπίλαρχον Στάϊκον νὰ παραλάβῃ ἐν κλειστὸν αὐτοκίνητον καὶ νὰ μεταβῇ πρὸς τὴν γραμμὴν τῶν προφυλακῶν ἵνα παραλάβῃ τοὺς κήρυκας καὶ τοὺς μεταφέρῃ εἰς τὸ Στρατηγεῖον ἐν Ἐμὶν Ἀγᾶ. Πράγματι περὶ τὴν 2-3 πρωϊνὴν παρουσιάζονται ἐνώπιον μου οἱ τρεῖς προαναφερθέντες. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ πασσᾶ μοὶ ἔκαμε ἀορίστους προτάσεις. Ἐγὼ, γνωρίζων τὰς προθέσεις τοῦ Ἀρχηγοῦ μου, ἐζήτησα πλήρη καὶ ἄνευ ὄρων παράδοσιν. Ὁ ἀνεψιὸς ἤθελε διαπραγματεύσειν, τὴν ὁποῖαν ἀπέκρουσα. Εἶπον δ' αὐτῷ ὅτι, ἂν τὴν πρωΐαν δὲν ἴδωμεν καθ' ὄλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν τοῦ Μπιζανίου λευκὰς σημαίας, ἢ περισφιγῆς τῶν Ἰωαννίνων θὰ συνελθῆ καὶ ὅτι τὸ πῦρ δὲν θὰ παύσῃ. Τὴν εὐθύνην τῶν καταστροφῶν ἔσχιμα εἰς τὸν Ἐσσάτ πασσᾶν. Ὁ ἀνεψιὸς ἐκάθητο ἐπὶ τινος ξυλίνου σκίμποδος ἐντὸς τοῦ μικροῦ ξυλίνου παραπήγματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε δι' ἐμὲ ὡς κατοικία. Τὸ ψῦχος ἦτο δριμύν καὶ ὁ ἀνεψιὸς ἦτο λίαν ἀνήσυχος καὶ τεταραγμένος. Εἶχομεν διατάξει ὅπως τὸ πεδινὸν πυροβολικὸν τὸ ἀπέναντι τοῦ Μπιζανίου διαιρεθῆ διὰ τὴν νύκτα εἰς τέσσαρας τομεῖς, κατὰ σειρὰν δὲ ἕκαστος τομεὺς ἀλληλοδιαδόχως θὰ ἔσχιπτε ἀνά πέντε λεπτὰ ἀπὸ μίαν ὀβίδα κατὰ τοῦ Μπιζανίου, ὥστε ὁ μὲν ἐχθρὸς νὰ διατηρῆται καθ' ὄλην τὴν νύκτα ἐν ἐγρηγόρσει, τὸ δὲ ἡμέτερον πυροβολικὸν νὰ ξεκουράζηται. Ὁ κρότος τῶν πυροβόλων ἠκούετο ἀπὸ τὸ παράπηγμά μου, καὶ παρετήρουν ὅτι εἰς ἕκα-

στον κρότον ὁ ἀνεψιὸς ἀνεταράσσετο. Ἐπειτα ἀπὸ ὀλίγην ὥραν ἀναμονῆς, ὑπὸ τὸ κράτος ἠθικῆς πίεσεως, ὁ ἀνεψιὸς μοι λέγει : «Μὰ αὐτὸ τὸ κανόνι δὲν θὰ παύσῃ νὰ κανονιοβολῇ ὅλην τὴν νύκτα ;». Τῷ ἀπήντησα ὅτι, «ἐφ' ὅσον ἡ πόλις καὶ ὁ στρατὸς δὲν παραδίδεται, ἡμεῖς θὰ ἐξακολουθοῦμεν ἐνεργοῦντες». Ὅλον ἐστενοχωρούμενος, ὁ ἀνεψιὸς μοι λέγει ἐπὶ τέλους : «Μ' αὐτὸ τὸ κανόνι, δὲν ἔμπορεῖ νὰ σταματήσῃ ;». Ἐμειδίασα ἑλαφρῶς καὶ τῷ εἶπον : «Ἐφ' ὅσον δὲν ὑποκύπτετε εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ Ἀρχηγοῦ μου, τὸ κανόνι δὲν θὰ σταματήσῃ». — «Καὶ ἐὰν δεχθῶμεν τοὺς ὄρους σας, ἔμπορεῖ νὰ σταματήσῃ τὸ κανόνι ;» μοὺ ἀπαντᾷ ἐκεῖνος. — «Βεβαίως, λέγω ἐγώ, ἐὰν λάβω τὴν διαβεβαίωσίν σου ἐπὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὄρων ἡμῶν, διατάσσω ἀμέσως νὰ σταματήσῃ τὸ κανόνι». Καὶ ὡσεὶ κατεχόμενος ὑπὸ σφοδροῦ ἐφιάλτου μοι λέγει : «Δεχόμεθα, ἀλλὰ νὰ παύσῃ ἀμέσως τὸ κανόνι». Κατεστρώσαμεν τὴν συμφωνίαν μας καὶ ἀμέσως ἔστειλα εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ Συνταγματάρχην κ.Λ. Παρρασκυόπουλον, διαμένοντα εἰς γειτονικὴν τινὰ σκηνὴν, σημεῖωμα παρακαλῶν αὐτὸν νὰ διατάξῃ ἀμέσως τὴν παῦσιν τοῦ πυρός. Ὅταν ὁ ἀνεψιὸς ἐβεβαίωθη ὅτι τὸ κανόνι ἔσταμάτησε, συνέρχεται, ἀνακτᾷ τὴν ἡρεμίαν του καὶ προθυμοποιεῖται νὰ στείλῃ σημεῖωμα εἰς Ἰωάννινα ἀγγέλλων τὰ συμφωνηθέντα. Τὸν ἀνεψιὸν διέταξα νὰ κρατηθῇ ὡς ὄμηρος, μέχρις οὗ τὴν πρωτὴν βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὄρων. Πράγματι δὲ ἅμα τῇ ἔω αἱ προφυλακαὶ μας, αἵτινες εἶχον ἐγκαίρως εἰδοποιηθῆ, εἶδον νὰ ὑψώνονται ἀπέναντί των καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως λευκαὶ σημαῖαι.

Τὴν πέμπτην πρωΐνῃν, ἀφ' οὗ εἶχον διεκπεραιώσει τὸ ζήτημα τῶν κηρύκων, μετέβην εἰς τὸ παρακείμενον χάνι τοῦ Ἐμὶν Ἀγᾶ, ὅπου διενυκτέρευε ὁ Διάδοχος. Τὸν ἐξύπνησα καὶ τῷ ἀνέφρον τὰ συμβάντα. Ἐζήτησα τὰς ἀποφάσεις του καὶ μετέβην εἰς τὸ παράπηγμά μου διὰ νὰ φροντίσω διὰ τὴν ἐκδοσὶν τῶν σχετικῶν διαταγῶν διὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Ἰωάννινα, πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως καὶ πραγματοποιήσιν τῆς παραδόσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἡ εἴσοδος τοῦ Διαδόχου εἰς Ἰωάννινα ἐτελέσθη πανηγυρικῶς τὴν ἐπομένην.

ΕΦΙΛΟΔΟΞΗΣΕ Ν° ΑΠΟΚΛΗΘΗ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΣ

Όταν ὁ Διάδοχος εὐρίσκετο εἰς Ἰωάννινα κατὰ τὸ 1913, προσήρχοντο πρὸ αὐτοῦ διάφοροι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἡπείρου. Τὸν προσηγόρευον καὶ τὸν ἐπευφήμουν. Ὅπου καὶ ἂν ἐπήγαινε, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς λατρείας. Πάντες, κόλακες καὶ μὴ, σημερινοὶ φίλοι ἢ ἐχθροί, Βενιζελικοὶ καὶ ἀντίθετοι, τὸν ἐξύμουν κατὰ τρόπον πολλάκις ὑπερβαίνοντα τὰ ἐπιτροπέμενα διὰ θνητὸν ἄνθρωπον. Ὁ Διάδοχος ἐδέχετο τὰ θυμιάματα, τοὺς ἐπαίνους καὶ τὰς ἐπευφημίας μετὰ γαλήνης, ἄνευ ἐπάρασεως. Ἦτο πάντοτε ὁ ἴδιος. Μετριόφρων, ταπεινός, μὴ μεγαλαυχῶν διὰ τὰ στρατιωτικὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, οὐδέποτε ἐπαιρόμενος διὰ τὴν νίκην. Ἡὐχαριστεῖτο βλέπων τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν εὐχαριστημένον ἀπὸ τῆν δρᾶσιν τοῦ στρατοῦ του, διὰ τὸν ὁποῖον ἦτο ὑπερήφανος. Τόσην εἶχεν πεποιθήσιν εἰς τὸν στρατὸν του, ὥστε μίαν ἡμέραν, ὅτε ἐφθασαν μέχρις αὐτοῦ αἱ ἀπειλαὶ καὶ αἱ ἀντιδράσεις κάποιας ξένης Δυνάμεως, προφανῶς μὴ εὐχαριστημένης διὰ τὰς ἐν τῇ Βαλκανικῇ νίκας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὸν ἤκουσα νὰ λέγῃ: «Δὲν ἔρχονται νὰ πολεμήσουν ἐναντίον μας; Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ τοὺς δώσῃ ἓνα πολὺ καλὸ μάθημα».

Καὶ ὅχι μόνον δὲν ἐμεγαλαύχησε διὰ τὰς νίκας, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐφαίνετο κάπως στενοχωρημένος καὶ μετὰ δυσφορίας ἐδέχετο τ' ἄφθονα συγχαρητήρια τῶν ἀξιοματικῶν καὶ πολιτικῶν. Ἦτο γαλήνιος καὶ ἡσυχος. Ἄλλ' ἐνῶ ἐφαίνετο ἡσυχος, ἐνδομύχως ἦτο ἀνήσυχος διὰ τὰ μέλλοντα γενέσθαι. Ἐνῶ τὸν συνεγαίροντο οἱ πολλοί, αὐτὸς ἐφαίνετο ἔχων τὴν διάνοιάν του ἐστραμμένην ἄλλοῦ. Μίαν ἡμέραν, ἐνῶ ἐπανήρχετο ἀπὸ τινος δεξιῶσιν, διότι ἔγιναν τότε πολλαὶ καὶ εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἀκόμη συναγωγὴν καὶ εἰς τὸ τουρκικὸν τέμενος, μοῦ λέγει ὅταν ἤκουοντο αἱ ἰαχαὶ καὶ ἐπευφημίαι τοῦ πλήθους: «Θὰ μπορέσω νὰ τοὺς κάμω νὰ μὲ ποῦν «Βουλγαροκτόνον»; Αὐτὴ ἦτο ἡ ἐνδόμυχος ἐπιθυμία του, αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ Βαλγαρικοῦ κινδύνου ἐτάρασσε τὴν καρδίαν του. Τοὺς Βουλγάρους ἤθελε νὰ νικήσῃ καὶ ὑποτάξῃ.

ΠΩΣ ΕΜΑΘΕΝ Ο ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΤΗΝ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΝ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὸ γραφεῖον μου ἐν Ἰωαννίνοις, ἐργαζόμενος διὰ τὴν παρασκευὴν τῆς μεταβάσεως τοῦ Διαδόχου εἰς Ἀργυρόκαστρον, ἔρχεται πρὸς με ὁ παρὰ τῷ Ἐπιτελείῳ τῆς Στρατιᾶς διευθυντῆς τῆς τηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας κ. Λ. Λεουτάρης καὶ μοι λέγει, ὅτι εἶχε πληροφορίαν ἀπὸ τὸν τηλεγραφητὴν Λαρίσης κ. Δούσην ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην διήρχετο τηλεγράφημα τοῦ ὑποστρατήγου κ. Ἀγαμ. Πάλλη ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κυβέρνησιν ὁμιλοῦντος περὶ ἀποπειρας δολοφονίας τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, γενομένην εἰς Θεσσαλονίκην τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καὶ μ' ἠρώτα τι ἔπρεπε νὰ κάμη. Κατάπληκτος καὶ περίλυπος μεταβαίνω μετὰ τοῦ κ. Λεουτάρη εἰς τὸ τηλεγραφεῖον τῆς πόλεως καὶ ἐζήτησα νὰ ἔλθω εἰς συνεννόησιν μετὰ τὴν Λάρισαν. Πράγματι δὲν ἐβράδυνα νὰ μάθω τὴν ἀποτροπαιὸν ἀλήθειαν. Ἐσκέφθην ὅτι δὲν εἶχον καιρὸν νὰ χύσω καὶ ὅτι ἔπρεπε ἀμέσως νὰ μάθῃ τὸ γεγονός ὁ Διάδοχος. Σπεύδω λοιπὸν εἰς τὴν κατοικίαν του καὶ τὸν συναντῶ κατερχόμενον τὴν ἐσωτερικὴν κλίμακα καὶ ἐτοιμαζόμενον νὰ μεταβῇ εἰς ἐσπερινὴν ἐπίσκεψιν πρὸ τοῦ δείπνου τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας τοῦ Γεωργίου. Τῷ λέγω, τεταραγμένος βέβαια, «ἄς ἀνεβούμε ἐπάνω, Ὑψηλότατε.» «Τὶ τρέχει;» μοῦ ἀπαντᾷ. «Κάτι πολὺ σπουδαῖον Ὑψηλότατε.» Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν ὑποδοχῆς, τῷ λέγω: «Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔλαβον μίαν πολὺ λυπηρὰν εἶδησιν». Ἐταράχθη καὶ μετ' ὀλίγον προσβλέπων με ἀτενῶς καὶ θέλων νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀδόκητον ταραχὴν μου μοι λέγει: «Ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην;» ὡσὰν νὰ εἶχε κάποιο προαίσθημα. «Μάλιστα, Ὑψηλότατε» ἀπήντησα καὶ τῷ ἀνεκοίνωσα τὰ ὅσα ἐκ Λαρίσης ἔμαθον. Συνεκινήθη πολὺ, ἔκλαυσε καὶ ἔμεινε σιωπηλός. Μετ' ὀλίγον ἠγέρθη διὰ ν' ἀναχωρήσῃ καὶ τότε τῷ εἶπον: «Ὅχι, Ὑψηλότατε, μὴ ἐξέλθετε, μένατε ἐδῶ». Ἦθελε νὰ μεταβῇ παρὰ τῇ πριγκηπίσση Μαρίᾳ διὰ νὰ ἀκούσῃ λόγους παρηγορίας καὶ νὰ εἴπῃ τὸν πόνον του. Ἐμεινε πρᾶγματι, καὶ ἐγὼ ἔσπευσα παρὰ τῇ πριγκηπίσση καί, ἀφ' οὗ τῆς ἀνεκοίνωσα τὴν θλιβεράν εἶδησιν, τῇ ἐσύστησα νὰ μεταβῇ παρὰ τῷ ἀνδραδέλφῳ

της και ἐγὼ μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον μου διὰ νὰ λάβω τὰ κατάλληλα μέτρα εἰς τὴν περίστασιν. Καθ' ὄλην τὴν νύκτα παρερεσκευάσαμεν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ νέου Βασιλέως δι' Ἀθήνας, διότι τὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ ὅπως, ἕνεκα τῆς ἀνὰ τὸ Ἰόνιον παρουσίας τοῦ «Χαμηδιέ», τὸ ταξίδιον ἀσφαλισθῇ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀπεφασίσθη ἡ μέχρι Κρουονερίου διὰ ξηρᾶς μεταβάσεις.

Τὴν πρωΐαν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βασιλέως συνῆλθον εἰς τὴν κατοικίαν αὐτοῦ πάντες οἱ ἐν Ἰωαννίνοις ἀνώτατοι καὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ὅπως τὸν συλλυπηθῶσι καὶ συγχαρῶσι. Παρίσταντο ἐκεῖ καὶ τρεῖς κυρίαί, αἱ κ.κ. Δούσμανη, Καλλίνσκη καὶ Σταῖκου. Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν τῆς ἀναχωρήσεως κατῆλθεν ἐκ τοῦ ἄνω δωματίου ὁ Βασιλεὺς συγκεκινημένος καὶ ὠχρὸς καὶ ἐχαιρέτισε διὰ χειραψίας πάντας τοὺς παρευρισκομένους ἐν βαθυτάτῃ σιγῇ καὶ πένθει. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ χαιρετισμοῦ προελθὼν εἰς τὸ μέσον ἀνέκραξα «*Ζήτω ὁ Βασιλεὺς!*» καὶ οἱ παρευρισκόμενοι μὲ θέρμην καὶ ἀγάπην ἐλευφήμησαν αὐτόν. Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη, ἐν μέσῳ τοῦ στρατοῦ του, ἀνακήρυξις τοῦ Κωνσταντίνου ὡς Βασιλέως. Οὗτος ἀνεχώρησεν ἀμέσως διὰ Κρουονερίου εἰς Ἀθήνας.

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΕΩΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1913

Ὅπως ἀναφέραμεν προηγουμένως, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως Γεωργίου, τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Βασιλέως ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις. Οἱ Τοῦρκοι στρατηγοὶ αἰχμάλωτοι πολέμου μετεφέρθησαν εἰς Ἀθήνας καὶ κατόπιν εἰς Κηφισιάν εἰς τὸ «Μέγα Ξενοδοχεῖον» Μελά. Μετὰ τοῦ Ἑσσάτ πασσᾶ εἰχόμεν συνδεθῆ διὰ γνωριμίας λίαν φιλικῆς. Ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς ὠμίλει τὴν Ἑλληνικὴν σχεδὸν ἀπαισίτως, τὸ μόνον δὲ γλωσσικὸν λάθος τὸ ὁποῖον ἔκαμνε ἐκ συστήματος ἦτο νὰ λέγει «γρουνίζω» ἀντὶ «γνωρίζω». Ἦτο ψύχραιμος, εὐγενὴς τοὺς τρόπους καὶ ἐνέπνεε πολλὴν ἐμπιστοσύνην τὸ εὐπροσέγορον τοῦ ὕψους του. Περισσότερον ἐμοῦ εἶχε συνδεθῆ μετὰ τοῦ πασσᾶ ὁ ἀειμνηστος φίλος μου Ἄγ. Τυπάλδος Φορέστης, πρώην Γενικὸς

Πρόξενος ἐν Ἰωαννίνοις. Τὸν εἶχον εὖρει εἰς τὸ Στρατηγεῖον τῆς Ἠπείρου· εἰς αὐτὸ μετὰ τοῦ κ. Σ. Σίμου, τοῦ τότε διευθυντοῦ τῆς «Πατρίδος», ἦσαν πολιτικοὶ σύμβουλοι τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου. Ὅταν ἔφθασεν εἰς Φιλιππιάδα ὁ Διάδοχος, ἐθεώρησε ὡς περισεύουσαν τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν καὶ ἐκράτησε εἰς τὸ Στρατηγεῖον μόνον τὸν δημόσιον ὑπάλληλον Φορέστην διὰ τὰς ἐπὶ τῆς χώρας καὶ τῶν προσώπων πληροφορίας. Τὸν Φορέστην εἶχον ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ καί, ὅταν ἐπανήλθομεν εἰς Ἀθήνας, τότε ἐσκέφθην νὰ προβῶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῆς Τουρκίας μέσῳ τοῦ Ἐσσάτ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ Φορέστης ἦλθεν καὶ μοῦ εἶπεν, ὅτι ὁ Ἐσσάτ ἐσυμφώνει μὲ τὴν γνώμην μου, διότι ἔβλεπεν ὅτι τὰ δύο κράτη Ἑλλάς καὶ Τουρκία ἔπρεπε νὰ διαβιώσωσι ἐν εἰρήνῃ καὶ φιλίᾳ, διότι εἶχον κοινὰ συμφέροντα καὶ μὴ ἔχοντα πλέον κοινὰ σύνορα δὲν εἶχον καὶ λόγους προστριβῆς καὶ συγκρούσεων. Ἐπρότεινε δὲ νὰ ἐνεργήσωμεν ἀπὸ κοινοῦ ὅπως ἐπιτύχωμεν νὰ ἔλθωσι αἱ Κυβερνήσεις τοῦ τόπου μας εἰς συνεννόησιν. Αὐτὸς ἦτο φίλος τοῦ Ἐμβέρ καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θὰ εἰσηκούετο παρ' αὐτῷ, ἂν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διεπνέετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν αἰσθημάτων. Ἐσυστήθησα μὲ τὸν Φορέστην τὸ ζήτημα καὶ ἔπειτα ὠμίλησα καὶ μὲ τὸν Ἐσσάτ. Ὅταν εἶδον ὅτι ἡ πρότασις εἶχε κάποιαν σοβαρότητα, μετέβην παρὰ τῷ κ. Βενιζέλῳ καὶ ἀνεκοίνωσα αὐτῷ τὰ τῶν συνεννοήσεων, ὅπως αὐτὸς ὡς Πρωθυπουργὸς τοῦ Κράτους ἐπιληφθῆ τοῦ ζητήματος καὶ ἀποφασίσῃ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ κ. Βενιζέλος μοι ἀπήντησε ὅτι τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι τῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναμιγνύωνται οἱ στρατιωτικοί. Εὐρῆκα ὄρθην τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ εἰδοποίησα τὸν Ἐσσάτ πασσάν ὅτι δὲν ἠμπορῶ νὰ προχωρήσω εἰς τὰς ἀρξαμένας συνεννοήσεις καὶ ὅτι πρέπει νὰ θεωρήσῃ τὰς προσπαθείας μας ὡς ματαιωθείσας.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας, μίαν νύκτια τῆς ἀνοιξέως, μετὰ τὸν δεῖπνον λαμβάνω τηλεφώνημα ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Α. Κορομηλᾶν, ὅστις μὲ παρακάλεσε νὰ μεταβῶ ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν του ὅπου μὲ ἀνέμενεν αὐτὸς καὶ ὁ κ. Βενιζέλος δι' ἐπείγουσαν ὑπόθεσιν. Ἐσπευσα καὶ μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ὑπουργοῦ. Εὐρῆκα καὶ τοὺς δύο ἀναμένοντάς με. Τότε ὁ Πρόεδρος τοῦ

Ἐπισημοῦ Συμβουλίου μοῦ λέγει: «Ἐν Ἐπισημοῦ Συμβουλίῳ ἀπεφασίσαμεν νὰ συνεχίσωμεν τὰς ἀρξαμένας παρ' ὑμῶν μετὰ τοῦ Ἐπιστάτου πασσαῦ ὁμιλίας καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ μεταβῆτε ἀμέσως τώρα νὰ τὸν εὗρητε καὶ νὰ συνεννοηθῆτε ὅπως ἀναλάβη τὴν συνεννόησιν μετὰ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ἦτο πλέον δεκάτῃ τῆς νυκτός, ὃ Ἐπιστάτου εὗρίσκετο ἐν Κηφισσίῳ, διέμενον εἰς ξενοδοχεῖον, ἢ ἐκεῖ δὲ ἀπρόοπτος καὶ αἰφνίδιος ἐμφάνισίς μου θὰ ἐφαίνετο ἂν ὄχι τι πλεότερον, ἀλλὰ ὡς ἀκαιρος καὶ περίεργος. Ἐπρεπε ὁμως νὰ ἐκτελέσω τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀνεχώρησα ἀμέσως διὰ Κηφισσίαν.

Καθ' ὁδὸν κατέστρωσα τὸ σχέδιον τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ ἐνεφανιζόμην εἰς τὸ ξενοδοχεῖον. Μόλις ἔφθασα ἐκεῖ, εὗρήκα τὸν φρουρὸν χωροφύλακα καὶ διέταξα νὰ ἐμφανισθῇ ἀμέσως ἐνώπιόν μου ὁ ἀστυνόμος Κηφισσίας. Μετ' ὀλίγα λεπτά παρουσιάζεται οὗτος κάπως τεταραγμένος. Τῷ λέγω μὲ ὕψος ἀστυερῶν: «Πῶς φρουρεῖτε τοὺς αἰχμαλώτους; Δὲν βλέπω καμμίαν φύλαξιν καὶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔλαβον πληροφορίας ὅτι σχεδιάζον νὰ δραπετεύσωσι». Ἐμεινε ἀναυδος πρὸ τῆς ἀπροόπτου εἰδήσεως. Τὸν διέταξα νὰ κάμῃ ἀνακρίσεις εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ ξενοδοχείου, ὅπως ἀνακαλύψῃ τι συμβαίνει. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγὼ εἰσηλθὼν εἰς τὸ περίπτερον, ὅπου διέμενον ὁ Ἐπιστάτου πασσαῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Βεχίπ βέη. Ἦναγκάσθη νὰ εἶπω εἰς τὸν πασσαῦν τὰς ἐνεργείας μου παρὰ τῷ ἀστυνομῷ, διότι δὲν ἤθελον νὰ ὑλοπευθῆ τι περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπεσκεπτόμην τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους. Τοῦ ἐξήτησα συγγνώμην δι' ἐνδεχομένην ἐνόχλησιν τὴν ὁποίαν πιθανὸν νὰ τῷ ἔκαμνε ἢ ὑπηρεσία τοῦ ξενοδοχείου καὶ τῷ ἀπεκάλυψα τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεώς μου. Ἦνχαριστήθη πολὺ καὶ ἐμείναμεν σύμφωνοι ὅτι ἔπρεπε νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἀδελφός του ὅπως ὁμιλήσῃ μετὰ τοῦ Ἐμβέρ. Ἦ σύρραξις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Βουλγαρίας ἀφ' ἑτέρου ἐθεωρεῖτο ὡς βεβία παρ' ὄλων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ Ἐπιστάτου ἤθελεν ἀπὸ ἡμᾶς νὰ πείσωμεν τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀθράκης νὰ μὴ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν. Διὰ τοὺς ἄλλους ὄρους τῆς πολιτικῆς συνθήκης μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας δὲν ὁμιλήσαμεν, διότι τοῦτο ἦτο ἔργον τῶν δύο κυβερνήσεων. Ὁ Βεχίπ ἠναγκάσθη τρεῖς νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινού-

πολιν, τρίς κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα ἐπάνοδόν του εἶχε συν-
ομολογηθῆ κάποια ἐκεχειρία μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν Τούρκων, καὶ
ὅμως ἐπανῆλθεν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν. Αὐτὸς ἦτο ὁ διάμεσος μετα-
ξὺ τῶν δύο Κυβερνήσεων. Ἐγώ, ἄμα ὡς τοῦ ζητήματος ἐπελήφθη
ἡ Κυβέρνησις, παρεμέρισα καὶ δὲν γνωρίζω τὰ τῶν διαπραγμα-
τεύσεων.

Ὁ Βεχίπ ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν μὲ φύλλον πορείας ὑπογε-
γραμμένον παρ' ἐμοῦ. Εἰς Χαλκίδα ἀναγνωρισθεὶς συνελήφθη
ὡς δραπέτης παρὰ τοῦ ἐκεῖ φρουραρχείου καὶ ἐχρηιάσθη-
ἡ ἐπέμβασίς μου διὰ νὰ μὴ ἔλῃ ἄλλας συνεπείας, Ὅταν κα-
τόπιν ὁ κ. Βενιζέλος μὲ διέταξε ν' ἀναχωρήσω διὰ Θεσσαλονί-
κην, εἶχεν ἀφήσει ἐδῶ τὸν Φορέστιν, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς σύν-
δεσμος μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεώς μας καὶ τοῦ Ἐσσάτ πασσᾶ.
Μίαν ἡμέραν, εὐρισκόμενος ἐν Θεσσαλονίκη βλέπω ἐμφανιζόμε-
νον τὸν Φορέστιν κομιστὴν ἐπιστολῆς τοῦ Ἐσσάτ πασσᾶ πρὸς
ἐμέ. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ὁ Τούρκος στρατηγὸς μοὶ παρεπονεῖτο
διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς «πολιτικούς» καὶ
ἐξῆτει νὰ ἐπανέλθω εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἐξακολουθήσωσι αἱ ὀμι-
λίαι καὶ ἐπιτευχθῇ ἡ συνομολόγησις τῆς συνθήκης. Ἀλλὰ τὴν
ἐποχὴν ἐκείνην οἱ συμμαχικοὶ μας δεσμοὶ μετὰ τῆς Βουλγαρίας
εἶχον τόσον πολὺ στενεύσει, μέχρι διαρρήξεως αὐτῶν, καὶ ἐπομέ-
νως ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀφήσω τὴν Θεσσαλονικὴν. Ὁ Φορέ-
στις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν, ἡ
σύμβασις δὲν συνωμολογήθη. Καὶ ὅμως θὰ ἦτο ἀναγκαῖα ἡ συ-
νομολόγησις τῆς συμβάσεως αὐτῆς τότε, ὅποτε ἡ Τουρκία εἶχε ἀνάγ-
κην τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον ἡ Τουρκία ἔμεινε
ἐλευθέρη καὶ ἐπανέκτησε τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην, δι' εἰρηνικῆς
σχεδὸν προελάσεως ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Τσατάλτζας, ἐκδιώξασα
τοὺς ὀλίγους Βουλγάρους, καὶ ἐπειδὴ τὴν κατάκτησιν ταύτην, τὴν
ὅποίαν ὄφειλε εἰς τὴν ἦτταν τῶν Βουλγάρων παρ' ἡμῶν, ἐξετέ-
λεσε ἄνευ τῆς συνδρομῆς μας, δὲν ἀνεγνώρισε πρὸς ἡμᾶς οὐδε-
μίαν ὑποχρέωσιν.

Βεβαίως ἐὰν συνωμολογεῖτο ἡ σχεδιασθεῖσα σύμβασις, οὔτε
τὰ συμβάντα τοῦ Σεπτεμβρίου 1913 θὰ ἐλάμβανον χώραν, οὔτε
θὰ εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπογράψωμεν τὴν συνθήκην
τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἔκτοτε θὰ ἀνεγνωρίζετο ἡ κατοχὴ μας ἐπὶ τῶν
νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους

Ἐπειδὴ ἐθεώρουν ὅτι ἡ ἐνέργειά μου αὕτη ἦτο ἐπωφελὴς διὰ τὴν Ἑλλάδα, παρεκάλεσα τοὺς δύο ἀδελφοὺς Ἐσσάτ πασσάν καὶ Βεχίπ βέην νὰ μοὶ ἐκθέσωσιν ἐγγράφως τὰ τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν. Οὗτοι εὐχαρίστως μοὶ ἔδωσαν τὴν ἀπάντησίν των τουρκιστί. Παραθέτω δὲ ἐν μεταφράσει τὴν τότε ἀποσταλεῖσαν μοὶ ἐπιστολήν.

«Διαρκοῦντος τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου τοῦ 1912—1913 εὐρισκόμεθα ἐν Κηφισίῳ, εἰς τὸ ξενοδοχεῖον Μελαῖ, ὡς αἰχμάλωτοὶ πόλεμον, κατόπιν τῆς πτώσεώς τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡμέραν τινὰ μᾶς ἐπεσκέφθη ὁ κ. Φορέστης, τὸν ὁποῖον εἶχομεν γνωρίσει, ὡς γενικὸν πρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἰωαννίνοις. Μετὰ τὰς συνήθεις φράσεις, μᾶς ἐδήλωσεν ὅτι ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου κ. Δούσμανη διὰ νὰ συνομιλήσῃ μεθ' ἡμῶν ἐπὶ σοβαρῶν τινῶν ζητημάτων. Ἀπηντήσαμεν ὅτι, προκειμένου περὶ τῶν ἰδιαιτέρων καὶ τῶν γενικῶν ἀμοιβαίων συμφερόντων τῶν δύο μερῶν, θὰ ἤμεθα διατεθειμένοι νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς ἐπίτευξίν των μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μας καὶ πέραν ἀκόμη τῶν δυνάμεών μας. Ὁ κ. Φορέστης τότε συνώψισε ὡς ἑξῆς τὰς πολυτιμοτάτας καὶ πατριωτικὰς σκέψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου :

«Αἱ φιλοδοξίαι τῶν Βουλγάρων καὶ αἱ ὀσημέραι ἐκδηλούμεναι ἐποφθαλμιάσεις, τὰς ὁποίας διατρέφουν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ὅρους καὶ τὰς διατάξεις τῆς συμμαχίας, θὰ δημιουργήσουν θᾶπτον ἢ βράδιον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας χάσμα, τοῦ ὁποίου θὰ καταστῆ δύσκολος ἢ γεφύρωσις. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἡ διάστασις αὕτη φαίνεται ὅτι ὠρισμένως θ' ἀπολήξῃ εἰς πόλεμον, παρ' ὅλας τὰς ἀγαθὰς ἡμῶν διαθέσεις. Ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἔτοιμη διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον καὶ παρεσκευασμένη νὰ περιφρουρήσῃ διὰ τῶν ἰδίων της ὄπλων τὰ κεκτημένα καὶ ἀνεγνωρισμένα δικαιώματά της. Δεδομένου ὅμως ὅτι οὐδεὶς πλέον λόγος ἀπέμεινε, δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ ἔριδας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ὅτι ἔξ ἄλλου τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἀπροσώπων Κυβερνήσεων εὐρίσκονται ἔξ ἴσου ἐκτεθειμένα εἰς τὸν ἐκ Βορρᾶ κίνδυνον, ὅτι δὲ τέλος τὰ ζωτικὰ ταῦτα ἀμοιβαῖα συμφέροντα εἶναι τόσον κοινά, ὥστε νὰ μὴ ἐπιδέχωνται διαστολήν, ἐπιβάλλεται εἰς τὴν Τουρκίαν ὅπως ἐπιδείξῃ μέγα ἐνδιαφέρον διὰ πάντα

τὰ μέτρα τὰ μέλλοντα νὰ ληφθῶσι παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ συμμετάσχη καὶ ἐνεργῶς εἰς αὐτά. Θεωρεῖ ὅθεν ἐπιβεβλημένην τὴν ταχυτάτην σύναψιν στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς συμφωνίας μὲ βάσιν τὴν δημιουργίαν ἐνὸς ἰσχυροῦ σώματος στρατοῦ, τὸ ὁποῖον θ' ἀπαρτισθῆ ἀπὸ τοὺς ἐν Ἑλλάδι εὐρισκομένους ὑπὸ τὴν ιδιότητα αἰχμαλώτων πολέμου ὑπερπληκοντακισχιλίους τούρκους στρατιώτας, διοικουμένους ἀπὸ τοὺς ἱκανοὺς ἀξιωματικούς των καὶ ἐξοπλιζομένους διὰ τῶν κυριευθέντων τηλεβόλων, ὄπλων καὶ παντὸς εἶδους πυρομαχικῶν καὶ πολεμοφοδίων. Τὸ ἐν λόγῳ σῶμα στρατοῦ θὰ συνεργάζεται μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Στρυμόνος. Τὰ ἑδάφη τὰ ὁποῖα θ' ἀνακτήσῃ ἀνατολικῶς τοῦ Νέστου ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, θὰ περιέλθουν εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὁ Νέστος θ' ἀποτελέσῃ τὸ κοινὸν σύνορον μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Ἐν περιπτώσει λοιπὸν καθ' ἣν ἡ πρότασις αὕτη γίνῃ δεκτὴ καὶ παρὰ τῆς Τουρκίας, φρονεῖ ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἐπείγουσα σύναψις εἰρήνης, διὰ νὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμφεφωνημένων».

Τὴν πρότασιν ταύτην, τὴν τόσον ὀρθὴν ὅσον καὶ σύμφωνον πρὸς τὰ ζωτικὰ καὶ τὰ μελλοντικὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ἤκουσαμεν μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως καὶ τὴν διεβίβάσαμεν ἀμέσως εἰς τὴν Κυβερνήσιν μας.

Μετὰ πάροδον πέντε ἡμερῶν ἦλθεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου διεμέναμεν, ὁ κ. Βενιζέλος καὶ ἐγενεμάτισεν εἰς μίαν γωνίαν τῆς αἰθούσης.

Μετὰ τὸ δεῖπνον ἐξεδήλωσεν ἐμμέσως τὴν ἐπιθυμίαν νὰ συνομιλήσῃ μεθ' ἡμῶν. Ἐδέχθημεν εὐχαρίστως καὶ μεθ' ὑπερηφανείας τὴν πρόσκλησιν καὶ συνωμιλήσαμεν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐπανέλαβε τὰς ὡς ἄνω ἀντιλήψεις τοῦ κ. Δούσιμη ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἰδιαιτέραν του φρασεολογίαν.

Τῷ ἑδηλώσαμεν ὅτι πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς ἐξόχου αὐτῆς ἰδέας, τὴν ὁποῖαν θερμοτάτα ἐπεκροτοῦμεν, ἐπεβάλλετο ὅπως εἰς ἕξ ἡμῶν μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐπεδοκίμασε τὴν σκέψιν μας αὐτὴν καὶ τὴν ἐπαύριον ὁ Βεχιπ βέης (νῦν πασᾶς) ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπανῆλθε δὲ εἰς Ἀθήνας κομιστῆς πληρεξουσίων, δι' ὧν ἀνετίθετο εἰς

912 - 913 بالقائه می رسد (یازدهم) خلافت او فتنه صومرا اسیر عرب صفید (الریسیه)
(م ۹۰۵) آورده به بنی نوری

برگردد ، یازدهم یونان قونستولوسفند ایمنه طایفه یونان مویسوا (نورده سی) برای زیارت کلدی
و معناد اولاد بیانند صومرا و هم به سال هفدهم کوردشلا اوزره ارلامه جری شیسی مویس
(دوسمیس) طرفند کوندردین سویلی . طرفندل منافع مقابله خصمیه و همی استوفه
ایده جلا خصمیهان ایوبه قدیم و هم قیزک مساعده سی بدله کچرک میانینه خصوصه حاضر
اولدیزی سویلرک . مویسوا (نورده سی) ، ارلامه جری شیسی بلا تجمعی و همی و اولاد
مطالعائی شود و اولدیزی ایلی

بلغارک اعظام و نظر اتفاقیه مشهوره اولدیده سده کوی طول املاک و نوندن کورد بنقره
باشلیابه منادی همی سی ارجح یونانستانه اولدیندستانه آره سن کوری قوری مویسوا اولدیده
برمنج احداث ایده جلدی . غایه مانی کیاب بولرکینک سوده خلوص نیت و همی کورد رضا
عرب غیر اولدیمی قطع کی کوردنله در . یونانستانه هر حال و احتمال قارنو آماره و همی
جریم و نسی اوز سلاجه مانی نظیر ایسا اولدیده برابر حالان توری اولدیندستان
آره سن لغت کوی ایده وای موجب اولدیده سوره بر سب قالماسه و لایسیا حکومتینک
شماره قارنو ضامفی عینی تهید الله بولمقله منافع عالیه عشره کورد بر بندن کورد قور
ایده سی حال کی بریزن گرفت اولدی یونانستانه طرفند بلغارستانه قارنو اتحاد اولدیده
کوردلیو ترابره توریانله بولرکیند اولدیده معادله استرانی استلرام اولدیده در

یونانستانه امیر عقیدت بهمانه الی علی تجاوز تورک مسکرمه دیوبند و نوبتند ایسه جمله
 کسبت و کیفیت بهمانه ضابطه و اعتماد اولاد غویب اقلک و هر نوع مالزم و دهانته
 حیریه در بالا مستحاره تحویلی بر قول اردو نلا سیدم (سزوما) قره مویدل مشرفه
 یونان اردو سید توحید حیرت ایدرک استعمال ایسه جلی یعنی (سزوما) قره مویدل
 مشرفه بلقا کرده استرژاد ایدر جلی از جمله نورلیام قالمی دسزوما قره مویدل
 یونانستانه ایدر نورلیام سینه حدود مشترکی تشکیل آیمه اسکله مستقلاً عسکری
 و سیاسی را تحریف سریع عقدت لزوم خاطر : بناء علم یونانلیف نورلیام رو مظهر
 تصویب و قبول اولورس نظام اجراء آت باشموره اوزره معجزه بر صلح عقدت عالمه نوبتله
 رعایت محوری و بهمانه سلسله اولدیمی قدر نورلیاماره منابع عالمه مستقل سنه نوانوره ایسه آیمو
 نقلیتی بولک بر جمیع بلدلی ایترک و در حال مملکتوره بلددرک آره دنه سبه کونم تحسیر ایدر کم
 موسیو (ده نزه لوس) جنابلی ایماناً بله نغز اوغلی شریف بوسرک و اختتام بهمانه
 صلح اولورس سینه المشرای. بلده موکره کوروشلا اوزره بالواسطه افکار ایتدی
 ارزوی لملک مشرف و منظم قبول ایتدی و کوروشک موسیو در کسانیه ملاحظه آتدیسن
 عینی مآله و فقط کنه میره نمانه اوزره طرز واقعه ایل در میام جوریل
 لملک حرارت القیدر نغز بوفکر زریلا نوه دنه فعله جیغارش اکیوم بریزک استانبول
 کتبی لزوم قانع اولدیمیزی سولدرک موسیو و نزه لوس جنابلی بوفکر مزین مناسب
 و موافقه کوردی و ابرسی کونم و حسب بلا (سند و هجبت) استانبول کتبت و مقدمات
 عملی (ad referandum) صورتیه جیغارش استانبول ایله کنه سوزولدی
 ناطقه صدر جیغارش جانی آتیه عودت ایلدی صدر جیغارش موسیو و نزه لوس جنابلی
 نزدیک ایدرک و همانه اونجه کنه میری و خارج نافرمانی (قور و میسر) ایل منالراته باشمورد
 بلا عینی و متمرکز فرزه جریانه ایتدی اولاد منالراته ایتدی بلا نایبلی استانبول بلددرک

در ارضای کرم مساعد خلیف ایزک . اور زمانه یونانستان صیغیسیه برو صیغیده کورده
 تورکیا رجال کلمه ای نتیجه مقرراتی تصور ایقله برابر ارضای مسند سلا (میدلی و ساقه)
 اطرارینه اماره کسطنطنیه معلومه ضمیمه امریه وردی
 یونانی موسیوه نزه لوس خنایله عرصه و تبلیغ ایزک . جودایا :
 یونانی اطرارینه اماره بر ارضی اولایه بر حلقه یونانستانه تصور ایقله مملکه و جازای اطرارینه
 مع التأسف بالقادر برینده اولایه مملکه سلا حلی مورته یونان افکار عمده ای تورکیا ایزک
 توجه وینا علیه یونان مملکتی بالقادره مجاریه بر طرفین تأیید کرم حرفه اندیکم اطرارینه اول
 اطرارینه یونانده بری بالقادر مملکتی ایقله مجاریه ایزک کی بوسفره مشترک مملکت
 اقتضا ایزک برینده حاکم مملکت اخذ نماید به مجبور خاله جعفرده طوری ما نرم دیدی
 وارنوه باید بود برینده خاله ایقله کتدی . مذاکراته بوجوه مملکت اولدی و
 موسیوه ساقه اماره آنفوسه کوردیلینز و اولایه یونانستانه بلغاریستانه ایله پایت
 کنده اوز سرحه استنار آلک

αὐτὸν καὶ τὸν Ἐσσάτ πασᾶν τὸ δικαίωμα νὰ συνάψῃ ad referendum τὴν προκαταρκτικὴν εἰρήνην. Ἐπεδώκαμεν τὰ πληρεξουσία μας εἰς τὸν κ. Βενιζέλον, ἀπὸ τῆς ἰδίας δὲ ἐσπέρας ἠρχίσασαμεν τὰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κορομηλά. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν ἐν πνεύματι εἰλικρινείας καὶ λίαν καρποφόρως, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῶν διεβιβάσθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν ἐζητήσαμεν τὴν ἄδειαν ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συμφωνίας.

Οἱ τότε κυβερνῶντες τὴν Τουρκίαν, θεωροῦντες τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος κρίσιμον, ἐνέκριναν μὲν τὰς συμφωνίας μας, μᾶς διέταξαν ὅμως νὰ ἐξαρτήσωμεν τὴν ὑπογραφὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀποδόσεως τῆς Μιτυλήνης καὶ τῆς Χίου.

Τὴν πρότασιν αὐτὴν ἀνεκοινώσαμεν εἰς τὸν κ. Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπήντησε :

«Εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τις ὅτι θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἐν Ἑλλάδι Κυβέρνησις, ἣτις θὰ ἐδέχετο τὴν ἀπόδοσιν τῶν νήσων. Λυποῦμαι διότι, ὅπως πρὸ τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου ἀπέβησαν δυστυχῶς μάταιαι αἱ προσπάθειάι μου πρὸς λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος διὰ τὴν μεταστροφὴν τῆς ἑλληνικῆς δημοσίας γνώμης ὑπὲρ τῆς Τουρκίας καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος κατὰ τὸν πόλεμον αὐτόν, τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῶν προτάσεών μου ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἣτις οὕτω μᾶς ἐξώθησεν εἰς τὴν συμμαχίαν πρὸς τὰ Βαλκανικὰ κράτη, τοιοῦτοτρόπως θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ λάβωμεν μέτρα ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν στάσιν τὴν ὑπαγορευομένην ἀπὸ τὰ κοινὰ μας συμφέροντα».

Κατόπιν τούτου, οὐδὲν πλέον ἀπέμενε νὰ γίνῃ. Αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν, ἡ δὲ Ἑλλάς, ὅπως εἶχεν εἰπῆ ὁ κ. Δούσμανης, ἀπέσπασε τὰς ἐπιδιώξεις της παρὰ τῆς Βουλγαρίας, στηριζομένη εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς ὄπλα.

Ἐσσάτ - Βεχίπ».

ΜΕΡΟΣ Δ΄.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ

Μετά τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως Γεωργίου, ὁ νέος Βασιλεὺς καὶ τὸ Στρατηγεῖον του ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε διορισθῆ ὡς Διάδοχος ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ κ. Βενιζέλου ὡς Ἀρχιστράτηγος καὶ ἐπομένως ἐδικαιολογεῖτο εἰς μίαν ἡμιερηνικὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν ἢ ἐγκατάστασις του ἐν Ἀθήναις. Ὅπως ἀνέπτυξα εἰς προηγουμένον σημείωμά μου, ὁ φόβος ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ὑπῆρχε πάντοτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Βασιλέως καὶ ἐμοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀμέσως, ὡς συνετελέσθη ἢ κατάληψις τῶν Ἰωαννίνων, ἡ μόνη ἡμῶν σκέψις ἦτο ἡ μεταφορὰ τοῦ στρατοῦ ἐξ Ἡπείρου καὶ ἡ συγκέντρωσις αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν. Αἱ διαταγαὶ τῆς μεταφορᾶς ἐπηκολούθησαν τὸ γεγονὸς τῆς καταλήψεως τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Ἡπείρου. Δὲν ἐδόθη καιρὸς εἰς τὸν στρατὸν Ἡπείρου ν' ἀναπανθῆ μετὰ τὴν κατάληψιν οὐδὲ νὰ ἐορτάσῃ τὰ ἐπινίκια. Αἱ Μεραρχίαι πᾶσαι, πλὴν τῆς ἐννάτης, τῆς Ἡπείρου ἐπικαλουμένης, διετάχθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Μακεδονίαν, ἄλλαι διὰ θαλάσσης καὶ ἄλλαι διὰ ξηρᾶς. Ἐνα Σύνταγμα τῆς πρώτης Μεραρχίας, τὸ ὁποῖον μετὰ πολλοῦ κόπου ἐπέισαμεν τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Βενιζέλου νὰ μᾶς παραχωρήσῃ, ἀντὶ τῆς συσταθείσης ὀλοκλήρου πρώτης Μεραρχίας, ἦν κατ' οὐδένα λόγον ἠθέλησε νὰ μᾶς στείλῃ εἰς Ἡπειρον πρὸς ἐνίσχυσιν, εἶχε μεταβῆ εἰς Βόλον θαλασσίως. Ἐκεῖθεν σιδηροδρομικῶς μετεφέρθη εἰς Καλαμπάκαν καὶ διὰ συνήθους ὀδικῆς πορείας διὰ Μετσόβου ἔφθασε ἔξωθεν τῶν Ἰωαννίνων ἀκρι-

βῶς τὴν ἡμέραν τῆς καταλήψεως αὐτῶν. Τὸ Σύνταγμα λοιπὸν αὐτὸ διατάχθη νὰ συνεχίσῃ τὴν πορείαν του πρὸς Ἄρταν καὶ Κόπραιναι καὶ ἐκεῖθεν θαλασσίως μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ δευτέρα Μεραρχία, ἐπειδὴ αἱ συγκεντρώσεις τῶν ἄλλων Μεραρχιῶν εἰς Κόπραιναι καὶ Πρέβεζαν δὲν ἐπέτρεπον αὐτῇ νὰ ἐπιβιβασθῇ τῶν πλοίων, διατάχθη νὰ συνοδεύσῃ τὴν ἐννάτην Μεραρχίαν, διαταχθεῖσαν νὰ προβῇ εἰς κατάληψιν τοῦ Ἀργυροκάστρου καὶ Προμετῆς καί, ἐὰν ἡ ἐπιχείρησις ἔβαινε καλῶς, νὰ σταματήσῃ εἰς Γεωργουτσάδες καὶ διὰ Δελβίνου νὰ μεταβῇ εἰς Ἁγίους Σαράντα, ἐνθα ἐπιβιβαζομένη ἐπὶ τῶν ἐκεῖ σταλέντων ἀτμοπλοίων νὰ μεταφερθῇ εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ τρίτη Μεραρχία Δαβιανοῦ, ἣτις εἶχε διαταχθῆ ὅπως ἀπὸ Κορυτσᾶς κατέλθῃ εἰς Ἡπειρον διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις, διατάχθη ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Κλεισούρας νὰ μεταβῇ εἰς Μακεδονίαν. Οὕτω, ἐνῶ τάχιστα συνετελέσθη ἡ κατάληψις τῆς Ἡπείρου ὀλοκλήρου, ὅσον μᾶς ἐπέτρεψε ὁ κ. Βενιζέλος νὰ καταλάβωμεν, διότι μᾶς ἀπηγορεύθη ἡ προχώρησις ἡμῶν μέχρι Αὐλῶνος, συνετελέετο ἐν συνεχείᾳ καὶ ἡ μεταφορὰ ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Μακεδονίαν. Ἡ ταχύτης αὐτῆ καὶ ἡ σπουδὴ πρὸς μεταφορὰν μᾶς ἐπέτρεψε νὰ μεταφερθῶμεν καὶ νὰ συγκεντρωθῶμεν εἰς Μακεδονίαν πρὸ τῶν Βουλγάρων, ἀψηχολημένων τότε εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ἐπιβράδυνσις ἡμῶν εἴτε εἰς τὴν διεκπεραίωσιν τῶν ἐν Ἡπείρῳ ἐπιχειρήσεων, εἴτε εἰς τὴν μεταφορὰν τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς Ἡπείρου εἰς Μακεδονίαν καὶ ταχύτερος τερματισμὸς τῆς κατὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπιχειρήσεως τῶν Σερβοβουλγάρων, ἤθελε ἴσως καταστήσει προβληματικὴν τὴν ἡμετέραν ἐν Μακεδονίᾳ συγκέντρωσιν, μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἡπειρωτικῆς ἐκστρατείας. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προβλέψει αὐτῇ, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἡμέτερος στρατὸς εἶχε μεταφερθῆ εἰς Ἡπειρον, εἶχον συγκεντρώσει πλείονας τῶν τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ μόνον. Διότι ἀσφαλῶς οἱ Βούλγαροι, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἐκτελέσωσιν ἀγῶνας δρόμου κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1912 ὅπως, ἐπωφελοῦμενοι τῶν ἡμετέρων κατὰ τοῦ Ταξιμ πασᾶ ἐπιτυχιῶν, εἰσέλθωσι μαζὶ μὲ ἡμᾶς εἰς Θεσσαλονίκην, δὲν θὰ μᾶς ἐπέτρεπον τὸν Μάρτιον τοῦ 1913

νά ἀποβιβασθῶμεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐπανακάμπτοντες ἐξ Ἡπείρου καὶ οὕτω θὰ ἐχάναμεν τὰ πλεονεκτήματα ἡμῶν, ἅτινα ἀπεκτήσαμεν διὰ τῆς ταχείας τοῦ τότε Διαδόχου προελάσεως καὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄμα τῇ ἐν Μακεδονίᾳ μεταφορᾷ τοῦ στρατοῦ ἡμῶν κατεγίναμεν διὰ τρίτην φορὰν εἰς τὴν ἀνασύνταξιν, ὄργάνωσιν καὶ ἀνεφοδιασμόν τοῦ στρατοῦ καθῶς καὶ εἰς τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ συγκέντρωσιν δι' ἐνδεχομένην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν. Κατὰ τὴν εἰς Ἡπειρον ἀπουσίαν τοῦ Βασιλέως, εἰς Μακεδονίαν εἶχομεν ἀφήσει δύο Μεραρχίας, τὴν πρώτην (Μανουσογιαννάκη) καὶ τὴν ἐβδόμην (Σωτήλη). Ὄταν ἀνέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἐξήτασα τὸ ζήτημα τῆς τοποθετήσεως τῶν δύο Μεραρχιῶν καὶ μοὶ παρουσίασε ἡ ὑπηρεσία χάριτην τῆς τοποθετήσεως τῶν μονάδων. Αἱ δύο Μεραρχίαι εἶχον διαμελισθῆ σχεδὸν καὶ αἱ μονάδες, μέχρι λόχου καὶ διμοιρίας, εἶχον τοποθετηθῆ ἀνὰ τὰ διάφορα χωρία τῆς Μακεδονίας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου τῆς λεγομένης διεισδύσεως. Ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶχε γίνεαι ὑπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Θεσσαλονίκης τῇ συμπράξει τῶν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν. Οἱ λόχοι μας καὶ αἱ διμοιρίαι μας ἦσαν ἀναμειγμένα μετὰ βουλγαρικῶν μονάδων. Σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἶχομεν συρράξεις καὶ ἐπεισόδια μεταξὺ συμμάχων. Τὰ γεγονότα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἄλλων χωρίων εἶναι ἀποδείξεις τῆς κακῆς ταύτης τοποθετήσεως τῶν σωμάτων. Ἐννοεῖται ὅτι ἀμέσως κατέστρεψα τὸ μετὰ τόσης φιλοκαλίας λεπτεπίλεπτον ἔργον καὶ διέταξα τὴν συγκέντρωσιν τῶν Μεραρχιῶν εἰς τὰς ὀρισθείσας ἔδρας τῶν.

Μίαν ἡμέρην καθ' ἣν ὡς συνήθως περὶ τὴν μεσημβρίαν, κατ' ἀξίωσιν τοῦ κ. Βενιζέλου, μετέβαινον ὅπως ἀναφέρω εἰς τὸν Βασιλέα τὰ ἐν τῷ στρατῷ συμβαίνοντα καὶ ὅπως λάβω τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, συνήντησα τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργὸν Λ. Κορομηλᾶν ἀναμένοντα τὴν σειρὰν τοῦ ὅπως παρουσιασθῆ πρὸ τοῦ Βασιλέως δι' ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου του. Κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ χρόνου τῆς ἀναμονῆς του, ἀποτεινόμενος πρὸς ἐμὲ μετὰ τὸν ιδιόρρυθμον αὐτῷ τρόπον καὶ τὴν ἔρρινον φωνὴν του μοῦ λέγει: «Τὶ εἶναι αὐτὰ ποῦ μοῦ ἐκάματε; Μοῦ ἐχαλάσατε τὸ σχέδιον μου διεισδύσεως». Ἐπειδὴ δὲ ἐφαίνετο ὡς ἐπι-

τιμῶν με, ἀγανακτήσας τῷ λέγω : «Τὶ λέγετε, κύριε Ὑπουργέ ! Ἄκριβῶς σήμερον θὰ παρουσιάσω εἰς τὸν Βασιλέα τὸν χάρτην τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ στρατοῦ» Καὶ ἐκτυλίσσω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὸν χάρτην. «Αὕτη εἶναι ἡ ἐπιβαλλομένη ἀπὸ τὴν περιστάσιν συγκέντρωσις, διότι δὲν ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ κοιτατζήδες, ἀλλὰ μὲ ὀλόκληρον τὸν Βουλγαρικὸν στρατόν. Εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴμεθα ἰσχυρῶς συγκεντρωμένοι καὶ ἔτοιμοι διὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην περίστασιν. Ἀπορῶ δὲ πῶς σεῖς, ὅστις εἶσθε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἔχετε νὰ λύσητε τόσα ζητήματα μετὰ τῶν Βουλγάρων, λέγετε ὅτι σᾶς ἐχάλασα τὴν κοιτατζήδικην τοποθέτησίν σας τοῦ στρατοῦ μας». Ἡμην ἔτοιμος δὲ νὰ ἐξακολουθήσω ὑπὸ τὸν αὐτὸν τόνον τὴν κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπίθεσίν μου, ὅτε ὁ ὑπασπιστὴς τῆς ὑπηρεσίας ἔρχεται καὶ εἰδοποιεῖ τὸν Λ. Κορομηλᾶν ὅτι ὁ Βασιλεὺς τὸν ἀνέμενε δι' ὑπηρεσίαν. Ὁ Ὑπουργὸς ἔφυγε καὶ ἐγὼ ἔμεινα ἐν τῇ ἀγανακτήσει μου, διότι ἔβλεπον πρόθεσιν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ στρατιωτικὰ ξένου πρὸς αὐτὰ ἀτόμου. Ὅταν ἦλθεν ἡ σειρὰ μου νὰ εἰσαχθῶ παρὰ τῷ Βασιλεῖ, διετέλουν ἀκόμη ἐν ἀγανακτήσει καὶ ἡμην ἔτοιμος νὰ παραπονεθῶ εἰς τὸν Ἀρχηγόν μου διὰ τὸ ἄτοπον τῆς τοιαύτης τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἀναμίξεως καὶ ἀρχίζω νὰ λέγω εἰς τὸν Βασιλέα : «Ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργός . . .». «Ναί, ναί, μοῦ λέγει ὁ Βασιλεὺς, ὁ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν μοῦ εἶπεν ὅτι τῷ ἔδειξες τὸ σχέδιον τῆς συγκεντρώσεως τοῦ στρατοῦ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μοὶ εἶπεν : «Sire, votre concentration est formidable» (Δηλαδή: Μεγαλειότητε, ἡ συγκέντρωσίς σας εἶναι τρομερά). Ἐμεινα ἐκπληκτος καὶ ἐξήγησα εἰς τὸν Βασιλέα τὰ διατρέξαντα, ὅστις ἐγέλασε μὲ τὴν καρδιά του.

ΜΕΤΑΣΤΑΘΜΕΥΣΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΥ ΕΙΣ ΘΕΣ)ΚΗΝ ΑΝΕΥ ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο διαρκῶς ἀνήσυχος διὰ τὴν Μακεδονίαν. Ὁ αὐτόθι συγκεντρωθεὶς στρατός μας ἔμεινε ἄνευ ἀμέσου Διοικήσεως, διότι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ Βασιλεὺς ἦτο ὑποχρε-

ωμένος νὰ μείνη ἐν Ἀθήναις. Ἡ Κυβέρνησις δὲν εἶχε τὸ θάρρος οὔτε τὸν Βασιλέα νὰ στείλῃ εἰς Μακεδονίαν, οὔτε νὰ διορίσῃ ἕτερον ἀξιωματικὸν εἰς τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Στρατοῦ. Εἰς τὸν μόνον εἰς τὸν ὁποῖον τότε εἶχεν ἐμπιστοσύνην ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος. Φαίνεται δὲ ὅτι εὐρέθη εἰς πολὺ μεγάλην στενοχωρίαν, διότι μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τῆς Ἀρχηγίας τοῦ ἐπιστρατευμένου καὶ συγκεντρωμένου εἰς Μακεδονίαν στρατοῦ κατὰ ἓνα ἐκ τῶν δύο προαναφερθέντων φυσικῶν τρόπων, τὸ ἔλυσε κατὰ τὸν χειρότερον τρόπον. Μ' ἐξήτησε μίαν ἡμέραν νὰ μεταβῶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ μοι λέγει καθαρὰ καὶ ἄνευ περιστροφῶν : «Πρέπει νὰ ὑπάγητε εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τοῦ Στρατηγείου τοῦ Βασιλέως». Ἐμείνα ἔκκλητος, διότι εἶχον βαθμὸν ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ καὶ εἶχον θέσιν ὑποτεταγμένην, διότι ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ ἢ ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατηγείου τοῦ Βασιλέως δὲν εἶχον δικαίωμα ἐκδόσεως διαταγῆς, δὲν εἶχον διοικήσιν. Τῷ ἀνεπιτυχα ἐν ἐκτάσει τὰς ἐνστάσεις μου, τῷ ἐξήγησα τὸ ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως ἀνώμαλον, ἀσύνηθες καὶ ἀντικανονικὸν τῆς θέσεως ἣν ἤθελε νὰ μοῦ δημιουργήσῃ, ἀλλ' ὑπῆρξε ἀνένδοτος. Δὲν ἐσκέφθη τότε οὔτε τὴν γνώμην ἣν ἔπειτα ἠθέλησε νὰ σχηματίσῃ δι' ἐμέ, ὅτι εἶμαι ἀπολυταρχικός, οὔτε ὅσα ἐχρησίμευσαν εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς κατηγοροὺς μου εἰς τὴν δίκην μου διὰ νὰ με κατηγορήσουν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ νὰ ζητήσουν τὴν εἰς θάνατον καταδίκην μου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, οὔτω ἐκδιδομένης. Οὔτε Σύνταγμα, οὔτε νόμους ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ποὺ ἐπέμεινε καὶ με διέταξε νὰ μεταφέρω τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Βασιλέως εἰς Θεσσαλονίκην, μακρὰν τοῦ Βασιλέως ἀρχηγοῦ, μακρὰν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ὡς Διοικητῆς τοῦ Στρατοῦ κατὰ ἰδιόρρυθμον τρόπον. Πραγματικῶς μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀνεχώρησα μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν μου εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἀντεκατέστησα τὸν ἀπουσιάζοντα Ἀρχηγόν, προσπαθῶν νὰ μὴ δημιουργήσω προστριβὰς πρὸς τοὺς ὑποστρατήγους διοικητὰς τῶν Μεραρχιῶν.

Τὴν πρωτὴν τῆς ἐπομένης τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐσημειώθη ἡ ἄφιξις τοῦ πλοίου φέροντος εἰς Θεσσαλονίκην τὸν Βασιλέα Ἀρχηγόν. Ἐπέβην

λέμβου καὶ τὴν 7ην πρωϊνὴν ἤμην πρὸ τοῦ Βασιλέως. Πρῶτον ἀρχίσω τὴν ἀναφορὰν ἐπὶ τῶν συμβάντων, μού λέγει : **«Περιτόν. Ἐκατάλαβα τι ἔγινε, εἶδον αἰχμαλώτους τοὺς Βουλγάρους τῆς φρουρᾶς Θεσσαλονίκης!»**. Ὁ Βασιλεὺς ἀπεβιβάσθη μετ' ὀλίγον, ἐνέκρινε τὰς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὑπ' ἐμοῦ ἐκδοθείσας διαταγὰς «κατὰ διαταγὴν» καὶ διέταξε τὴν εἰς Μπάλτζαν μεταστάθμευσιν τοῦ Στρατηγείου, διότι ὁ ἀκήρυκτος πόλεμος κατὰ τῆς Βουλγαρίας εἶχεν ἀπὸ πρωΐας ἀρχίσει. Ἐκ τῆς μετέπειτα ἐνεργείας τῶν Βουλγάρων ἀπεδείχθη, ὅτι οὗτοι ἐσκόπουν νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ οὕτω νὰ δυνηθῶσι νὰ μᾶς ἐπιτεθῶσι αἰφνιδιαστικῶς ἐκτὸς αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἡ ἔγκαιρος ἔναρξις τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Θεσσαλονίκης τῆς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ἡ ἄμεσος ἐκδοσις τῆς διαταγῆς ἐξορμήσεως προέλαβε τὰς προθέσεις τοῦ ἐχθροῦ.

ΠΩΣ ΔΕΝ ΠΑΡΗΤΗΘΗ Ο Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΝ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΩ

Εἰς συνάντησιν τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ κ. Βενιζέλου, γενόμενῃ πρὸ τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, συνεζητήθησαν οἱ ὅροι τῆς συνθήκης αὐτῆς. Ὁ Βασιλεὺς εἶχε διατάξει τὴν IX Μεραρχίαν (Ματθαιοπούλου), νομίζω, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Θράκην καὶ ἀποδιώξῃ ἐκεῖθεν τὰς Βουλγαρικὰς φρουράς. Πράγματι δὲ ἡ κατοχὴ ἡμῶν εἶχε φθάσει μέχρι τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ. Οὕτω τὰ σύνορα ἡμῶν μετὰ τοὺς δύο πολέμους ἐξετείνοντο ἀπὸ Χειμάρρας, διὰ Πρεμετῆς, Κλεισούρας, βορείας Κορυτσᾶς, γραμμῆ Ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης, παλαιὰ Τουρκοβουλγαρικὰ σύνορα, μέχρι δεξιᾶς ὄχθης Ἐβρου. Εἶχε δὲ ὁρητῶς συμφωνηθῆναι νὰ κρατηθῆ ἡ ὄχθη αὕτη εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἡμῶν σύνορον, ὅπως ἐμποδίσωμεν εἰς τοὺς Βουλγάρους τὴν πρὸς Αἰγαῖον κάθοδον. Εἰς ἐνστάσεις δὲ τοῦ κ. Βενιζέλου συνεφωνήθη ὁρητῶς, ὅπως ἐν ἡ περιπτώσει καταστῆ ἀδύνατος ἡ τήρησις τῆς ὄχθης αὐτῆς, ἡ ὑποχώρησις πρὸς δυσμὰς νὰ γίνηται κατὰ μικρὰ διαστήματα.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ ἤρχισαν καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἀνέφερε τακτικώτατα καὶ πειθαρχικώτατα εἰς

τὸν ἐν Λιμπουνόβῳ διαμένοντα Βασιλέα— Ἀρχιστράτηγον τὰς ἐνεργείας του καὶ τὰς προσπάθειάς. Μίαν ἡμέραν ὄλως ἔξαφνικὰ λαμβάνει ὁ Βασιλεὺς τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον, δι' οὗ ἄνευ προλόγου καὶ χωρὶς νὰ φαίνεται ὅτι ὑπέκυψε εἰς ἔξαιρετικὴν τινα πίεσιν, ὁ κ. Βενιζέλος ἐτηλεγράφησε ὅτι ἐπρότεινε εἰς τοὺς Βουλγάρους ὡς ἀνατολικὸν σύνορον τὴν μισγάγκειαν (Talgeweg) τοῦ Νέστου. Ὁ Βασιλεὺς, ἐκκληκτος πρὸ τοῦ μεγάλου τούτου πηδήματος τοῦ κ. Βενιζέλου, λησμονήσαντος τὰ συμφωνηθέντα περὶ βαθμιαίας ὑποχωρήσεως, ἐφοβήθη μήπως πιεζόμενος ὀλίγον περισσότερον ἤθελε κάμει καὶ δευτέρον πῆδημα πρὸς τὸν Στρουμόνα. Τότε δὲ ἡ ζημία θὰ ἦτο μεγίστη, διότι ἐθέτομεν τὴν Σοφίαν εἰς ἀπ' εὐθείας συγκοινωνίαν μὲ τὸ Αἰγαίον διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Στρουμόνος καὶ τῆς λίμνης Ταχενού. Ὁ Βασιλεὺς διὰ νὰ σταματήσῃ τὸν παρὰ τῷ Συνεδρίῳ ἀντιπρόσωπόν του ἐτηλεγράφησε εἰς αὐτόν, ἐκφράζων τὴν ἔκκληξίν του διὰ τὸ μέγεθος τοῦ πηδήματος. Σημειωθῆτω ὅτι τὰ τηλεγραφήματα αὐτοῦ, τὰ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον καλούμενα διπλωματικά, ἐγράφοντο γαλλιστὶ καὶ ἰδιοχειρῶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὅστις εἶχε μίαν ἀδυναμίαν νὰ προτιμᾷ διὰ τὴν τοιαύτην ἀλληλογραφίαν τὰ φύλλα τῶν τηλεγραφικῶν προτύπων καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν μολυβδίδα πρὸς γραφήν. Ὁ κ. Βενιζέλος, εὐρισκόμενος τότε ἐν τῷ κολοφῶνι τῆς δόξης του, ἔνεκα τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων τοῦ Στρατοῦ, προσεβλήθη καὶ ἀπήντησε ἀνευλαβῶς πρὸς τὸν Βασιλέα ὑποβάλλων ταυτοχρόνως εἰς αὐτόν τὴν παραίτησίν του. Ἄς φαντασθῆ τις τὴν θέσιν τοῦ Βασιλέως εὐρισκομένου ἐν Λιμπουνόβῳ, μὲ τὸν στρατόν του ἐν ἀνακωχῇ, μὲ τοὺς συμμάχους Σέρβους δηλώσαντας ἐμπράκτως ἄρνησιν συνεχίσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἡ θέσις τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος τὴν στιγμήν ἐκείνην ἦτο δεινὴ. Ἡ μέθη τῆς δόξης εἶχε καταντήσῃ τὸν Βενιζέλον εὐθιχτοπαθῆ εἰς βαθμὸν ὥστε, χάριν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ φιλαντίας, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλὴν τῆς παραίτησεως. Ὡραία εἰκὼν, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῆς Εἰρήνης καὶ πρωθυπουργὸς τοῦ Κράτους ὑπὸ παραίτησιν ἐν Βουκουρεστίῳ! Ὁ Βασιλεὺς, νηφάλιος καὶ εὐαγγελικῶς ταπεινός, ἐσκέφθη ὅτι χάριν τῶν συμφερόντων τῆς χώρας ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ὑπεχώρησε. Γνωρίζων δὲ τὸν ἀνθρω-

πον, ἵνα τὸν ἀναγκάσῃ νὰ συνέλθῃ καὶ ἵνα διαλύσῃ τὰ νέφη τὰ ὁποῖα ἢ ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς δόξης ὑπερενταθεῖσα φιλοδοξία καὶ φιλαυτία ἐπεσώρευσεν ἐτηλεγράφησε εἰς αὐτόν, πάλιν ἰδιοχείρως συντάξας τὸ κείμενον τοῦ τηλεγραφήματος, ὅτι παρεξηγήθη, καὶ ἵνα κατευνάσῃ τὴν ὑπερευαισθησίαν τοῦ ἀνδρός, ἀπένειμε αὐτῷ τὸν τίτλον «τοῦ ἀξίου τῆς πατρίδος» καὶ τὸν Μεγαλόσταυρον. Εἰς τὰς στιγμὰς μεγάλου κινδύνου, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τις τὸν κίνδυνον, καταβάλλει δυνάμεις μεγαλειτέρας ἀπὸ τὰς θεωρητικῶς ἀναγκαίας, καὶ τοιαύτας κατέβαλε τὴν στιγμὴν ἐκείνην καὶ ὁ ἀγαθὸς Κωνσταντῖνος καὶ ἐπέτυχε. Διότι ὁ κ. Βενιζέλος καὶ τὴν παραίτησιν ἀπέσυρε καὶ εἰς τὸν Νέστον ἔσταμάτησε.

ΠΕΡΙ ΨΥΧΡΑΙΜΙΑΣ

Τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τῆς Τσουμαγιάς, εὐρισκόμην εἰς τὸν μικρὸν ἐξώστην τοῦ μικροῦ χωρικοῦ οἰκίσκου τοῦ Λιμπούνοβου, ὅπου εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ Στρατηγεῖον τοῦ ὁ Βασιλεὺς, καὶ περὶ τὴν 3 μ. μ. περίπου εἶδον εἰς τὴν πλατεῖαν τὴν πρὸ τοῦ οἰκίσκου συνηγμένους τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἀρχιστρατήγου. Παρατήρησα κάποιαν κίνησιν καὶ ἀνησυχίαν μεταξὺ των, ὅτε βλέπω ἀποσπώμενον τοῦ ὄμιλου τὸν ταγμ. Ἰ. Μεταξᾶν καὶ ἀνερχόμενον τὴν μικρὰν κλίμακα τῆς κατοικίας μου. Προσῆλθε μετὰ τινος δισταγμοῦ καὶ ἀνησυχίας καὶ μοῦ λέγει : «Εἶδατε τὰ τηλεγραφήματα ἀπὸ τὴν μάχην ;». — «Ναί» τῷ ἀπήντησα. — «Πῶς σᾶς φαίνεται ἡ κατάστασις ;» ἐρωτᾷ ὁ Μεταξᾶς. — «Χάνομεν τὴν μάχην», ἀπαντῶ. Ὁ Μεταξᾶς, ἐνθαρρυνόμενος ἀπὸ τὴν κρίσιν αὐτὴν, μοῦ λέγει : «Πρέπει νὰ διατάξωμεν ὑποχώρησιν...». Ἀφῆνω τότε τὸ ἥρεμον ὕφος καὶ μετὰ τινος ζωηρότητος τῷ λέγω : «Ἦμπορεῖς νὰ μοῦ εἴπῃς ποίαν ἐντύπωσιν ἔκαμε εἰς τὸν ἔχθρον ἢ σημερινή μας ἐπίθεσις ;». Ὁ Μεταξᾶς ἀπήντησε ὅτι δὲν εἶχε στοιχεῖα διὰ νὰ μορφώσῃ γνώμην. «Ἐ ! λοιπόν, τοῦ ἀπαντᾷ ἐγὼ δὲν εἰσηγοῦμαι εἰς τὸν Ἀρχιστρατήγον τοιαύτην τινὰ πρότασιν, ἀφ' οὗ αὐτὸς δὲν ἐσκέφθη τοιαύτην ἀπόφασιν, ὁ δὲ Μανουσογιαννάκης, ὁ διευθύνων τὴν ἐπίθεσιν, δὲν διατάσσει ὑποχώρησιν». Ὁ Μεταξᾶς ἔφυγε καὶ διηυθύνθη πρὸς τὸν ὄμιλον τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου.

Πρὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἔρχεται ὁ ἀγγελιαφόρος ἀπὸ τὸ τηλεγραφεῖον καὶ μοὶ φέρει ἐν τηλεγράφημα. Τὸ ἀναγινώσκω καὶ καλῶ τὸν Μεταξᾶν. Ὁ ἄμα ἦλθε, τῷ λέγω: «Διάβασε τὸ τηλεγράφημα αὐτό, τί λέγει;». Ὁ Μεταξᾶς ἀναγινώσκει. «**Ἡ Τσουμαγιὰ καίεται**». — «Καὶ τί σημαίνει τοῦτο;» τῷ παρατηρῶ. Ἄπαντᾷ ὁ Μ. ὅτι ὁ ἐχθρὸς ὑποχωρεῖ καὶ καίει τὴν Τσουμαγιάν. — «Βλέπετε λοιπὸν ὅτι, ἂν διετάσσετε ἐντεῦθεν ἡ ὑποχώρησις μας ἠθέλομεν προλάβει τὸν ἐχθρὸν εἰς τὴν ὑποχώρησίν του».

ΤΟ ΠΕΡΙΩΝΥΜΟΝ ΟΧΥΡΟΝ ΤΟΥ ΡΟΥΠΕΛ

Ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ ὑπάρχουν ὀνομασίαι αἰτινὲς ἔλαβον ὅλως μυστηριώδη δύναμιν ἐπιδράσασαι μυστικοπαθῶς ἐπὶ τῆς⁴ διανοίας τῶν συγχρόνων. Μία τῶν ὀνομασιῶν τούτων εἶναι καὶ τὸ Ροῦπελ. Πόσα δράματα ἐξυφάνθησαν περὶ τὸ μυστηριώδες τοῦτο ὄνομα ἀπλοῦ καὶ πενιχοῦ χωρίου, ὅχι διότι συνέβη τί φανταστικὸν ἢ καὶ μυθικόν, ἀλλὰ μόνον καὶ μόνον διότι ἐκεῖ ἠγέρθη ἀπλοῦν καὶ ὅχι πολὺ ἰσχυρὸν ὄχυρον ἀνασχέσεως. Ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ προώριζε τοῦτο ἀπλῶς καὶ μόνον ὅπως χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐξασφάλισίν της, μετὰ τὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, στρατηγικῆς συγκέντρωσιν αὐτοῦ. Ἦτο δηλαδὴ μικρὸν ὄχυρον ὅχι ὅπως φράξῃ τὸ στενὸν τοῦ Δεμίρ - Ἰσάαρ, δι' οὗ ὁ Στρυμὼν εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ μόνον ὅπως παρεμποδίσῃ τὴν εἰσβολὴν μικρῶν φαλάγγων βουλγαρικῶν νὰ εἰσδύσωσι εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ὅχι ὅπως τὴν καταλάβωσι ἢ ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ συγκεντρωθέντος ἤδη Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ὅπως διαταράξωσι τὴν ἐν ἐνεργείᾳ καὶ προετοιμασίᾳ εὐρεθησομένην στρατηγικὴν συγκέντρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τοῦ δηλαδὴ μὴ ἀκόμη ἐτοίμου πρὸς ἐναρξίν τῶν κατὰ τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπιχειρήσεων. Ἐννοεῖται ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν εἶχε συντελέσει τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ συγκέντρωσιν, οὔτε ὁ Βουλγαρικὸς δὲν εἶχε συμπληρώσει τὴν ἰδικήν του, καὶ ὅτι ἐπομένως αἱ τότε διαθέσιμοι Βουλγαρικαὶ δυνάμεις δὲν θὰ ἦσαν μεγάλης σπουδαιότητος. Ἀκριβῶς δὲ δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ τὸ ὄχυρον ἀνασχέσεως (Fort d'arret),

ὅπερ ὄφειλε νὰ ὑποβοηθήσῃ τὰς παρὰ τὰ σύνορα προφυλακὰς ἡμῶν ὅπως παρεμποδίσωσι τυχὸν τὴν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν προχώρησιν βουλγαρικῶν μικρῶν φαλάγγων, εἶχε σχετικὴν μόνον ἀξίαν. Ἀλλὰ οἱ ἀντίθετοι ἡμῶν ἡμεδαποὶ καὶ ξένοι εἴτε ἐξ ἀμαθείας, εἴτε ἐκ συκοφαντίας, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἄλλως παρέστησαν τὸ ζήτημα, ἀποκαλέσαντες τὸ ὄχυρὸν μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ φαντασμαγορικὸν ὄνομα τοῦ φρουρίου τοῦ Ροῦπελ καὶ δώσαντες εἰς αὐτὸ τοιαύτην σημασίαν, ὅπως πιστευθῆ ὑπὸ στρατιωτικῶν καὶ μὴ ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη ἢ ὑπαρξίς τοῦ ὄχυροῦ ἦτο ἱκανὴ νὰ σταματήσῃ τὰς Βουλγαρογερμανικὰς φάλαγγας νὰ εἰσδύσωσι εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ὡσὰν οἱ Γερμανοὶ νὰ μὴ εἶχον πρῶτον μὲν τὰ μέσα τῆς καταστροφῆς τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ὄχυροῦ καὶ δεύτερον τὸν τρόπον τῆς παρακάμψεως τοῦ ἐμποδίου τούτου. Ἀλλ' ὁ κύριος Βενιζέλος εἶχεν ἀνάγκην στηρίγματος διὰ τὴν κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος πολεμικὴν αὐτοῦ καὶ ὡς τοιοῦτον ἰσχυρότατον στήριγμα εὗρηκε τὸ ἀσθενὲς ὄχυρὸν ἀνασχέσεως τοῦ Ροῦπελ. Τὸ Ροῦπελ, ὄχυρὸν ἀνασχέσεως ἱκανὸν νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν διείσδυσιν μικρῶν καὶ ἀσθενῶν φαλάγγων τῶν Γερμανοβουλγάρων, ὑπῆρξεν ἀνίκανον ν' ἀναχαιτίσῃ τὰς μεγάλας συκοφαντικὰς φάλαγγας τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ τοῦ κ. Σαράγγ καὶ οὕτω ἡμεῖς κατεδικάσθημεν ὑπὸ τοῦ Στρατοδικείου εἰς ἰσόβια δεσμὰ, ἀγνοοῦντος τοῦ Στρατοδικείου τὴν στρατιωτικὴν σημασίαν τοῦ ὄχυροῦ καὶ κατανοοῦντος ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ κομματικὸν καὶ πολιτικὸν συμφέρον τῆς πατρίας εἰς ἣν ἀνήκον οἱ Στρατοδίκαι καὶ ἦν ἐξυπηρέτου.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς μικρᾶς τεχνικῆς σημασίας ἣν εἶχε τὸ ὄχυρὸν, καὶ ἄλλοι λόγοι ἀκόμη σπουδαιότεροι ἐπρόδιδον τὸ ἀσθενὲς τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Διότι τὸ ὄχυρὸν ἦτο ἐντελῶς ἀπομεμονωμένον ἀπὸ πάσης ἐνεργείας τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ ἐνεργοῦντος ἢ ἐνεργήσαντος Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ καὶ μακρὰν τῆς δράσεως τοῦ Βουλγαρογερμανικοῦ στρατοῦ, θέλοντος νὰ δράσῃ καθ' ἡμῶν τὴν στιγμὴν καθ' ἣν θὰ εἶχεν εἰσδύσει ἐντὸς τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας δι' ἄλλων στενωπῶν. Ἐπομένως καὶ ὡς φρούριον ἀκόμη ἐὰν θεωρηθῆ τὸ ὄχυρὸν ἀνασχέσεως Ροῦπελ, ἢ παρ' ἡμῶν κατοχὴ αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ

Μακεδονία εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδεμίαν ἤθελε προσφέρει ὑπηρεσίαν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἔννοια ἣν εἶχε τὸ ὄχυρόν ἀνασχέσεως τὸ τοποθετημένον παρὰ τὸ χωρίον Ροῦπελ ἐν τῇ στενωπῷ τοῦ Δεμιρ-Ἰσάφ. Ἀλλὰ ἀνεξαρτήτως τῆς σημασίας τῆς στρατηγικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ πραγματικὰ γεγονότα τὰ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Βουργαρογεομανῶν λαβόντα χώραν.

Οἱ Ἀγγλογάλλοι κατεῖχον, ἀδιάφορον διὰ ποῖον λόγον καὶ τίνι δικαίῳ, τὴν μὲν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν, εἶχον καταστήσει τὴν Θεσσαλονίκην βάσιν τῶν μεταφορῶν διὰ θαλάσσης, τὴν δὲ Κεντρικὴν Μακεδονίαν κέντρον καὶ ὀρητήριον τῶν κατὰ τῶν Γερμανοαυστριακῶν ἐχθρικών αὐτῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ οὐδετερότης, τῆς χώρας τοῦλάχιστον, σχετικῶς μὲ τὴν Ἀντάντ εἶχε de facto καταργηθῆ. Οἱ Γερμανοαυστριακοὶ εἶχον καταλάβει τὴν Σερβίαν, οἱ Βούλγαροι εἶχον κυρυχθῆ ἐχθροὶ τῆς Ἀντάντ. Ἡ Ἑλλάς ἔμενε οὐδετέρα πολιτικῶς, εὐνοϊκὴν διατηροῦσα προτίμησιν πρὸς τὴν Ἀντάντ καὶ ἐχθρικὴν μᾶλλον οὐδετερότητα ἐξασκοῦσα κατὰ τῶν Γερμανοβουλγάρων, διότι προήσπιζε τὰ συμφέροντα τῶν Ἀνταντικῶν, ἅτινα ἦσαν ἐχθρικά πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Κεντρικῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ σκιαγραφία τῆς καταστάσεως τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Οἱ Γερμανοβούλγαροι ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ εὐμενὴς αὐτῆ διὰ τοὺς Ἀνταντικούς στάσις τῆς Ἑλλάδος ἤθελε βλάψει τὰ ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα αὐτῶν καὶ ἰδιαιτέρως τὰ συμφέροντα τῆς Τουρκίας, μεθ' ἧς ἦσαν σύμμαχοι. Ἐπομένως ἐζήτησαν ὅπως ἀσφαλισθῶσι κατὰ τῆς πλεονεκτικῆς στάσεως τῶν Ἀνταντικῶν καὶ ἐπειδίωξαν νὰ ἰσορροπήσωσι τὰ ἐκ τῆς πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους προερχόμενα πλεονεκτήματα ἐπὶ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος. Ἦθελον δηλαδή, ἀφ' οὗ ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο δυναμικῶς εἰς θέσιν νὰ τηρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὅρους τοὺς ὑπὸ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τῆς οὐδετερότητος ἐπιβαλλομένους, νὰ ἀποκτήσωσι καὶ αὐτοὶ ὅμοια πλεονεκτήματα πρὸς τὰ κτηθέντα ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν καὶ ὄχι διὰ τῆς κηρύξεως πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὡς θὰ εἶχον δικαίωμα καὶ δύναμιν. Διότι τὸ στρατιωτικὸν αὐτῶν συμφέρον ἐπέβαλλε τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὴν κήρυξιν πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἔχωσι ἀφ' ἑαυ-

τῶν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκτήσωσιν ἐπ' αὐτῆς ὅσα εἶχον ἀνάγκην πλεονεκτήματα καὶ δικαιώματα. Ἄλλὰ ἡ στάσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο τοιαύτη, ὥστε θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ κατ' αὐτῆς κήρυξις ὑπὸ τῶν Γερμανοαυστριακῶν πολέμου, διότι ἡ μὴ τήρησις αὐστηρῶς τῶν ὄρων τῆς οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν Ἀγγλογάλλων ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἦτο ζήτημα πίεσεως καὶ ὄχι οἰκείας βουλήσεως. Τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἐκτεθειμένα καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο στρατόπεδον, ἡ δὲ Γερμανοσυμμαχία ἔβλεπε τὸ ἄδικον ὅπερ ἀκουσίως ὑφίστατο ἡ μικρὰ καὶ ἀπροσιάτευτος Ἑλλάς. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ νὰ θισιάσωσι τὰ ἴδια αὐτῶν ζωτικὰ ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα, ἦτο μεγίστη ἡ ἀπόστασις καὶ ἀδικαιολόγητος ἡ θυσία. Ἐσκέφθησαν ἐπομένως νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα καὶ αὐτοὶ διὰ τῆς βίας, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἀντίθετοι αὐτῶν τὴν βίαν ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν σχετικῶν πλεονεκτημάτων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, καὶ ἀπεφάσισαν ὅπως ἄνευ συγκαταθέσεως τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς βίας τῶν ὄπλων, ἀπαιτήσωσι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ν' ἀποκτήσωσι πλεονεκτήματα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν μελλουσῶν νὰ ἐξελιχθῶσι, ἀδιάφορον τῇ πρωτοβουλίᾳ τίνος τῶν δύο ἀντιπάλων.

Ἡ κατάληψις τοῦ Ροῦπελ ἐγένετο ὄχι ὅπως οἱ Γερμανοαυστριακοὶ ἀποκτήσωσι τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν τοῦ Ροῦπελ ἢ τὴν ἰσχὺν τοῦ φρουρίου αὐτοῦ, διότι οὔτε ἡ μία εἶχε σημασίαν δι' αὐτούς, οὔτε ἡ ἑτέρα ἦτο πραγματικῶς χρήσιμος αὐτοῖς. Οἱ Γερμανοαυστριακοὶ ἤθελον νὰ ἔχωσι εἰς τὰς χεῖρας τῶν τὴν ἔξοδον καὶ ὄχι τὴν εἴσοδον τῆς στενωποῦ τοῦ Δεμίρ-Ἰσοάρ καὶ τὴν ἔξοδον ταύτην κατέλαβον. Τὸ Ροῦπελ ἦτο ἀπλῶς σημεῖον εὐρισκόμενον ἐντὸς τῆς στενωποῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς στρατιωτικῆς σημασίας δι' αὐτούς καὶ διὰ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν. Οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος δι' ὃν καὶ οἱ Ἀνταντικοὶ δὲν ἐσκέφθησαν, ὅταν ἦτο τοῦτο εὐκολον, νὰ καταλάβωσι τὸ Ροῦπελ, ἐνῶ τὸ ἕτερον ὄχυρόν τὸ κείμενον πρὸς τὴν ἔξοδον τῆς στενωποῦ τοῦ Ἀξιοῦ, πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Στρωμνίτισης, ἔπειδὴ ἦτο χρήσιμον αὐτοῖς, ἐγκαίρως καὶ ἄνευ κόπου κατέλαβον καὶ ἐχρησιμοποίησαν. Αὕτη εἶναι ἡ αἰτιολογία τῶν στρατιωτικῶν καταλήψεων ἀμφοτέρωθεν. Ἦδη ὡς ἐξετάσωμεν πῶς ἐξελίχθησαν τὰ κατὰ τὴν κατάληψιν τοῦ

Ρουπελ ἢ μᾶλλον τῆς στενωποῦ τοῦ Δεμιρ-Ίσσάρ γεγονότα κατὰ Μάιον τοῦ 1916.

Ποία ἦτο ἡ ἑκατέρωθεν στρατιωτικὴ κατάστασις ; Οἱ Γερμανοβούλγαροι εἶχον ἤδη καταλάβει τὴν Σερβίαν, εἶχον γίνει κύριοι τῆς χώρας καὶ εἶχον ἀπωθήσει τὸν Σερβικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Οἱ Σύμμαχοι εἶχον ἀποσυρθῆ, μετὰ τὴν ἦτταν αὐτῶν εἰς Κριβολὰκ ἐν Μακεδονίᾳ, στεγαζόμενοι ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς. Εἶναι ἀναμφισβητήτως βέβαιον ὅτι, ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ σεβασμοῦ τὸν ὁποῖον ἤθελον οἱ Γερμανοὶ αὐτοί, οἰκεία αὐτῶν βουλήσει, νὰ ἔχωσι πρὸς τὴν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν ἡ μικρὰ καὶ ἄσημος Ἑλλὰς ἐτήρει, τοῦ νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν οὐδετέρα, οἱ Γερμανοβούλγαροι δὲν διέβησαν τὰ Ἑλληνικὰ ἐν Μακεδονίᾳ σύνορα, ὅταν κατεδίωξαν τοὺς ἐν Κριβολὰκ ἠττηθέντας ὀλιγαρίθμους ἀντιπάλους αὐτῶν. Ὅπως δὲ ἴσως εἶτε διὰ τὸν ἕνα εἶτε διὰ τὸν ἄλλον λόγον οἱ Γερμανοβούλγαροι δὲν ἤσκησαν δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἡ κατ'αὐτῶν ἐχθρότης τῶν Συμμάχων ἔδιδε, νὰ τοὺς πολεμήσωσι ἐν ἡ χώρᾳ καὶ τόπῳ οὗτοι εὐρίσκοντο ἔνοπλοι καὶ ἀπειλοῦντες αὐτοὺς διὰ μελλοντικῆς, μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν, κατ'αὐτῶν ἐπιθέσεως. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Γερμανοβουλγάρων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος ἐσταμάτησεν ὄχι διότι οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ Γάλλοι ἢ τις ἄλλος ἠμπόδισεν αὐτούς, ἀλλὰ διότι οἱ Γερμανοὶ ἐπεβλήθησαν εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀνέκοψαν τὴν πρὸς νότον πορείαν αὐτῶν. Ὡστε τὸ δικαίωμα τῆς προχωρήσεως τῶν Γερμανοβουλγάρων ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικρατείας εἶχον ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου, ἠδύναντο δὲ κατὰ τὸ διεθνὲς δίκαιον νὰ χρησιμοποιοῦσιν τοῦτο ἀμέσως ὡς ἤθελον θεωρήσει τοῦτο χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον. Μία μόνη ἀποψις ἔμενε νὰ ἐξετασθῆ : ἂν οἱ Γερμανοβούλγαροι, προχωροῦντες πρὸς νότον καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ ἔδαφος τῆς μὴ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένης Ἑλλάδος, ὄφειλον νὰ σεβασθῶσι τὰ στρατεύματα τὰ Ἑλληνικὰ ὅσα δηλαδὴ δὲν ἤθελον εὐρεθῆ κατὰ τὴν πρὸς νότον πορείαν αὐτῶν. Ἡ ἐχθρικὴ ἢ μὴ στάσις τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἦτο πλέον ζήτημα δυναμικόν, ἦτο δηλαδὴ στοιχεῖον ἄξιον ὑπολογισμοῦ μόνον διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς δυνάμεως τῆς φάλαγγος ἣτις ἤθελεν ἀναλάβει τὴν πρὸς νότον πορείαν τῶν Γερμανοβουλγάρων. Διότι περὶ ἄλλου τινὸς ζητήματος δὲν ἐπρόκειτο, καθόσον διὰ τοὺς

Γερμανοβουλγάρους υπερέιχε ἀπλῶς τὸ ζήτημα τῆς καταστροφῆς τοῦ Συμμαχικοῦ στρατοῦ τοῦ ἐναντίον αὐτῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν συγκεντρωθέντος ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐπομένως ἡ πολιτικὴ ἄποψις ἦτο ὅλος ἐκκαθαρισμένη, διότι ἐὰν μὲν ἡ Ἑλλάς ἤθελεν ἀντισταθῆ κατὰ τὴν πρὸς νότον προχώρησιν αὐτῶν, ἤθελον θεωρήσει αὐτὴν ἐμπόλεμον κατ' αὐτῶν καὶ ἤθελον ἐπιτεθῆ καὶ κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πολεμικῆς αὐτῶν ἐνεργείας, ἂν δὲ ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν ἢ διάθεσιν νὰ ἀντισταθῆ κατ' αὐτῶν, τότε ἤθελον θεωρήσει τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ὡς μὴ ὑπάρχοντα καὶ ἤθελον ἀξιώσει νὰ παραμερίσῃ ἐν ἡ περιπτώσει ἢ χάριν τῆς στρατηγικῆς συγκεντρώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τοποθέτησις αὐτῶν ἢ μπόδιζε ἢ ἠνώχλει τὴν πρὸς νότον πορείαν αὐτῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔλαβε χώραν. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδῆλωσεν ἀπεριφράστως πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἐμπολέμους καὶ διίσταμένας Δυνάμεις ὅτι, μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐμπλακῆ εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν ἀγῶνα καὶ προσπαθοῦσα νὰ διατηρήσῃ, ὅσον εἶναι ἐπιτετραμμένον αὐτῇ ἐκ τῶν περιστάσεων, εὐμενῆ πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους οὐδετερότητα, δείξασα δὲ εὐμενεστέραν διάθεσιν ὑπὲρ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν Ἀνταντικῶν, σκοπεῖ νὰ παραμερίσῃ τὰ στρατεύματα αὐτῆς, προκειμένου ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων ἢ καὶ ἀμφοτέροι νὰ ὀδεύσωσι πρὸς διεύθυνσιν τινὰ οἰανδήποτε διὰ τῆς χώρας αὐτῆς. Τοῦτο εἶχε γίνεαι ἤδη διὰ τοὺς Ἀγγλογάλλους, ζητηθὲν δὲ ἤδη ἀπὸ τοὺς Γερμανοαυστριακοὺς παρεχωρήθη, ἀνωτέρα βία. Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἔβαινε ὁμαλῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν οἱ Γερμανοαυστριακοί, μεταβαλόντες διαθέσεις καὶ προθέσεις, ἀπεφάσισαν τὴν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους προώθησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. Τότε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἐκμεταλλουμένη τὴν ἀπέναντι οὐδετέρου Κράτους δυσχερῆ ὀπωδήποτε θέσιν ἀντιπάλου, τῶν ἤδη καταλαβόντων οὐδέτερον ἔδαφος Ἀνταντικῶν, ἠξίωσε νὰ ἐγγυηθῶσι αἱ δύο Κυβερνήσεις Γερμανίας καὶ Αὐστρίας, ὅπως ἐν ἡ περιπτώσει ἤθελον προωθήσει τὰ στρατεύματα αὐτῶν πρὸς νότον, ὅτι ἤθελον σεβασθῆ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς καταπατουμένης ἀκουσίως αὐτῆς καὶ αὐθαιρέτως χώρας. Μετὰ τὴν παραχώρησιν τῶν ἐγγυήσεων αὐτῶν, ἐπῆλθε ἡ προώθησις καὶ τότε ἀκόμη ἀπεδείχθη τὸ πνεῦμα

τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἣτις εἶχε ἤδη ἐκδώσει διαταγὰς ὅπως τὸ ὄχυρον Ροῦπελ ἀντισταθῆ κατὰ πάσης πρὸς νότον προελάσεως τῶν πέραν τῶν συνόρων αὐτῶν βουλγαρικῶν ἢ καὶ γερμανικῶν στρατευμάτων. Τόση δ' ἦτο ἡ σημασία τῆς διαταγῆς ταύτης, ὥστε ὁ πολὺς στρατηγὸς Σαράϊγ, διαισθανόμενος τὰς συνεπειὰς τῆς τήρησεώς της, ἀπέκοψε κατὰ τὴν διὰ Θεσσαλονίκης διάβασιν αὐτῶν, τὰς μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας τηλεγραφικὰς καὶ ὀδικὰς συγκοινωνίας ἡμῶν. Εὐτυχῶς ὅτι τίμιοι τηλεγραφικοὶ ὑπάλληλοι ἐξυπηρετοῦντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὰ καθήκοντα αὐτῶν καὶ ἠδυνήθησαν, καταλλήλως παρ' ἡμῶν ὀδηγηθέντες, νὰ ἀποκαταστήσωσι νέαν συγκοινωνίαν τηλεγραφικὴν διὰ τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς Σέρρας καὶ Ροῦπελ, δι' ἧς νέας συγκοινωνίας ἐδόθησαν αἱ ἀναγκαῖαι διαταγαὶ τῆς Κυβερνήσεως ὅπως κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῶν Γερμανῶν παραμερίσῃ ἡ φρουρὰ τοῦ ὄχυροῦ, ὁρκεῖα βουλήσῃ καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως. Οὕτω διετηρήθη ὁ ἀπαράιτητος ὅρος πρὸς τήρησιν τῆς εἰδικοῦ τύπου οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος. Αὕτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Μακεδονίᾳ στρατιωτικοπολιτικὴ κατάστασις καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὁποίας, διότι ὑπήκουσα εἰς τὰς διαταγὰς τῆς νομίμου ἡμῶν Κυβερνήσεως, ἐκατηγορήθην, ἐδικάσθην καὶ ὀλίγου δεῖν κατεδικαζόμεν εἰς τὴν ἐσχάτων τῶν ποινῶν.

Ο ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΦΟΒΟΣ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Ἐσπέραν τινὰ τοῦ Σεπτεμβρίου 1915, ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὸ γραφεῖον μου, τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, λαμβάνω τηλεφώνημα ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸν κ. Βενιζέλον, δι' οὗ μ' ἐκάλει νὰ μεταβῶ εἰς συνάντησίν του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀφῆκα ἀμέσως τὴν ἐργασίαν καὶ μετέβην παρὰ τῷ κ. Πρωθυπουργῷ, ὃν εὐρῆκα εἰς τὸ γραφεῖον του ἀναγινώσκοντα ὀγκῶδες τι βιβλίον. Μετὰ τοὺς τυπικοὺς χαιρετισμοὺς μοὶ λέγει : «Σὰς ἐκάλεσα διὰ νὰ συζητήσωμεν ἐπὶ τινῶν θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴν κατάστασιν». Καὶ ἤρχισε νὰ μοὶ ὀμιλῇ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ κινδύνου καὶ ἤθελε νὰ μὲ πείσῃ νὰ μὴ ἐπιμένω εἰς τὴν γνώμην μου, διότι τότε ἦτο ἡ κατάλληλος στιγμή νὰ ἐξέλθωμεν τῆς οὐδετερότητος καὶ νὰ κτυπήσωμεν αὐτούς. Οὗτος ἐν

ἐκσιτάσει εὐρεθεῖς τὴν στιγμήν ἐκείνην καὶ προσβλέπων ἀπλανῶς πρὸς τὴν ὄροφὴν τοῦ δωματίου καὶ ὡσεὶ μακρὰν τοῦ γηίνου αὐτοῦ κόσμου εὐρισκόμενος καὶ ὡσεὶ ἡ διάνοια αὐτοῦ νὰ παρηκολούθει τὴν ἐξέλιξιν ὁράματος μόνον εἰς αὐτὸν ἀντιληπτοῦ, μοὶ λέγει μὲ τὴν συνήθη του στωμυλίαν: « Εἶμαι τόσον πεπεισμένος περὶ τῆς καταλληλότητος τῆς στιγμῆς ταύτης πρὸς ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ὥστε βλέπω ἤδη γραφόμενον εἰς τὸν ὀρίζοντα τὸ ἔξῃς: « Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐξέλθῃ αὐτὴν τὴν στιγμήν ἐκ τῆς οὐδετερότητος καὶ δὲν καταστρέψῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῶν μεγάλων ἡμῶν συμμάχων, μετὰ πέντε ἔτη ἡ Βουλγαρία ἀσφαλῶς θέλει καταστρέψει τὴν Ἑλλάδα. Φοβεῖσθε τοὺς Βουλγάρους; » Εἰς τὸν πληθυντικὸν ὠμίλησε ὄχι ἐκ φιλοφρονήσεως, ἀλλὰ διότι πλὴν ἐμοῦ ὑπενόει ὅτι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Βουλγαροκτόνος ἐπικληθεῖς, ἐφοβεῖτο τοὺς Βουλγάρους. Τότε ἐγὼ τῷ ἀπήντησα: « Νομίζετε « κύριε, Πρόεδρε, ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἐξεληθούσα ἐκ τῆς οὐδετερότητος εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν, δὲν ἔκαμε λάθος; Ἐγὼ νομίζω ὅτι ἔσφαλε. Ἡμεῖς δὲ οἱ στρατιωτικοὶ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τὸ παρὰ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος ρηθὲν: *« Μὴ ἐμποδίξῃς ποτὲ τὸν ἐχθρὸν σου νὰ συντελέσῃ τὸ σφάλμα τὸ ὁποῖον κάμνει »*. Κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ ἀσφαλῶς καὶ κατὰ τὴν ἰδικὴν σας, οἱ Βούλγαροι σφάλλονται ἐξεληθόντες ἐκ τῆς οὐδετερότητος κατὰ τῶν Δυτικῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Οἱ Βούλγαροι μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀμφεταλαντεύοντο ὡς πρὸς τὸ μέρος ὑπὲρ τοῦ ὁποίου θὰ ἐξήρχοντο ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Τώρα, βλέποντες τὰς ἐπιτυχίας τῶν Κεντρικῶν, πιστεύουν ὅτι ἡ τελικὴ νίκη θὰ εἶναι ὑπὲρ τῶν Γερμανοαυστριακῶν καὶ θέλουσι νὰ μᾶς προλάβωσι ἵνα εὐρεθῶσι εἰς τὸ τέλος τοῦ πολέμου μὲ τὸ μέρος τῶν νικητῶν ». Ὁ κ. Βενιζέλος μὲ ἀτένιζε μὲ προσηλωμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἐμὲ χωρὶς ν' ἀπαντᾷ. « Λοιπὸν νομίζετε ὑμεῖς, κύριε Πρόεδρε, ὅτι ἡ νίκη θὰ εἶναι ὑπὲρ τῶν Κεντρικῶν; Ἄν δὲν τὸ πιστεύετε, ὅπως δὲν τὸ πιστεύετε, τότε οἱ Βούλγαροι σφάλλονται. Ἀφήσατέ τους νὰ συμπληρώσωσι τὸ σφάλμα αὐτῶν. Διότι, ἐὰν ἐξέλθωμεν ἡμεῖς τώρα ἐκ τῆς οὐδετερότητος, οἱ Βούλγαροι βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Κεντρικοὺς θέλουσιν ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλομεν

πάθει ὅ,τι ἔπαθε καὶ πάσχει ἡ Σερβία, καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ πολέμου οἰονδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἡ Βουλγαρία θὰ εἶναι κυρίαρχος ἐν τοῖς Βαλκανίοις. Καὶ τότε θὰ εἶναι σεβαστὴ καὶ ἀπὸ τὰς Δυτικὰς Μεγάλαις Δυναμίεις, διότι οἱ ἰσχυροὶ τοὺς ἰσχυροὺς προσεταιρίζονται». Αὐτὰ ἐν στενῇ περιλήψει εἶναι ὅσα εἶπον εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ἀπαντῶν εἰς τὰ ὄραματα καὶ τὰς προγνώσεις αὐτοῦ. Ὁ κ. Βενιζέλος ἔμεινε σκεπτικὸς χωρὶς νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ.

Μετά τινας ἄλλας ὁμιλίας καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἤδη ἀργὰ ἀπεχωρίσθημεν.

Τὴν ἐπομένην πρωΐαν, ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὸ γραφεῖον μου, τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, λαμβάνω φάκελλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἢ πρὸς ἐμὲ διεύθυνσις ἦτο ἰδιοχείρως γεγραμμένη ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον. Ὁ φάκελλος περιεῖχε ἀντίγραφον τηλεγραφήματος τοῦ κ. Κακλαμάνου ἐκ Πιερουπόλεως, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ πρεσβευτὴς ἐπληροφόρει τὴν Κυβέρνησιν ὅτι εἰς τοὺς ἐν Πιερουπόλει διπλωματικούς καὶ πολιτικούς κύκλους ἐκράτει ἢ πεποίθησις ὅτι ἡ Βουλγαρία ἔσπευσε πολὺ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος κτλ. Εἰς δὲ τὸ περιθώριον τοῦ τηλεγραφήματος ὁ κ. Βενιζέλος ἔγραψε διὰ κυανῆς μολυβδίδος τὰ ἐπόμενα: «**Ἡ γνώμη σας ἐρχομένη ἀπὸ Πιερουπόλεως.** (ὕπ.) **Ε.Β.**». Ἡ ἀποστολὴ τοῦ τηλεγραφήματος αὐτοῦ μετὰ τὴν ὁμιλίαν μας τῆς προηγουμένης ἀποδεικνύει ὅτι οἱ λόγοι μου τῷ εἶχον κάμει κάποιαν ἐντύπωσιν. Τὸ κείμενον τοῦ τηλεγραφήματος καὶ τὸν φάκελλον εἶχον παρουσιάσει κατὰ τὴν δίκην μου εἰς τὸ Στρατοδικεῖον καὶ ἠναγκάσθην νὰ τὸ ἀφήσω ἐκεῖ ὅπως ἀποτελέσῃ μέρος τῆς δικογραφίας. Ἀτυχῶς ἔκτοτε δὲν περιῆλθε πλέον εἰς χεῖρας μου.

Ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος ἦτο καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ μόνη δυνατὴ νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ Ἑλλάς, ἥτις ὡς μικρὸν καὶ ἀδύνατον Κράτος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὕψιστα καὶ σοβαρώτατα ἔθνικα καὶ πολιτικά συμφέροντα. Ἡ Ἑλλάς, χώρα μεσογειακῆ, τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠπειλεῖτο ἀπὸ ξηρᾶς καὶ δὴ ἀπὸ τὰς δύο συμμάχους κεντρικᾶς αὐτοκρατορίας τὰς συνεργαζομένας μετὰ τῶν δύο προαιωνίων αὐτῆς ἐχθρῶν, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων. Ὡφείλε ἐπομένως νὰ ἀποτρέψῃ, ὄχι τὸν κίνδυνον τῆς κατακτιήσεώς της ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ Αὐστριακῶν, κίνδυνον σχεδὸν ἀκίνδυνον, ἀλλὰ τὸν κίνδυνον τῆς καταλήψεως

χωρῶν Ἑλληνικῶν ἀπὸ τοὺς ἀδηφάγους καὶ ἀγρίους Βουλγάρους καὶ Τούρκους, οἵτινες αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐθεώρουν πρόσφορον ὄχι μόνον διὰ τὴν ὕλικὴν συνδρομὴν τῶν μεγάλων αὐτῶν συμμάχων, ἀλλὰ καὶ κυρίως διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν συνδρομὴν· διότι εἶναι ὑπερβέβαιον ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάς τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐξήρατο τῆς οὐδετερότητος, ἡ Βουλγαρία καὶ βραδύτερον ἴσως καὶ ἡ Τουρκία ἤθελον ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῆς καὶ ἤθελον τὴν καταστρέφει ἀκριβῶς ὅπως κατέστρεψαν τὴν Σερβίαν, τὸ Μαυροβούνιον καὶ ἔπειτα τὴν Ρουμανίαν καὶ αὐτὴν τὴν Ρωσίαν. Καταστρεφόμενης δὲ τότε καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐν τῇ Βαλκανικῇ θέσις τῶν Ἀνταντικῶν θὰ ἦτο λίαν ἐπισημὴ καὶ οὐδέποτε ἴσως ἡ Ἀντάντ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνδράμῃ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς ἄλλους Βαλκανίους, ἂν δὲν εἶχε τὴν Θεσσαλονίκην ὡς βάσιν τῶν μελλοντικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων, ναυτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος ἐπεβάλλετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀπὸ τὰς εἰδικὰς περιστάσεις τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα, τυφλοὶ δὲ θὰ ἦσαν οἱ Ἕλληνες ἂν ἄφηνον τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν ἣν αὐτὸς ὁ κ. Βενιζέλος ἐδημιούργησε, τὴν τῆς οὐδετερότητος. Αὐτὸ ἦτο τὸ κύριον θέμα τῆς ὁμιλίας ἡμῶν. Ὅταν δὲ ὁ κ. Βενιζέλος, παρασυρόμενος φαίνεται ἀπὸ τὴν πρὸς τὰς Δυτικὰς Μεγάλας Δυνάμεις ἀγάπην, ἀφοσίωσιν καὶ ἐμπιστοσύνην, ἔλεγε ὅτι ἡ κατατρόπωσις τῶν Βουλγάρων θὰ ἦτο πρόσφορος τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐλησμόνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ στιγμὴ ἐκείνη, τοῦλάχιστον, ἦτο ἀπολύτως ἀπρόσφορος πρὸς καταστροφὴν τῆς Βουλγαρίας, συμμάχου οὔσης τῶν Γερμανοαυστριακῶν, τῶν ἐχόντων τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῶν Ἀγγλων, Γάλλων, Ἰταλῶν καὶ Ρώσων, ὅπως ἄλλως τε ἐφαίνετο ὅτι τὴν εἶχον τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ κ. Βενιζέλος ἐξελέξατο ὅπως καταστήσῃ τούτους, τοὺς συμμάχους τῆς Βουλγαρίας, ἐχθροὺς τῆς μικρᾶς καὶ ἀπομεμονωμένης ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως Ἑλλάδος, διότι καὶ ἐν τῇ Βαλκανικῇ οἱ Σύμμαχοι μόλις ἐπρόφθασαν νὰ διεκπεραιώσωσι χιλιάδας τινὰς ἀποικιακοῦ στρατοῦ. Ἐγκατάλειψις δὲ τοῦ ἀγῶνος τῶν Συμμάχων ἐν τῇ Βαλκανικῇ, μετὰ τὴν ἐκδίωξιν αὐτῶν ἐκεῖθεν, ὅπως συνέβη εἰς τὸ Κριβολάκ, καὶ ἡ συνεπὴς αὐτῆς καταστροφὴ τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν παντοτεινὴν, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς ὀρι-

σικῆς εἰρήνης, κατάληψιν καὶ κατοχὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Κεντρικῶν καὶ, τὸ χειρότερον, ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ ἴσως καὶ τῶν Τούρκων. Ἡ οὐδετέρα Ἑλλάς διέφυγε τὸν κίνδυνον τῆς καταστροφῆς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ὄχι διότι ἡ οὐδετερότης αὐτῆς ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὴν Γερμανικὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ καὶ κυρίως διότι ἡ Γερμανία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ οὐδετερότητι ἔβλεπε τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἐπιβολὴν ὡς κράτους ξηραῖς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, κράτους ναυτικοῦ, καὶ δυναμένης ν' ἀποκλείσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ θαλάσσης καὶ νὰ πείσῃ αὐτὴν περὶ τῆς ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ὑπὲρ αὐτῆς, ἐξόδου. Αὐτὸς ἦτο ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν κραταιῶν Δυνάμεων, αὐτὴ ἦτο καὶ θὰ εἶναι ἡ τύχη τῶν μικρῶν, νὰ χρησιμεύσιν ὡς παίγνια εἰς τὰς ὀνυχώδεις χεῖρας τῶν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν. Εὐτυχεῖς οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι λαοὶ, οἵτινες κατορθώνουν καὶ ἐκφεύγουσι τῶν ὀνύχων τῶν ἰσχυρῶν χωρὶς βλάβην τῶν ἰδίων αὐτῶν, ἠθικῶν κυρίως, συμφερόντων.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ὕπαρ τοῦ κ. Βενιζέλου ἀπὸ τὸ ὁποῖον συχνὰ κατελαμβάνετο.

ΣΕΡΒΙΚΗ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟΤΗΣ

Κατὰ τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον εἶχομεν εἰς τὸ Στρατηγεῖον ὡς σύνδεσμον τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ τὸν συνταγματάρχην κ. Βάσιτς. Ἠρεμος καὶ πρᾶος, εὐγενὴς τοὺς τρόπους καὶ ὀλιγαρχῆς. Μᾶς εἶχε συνοδεύσει καθ' ὅλον τὸν μέχρι Φλωρίνης πόλεμον. Ἐπειτα ἔμεινε εἰς Θεσσαλονίκην, ὁπότεν μᾶς ἠκολούθησε καὶ κατὰ τὸν Βουλγαρικόν. Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς Σαριγκιὸλ, ἐφάνη τρομερὰ ἀνίσχυος διὰ τὴν τύχην τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ. Οἱ Βούλγαροι, ἐνῶ ἔχον ὑποστῆ τὴν τρομερὰν ἤτταν εἰς Κιλκίς καὶ Λαχανᾶ, ἐφαίνοντο νικηταὶ εἰς Κότσανα. Μία Σερβικὴ Μεραρχία εἶχε διαλυθῆ καὶ ὁ ἐκεῖ εὗρισκόμενος Σερβικὸς στρατὸς ὑπερχεοῦτο νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὁ συνταγματάρχης Βάσιτς, εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῶν τοῦ Βοεβόδα Πούτνια, ἀρχιστρατήγου τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ, ἐζήτησε ἀπὸ τὴν Βασιλέα νὰ συνδράμῃ τὸν Σερβικὸν στρατόν. Ὁ Βασιλεὺς τῷ ἐξήγησε τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὰς γενικὰς αὐτοῦ προθέσεις, ἀλλ' ὁ Σέρβος, πείσμων φαίνεται ἐξ ἰδιοσυγκρασίας, ἔχασε τὸ μειλίχιον

καὶ τὴν πραότητα τοῦ χαρακτῆρος του καὶ ἐπέμεινε παρὰ τῷ Βασιλεὶ ἀρχιστρατήγῳ μετὰ περισσῆς φορτικότητος. Ὁ Βασιλεὺς ἠρνήθη διαρρήδην νὰ μεταβάλῃ τὸ σχέδιόν του ἐνεργείας καὶ τῷ ἔδωσε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἐπιμονή του εἶχεν ὑπερβῆ τὰ ὄρια τοῦ καθήκοντός του. Ὁ Βάσις ἀπεχώρησε εἰς τὸ σιδηροδρομικὸν ὄχημα ὅπου εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ κατάλυμά του. Ὁ Βασιλεὺς ἐστενοχωρήθη καὶ ἔστειλε εἰς ἀναζήτησίν μου, ὅταν δὲ μετέβην παρ' αὐτῷ, μοὶ λέγε : *« Πήγαινε νὰ τοῦ ἐξηγήσης, διότι δὲν θέλει νὰ ἐννοήσῃ τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν δύο συμμάχων »*. Πράγματι ἐπῆγα εἰς τὸ ὄχημα πρὸς συνάντησιν τοῦ κ. Βάσις, ὃν εὗρηκα λίαν τεταραγμένον καὶ ἀνήσυχον διὰ τὴν τύχην τοῦ στρατοῦ τῆς πατρίδος του. Μοὶ ἔλεγε ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ διατι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἤθελε νὰ συνδράμῃ τὸν κινδυνεύοντα Σερβικὸν καὶ ὅτι ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Βασιλέα, κατὰ σύστασιν τοῦ Σερβικοῦ Στρατηγείου, ν' ἀποστείλῃ τρεῖς τέσσαρας καὶ πλείονας μεραρχίας εἰς Κότσανα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῷ ἐξήγησα τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν, τῷ εἶπον ὅτι διὰ τῶν ἐπιχειρήσεών μας πρὸς βορρᾶν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Ἀξιοῦ τοῦτο ἀκριβῶς ἐσκόπει νὰ συντελέσῃ ὁ Βασιλεὺς, νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνα τῶν Σέρβων ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ κατὰ τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ ἐπιτεθέντος Βουλγαρικοῦ. Ὅτι ἡ ἀπόσπασις οἰασδῆποτε δυνάμεως ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως ἤθελε καταστήσει προβληματικὴν τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν καὶ ὅτι ἡ μόνη ὀρθὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ πρὸς βορρᾶν προχώρησις ἡμῶν, ἥτις καὶ ταχίστη εἶναι καὶ ἀποτελεσματικῶς διεξάγεται. Ὁ Βάσις ἔμεινε ἀνένδοτος, ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς δὲν μετέβαλε σχέδιον ἐνεργείας καὶ ἀπόφασιν. Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Στρώμνιτσαν καὶ τὸ Μπέλες καὶ ὁ Βουλγαρικὸς στρατὸς ὑπεχώρει πρὸς ἀνατολὰς διὰ τῆς κοιλάδος τῆς Στρωμνίτισης, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἀποκοπὴν τῆς ὑποχωρήσεώς των ὑφ' ἡμῶν, οἱ Σέρβοι διεκήρυσαν ὅτι ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης νικητῶν των τοὺς ὑπεχρέωσαν εἰς ὑποχώρησιν. Ὁ κ. Βάσις ὑποθέτω ὅτι μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύῃ τὴν σερβικὴν ἔκδοσιν. Μετὰ τινὰς ἡμέρας, ὅταν τὸ τμήμα στρατιᾶς Δαμιανοῦ εὐρίσκειτο βορείως τοῦ Πετσόβου, ἀκριβῶς διότι ὁ Σερβικὸς στρα-

τὸς αὐτοπροαιρέτως καὶ μονομερῶς ἐσταμάτησε τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ, παρομοίαν συνδρομὴν πρὸς τὴν προηγουμένην δοθεῖσαν αὐτοῖς παρ' ἡμῶν ἐζητήσαμεν, νὰ ἐξακολουθήσῃ ν' ἀγωνίζηται κατὰ τῶν Βουλγάρων. Οἱ Σέρβοι ὁμως ἠρνήθησαν τὴν συνέχισιν τῶν συμμαχικῶν αὐτῶν ὑποχρεώσεων, ὄχι νὰ στείλωσι ἐνίσχυσιν εἰς τὸ τμήμα Στρατιᾶς, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ μὴ παύσωσι τὸν ἀγῶνα. Τὸν ἔπαισαν ὁμως. Τὸ δὲ τμήμα στρατιᾶς Δαμιανοῦ εὐρέθη εἰς ἀληθῆ κίνδυνον, καὶ ἐσώθη μόνον διότι ὁ Βασιλεὺς ἀπέσπασε ἀπὸ τοῦ πρὸς βορρᾶν μετώπου τὴν τετάρτην Μεραρχίαν καὶ ὑπεχρέωσε αὐτὴν νὰ στραφῆ πρὸς δυσμὰς ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὰς πρὸς νότον καὶ κατὰ τοῦ Δαμιανοῦ στραφείσας βουλγαρικὰς δυνάμεις, τὰς ὡς ἐκ τῆς ἀπραξίας τῶν ἀπομενουσῶν ἐλευθέρων καὶ διαθεσίμων. Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῆς προελάσεως τῶν Βουλγάρων κατὰ τοῦ τμήματος τῆς στρατιᾶς Δαμιανοῦ ἀπεκατεστάθη ἡ πρότερον στρατιωτικὴ κατάστασις. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἀφηγήσεως πρέπει νὰ σταματήσω πρὸς στιγμὴν διὰ νὰ ἐνθυμηθῶ ἐπεισόδιόν τι συμβᾶν μετὰ ἕξ ἔτη. Ἐγὼ ἐδικαζόμενον ἐνώπιον ἐπαναστατικοῦ Στρατοδικείου ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ὁ τότε Διοικητὴς τῆς τετάρτης Μεραρχίας Μοσχόπουλος παρουσιάσθη ὡς μάρτυς τῆς κατηγορίας μὲ ὑπὲρ τὸ δέον ἐλαφρότητα συνειδήσεως, μ' ἐφόδια τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀμάθειάν του. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ δὲ τὴν ἄγνοιαν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ 1913, ἔφερε ἀκριβῶς ὡς παράδειγμα τὴν περίστασιν αὐτὴν καὶ ὑπεστήριξε ὅτι τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Βασιλέως ἠγνόει ὅτι ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς εἶχε καταλάβει τὴν πόλιν! Κρέσαναν κειμένην εἰς τὰ νῶτα τοῦ μαχομένου στρατοῦ. Τοῦτο δὲ συνεπέρανε διότι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προαναφερθείσης ἐνεργείας ἐδέχθη πυρὰ ἐκ τῶν νώτων καὶ ἐπειδὴ προηγουμένως εἶχε εἰς τὰ νῶτα του τὰ στενὰ τῆς Κρέσνας ὅτι, μ' ὄλην τὴν πρὸς δυσμὰς στροφὴν τῆς Μεραρχίας του, τὰ στενὰ τῆς Κρέσνας ἔμειναν διαρκῶς εἰς τὰ νῶτα του καὶ ὅτι ἐπομένως ἀφ' οὗ ἐδέχθη πυρὰ ἐκ τῶν νώτων, ὅτι ταῦτα ἀναγκαίως θὰ προήρχοντο ἀπὸ τὴν Κρέσαναν καὶ διὰ νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν αὐτὴν (!) πυρὰ ἐχθρικὰ συνεπέρανε μὲ παιδικὴν ἀπλότητα καὶ ἀφέλειαν ὅτι ἡ πόλις Κρέσνα εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ ἀκόμη ὅτι τοῦτο ἠγνόει τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Βασιλέως. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ

ἀξιοθαύμαστον, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὰς νίκας του κατήγαγε με τοιοῦτον, ἐν πολλοῖς, εἶδους μεράρχους. Καὶ βλέπομεν τούτους θριαμβεύοντας ὅταν ἦσαν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Βασιλέως, ὡς τοῦτο συνέβη κατὰ τὸν ἐν Μακεδονίᾳ ἐναντίον τῶν Τούρκων πόλεμον, ἀποτυγχάνοντας ὅταν δὲν ἦσαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ἐν Ἡπειρῷ καὶ ἀνακτῶντας τὴν δύναμιν τῆς ἐπιτυχίας ἅμα ὡς ἐν αὐτῇ τῇ Ἡπειρῷ ἐτίθεντο ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Διαδόχου ὡς καὶ κατόπιν ἐν τῷ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμῳ. Αὐταὶ αἱ σκέψεις μου φέρουν εἰς τὸν νοῦν τὴν λαϊκὴν παροιμίαν ὅτι «ὅταν ὁ Θεὸς θέλῃ νὰ χαλάσῃ τὰ μυρμήγκια, τοὺς δίδει φτερά».

ΑΙΦΝΙΔΙΑΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΓΓΑΙΟΝ

Ὁ νέος Βασιλεὺς ἀναχωρῶν ἐξ Ἰωαννίνων, ἀφ' οὗ ἐγκατέστησε ὡς Ἀρχηγὸν τῶν ἐκεῖ παραμεινασῶν δυνάμεων, στρατοῦ τὸν ὑποστράτηγον Δαγκλῆν, με διέταξε νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ Στρατηγείου τὸ ταχύτερον δι' Ἀθήνας. Οὕτω καὶ ἐγένετο. Ἦλθον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγκατεστάθην ὡς Ἀρχηγὸς τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ τῆς ἐδρευούσης παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν Στρατιωτικῶν, διατηρῶν πάντοτε καὶ τὴν θέσιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατηγείου τοῦ Βασιλέως, καὶ τοῦτο ἄνευ οὐδεμιᾶς ὄρισμένης διαταγῆς. Οὐδεὶς νόμος προέβλεπε τὴν διφυῆ αὐτὴν ὑπόστασίν μου. Ὁ Βασιλεὺς ἦτο πραγματικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ, ἐνεργῶν μὲν τότε διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὅχι ὅπως τὸ Σύνταγμα ἀξιοῖ, ἀλλὰ κατὰ ἰδιόρρυθμον τινὰ τρόπον ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβληθέντα. Ὁ ὑπέρμαχος καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς βασιλευομένης Δημοκρατίας, ὁ ὑποστηρικτὴς τῆς μὴ ἀναμίξεως τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ Κράτους ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τῆς καταστάσεως αὐτῆς. Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ὁ ἀνεύθυνος Ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ Σύνταγμα, ἐνεργῶν διὰ τῶν ὑπεθύνων ὑπουργῶν, ἦτο δὲ ταῦτοχρόνως καὶ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ, ἐνεργῶν διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὡς ἐνδιαμέσου καὶ ἀνευθύνου προσώπου καὶ διὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατηγείου του. Ἦτο ἓνα ἀνακά-

τωμα. Ὁ κ. Βενιζέλος ὑποθέτω ὅτι μὲ πολλὴν στενοχωρίαν ὑπετάσσετο εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτὴν, ὑπετάσσετο ὁμως οἰκειοθελῶς, εὐχαρίστως καὶ μ' ἀρκετὴν εὐαγγελικὴν ταπεινότητα. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς καλῆς θελήσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν φιλοδοξιῶν πάντων εἰς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος. Μίαν πρωτὴν ἔλαβα τηλεφώνημα ἐκ μέρους τοῦ κ. Βενιζέλου νὰ σπεύσω νὰ μεταβῶ ἀμέσως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπου καὶ μ' ἀνέμενε. Νομίζω ὅτι ἦτο ἡ ἐβδόμη πρωτὴν μιᾶς ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς τὴν ἡμερομηνίαν, ἀλλ' ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τῶν σημειώσεων αὐτῶν δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν μὴ ἀκριβῆ γνώσιν τῶν ἡμερομηνιῶν τῶν διαφόρων περιγραφόμενων γεγονότων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν λαμβάνω τὸν κόπον νὰ ἐξακριβώσω τὰς ἡμερομηνίας. Μεταβαίνω ἀμέσως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Εὐρίσκω τὸν κ. Βενιζέλον καθήμενον εἰς τὸν ἀνάκλιτρον τὸ ἀπέναντι τοῦ γραφείου τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν κείμενον καὶ ἔχοντα παρ' αὐτῷ τὸν τότε φίλον καὶ μυστικοσύμβουλόν του κ. Ι. Μεταξᾶν. Ἦτο ὠχρὸς ὡς σουδάριον. Μὲ ὑπεδέχθη μὲ χαρακτηριστικὴν σιωπὴν, ἐφαίνετο δὲ κατεχόμενος ἀπὸ μεγίστην ἀνησυχίαν. Μοὶ λέγει: «Ἰδέτε τὰ τηλεγραφήματα αὐτά. Ὁ Μανουσογιαννάκης μᾶς τηλεγραφεῖ ἀπὸ τὸ Παγγαῖον, ὅπου εὐρίσκεται, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπετέθησαν χθὲς κατὰ τῆς ἐβδόμης Μεραρχίας καὶ τὴν κατέστρεψαν». Μοῦ ἐφάνη ἡ εἰδησις ὀλίγον παράδοξος. Ἐγνώριζον τὴν τοποθέτησιν τῆς ἐβδόμης Μεραρχίας καὶ προσελάθησα νὰ ἐννοήσω τί συμβαίνει. Αἱ εἰδήσεις ἤρχοντο ἀπὸ τὸν Μανουσογιαννάκη καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται ὡς ἀπολύτως ἐξηκριβωμένα. Ἡ καταστροφὴ μιᾶς Μεραρχίας, ἔστω καὶ τῆς ἐβδόμης ἥτις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκαλεῖτο ἡ «ἀκαπνος» καὶ πρὸς τὴν ὁποῖαν οἱ πάντες δὲν εἶχον ἐμπιστοσύνην, ἐδικαιολόγει τοὺς φόβους, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἐδημιούργει καὶ κάποιαν κατ' αὐτῆς προκατάληψιν. Ἐπῆρα τὰ τηλεγραφήματα καὶ τὰ ἐμελέτησα καὶ ἐσχημάτισα τὴν γνώμην ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ καταστροφῆς ἦσαν, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τηλεγραφικῶν ἀναφορῶν τοῦ διοικητοῦ τοῦ τμήματος στρατιᾶς Παγγαίου, κάπως ὑπερβολικαί. Ἐσκέφθην ὅτι πρῶτον καθῆκον μου ἦτο νὰ ἐπαναφέρω τὸ ἠθικὸν τοῦ Πρωθυπουργοῦ, τοῦ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἴσως κατεχομένου ὑπὸ

τοῦ φόβου τῶν *ἀγρίων*, ὡς τοὺς ἀπεκάλει, Βουλγάρων, εἰς τὴν κανονικὴν κατάστασιν, διότι διαφορετικὰ δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀποφασίση ψυχραίμως καὶ ἀσφαλῶς. Ἦρχισα νὰ τοῦ διευκρινίσω τὰς εἰδήσεις καὶ τῷ εἶπον ὅτι ναι μὲν ὁ Μανουσογιαννάκης τηλεγραφεῖ περὶ τῆς καταστροφῆς ὀλοκλήρου τῆς ἐβδόμης Μεραρχίας, ἀλλ' αἱ εἰδήσεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται διὰ νὰ μορφώσῃ τοιαύτην τινὰ γνώμην, δὲν ἐδικαιολογοῦν τὸ συμπέρασμά του. Αἱ εἰδήσεις ὠμίλουν περὶ ἐπιθέσεως καθ' ἑνὸς Συντάγματος τῆς Μεραρχίας, ὅτι τμημα αὐτοῦ προσβληθὲν παρὰ τῶν ἐν Ροδολεῖβφ νομίσω βουλγαρικῶν δυνάμεων ἀπεσυνετέθη καὶ ὑπεχώρησε. Αἱ πληροφορίες ἀφεώρων γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς τμημα μόνον τῆς ἐβδόμης Μεραρχίας. Ἐγνώριζον ὅτι ὁ Μέραρχος εὐρίσκετο εἰς Μοσθένα, ὅτι τὰ ἄλλα δύο Συντάγματα τῆς Μεραρχίας ἦσαν μακρὰν τῆς σημειωθείσης ἐνεργείας τοῦ ἐχθροῦ, ὅτι τὰ ἄλλα σώματα πυροβολικοῦ, ἵππικοῦ, μηχανικοῦ καὶ ὑψηροεσίας εὐρίσκοντο ἐκτὸς τῆς ἀκτίνος τῆς σημειωθείσης ἐπιθέσεως καὶ ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν εἰδικὰς εἰδήσεις διὰ τὰ τμήματα αὐτά. Ἐν συμπεράσματι εὐρίσκον τὴν τελικὴν κρίσιν τοῦ Μανουσογιαννάκη, ἂν ὄχι ὑπερβολικὴν, τοῦλάχιστον ὡς μὴ συντονισμένην μὲ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἐτηλεγράφη, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισα νὰ κάμνω εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν ἠθικὸν μασσάζ καὶ ἐνέσεις καρδιοτονωτικὰς διὰ λόγων καὶ ἐξηγήσεων. Ἐφ' ὅσον ἐνήργουν οὕτω, παρηκολούθουν τὴν χροιάν τοῦ προσώπου του, καὶ καθ' ὅσον τὴν ἔβλεπον ἀνακτιῶσαν τὸ σὺνηθες χρῶμα, ἐνέτεινον τὴν δόσιν τοῦ καρδιοτονωτικοῦ καὶ τὴν δύνανμιν τοῦ μασσάζ. Εὐτυχῶς ἐπέτυχον καὶ τότε εἶπον ὅτι θὰ τεθῆ εἰς ἄμεσον τηλεγραφικὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ τμήματος στρατιᾶς Παγγαίου καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι αἱ σκέψεις μου ἤθελον ἐπιβεβαιωθῆ ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὁ κ. Βενιζέλος ἀνεθάρρησε. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὰ καρδιοτονωτικὰ ἐδόθησαν εἰς μεγαλυτέραν τῆς ἀναγκαιούσης δόσιν καὶ τότε ἤρχισε ν' ἀπειλῆ τοὺς Βουλγάρους, νὰ μοῦ δίδῃ γνώμας περὶ ἐνεργείας κατ' αὐτῶν καὶ νὰ διατάσῃ νὰ μεταφέρωμεν δυνάμεις πρὸς τὸ Παγγαῖον διὰ νὰ καταστρέψωμεν τὸν *ἀγρίον* ἐχθρόν. Τότε ἤλλαξα μέθοδον καὶ ὕφος καὶ εἶπον εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργόν: «Ἐως ἐδῶ, κύριε Πρόεδρε! Ἄν ὅμως θέλετε νὰ διατάξῃτε ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ

Βουλγαρικοῦ στρατοῦ, τότε δώσατέ μας τὴν διαταγὴν τῆς ἐπιθέσεως καὶ ὁ Ἄρχηγός μου γνωρίζει τὶ θὰ διατάξῃ. Ἄλλως ἀφήσατέ μας ἡσύχους, διότι ἀκριβῶς τοῦτο πιθανὸν νὰ θέλωσι νὰ ἐπιτύχωσι οἱ Βούλγαροι, τὴν διασπορὰν τῶν δυνάμεών μας, τὴν διάλυσιν τῆς στρατηγικῆς μας συγκεντρώσεως, ἵνα μᾶς κτυπήσωσι κατόπιν κεχωρισμένως. Αὐτὸ τὸ χατῆρι δὲν θὰ τὸ κάμωμεν εἰς τοὺς ἐχθρούς μας». Ἐξήτασα κατόπιν τὴν κατάστασιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετέπειτα ληφθεισῶν πληροφοριῶν, εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐρωτημάτων μου καὶ ἐπεβεβαιώθησαν αἱ κρίσεις μου. Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις ἀπεκατεστάθη ὑπὲρ ἡμῶν, ὅπως ἦτο καὶ πρὸ τῆς βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως.

ΠΩΣ ΕΠΑΝΗΛΘΕΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΑΞΕΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1913

Μετὰ τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον καὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἡ Κυβέρνησις ἐθεώρησε τὴν πολεμικὴν περίοδον λήξασαν. Περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου, τὴν 18ην τοῦ μηνὸς αὐτοῦ νομίζω, ὁ Βασιλεὺς μοὶ ἀνήγγειλε ὅτι ἐξεδόθη Β. Διάταγμα δι' οὗ ἐπροβιβαζόμην εἰς ὑποστράτηγον. Ἡ εἶδησις αὐτὴ μοὶ ἤλθε ἐξαφνικὰ, διότι μόλις πρὸ τριῶν μηνῶν εἶχον προβιβασθῆ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου, οὔτε δὲ εἶχον σχηματίσει καμμίαν ἐλπίδα καὶ συνεπῶς οὔτε ἀξίωσιν, κατὰ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις τῶν στρατιωτικῶν, περὶ ἐκτιμήσεως τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν καὶ περὶ ἀμοιβῆς αὐτῶν, εἶχον προβιβασμοῦ.

Ἠὐχαρίστησα τὸν Βασιλέα διὰ τὸν ἀνέλπιστον προβιβασμόν. Ταυτοχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι πρόκειται ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Εἰς τὴν εἶδησιν αὐτὴν φαίνεται ὅτι οἱ μῦς τοῦ προσώπου μου αὐτομάτως καὶ αὐτοπροαιρέτως συνεσπλάσθησαν καὶ ἡ μορφὴ μου ἐξηγήθη ἀπὸ τὸν προϊστάμενόν μου ὡς οἰονεὶ ἀποδοκιμασία τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι, ἐπειδὴ τότε ἦτο πρωθυπουργὸς ὁ κ. Βενιζέλος, δὲν μοὶ ἐπετρέπετο ν' ἀμφιβάλω τὸ παράπαν ὅτι ἡ πρᾶξις αὐτὴ τοῦ Βασιλέως δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὰς γραπτὰς καὶ ἀγράφους διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ ἡμῶν Χάρτου.

‘Ο Βασιλεὺς, διαγνώσας εἰς τὴν φυσιογνωμίαν μου ὅτι δὲν συνεφώνουν μὲ αὐτὸν, μοὶ λέγει εἰς ἀπάντησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποψίας: «Νὰ πάρῃς καὶ σὺ ἄδειαν διὰ νὰ ξεκουρασθῆς». Ἐγὼ ἔν συνεχείᾳ τῶν μὴ ἐκδηλωθέντων διὰ λόγων συναισθημάτων μου ἀπήντησα:—«Ὁχι, Μεγαλειότατε, δὲν ἤμπορῶ νὰ πάρω ἄδειαν».—«Διατί;» μοῦ ἀπαντᾷ ὁ Βασιλεὺς.—«Διότι, εἶπον ἐγὼ, ἔχω ἐργασίαν καὶ πρέπει νὰ μείνω ἐδῶ». Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐφάνη εὐχαριστημένος ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις μου καὶ κυρίως ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις μου ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Ἐγὼ ἀνησύχησα διὰ τὸ ταξίδιον αὐτό, διότι ἐθεώρουν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Βασιλέως ἦτο ἀπαραίτητος ἐν Ἑλλάδι, ἀφ’ οὗ μάλιστα οὔτε ἀποστράτευσις εἶχε γίνει, οὔτε ἡ ἐν Μακεδονίᾳ συγκέντρωσις εἶχε διαλυθῆ καὶ πλὴν τῶν ἄλλων καθηκόντων μας εἴχομεν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ χρησιμεύσωμεν ὡς χωροφύλακες τῆς Βουλγαρίας διατηροῦντες ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἡμῶν κατοχὴν τὴν Δυτικὴν Θράκην, τὴν ὁποίαν ἡ Βουλγαρία, ἔνεκα τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς ἀποσυνθέσεως, ἠδυνάτει νὰ καταλάβῃ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ Βουλγαρία ἐφοβείτο μὴ ἡ Τουρκία, ἣτις ἀμαχητεὶ καὶ τῇ ἀκουσίᾳ συνδρομῇ ἡμῶν εἶχε καταλάβει ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην, προελάσῃ καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην τὴν ἐπιδικασθεῖσαν εἰς τοὺς Βουλγάρους ὑπὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐσκέφθην ὅτι ὁπωσδήποτε ἔπρεπε νὰ μείνω εἰς τὴν θέσιν μου καὶ νὰ εὐρίσκωμαι εἰς ἰδιαιτέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Στρατιωτικοῦ Ἀρχηγοῦ μου, τοῦ Βασιλέως. Ἐζήτησα ἐπομένως ἀπὸ τὸν Βασιλέα καὶ μοῦ ἔδωσε τὸ κρυπτογραφικὸν λεξικόν του. Ὁ Βασιλεὺς ἀνεχώρησε καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας εὐρίσκετο εἰς Ἀγγλίαν. Δὲν εἶχον περάσει εἴκοσι ἡμέραι, ὅτε μὲ καλεῖ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ ἄνευ περιστροφῶν, τηρῶν πάντοτε τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν πρὸς τὸ Σύνταγμα, μοὶ λέγει: «Πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Βασιλεὺς τὸ ταχύτερον». Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀρχίσει νὰ κινῶνται, τὸ ζήτημα τῶν νήσων ν’ ἀνακινῆται, ὁ ἐν Μακεδονίᾳ στρατὸς μας κουρασμένος ἐζήτηε τὴν ἀποστράτευσιν, οἱ εὗζωνοὶ εἶχον κάμει ταραχὰς εἰς Θεσσαλονίκη, σκέψεις ἐγένοντο πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐνισχύσεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου διὰ τῆς ἀγορᾶς τοῦ ἰσχυροῦ θωρηκτοῦ. Ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο πολὺ ἀνήσυχος καὶ ἐζήτηε τὴν ἐπά-

νοδον τοῦ Βασιλέως, τὸν ἤθελεν ἐδῶ διὰ νὰ μερισθῆ ὁ ἀνεύθυνος τὰς εὐθύναις τῆς Κυβερνήσεως, τὸν ἤθελε διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν στρατὸν εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ διὰ τοῦ ὀνόματός του καὶ τοῦ κύρους του ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν. Εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ἀπήντησα διὰ νὰ μάθω πῶς ἀφῆκε τὸν Βασιλέα ν' ἀναχωρήσῃ, ἀφ' οὗ προεβλέπετο ἡ δυσχέρεια εἰς τὴν εἰχομεν φθάσει, καὶ τῷ εἶπον ὅτι εἶμαι σύμφωνος νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Βασιλεὺς, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἤμην ἀντίθετος εἰς τὴν ἀπόφασιν ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὅτι συμφωνῶ νὰ τῷ τηλεγραφῆσῃ νὰ ἐπανέλθῃ. Ἄλλὰ ὁ κ. Βενιζέλος, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν εἰλικρινοφάνειαν, μοι λέγει: «Ἄν τοῦ τηλεγραφῆσω ἐγώ, ὁ Βασιλεὺς δὲν θὰ ἐπανέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ διακόψῃ τὸ ταξειδίον του καὶ ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως διὰ τὴν Ἑλλάδα, σᾶς παρακαλῶ νὰ τηλεγραφῆσητε ὑμεῖς καὶ τότε εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ σᾶς ἀκούσῃ καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ». Ἐπειδὴ κατενόησα τὴν μεγάλην ἀνάγκην τῆς ἐνταῦθα παρουσίας τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐσκέφθην ὅτι ἡ ἀνάμιξις μου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀντισυνταγματικὴ ἢ νὰ ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας μου, δὲν ἐσκέφθην ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ παρεξηγηθῶ ὅπως παρεξηγήθην βραδύτερον καὶ εἰσῆχθην εἰς δίκην ἀκόμη, κατηγορούμενος ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, διότι ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὄχι ὅμως ὅταν ἦτο πρωθυπουργὸς ὁ κ. Βενιζέλος, ἔστειλα μερικὰ τηλεγραφήματα πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς, δίδων αὐταῖς πληροφορίας τινὰς ὑπηρεσιακὰς καὶ ὑπογράφων ταῦτα «κατὰ διαταγὴν» ὁ ἴδιος. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἔσπευσα νὰ ἐκπληρώσω τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἀφ' οὗ μάλιστα οὗτος ἐθεώρησεν ὅτι ἡ ἰδική μου ὑπόδειξις περὶ διακοπῆς τοῦ ταξειδίου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς ἀμέσου ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, προήρχετο ἀπὸ τὸν Κέρβερον τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν καὶ τὸν περιοριστὴν τῶν προνομίων τοῦ Στέμματος, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν προνομίων τῶν ἀνεγνωρισμένων καὶ ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ, τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ, ἰσχύοντι Συντάγματι. Εἰς τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἐξέθεσα ἐν συντόμῳ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν κατάστασιν, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Κυβερνήσεως, τὴν

ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς ἀμέσου διακοπῆς τοῦ ταξειδίου του καὶ τῆς ἐπανόδου του ἐνταῦθα. Προσέθετα δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ τηλεγραφήματος τὴν ὑπενθύμισιν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν εἶχε φροντίσει μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ἀνακωχὴν νὰ συνομολογήσῃ μετὰ τῆς Τουρκίας. Ὁ Βασιλεὺς ἔλαβε τὸ τηλεγράφημά μου, εὐρισκόμενος εἰς τινὰ ἀγγλικὴν λουτρόπολιν ὅπου ἦτο ἡ Βασίλισσα Σοφία. Ἀμέσως ἀνεχώρησε διὰ Λονδῖνον ὅπως ὁμιλήσῃ μετὰ τῶν ἐκεῖ ἐπισήμων καὶ διὰ τῆς συντομωτέρας καὶ ταχυτέρας ὁδοῦ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Πρωθυπουργὸς παρουσιάσθη ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀφ' οὗ ἔλαβε γνῶσιν τῆς καταστάσεως, ἀπεφάσισε ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Μακεδονίαν πρὸς ἐπιναφορὰν τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατεύματι. Πράγματι μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Βασιλεὺς μετὰ τινων ἀξιωματικῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀνεχώρησε διὰ Θεσσαλονίκην καὶ, ἀφ' οὗ ἐπεσκέφθη τὸν ἐν αὐτῇ στρατόν, μετέβη πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διαφορῶν Μεραρχιῶν καὶ ὑπηρεσιῶν τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Ἐφθάσαμεν δὲ μέχρι τοῦ Σαρισσαμπάν, παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Νέστου, ὅπου ἀπὸ τοῦ Ἐβρου μέχρι τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε ὠθήσει τὴν ἐπανάκτησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον καὶ ὄλοθεν μᾶς ἐπαλινδρόμησε ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου. Εὐτυχῶς δι' αὐτὰς τὰς ἐπεμβάσεις μου, γενομένας ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ κ. Βενιζέλου, δὲν ἔδωσα λόγον ἐνώπιον ἐκτάκτου Στρατοδικείου.

ΜΕΡΟΣ Ε΄.

ΣΥΜΜΑΧΙΚΑ

ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΞΕΔΡΑΣ ΤΟΥ Ν. ΦΑΛΗΡΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑ ΤΟ ΠΕΡΑΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΠΑΝΟΔΟΝ ΜΟΥ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ὑπογραφή τῆς ἀνακωχῆς εὗρηκε τὸν Βασιλέα καὶ τὸ Στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Λιμπόνοβφ. Ἐκεῖ ἔμεινε μέχρι τῆς ἀναγγελίας τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου. Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς, ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας ἐπισκεπτόμενος προηγουμένως τὰς ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Βουλγάρους ἐλευθερωθείσας πόλεις Σέρρας, Δράμαν καὶ Καβάλλαν. Ὅταν ἔλαβον τὴν διαταγὴν τῆς ἐπανόδου, παρεκάλεσα τὸν Βασιλέα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Στρατηγεῖον αὐτοῦ, νὰ μὴ τὸν ἀκολουθήσωμεν εἰς τὴν περιοδείαν του καὶ νὰ διατάξῃ νὰ μεταβῶμεν εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς τακτοποίησιν τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὸν στρατόν, διότι ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ οὗτος εἰς τὰς νέας του φρουρὰς καὶ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ μείνῃ ἐν ἐπιστρατεύσει μέχρις οὗ ἐφαρμοσθῇ ἡ συνθήκη εἰρήνης καὶ ἀποστρατευθῇ ἡ Τουρκία πρὸς τὴν ὁλοίαν δὲν εἶχομεν ἀκόμη συνάψει συνθήκην εἰρήνης. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡμεῖς τότε κατείχομεν τὴν Δυτικὴν Θράκην μέχρι τοῦ Ἑβρου, ἦν, κατόπιν τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, εἶχε παραχωρήσει ὁ κ. Βενιζέλος εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη δὲν εἶχε δυνάμεις, ἕνεκα τῆς μετὰ τὴν ἦταν καὶ ἀνακωχὴν αὐτοδιαλύσεως τοῦ Βουλκοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας, παρεκάλεσα τὸν κ. Βενιζέλον νὰ διατάξῃ τὸν ἡμέτερον στρατόν νὰ κατέχῃ προσωρινῶς τὴν Δυτικὴν

Θράκην, ἵνα μὴ καταληφθῆ αὕτη ὑπὸ τοῦ αὐθαιρέτως καταλαβόν-
τος τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην Τουρκικοῦ στρατοῦ.

Πράγματι, ἐνῶ ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθ-
μοῦ Σιδηροκάστρου ἀνεχώρει πρὸς περιοδεῖαν εἰς τὴν Ἀνατολι-
κὴν Μακεδονίαν, ἐγὼ μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατηγείου
μετεβαίνομεν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀπὸ Καβάλλας ὁ Βασιλεὺς ἤλ-
θεν εἰς Θεσσαλονίκην θαλασσίως. Ἀφικόμενος δ' ἐκεῖ, ἀφοῦ
ἐμελέτησε τὴν κατάστασιν, ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διὰ τὴν νέαν
ἐγκατάστασιν τοῦ στρατοῦ διαταγὰς καὶ ἀνεχώρησε δι' Ἀθή-
νας, παραλαβὼν καὶ τὸ Στρατηγεῖον του. Ἐφθασε δὲ εἰς Ν.
Φάληρον ἐπιβαίνων τοῦ «Ἀβέρωφ». Ἄμα τῇ ἀγκυροβολίᾳ, ἐπι-
βάς ἀτμακάτου, ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ἐξέδραν τοῦ Ν. Φαλήρου.
Ἐγὼ μετὰ τινων ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατηγείου ἐπιβάντες ἀ-
τμακάτου ἀπεβιβάσθημεν ἐπίσης εἰς τὴν ἐξέδραν. Καθ' ὁδὸν ἀντε-
λήφθη ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς κ. Βενιζέλος μετέβαινε ἐπὶ τοῦ «Ἀ-
βέρωφ» πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἐκ κακῆς συνεννοή-
σεως εἶχε ἤδη ἐγκαταλείψει αὐτόν. Εἰδοποίησα τὸν κ. Βενιζέ-
λον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ πραγματικῶς ἐπανῆλθεν εἰς
τὴν ἐξέδραν ὅπου ἐγὼ πρὸ ὀλίγου εἶχον ἀποβιβασθῆ. Ὅτε εἶ-
δον τὸν κ. Βενιζέλον ἀνερχόμενον τὴν κλίμακα τῆς ἐξέδρας, ἔ-
σπευσα πρὸς αὐτόν, ὅπως τὸν χαιρετήσω καὶ τοῦ εὐχηθῶ τὸ καλῶς
ᾤρισε, ἄρτι ἐπανελθόντος ἐκ Βουκουρεστίου, ὅπου συνωμολόγησε
τὴν συνθήκην εἰρήνης, καὶ τὸν συνεχάρην διὰ τὴν ὑπογραφὴν
καὶ γενικῶς διὰ τὴν νίκην, εὐχαριστήσας αὐτόν διὰ τὴν μεγάλην
συνδρομὴν ἣν μᾶς παρέσχε κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐπιχειρή-
σεων, ἐγκρίνων ἄνευ συζητήσεως καὶ δισταγμοῦ τὰς προτάσεις
τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Ὁ κύριος Βενιζέλος ἀνταποδίδων τὴν
φιλοφρόνησιν μοῦ λέγει: «Ὁχι, κύριε Συνταγματάρχα, ἡ νίκη
ὀφείλεται εἰς τὸν στρατὸν καὶ ὡς Κυβερνήτης σὰς συγχαίρω διὰ
τὰς μεγάλας καὶ ἀνεπλίστους ἐπιτυχίας καὶ δι' ὑμῶν συγχαίρω
τὸν στρατόν». Τὸν ἠδυσχερῆσα καὶ ἐστράφημεν πρὸς τὴν ἐξο-
δὸν τῆς ἐξέδρας, διότι ἤδη ἤκούοντο αἱ ἰαχαὶ καὶ ἐπευφημίαι
τοῦ ἐνθουσιασθέντος λαοῦ τοῦ ἐπαναβλέποντος τὸν Βασιλέα
αὐτοῦ, τὸν ἤδη Βουλγαροκτόνον Κωνσταντῖνον. Μετὰ τινα βή-
ματα ὁ κ. Βενιζέλος ἐσταμάτησε καί, ὡσεὶ μεταμεληθεὶς δι' ὅσα
καλὰ λόγια μοὶ εἶχεν εἰπεῖ, λέγει πρὸς ἐμέ: «Ἀλλὰ μὴ τὸ πά-

ρητε ἐπάνω σας σεις οἱ στρατιωτικοί, διότι καὶ ἡμεῖς οἱ πολιτικοὶ κάτι ἐκάμαμεν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν». Ἐκπληκτος πρὸ τῆς μεταστροφῆς τοῦ ὕφους τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ ἀπροετοίμαστος εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη δι' ἐμὲ συζήτησιν, τῷ ἀπήντησα: «Κύριε Πρόεδρε, βλέπετε ὅτι ἐγὼ δὲν ἀποδίδω τὴν νίκην καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὸν στρατὸν καὶ ἤδη συνεχάρην πρῶτος ἐγὼ ὑμᾶς, ὡς πολιτικὸν ἀρχηγόν». Φαίνεται ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠσθάνθη κατὰ πρῶτον, τοὺς πρῶτους νυγμοὺς τῆς πρὸς τὸν νικητὴν Βασιλέα ἀντιζηλίας αὐτοῦ καὶ ἐξωτερίκευσε ταύτην καὶ τούτους διὰ τῶν ὄσων μοὶ εἶπε. Δυστυχῶς τὸ προαίσθημα αὐτὸ ἐπηλήθευσε καὶ ἡ ἀντιζηλία αὐτοῦ αὕτη τὸν ὤθησε εἰς τὴν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθρότητά του, ἣτις τόσον ἐβλαψε τὸν Κωνσταντῖνον, τὸ Ἔθνος καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον.

Η ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ ΤΑΤΟΪΟΥ

Τὴν 1ην Ἰουλίου (π. ἡ.) τοῦ 1916 περὶ τὴν 2.30' μ. μ. περίπου μοῦ ἀναγγέλλουν ὅτι με ζητοῦν εἰς τὸ τηλέφωνον. Λαβὼν τὸ ἀκουστικὸν ἀκούω ὅτι ὁ μείραρχος Ἡλ. Χρυσοσπάθης, ἀρχηγὸς τοῦ ἀποσπάσματος ἀσφαλείας, με εἰδοποιεῖ ὅτι πυρκαϊὰ ἐξεργάγη εἰς τὸ δάσος τοῦ Τατόιου καὶ ὅτι σπεύδει νὰ μεταβῇ ἐκεῖ. Δὲν ἀνησύχησα καὶ πολὺ, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κατ' ἔτος ἐλάμβανον χώραν πυρκαϊαὶ εἰς τὸ δάσος, πρᾶγμα σύνηθες καὶ εὐκόλως περιοριζόμενον. Ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὕφους τοῦ τηλεφωνήματος τοῦ Χρυσοσπάθῃ μοῦ ἐφάνη ὅτι κάτι σπουδαιότερον θὰ συνέβαινε καὶ εἶπον αὐτῷ τηλεφωνικῶς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ σπίτι μου ἵνα με παραλάβῃ, διότι ἐφοβούμην μήπως βραδύνω πολὺ ἐὰν ἤθελον νὰ εἰδοποιήσω τὸ ἰδικόν μου αὐτοκίνητον διὰ νὰ μεταβῶ. Ὀλίγας στιγμὰς ὅμως κατόπιν ἐσκέφθην ὅτι ἡ παρέκκλισις αὕτη τοῦ Χρυσοσπάθῃ ἤθελε πιθανὸν ἐπιβραδύνει τὴν εἰς Τατόιον ἄφειξιν αὐτοῦ, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐγὼ ὄφειλον πρὸ τῆς εἰς Τατόιον μεταβάσεώς μου νὰ μεταβῶ εἰς τὸ Φρουραρχεῖον καὶ τοὺς στρατῶνας πρὸς ἀποστολὴν στρατοῦ καὶ βοηθειῶν διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον. Διέταξα λοιπὸν τὸν Χρυσοσπάθῃ νὰ σπεύσῃ ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας μεταβῇ εἰς Τατόιον. Τὸν Χρυσοσπάθῃν μετὰ τινα ὥραν ἠκολούθησα καὶ ἐγὼ καὶ ἀφ' οὗ

ἔξεδωκα διαφόρους διαταγάς, τὰς συνήθως ἐκδιδομένας εἰς τοιαύτας περιστάσεις. Μετάβαινων ὀλοταχῶς εἰς Τατόιον, ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τὸν σταθμὸν Βαρυμπόμπης, συνήντησα τὴν Βασίλισσαν Σοφίαν κατερχομένην ἐκ Τατοίου ἐπ' αὐτοκινήτου μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς. Ἡ Βασίλισσα ἐφώνησε πρὸς ἐμέ, ἐν προφανεῖ ταραχῇ εὐρισκομένη: «*Τὸν Βασιλέα, τὸν Βασιλέα!*». Ἄλλὰ ἐγὼ τὴν στιγμὴν ἐκείνην δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω τὴν σημασίαν τῶν λόγων τῆς. Ἀκόμη δὲ πλειοτέρα ἦτο ἡ ἀπορία μου ὅταν, φθάσας εἰς τὸ πρὸ τῶν νέων Ἀνακτόρων προαύλιον, εὗρήκα τὸν βασιλέα καθήμενον εἰς τὸ ἀνάβαθρον αὐτοκινήτου τινός. Τὸν ἐχαιρέτησα καὶ μοι εἶπεν ἐν προφανεῖ ταραχῇ καὶ συγκινήσει: «*Οἱ ἀξιωματικοί, οἱ ἀξιωματικοί, τί γίνονται;*». Δὲν ἠννόησα τίποτε τὴν στιγμὴν ἐκείνην καὶ ἐφρόντισα νὰ κατατοπισθῶ ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ πυρκαϊὰ εἶχε ἀποτεφρώσει σχεδὸν τὸ παλαιὸν ἀνάκτορον, ὅπου κατῴκει ὁ Κωνσταντῖνος ὡς Διάδοχος. Τὰ ἐπιπλα τῆς οἰκίας εἶχον μεταφερθῆ εἰς τὸ προαύλιον, ὅπερ ἐπαρουσίαζε περίεργον ὄψιν μὲ τὰ μεταφερθέντα ἐκεῖ καὶ φύρδην μίγδην ἐναποθηκευθέντα σκεύη καὶ κιβώτια. Τὸ ὑψηροτικὸν προσωπικὸν τῶν ἀνακτόρων κατεγίνετο εἰς τὴν μεταφορὰν, τὴν συσκευὴν καὶ διάσωσιν τῶν ὑλικῶν. Τὰ ἀπέναντι εὐρισκόμενα πεῦκα ἔτριζον δαιμονιωδῶς καιόμενα. Ἡ πυρκαϊὰ εἶχε σταματήσει εἰς τὸ «*ξέφωτο*» τοῦ δάσους, τὸ ὁποῖον ἐσηματίζετο ἀπὸ τὸν ἀμπελῶνα τὸν πρὸ τῶν Ἀνακτόρων, τὰ ὁποῖα ἠπειλοῦντο ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς. Εὐτυχῶς τὸ «*ξέφωτο*» τοῦτο καὶ αἱ ὑψηλαὶ λεῦκαι τοῦ προαυλίου ἐπροστάτευον τὸ κτίριον τῶν νέων ἀνακτόρων. Ὁ Βασιλεὺς ἐξηκολούθει παραμένων εἰς τὸ προαύλιον, ἀνήσυχος καὶ τεταραγμένος διὰ τὴν τύχην τῶν ἀξιωματικῶν. Τὸ πῦρ ἐπροχώρει ἀνενόχλητον, διότι καὶ οὐδεὶς ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ ἐνοχλήσῃ. Τὸ μέρος εἰς ὃ εὐρίσκετο ὁ Βασιλεὺς ἦτο τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀπρόσβλητον ὑπὸ τοῦ πυρός, διότι ἐχωρίζετο ὑπὸ ἀσκεποῦς χώρου, ἐκινδύνευε ὅμως νὰ κυκλωθῇ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ξενοδοχείου, ὅπερ ἠπειλεῖτο νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ διαρκοῦς καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις προχωροῦντος πυρός καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀθήνας, ὅτε οἱ ἐν τῷ προαυλίῳ τῶν ἀνακτόρων ἠθελον ἀποκλεισθῆ περικυκλούμενοι πανταχόθεν ὑπὸ τοῦ πυρός. Τότε συνέστησα εἰς τὸν

Βασιλέα ν^ο απομακρυνθῆ και να καταφύγη πέραν τῆς ἀκτίνας ἐνεργείας τῆς πυρκαϊᾶς, μετὰ πολλὰς δὲ και ἐπιμόνους συστάσεις και παρακλήσεις κατώρθωσα να πείσω αὐτὸν να ἐπιβῆ τοῦ αὐτοκινήτου του και ν^ο απομακρυνθῆ ἐκεῖθεν. Ὁ Βασιλεὺς ἦτο πάντοτε ἀνήσυχος και διαρκῶς ἐζήτηι πληροφορίας περὶ τῶν ἀξιωματικῶν, οὐδεὶς ὅμως ἦτο εἰς θέσιν να δώσῃ πληροφορίαν τινὰ οἰανδήποτε. Ποιοὶ ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἀξιωματικοὶ και διατι ἀνησύχει τόσον πολὺ ὁ Βασιλεὺς διὰ τὴν τύχην των, ἔμαθον μόνον μετὰ τινὰς ὥρας. Ἐμα τῆ ἀναγγελία τῆς ἐνάρξεως τῆς πυρκαϊᾶς ὁ Βασιλεὺς εἶχε μεταβῆ δι^ο αὐτοκινήτου εἰς τὴν ἄνωθεν τῶν ἀνακτόρων καμπὴν τῆς πρὸς Μαλακάσσαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ. Τὸν Βασιλέα ἠκολούθησαν και ἄλλα τινὰ αὐτοκίνητα, εἰς ἃ ἐπέβαινον οἱ Χ. Δελλαπόρτας και Κουλουμόπουλος ἀξιωματικοὶ τῶν αὐτοκινήτων, και ὁ ἀρχηγὸς τῆς εἰδικῆς ἀσφαλείας Η. Χρυσσπάτης. Φθάσαντες εἰς τὸν τόπον τῆς πυρκαϊᾶς, δηλαδὴ εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἔφθανε αὐτὴ και πέραν τοῦ ὁποῖου ἦτο ἀδύνατον να προχωρήσουν πλειότερον, ἐσταμάτησαν και προσεπάθουν να διευθύνουν ἐκεῖθεν τὴν ἐργασίαν πρὸς κατάσβεσιν τῆς πυρκαϊᾶς. Αἱ προσπάθειαι αὐτῶν, ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν εἶχον κανὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, ἢ πυρκαϊὰ ἐπροχώρει διαρκῶς και ἠπεῖλει να περικυκλώσῃ και τὸ μέρος εἰς ὃ εὐρίσκετο ὁ Βασιλεὺς και οἱ ἀξιωματικοί. Τότε ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις ν^ο απομακρυνθῶσι και ὁ μακαρίτης Δελλαπόρτας ἐπρότεινε να κατευθυνθῶσι πρὸς βορρᾶν κατερχόμενοι τὰς κλιτύς και να βαδίσωσι πρὸς τινὰ χαράδραν, ὁ Βασιλεὺς ὅμως συνεβούλευσε να κατέλθωσι πρὸς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὠδήγει μικρὸν μονοπάτι γνωστὸν εἰς τὸν Βασιλέα. Ἄλλ^ο ὁ Δελλαπόρτας ὡς γνώστης τῆς τοπογραφίας τοῦ δάσους, ὅπερ ἐγνώριζε ἐκ μακροχρονίου εἰς Τατόιον ὑψηρείας του, ἐπέμεινε εἰς τὴν ἰδέαν του και συμπαρασύρας και τοὺς ἄλλους ἀξιωματικούς κατῆλθε πρὸς τὴν χαράδραν. Ἐκεῖ ὅμως περιεκυκλώθη ὑπὸ τῶν φλογῶν και εὐρῆκε τὸν τραγικὸν θάνατον μετὰ τῶν συντρόφων. Ὁ Βασιλεὺς, μὴ δυνηθεὶς να πείσῃ τὸν Δελλαπόρταν, κατῆλθε μετὰ τοῦ ὑπαπιστοῦ τῆς ὑψηρείας διὰ τοῦ μονοπατιοῦ και μετ^ο ὀλίγον ἔφθασε εἰς τὸ προαύλιον και τεταραγμένος, συγκεκνημένος και κυρασμένος ἐκάθησεν εἰς τὸ ἀνάβαθρον τοῦ αὐτοκινή-

του, όπου τὸν ἤδρα ὅταν ἔφθασα εἰς Τατόιον. Αὐτὴν τὴν περιπέτειαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τῆς ἡ Βασίλισσα Σοφία, ἣτις εἶχεν ἀναχωρήσει προτοῦ κατέλθῃ ὁ Βασιλεὺς καὶ μοῦ συνέστησε νὰ φροντίσω περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ.

Περὶ τῶν αἰτίων τῆς πυρκαϊᾶς δὲν ἔχω νὰ γράψω τι, διότι οὐδὲν γνωρίζω ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Πολλὰ ἐλέχθησαν, πολλὰ ἀπεκάλυψαν αἱ γενόμεναι ἀνακρίσεις, πολλὰ ἤκουσα, ὅταν τὰς διατριβάς μου ἐποιοῦμην εἰς τὰς σωφρονιστικὰς φυλακὰς Συγγροῦ, ἀπὸ τῶν κατάδικων, ἰατρῶν τὸ ἐπάγγελμα, κατηγορηθέντα καὶ καταδικασθέντα διὰ πολλὰς ἐκβιάσεις καὶ καταχρήσεις ἃς διενήργησε ὑπὸ τὴν φιλελευθέραν ὠθηθῆναι τῶν πολιτικῶν του φρονημάτων, κατὰ τὴν ἔνδοξον ἐκείνην ἐποχὴν καθ' ἣν τὴν Ἑλλάδα διέσχισε ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἡ πνοὴ τῆς Φιλελευθερίας. Ὁ φιλελεύθερος οὗτος ἐκβιαστὴς ἐσεμνύνετο ὅτι ἦτο ἐκ τῶν αὐτουργῶν τοῦ ἐμπρησμοῦ καὶ ἐδιηγείτο τὰ ἄθλα αὐτοῦ αὐταρέσκως καὶ μεγαλαυχῶν διὰ τὸ εὐγενὲς αὐτὸ κατόρθωμα, ὅπερ κατέστρεψε ἐν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα δάση τῆς Ἀττικῆς, ὑπέβαλε εἰς μαρτυρικὸν θάνατον εὐγενεῖς ἀξιωματικούς καὶ ἠπέλιψε νὰ αὐτῆς καὶ τὸν Βασιλέα χώρας ἀγαπητῆς εἰς τοὺς ἐμπρηστὰς.

Η ΠΡΟΣ ΚΟΡΑΚΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐσπέραν τινὰ τοῦ Ὀκτωβρίου 1916, ἐνῶ εὐρισκόμην ἐν τῷ γραφείῳ μου, ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, μετὰ τοῦ κ. Ι. Μεταξᾶ, ἦλθον εἰς ἐπίσκεψίν μου ὁ μακαρίτης Σ. Μεϊντάνης, ἀνακριτῆς, καὶ τις ἀξιωματικὸς τῆς Χωροφυλακῆς καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσαν ὅτι προσήλθε παρ' αὐτοῖς ἀνθρωπὸς τις ὅστις τοῖς ἐδήλωσε ὅτι εἶναι ὁ μεταφέρων τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν κ. Α. Κόρακα καὶ ὅτι εἶναι διατεθειμένος νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ ἀκόμη ὅσα ἐγγράφα εὐρίσκοντο ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ κ. Κόρακα. Προσέθετον δὲ ὅτι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτῶν θέλουσι ἐπιδείξει μίαν τῶν ἐπιστολῶν ἃς κατέχουσι. Ἐζήτουν διὰ μὲν τὴν παράδοσιν ὀλοκλήρου τοῦ ἀρχείου τοῦ κ. Κόρακα δρχ. 12.000, διὰ δὲ τὴν ἐπίδειξιν τοῦ δείγματος δρχ. 700. Ἐμείναμεν ἔκπληκτοι πρὸ τῆς εἰδήσεως καὶ συνεσεφθήμεν τί ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσωμεν. Ἐπειδὴ

δὲ ὁ κ. Μεταξᾶς ἐδήλωσε ὅτι εἶχε διαθέσιμον μόνον μικρὸν τι ποσόν, ἐπροθυμοποιήθη νὰ χορηγήσῃ τὰς 700 δραχμὰς ὅπως ἐξετασθῆ κατὰ πόσον αἱ προτάσεις αὐταὶ εἶχον σοβαρότητα τινά. Πράγματι τὴν ἰδίαν ἐσπέραν ἢ τὴν ἐπομένην ἦλθον ὁ Μεϊντάνης καὶ ὁ ἀξιωματικὸς τῆς Χωροφυλακῆς φέροντες τὸ δείγμα. Ἐκ τῆς γενομένης προχείρου ἐξετάσεως ἐπέισθην ὅτι τὸ δείγμα, ὅπερ ἦτο αὐτὴ ἢ πρὸς τὸν κ. Κόρακα ἐπιστολή, ἦτο αὐθεντικόν. Ὁ κ. Μεταξᾶς ἐδίσταξε, οἱ λοιποὶ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὴν γνώμην μου. Ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῆ εἰς τεχνικωτέραν ἐξέτασιν καὶ νὰ μελετηθῆ τὸ ζήτημα, ἀλλὰ οἱ διαπραγματευόμενοι τὴν πώλησιν τῶν ἐγγράφων ἔθεσαν ὡς ὄρον τὴν ἐπιστροφὴν τῆς πρὸς Κόρακα ἐπιστολῆς τὴν ἐπομένην πρωτῶν. Ἐπομένως δὲν εἶχομεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς γνησιότητός της Ἐν τῇ ἀμχανίᾳ αὐτῇ εὐρεθέντες, τῇ προτάσει μου, ἀπεφασίσαμεν νὰ φωτογραφήσωμεν ἐντὸς τῆς ἰδίας νυκτός τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ὅπως γίνῃ ἡ ἐξακριβώσις ἐπὶ τῶν φωτογραφικῶν ἀντιτύπων. Ὁ Μεϊντάνης καὶ ὁ ἀξιωματικὸς τῆς Χωροφυλακῆς κατέγιναν ὄλην τὴν νύκτα ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν φωτογράφησιν τοῦ κειμένου, ἥτις καὶ ἐγένετο. Τὴν ἐπομένην παρεδόθη ἡ ἐπιστολή εἰς τοὺς διαπραγματευομένους τὴν πώλησιν μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι δὲν εὔμεθα εἰς θέσιν νὰ διαθέσωμεν τόσον μέγα χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἄγορὰν τῶν προσφερομένων ἐγγράφων. Τί ἀπέγιναν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ καὶ τὰ ἐγγραφά των, ἀγνοῶ ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ὅταν ἔλαβον τὰ φωτογραφικὰ ἀντίτυπα, διέταξα νὰ ἐξασφαλίσθωσι αἱ φωτογραφικαὶ πλάκες. Μίαν δὲ ἐσπέραν καθ' ἣν μετέβην πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ἔκαμον λόγον πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς ἐπιστολῆς, οὗτος ὅμως δὲν ἠθέλησε νὰ πιστεύσῃ περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς καὶ δὲν ἠθέλησε οὔτε νὰ τὴν ἀναγνώσῃ. Τὰ φωτογραφικὰ ἀντίτυπα ἐπομένως ἐρρίφθησαν εἰς τι συρτάριον τοῦ γραφείου μου, λησμονηθέντα ἐπὶ τινὰς ἡμέρας.

Ὅταν κατόπιν ἐπῆλθεν ἡ ἀξίωσις τῶν Συμμάχων περὶ ἀφοπλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων, τῆς ἀφαιρέσεως δηλαδὴ τῶν πολιτικῶν ὀδόντων τοῦ Κωνσταντίνου, ἢ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐκστρατεία τῶν ναυτικῶν ἀγνημάτων τῶν

Συμμάχων, τὰ λυπηρὰ ἐπεισόδια τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Φιλοπάππου, ἢ κατὰ τῶν νώτων ἐπίθεσις τῶν βενιζελικῶν μπράβων κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπίθεσις των, εὐρισκόμενος μετὰ τοῦ κ. Μεταξᾶ εἰς τὸ γραφεῖον μου λέγω αὐτῷ μετ' ἀγανακτήσεως: «Ἀκόμη ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀμφιβολίαν σου περὶ τῆς γνησιότητος τῆς πρὸς Κόρακα ἐπιστολῆς τοῦ κ. Βενιζέλου; Δὲν βλέπεις ὅτι ἐπηλήθευσαν πᾶσαι αἱ ἐν αὐτῇ προαγγελλόμεναι ἀπειλαί;». Ὁ κ. Μεταξᾶς ἐπέισθη τότε περὶ τῆς γνησιότητος καὶ ἐν ὁμοφωνίᾳ ἀπεφασίσαμεν τὴν ἐν τινὶ ἑφημερίδι δημοσίευσιν αὐτῆς, οὗτος δὲ παραλαβὼν τὰ φωτογραφικὰ ἀντίτυπα ἀπῆλθεν ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν δημοσίευσιν. Πράγματι δὲ μετέβη παρὰ τῇ «Νέα Ἡμέρα», μεθ' ἧς ἔκτοτε συνεδέετο, καὶ ἐνήργησε τὴν ἀνατύπωσιν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀντιτύπου καὶ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιστολῆς.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς περιλαλήτου ἐπιστολῆς, διὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ὁποίας ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ Στρατοδικείου καὶ κατεδικάσθη εἰς τετραετὴ φυλάκισιν. Διατὶ δὲ ἐδικάσθη καὶ διατὶ κατεδικάσθη, τοῦτο ἄς μάθῃ ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν εὐσυνειδησίαν τῶν στρατιωτικῶν δικαστῶν.

Μετὰ τὰ συμβάντα τοῦ Νοεμβρίου 1916 οἱ κατέχοντες τὴν πρὸς Κόρακα ἐπιστολὴν ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Πέτρον Μάνον καὶ προσέφεραν αὐτῷ νὰ πωλήσωσι τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἀντὶ 50.000 δραχ. Ὅταν ἠρωτήθην ἂν πρόπει ν' ἀγορασθῇ, ἀπήντησα ὅτι δὲν ἤξιζε τοιαύτην μεγάλην τιμὴν. Ὁ Πέτρος Μάνος ἐν τούτοις τὴν ἠγόρασε, ἀγνοῶ ὅμως ποίαν τύχην ἔλαβε αὐτῆ.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΟΣ

(1915—1917)

Α'

Πάρα πολλὰ ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τηρηθείσης πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ μεγάλου πολέμου. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς οὐδετερότητος ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς πραγματικῆς γνώσεως τῆς καταστάσεως ὄχι τόσον ἀπὸ πολιτικῆς ὅσον καὶ κυρίως ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀπόψεως. Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις τῆς

ἐποχῆς ἐκείνης ἀναμφισβητήτως παρουσιάζετο τοιαύτη, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ προΐδῃ τις ποῖος θὰ ἐξήρχετο νικητὴς ἀπὸ τὸν φοβερὸν αὐτὸν πόλεμον. Κατὰ τὰς προβλέψεις τῶν στρατιωτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ νίκη ἐφαίνετο ἀμφίροπος. Οὐδὲν τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερῶν εἶχε ἐλπίδα νίκης, νίκης πραγματικῆς. Ἡ ἰσχὺς τῶν ὄπλων ἔδιδε ἀναμφισβήτητα τὴν νίκην εἰς τοὺς Κεντρικοὺς καὶ ἔδιδε τὴν νίκην εἰς αὐτούς, διότι πραγματικῶς οὗτοι ἦσαν οἱ κυριαρχοῦντες ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου. Οἱ Γάλλοι εἶχον ἀνακόψει τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω πορείαν αὐτῶν, ἔνεκα τῆς ἀνακοπῆς τῆς πρὸς νότον προελάσεως τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μετώπου. Οἱ Ἕλληνοὶ εἶδον καταστρεφομένην ὀλόκληρον τὴν τὸ πρῶτον παραταχθεῖσαν στρατιωτικὴν αὐτῶν δύναμιν, οἱ Ρῶσοι ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τοῦ Χίντενμπουργκ εἰς ἐπάνοδον πρὸς τὴν Ρωσσίαν, οἱ Ἴταλοι ἔμειναν ἀμφιρρέποντες, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώσωσι τὰς διὰ τῆς τριπλῆς συμμαχίας ἀναληφθεῖσας ὑποχρεώσεις των, οἱ Σέρβοι ἐκινδύνευον νὰ καταστραφῶσι, οἱ Ρουμᾶνοι ἐτήρουν ἐπιφυλακτικὴν οὐδετερότητα, οἱ Βούλγαροι ἐνέπαιζον τοὺς Ἀνταντικοὺς καὶ τοὺς ἐνέπαιζον μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ στραφῶσι ἐν καιρῷ ἐναντίον αὐτῶν, οἱ Τοῦρκοι ἦσαν σύμμαχοι σχεδὸν τῶν Γερμανῶν. Οὐδεὶς ἦτο βέβαιος περὶ τῆς τύχης τοῦ πολέμου καὶ οὐδεὶς μὴ ἔχων ἔμφυτον μαντικὴν δύναμιν καὶ ὀρθοφρονῶν ἠδύνατο ἐμβριθῶς ν' ἀποφανθῆ περὶ τῆς τελικῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου. Πάντες ἔμενον ἀμφιρρέποντες καὶ μόνον οἱ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενοι εἶχον γνώμην, ὑπὲρ αὐτῶν ἐννοεῖται, λόγῳ τῆς ἀνάγκης νὰ μὴ φαίνωνται ὡς ἠττοπαθεῖς. Ἡμεῖς, μὴ ἔχοντες τὴν δύναμιν νὰ μαντεύσωμεν, περιωρίσαμεν τὰς σκέψεις μας καὶ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς πραγματικῆς θέσεως τῶν πραγμάτων καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως. Ἐσκέφθημεν καὶ μελετήσαντες μετὰ προσοχῆς καὶ τεχνικῶς τὸ ζήτημα εὐρέθημεν ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη ἐγέννησε τὴν ἐπιφυλακτικότητα, ἡ δὲ ἐπιφυλακτικότης τὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος. Σημειωθῆτω δὲ ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ Γενικῷ Ἐπιτελείῳ τοῦ Στρατοῦ συνεργατῶν μας οὐδεὶς ἄλλος μετεῖχε τῶν συσκέψεων καὶ μελετῶν ἡμῶν. Οὐδὲ αὐτὸς ὁ κ. Ι. Μεταξᾶς, ὅστις ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1915, ἀφ' ἧς περιῆλθεν εἰς διαφωνίαν μετὰ τοῦ κ. Ε. Βενιζέλου, ἀπεῖχε τῶν

ἐργασιῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, διότι μηνίων κατὰ πάντων, Βασιλέως, Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ Κυβερνήσεως ἀκόμη, εἶχε ἀπομακρυνθῆ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ εἶχε τοποθετηθῆ ὡς διοικητῆς τοῦ Σχολείου Λοχαγῶν ἐνταῦθα καὶ δὲν μετείχε τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ. Τὰ περὶ συνεργασιῶν μετὰ πολιτικῶν προσώπων, τὰ περὶ μυστικῆς ἢ ἀποκρύφου Κυβερνήσεως, εἶναι μυθεύματα δημιουργηθέντα ὑπὸ τῶν παραπαιόντων καὶ τῶν ἀντιπολιτευομένων τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος. Ἐκαστος εἰς ὃ ἐκλήθη· αὐτὴ ἦτο ἡ πραγματικὴ κατάστασις. Σύμπτωσις ἰδεῶν καὶ γνωμῶν ἦτο μοιραία, ἀπὸ κοινοῦ ὅμως ἀπόφασις καὶ προδιαγεγραμμένον σχέδιον κοινῆς συνεργασίας καὶ ἔκδοσις κοινῆς ἀποφάσεως οὐδέποτε ἐπῆλθεν. Ἴσως ἡ ὁμογνωμία, ἡ ὁμοφωνία, ἡ κοινὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων, νὰ ἐνεφάνιζε τὴν λαμβανομένην ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀπόφασιν ὡς σύμφωνον πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ὁπωδῆποτε περὶ αὐτῶν ἐργαζομένων, ἀλλὰ κοινὴ ἀπόφασις ὑπὸ πολλῶν παραγόντων, ἐν κοινῇ συνεργασίᾳ λαμβανομένη, οὐδέποτε παρήχθη.

Ἄλλὰ ἄς ἐξετάσωμεν ποία ἦτο ἡ πραγματικὴ στρατιωτικὴ κατάστασις τῆς ἐποχῆς τῆς Γερμανοαυστριακῆς εἰσβολῆς ἐν τῷ δυτικῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου.

Οἱ Γερμανοὶ ἐπείγοντο νὰ προφθάσωσι νὰ περαιώσωσι τὴν κατὰ τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπίθεσιν, ἵνα κατόπιν ἀποσυρθῶσι ἐκεῖθεν καὶ διευθυνθῶσι πρὸς ἀνατολὰς ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ μετὰ τινα χρόνον, ὡς οὗτοι ἐνόμιζον, συγκεντρωθησομένου Ρωσικοῦ στρατοῦ. Ὑπελόγισαν δηλαδὴ εἰς τὸν χρόνον ὅστις θὰ τοῖς ἦτο διαθέσιμος, ἕνεκα τῆς βραδύτητος, ὡς οὗτοι ἐνόμιζον, τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς βραδύτητος τῆς εἰς τὸ ἀνατολικὸν θέατρον πολέμου συγκεντρώσεως αὐτοῦ. Οἱ Ρῶσοι ὅμως συνεκεντρώθησαν ταχύτερον ἀφ' ὅ,τι οἱ Γερμανοὶ ὑπελόγιζαν, ἐπειδὴ δὲ ἡ λελογισμένη καὶ μεθοδικὴ ὑποχώρησις τοῦ γαλλοαγγλικοῦ στρατοῦ ἐπεβράδυνε τὴν ἡμέραν τῆς ἀποφασιστικῆς μάχης, ἠναγκάσθησαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ν' ἀνακόψωσι τὴν κατὰ τοῦ Γαλλοαγγλικοῦ στρατοῦ καταδίωξιν καὶ νὰ ὀχυρωθῶσι ἵνα δυνηθῶσι δι' ὀλιγωτέρων δυνάμεων ν' ἀντιμετωπίσωσι τοὺς Ἀγγλογάλλους, τὴν δὲ περισσεύουσαν δύναμιν νὰ στείλωσι πρὸς ἀνατολὰς. Καὶ οὕτως ἐδημιουργήθη ἄλλη τις κατάστασις, καθ' ἣν ἀναμφισβητήτως ἐφέροντο ὡς νικηταὶ ἢ

ὡς ὑπερέχοντες οἱ Κεντρικοί. Ἡ στρατιωτικὴ ἐπομένως ἀντιληψις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλη ἀπ' αὐτὴν καὶ συνεπῶς οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ δὲν ὄφειλον καὶ δὲν εἶχον ἄλλοίαν γνώμην παρὰ τὴν τοῦ ὅτι ὁ πόλεμος θὰ κατέληγε εἰς ἓνα συμπρογμῆς, ἐξ ἧς προέκυπτε ἡ ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος κατάστασις τῆς μὴ συμμετοχῆς τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος εἰς τὴν διαμάχην τῶν δύο εὐρωπαϊκῶν γιγάντων. Ἡ φρόνησις ἀπῆτει τὴν ἐπιφυλακτικότητά καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐπιφυλακτικότης μεταφράζεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος.

Ἡ στρατιωτικὴ ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια δυνάμεων δρωσῶν κατ' ἀλλήλων, εἶναι ἐνέργεια μηχανικῆς καὶ ἡ μηχανικὴ ἐπιστήμη στηρίζεται ἐπὶ μαθηματικῶν δεδομένων. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη, τῆς ὁποίας τὰ συμπεράσματα εἶναι θετικὰ καὶ ἀναμφισβήτητα. Συνεπῶς καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἐξετάζων μίαν πολεμικὴν κατάστασιν καλεῖται νὰ λύσῃ πρόβλημα τῆς ἐφηρμοσμένης μηχανικῆς καὶ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐξετάσῃ τὰς δρώσας δυνάμεις ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο, λόγου χάριν, νὰ λύσῃ ζήτημα τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης ἢ ἀκόμη τῆς οὐρανίας μηχανικῆς. Εἰς τὸν στρατιωτικόν, ἐξετάζοντα καὶ μελετῶντα πολεμικὴν τινὰ ἐπιχειρήσιν, ταύτας τὰς δρώσας δυνάμεις ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετάσῃ καὶ ταύτας κυρίως ἀπὸ μηχανικῆς ἀπόψεως. Ὑπείσρχεται βεβαίως καὶ ὁ ἠθικὸς παράγων, ἀλλ' οὗτος, σημαντικώτατος αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, δὲν πρέπει νὰ ὑπερβληθῇ καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ εἰμὴ μέχρις ὀρισμένου τινὸς ὁρίου μὴ δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς οὐτοπία, ὡς τύχη, ὡς ἀκαθόριστός τις δύναμις ὑπερβαίνουσα τὰς ἀνθρωπίνους ἀντιλήψεις. Ἐν ᾧ ἀπεναντίας ἡ πολιτικὴ σκέψις καὶ ἡ πολιτικὴ ἀντίληψις δύναται νὰ λάβωσι ὑπ' ὄψιν αὐτῶν καὶ ἄλλα στοιχεῖα καὶ στοιχεῖα τοιαῦτα ἀκόμη τὰ ὁποῖα φθάνουν ἐνίοτε εἰς τὸ πεδίου τῆς μηχανικῆς. Ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἔχουν λογικὴν τινὰ βάσιν, ἄλλην ὅμως ἐκείνης τῆς βάσεως ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ στρατιωτικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀντίληψις, ἧτις ὀφείλει νὰ βασιζέται ἐπὶ τῶν νόμων τῆς ἐφηρμοσμένης μηχανικῆς.

Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἐσκέφθημεν καὶ ἡμεῖς, καλούμενοι ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἡμῶν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν

τοῦ Κράτους τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν γνώμην προκειμένου ἢ Ἑλλάς νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα, μὴ ἐπιβαλλόμενον ἄλλως ὑπὸ οὐδεμιάς ἄλλης πραγματικῆς καὶ πιεζούσης ἀνάγκης, ἀγῶνα δυσχερῆ, ἀγῶνα κατὰ δυνάμεων ἀγνώστων μὲν, πάντως ὁμως ὑπέρτερον τῶν ὑλικῶν δυνάμεων τῆς χώρας ἡμῶν. Αὐτὴν δ' ἀκριβῶς τὴν γνώμην ἐζήτησε ἀπὸ ἡμᾶς ἡ πολιτικὴ ἀρχή. Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα ἂν ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀρχὴ ἤθελε λάβει ὑπ' ὄψιν αὐτῆς, ὅπως ἀποφασίσῃ τὴν ἀνάληψιν τῆς κατὰ τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν ἐπιχειρήσεως, μόνον τὴν στρατιωτικὴν γνώμην. Ἡμεῖς, ὡς στρατιωτικοί, ὡς ἀρχὴ ἐξετάζουσα ἀποκλειστικῶς τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ταύτην τὴν γνώμην εἶχομεν καθῆκον καὶ ὑποχρέωσιν νὰ δώσωμεν. Ἄλλὰ τὸ ὅτι ὡς στρατιωτικοὶ εἶχομεν ὠρισμένην ἐκπεφρασμένην γνώμην, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι εἶχομεν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιβάλωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἱεραρχικῶς καὶ συνταγματικῶς ἀνωτέραν ἡμῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀρχήν, τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, ἀλλ' οὐδὲ εἶχομεν τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ὅσον καὶ ἂν ἐθεωρούσαμεν αὐτὴν μὴ ὀρθὴν κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν ἀντίληψιν, καὶ οὕτε ἀντετάχθημεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν ποτὲ καὶ τότε καὶ κατόπιν, κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν περιπέτειαν, καὶ οὐδέποτε ἐδηλώσαμεν ἄρνησιν νὰ προσφέρωμεν τὰς ὑπηρεσίας ἡμῶν τὰς στρατιωτικὰς, εἰς τὴν Πατρίδα μας. Εἰς τὴν περίστασιν μάλιστα αὐτὴν, καθ' ἣν στρατιωτικῶς σκεπτόμενοι ἐθεωρήσαμεν ὡς ἀτυχῆ ἢ ἐσφαλμένην τὴν ἀντίληψιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ἐθεωρήσαμεν, λέγομεν, πάντοτε ἐπιβεβλημένην ἡμῖν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποκύψωμεν εἰς τὴν ἀξίωσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ διὰ λόγους πειθαρχίας καὶ ἐνότητος πασῶν τῶν δρωσῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ διότι ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἐπειδὴ ἡμεῖς εἶχομεν, κατὰ γνώμην ἡμῶν, τὴν πραγματικὴν στρατιωτικὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἠθέλομεν διευθύνει τὴν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν καλλίτερον παντὸς ἄλλου στρατιωτικοῦ μὴ ἔχοντος τὴν ἀκριβῆ καὶ πραγματικὴν ἀντίληψιν. Καὶ πραγματικῶς τότε καὶ πάντοτε εἶχομεν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα ἡμῶν πολεμικὸν καθῆκον, ἀνεξαρτήτως τῆς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν ἀντίθεσιν τῆς γνώμης ἡμῶν. Ἴσως,

ἢ μᾶλλον ἀσφαλῶς, νὰ παρεξηγήθημεν ὑπὸ τίνων καὶ τότε καὶ κατόπιν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει οὔτε παλιμβουλίαν, οὔτε ἄλλο τι. Ἡμεθα στρατιωτικοί, δηλαδὴ παράγοντες ὑποτεταγμένοι εἰς τὴν κρατικὴν ἱεραρχίαν καὶ ὡς τοιοῦτοι παρεμείναμεν πάντοτε, ἐκτελεστοὶ τῆς θελήσεως τοῦ Ἔθνους, τοῦ νομίμως ὑπὸ τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐκπροσωπούμενοι.

Ἄλλὰ μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην, ἀλλ' ἀναγκαιοτάτην παρέκβασιν καὶ ἐξήγησιν ἃς ἔλθωμεν εἰς τὴν πραγματικότητα.

Ἐξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1915, ἠθέλεν ἔχει συνεπείας ὀδυνηροτάτας διὰ τὴν χώραν. Διότι ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκβάσεως τῆς κατὰ τῶν Στενῶν ἐπιχειρήσεως τῶν Ἀνταντικῶν, οἱ Κεντρικοὶ ἠθέλον ὀπωσδήποτε καταστρέψει τοὺς Σέρβους καὶ ὅπως, καταδιώκοντες αὐτούς, ἔφθασαν μετὰ τὸ Κριβολάκ μέχρι τῶν ἡμετέρων Μακεδονικῶν συνόρων, εὐχερέστατα ἠθέλον συνεχίσει τὸν ἀγῶνα αὐτὸν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐμπολέμου καταστάσεως. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς εἰσβολῆς τῶν Κεντρικῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀσφαλῶς θὰ ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς εἰσβολῆς εἰς τὸ Σερβικὸν ἔδαφος. Διότι πλὴν τῶν ἄλλων δεδομένων, ἔχομεν καὶ τὸ πραγματικὸν δεδομένον ὅτι ἡ Γερμανικὴ στρατιωτικὴ διοίκησις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ δρῶντος αὐστρογερμανικοῦ στρατοῦ, προβλέπουσα τὸ ἐνδεχόμενον τῆς συμπράξεως τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἐφρόντισε δι' ἐπιτηδείων ἐλιγμῶν, καὶ μόνον ἐλιγμῶν, νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἔνωσιν ταύτην καὶ ὑπεχρέωσε τὸν ἀτυχῆ Σερβικὸν στρατὸν νὰ ἀλλάξῃ παράταξιν καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσῃ οὐχὶ πρὸς νότον, ὅπου θὰ εὔρισκε τὸν σύμμαχον Ἑλληνικὸν στρατὸν, ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς εἰς τὰ δύσβατα καὶ ἀφιλόξενα ὄρη τῆς Ἀλβανίας καὶ νὰ τὸν ὑποχρέωσῃ νὰ καταφύγῃ πέραν τῶν Ἀλβανικῶν ἀκτῶν εἰς τὴν Κέρκυραν, Οὐδ' ἦτο δυνατὴ ἡ ἔγκαιρος ἐπὶ Σερβικοῦ ἐδάφους ἔνωσις τῶν δύο στρατῶν Σερβικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ, διότι καὶ αἱ ἀποστάσεις ἦσαν παμμέγισται διὰ στρατὸν τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τὰ μέσα συγκοινωνίας καὶ μεταφορὰς σχεδὸν ἀνύπαρκτα. Ὁ δὲ αὐστρογερμανικὸς στρατός, ἀφ' οὗ ἐπέτυχε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο συμμαχῶν στρατῶν Σερβικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ καὶ κατόπιν τῆς ἐπιτευχθείσης καταστροφῆς τοῦ ἀνδρείου καὶ ἡρωϊκοῦ Σερ-

βικῶν στρατοῦ, ἤθελε στραφῆ καὶ κατὰ τοῦ ἀπομονωθέντος Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ ἂν θέλετε, καὶ τῆς μικρᾶς ἀνταντικῆς δυνάμεως καὶ ἤθελε καταστρέψει αὐτὸν μεθ' ὅσης εὐκολίας κατέστρεψε καὶ τὸν Σερβικὸν στρατόν. Ἄλλως εἰς τὰς σκέψεις αὐτὰς πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν καὶ τὸν Βουλγαρικὸν καὶ τὸν Τουρκικὸν στρατόν, οἵτινες ἀσφαλῶς θὰ εἶχον πᾶσαν προθυμίαν νὰ ἐπέλθωσι κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς χώρας.

Βεβαίως θὰ μᾶς ἀντιτάξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο: Καὶ ὁ Σερβικὸς καὶ Ρουμανικὸς στρατὸς καὶ ὁ Ἰταλικὸς στρατὸς κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Κεντρικῶν καὶ ὁμοῦ καὶ ἡ Σερβία καὶ ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Ἰταλία ἱκανοποιήθησαν μεταπολεμικῶς καὶ προσῆλθον εἰς τὸ συνέδριον τῶν Παρισίων ὡς νικήτραι δυνάμεις. Ἀλλὰ θ' ἀντιπροβάλωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀνθρωπίνως, λογικῶς δυνατόν νὰ προΐδωμεν τὴν λύσιν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ὅπως ταύτην ἐδημιούργησαν αἱ παρουσιασθεῖσαι κατὰ τὸ 1918 περιστάσεις; Οὐδεὶς ἀνθρωπίνως σκεπτόμενος ἦτο δυνατόν νὰ προΐδῃ τοῦτο· μόνον ὑπεράνθρωπος διανόησις καὶ ὑπερκόσμιον πνεῦμα ἦτο δυνατόν νὰ ἐμπνεύσῃ τοιαύτην ἔκβασιν, ἀλλ' ἡμεῖς, ἄπλοῖ ἀνθρώποι, χαμηλὰ ἐπὶ τῆς χαμηλῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς διαβιοῦντες, δὲν ἠτύχησαμεν νὰ ἔχωμεν τοιαύτην ὑπεράνθρωπον ἐμπνευσιν. Εὐτυχεῖς οἱ προικοδοτημένοι μὲ τοιαύτην ἐμπνευσιν!

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ ἐγκόσμια. Ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦλάχιστον, ἦτο πρᾶξις μὴ συνετή. Δὲν ἀποκρύπτομεν ὅτι καὶ ἡ μὴ ἔξοδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀκίνδυνος. Ἄλλ' ἐκ τῶν δύο ὀπωσδήποτε κακῶν περιπτώσεων, εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθη τότε ἡ ἄμοιρος Ἑλλάς, ἀναμφισβητήτως ἡ μὴ ἔξοδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔδιδε τὸ πιθανὸν ἐνδόσιμον ὅτι αἱ συνέπειαι τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος ἐξησφάλιζον ὄχι βεβαίως ἐπιτυχίαν τινά, ἀλλὰ πάντως ὀλιγωτέρους ὕλικούς καὶ ἠθικούς κινδύνους. Οὐδ' εἶναι πρόσφορον καὶ ἐποικοδομητικὸν τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε τῆς οὐδετερότητος καὶ ὅτι δὲν ἐζημιώθη. Διότι ἡ τήρησις τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος, μέχρι τοῦ 1917, προουφύλαξε ἀφ' ἐνὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν κίνδυνον νὰ καταστραφῆ ὑπὸ τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν.

καὶ ἐπέτρεψε εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ δυνηθῆ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος, ὅταν εἶχον ἤδη ἀπομακρυνθῆ πάντες οἱ κίνδυνοι, οὓς συνεπήγετο ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, κατὰ τὸν Φεβρουάριον καὶ Σεπτέμβριον τοῦ 1915. Αὐτὴ ἡ παρατήρησις εἶναι σπουδαιότατη, διότι τίποτε δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου 1917 τηρήσασα τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος οὐδετέρα Ἑλλάς δὲν ἤθελε μεταβάλει γνώμην ὁψέποτε ἤθελον δημιουργηθῆ αἱ, ἀνεξαρτήτως αὐτῆς δημιουργηθεῖσαι ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν γεγονότων, εὐνοϊκαὶ περιστάσεις τοῦ 1917. Καὶ ἤθελε τότε ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος με ἀκεραίας καὶ ἀνεπάφους τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις, με ἑσωτερικὴν πολιτικὴν κατάστασιν ἰσχυρὰν ὡς ἐκ τῆς ἐνότητος τῶν ἑσωτερικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς ἐνότητος καὶ ἰσχύος. Ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος ἐξασκηθεῖσα πίεσις, ἡμεδαπῶν καὶ ξένων, ἐπέφερε τὸν διχασμὸν, τὴν ἐπέμβασιν τῶν ξένων εἰς τὰ ἑσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, μέχρι τοῦ σημείου νὰ κινδυνεύσωμεν νὰ ἴδωμεν ἐγκαθιστάμενον τὸ γαλλικὸν προτεκτοράτον, καὶ ἐπέφερε ἀκόμη τὴν διάλυσιν τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων.

Δὲν προτιθέμεθα εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην νὰ γίνωμεν ὑποστηρικταὶ καὶ δικηγόροι τῆς ἀσκηθείσης μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1917 πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος. Ἡμεῖς ὡς στρατιωτικοὶ καὶ ὡς ἔχοντες ὑπεύθυνον στρατιωτικὴν γνώμην ὑπεβάλομεν ἀρμοδίως καὶ πειθαρχικῶς τὴν γνώμην ὑμῶν ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως. Οὐδὲ εὐθύνει ἡμᾶς ἂν ἄλλοι τινὲς στρατιωτικοί, ἀναρμοδίως καὶ ἀντικανονικῶς ὑποκαταστήσαντες ἡμᾶς εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀνωτάτης στρατιωτικῆς ὑπηρεσιακῆς βαθμίδος, ἐξέφρασαν μὲν τὴν ἰδίαν με ἡμᾶς γνώμην, ἀλλὰ ταῦτοχρόνως ἐπεζήτησαν διὰ τῆς μὴ κανονικῆς ἐνεργείας νὰ ἐπιβάλωσι τὴν στρατιωτικὴν ταύτην γνώμην εἰς τὴν ἱεραρχικῶς καὶ συνταγματικῶς ἀνωτέραν ἀρχήν, τὴν κοινοβουλευτικὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας. Διὰ τὴν παρεκτροπὴν ταύτην ἡμεῖς δὲν εὐθυνόμεθα ἀλλ' οὐδὲ τὴν υἱοθετήσαμεν ὅταν κατόπιν τῆς βίας τῶν πραγμάτων ἐπανεκλήθημεν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Ἄς λογοδοτήσωσιν ἐκεῖνοι οἵτινες θεωροῦσαντες ἡμᾶς ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς

αὐτῶν τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1915, ἐθεώρησαν ὅτι ἤθελον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ἀπομακρύνοντες ἡμᾶς τῆς θέσεως ἣν ἐν πολέμῳ ἀπεκτήσαμεν, ἀντικαταστασθήσαντες ἡμᾶς διὰ προσώπου τὸ ὁποῖον ἤλπισαι ὅτι ἤθελεν συμφωνήσει μετ' αὐτῶν καὶ ἤθελε δεχθῆ ἢ νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀντίληψιν, τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀνταντικῶν συμμάχων εἰς τὴν ἐκβίασιν τῶν Δαρδανελλίων. Ἴσως νὰ παρεγνώρισαν τὴν σημασίαν τοῦ μὴ κανονικῶς καὶ παρὰ τὴν ἱεραρχίαν, δεχθέντες εἰδικὸν ὑπόμνημα περὶ ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Καλλιπόλεως. Ἴσως νὰ ἐξετίμησαν κακῶς ἢ νὰ μὴ ἀντελήφθησαν ὀρθῶς τὰς σκέψεις καὶ μελέτας τοῦ ὑποβαλόντος ἀντικανονικῶς καὶ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ ἡμῶν καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τὸ ὑπόμνημα ἐκεῖνο. Ὁφείλουσιν ὅμως νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἡ ἄδικος ἐκείνη καθ' ἡμῶν ἀπόφασις, ἡ φαινομενικῶς στηριχθεῖσα εἰς ἀντιπειθαρχικὴν ἡμῶν πράξιν, πραγματικῶς ὅμως ληφθεῖσα ὅπως θέσωσιν ἡμᾶς ἐκποδὸν πρὸς διευκόλυνσιν τῶν προθέσεων αὐτῶν, ἔβλαψε τὴν πολιτικὴν αὐτῶν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἡμεῖς, προσωρινῶς μόνον ἀπομακρυνθέντες τῆς ἀρχῆς, ἐπανήλθομεν διὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Κράτους, αὐτῆς ταύτης τῆς ἀπομακρυνάσης, πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἡμᾶς. Καὶ ἐπανήλθομεν ἐπὶ τὴν ἀρχήν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ ἀδικήσας ἡμᾶς Πρωθυπουργὸς ἀπηλύθιεν ὑμῖν ἰδιόχειρον ἡμιεπίσημον ἐπιστολήν, δι' ἧς δικαιώματι τῶς πρὸς τὸ Ἔθνος πολεμικῶν ἡμῶν ὑπηρεσιῶν, ὄφειλε ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πρὸς ἡμᾶς προσγινόμενον ἀδίκημα. Καὶ ἐπανήλθομεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἀναγνωρισθέντες τοῦ δικαιώματος ἡμῶν νὰ ἔχωμεν ἦν καὶ πρότερον εἴχομεν γνώμην ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ζητήματος τῆς μὴ ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Οὐδεμία ἐξησκήθη ἠθικὴ πίεσις, οὐδεμία ἐζητήθη παρ' ἡμῶν μεταβολὴ γνώμης. Ἐπανήλθομεν μὲ πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν γοήτρου. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐκλήθημεν, τῇ προτάσει τοῦ ἰδίου Πρωθυπουργοῦ τοῦ ἀπομακρύναντος ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀρχῆς, νὰ συμμεθέξωμεν εἰς τὴν συνεδρίασιν τοῦ δευτέρου μεγάλου Βασιλικῶν Συμβουλίου, τοῦ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου ἡμῶν Βασιλέως Κωνσταντίνου

συνελθόντος ἐν τῷ βασιλικῷ γραφείῳ καὶ ἀποτελουμένου ὑπὸ τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ Πρωθυπουργοῦ καὶ πάντων τῶν πρώην πρωθυπουργῶν, ἵνα ἐκφέρωμεν, ἐὰν ἤθελε μᾶς ζητηθῆ, ἡ γνώμη ἡμῶν ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως, γνώμη ἣτις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι διάφορος ἐκείνης ἣν εἶχομεν ὅταν ἀπεμακρύνθημεν κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1915 τῆς ἀρχῆς. Ἐνταῦθα δὲ πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι δὲν ἀπεμακρύνθημεν τῆς ἀρχῆς ἕνεκα διαφωνίας τινὸς πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν διὰ λόγους διαφωνίας πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ. Ἡ ἀπομάκρυνσις, ὡς ἐγράψαμεν ἤδη, ἐδικαιολογήθη διὰ τῆς σκηνοθεσίας τῆς δημοσιεύσεως ἐν τῷ τύπῳ ἰδιωτικῆς ἡμῶν πρὸς τινὰ ἀξιωματικὸν ἐπιστολῆς, ἵνα θεωρηθῆ αὕτη ὡς πρᾶξις ἀντιπειθαρχικῆ. Μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν δὲν εὐρέθημεν ἐν ἀντιμαχίᾳ. Ἡ ἀντιμαχία ἐγένετο μεταξὺ Βασιλέως καὶ Πρωθυπουργοῦ καὶ οὐχὶ μεταξὺ Πρωθυπουργοῦ καὶ ἡμῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐζητήθη ἡ γνώμη ἡμῶν κατὰ τὸ Βασιλικὸν Συμβούλιον, ὃ δὲ Πρωθυπουργὸς ὠμολόγησε, ὡς γράφομεν ἄλλαχού, ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἀντίθεσιν ἡμῶν σχετικῶς μὲ τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν ἀντίληψιν διὰ τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσιν τῶν Συμμάχων τῆς Ἀντάντ συμμετοχῆ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλην ἀπόδειξιν τῶν παρ' ἡμῶν γραφομένων ἔχομεν. Ὅταν κατ' Αὐγούστον τοῦ 1915 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχηγίαν ὁ κ. Βενιζέλος, διετήρησε ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἀκόμη δι' ἡμῶν ἐνήργησε τὴν ἐπιστρατεύσιν καὶ δι' ἡμῶν ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσῃ ὁ ἐπιστρατευθεὶς Ἑλληνικὸς Στρατός, ἂν ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Βενιζέλου ἤθελε κατορθώσῃ τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος καὶ συνεπῶς τὸν κατὰ τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν πόλεμον. Προσθέτομεν ἀκόμη καὶ τοῦτο, ὅπερ ἀναφέραμεν ἤδη ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτοῦ θέσει καὶ τὸ ὁποῖον ἐπαναφέρομεν ἐνταῦθα διὰ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν πραγμάτων. Ὅταν ἐκλήθη κατ' Αὐγούστον τοῦ 1915 ὁ κ. Βενιζέλος ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, ἐζήτησε ὡς προκαταρκτικὸν ὄρον τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐντολῆς, νὰ ἐξετάσῃ προηγουμένως τὴν οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν κατάστασιν καὶ ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μὲ διατάξῃ παράσχω εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ὅσας πληροφορίας ἤθελε μοὶ ζητήσει σχετικῶς μὲ στρατιωτικὰ πράγματα τῆς Χώρας. Πραγματικῶς δὲ

δοθείσης τῆς ἀδείας συνεργάσθην μετὰ τοῦ μέλλοντος Πρωθυπουργοῦ εἰς δύο συσκέψεις. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν συσκέψεων τούτων ὑπῆρξε ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος μοι εἶπεν ὅτι εἶναι ἥσυχος ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς πλευρᾶς. Ἀναλαβὼν δὲ τὴν πρωθυπουργίαν ὄχι μόνον μὲ διετήρησε εἰς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἀξίωμα τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ καὶ ὁμαλῶς συνεργάσθημεν καθ' ὅλον τὸ βραχὺ διάστημα τῆς πρωθυπουργίας αὐτοῦ, ἧτις ἀπέληξε εἰς νέαν μετὰ τοῦ Βασιλέως διαφωνίαν, ἄνευ οὐδεμιᾶς παρεμβάσεως ἐμοῦ. Ἐνῶ ὁ κ. Βενιζέλος καὶ τότε καὶ ἔπειτα δὲν ἐπανασυνέδεσε τὰς κατὰ Φεβρουάριον ἀποτόμως διακοπέϊσας φιλικωτάτας σχέσεις μὲ ἄλλους στρατιωτικούς.

Ἐξ ὅλων τῶν προηγουμένων προκύπτει ὅτι οὐδέποτε ἡ στρατιωτικὴ ἡμῶν ἀντίληψις ὑπῆρξε ἀφορμὴ διαφωνίας μετὰ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Φιλελευθέρων. Εἶχον γνώμην στρατιωτικὴν ἰδίαν, ἀλλὰ γνώμην ἧτις, ἂν καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰς γνώμας τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐχρησιμοποιήθη παρ' ἐμοῦ πρὸς παρεμπόδισιν τῆς πολιτικῆς γνώμης, καὶ ὅτι μ' ἕλον ὅτι εἶχον γνώμην ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν πολιτικὴν γνώμην τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, δὲν ἠρνήθην νὰ ὑπηρετήσω τὴν Πατρίδα μου καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς οὗτος ἤθελε νὰ κρίψῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς περιπετείας τοῦ μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Ἀνέφερον δὲ τ' ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀντίληψίς μου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ μου καθήκοντος, περὶ ἧς ἤδη ποιοῦμαι λόγον, διετηρήθη ἀναλλοίωτος καὶ ὅταν ἡ Κυβέρνησις Γούναρη κατὰ τὸ 1921 ἐκάλεσεν ἐμὲ εἰς τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἐξήτησε τὰς ὑπηρεσίας μου ἵνα ἡγηθῶ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, ὅταν ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς μου ἀντιλήψεως ἐθεώρει πρόσφορον τὴν δεξαγωγὴν πολέμου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Κατηγορήθην καὶ τότε, εἶναι βέβαιοι, ἀλλὰ αἱ ἀντιλήψεις μου σχετικῶς μὲ τὰς πρὸς τὴν Πατρίδα μου ὑπηρεσίας, τὴν πειθαρχίαν τὴν στρατιωτικὴν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἐκ τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ προερχομένην συνταγματικὴν Κυβέρνησιν, ὑπῆρξαν πάντοτε αἱ αὐταί, ἀνεξαρτήτως πάσης πολιτικῆς ἀντιλήψεως. Τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, ὡς ἐκπροσωποῦντος τὴν κυρίαρχον θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ συμφέρον τοῦ στρατοῦ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἰδίως ἐν πολέμῳ ἀπαιτεῖ τὴν συνεργασίαν πάντων τῶν πα-

ραγόντων ἐν πειθαρχικῇ ὁμοφωνίᾳ καὶ ἐν ἀγαστῇ ἐνότῃ, ὅπως δυνηθῆ ἡ Ἑλλάς νὰ παρουσιασθῆ ἐνωμένη καὶ ἰσχυρὰ ἐσωτερικῶς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον τὸ Ἔθνος σύσσωμον, ἀδιάσπαστον, ἀδιαίρετον, ὡς μία δρῶσα δύναμις, προτίθεται νὰ ἐπιδιώξῃ. Διαίρεσις, διαφωνία, ἀποφυγὴ τῆς παροχῆς τῆς ὑπηρεσίας πάντων τῶν παραγόντων τῆς Χώρας, προετοιμάζει τὴν ἤτταν, δημιουργεῖ τὴν καταστροφὴν. Κοτὰ τὸ μακρὸν ὀπωσδήποτε διάστημα καθ' ὃ ἡ Πατρις μου ἔκαμε τὴν τιμὴν καὶ μου ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ γίνω ὑπηρετῆς τῶν συμφερόντων αὐτῆς, ὑπῆρξα πειθαρχικὸς καὶ ἐπειθάρχησα εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, τὴν νομίμως ἐκάστοτε ἐκπροσωπήσασαν τὸ Ἔθνος. Ἐφθασα καὶ εἰς τὸ σημεῖον ὥστε νὰ παραιτηθῶ καὶ τοῦ ἱεροῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου νὰ ἔχω ἰδίαν γνώμην καὶ ταύτην ὡς στρατιωτικὸς καθυπέταξα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον διότι εἰς τὰς στρατιωτικὰς καὶ ἰδίᾳ τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας πάντες οἱ πολῖται καὶ ἰδιαίτερα οἱ στρατιωτικοὶ ὀφείλουσι νὰ ἀποθέωσι τὰς πολιτικὰς αὐτῶν ἀντιλήψεις ὅπως κάλλιον ἐξυληρετηθῆ τὸ κοινὸν συμφέρον, τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος. Οὐδέποτε ἀνεμίχθην εἰς τὰ πρὸ χρόνου πολλοῦ δημιουργηθέντα στρατιωτικὰ προνουσιασμένα, αὐδέποτε συνωμολόγησα συμφωνίας ἐξερχομένας τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀπέκρουσα πᾶσαν συμμετοχὴν πρὸς οἰανδήποτε ὀργάνωσιν, σκοποῦσαν τὴν κατὰ τοῦ Κράτους ἀντίδρασιν. Μὲ τῆσφου ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων τοῦ στρατιώτου εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῶσι αἱ διάφοροι πράξεις μου καὶ ἡ ἐν τῷ στρατῷ μακροχρόνιος ὑπηρεσία μου.

Ἐξητιάσαμεν ἤδη τὸ πῶς καὶ διατι δὲν ἐδέχθη ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν περίοδον 1915-17 νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος μαχομένη εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ. Τώρα θέλομεν ἐκθέσει τὰς γνώμας ἡμῶν σχετικῶς μὲ τὸ ἀντίθετον ζήτημα, ποῖαι ἦσαν αἱ σκέψεις ἡμῶν καὶ τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς πρὸς τοὺς Κεντρικοὺς συμπράξεως. Κατηγορήθημεν ὡς γερμανόφιλοι καὶ ὡς σκοπεύοντες νὰ φέρωμεν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ ὅτι εἴχομεν τὴν πρόθεσιν νὰ πολεμήσωμεν κατὰ τῆς Ἀντάντ. Ἐδικάσθημεν καὶ κατεδικάσθημεν ὑπὸ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τὴν ὅλως ἀστήρικτον καὶ φαντασιώδη. Βεβαίως ἢ μὴ συμμετοχὴ εἰς τὸν πόλεμον, καὶ δὴ ὑπὲρ

τῶν συμφερόντων τῆς Ἀντάντι, ἔδιδε αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν εἰς τοὺς ἄλλως τε λίαν εὐαισθητοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἀνταντικοὺς κύκλους. Ἀφ' οὗ δὲν εἴχομεν διάθεσιν νὰ ταχθῶμεν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντι, ἀφιλονικητικῶς ἔπρεπε, κατὰ τὴν ἀντίληψιν πάντοτε τῶν Ἀνταντικῶν, νὰ τρέφωμεν φιλικὰς καὶ δὴ συμμαχικὰς διαθέσεις πρὸς τοὺς ἀντιθέτους αὐτῶν. Οἱ Ἀνταντικοὶ ἐθεώρουν ὅτι δλόκληρος ὁ τότε γνωστὸς πολιτισμένος κόσμος, ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν, τοὺς σκοποῦντας, κατ' αὐτούς, τὴν ἀπὸ τὴν Γερμανικὴν παγκόσμιον δικτατορίαν ἀπελευθέρωσιν τῶν λαῶν καὶ ἰδίως τῶν λαῶν τῶν μικρῶν κρατῶν. Ἐπεβάλλετο ἐπομένως, κατ' αὐτούς, ἢ πρὸς τοὺς Ἀνταντικοὺς συμμαχία οὐχὶ ἔνεκα τῶν Ἀνταντικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ κυρίως ἔνεκα τῶν ἰδίων συμφερόντων τῶν μικρῶν Κρατῶν. Ἀντίληψις μονόπλευρος καὶ μὴ ὀρθή, διότι ἦτο μὲν δυνατὸν νὰ μὴ ἐθεωροῦμεν συμφέρουσαν ἢ καὶ εὐκαιρὸν τὴν περίστασιν νὰ πολεμήσωμεν, ἀλλὰ μὲ τὸ ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐδέχθημεν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς οὐδετερότητος ὑπὲρ τῆς Ἀντάντι δὲν ἔπρεπε, λογικῶς καὶ ψυχραίμως σκεπτόμενοι, νὰ θεωρηθῶμεν ὡς κλίνοντες ὑπὲρ τῆς ἐξόδου ἡμῶν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὑπὲρ τῶν ἀντιθέτων τῆς Ἀντάντι. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἐδῶ ὅτι αἱ γνῶμαι ἡμῶν εἶχον πάντοτε στρατιωτικὴν ἀντίληψιν καὶ ὅτι μόνον συμβουλευτικῶς, ὡς ἐμπειροτέχνηαι μόνον, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἔκφρασιν, ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐνεργοῦμεν. Ἀκόμη πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ γνώμη ἡμῶν ἦτο καθαρῶς ὑπερρεσιακὴ καὶ ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὰς σκέψεις, ἀντιλήψεις καὶ πεποιθήσεις ἡμῶν καὶ ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύομεν ἢ ὅτι θέλομεν νὰ καλύψωμεν γνώμας, ἀποφάσεις καὶ ἐνεργείας ἄλλων, ἐχόντων τὴν ἀντίθετον πρὸς ἡμᾶς γνώμην καὶ διδόντων τυχὸν συμβουλὰς εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀνευθύνως καὶ ἐκ τῶν παρασκηνίων.

Ἐξητάσαμεν ἤδη τὰς σκέψεις ἡμῶν σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀντάντι ἐξόδου ἡμῶν ἐκ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἐξεθέσαμεν τὰς συνεπείας ἃς θὰ εἶχε διὰ τὴν Ἑλλάδα μία τοιαύτη πρόωρος ἀπόφασις. Ἦδη θὰ ἐξετάσωμεν ποιοὶ οἱ λόγοι οἵτινες ἐπειθον ἡμᾶς ὅτι οὐδὲ πρὸς τοὺς Κεντρικοὺς ἦτο σύμφωρος ἢ ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδος.

Ἡ Ἑλλάς, ὡς κράτος νησιωτικὸν καὶ ὡς μεσογειακὸν ἐπο-

μένως κράτος, ουδεμίαν πολιτικήν σχέσιν είχε πρὸς τὴν Βαλκανικὴν καὶ κατὰ μείζονα λόγον πρὸς τὴν Κεντρῶσαν Εὐρώπην. Λέγοντες δὲ ὅτι δὲν εἶχεν καμμίαν πολιτικήν σχέσιν, ἐννοοῦμεν τὴν πολιτικήν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδὴ τοῦ 1915 καὶ ἔπειτα, καὶ ὅτι ἐξετάζομεν τὴν σχετικὴν τῶν Κρατῶν κατάστασιν ὡς διεγράφετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Βεβαίως ἡ σκέψις αὐτὴ δὲν ἦτο καὶ δὲν εἶναι ἀπόλυτος, διότι ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὴν ἄλλας ἀντιλήψεις, ἐφ' ὅσον μεταβληθῶσι αἱ σχέσεις τῶν διαφόρων Κρατῶν μεταξὺ τῶν εἰς ἐνδεχομένην νέαν δημιουργηθησομένην πολιτικήν κατάστασιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Δὲν ἀποφαινόμεθα κατ' ἀπόλυτον ἀντίληψιν, ἀπλῶς ἐξετάζομεν τὰς διαφόρους καταστάσεις χωρὶς νὰ δεσμεύωμεν τὴν σκέψιν ἡμῶν ἀπὸ γενικὴν τινα ἰδέαν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι θὰ ἦτο ἂν ἡ Ἑλλάς εἶχε γενικὴν τινα κατάστασιν ὠρισμένην, ὡς εἶναι ἡ Ἀγγλία ἢ ἡ Ἑλβετία, ὧν ἡ πολιτικὴ ἀντίληψις ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ὠρισμένης καὶ ἀναλλοιώτου μορφῆς ἢ ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν θέσις δίδει εἰς αὐτάς. Ὡς νησιωτικὸν δὲ κράτος ἡ Ἑλλάς μὲ σύνορα χερσοῦ, ἔχει ποικίλας τὰς πολιτικὰς ἐκφάνσεις. Δύναται δηλαδὴ νὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν περίπτωσιν νὰ ἐνεργήσῃ εἴτε ὡς χερσαία δύναμις, εἴτε ὡς νησιωτικὴ, εἴτε καὶ ἐν συνδυασμῷ ἀμφοτέρων τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν. Κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἐπειδὴ τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα εἶχον καὶ θαλασσίας δυνάμεις καὶ χερσαίας, καὶ ἀπολύτως καὶ συνδεδευσμένως, ὤφειλεν ἡ Ἑλλάς νὰ ἔχῃ ἀμφοτέρας τὰς ἀντιλήψεις ὑπ' ὅψιν αὐτῆς. Ἐκινδύνευε καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης καὶ ὤφειλε ἐπομένως νὰ προβλέπῃ ἐνδεχομένους κινδύνους ἀπ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις. Οὕτω κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ἦτο ὑποτεταγμένη ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τῆς Ἀγγλογαλλικῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ τῆς χερσαίας στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς. Ἐὰν ἀντιτίθετο κατὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παρατάξεως, διέτρεχε κινδύνους ἐπίσης ἰσχυρούς, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπικράτηςις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παρατάξεως ἦτο ἀκαθόριστος καὶ οὐχὶ φανερὰ καὶ ἀναμφισβήτητος. Ὡμιλήσαμεν ἤδη περὶ τῶν κινδύνων οὓς ἤθελε διατρέξει ἡ Ἑλλάς ἐξερχομένη προῶς ἔκ τῆς ἐπιφυλακτικότητος, θὰ ὀμιλήσωμεν ἤδη περὶ τῶν κινδύνων, οὓς ἤθελεν διατρέξει ἀντιτιθεμένη, φανερὰ καὶ πο-

λεμικῶς κατὰ τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν, καὶ θέλομεν ὀμιλήσει ἀκόμη διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς πρὸς τοὺς Κεντρικοὺς προσχωρήσεως αὐτῆς.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ Ἑλλάς ἐκινδύνευε νὰ ἴδῃ ἐαυτὴν καταστροφομένην ὅπως ἡ Σερβία καὶ τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Τουρκίαν μεγεθυνομένης καὶ ἐπικρατούσας ὄχι μόνον ἐπὶ τὴν Βαλκανικὴν ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν ὀχθῶν τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Θὰ κατήντα δέ, εἰς περίπτωσιν εἴτε ὀλικῆς εἴτε μερικῆς ἐπικρατήσεως τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν, νὰ κλεισθῇ ἐντὸς ὕδατινοῦ κλοιοῦ μέλλοντος νὰ περισφίγῃ αὐτὴν μέχρι τελείου ἀποπνιγμοῦ ὅπῃ ἐμπορικῆς καὶ γενικῶς ἀπὸ οἰκονομικῆς καταστάσεως. Οὐδεμία κίνησις αὐτῆς διὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῦ θαλασσῶν θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένη αὐτῇ, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας, διότι ἀμφότεραι αἱ Δυνάμεις αὗται καθιστάμεναι θαλάσσιαι δυνάμεις ἤθελον ἐπιβάλοι διαρκῶς τὰς σχέσεις αὐτῶν καὶ ἤθελον ὑποβάλει αὐτὴν εἰς εἶδος θαλασσίου προτεκτοράτου. Διότι κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίπτωσιν, τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Κεντρικῶν, ἡ Ἀγγλία ὡς ἡττημένη θὰ περιορίζετο εἰς μόνην τὴν χερσαίαν αὐτῆς δύναμιν καὶ ταύτην μὲ μεγάλους περιορισμοὺς καὶ βαρεῖς ὄρους. Ἐπομένως ἡ Ἑλλάς ἀφιεμένη μόνη ἀπὸ θαλάσσης θὰ ἐστερεῖτο καὶ τῆς μικρᾶς ἐπιρροῆς ἣν θὰ εἶχε ὁ στόλος αὐτῆς, ἐὰν τῇ ἐπετρέπετο νὰ ἔχῃ τοιοῦτον, εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐτίθετο κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Κεντρικῶν καὶ ἐφέροντο οὗτοι νικηταὶ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, πάλιν ἡ κυριαρχία τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου ἤθελε περιέλθει εἰς τὰς συμμάχους αὐτῆς Βουλγαρίαν καὶ Τουρκίαν καὶ ἰδίως τὴν Βουλγαρίαν, ἣτις ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον ζητεῖ τὴν στρατιωτικὴν ἔξοδον αὐτῆς εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα δηλαδὴ σχηματίσῃ στόλον ἰσχυρὸν μὲ ναυστάθμους καὶ ναυτικὰ βάσεις καὶ ναυτικὰ ὄρημητήρια εὐρισκόμενα ἔξω τῶν Στενῶν. Ἐπομένως ἐγνωρίζομεν τότε ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Κεντρικοὺς ἔξοδος ἡμῶν ἤθελεν ὠφελήσει τοὺς ἀντιθέτους ἡμῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου. Ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἕτερα κακὰ ἠθέλομεν πάθει καὶ ταῦτα πλειότερον τῶν προηγουμένων ἐκτεθέντων ἐσυλλογίζομεθα καὶ ἐφοβούμεθα. Ἡ Ἀντάντ

νικῶσα ἢ καὶ ἠττωμένη ἤθελε καταλάβει τὴν Πελοπόννησον καὶ πάσας τὰς νήσους, ἐφ' ὧν κυριαρχεῖ σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ σημαία, καθὼς καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴν Κύπρον, καὶ ἤθελε καταλάβει ταύτας καὶ ἠττημένη ἀκόμη, διότι ἡ συμμαχία τῶν Κεντρικῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβάλῃ τὴν Ἑλληνικὴν θαλασσοκρατορίαν. Ταῦτα ἐσταθμίσαμεν καλῶς καὶ οὔτε ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, οὔτε ἡμεῖς ἐν τῇ ἐπισημότητι τῆς θέσεώς μας οὔτε ἐπροτεῖναμεν ποτὲ οὔτε διανοήθημεν κἄν ὡς δυνατὴν τὴν πρὸς τοὺς Κεντρικοὺς ἔξοδον ἡμῶν. Ἡ πολιτικὴ στάσις τοῦ Βασιλέως ὑπῆρξε ἀείποτε εἰλικρινῆς, εἰλικρινῆς δηλαδὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ λόγοι του δὲν ἀπέκρυπτον ποτὲ διανοήματα μὴ σύμφωνα πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦς. Πολλάκις τὸν ἠκούσαμεν ἡμεῖς αὐτοὶ δυσανασχετοῦντα κατὰ τῶν πίσεων τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ἀπειλοῦντος, παρακαλοῦντος, ἰκετεύοντος αὐτόν, τοῦ ἐξορκίζοντος αὐτόν ἐν ὀνόματι τῆς πρὸς αὐτόν συγγενείας καὶ τῶν τιμῶν καὶ περιποιήσεων ἃς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κωνσταντίνου ἐπεδαψίλευσε, οὐδ' ἦτο ἰσχυρὰ οἰοδῆποτε παρ' οἰουδῆποτε πίσεις, ἠθικὴ ἢ ὑλικὴ, διὰ νὰ πείσῃ τὸν Κωνσταντῖνον περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ ταχθῇ ὑπὲρ τῶν Κεντρικῶν. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι πάντες αὐτοὶ οἱ ἐξορκισμοὶ θὰ ἦσαν ποτὲ δυνατοὶ νὰ πείσωσι τὸν Βασιλέα ὅτι τὸ συμφέρον αὐτοῦ, τὸ αὐτομικόν, ἢ φιλαντία αὐτοῦ, ἢ μεγαλοπραγμοσύνη του καὶ ἡ φιλοδοξία του ἦτο νὰ εὐρεθῇ μετὰ τὸν πόλεμον μὲ τὴν ὑπὸ τὸν Κάιζερ θεωρουμένην ὡς ἀήττητον Διπλῆν Συμμαχίαν, πάλιν ὁ φόβος τῆς κατὰ θάλασσαν ὑπεροπλίας τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἰκανὸς νὰ τὸν σταματήσῃ, ἵνα μὴ ἴδῃ ὑποδουλωμένην τὴν νησιωτικὴν αὐτοῦ χώραν καὶ πιθανὸν καὶ τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Ἑγγύλους καὶ Γάλλους.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε τίμιος καὶ εἰλικρινῆς ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, οὐδέποτε ψευθεὶς, οὐδέποτε ἀπατήσας τινά. Ἦτο τίμιος καὶ ἠθικὸς ὅσον εἶνε δυνατὸν νὰ εἶναι τίμιος καὶ ἠθικὸς ὁ ἄνθρωπος ὅστις περιστοιχίζεται ὑπὸ τόσων ἀντιδρωσῶν κατὰ τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἠθικῶν δυνάμεων. Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπερεπήδησε καὶ παρέκαμψε πάσας τὰς ἀμφιταλαντευομένας προσπαθείας τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν συμφερόντων ἀλλήλων. Δὲν παρεπίσθη ὑπὸ οὐδεμιᾶς

γοητείας, δὲν ἐκάμφθη ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἐπιδράσεως καὶ ἀκλόνητος, ἀτάραχος, ὀλύμπιος εἰς τὰς πεποιθήσεις του ἐπροτίμησε νὰ χάσῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ του, σκεπτόμενος τὴν στιγμήν καθ' ἣν ἄλλοι τινὲς καὶ πολλοὶ μάλιστα δὲν ἐθυσίασαν οὐδὲ κἄν τὴν εὐτελῆ ἀπέναντι τῆς ἰδικῆς του θέσει των καὶ τὰ ποταπὰ αὐτῶν, πρὸς τὰ ὑψηλά του, συμφέροντα, ἀσθενῶν τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν ἀντιπάλων του. Μὴ κρίνωμεν τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ πρίσματος τῆς προσωπικῆς ἐμπαθείας ἐκείνων οἷτινες ἐνώπιον τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν συμφερόντων, συναδεύοντος τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, ἐσκέπτοντο νὰ ὠφελῶσιν ὅσον ἦτο αὐτοῖς δυνατὸν ὅπως ἀποκτίσωσιν ὀφέλη ὑλικά καὶ πρόσκαιρα.

Εἴη αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ, μνήμη ἀγαθοῦ, ἀμερολήπτου καὶ ἀφιλοκεροῦς πατριώτου, πραγματικοῦ Ἑλληνος πατριώτου.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1915—1916—1917

Β'.

Εἶνε ἀσφαλῶς δύσκολον νὰ ἐξηγήσωμεν σήμερον τὴν ἰδέαν ἣν εἶχε ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος κατὰ τὰ ἔτη 1915—17, δηλαδὴ μέχρι τῆς πρώτης ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀποχωρήσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Εἶνε δὲ δύσκολος ἡ ἐξήγησις, διότι σήμερον ἀκόμη δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ ἐκθεσις τῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ὅσον ἐξέλιπον τὰ κύρια πρόσωπα τῆς ἰδεολογίας ἐκείνης, ὁ Κωνσταντίνος, ὁ Γούναρης, ὁ Στράτος, ὁ Καλογερόπουλος, ὁ Λάμπρος καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ὑποστηρίζαντες καὶ παθόντες ὡς ἐκ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Ἀλλὰ μ' ὄλην τὴν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ζωῆς ἐξαφάνισιν τῶν κυριωτέρων δρασάντων πολιτικῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔχομεν ἤδη ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ νὰ διασαφηνίσωμεν τὴν πολιτικὴν ἐκείνην ἣτις ἀκόμη συνεχίζεται ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου Κράτους, οὐχὶ βεβαίως ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀλλὰ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀνάγκης ἣτις καὶ τότε καὶ τώρα ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς πολιτικούς ἀνδρας τῆς Χώρας, ἀνάγκης ὀδηγούσης καὶ σήμερον

ἀκόμη, μετὰ τὰ ἐπελθόντα γεγονότα, τὰ γενόμενα σφάλματα καὶ ἐπακολουθήσαντα ἀτυχῶς ἀποτελέσματα τῆς ἐκ τῆς πολιτικῆς τοῦ 1915—17 παρεκκλίσεως. Εἴμεθα ἀκραδάντως πεπεισμένοι ὅτι, ἂν ἐτηρεῖτο μέχρι τέλους ἡ πολιτικὴ τοῦ 1915—17, ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο ἀλλοία. Δὲν ἐννοοῦμεν μὲ τοῦτο ὅτι ἔπρεπε νὰ τηρήσωμεν ἀπόλυτον καὶ καθαρὰν οὐδετερότητα, ὅπως παρίστα οὖσαν τὴν πολιτικὴν ἐκείνην ὁ κ. Βενιζέλος, ἀλλ' ὅτι ἔπρεπε νὰ συνεχίσωμεν τὴν ἀρξαμένην νὰ τηρηθῆ καὶ τηρηθεῖσαν ἐπὶ τριετίαν σχεδὸν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἔξοδος ἡμῶν ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἀφ' οὗ ἤθελεν ἐξουδετερωθῆ ἡ ἐπίδρασις τῆς πολιτικῆς τῆς Τουρκίας ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Εὐρώπης. Δηλαδή ἠλπίζομεν, ὅπερ καὶ ἐν μέρει ἐπῆλθεν κατόπιν, ὅτι ἡ Τουρκία θὰ ἐξήρχετο ἀποκαωμωμένη ἐκ τῶν πολέμων τῶν ἀρξαμένων ἀπὸ τοῦ 1914 μὲ τὸν κατ' αὐτῆς φανταστικὸν πόλεμον τῆς Ἰταλίας, τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἀμύνης τῶν Στενῶν, τὴν συντριβὴν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπὸ τῶν Συμμάχων, τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνακωχὴν καὶ ὑποταγὴν τῆς Τουρκίας εἰς τὴν δύναμιν τῶν Συμμάχων, τὴν εἴσοδον τῶν στόλων τῶν Συμμάχων εἰς τὸν Βόσπορον, τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν Συμμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὅτι τότε θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, χωρὶς ἡ ἔξοδος αὕτη νὰ συνεπάγεται καὶ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Διότι ἀκριβῶς ὁ λόγος, ὅστις κυρίως ἔπειθε τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, ἦτο ἀκριβῶς ἡ μέριμνα ἣν εἶχε ὅπως μὴ ἡ Τουρκία καθισταμένη ἐχθρὰ τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἐκδικηθῆ αὐτὴν διὰ τῆς σφαγῆς καὶ ἐξοντώσεως τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῦ πολυαρίθμου καὶ ἀκμαίου ἑλληνικοῦ στοιχείου. Αὐτὸ ἐθεωρεῖτο τὸ τέλος τῆς ἐμμονῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, διότι ἡ βᾶσις τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦτο διττή, ἡ ἐξουδετέρωσις τῆς βουλγαρικῆς ἐπιβουλῆς καὶ ἡ πρὸς τὴν Τουρκίαν φιλικὴ διάθεσις τῆς Ἑλλάδος. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ Τουρκία παρασυρομένη ὑπὸ τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν εὐρίσκετο κατ' ἀνάγκην εἰς συμμαχικὴν κατάστασιν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἦτο ἐπικίνδυνος διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐχθρικὴ διάθεσις, διότι τότε ἤθελε συμβῆ ἡ

συνομολόγησις συμμαχίας Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ στροφή τῆς Τουρκίας κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων αὐτῆς. Ἐπρεπε νὰ ἀναμένωμεν πρῶτον τὴν καταστροφὴν τῆς Τουρκίας ὑπὸ τῶν Συμμάχων καὶ κατόπιν τὴν ἔξοδον ἡμῶν ἐκ τῆς οὐδετερότητος πρὸς ἐπιτυχῆ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προαιωνίων ἡμῶν ἐχθρῶν, τῶν Βουλγάρων. Βεβαίως δὲν ἐπρόκειτο περὶ προφητικῆς τινὸς ἀναμονῆς, ἀλλὰ περὶ φυσικοῦ φαινομένου, τῆς ταχύτερας ἐξαντλήσεως τῆς πρὸ χρόνων ὑπὸ τῶν συνεχῶν καὶ διαρκῶν πολέμων κατατροχωμένης Τουρκίας, ταχύτερας ἐξαντλήσεως τῆς τῶν ἄλλων συμμάχων τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν. Διότι τὰ φαινόμενα ἦσαν ἐκδηλα. Ἡ Τουρκία ἀπὸ τοῦ 1821 κυρίως ἔμειοτο διαρκῶς εἰς δύναμιν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Αἱ ἐπαναστάσεις τῆς Ἑλλάδος, τῆς Σερβίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας καὶ Μαυροβουνίου, ἡ κατάληψις τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ἡ ἀπώλεια τῆς Αἰγύπτου, τῆς Τύνιδος, τοῦ Μαρόκου, ἡ ἐξασθένησις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἀραβίας, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Συρίας καὶ τῶν ἄλλων ἀσιατικῶν κτήσεων αὐτῆς, ἡ ἀδιάλειπτος ἐσωτερικὴ αὐτῆς κατάπτωσις καὶ ἐπαναστατικὴ κατάστασις, ἔφερον ἐκδηλον τὴν κατάρρευσιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὴν ἐξασθένησιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου τῆς, τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξάντησιν καὶ καταστροφὴν, τὴν φυλετικὴν αὐτῆς διαίρεσιν, τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ κρατικοῦ αὐτῆς ὄργανισμοῦ. Ἐκδηλος ἐπομένως ἦτο ἡ νέα δημιουργηθησομένη κατάστασις καὶ συνεπῶς εὐκόλος ἡ προφήτευσίς ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἡ ἄλλοτε κραταῖα Τουρκία ἤθελε φθάσει εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασε. Ἡ μεγαλειόβολος πολιτικὴ τῶν Νεοτούρκων προγραμματιζομένων τὴν ἀνόρθωσιν τῆς πάλαι ποτὲ παντοδυναμίας τῆς Τουρκίας, ἡ καταδίωξις τοῦ Ἀβδουλ Χαμίτ, ἡ εἰσαγωγή νεωτεριστικῶν νόμων καὶ ἐθίμων ἐπετάχυνε τὴν πτώσιν τῆς Τουρκίας. Τοῦτο δὲ ἔπρεπε νὰ εἶναι φανερὸν εἰς πάντας τοὺς διαπραγματευομένους μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ καταληπτὸν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἀπεμονοῦτο εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεις, ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία παρακμάζουσα διαρκῶς ἤθελε σημειῶσει τὴν πτώσιν αὐτῆς. Κυρίως δὲ ἔπρεπε νὰ γοηθῆ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Τουρκία ἔπαυε νὰ εἶναι ἔθνος κατακτητικόν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διὰ

τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον ἢ Τουρκία δὲν ἦτο εἰς οἰκονομικὴν θέσιν νὰ διατηρήσῃ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ μεγάλην στρατιωτικὴν δύναμιν, δύναμιν τοιαύτην ὥστε νὰ δύναται εὐχερῶς νὰ κριτῆ ὑπὸ τὸ στρατιωτικὸν αὐτῆς πέλμα τὰ διάφορα ἔθνη καὶ τὰς διαφόρους φυλάς, τὰς διαβιούσας εἰς τὴν ἀχανῆ αὐτῆς αὐτοκρατορίαν, ὅτι ἡ Τουρκία, περιοριζομένη κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν διὰ τῆς καταστάσεως δημιουργηθεῖσαν ἐστίαν αὐτῆς, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ζήσῃ ὡς πολιτισμένον κράτος, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ αὐτῆς κἄτοικοι ἦσαν ἀνίκανοι νὰ καταρτίσωσι πολιτείαν αὐτάρκη, αὐτεξούσιον καὶ αὐτοσυντηρουμένην. Ὁ Τοῦρκος πολίτης ἔχει μὲν πάντα τὰ ἠθικὰ προσόντα ὅπως ἀποτελέσῃ στοιχεῖον πρὸς αὐτοδιοίκησιν, ἀλλ' εἶναι ἀνίκανος νὰ μετασχηματισθῆ εἰς στοιχεῖον ἐκπολιτιστικόν, κατὰ τὴν ἔννοιαν ἣν δίδουσι οἱ Εὐρωπαῖοι πολῖται εἰς τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἰδέαν, ἐνέργειαν, προσπάθειαν καὶ δρασίαν. Ὁ Τοῦρκος, καλὸς στρατιωτικὸς, καλὸς διοικητὴς, εὐάγωγος καὶ πειθαρχικὸς εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς διοικήσεως, εἶναι ἀνίκανος νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τοῦ νεωτέρου τρόπου διοικήσεως, τῆς κατανοήσεως τῆς ἰσοπολιτείας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ πολίτου, τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνεξίτητης, τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ξένου πρὸς τὴν μωμεθανικὴν θρησκείαν ἀνθρώπου. Αὐτὰ εἶναι τὰ αἷτια τὰ προκαλέσαντα τὴν κατὰπτωσιν τῆς Τουρκικῆς ἰδεολογίας καὶ συνεπῶς τὴν κατὰπτωσιν τῆς ὕλικῆς ἰσχύος τῆς πάλαι ποτὲ ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ μόνον ἀπόψεως ἰσχυρᾶς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ Τουρκία προώδευσε κατὰ τὸ παρελθόν, ἐπρωτοστάτησε εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου κατακτήσασα μεγάλας ἐκτάσεις καὶ ὑποδουλώσασα πολλοὺς λαοὺς. Δὲν ἠδυνήθη ὁμως νὰ προσδεύσῃ ἠθικῶς, κατὰ τὴν ἔννοιαν ἣν δίδομεν ἡμεῖς εἰς τὴν ἠθικὴν πρόοδον καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ κράτος ἀστικόν, κράτος πολιτισμένον καὶ προηγμένον, ἱκανὸν νὰ δημιουργήσῃ κοινωνίαν πολιτισμένην καὶ προηγμένην, εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὸν πολιτισμόν. Ἡ τουρκικὴ διανόησις εἶναι οὕτως εἰπεῖν μονόπλευρος, περιοριζομένη εἰς μόνην τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν στενὴν ὕλικὴν καὶ μάλιστα σωματικὴν εὐημερίαν

τοῦ ἀνθρώπου. Τίποτε ὑψηλόν, τίποτε διανοητικῶς μέγα. Ἡ φιλολογία εἶναι ξένη εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Τούρκου, ἀφ' οὗ ἀκόμη καὶ σήμερον δὲν ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ ἰδίαν γλῶσσαν καὶ μεταχειρίζεται τὴν ἐφθαρμένην περσικὴν ὡς τουρκικὴν γλῶσσαν, ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον ἴνα δυνηθῆ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πρόοδον εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς ἃς ὑποχρεωτικῶς καὶ δουλικῶς ἀναγκάζεται νὰ προσαρμοσθῆ, δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ νέους τουρκικοὺς ὄρους καὶ νέας τουρκικὰς λέξεις καὶ προσφεύγει εἰς τὰς ξένας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ὅπως πλουτίσῃ τὴν ἰδικήν του. Οὐδεμίαν ὄχι πρόοδον ἀλλ' οὐδὲ τάσιν ἔχει πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὁσάκις δὲ ἀναγκάζεται νὰ προσαρμοσθῆ πρὸς τὰς νεωτέρας προόδους, δανεῖζεται ἀπλῶς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην ὅπως τὴν παρουσιάζουσιν αὐτῷ οἱ ξένοι, χωρὶς νὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ προσαρμόσῃ ταύτας εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τεχνικὴν αὐτοῦ ἀπολίτιστον κατάστασιν. Ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ νεωτέρα γεωργικὴ πρόοδος, ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη καὶ τὰ ἄλλα προοδευτικὰ ζητήματα εἶναι ξένα εἰς τὸν πολὺν λαόν. Τὰ πανεπιστήμια, τὰ πολυτεχνεῖα, αἱ ἐμπορικαὶ σχολαί, αἱ ἄλλαι προοδευτικαὶ προσπάθειαι ἢ ἔλλειπousi ἐντελῶς ἢ φυτοζωοῦσι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπιθυμίας πρὸς πρόοδον καὶ μάθησιν τῶν νέων ἀνδρῶν τῆς νεαζούσης μὲν Τουρκίας, ἀλλὰ παρηλίκου καὶ ἀντιδραστικῆς τουρκικῆς διανοήσεως.

Τοιαύτης οὔσης τῆς Τουρκικῆς καταστάσεως, ἡ διερεύνησις αὐτῆς ἦτο ἔργον ἐπιβεβλημένον εἰς πάντα ὀρθοφρονοῦντα Ἑλληνα πολίτην καὶ ἰδίως πολιτικόν. Ἄτυχῶς, ἐνῶ ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστὰ εἰς πάντας τοὺς Ἑλληνας, εὐρέθη ὁ πολιτικὸς ὅστις παρορμώμενος ἀπὸ τὴν ἔφρασιν, ἣν εἶχε καὶ ἔχει, τῆς προσηλώσεως πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῶν ξένων τῆς Εὐρώπης, ἀπεδέχθη ἄνευ προηγουμένης μελέτης τῆς γενικῆς καταστάσεως τοῦ Κόσμου νὰ προσκολληθῆ εἰς τὸ ἄρμα ἐκείνων τῶν τὴν μικροτέραν παρουσιαζόντων ἐλπίδα εἰς τὴν στρατιωτικὴν νίκην. Διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, Αὐγούστος—Ὀκτώβριος τοῦ 1914, οἱ σύμμαχοι τῆς Γαλλίας παντοῦ ἐφέροντο ὡς ἠττημένοι, χωρὶς ταυτοχρόνως νὰ παρουσιάζουσιν οὐδεμίαν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἦτο ποτε δυνατὴ ἢ ἐλαχίστη ὑπὲρ αὐτῶν μεταστροφὴ τῆς τύχης τῶν ὅπλων, ἀφ' οὗ

καὶ κατὰ τὸ τέρας τῆς γιγαντώδους πάλης, ὅταν πλέον εἰσώρ-
μησαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης αἱ ἰσχυρόταται καὶ πλουσιότα-
ται εἰς ἀνθρώπινον καὶ πολεμικὸν ὕλικὸν Ἠνωμένα Πολιτεῖαι
τῆς Ἀμερικῆς, ἡ τύχη τῶν ὅπλων ἐστράφη πρὸς αὐτοὺς οὐχὶ
ἐξ ὑπαιτιότητος αὐτῶν, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς κοπώσεως τοῦ
πανταχόθεν ἀποκλεισθέντος Γερμανικοῦ λαοῦ. Ἐπρεπε ὁ πο-
λιτικὸς αὐτὸς νὰ σταθμίση μετὰ μεγαλυτέρας φρονήσεως καὶ
ἡρεμίας πνεύματος, ἄνευ ὀθητικῶν παρακρούσεων, με ψυχικὴν
καὶ διανοητικὴν νηφαλιότητα, σύνεσιν καὶ ὀρθοφροσύνην, νὰ
περιμείνῃ ἀκόμη νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ πραγματικὴ κατάστασις, ἔπρεπε
νὰ μὴ ὑποκινήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους τὸν φόβον ὅτι ἤθελεν ἡ
Ἑλλάς ἐπιτεθῆ ποτὲ κατ' αὐτῶν, ν' ἀποκοιμίση, οὕτως εἰπεῖν,
τὰς ὑπονοίας αὐτῶν, σχετικῶς μετὰ τὴν μελλοντικὴν στάσιν ἡμῶν
κατ' αὐτῶν, καὶ βραδέως καὶ ἀσφαλῶς νὰ φέρῃ τὸ κτύπημα καθ'
ἣν στιγμὴν ἡ ἀδυναμία τῆς Τουρκίας θὰ ἦτο ἐκδηλὸς καὶ θὰ
εἴχομεν τότε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβληθῶμεν εἰς αὐτήν, ὥστε ν'
ἀσφαλίσωμεν τὴν τιμὴν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν πο-
λυπληθῶν ἡμῶν ἀδελφῶν, τῶν βιούντων ἐν σχετικῇ τινι ἡσυχίᾳ
εἰς τὸ ἀπέραντον κράτος τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀτυχῶς
δὲν εἰσηκούσθημεν, ὄχι μόνον, ἀλλὰ πᾶσαν κατεβάλομεν προσ-
πάθειαν νὰ ἀποσπᾶσωμεν ἀπὸ τοὺς Κεντρικοὺς τὴν Βουλγα-
ρίαν ἀντὶ νὰ προσπαθῆσωμεν, ὅπερ καὶ εὐκόλον ἦτο τότε, ν'
ἀποσπᾶσωμεν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, ὥστε ν' ἀπομονώσω-
μεν τὴν Βουλγαρίαν. Ἡμεῖς ἐξ ἰδιωτικῆς ὄλως πρωτοβουλίας,
ἔχοντες σύμφωνον τότε τὸν παρ' ἡμῖν ὡς αἰχμάλωτον διαμέ-
νοντα Ἐσοάτ-πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων, εἰσηγήθημεν, κατὰ τὸ
1913, τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχίαν, περὶ ἧς γράφομεν ἐν
τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Καὶ ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Βενιζέλου ἐδέχθη
κατ' ἀρχὰς τὴν ἡμετέραν πρότασιν, ἔπειτα ὅμως ἐγκατέλειπε
αὐτήν, ἡμῶν μεταβάντων εἰς Θεσσαλονικὴν πρὸς παρασκευὴν
τοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου. Ἡ διάθεσις τῶν νεοτούρ-
κων ἦτο ἀντιβουλγαρικὴ, ἀπόδειξις ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἡμετέρας προ-
τάσεως πρὸς συνομολόγησιν συμμαχίας Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος
ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, Ἡ συμμαχία θὰ συνετελεῖτο δι' ὠρι-
σμένον χρονικὸν διάστημα καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος ἤθελεν
εὑρεῖ τὴν Τουρκίαν δεσμευμένην πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλως ὅμως

ἔδοξε εἰς τὸν τότε ἰσχυρὸν τῆς Ἑλλάδος κυβερνήτην, καὶ μεταβληθείσης τῆς φιλικῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν διαθέσεως ἡμῶν εἰς ἐχθρικὴν, ἀπώλεσαμεν τὴν ἐπὶ τῆς Τουρκίας ἐπιβολὴν τοῦ ἐν αὐτῇ διαβιοῦντος ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ ἐδημιουργήσαμεν κατὰστασιν, ἧτις ἀπέληξε εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας. Καὶ ἀντὶ τούτου ἀκολουθήσωμεν τὴν σῴτειραν διὰ τὸν Ἑλληνισμόν πολιτικὴν τῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν φιλίας, ἐστράφημεν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς φιλίας τῆς Βουλγαρίας, θυσιάζοντες ὑψίστα ἡμῶν συμφέροντα, διότι τὴν μὲν ἀνατολικὴν Θράκην εἶχομεν ἤδη ἀφήσει νὰ καταλάβῃ ἀμαχητεῖ, κατὰ τὸ 1913, ἡ Τουρκία, τὴν δὲ δυτικὴν Θράκην καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄρδα διὰ συνθήκης οἰκειοθελῶς παρεχωρήσαμεν εἰς τοὺς ἀδελφάγους Βουλγάρους, καὶ τὰς Σέρρας, τὴν Δράμαν καὶ τὴν Καβάλλαν ἐδέχθημεν νὰ παραχωρήσωμεν εἰς αὐτοὺς ἀπέναντι σκιωδῶν προσκλήσεων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, εἰς βάρος πάντοτε τῆς Τουρκίας. Δηλαδή δὲν ἀφήσαμεν νὰ χαθῇ καμμία περίστασις ἵνα δηλώσωμεν τὴν ἐχθρότητα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἡμῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ἡ δύναμις ὅμως τῆς ἀληθείας, ἡ ἐπιβολὴ τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης ἔφερε, κατὰ τὸ 1930, τὸν κ. Βενιζέλον νὰ ὑπογράψῃ σύμφωνον φιλίας πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπογραφῆς νὰ κυρώσῃ τὴν καταδικὴν τῆς ἀστόχου πολιτικῆς του, τοῦ 1913-20. Σήμερον ὁ κ. Βενιζέλος ἐθεώρησε καὶ δικαίως μεγίστην τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ μετὰ τῆς Τουρκίας συμφώνου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ ποία ἐπιτυχία θὰ ἦτο ἡ συνομολόγησις τοῦ συμφώνου τούτου ἀπὸ τοῦ 1913, τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ οὐδὲ σήμερον ἀκόμη. Ἀλλὰ τότε δημιουργεῖται καὶ ἄλλη τις ἀπορία: ποία θὰ ἦτο ἡ σημασία τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος τῆς τηρηθείσης παρ' ἡμῶν κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1914-1917, διότι ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως σχέσεων φιλικῶν μετὰ τῆς Τουρκίας, ἂν εἶναι σήμερον ἐπιτακτικὴ, ἂν ἡ ὑπογραφή τοῦ συμφώνου φιλίας μετ' αὐτῆς θεωρεῖται σήμερον παρὰ πάντων τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς χώρας μας ὡς πρᾶξις ὑψίστης φρονήσεως, φρονήσεως ἀποκτηθείσης κατόπιν τῶν συμφορῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1919 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1922, ποία θὰ ἦτο ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τῆς ὑπογραφῆς κατὰ τὸ 1913 οὐχὶ ἀπλοῦ συμφώνου φιλίας, ἀλλὰ συνθήκης ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντι-

κῆς συμμαχίας; Ἄς κρίνωσι περὶ τούτου οἱ ἐπαίοντες, ὅταν δημιουργηθῶσι τοιοῦτοι ἀπῆλλαγμένοι τῶν καπνῶν τῆς ἐμφυλίου διαταράξεως τῶν φρενῶν, ἐν νηφαλιότητι καὶ ψυχικῇ ἡρεμίᾳ κρίνοντες τὰ παρελθόντα. Αὕτη εἶναι, ἐν ἄκρᾳ συντομίᾳ, ἡ διερεῦνήσις τῆς Τουρκικῆς καταστάσεως κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.

Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος χορῆζει καὶ ἄλλης ἀνασκοπήσεως, βαθυτέρας, εὐρείας καὶ εὐρυτάτης ἐξετάσεως.

Ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία καὶ δι' ἄλλον σκοπὸν, τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τῆς χερσαίας ὁδοῦ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων συνόρων πρὸς τὸν Βόσπορον. Ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ αἰῶνας διετήρησε τὴν συνέχειαν τῆς χερσαίας αὐτῆς ὁδοῦ. Ἡ Ἑλλὰς εὐρισκομένη ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου, τῇ λεκάνῃ τῇ ἐπικρατούσῃ ἐπὶ τῶν ὁδῶν συγκοινωνίας πρὸς τρεῖς ἡπείρους, ἔχει ἀνάγκην ἐπιτακτικὴν τῆς διατηρήσεως τῆς ναυτικῆς κυριαρχίας ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Ἡ Ἑλλὰς κατέχουσα ὑποχρεωτικῶς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς ἀνατολικῆς ταύτης λεκάνης τῆς Μεσογείου, διατηροῦσα τὴν ἐπικοινωνίαν Εὐρώπης καὶ Ἀσίας διὰ τῶν πολυαρίθμων μικρῶν καὶ μεγάλων νήσων, κλείουσα τὴν εἴσοδον καὶ κυρίως τὴν εἴσοδον τῶν στενῶν τῶν Δαρδανελλίων, ἔχει ἀνάγκην τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς λεκάνης, διότι ἄνευ ταύτης τῆς χερσαίας κατοχῆς κινδυνεύει ἢ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου ἐπικράτησις αὐτῆς. Ἄν ἔχη σημασίαν τινὰ ἡ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Καβάλλας, ταύτην τὴν σημασίαν ἔχει, ὅτι ἐμποδίζει τὴν κάθοδον τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν τυχόν πρὸς αὐτοὺς συμπρατουσῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ συνεπῶς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ναυτικῶν βάσεων ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἄν οἱ Βούλγαροι ἢ καὶ ἄλλη τις Βαλκανικὴ ἢ Κεντροευρωπαϊκὴ δύναμις ἐπιτύχῃ τὴν ἴδρυσιν βάσεως ἢ καὶ βάσεων ναυτικῶν ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς ἀνατολικῆς ταύτης λεκάνης τῆς Μεσογείου, ἢ ἰσχύς ἡμῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐξουδετεροῦται, καταστρέφεται, ἐκμηδενίζεται ὀλοσχερῶς. Ἡ καταστροφὴ δ' αὕτη τῆς ἡμετέρας κυριαρχίας ἐκ μόνης τῆς καθόδου τῶν Βουλγάρων εἰς τὸ Αἰγαῖον εἶναι καταστροφὴ συμφερόντων ἄλλων μεγάλων Δυνάμεων. Εἶναι δ' ἄπορον πῶς τόσοι μεγάλοι πολι-

τικοὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων τῶν ἔχουσῶν συμφέροντα ἐν τῇ ἀνατολικῇ ταύτῃ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου, δὲν κατενόησαν καὶ δὲν κατανοοῦν τὴν μεγάλην σημασίαν ἣν ἔχει ἡ παρεμπόδι- σις τῆς καθόδου τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἶγαϊον. Ἡμεῖς ἠγωνί- σθημεν καθ' ὅλον τὸ διάστημα καθ' ὃ ἡ φωνὴ ἡμῶν εὔρισκε ἀπή- χησιν, στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ἀκόμη, νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν κάθοδον ταύτην. Διειρηθήσαμεν δὲ ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη, 1914- 1917, τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος ἀκριβῶς διότι ἠθέλομεν νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν ἐπικράτησιν τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἡγωνίσθημεν κατὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Καβάλλας εἰς τοὺς Βουλγάρους, ἠγωνίσθημεν νὰ διατηρήσωμεν εἰς τὴν κα- τοχήν μας τὴν δυτικὴν Θράκην, ὅταν ὁ κ. Βενιζέλος ἐν Βουκου- ρεστίῳ ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰτίας παρεχώρει εἰς τοὺς Βουλγάρους τὸ Δεδεαγάτς, τὴν Μάκρην καὶ τὸ Πόρτο-Λάγο, τὰ ὅποια ὁ στρατὸς τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε καταλάβει κατὰ τὸν συμμαχικὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Ἀπετύχομεν. Ἄλλὰ τὰ σφάλ- ματα τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς τὰ διώρθωσεν ἡ ἐσφαλμένη πο- λιτικὴ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἡ πολι- τικὴ τῆς ἀναμίξεως αὐτῶν εἰς αὐτόν. Διότι ὁπωσδήποτε, εἴτε οἱ Βούλγαροι ἐξήρχοντο ὅπως ἐξῆλθον ὑπὲρ τῶν Κεντρικῶν, εἴτε ἐξήρχοντο ὑπὲρ τῶν Δυτικῶν συμμάχων, πάντως ἤθελον ζημιω- θῆ περισσότερον βεβαίως εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην περί- πτωσιν. Ἄν ἡ Βουλγαρία διεπραγματεύετο τὴν μὴ ἀνάμειν αὐτῆς πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἐμπολέμους ομάδας, ἤθελε μετὰ τὸν πόλεμον εὐρεθῆ εἰς λίαν πλεονεκτικὴν θέσιν, διότι θ' ἀπέφευγε, πλὴν τῶν ἄλλων συμφορῶν αὐτῆς, κυρίως τὴν ἐκ Δυτικῆς Θρά- κης ἀποχώρησίν της. Σήμερον δὲ θὰ εὐρίσκετο κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ ἤθελεν ἐπιβάλλει τὴν θέλησίν της πρὸς τὰς Δυνάμεις τὰς ἔχουσας μεγάλα συμφέροντα εἰς τὸ Αἶγαϊον πέλαγος. Εὐτυχῶς ἐσώθη- μεν ἀπὸ τὸν κίνδυνον αὐτὸν καὶ ἐσώθημεν κυρίως ἐκ τῶν σφαλ- μάτων τῶν Βουλγάρων πολιτικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Βασιλέως Φερδι- νάνδου. Διότι εἰς τὴν ἠθέλε μᾶς ὠφελῆσαι ἡ νίκη τῶν Δυτικῶν, ἂν ἡ Βουλγαρία εὐρίσκετο οὐδετέρα κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου; Ἐσώ- θημεν ἀπὸ τὴν συμφορὰν αὐτήν, ὄχι βεβαίως ἐξ ἰδικῆς μας ἰκανό-

τητος, διότι δὲν ἐπροκαλέσαμεν ἡμεῖς τὴν εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ ὑπὲρ τῶν Κεντρικῶν ἀνάμιξιν τῆς Βουλγαρίας. Ἡμεῖς ἀπεναντίας εἰργάσθημεν ἀνενδότως ὅπως προλάβωμεν τὴν ἀνάμιξιν ταύτην, θυσιάζοντες ὄχι μόνον τὰ ὅσα ἤδη ἀπεκτίσαμεν πλεονεκτήματα, ἀλλὰ καὶ ἕτερα τιμαφέστερα συμφέροντα ἡμῶν, ἀντὶ νὰ ὠθήσωμεν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν ἔξοδον, τὴν δι' αὐτοὺς καταστρεπτικὴν ἔξοδον, ἀφ' οὗ εἶχομεν τὴν προφητικὴν ἔμπνευσιν τῆς ἀναμφισβητήτου νίκης τῶν Δυτικῶν, ἐκμηδενίζοντες τὸν καθ' ἡμῶν κίνδυνον τῶν Βουλγάρων διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς οὐδετερότητος ἡμῶν ἀπέναντι ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων ὁμάδων. Ἐκερδίσαμεν βεβαίως καὶ ἡμεῖς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἀφ' οὗ τοῦτον ἐκέρδισαν οἱ σύμμαχοι ἐν τῷ δυτικῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, ἐκερδίσαμεν ὅμως τοῦτον δημιουργήσαντες τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἀνωμαλίαν, τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν, τὴν καταστροφὴν τῆς Μακεδονίας, τὴν ἀπώλειαν τῆσον ἀνθρωπίνου ὅσον καὶ πολεμικοῦ ὕλικου, φορτώσαντες εἰς τοὺς ὤμους ἡμῶν τὰ πολεμικὰ χρέη, ἀποκτίσαντες τὴν Τουρκικὴν ἐχθρότητα, ἐμπλακέντες μάλιστα εἰς τὴν Μικρασιατικὴν περιπέτειαν, ἀπωλέσαντες ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον εἶχομεν διὰ τῆς εἰρηνικῆς πρὸς τοὺς Τούρκους διαβιώσεως, τῆς ἠθικῆς κατοχῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εὐτυχῶς ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος συνεσκότισε τὸν νοῦν τῶν Βουλγάρων καὶ ἀφῆκε αὐτοὺς νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῆς κακῆς ἐμπνεύσεως τῆς μὴ διατηρήσεως τῆς οὐδετερότητος καὶ οὕτω ἡ ἀνάμιξις ἡμῶν εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἔσχε ἐφ' ἡμῶν τὰς ὀλιγώτερον δυνατὰς κακὰς συνεπειὰς. Ἀλλὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ εἶναι προβλεπτικὴ πολιτικὴ, ἡ πολιτικὴ ἥτις ἀπολήγει εἰς τοιοῦτον ἰσολογισμόν; Τὸ σπουδαιότερον συμπέρασμα ἐκ τῆς διεφρενήσεως ταύτης, εἶναι ὅτι σήμερον, μετὰ πάροδον τόσων ἐτῶν, τόσων ἀτυχιῶν, τόσων κινδύνων, ἡ Ἑλλὰς ἐπανέρχεται εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ 1915, εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς φιλίας πρὸς τὴν Τουρκίαν, χωρὶς ἢ ἀπὸ τοῦ 1915 μέχρι τοῦ 1930 τηρηθεῖσα ἐχθρότης πρὸς τὴν Τουρκίαν νὰ μᾶς προσέδωσε πραγματικὸν ὄφελος προερχόμενον ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν πολιτικὴν. Κατωτέρω διαπραγματευόμεθα τὸ ζήτημα τῆς προσκομισθείσης ὠφελείας ἐκ τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Βενιζέλου, ἐκεῖ δὲ θὰ ἴδωμεν πόσον ἐσφαλμένη ἦτο ἡ τηρηθεῖσα πολιτικὴ καὶ ποίους

κινδύνους διετρέξαμεν ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῆς. Ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, κρινομένη ἀπολύτως ἀντικειμενικῶς, οὔτε δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Ἀντάντ καὶ τοῦ ἀτομικοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος τοῦ κ. Βενιζέλου, οὔτε ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν συμφερόντων τῶν πολιτικῶν τῆς ἀντιτεθείσης κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Βενιζέλου πλειάδος πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἦτο, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος, ἡ μόνη συμφέρουσα καὶ λογικὴ πολιτικὴ. Διότι ἡ Ἑλλὰς εὐρισκομένη ἐπὶ τῆς ἐσχατιᾶς ταύτης τῆς Εὐρώπης, περιβρεχομένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐπικοινωνοῦσα ἀπὸ ξηρᾶς μετὰ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, προσβαλλομένη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀντιμαχομένων ομάδων, ἐπιδιώκουσα τὴν ἐνάσκησιν πολιτικῆς ἀντιτιθεμένης πρὸς τὰ συμφέροντα ἀμφοτέρων τῶν ομάδων, συμφέροντα διάφορα εἰς τὰ διάφορα Ἔθνη τὰ τὰς ομάδας ταύτας ἀπαρτίζοντα, εὐρίσκετο μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος, προσφέρουσα εὐρεῖαν ἐπιφάνειαν πρὸς βαρὺ κτύπημα παρ' ὄλων τῶν ἐμπολέμων καὶ τῶν πρὸς τὰ διάφορα ἐμπόλεμα ἔθνη ἐνδιαφερομένων λαῶν, ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὴν διάκρισιν πάντων, ἐχθρῶν καὶ φίλων, εἰς τρόπον ὥστε εἶχε πάντοτε νὰ χάσῃ καὶ τίποτε νὰ κερδίσῃ ἀπὸ τὴν ἔξοδον αὐτῆς ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἀδιαφόρως πρὸς τὴν παράταξιν πρὸς ἣν ἤθελε κλίνει ἡ πολιτικὴ αὐτῆς τῆς ἔξοδου. Εὐρέθη δηλαδὴ εἰς ἀδυναμίαν νὰ προτιμήσῃ ποία ἐκ τῶν δύο ὁδῶν, τῆς ἔξοδου ἢ μὴ, ἦτο ἡ συμφέρουσα καὶ ποῦ ἦτο ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος ἢ ἡ μικρότερα ζημίαι, διότι περὶ κινδύνων καὶ ζημιῶν μόνον ἐπρόκειτο. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁδηγὸν οὔτε τὴν πρὸς τὴν Σερβίαν συμβατικὴν καὶ μόνον φιλίαν, ἂν τοιαύτη ἦτο ἡ συμβατικὴ ὑπαρχώσεως αὐτῆς, οὔτε τὴν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ, κατὰ τὴν τότε γνώμην τοῦ κ. Βενιζέλου, τὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐχθρότητα. Ἡ ἐκ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου δημιουργηθεῖσα διεθνὴς καὶ, ἐπιτραπήτω ἡμῖν ἡ ἔκφρασις, πολυεθνὴς πολιτικὴ κατάστασις ἦτο τοιαύτη ὥστε σύγχυσις, καὶ μόνον σύγχυσις, ἐδημιούργει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι δὲ ἐδημιουργήθη σύγχυσις εἰς τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἡμῶν δηλοῦται ἀπὸ τὰς παλιμβουλίας εἰς ἃς διαρκῶς ὑπέπεσαν πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ὀπωσδήποτε ἀναλα-

βόντες κατὰ περιόδους τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν Ἐυρωπαϊκὸν πόλεμον. Πάντες σχεδὸν ἀπεδέχθησαν ἐναλλάξ καὶ ἀμοιβαίως καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐξόδου ἐξ αὐτῆς ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ. Οὐδεὶς βεβαίως ἐσκέφθη νὰ στρέψῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν, διότι ἦτο αὐτονόητον τὸ ἀσύμφορον τῆς πολιτικῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς, πλὴν τοῦ μακαρίτου Σκουλούδη, ἐνέμεινε ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἰδέαν. Τοῦτο δ' ἀποδεικνύει οἷοι ἢ πρὸς ἑκατέραν τῶν δύο διευθύνσεων στροφή τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, τῆς τηρήσεως οὐδετερότητος καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἐξόδου, ἐνεῖχε κινδύνους μεγάλους καὶ ὠφελείας ἐλαχίστας. Διότι ἄλλως θὰ ἦτο τελείως τυφλὸς ὁ ἀμφιταλαντευόμενος ἐνώπιον δύο διευθύνσεων, ἐξ ὧν ἢ μία ἀναμφισβητήτως ἦτο ἢ ἀπολύτως συμφέρουσα. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦτο ζοφώδης, τὰ ἐμπλακέντα εἰς τὸν πόλεμον Ἔθνη ἐνεπλάκησαν, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως ἰδίων αὐτῶν ἐθνικῶν καὶ κυριαρχικῶν συμφερόντων, ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῶν εἴτε κατὰ ξηρὰν εἴτε κατὰ θάλασσαν, ἐπικρατήσεως πειστικῆς πάντοτε διὰ τὰ μικρὰ Κράτη, ἀφ' οὗ οὐδεὶς τούτων εἶχε πραγματικὴν ὠφέλειαν νὰ προσκομίσῃ κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ μόνον ζημίας καὶ κινδύνους ἤθελε δρῆσει, εἰάν ἢ ἔκβασις τοῦ πολέμου, ἔκβασις ἀμφίβολου, ἀβεβαία καὶ ἀκαθόριστος, ἤθελεν ἀποβῆ ἑναντίον αὐτοῦ. Ἰδέτε τὰς καταστροφὰς ἃς ὑπέστησαν τὸ Βέλγιον, ἡ Σερβία, ἡ Ρουμανία, ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Τουρκία καὶ κρίνετε. Ἡ Ἑλλὰς ἀμφιταλαντευθεῖσα ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη, ἐξελθοῦσα καὶ μὴ ἐξελθοῦσα ἐκ τῆς οὐδετερότητος, βλαφθεῖσα καὶ ὑπὸ τῶν ἀνταντικῶν καὶ τῶν κεντρικῶν, ὄπισθη ζημίας σημαντικὰς ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς, ὅταν ὁ κ. Βενιζέλος, ἐπιβαλὼν τὴν πολιτικὴν του διὰ τῆς βίως τῶν ξένων, ὠδήγησε αὐτὴν εἰς τὸν πόλεμον ἀπλῶς διὰ νὰ ἔχῃ τὴν τιμὴν ὅτι ἐπολέμησε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτοδιαθέσεως τῶν μικρῶν λαῶν. Αὐτοδιαθέσεως μετατραπέισης εἰς τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, κατ' ἀρχὰς μὲν πέντε καὶ ἔπειτα τρεῖς κυβερνήτας, τῶν κρατῶν τῆς Ἀντάντ. Ἡ αὐτοδιάθεσις τῶν μικρῶν κρατῶν ἐπιτυγχάνεται ἀποτελεσματικῶς οὐχὶ διὰ τῆς συμφωνίας τῶν μεγάλων, ἀλλὰ διὰ τῆς διαφωνίας καὶ τῆς ἀντιζη-

λίας αὐτῶν. Ἡ ἐπικράτησις τῆς μιᾶς ομάδος ἢ τῆς μιᾶς μεγάλης Δυνάμεως σφυρηλατεῖ τὰ δεσμὰ τῶν μικρῶν λαῶν. Ὅταν ἡ Τουρκία ἦτο πανίσχυρος, τὰ μικρὰ κράτη τῆς Βαλκανικῆς, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἦσαν ὑπόδουλα, καὶ ἦσαν σχεδὸν τοιαῦτα ἄλλα κράτη τῆς Κεντρικῆς κυρίως Εὐρώπης, ὅταν ὁ Ναπολέων ἦτο κοσμοκράτωρ. Ἄπειρα τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν νὰ παρατάξωμεν, ἀρκεῖ δὲ νὰ ὑποδείξωμεν τὴν Κύπρον, τὴν Μάλταν, τὰ Δωδεκάνησα, τὸ Ἀλγέριον, τὴν Αἴγυπτον, τὸ Μαυροβούνιον, τὴν Βοσνίαν καὶ Ἐρζεγοβίνην καὶ νὰ θέλωμεν νὰ πλουτίσωμεν τὸν μακρὸν τοῦτον κατάλογον δι' ἄλλων χωρῶν κατ' ἐπίφασιν αὐτοδιαθέτων, πράγματι δὲ ὑποκειμένων εἰς τὴν διάθεσιν οὐχὶ τῶν ἀποτελούντων αὐτὰς λαῶν, ἀλλὰ τῶν πολιτικῶς ἰσχυροτέρων αὐτῶν καὶ δῆθεν ὁμοσπόνδων.

Ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε τῆς οὐδετερότητος, οὐχὶ οἰκειοθελῶς ἀλλὰ διὰ τῆς βίας τῶν ξένων, συντρῆξαντος τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅπως καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἦτο ἐναντίον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ὅπως ἀπέδειξε καὶ πρὸ τῆς καθόδου αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ καθ' ὅλην τὴν πολεμικὴν περίοδον καὶ κατόπιν διὰ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920 καὶ τῆς θριαμβευτικῆς ὑποδοχῆς ἣν ἔκαμε εἰς τὸν ἐκ τῆς ἐξορίας παλινοστήσαντα Βασιλέα Κωνσταντῖνον. Ἐξελθούσα δὲ ἐκ τῆς οὐδετερότητος καὶ πολεμήσασα ὑπὲρ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ἐγκατελείφθη ἀστόργως ὑπ' αὐτῶν ἀμέσως ὡς αὐταὶ ἐκανόνισαν τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις καὶ ὄχι μόνον ἐγκατελείφθη ἀλλὰ καὶ ἐπολεμήθη παρ' αὐτῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καί, ἀκόμη τὸ χειρότερον, ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν ἀναχωρῆν τῶν Μουδανιωῶν καὶ κατὰ τὸ συγκληθὲν μετὰ τὸ πέρας τῆς Μικρασιατικῆς ἐμπλοκῆς ἐν Λωζάνῃ συνέδριον. Ἐκερδίσαμεν τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Ἀγγλίας, τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὴν ἐχθρότητα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἐφορτώθημεν μὲ δυσβάστακτα πολεμικὰ χρέη, ἐζημιώθημεν κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν πολεμικῶν ἀποζημιώσεων, ἐγκατελείφθημεν μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀτυχῶν προσφύγων. Ἐὰν ἐτήρει ἡ Ἑλλάς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος, τί πλείονα τούτων ἤθελε ὑποστῆ; Ἄλλ' ἅς σταματήσωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐπὶ τοῦ χάρτου πολεμι-

κὴν ἡμῶν καὶ ἄς στρέψωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν πρὸς ἄλλας ἀπόψεις.

Ἡ Ἑλλάς προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ θέλει νὰ ζήσῃ. Ἡ πρὸς τὸ παρελθὸν ἐπομένως ἀναδρομὴ δὲν εἶναι ἔργον τῶν θελούντων νὰ ζήσωσι, ἢ πρὸς τὸ παρελθὸν στροφή εἶναι δι' ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἔζησαν καὶ εἶναι εὐχαριστημένοι διότι ἔζησαν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον προβάλλουσι τὸ παρελθόν, λησμονοῦντες τὸ παρὸν καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὸ μέλλον. Ἡ Ἑλλάς ὅμως ὡς ἰδέα οὐδέποτε ἔσταμάτησε, διότι γοργῶς ἐστρέφετο πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ σήμερον ἀκόμη, κατόπιν τῶν δεινοπαθημάτων αὐτῆς, τῶν μεγάλων ταλαιπωριῶν καὶ τῶν ὑψίστων δοκιμασιῶν, δὲν σταματᾷ ἀλλὰ ἀναζητεῖ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ μέλλον. Τὸ μέλλον! Ἐκεῖ εἶναι ἡ πρόοδος καὶ κυρίως ἡ ἐξέλιξις, διότι ἡ πρόοδος σκοπεῖ τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ἐξέλιξιν ὅμως τοῦ πνεύματος. Ἀεῖποτε ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ τοῦτο ἐπεδίωξε καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐμεγαλουργήσε καὶ σήμερον ἀκόμη δοξάζεται καὶ γεραίρεται. Στρέφεται πρὸς τὸ μέλλον, ἀλλὰ ἀναζητεῖ σήμερον τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸν σκοπὸν. Ποία ὅμως ἡ ὁδὸς καὶ ποῖος ὁ πραγματικὸς σκοπός, ταῦτα εἶναι τὸ θέμα τῆς μελλοντικῆς ἡμῶν μελέτης.

Ἡ Ἑλλάς, ἐγκατεστημένη εἰς τὸ μεταίχιμον τοῦτο μεταξὺ τριῶν ἠπείρων, ὡς φωτοβόλον κέντρον ἔρριψε τὰς φωτεινὰς αὐτῆς ἀκτῖνας πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις τοῦ ὀρίζοντος. Ἐδημιούργησε πρῶτον τὴν Ἑλληνικὴν Ἑστίαν καὶ ἐκ ταύτης ἐξέπεμψε τὰς ἰσχυρὰς αὐτῆς ἀκτῖνας πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ἰστροῦ καὶ πέραν αὐτοῦ πρὸς δυσμὰς μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, πρὸς νότον μέχρι τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης καὶ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Κανκάσου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Σήμερον ἡ φωτοβόλος Ἑστία ἤρριξε ἤδη νὰ ἐκπέμπῃ τὰς ἀκτῖνας καὶ εἰς μακρυνὰς μάλιστα ἀποστάσεις, ἀλλ' αἱ ἀκτῖνες αὐταὶ ἐκπέμπονται ἄνευ συστήματος, ἄνευ συνοχῆς οὕτως εἰπεῖν. Τοῦτο δὲ διότι εἰς τὴν Ἑστίαν δὲν ὑπάρχει ὁ ἰσχυρὸς Πυρσός, ὅστις ἤθελε τρέφει τὴν Ἑστίαν ἵνα αὕτη μεθοδικῶς καὶ κανονικῶς ἐκπέμπῃ τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ. Ὑπάρχουσι πολλοὶ μικροὶ πυρσοὶ οἵτινες ἔχουσι ἀνάγκην συγκεντρώσεως καὶ τροφοδοτήσεως σταθερᾶς καὶ διαρκοῦς. Ταύτην τὴν Ἑστίαν ὀφείλομεν νὰ δημιουργήσωμεν, καὶ ἵνα αὕτη δύναται νὰ ἐκπέμπῃ τὰς ἀκτῖνας

αὐτῆς πρὸς τὰς διευθύνσεις πρὸς τὰς ὁποίας ἡ πορεία αὐτῶν θὰ εἶναι ἀνενόητος, ὀφείλει ἡ Ἑστία, ἡ Ἑλλάς νά, διάγῃ εἰρηρικῶς μὲν πρὸς τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὴν εἰρήνην, νά εἶναι δὲ ἕτοιμος ὅπως πατάξῃ ἀμειλίκτως τοὺς ἐχθροὺς τῆς εἰρήνης. Αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἡ Ἑλλάς νά τηρῇ πρὸς πάντας τοὺς ἑγγὺς καὶ μακρὰν γείτονας αὐτῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν πάντοτε ἠθέλησε νά ἔχῃ καὶ τὴν ὁποίαν ἐτήρησε, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐξηγήθη ἀπ' αὐτήν, μέχρι τοῦ 1915, ὅποτε ξένα συμφέροντα, ξένα παρορμήσεις, ξένα κίνητρα ὤθησαν αὐτὴν νά ἀναμιχθῇ εἰς τὴν λαίλαπα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου. Θεία συνάρσει, διαφυγοῦσα τὴν μεγάλην καταστροφὴν, εἰς ἣν ἐρρίφθη παρεκκλίναςα τῆς προαιωνίου αὐτῆς πολιτικῆς, ἔφθασε σήμερον εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς πολιτικὴν ἀντίληψιν καὶ εἰρηνεύσασα ἐξωτερικῶς ἐπιζητεῖ ἤδη καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρηνεύσειν ὅπως, ἐνισχύουσα τὴν Ἑστίαν αὐτῆς, δυναθῇ νά ἐκπέμψῃ καὶ πάλιν τὰς φωτοβόλους ἀκτῖνας αὐτῆς πρὸς ἐκεῖνας τὰς διευθύνσεις πρὸς αἷς ἡ ἐκπομπὴ αὐτῶν θὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ καὶ ζωηφόρος. Τὴν πολιτικὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ συνεργάται του νά τηρήσωσι καὶ ἐπέτυχον, ὀφείλομεν νά ἀναλάβωμεν καὶ νά τὴν θεωρήσωμεν ὡς Ἐθνικὴν πολιτικὴν, ἕτοιμαζόμενοι ὅπως δυναθῶμεν νά τὴν στηρίξωμεν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ. Ἡ Ἑλλάς ἀγαπᾷ τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν εἶναι πάντοτε σεβαστὴ ἀπὸ τοὺς ἀγαπῶντας τὰς πολεμικὰς καὶ ἐπαναστατικὰς περιπετείας, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡ εἰρηνικὴ Ἑλλάς ὀφείλει νά ἔχῃ σύμβολον τὴν Πρόμαχον Ἀθηναῖαν, τὴν σοφίαν καὶ εἰρηνικὴν διάθεσιν τῆς ὁποίας ἐπροστάτευον ἡ περικεφαλαία, ἡ ἀσπίς καὶ τὸ δόρυ. Μὲ τὸ δόρυ ὄμως ὄχι προτεταμένον ἀλλὰ ἐν ἀμυντικῇ ἀκίνησίᾳ καὶ ἐν στάσει ἀναμονῆς πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης κατ' αὐτῆς πολεμικῆς ἐπιθέσεως.

Αἱ περιστάσεις διαγράφουσι καθαρὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐξελίξεως, τῆς ἠθικῆς αὐτῆς ἐξελίξεως διὰ τῆς ταυτοχρόνου καὶ ἀσφαλοῦς ἐξελίξεως τῶν ἐφ' ὧν καὶ δι' ὧν πραγματοῦται ἡ πολιτικὴ αὕτη. Δὲν θέλομεν νά ἐκτεθῶμεν πλειότερον εἰς τὴν σειρὰν τῶν σκέψεων ἡμῶν τούτων, διότι σκοπὸς τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης δὲν εἶναι

νά δώσωμεν, ἡμεῖς οἱ ἀναρμόδιοι, πρόγραμμα ἑξωτερικῆς τῆς πολιτικῆς, ἀλλ' ἵνα δείξωμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἡ ἀσκηθεῖσα κατὰ τὸ 1915-17, ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, εἶναι ἡ πολιτικὴ εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὰ τόσα δεινοπαθήματα, τὰς ἀτυχίας καὶ καταστροφάς, ἐπανῆλθον καὶ ἐκεῖνοι οὔτινες ἀφρόνως καὶ ἀπερισκέπτως τὴν ἐπολέμησαν, κακομεταχειρισθέντες τοὺς ἐργάτας τῆς πολιτικῆς ἐκείνης καὶ διὰ τὰ ἀποδείξωμεν ὅτι, ἂν ἔκτοτε ἐτηρεῖτο ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, δὲν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην σήμερον μετὰ κόπου νὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἠθέλομεν εὐρεθῆ σήμερον συνεχισταὶ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἔχοντες τὸ θετικὸν πλεονέκτημα τῆς διαφυγῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς καταστροφάς, αἵτινες ὀλίγον ἔλειψε νὰ καταβυθίσωσι τὴν Πατρίδα ἡμῶν εἰς τὰ Τάρταρα τῆς πολιτικῆς ἀνυπαρξίας.

Ἐσώθημεν, ἃς εὐλογήσωμεν τὸν Παντοδύναμον Θεὸν καὶ Προστάτην ἡμῶν.

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1921 - 1922

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΕΜΟΥ ΕΠΙΘΕΣΕΩΝ

Ἡ κατὰ τοῦ ἐπὶ τῆς «*Ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν*» ἔργου μου ἐπίθεσις καὶ ἄδικος εἶναι καὶ ἀντιπατριωτική. Τὸ ὅτι ἡμεῖς κατηγοροῦμεν τὴν Κυβέρνησιν ἢ τὰς Κυβερνήσεις τὰς μετаноεμβριανὰς, τοῦτο εἶναι καὶ δικαίωμα καὶ καθήκον ἡμῶν· δικαίωμα διότι ἀμυνόμεθα κατὰ τῶν ἐκτοξευθεισῶν συκοφαντιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν 1920-22 ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν μετаноεμβριανῶν Κυβερνήσεων ἐναντίον ἡμῶν, καθήκον δὲ διότι ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν πρὸς τοὺς ἐμπιστευθέντας εἰς ἡμᾶς τὴν διαχείρισιν τόσον σπουδαίας ἐντολῆς. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ κομματισμοῦ φαίνεται ὅτι ὑποκινεῖ τοὺς καθ' ἡμῶν ἐπιτιθεμένους, διότι σήμερον ἡ κατάστασις εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδεμίαν βλάβην φέρομεν ἐπὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καὶ μόνον δυσαρέσκειαν προξενοῦμεν εἰς τὰ κόμματα τὰ ἀντιβενιζελικά, καθὼς καὶ εἰς τὰ βενιζελικά. Ἀλλὰ ἡμεῖς, μὴ ἀνήκοντες εἰς οὐδετέραν τῶν δύο τούτων παρωχημένων καταστάσεων, οὐδὲν συμφέρον διαβλέπομεν ἐκ τῆς κατηγορίας ἢ τῆς υποστηρίξεως οἰουδήποτε ἐκ τῶν δύο αὐτῶν κομμάτων. Δὲν κομματιζόμεθα, διότι οὐδέποτε πολιτευθέντες οὐδενὸς τῶν δύο τούτων κομμάτων ἠκολουθήσαμεν τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν δρᾶσιν. Ἦμεθα στρατιωτικοὶ καὶ ὡς τοιοῦτοι ἀνήκομεν πάντοτε εἰς τὰς ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν κομμάτων τάξεις, τῶν ὑπηρετούντων ἀμέσως τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος, καὶ ἠγωνίσθημεν, ὅση ἡμῖν δύναμις, διὰ τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τούτων, τῶν προσωπικῶν οὕτως εἰπεῖν λόγων, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἡμε-

τέρρα ιστορικῆ περιόδῳ εἶναι ἐπιβεβλημένον καθήκον καὶ ὑποχρέωσις κοινὴ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Θὰ προσπαθήσωμεν δὲ ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ διατυπώσωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς συνθήκας τῆς τότε καταστάσεως, ἵνα μὴ τις, ἄμοιρος τῶν ιστορικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, κακῶς κατανοήσῃ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν καὶ σφαλερὰ ἐπομένως συμπεράσματα ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὴν μὴ ἀκριβῆ γνώσιν αὐτῆς.

Ὁ Γούναρης ὑπῆρξε ἀτομικὸς ἡμῶν φίλος καὶ φίλιτος μά-
 λιστα ὡς κοινωνικὸς σύντροφος. Ἐλλὰ ἡ συμπάθεια ἡμῶν πρὸς
 αὐτὸν δὲν πρέπει οὐδὲ δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς σκέψεις ἡμῶν
 σχετικῶς μὲ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ δρασίαν. Τὸν Γούναρην τὸ πρῶ-
 τον ἐγνωρίσαμεν ὅταν ἐν τῇ Βουλῇ, κατὰ τὸ 1906, συνεζητοῦντο
 τὰ στρατιωτικὰ νομοσχέδια τὰ ὑπὸ τοῦ Γ. Θεοτόκη ὑποβληθέντα
 καὶ παρ' ἡμῶν συνταχθέντα. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῶν Ἰαπώνων, τῆς
 ὁμάδος τῆς οὕτω ἐπικληθείσης καὶ ἀπαρτισθείσης ὑπὸ νέων ρη-
 ξικελεύθων ἐπιθυμούντων νὰ δράσωσι, ἀλλὰ μὴ ἐχόντων κοινὸν
 πρόγραμμα πολιτικῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας. Ὅτι δὲ δὲν εἶχον
 πρόγραμμα κοινὸν καὶ ὅτι οὐδεμία γενικωτέρα πολιτικὴ ἀντί-
 ληψις ἦν ὡς τὰς νεανικὰς αὐτῶν προσπαθείας, εἶναι ὅτι μετ'
 οὐ πολὺ διελύθησαν ὡς κόμμα, ἀποτελέσαντες παράγοντας ἄλ-
 λων κομμάτων ἐναντίον ἀλλήλων πολιτευθέντων καὶ εἰς ἐσχάτην
 ἀντίθεσιν εὐρεθέντων. Τὸ σπουδαιότερον δ' εἶναι ὅτι ὁ Γούνα-
 ρης, ὁ σθεναρῶς πολεμήσας τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Γ. Θεοτόκη ὡς πρὸς
 τὴν οικονομικὴν διασκευὴν τῶν ὑποβληθέντων ἐνώπιον τῆς Βου-
 λῆς νομοσχεδίων τοῦ Γ. Θεοτόκη, ἐγένετο ὑπουργὸς τῶν Οἰκο-
 νομικῶν αὐτῆς ταύτης τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τῆς ὁποίας ἀπέ-
 λυσε τὸν πλοῦτον τῆς ρητορικῆς του φαρέτρας. Ἐνθυμούμεθα
 δὲ πόσον ἦτο στενοχωρημένος, ὅταν ὡς Ὑπουργὸς ἦτο ὑπο-
 χρεωμένος νὰ ἀντιμετωπίξῃ ἡμᾶς εἰς τὰς διαφόρους συζητήσεις
 πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νόμων καθ' ὧν εἶχε ἐν τῇ Βουλῇ διάφο-
 ρον πρὸς ἡμᾶς γνώμην. Καὶ τότε μὲν ἐδικαιολογήθη πεισθεὶς
 περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀντιθέτου πρὸς τὴν ἰδικὴν του γνώμην,
 ἀλλὰ πάντως δὲν ἐδικαιολογεῖτο διὰ τὴν ἔλλειψιν ὠρισμένου σχε-
 δίου, ὠρισμένου προγράμματος, ὠρισμένης πολιτικῆς. Διότι
 τότε, ὅπως καὶ κατόπιν, οὐδὲν πρόγραμμα πολιτικὸν ἐπέδειξε ὁ
 Γούναρης, οὔτε κατὰ τὸ 1915 ὡς ὑψησιακὸς πρωθυπουργός.

οὔτε κατὰ τὸ 1916, ὅτε, ὡς ἀρχηγὸς τῆς πλειοψηφίας ἐν τῇ Βουλῇ, συμμεθεῖξε ὡς ὑπουργὸς ἐν τῇ συμμαχικῇ κυβερνήσει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Ζαΐμη πρῶτον καὶ τοῦ κ. Σκουλούδη ἔπειτα. Κατόπιν δέ, ὅτε ἡ ψῆφος τοῦ λαοῦ ἐπανάφερε κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου 1920 τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν, ὁ Γούναρης ὡς πρωθυπουργὸς ἢ ὡς σύμμαχος Ὑπουργὸς τῆς Κυβερνήσεως Πρωτοπαπαδάκη οὐδὲν πολιτικὸν πρόγραμμα ἐπαρουσίασε. Τοιοῦτος ἐπομένως κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν πολιτικὸς ἀνὴρ, δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἡγεῖται πολιτικοῦ κόμματος κοινοβουλευτικοῦ. Ὁ Γούναρης διόκησε τὴν χώραν εἰς στιγμὰς χαλεπὰς, εἰς στιγμὰς καθ' ἃς ἄλλος τις ἰσχυροτέρας πολιτικῆς ἰδιοσυγκρασίας ἀνὴρ ἤθελε ἀναδειχθῆ καινοτομῶν καὶ τέμνων νέας πολιτικῆς λεωφόρους. Ἄλλ' ὁ Γούναρης ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν συμβιβαστικῶν λύσεων, τῶν ἀδιαφορούντων διὰ τὴν οὐσίαν καὶ ἐνδιαφερομένων ἀπλῶς διὰ τὴν προώθησιν τοῦ θέματος, τῶν ἀδιαφορούντων πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν ὠθοῦν τὰ πράγματα. Ὡθησις καὶ κατεύθυνσις εἶναι ἀλληλένδετος ἐνέργεια, διότι ἡ ἔλλειψις τῆς μιᾶς τούτων, ἢ καὶ ὁ μὴ συντονισμὸς τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν, φέρει εἴτε τὴν στάσιν, εἴτε τὴν παραπαίωσιν.

Οὕτω, ὅταν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1915 κληθεῖς παρὰ τοῦ Στέμματος, αὐτὸς ἀπλοῦς βουλευτὴς ἕνα μοναδικὸν βουλευτὴν ὡς προσωπικὸν αὐτοῦ φίλον ἔχων, νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν, ἐδέχθη τὴν ἐντολὴν καὶ ἐσχημάτισε Κυβέρνησιν διὰ φίλων προσωπικῶν σταχυολογηθέντων κατὰ προσωπικὴν συμπάθειαν. Ἄλλὰ ἡ κλήσις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν μίαν μόνην σημασίαν εἶχε, τὴν τῆς διενεργείας βουλευτικῶν ἐκλογῶν πρὸς κατάδειξιν τῆς γνώμης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῦ ἀναφύεντος ζητήματος τῆς ἐξόδου ἢ μὴ ἐκ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος, Προφανῶς ὁ Γούναρης ἦτο τότε οὐδετερόφιλος, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν ἀνατεθῆ αὐτῷ ἡ ἐντολή, καὶ ἦτο πραγματικῶς τότε οὐδετερόφιλος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κατόπιν αὐτοῦ πολιτείας. Ἄλλ' ἐνῶ καὶ ἡ ἐντολή αὐτοῦ ἦτο περιορισμένη ὡς πρωθυπουργοῦ καὶ ἡ πεποιθήσις αὐτοῦ ἦτο ὅτι ἡ οὐδετερότης ἦτο ἡ μόνη εἰς τὴν Ἑλλάδα συμφέρουσα πολιτικὴ, βλέπομεν αὐτὸν ἀποδεχόμενον τὰς προτάσεις ἃς ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος εἶχε φέροι ἀπὸ τοῦς Παρισίους, περὶ ἀμέσου, ἄνευ ὄρων ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδε-

τερότητας ὑπὲρ τῆς Entente. Τότε, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ, ἀντιτάχθημεν, ἐκ στρατιωτικῶν λόγων ὀρμώμενοι, προτείναντες τὴν παραμονὴν εἰς τὴν οὐδετερότητα. Ὁ Γούναρης ὅμως ὡς πρωθυπουργὸς ἐπέμεινε καὶ ἡ πρότασις περὶ ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐγένετο, τῇ ἐνεργείᾳ ὅμως τοῦ κ. Βενιζέλου, μὴ ἀνεχομένου νὰ ἴδῃ ἕτερον τινὰ οἰονδήποτε πρόθυμον νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς οὐδετερότητος πλὴν αὐτοῦ. Ἡ πρότασις τῆς Ἑλλάδος, ὡς εἶναι γνωστόν, ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Entente.

Ὁ Γούναρης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολὺ κακὴν ὑπηρεσίαν προσέφερε πρὸς τὸ Στέμμα καὶ συνεπῶς πρὸς τὴν Πατρίδα ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ὁ Γούναρης ἦτο οὐδετερόφιλος, διότι ἐνόμιζεν ὅτι αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἦτο ἡ πρὸς τὴν Πατρίδα αὐτοῦ συμφέρουσα. Ἦτο οὐδετερόφιλος τότε καὶ κατόπιν, ὅταν ἐγένετο ὑπουργὸς τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη. Διὰ τῶν προτάσεων τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου πεισθεὶς ἔκαμε τοιαύτην πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Entente πρότασιν; Ὁ Γούναρης ἔκαμε καὶ ἑτέραν παρέχβασιν ἐκ τῆς γραμμῆς τῆς πολιτικῆς ἐντιμότητος, διότι ἂν μετεπέσθη ὑπὸ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου καὶ ἐδέχθη ὅτι ἡ ἐξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἦτο ἡ συμφέρουσα εἰς τὴν Πατρίδα αὐτοῦ πολιτικῇ, ὡφελε παρουσιαζόμενος πρὸ τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος νὰ εἴπῃ: «Μεγαλειότατε! ἐκλήθην ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὡς ἀκολουθῶν τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος καὶ πρὸς τοῦτο ἐκαλέσαμεν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἵνα διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς καταλλήλου πλειοψηφούσης Κυβερνήσεως ἀποφανθῇ ἐπὶ τῆς διαφωνίας τοῦ Στέμματος καὶ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ κ. Βενιζέλου.» Ἦδη ὅμως, χωρὶς νὰ καταθέσω τὴν ἐντολὴν τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως διεξαγωγῆς ἐλευθέρων καὶ ἀνεπηρεάστων ἐκλογῶν, ὑποβάλλω εὐλαβῶς τὴν γνώμην μου ὅτι ἡ ἐξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐπιβάλλεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος αὐτῆς. Ἐὰν συνεπῶς ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης φρονῇ καὶ αὐτὴ ὅτι ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀποδεχθῇ τὴν γνώμην μου αὐτὴν, παρακαλῶ τὴν Υ. Μ. νὰ καλέσῃ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν κ. Βενιζέλον, ὅστις καὶ πρῶτος ἐπρότεινε αὐτῇ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν». Τότε ὁ Βασιλεὺς θὰ ἦτο ἐλεύθερος ν' ἀποφασίσῃ, οὐδέποτε ὅμως

ὁ Γούναρης ἔπρεπε ν' ἀποτολήσῃ νὰ ἀναλάβῃ τὸ βάρος τῆς τοιαύτης πρὸς τὰς Δυνάμεις προτάσεως καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος του, τοῦ Βασιλέως καὶ ἑαυτοῦ. Ἀντὶ τούτου βλέπομεν τὸν Γούναρη μ' ὅλως ἑλαφρὰν τὴν συνείδησιν μεταβάλλοντα ἀπὸ μιᾶς στιγμῆς εἰς ἄλλην γνώμην μὲ ὄσσην ταχύτητα δὲν εἶχε νὰ ἀλλάξῃ τὸ ὑποκάμισόν του καὶ νὰ προβῆ, αὐτὸς ὁ ἄνευ οὐδεμιᾶς λαϊκῆς ἐντολῆς πρωθυπουργός, εἰς προτάσεις πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Entente περὶ ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, δηλαδὴ νὰ προτείνῃ συμμαχίαν πρὸς πόλεμον. Πῶς ἐφαντάσθη ὅτι αἱ Δυνάμεις τῆς Entente θὰ ἐδέχοντο ἀπὸ τὸν πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀπορρίψαντα τὰς πρὸς αὐτὸν γενομένας προτάσεις, τοῦτο εἶναι ζήτημα ὅπερ ἔπρεπε νὰ διευκρινίσῃ ὁ μακαρίτης Γούναρης. Ἡ ἐξοδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος ἐθεωρήθη καὶ θεωρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον παρ' ἡμῶν ὡς ἐπιζημία πολιτικὴ. Ὁμιλοῦμεν ἀπλῶς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην χωρὶς νὰ ἐκφέρωμεν ἤδη, ἐκ τῶν ὑστέρων, γνώμην διὰ τὴν μετέπειτα ἐποχὴν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κίνδυνον αὐτὸν ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις ἀντετάχθη, ὡς ἐλέχθη, τότε εἰς τὴν παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ ἀποδοχὴν τῆς διὰ τοῦ Γούναρη γενομένης προτάσεως. Ἀλλὰ διατὶ ἀντετάχθη ὁ κ. Βενιζέλος; Ἰδοὺ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀκατανοήτου τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ. Τὶ ἤθελε νὰ ἐπιτύχῃ πλειότερον ὁ κ. Βενιζέλος; Ἐπέκειντο αἱ ἐκλογαὶ τῆς 31 Μαΐου 1915, καθ' ὅς ἀσφαλῶς ὁ κ. Βενιζέλος ἤθελεν ἐπιτύχῃ τὴν πλειοψηφίαν, μάλιστα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἀποδοχὴν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, τῆς πρὸς τὸ μέρος τῆς Entente ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος πρὸς πόλεμον, καὶ τότε θὰ εἶχε τὸν Βασιλέα ἀποδεχθέντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ, τὴν Ἑλλάδα ἐμπόλεμον κατὰ τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ ἑαυτὸν μετὰ τὰς ἐκλογὰς πρωθυπουργὸν παντοδύναμον. Διατὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀνταντικῶν Δυνάμεων πρὸς ἀποδοχὴν τῶν προτάσεων τοῦ Γούναρη; Τοῦτο εἶναι τὸ μυστήριον ὅπερ δὲν διελυκάνθη ἀρκούντως μέχρι σήμερον. Ἐφοβήθη ἴσως μήπως ὁ Γούναρης ἐπιτύχῃ τὴν συμπάθειαν τῶν ἀνταντικῶν Δυνάμεων, ὅτε, ἔχων καὶ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ, ἤθελε ὑποσκελίσῃ αὐτόν; Ἀλλὰ καὶ ἂν τοιαύτη ἦτο ἡ σκέψις καὶ διάθεσις τοῦ Γούναρη, πάλιν δὲν

ἔπρεπε νὰ φοβηθῆ τοῦτον μὴ ἔχοντα τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ. Ἄλλως δι' ἓνα πολιτικὸν τῆς περιοπῆς τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅπως ἤθελε τότε νὰ φαίνεται ὅτι ἦτο, ἡ ἀπλῆ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ θορίαμβος τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἀρκετὴ ἱκανοποίησις του, προκειμένου νὰ ὠφεληθῆ τόσον πολὺ ἡ Πατρίς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ πολιτικὰ ἡμῶν ἤθη δὲν φαίνονται ἀνυψωθέντα εἰς τὸ ὕψος τοῦτο τῆς πολιτικῆς ἀφιλοκερδείας. Ὁ κ. Βενιζέλος ἀντετάθη καὶ θὰ μετενόησε ἴσως κατόπιν, πάντως ὅμως ἀκουσίως αὐτοῦ ἔσωσε τότε τὴν Πατρίδα μας ἀπὸ πρόωρον ἔξοδον εἰς τὸν πόλεμον καὶ συνεπῶς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ πιθανῆς καὶ βεβαίας καταστροφῆς κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1915, ὅτε οἱ Γερμανοβούλγαροι, καταδιώκοντες τοὺς Σέρβους εἰς Κριβολάκ, θὰ ἐσυνέχιζον τὴν εἰσβολὴν αὐτῶν ἐντὸς τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως ἤδη Ἑλλάδος.

Μετὰ τὴν δευτέραν παραίτησιν τοῦ κ. Βενιζέλου, τὸ 1915, ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸν κ. Ζαῖμην, ὅστις ἀνέλαβε τοῦτον μὲ τὴν ρητὴν ὑποχρέωσιν τῆς τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος.

Ὁ κ. Ζαῖμης παρεκλήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ ἀντιπροσώπους τῶν κομμάτων. Ὁ κ. Ζαῖμης ἐδέχθη καὶ ὁ Βασιλεὺς ἀπέστειλε τὸν κ. Στρέϊτ πρὸς τοὺς Ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων, ἵνα τοὺς παρακαλέσῃ νὰ ὑποδείξωσι ἕκαστος τοὺς ὑποψηφίους ὑπουργοὺς τῆς νέας Κυβερνήσεως. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων, θέλοντες νὰ ἐπανακτήσωσι τὸ ἔνεκα τῆς ἐμφανίσεως τοῦ κ. Βενιζέλου ἀπωλεσθὲν γόητρον αὐτῶν, ὁμοφώνως ὑπέδειξαν εἰς τὸν κ. Στρέϊτ ὅτι προτιμότερα θὰ ἦτο ἡ ἄμεσος συμμετοχὴ τῶν κομμάτων διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τὴν πρότασιν ταύτην καὶ οὕτω καὶ ὁ Γούναρης ἐγένετο ὑπουργὸς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Ζαῖμη καὶ κατόπιν τοῦ κ. Σκουλούδη. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ Γούναρης ἠκολούθησε, σχετικῶς μὲ τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν, τὰς ἀντιλήψεις τοῦ κ. Σκουλούδη, ὥστε δὲν ἔχομεν τίποτε νὰ εἴπωμεν ἰδιαίτερος περὶ τῆς πολιτείας του.

Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς παραίτησεως τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν ξένων ἐγκαταστάσεως εἰς Ἀθή-

νας τοῦ κ. Βενιζέλου, ὁ Γούναρης εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος.

Ἐν τῇ ἔξορίᾳ εὕρισκόμενος κατέγινε εἰς μελέτας καὶ ἀναγνώσεις διαφόρων συγγραμμάτων. Ἀπὸ τῆς ἐπανόδου δ' αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας μέχρι τῶν ἐκλογῶν εἰργάσθη διευθύνων τὰς ἐργασίας καὶ ἐνεργείας τῆς Ἠνωμένης Ἀντιπολιτευσεως. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐκλογῶν τῆς 1 Νοεμβρίου 1920 ἀπετέλεσε μέλος τῶν Κυβερνήσεων Ράλλη καὶ Καλογεροπούλου, κατόπιν δὲ γενόμενος πρωθυπουργὸς διηύθυνε ἀπ' εὐθείας τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς εἰδικὸν σύγγραμμα διεπραγματεύθημεν τὰ τῆς στρατιωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Γούναρη προσπαθήσαντες νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἀφορμὴν καὶ τὰς αἰτίας τῆς στρατιωτικῆς ἀποτυχίας τῶν Κυβερνήσεων Γούναρη καὶ Πρωτοπαπαδάκη, ἀλλὰ ἐπεφυλάχθημεν ἐπιμελῶς νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς τηρηθείσης στάσεως τοῦ Γούναρη ὡς πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ ἀπεφύγαμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν ἐπὶ τῶν λόγων τῆς τηρήσεως τῆς στάσεως ταύτης. Ἦδη ἐξαναγκαζόμενοι θέλομεν ἐκθέσει τὴν γνώμην μας καὶ θ' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

Εἰς τὸ περὶ τῆς «Ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν μου» σύγγραμμα ἡμῶν ἐκθέτομεν τὰς σχέσεις τοῦ Γούναρη πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπὸ ἱστορικῆς μόνον ἀπόψεως. Δὲν δικαιολογοῦμεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Γούναρης καὶ ἔν μέρει καὶ ὁ Ν. Θεοτόκης ἐτήρησαν τὴν ἣν ἐτήρησαν πρὸς αὐτὸν στάσιν, καὶ κυρίως δὲν εἵπομεν διατὶ ὁ Γούναρης καὶ ὁ Ν. Θεοτόκης ἐπιμελῶς ἀπέφυγον ν' ἀναμίξωσι ἐνεργῶς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὑπουργοὶ τινὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠρέσκοντο νὰ δικαιολογῶσι τὸν Γούναρη ἀποφεύγοντα νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν ἀνωτάτην Ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ θέσῃ ἐπομένως ὑπὸ τὸν στρατιωτικὸν ἔλεγχον τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατιωτικὴν ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπροτίμησε ἵνα ἀνώτερος ρυθμιστὴς τῆς στρατιωτικῆς ἐνεργείας καταστῆ αὐτὸς οὗτος, ἔχων παρ' αὐτῷ σπεῖραν κακῶν καὶ ἰδιοτελῶν συμβούλων, οἱ ὑπουργοὶ λοιπὸν οὗτοι ἠρέσκοντο νὰ δικαιολογῶσι τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν

τοῦ Γούναρη διαδίδοντες ὅτι ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ τοῦ Μαΐου 1915 εἶχε μειωμένην τὴν διανοητικότητα, τὴν βούλησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν διοικήσεως καὶ ἰδιαίτερος τοῦ στρατοῦ.

Ἡ τοιαύτη διάδοσις ἦτο χάλκευμα τῆς σπείρας τῆς περὶ τὸν Γούναρη ὅπως μειώσωσι τὴν ἐντύπωσιν τοῦ κοινοῦ, ἂν μὴ ὄλως νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη νὰ μὴ ἀναθέσῃ πραγματικὴν διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ εἰς τὸν Βασιλέα. Ἡμεῖς, πλησιέστατα εὐρισκόμενοι τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν διεγνώσαμεν οὐδεμίαν διανοητικὴν κατάπτωσιν εἰς αὐτόν, ἀπεναντίας ἐβεβαιώθημεν διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ συνεχοῦς συνεργασίας ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἐκεῖνος ὅστις ἦτο ὡς καὶ πρὸ τῆς ἀσθενείας του ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἄλλως τε οὐδεμίαν προᾶξιν ἀποδεικνύουσαν τὸ ἀντίθετον ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι οἱ περὶ τὸν Γούναρη, ἐνῶ ἔχουσι δείγματα τῆς ἀριότητος αὐτοῦ τῆς διανοητικῆς πλεῖστα ὅσα καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἐνασχίσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του μέχρι τοῦ θανάτου του. Ὁ Κωνσταντῖνος πράγματι ὑπετάχθη εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Γούναρη οὐχὶ ἐκ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀδυναμίας, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Γούναρη ὅτι χάριν τῆς Βασιλείας, διὰ νὰ μὴ δημιουργηθῇ ζήτημα ἐπεμβάσεως τοῦ Στέμματος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, συμφέρον αὐτῆς ἦτο νὰ μείνῃ μακρὰν πάσης ἐνεργείας, ἵνα μὴ αὕτη φέρῃ ἢ ἀποδοθῇ αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κωνσταντίνου ὅτι φέρει τὴν εὐθύνην ἐνδεχομένης ἀποτυχίας τῆς πολιτικῆς τῆς Μικρασιατικῆς ἐμπλοκῆς. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, φοβούμενος ὅτι ὀπωσδήποτε ἤθελε ἐμπλακῆ εἰς τὰς κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ἐὰν ἤθελε διαφωνήσῃ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη, εὐρεθεὶς μεταξὺ Σκύλλης καὶ Χαρυβδεως, δηλαδή μεταξὺ τῆς κατηγορίας τοῦ κ. Βενιζέλου ἐπὶ αὐταρχισμῷ καὶ ἀντισυνταγματικότητι καὶ τῆς ἐνδεχομένης κατηγορίας τῶν περὶ τὸν Γούναρη περὶ διανοητικῆς αὐτοῦ καταπτώσεως, ἐπροτίμησε μετὰ ψυχικῆς ὀδύνης νὰ ἀπόσχῃ πάσης ἐνεργοῦ ἐκδηλώσεως τῆς θελήσεώς του καὶ ὑπέκυψε εἰς τὴν καταπνικτικὴν βίαν τοῦ Γούναρη.

Ὁ Γούναρης ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος διειρήνευσε πάσας τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ τοῦτο ἐγνώριζε ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ συνομιλιῶν, συνεντεύξεων καὶ συνεργασιῶν, ἤθελε ὁμως τὴν ἀποξένωσιν τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ ἐγωϊστικῶν λόγων καὶ ἵνα ἔχη πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας, φοβούμενος μήπως ἢ τυχόν, ὡς βεβαία παρ' αὐτοῦ θεωρουμένη, νίκη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἢ οὕτω ἀυξηθησομένη δόξα αὐτοῦ ἐκμηδενίσῃ τὴν πολιτικὴν του ὄντοτητα. Εἰς τὴν βαρεῖαν ταύτην κατηγορίαν προβαίνομεν ἐν πληρεστάτῃ γνώσει τῆς βαρῦτητος ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀκραδάντῳ πεποιθήσει ὅτι ἡ περὶ τὸν Γούναρην στρατιωτικὴν σπεῖρα εἶχε τοιαύτην τὴν πρόθεσιν, ἣν πολλακίς ἐξεδήλωσε κατὰ τὴν πρὸς Κιουτάχειαν καὶ Ἐσκί Σεχίηρ πορείαν τῆς Στρατιᾶς ὁ κ. Παπούλας, τὸ Ἐπιτελεῖον αὐτοῦ καὶ ὁ Ε. Στρατηγός. Δὲν χρονοτριβοῦμεν εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς κατηγορίας ἡμῶν ταύτης, ἀρκεταὶ εἶναι αἱ πληροφορίαι ἃς ἐδώσαμεν εἰς τὸ ἡμέτερον σύγγραμμα. Ἀρκεταὶ εἶναι αἱ ἐνέργειαι τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν περὶ τὸν Γούναρην στρατιωτικῶν ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἀποστρατείᾳ. Μὴ ματαιοπονοῦμεν, διότι ἡ δίκη καὶ ἡ καταδίκη καὶ ἡ θανάτωσις τῶν πέντε Ἐμπουργῶν τῶν Κυβερνήσεων Γούναρη καὶ Πρωτοπαπαδάκη ὑπῆρξε ἀδίκημα ὄχι μόνον κατὰ τῶν ἀδίκως θανατωθέντων ἀλλὰ καὶ ἀδίκημα κατὰ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τῆς εἰσαγαγούσης εἰς δίκην καὶ ἐκτελεσάσης τὴν ἀπόφασιν τοῦ Στρατοδικείου κατὰ τῶν ἐντίμων αὐτῶν πολιτῶν. Μὴ ἀναμιγνύομεν τὰ δύο ζητήματα. Ὁ Γούναρης ἠθέλησε τὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ ἐνδοξον παρελθόν τὸν ὁποῖον ἐγνώρισamen καὶ ἦτο εἰς θέσιν νὰ συνεχίσῃ τοῦτο κατὰ τὸ 1920-22, συμπεραίνομεν ἀδιστακτικῶς ὅτι ὁ Γούναρης, ὅστις ἀσφαλῶς ἠθέλε τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἴσως ἐδραιωθῆ πολιτικῶς καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἠθέλε ὅπως ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἀποδοθῆ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον. Ἴσως τοῦτο νὰ ἦτο προσφορὰ ὑπηρεσίας πρὸς τὴν Πατρίδα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Γούναρη, πάντως ὁμως ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, ὅτι ὁ Γούναρης ἠθέλησε τὴν μὴ ἀνάμιξιν τοῦ Κωνσταντίνου ὅπως καρπωθῆ αὐτὸς καὶ μόνος τ' ἀποτελέσματα τῆς κατ' αὐτὸν βεβαίας νίκης. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ταῦτα τὰ μόνον ἐπιχειρήματα καὶ ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν

τὴν πολιτείαν τοῦ Γούναρη ἐν τῇ πολιτικῇ διαχειρίσει τοῦ ζητήματος τῆς ἐπανόδου τοῦ Κωνσταντίνου ἐπὶ τοῦ θρόνου του καὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀναγνώρισεως τῆς παλινρθώσεως παρὰ τῶν Μεγάλων Συμμάχων ἡμῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ Γούναρης ἐπανελθὼν ἐξ Ἰταλίας, τῇ συγκαταθέσει βεβαίως τοῦ κ. Βενιζέλου, ἠγγήθη τῆς Ἠνωμένης Ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἤρχισε τὸν κατὰ τοῦ τελευταίου ἀγῶνα προκειμένου νὰ διεξαχθῶσι ἐκλογαὶ τῆς νέας Βουλῆς κατὰ τὴν 1 Νοεμβρίου 1920. Ὁ κ. Βενιζέλος, ἴσως ἵνα φανατίσῃ τοὺς ὁπαδοὺς του, ἴσως καὶ δι' ἄλλους λόγους, διεκήρυξε τότε ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν ἀρχὴν ὅτι αἱ ἐκλογαὶ εἶναι ζήτημα Βασιλέως, δηλαδὴ ζήτημα μεταξὺ Ἀλεξάνδρου καὶ Κωνσταντίνου. Πράγματι δὲ αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μὲ τὸ ἔμβλημα τοῦτο καὶ μὲ τὸ ἐπιφώνημα τοῦ λαοῦ «*Ἐληά, Ἐληά καὶ Κῶτισο Βασιλιά!*». Αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐφανάτισε τοὺς ἐκλογεῖς καὶ αἱ ἐκλογαὶ ἀπέβησαν ὑπὲρ τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Ὁ Γούναρης, ἐπομένως ὡς ὁ ἰσχυρότερος τῶν πολιτικῶν παραγόντων τῆς νικητρίας ἀντιπολιτεύσεως, ὤφειλε, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, νὰ ἀφήσῃ νὰ ἐπανεέλθῃ ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις διασχίσας τὴν Ἑλβετίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ Ἀδριατικὸν εἶχε τὴν ἐνδόξιμον ὅτι ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀγγλία τοῦλάχιστον δὲν ἐναντιοῦντο εἰς τὴν παλινόρθωσιν αὐτοῦ. Διότι χωρὶς νὰ ἐξετάσωμεν καὶ χωρὶς νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀκριβεῖς τὰς πληροφορίας ἃς εἶχομεν τότε, ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἔδωκε εἰς τὸν ἴδιον Κωνσταντῖνον τὴν συγκατάθεσιν τῆς περὶ ἐπανόδου εἰς τὸν Θρόνον του, ἔχομεν τὸ ἀναμφισβήτητον δεδομένον ὅτι, ἂν ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ ἦσαν διατεθειμέναι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν παλινόρθωσιν τοῦ Κωνσταντίνου, ἤθελον ἐμποδίσει τὴν διὰ τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ διάβασιν αὐτοῦ. Ἀπεναντίας βλέπομεν τὴν μὲν Ἰταλίαν ἀποστείλασαν Ἰταλὸν Ναύαρχον ὅπως κατευοδώσῃ τὸν Κωνσταντῖνον, ἐπιβιβαζόμενον ἐν Βενετίᾳ τοῦ «Ἀβέρωφ», τὸν δὲ Ἀγγλικὸν στόλον μὴ ἐμφανισθέντα εἰς τὸ ὑπὸ τὴν θαλασσίαν κυριαρχίαν αὐτοῦ κείμενον Ἀδριατικὸν πέλαγος. Ὡστε τὸ ζήτημα τῆς παλिनοστήσεως καὶ ἀπὸ τὰς δύο Δυνάμεις καὶ ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον εἶχον λύσει αἱ ἐκλογαὶ τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920. Ὡφειλεν ἐπομένως ὁ Γούναρης νὰ

θεωρήση τὸν Κωνσταντῖνον ὡς κατόπιν τῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπανελθόντα εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, οὐδέποτε ἀπ' αὐτὸν παραιτηθέντα, καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διὰ νέων ἐκλογῶν ἀποφανθῇ περὶ τοῦ μέλλοντος νὰ διοικήσῃ τὴν Ἑλλάδα πολιτικοῦ ἀνδρός. Ὁ Γούναρης ὄφειλε ὅπως ἀμέσως μετὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς νέας Βουλῆς, διὰ βασιλικοῦ λόγου, παρουσιασθῇ πρὸ τοῦ Βασιλέως καὶ νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, ἵνα ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὑποδείξῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὸν νέον Κυβερνήτην, καὶ ἀποφαινόμενος ἐπὶ τῶν διαφόρων προγραμμάτων τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐκδηλώσῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἐὰν ἐπιθυμῇ τὴν συνέχισιν τῆς ἐκστρατείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ταυτοχρόνως καὶ ποῖον ἐπιθυμῇ νὰ ἔχῃ ὡς ἰθύντορα τῶν τυχῶν αὐτοῦ. Ὁ Γούναρης ὁμως, θέλων νὰ λύσῃ αὐτὸς τὸ ζήτημα ὑπὲρ αὐτοῦ, διεκήρυξε ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ διενεργηθῇ δημοψήφισμα ὅπως ἐρωτηθῇ ἂν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θέλει τὴν ἐπάνοδον τοῦ Κωνσταντίνου, ὡσεὶ μετὰ τὰς τόσας κακουχίας, ταλαιπωρίας, τυραννία καὶ ἀτυχίας ἦτο δυνατὸν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἔχῃ ἄλλοίαν γνώμην, θεωρήσας ὅτι αἱ ἐκλογαὶ ἔλυσαν μόνον τὸ ζήτημα τὸ κυβερνητικόν, ἐγκατασταθεὶς αὐτὸς ὡς Ὑπουργὸς πρῶτον καὶ ὡς Πρωθυπουργὸς ἔπειτα, ἀποκλείσας πρὸς τοῦτο τὸν Στράτον ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ μειώσας δι' ἀποσκιρτήσεως τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν τοῦ Στρατικοῦ κόμματος ἀπὸ 65 βουλευτῶν, ὅσους ἀνέδειξαν αἱ ἐκλογαί, εἰς 25 μόνον, ὡς ὁ ἴδιος Στράτος εἶπεν ἡμῖν ἐν ταῖς φυλακαῖς Ἀβέρωφ, κρατουμένων ἀμφοτέρων, κατὰ τὸ 1922, διὰ κυβερνητικῶν παροχῶν.

Ἐὰν ὁ Γούναρης ἐτρέπετο τὴν ὁδόν, ἦν ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ἐὰν δηλαδὴ ἐδέχετο καὶ αὐτός, ὅπως τὸ ἐδέχθη καὶ ὁ κ. Βενιζέλος, ὅτι αἱ ἐκλογαὶ τοῦ Νοεμβρίου 1920 ἔλυσαν τὸ ζήτημα τοῦ Βασιλέως καὶ ἀντὶ Δημοψηφίσματος ἐνήργει βουλευτικὰς ἐκλογὰς μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ μὲν κ. Βενιζέλος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ διὰ τὰς δευτέρας ἐκλογὰς ὅ,τι εἶπε διὰ τὰς πρώτας, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἠπατήθη, ἡ βενιζελικὴ ἀντιπολίτευσις θὰ ἐμειοῦτο, ἐνισχυομένου τοῦ Στρατοῦ καὶ θεωρουμένου ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐὰν ἐπλειοψήφει ὁ Γούναρης κατὰ τὰς δευτέρας ἐκλογὰς, ὅτε δὲν ἠθελε γεν-

νηθῆ ποτὲ ζήτημα προσκλήσεως τοῦ Δαγκλῆ πρὸς σχηματισμὸν Κυβερνήσεως ὅταν ὁ Γούναρης παρητήθη, καὶ ὁ κ. Βενιζέλος δὲν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διακηρύξῃ ὅτι πάλιν ὁ Κωνσταντῖνος παρεβίασε τὰ κοινοβουλευτικὰ ἔθιμα, μὴ καλέσας τὸν Δαγκλῆν νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν. Οὕτω τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς χώρας ἤθελον διαρρυθμισθῆ κανονικώτερον καὶ ἀσφαλέστερον διὰ τὸν τόπον. Αὐτὸ ἦτο τὸ βασικὸν σφάλμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Γούναρη καὶ ἐκ τῆς κακῆς ταύτης ἐνεργείας αὐτοῦ προῆλθον διάφορα κακά, ἅτινα τὴν μὲν χώραν ἔρριψαν εἰς τὴν σημερινὴν δυστυχίαν, αὐτὸν δὲ ἐξέθεσαν εἰς τὸν τουφεκισμὸν.

Ἐπὶ ἄλλὰ μόνον τοῦτο τὸ σφάλμα διέπραξε :

Εἰς τὸ σύγγραμμα ἡμῶν «Ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν μου» ἐξεθέσαμεν τὴν ὅλην στρατιωτικὴν πολιτικὴν τοῦ Γούναρη καὶ εἶδομεν ὅτι ἡ Συντακτικὴ Συνέλευσις ἠξίωσε ὅπως ἀνασχηματισθῆ τὸ Βασιλικὸν Στρατηγεῖον ὅπως ἦτο κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Εἰς τὴν ἀξίωσιν δὲ ταύτην ὑπέκυψε ὁ Γούναρης, ἀλλὰ μόνον κατὰ τύπος, διότι κατ' οὐσίαν τὰ πράγματα ἔμειναν ὡς αὐτὸς καὶ ἡ περὶ αὐτὸν σπεῖρα εἶχον κανονίσει. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μετέβη μετὰ πολεμικοῦ Ἐπιτελείου εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ ἀνάμιξις τις οἰαδήποτε εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἠγνοήθη ὑπὸ τῆς διοικήσεως τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, ἠγνοήθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, ἠγνοήθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅμως ὁ στρατὸς ἐνόμιζε ὅτι ἐμάχετο ὑπακούων εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Κωνσταντίνου, διότι τοῦτο διέδιδον οἱ ἐπιτελεῖς τῆς Κυβερνήσεως, οἱ Ὑπουργοί, ὁ Κυβερνητικὸς Τύπος. Ἀσφαλῶς ὁ Βασιλεὺς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῆ ὡς διοικητῆς Τμήματος μόνον τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅπως ἦτο ἡ Στρατιὰ Μικρᾶς Ἀσίας, ἔχων ὅμως τὸ ἀναφαίρειον δικαίωμα ἐκ τοῦ καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Πολιτείας καὶ τὸ παρελθὸν αὐτοῦ ἐδικαιοῦτο νὰ θεωρῆται ὡς Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ δύναται ἐπομένως νὰ ἔχῃ τὴν Ἀρχιστρατηγίαν τοῦ ἐν ἐκστρατεία Στρατοῦ. Τότε καὶ ἡ Στρατιὰ Μικρᾶς Ἀσίας ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ Στρατιαὶ Θράκης καὶ Ἠλείου ἤθελον διατελῆ, κατὰ τὴν ἐμπόλεμον κατάστασιν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ. Ὁ Ἀρχιστράτηγος ἤθελε διοικεῖ τὴν Στρατιὰν αὐτὴν διὰ μέσου τοῦ ἰδιαίτερου αὐτῆς

Διοικητοῦ, δίδων τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὀπιῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης θὰ ἀνελάμβανε ὁ διοικητὴς τῆς Στρατιάς. Ὑπὸ τοιοῦτον τύπον καὶ ἡ Συντακτικὴ Συνέλευσις ἤξιώσε τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Βασιλέως καὶ ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἐξήτησε τὴν ἴδρυσιν τοῦ Βασιλικοῦ Ἀρχιστρατηγείου. Ὁ Γούναρης δὲν ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν Βασιλέα ἐν πολέμῳ, ὅπως ἔκαμε ὁ κ. Βενιζέλος, καὶ ἠρκέσθη εἰς τὸν κ. Παπούλαν καὶ τοὺς ἐπιτελεῖς αὐτοῦ. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ πολιτικῆς εἵδομεν ὅποια ἦσαν.

Ἄλλὰ μόνον ὡς ἀρχιστράτηγον τὸν Κωνσταντῖνον δὲν ἠθέλησε νὰ ἔχη :

Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἀφήγησιν γεγονότος, τοῦ ὀπιῶν καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἐξήγησιν :

Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1922 ὁ ὑπουργὸς Ν. Θεοτόκης μ' ἐκάλεσε καὶ μοι ἀνήγγειλε ὅτι, προκειμένου νὰ γίνῃ ἡ βάπτισις τοῦ νεογεννηθέντος ἐπιδόξου Διαδόχου τοῦ Ρουμανικοῦ Θρόνου καὶ ἐγγόνου τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Κωνσταντῖνου, ἀνατίθεται εἰς ἐμὲ νὰ ἀντιπροσωπεύσω τὴν Α.Μ. κατὰ τὴν τελετὴν αὐτὴν. Ταῦτοχρόνως μοι ἔδωκε τὴν ἐντολὴν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐπισκεφθῶ διάφορα σημαίνοντα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ πρόσωπα ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ Βελιγραδίῳ ὅπως γνωρισθῶ μετ' αὐτῶν καὶ μάθω τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ὑπέβαλα ἐπίσημον ἔκθεσιν καὶ εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν. Νῦν δὲν θ' ἀσχοληθῶ ἐπὶ τῆς ὅλης ἀποστολῆς μου καὶ θὰ περιορισθῶ εἰς ἓν μόνον γεγονὸς σχετιζόμενον μετ' ὁ ἀντικείμενον τῆς παρούσης πραγματείας.

Ἐν Βελιγραδίῳ εὗρισκόμενος, ὡς ἦτο ἐπιβεβλημένον, ἐξήτησα νὰ λάβω ἀκρόασιν ἀπὸ τὸν τότε πρωθυπουργὸν Πάσιτς. Οὗτος μ' ἐδέχθη εἰς ἀκρόασιν διαρκέσασαν περὶ τὴν ὥραν περὶπου. Κατ' αὐτὴν ἐγώ, ὡς εἶχον ἐντολὴν, δὲν ἔθιξα ζήτημα ὁπερ ἠθέλε δώσει εἰς τὴν ἐπίσκεψίν μου ἐπίσημον ὠρισμένην ἐντολὴν, τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἐτήρησε καὶ ὁ Σέρβος πρωθυπουργός. Ὅταν δὲ ἐγὼ ἐθεώρησα ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ παρ' ἐμοῦ λήξασα ἡ ἀκρόασις, ἠγέρθη ὅπως εὐχαριστήσω τὸν γηραιὸν

Πάσις καὶ τὸν ἀποχαιρετήσω. Οὗτος ἠγέρθη ἐπίσης καὶ ἀντὶ νῦ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ἀποχαιρετιστηρίους μου εὐχάς, ἔστω καὶ μασῶν τοὺς λόγους του, διότι δὲν ἦτο εὐφραδῆς εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν, μοὶ λέγει : «Εἶπατε παρακαλῶ εἰς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα ὑμῶν ὅτι ἐλπίζω κατὰ τὰς προσεχεῖς ἑορτὰς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τοῦ Βασιλέως ἡμῶν νὰ γίνῃ καὶ ἡ ἀναγνωρῖσις αὐτοῦ παρὰ τῆς Σερβίας». Τὸν ἠὐχαρίστησα καὶ ἀπῆλθον.

Ἐπανελθὼν ἐνταῦθα ὑπέβαλα, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν καὶ πεπεισμένος ὅτι ἡ ἡμετέρα Κυβέρνησις ἤθελε ἀμέσως ἀρχίσει τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ διαπραγματεύσεις ἔσπευσα νὰ ἐπισκεφθῶ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Σερβίας κ. Μπαλούχτσιτς, εἰς ὃν ἀνεκοίνωσα τὰ τῆς συνδιαλέξεώς μου μετὰ τοῦ Πάσις, διὰ νὰ εἶναι ἔτοιμος εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ ἡμετέρα Κυβέρνησις ἤθελε ὁμιλήσει πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ζωτικῆς τούτου δι' αὐτὴν ζητήματος, τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἡμετέρου Βασιλέως ὑπὸ τῆς Σερβίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἐγένετο παρ' ἡμῶν τότε καὶ ἠπόρουν διατὶ ἡ Κυβέρνησις ἡμέλει νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς διδομένης αὐτῇ περιστάσεως. Τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου παρὰ τῶν ξένων Δυνάμεων ἔμενε ἐκκρεμές, ἐγὼ δὲ μὴ ἔχων οὐδεμίαν ἀρμοδιότητα δὲν ἀνεμιγνυόμην εἰς αὐτό.

Μετὰ πάροδον μηνῶν τινῶν, πιθανῶς κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1922, εὐρισκόμενος ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἦλθε πρὸς ἐμὲ λίαν ἀνήσυχος καὶ συγκεκινημένος ὁ ἐκεῖ, ἕνεκα τῆς παρουσίας ξένου τινὸς πρεσβευτοῦ πρὸ τοῦ Βασιλέως, παρευρισκόμενος Ἐπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γεωργ. Μπαλτατζῆς. Ὁ μακαρίτης φίλος μου ἐν ποιᾷ τινὶ ἀγανακτήσει, μοὶ λέγει ὅτι ἀπὸ τὸν Βασιλέα, τὴν στιγμὴν ἐκείνην μόνον, ἐμάνθανε τὰ τῆς ὁμιλίας τοῦ Πάσις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῆς Σερβίας ἀναγνωρίσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ μοὶ παρεπονέθη τρόπον τινὰ διότι δὲν εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ πράγματος. Τῷ ἐξήγησα ὅτι ἐγώ, ἔχων ἄμεσον προϋστάμενον τὸν Ἐπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, ἐνόμισα ὅτι πρὸς αὐτὸν ὄφειλον νὰ ὑποβάλω τὴν ἔκθεσίν μου ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ ὅτι ταυτοχρόνως ἐπίστευον ἀκραδάντως ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἤθελε λάβει γνῶσιν καὶ ἡ Κυβέρνησις καὶ ἐπομένως καὶ αὐτός. Τότε ὁ Μπαλτατζῆς μὲ διεβεβαίωσεν

ὅτι πρώτην φοράν ἀπὸ τὸν Βασιλέα ἤκουε τὰ τῆς ὁμιλίας τοῦ Πάσις καὶ μὲ παρεκάλεισεν νὰ τῷ ἀποστείλω ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεώς μου. Συνεμορφώθην ἀμέσως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ τῷ ἐνεχείρησα μετὰ τινὰς ἡμέρας πιστὸν ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεώς μου. Καὶ ὅμως, οὔτε τότε ἐγένετο παρὰ τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως διάβημά τι σχετικόν. Τί θὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτων, ἀφήνω εἰς ἕκαστον τῶν ἀναγνωστῶν μου νὰ κρίνη. Ἐγὼ γνωρίζω μόνον ὅτι ὁ Μπαλτατζῆς ἐφάνη δυσανασχετῶν, διότι, ἐνῶ εἶχομεν τοιοῦτον πρὸς ἡμᾶς διάβημα τῆς Σερβίας, ἡμελήσαμεν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὑπὸ τῆς Σερβίας ἀναγνωρίσεως τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνῶ ἡ γνώμη τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἦτο φανερὰ ὑπὲρ τῆς ἐνεργείας ἡμῶν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ὑπὸ τῆς Σερβίας ἀναγνωρίσεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἐν τούτοις ἡ ὑπόθεσις ἐσταμάτησε ὄχι βεβαίως ἐξ ὑπαιτιότητος τοῦ Μπαλτατζῆ. Ἐπομένως συνεπέρανα τότε ὅτι ἄλλος τις ἀνώτερος τοῦ Μπαλτατζῆ εἶχε τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Βασιλέως ὑπὸ τῆς Σερβίας.

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΥ.

Μετὰ τὴν προσβολὴν ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἔπαθε εἰς Ἑσκή Σεχίρ, τῇ προτάσει τοῦ ἰδιαιτέρου ἰατροῦ Ἀνδρέου Ἀναστασοπούλου καὶ τοῦ ἐφέδρου ἐπιátρου κ. Μελετίου Γεωργοπούλου, ἀπεφασίσθη ἡ μεταστάθμευσις τοῦ Βασιλέως εἰς Προῦσαν.

Ὡς καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ἡ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν μετάβασις τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ τοῦ «Βασιλικοῦ Στρατηγείου», ὅπως ἠξίωσε ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, κατήντησε ἀπλῶς προσχηματικὴ, διότι εἰς τὸν Βασιλέα, τὸν κατὰ τὸ Σύνταγμα Ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, δὲν ἐπετράπη οὐδεμίαν ἀνάμιξις εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη ποία ἦτο ἡ ψυχολογία τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ τήν, ἐκ τῆς ἐξορίας του, ἐπάνοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν Ἑλβετίᾳ εὐρισκόμενος, ὑπέστη δευτέραν προσβολὴν τῆς

ἀσθενείας του καὶ τὴν συνεπῆ πρὸς τὴν κατάστασίν του ἐγχείρισιν. Ἡ ἐγχείρισις αὕτη ἦτο ὀδυνηρὰ καὶ ἔσχε τρομερὰν συνέπειαν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ. Κατόπιν ὅμως τῆς ἐφαρμοσθείσης διαίτης διὰ τὴν ἀποθεραπείαν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ ψυχολογικὴν κατάστασιν, διατηρῶν καὶ μετὰ τὴν θεραπείαν τὴν αὐτὴν διανοητικὴν ἰσχὺν ἣν εἶχε καὶ προηγουμένως. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν συναναστροφῆς δὲν διεγνώσαμεν οὐδεμίαν ἀπολύτως μεταβολὴν. Τὰ γεγονότα μόνον τὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς, ἡ ἔξορία καὶ ἡ στάσις τῶν συμμάχων ἔφερον εἰς τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ σχετικὴν μεταβολὴν τοῦ θάρρους τῆς γνώμης του. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος, πατριώτης ἀκραιφνῆς ὡς ἦτο, ἐφοβεῖτο πλέον μῆπως ἡ κακὴ ἀντίληψις τῶν περιστάσεων ἤθελε φέρει κακὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰ ἔθνικα τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα καὶ ὁ φόβος αὐτὸς ἔδωκε εἰς τὸν χαρακτῆρα του δειλίαν εἰς τὸ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν σκέψιν του καὶ τοῦτο ἔκαμε αὐτὸν νὰ εἶναι περισσότερον ὑποχωρητικὸς εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις τῶν Ὑπουργῶν του. Αὕτη ἦτο καθ' ἡμᾶς ἡ μόνη μεταβολή, ἡ ὡς ἀλλοίωσις τοῦ χαρακτῆρος του θεωρηθεῖσα ἀπὸ τινος τῶν ἐχόντων συμφέρον νὰ παριστῶσι τὸν Κωνσταντῖνον ὡς μεταβληθέντα, δὲν θέλομεν νὰ ἔπεκταθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῶν ἐχόντων συμφέρον νὰ θέλωσι νὰ παριστῶσι τὸν Κωνσταντῖνον ὡς μεταβληθέντα διότι θ' ἀναγκασθῶμεν νὰ εἰπώμεν πράγματα λίαν λυπηρὰ διὰ τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν περισβενόντων τὸν Βασιλέα. Ἴσως τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἀγνοοῦντες τὴν πραγματικότητα καὶ κρίνοντες ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων, νὰ παρεσύρθησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς γνώμης των αὐτῆς, καλῆ τῇ πίστει, καὶ ἐν τῷ κατ' αὐτοὺς μόνον θεωρουμένῳ συμφέροντι τῆς Πατρίδος, ὑποβοηθούντων πρὸς τοῦτο τινῶν τῶν ἐκ τῆς ἀντιθέτου παρατάξεως, πάντως ὅμως ἡ διάδοσις αὐτῆ περὶ τῆς μεταβολῆς τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ Κωνσταντῖνου ἔλαβε εὐρεῖαν διάδοσιν καὶ ἀτυχῶς ἐπιστεύθη, ἴσως δὲ καὶ ἀκόμη τὴν σήμερον πιστεύεται. Ἡμεῖς συναναστροφόμενοι μετὰ τοῦ Βασιλέως σχεδὸν καθ' ἑκάστην, ὅχι μόνον οὐδεμίαν μεταβολὴν εἰς τὸ ἦθος καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ διεγνώμεν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐπέισθημεν, δι' ἰδιαιτέρας ἡμῶν ἐρεῦνης, ὅτι οὗτος οὐδεμίαν ὑπέστη μεταβολὴν καὶ οὐδεμίαν διεγνώμεν ἀλλοίωσιν εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ. Πολλάκις εὐ-

ρέθημεν εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ πιστοποιήσωμεν τὴν ἀριό-
τητα τῆς κρίσεως, τὴν ἰσχυροτάτην αὐτοῦ θεληματικότητα καὶ
τὴν ἀπέραντον καὶ ἀσφαλῆ αὐτοῦ μνήμην. Ἴσως δὲ ἡ κρίσις ἐπὶ
τῆς καταστάσεως τῆς Πολιτείας, ἡ θεληματικότης νὰ διατηρησῇ
τὴν ἀναληφθεῖσαν παρ' αὐτοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν του ὑποχρέ-
ωσιν νὰ μὴ ἀναμιγνύεται ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς εἰς τὰ κυβερνητικὰ
ἔργα ἵνα ἀφήσῃ τὴν εὐθύνην τῶν γιγνομένων εἰς αὐτὴν καὶ ἀπαλ-
λασσόμενος οὗτος αὐτῆς νὰ μὴ συμπαρασυρθῇ ἐκ τῆς τυχὸν ἀπο-
τυχίας τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως, πολιτικῆς περιπλόκου καὶ
δυσχεροῦς ἕνεκα ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀντιθέσεως τῶν περὶ τὸν κ. Βε-
νιζέλον καὶ τῆς πολεμικῆς καταστάσεως ἀφ' ἑτέρου. Ἦθελε δη-
λαδὴ ἡ Κυβέρνησις ν' ἀναλάβῃ αὐτὴ τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν
καὶ ἰδιαιτέρως τῶν πολεμικῶν πραγμάτων τῆς χώρας. Ὁ Κων-
σταντῖνος ὑποκύψας εἰς τὴν εὐλογοφανῆ ταύτην, κατ' ἐπίφασιν,
ἀξίωσιν τῆς Κυβερνήσεως, ἐτήρησε τὴν ὑποχρέωσιν του ἔναντι
αὐτῆς μ' ὅλην τὴν ἐντιμότητα ἣτις ἐχαρακτήρισε δλόκληρον τὸν
βίον αὐτοῦ. Ἡ Κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ τὸν Κωνσταν-
τῖνον σκιὰν μόνον καὶ τοῦτο τὸ ἐπέτυχε συντελούσης οὐχὶ τῆς ἠθι-
κῆς καταστάσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀσθενείας, ἣτις οὐδεμίαν ἄλλως τε
εἶχε ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς εἰλικρινείας
τοῦ χαρακτήρος του ἣτις πάντοτε ὠδήγει αὐτὸν εἰς τὰς πράξεις
του. Ἄν τοῦτο ἦτο ὀρθὸν ἢ ὄχι, τοῦτο εἶναι ἀντικείμενον διὰ τὸ
ὁποῖον θὰ λογοδοτήσωσι πρὸς τὴν Ἱστορίαν οἱ τότε κυβερνή-
σαντες τὴν Ἑλλάδα. Δι' ἡμᾶς ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Βασιλέως
νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀψυχολόγητον ταύτην πολιτικὴν ἔβλαψε τὸν
Ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Βασιλέα, διότι ἡ ἐπελ-
θοῦσα καταστροφή, συνεπικουρούντων τῶν παραγόντων τῶν ἀν-
τιθέτων πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ ἐπανελθὸν καθεστῶς, δὲν ἀπε-
δόθη εἰς μόνον τοὺς Κυβερνήτας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀλλὰ συμ-
παρέσυρε καὶ τὸν Βασιλέα, τὸν ἀποδεδειγμένως ὄχι μόνον μὴ ἀνα-
μιχθέντα εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας πολιτικῶς καὶ στρα-
τιωτικῶς ἀλλὰ ἐμφαντικῶς ἀκολουθήσαντα τὰς συμβουλὰς τῶν
ἐπισήμων αὐτοῦ συμβούλων. Ἡμεῖς ἐξ ἀντιθέτου ἐφρονοῦμεν ὅτι
ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὄφειλε νὰ ἀναμιχθῇ ἐνεργῶς εἰς τὴν
πολιτικὴν καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, διότι εἴχομεν τὴν πεποίθη-
σιν ὅτι ταῦτα ἦθελον διεξαχθῆ ἔπωφελέστερον πρὸς σωτηρίαν

τῆς Πατρίδος. Ἄλλως τε ἡ ἀσκηθεῖσα πολιτικὴ ὑπὸ τῶν Κυβερνήσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπέτυχε, ἢ δὲ ἀποτυχία αὕτη ἀποδεικνύει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ σαθρὸν τῆς βάσεως αὐτῆς, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ὄψεως ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐσώθη. Τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Ἐνωτάτου Ἄρχοντος θεσπίζεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς Χώρας, δὲν θεσπίζεται ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι πολλάκις εἶδομεν τοὺς ἀνευθύνους ἄρχοντας συρομένους, καὶ δὴ ἀθώους, εἰς τὴν λαιμητόμον, ἵνα δώσωσι λόγον τῶν πράξεών των, ἄλλως καὶ ἡμεῖς εἶδομεν δύο ἐκ τῶν Βασιλέων ἡμῶν ἀποσταλέντας εἰς τὴν ἔξοριαν, ἵνα πληρώσωσι τὰ σφάλματα ἄλλων.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε ὁ θεμελιωτὴς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ὁ ἀγωνισθεὶς κυρίως ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πεδίου ὡς Ἀρχιστράτηγος, ἀναλαβὼν εὐθύναν μεγίσταν ἀέναντι τῆς Πατρίδος, διότι ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ ἀρχηγία τοῦ ἐνόπλου ἔθνους ἤγαγε τοῦτο εἰς τὸν θρίαμβον, ἂν δὲ ἡ ἀρχηγία αὐτοῦ ἤθελεν ἀποτύχει, θὰ ἐπλήρωνε τὰς εὐθύναν αὐτοῦ διὰ τῆς ζωῆς του ἢ διὰ τῆς ἀπωλείας τοῦ θρόνου του. Τί πλειότερον τούτου ἐξήτει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ στρατευθεὶς Ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τοῦ νὰ ἠγηθῆ ὑπὸ τοῦ στρατηλάτου τοῦ τιμήσαντος τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ, ὅταν ἐξήτησε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πολεμοῦντος στρατοῦ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, δὲν βλέπομεν. Ἄλλως ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ μὴ ἠγηθεὶς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐξωρίσθη καὶ εἰς τὴν ξένην ἀπέθανε, ἂν καὶ διετήρησε, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συμβούλων αὐτοῦ, τὸ συνταγματικῶς ἀνεύθυνον. Εἰς τὰς περιστάσεις αὐτάς, καθ' ὅς ὑπὲρ ποτὲ διακυβεύεται ἡ τιμὴ καὶ ἡ σωτηρία τῆς Πατρίδος, δὲν πρέπει τὰ Κράτη νὰ σκέπτονται πῶς θὰ περισώσωσι τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν ἐνὸς Βασιλέως. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Βασιλεὺς οὗτος κρίνεται παρὰ πάντων, ὅπως ἦτο ἢ περιπτώσις τοῦ Κωνσταντῖνου, ὡς ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος καὶ ἐπιβεβλημένος ἀρχηγὸς καὶ ὁδηγὸς τοῦ ἐν τοῖς ὅπλοις ἔθνους, ὀφείλει αὐτὸς καὶ ἡ Κυβέρνησις του νὰ ριψοκινδυνεύσωσι καὶ αὐτοὶ τὴν ζωὴν τὴν πολύτιμον, χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Πατρίδος, πρέπει δὲ ἡ Κυβέρνησις, οἰασδήποτε διανοητικότητος, νὰ ρίψῃ καὶ τὸ Παλλάδιον αὐτὸ εἰς τὴν πλάστιγγα τοῦ ἀγῶνος ὅπως δι' αὐτοῦ ἐπιτύχῃ τὴν Νίκην. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ εὐθὺνὴ ἐνὸς Βασιλέως δὲν εἶναι ἀνώτεραι τῆς Πατρίδος. Αὕτη πρέπει νὰ

σωθῆ με οἰονδήποτε κίνδυνον καὶ με οἰονδήποτε θῦμα. Ἡ σωτηρία τῆς Πατρίδος προΐσταται πάσης θυσίας, πάσης σκέψεως. Ἄλλοίμονον δὲ εἰς τὰ Ἔθνη ἅτινα εἶναι φειδωλὰ εἰς θυσίας. Τὰ Ἔθνη δημιουργοῦνται καὶ ζῶσι διὰ τῆς θυσίας τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἄλλως τε πρέπει ν' ἀναμιμνησκόμεθα διαρκῶς ὅτι «καλὸν ἐπιτάφιον ἢ ἀλουργίς» καὶ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τοῦτο ἐπρέσβευσαν καὶ δύο μεγάλοι Ἑλληνίδες, ἡ Ὀλυμπιάς καὶ ἡ Θεοδώρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡμεῖς ἐπρεσβεύομεν τότε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὄφειλε νὰ ἠγηθῆ τοῦ στρατοῦ του, ἀδιαφοροῦντες παντελῶς ἀν οὗτος ἤθελεν ἀποθάνει ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων τῆς Πατρίδος.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐχάθη, ἡ μέριμνα τῶν Κυβερνητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως τὸν σώσωσι δὲν κατώρθωσε νὰ σώσῃ οὔτε αὐτόν, οὔτε αὐτούς. Ἀποθνήσκων δὲ ὁ Κωνσταντῖνος εἶτε ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶτε ἐκ τῶν κόπων καὶ μόχθων τῆς ἐκστρατείας, εἶτε ἐκ τῶν εὐθυνῶν τῆς ἀναληφθείσης, ὅφ' οὓς ὄρους ἀνελήφθη, ἐκστρατείας, θὰ εἶχε τοῦτο τὸ πρακτικόν, ὅτι ἐχάθη ὑπὲρ Πατρίδος ἀγωνιζόμενος, ἐνῶ τώρα, χάρις εἰς τὴν μέριμναν, τὴν δῆθεν μέριμναν, τῆς διασώσεως τοῦ θρόνου αὐτοῦ διὰ τῆς μὴ ἀναμίξεώς του εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐμπλοκῆς αὐτῆς τοῦ Ἔθνους, ἐχάθη ἀδόξως μακρὰν τῆς πεφιλημένης αὐτοῦ Πατρίδος, μακρὰν τῆς γῆς ἐν ἣ ἔγεννήθη καὶ ἔζησεν. Ἄλλὰ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ δὲν διέσωσε, διότι ἡ καταστροφὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐθαμβώσῃ τὸν νοῦν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν φυγάδων, οἵτινες θέλοντες νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν καὶ ὑπόστασιν αὐτῶν ἐξηγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς κακῆς Μοίρας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῆς, ἐξ αἰτίας αὐτῶν, ἐπελθούσης καταστροφῆς, ἀλλὰ κατὰ τῶν ὑποχρεωτικῶς καὶ ἀναποδράστως ἀναλαβόντων τὴν συνέχισιν καὶ ἐφαρμογὴν πολιτικῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ ἄλλων. Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τοὺς τεθνεῶτας ν' ἀναπαύωνται ἐν τῇ αἰωνίᾳ γαλήνῃ.

Ὁ Κωνσταντῖνος διετήρησε, καθ' ὅλην τὴν περίοδον ἀπὸ τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἢ τρίτης ἐξορίας εἰς τὴν ξένην, τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν ἀμείωτον. Ἐνθυμούμεθα ὅτι ἐπιβαίνοντες τῆς «Λήμνου» κατὰ τὴν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἀθήοδον αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ πρόγευμα

τῆς ἡμέρας τῆς ἀποβιβάσεως, θέλων νὰ βεβαιωθῶ ἂν ἡ διανοη-
 τικὴ κατάστασις τοῦ Κωνσταντίνου διετηρεῖτο οἷα ἦτο καὶ πρὸ
 τῆς εἰς Ἑλβετίαν ἐξορίας του καὶ συνεπῶς καὶ πρὸ τῆς ἀσθε-
 νείας του, ὑπέβαλον αὐτὸν εἰς διανοητικὴν ἀνάκρισιν. Μετὰ
 προσοχῆς καὶ προσηνείας ὁ Κωνσταντῖνος ὑπέστη τὴν σχεδὸν
 φορτικὴν αὐτὴν ἐξέτασιν. Ἡ ἀνάκρισις μου περιεστρέφετο εἰς
 ζήτημα ἀντοχῆς εἰς τὴν συζήτησιν, μνήμης παλαιῶν καὶ προσ-
 φάτων γεγονότων, κρίσιν καὶ ἐπίκρισιν στρατιωτικῶν ζητημά-
 των, ζητήματα στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς καὶ γενικῶς, ἐπειδὴ
 εἶχον τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν, εἰς παντὸς εἶδους ζητήματα.
 Σημειωθῆτω ὅτι αἱ ὀμιλίαι αὐταὶ ἐγένοντο ἐνώπιον τῶν Γού-
 ναρη, Θεοτόκη καὶ ἄλλων ὁμοτραπέζων καὶ οὕτω ἡ συζήτησις
 καὶ ἡ ὄχλησις πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καθίστατο ἐντονωτέρα καὶ
 διερευνητικωτέρα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακρίσεώς μου αὐτῆς ὑπῆρ-
 ξε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος διανοητικῶς εὕρισκετο εἰς τελείαν κατά-
 στασιν καὶ ὅτι σωματικὴ κόπωσις ἦν πιθανὸν νὰ ἐπέφερε ἡ πο-
 λὺ παραταθεῖσα σκληρὰ ἀσθένεια δὲν εἶχεν ἐπιφέρει καὶ πνευμα-
 τικὴν τοιαύτην. Ἄλλως καὶ τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν εἶχον καὶ ὅσοι
 ἐκ τῶν ἐπισήμων συνειργάσθησαν μετ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ παραδειγ-
 ματι οἱ Σκουλούδης, Γούναρης, Στρέϊτ, Τριανταφυλλάκος,
 Στεργιάδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Ἐνθυμοῦ-
 μαι δὲ τὴν στιγμὴν ταύτην ὅτι, ὅταν, μετὰ δεξίωσιν ἐν Σμύρῃ,
 ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς τὸ Κορδελιό, ὅπου εἶχεν ὀρισθῆ ὡς
 διαμονητήριον αὐτοῦ, μετέβαινον μετὰ τοῦ κ. Στεργιάδη, ἐπὶ τῆς
 προβλήτος βαδίζοντες, ὅπως συνοδεύσωμεν τὸν Βασιλέα εἰς τὴν
 νέαν του ἐγκατάστασιν. Ἐκεῖ δέ, ἐπὶ τῆς προβλήτος βαδίζοντες
 καὶ συνομιλοῦντες, ὁ κ. Στεργιάδης ἀντιληφθεὶς ἐκ τῶν λόγων
 μου τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως, τῆς μὴ ἀναμίξεως δηλαδὴ
 τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὰς μελλοντικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Στρα-
 τιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, σταματήσας ἀποτόμως καὶ μὲ τὸ ἀπότομον
 ῥφος ὅπερ τὸν χαρακτηρίζει μοὶ λέγει:

— Πῶς; Ὁ Βασιλεὺς δὲν θὰ διοικήσῃ τὸν Στρατόν; Σὺ δὲν
 θὰ εἶσαι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου;

Ἐπὶ τῇ ἀπαντήσει μου ὁ κ. Στεργιάδης, ὅστις ἦτο ἐνθου-
 σιασμένος μὲ τὸν Βασιλέα καὶ ὅστις τὸν ὑπηρετεῖ μετ' ἀφοσιώ-
 σεως, εἰλικρινείας καὶ ἀγάπης, ἐξεπλάγη σφόδρα. Δὲν ἠδυνήθη

νά δειξῆ πλειότερον τὴν κατάπληξίν του εἰμὴ διὰ τῆς μορφῆς ἦν ἔλαβε ἢ φυσιογνωμία του τὴν στιγμὴν ἐκείνην, διότι φαίνεται συνησθάνθη ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀντιπροσώπευε τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου καὶ ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι, μ' ὄλην τὴν αὐταρχικότητα τοῦ χαρακτῆρος του, τὸ βίαιον τῶν τρόπων του καὶ τὴν ἔμφυτον αὐτῷ νευρικήν του ἀποφασιστικότητα, ἐνοήσας ὅτι ἡ ἀπόφασις αὐτὴ προήρχετο ἀπὸ τὴν κυρίαρχον θέλησιν τῆς νομίμου Κυβερνήσεως, ἐσιώπησε. Ἦτο ὅμως κατάδηλος ἡ ταραχὴ του καὶ ἡ ἀνησυχία του διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐπιχειρήσεων. Διότι αὐτὸς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Βασιλέως συνεργασιῶν καὶ συνομιλιῶν του εἶχε σχηματίσει ἀγαθὴν τὴν ἐντύπωσιν τῆς διανοητικότητος τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἐπίσης ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ὅταν ἐν Ἐσκῇ Σεχίρ μετέβην νὰ ἐπισκεφθῶ τὸν διοικητὴν τοῦ Γ'. Σώματος Στρατοῦ ὑποστράτηγον Πολυμενάκον καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας μου ἀντελήφθη καὶ οὗτος ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐδιοικοῦσε τὰς ἐπιχειρήσεις, μοὶ λέγει ἐν σχετικῇ τινὶ διεγέρσει καὶ ἀνησυχίᾳ :

— Πῶς; Αἱ διαταγαὶ ἐπιχειρήσεων δὲν εἶναι τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Ἐπιτελείου του;

Ἐχῶ ἀκόμη χαραγμένην τὴν ὀδυνερὰν ἐντύπωσιν ἣν ἔκαμε εἰς τὸν καλὸν αὐτὸν στρατιώτην ἢ διαπίστωσις ὅτι τὴν Στρατιὰν διοικεῖ αὐταρχικῶς ὁ Διοικητὴς αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Γούναρης καὶ ὁ Θεοτόκης οὐδέποτε, ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Βασιλέως συνεργασιῶν αὐτῶν, καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀπεκόμισαν κακὴν ἐντύπωσιν καὶ τοιαύτην ὥστε νὰ θέσωσι ἐν ἀμφιβόλῳ τὰς σκέψεις καὶ γνώμας τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀπεναντίας τακτικὰ καὶ διαρκῶς προσέτρεχον εἰς τὸν Βασιλέα ὅπως συζητήσωσι μετ' αὐτοῦ τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους καὶ πάντοτε τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως ἐλάμβανον μετ' ἐπισταμένην καὶ προηγουμένην ἐξέτασιν καὶ συζήτησιν μετ' αὐτοῦ. Ὑπάρχει δὲ καὶ τηλεγράφημα τοῦ Γούναρη ἐκ Κορδελιοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἀποσταλέν, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος, προκειμένου περὶ ἀποφάσεως ληφθείσης ὑπ' αὐτοῦ, ἔγραψεν ὅτι μὲ τὴν γνώμην αὐτὴν συμφωνεῖ καὶ ὁ Βασιλεὺς, ὅστις παρὰ πάντων τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν θεωρεῖται ὡς ὁ καλύτερος στρατηγὸς τοῦ στρατοῦ μας. Ὅταν μετὰ τὴν ἀδικαιολόγητον καὶ ἀντιστρατιωτικὴν ὑπο-

χώρησιν τῆς Στρατιᾶς ἀπὸ τῆς γραμμῆς Γόρδιον-Καλὲ Γκρότο εὐρισκόμενος ἐν Προύσση, μετὰ τὴν προσβολὴν τῆς νεφρικῆς παθήσεως τοῦ Βασιλέως, συνεζητοῦμεν ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ ἐμελετοῦσαμεν τὰ δέοντα γενέσθαι, ἐνθαρρυνόμενος ἔκ τῆς πιστοποιήσεως τῆς διανουγείας τοῦ πνεύματος τοῦ Κωνσταντίνου ἐπεξέτεινα τὴν συνομιλίαν μας καὶ εἰς θέματα σχετικὰ μὲ τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν τοῦ μέλλοντος καὶ εἶπον εἰς τὸν Βασιλέα :

— Ἐνθυμείσθε, Μεγαλειότατε, τὰς ἐρωτήσεις μου καὶ τὰς ὁμιλίας μου κατὰ τὸ πρόγευμα ἐπὶ τῆς «Λήμνου» καὶ τὴν φορτικότητα αὐτῶν ; Τοῦτο τὸ ἔκαμα, διότι μερικοὶ τῶν Ὑπουργῶν σας καὶ τινες ἄλλοι διέδιδον ὅτι, ἡ διανοητικὴ σας σημερινὴ κατάστασις μετεβλήθη καὶ ὅτι πνευματικῶς εἴσθε ἤδη κουρασμένος. Ἐγὼ σᾶς υπέβαλα εἰς ἀνάκρισιν διὰ νὰ ἐξετάσω ἂν ἡ διάδοσις, ἀγνωστὴ διὰ ποίους λόγους γενομένη, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς πραγματικότητος.

Ὁ Βασιλεὺς ἐγέλασε καὶ δὲν μοὶ ἀπάντησε. Τὸ ὅτι δὲν ἐθύμωσε καὶ ὅτι ἐγὼ ἔλαβον τὸ θάρρος καὶ ἴσως τὸ θράσος νὰ κάμω τοιαύτην ὁμιλίαν πρὸς αὐτόν, βεβαίως δὲν ἦτο ἔνδειξις ὅτι ἐγὼ ἐθεώρουν τὸν Βασιλέα διανοητικῶς καταπεσόντα καὶ ὅτι αὐτὸς εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς κακῆς αὐτοῦ διανοητικῆς καταστάσεως. Ὡθούμενος δὲ ἔκ τῆς κτηθείσης ταχύτητος εἶπον αὐτῷ :

— Μεγαλειότατε, σήμερον δὲν ἔχει ἀνάγκην ὁ στρατὸς τῆς στρατηγικῆς σας ἐνεργείας. Ἐχομεν καὶ ἄλλους ἱκανοὺς στρατιωτικούς. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει ἀνάγκην εἶναι νὰ ἐμψυχωθῇ, νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρὸς αὐτὸν πεποίθησιν, ν' ἀνακτήσῃ τὸ ἠθικόν του. Ὁ στρατὸς ἔχει ἀνάγκην τοῦ κύρους Σας, ἔχει ἀνάγκην τῆς πρὸς Ὑμᾶς πίστεως του. Διὰ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην γνώσεων καὶ μεγαλοφυοῦς δράσεως, ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς πρὸς Ὑμᾶς πίστεως τοῦ στρατοῦ. Ἐπιτροπέατέ μοι δὲ νὰ σᾶς εἶπω ὅτι εἰς τὴν σημερινὴν περίστασιν τὸ ἄτομόν σας δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλης ὑποστάσεως διὰ τὸν στρατόν, εἴσθε τὸ σύμβολον τῆς νίκης, ἡ προσωπικότης σας δὲν ἀξίζει περισσότερον ἀπὸ τὸ πανὶ δι' οὗ εἶναι κατασκευασμένον τὸ «**βρακί τῆς Φατμέ**», χωρὶς βεβαίως νὰ θέλω νὰ μειώσω, ἐγὼ ὅστις σᾶς γνωρίζω, τὸ παράπαν τὴν πνευματικὴν ὑμῶν ἀξίαν καὶ ἀριότητα.

Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τὴν ἀδιακρίσιαν καὶ αὐθαδέϊάν μου μετ'

εὐμενείας καὶ προσηγείας, διότι ἐγνώριζε τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ὠμίλου οὕτω καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι παρ' ἄλλου τινὸς οἰουδήποτε λεγόμενα ταῦτα θὰ ἤγειρον τὴν ἀγανάκτησίν του καὶ τὴν ἄμεσον ἀποπομπὴν του, μάλιστα ἂν ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο οἷος ἦτο πάντοτε ἀπέναντί μου καὶ κατετρώγετο ὑπὸ ἀσθενείας μειωσάσης τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἱατρικῆς ἐπιβεβαιοῦται ἡ γνώμη μου αὕτη, διότι κατὰ τὸ 1928 ὑπέβαλον τὸν σχετικὸν φάκελλον τῆς νεφρικῆς προσβολῆς τοῦ Βασιλέως ἐν Ἐσκῇ Σελίῳ εἰς τὸν διακεκριμένον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου φίλον κ. Κούζη, ὅστις μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι ἡ ἀσθένεια ἐξ ἧς ἔπασχε τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἡ ἀσθένεια τοῦ Μπράϊτ καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς διανοίας. Ἄλλως τε ἔχομεν ὀλόκληρον τὴν διαγωγὴν τοῦ Κωνσταντῖνου μέχρι τοῦ θανάτου του, τὰς ἀποφάσεις του, τὰς συνεντεύξεις του, ἀκόμη δὲ καὶ τὰς ἀτυχεῖς ἐκεῖνας ἐπιστολάς πρὸς τινὰ κυρίαν, αἵτινες ἀνεξαρκῆτως τοῦ περιεχομένου εἰσὶν ὀρθολογημέναι καὶ φύσεως τοιαύτης, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῶσι ὡς ὑποβολιματαὶ ἢ ὡς ἔγγραφα οἰουδήποτε ἐπιτελάρχου του. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Κούζη.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰουνίου 1928

Στρατηγέ μου,

Εὐχαρίστως ἀπαντῶ εἰς τὸ ζήτημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐζητήσατε τὴν γνώμην μου.

Ἡ νόσος, ὑφ' ἧς εἶχε προσβληθῆ ὁ Βασιλεὺς ἦτο χρονία νεφρῖτις, ἡ δὲ τελευταία περίοδος τῶν συμπτωμάτων, αἵτινα ἐνεφάνιζεν, ὀφείλοντο εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀπεκκριτικῆς διὰ τὸ ἄζωτον λειτουργίας τῶν νεφρῶν, δηλ. τὴν ἐπίσχεσιν ἐν τῷ σώματι τῶν ἄζωτούχων οὐσιῶν, καὶ ἰδίως τῆς οὐρίας, ἧτις ἀντιπροσωπεύει περίπου τὰ 90 % τῶν ἄζωτούχων οὐσιῶν.

Ἐν τῇ νοσηρᾷ ταύτῃ συνδρομῇ οἱ ἄρρωστοὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων αἰσθάνονται ἔντονον κόπωσιν, ἐνίοτε ὑπνηλίαν καὶ ἀκατανίκητον νάρκην, ἀμειβομένην ἐνίοτε μεθ' ὑπερδιεγέρσεως, τέλος δὲ κωματώδη κατάστασιν.

Εἰς πλῆθος τῶν ἀρρώστων μέχρι τῆς τελικῆς περιόδου οὐδεμίαν παρατηρεῖται διανοητικὴ μεταβολή. Συνήθως δὲ ἔχουσι ὄρεξιν πρὸς ἐργασίαν, συνεπεῖα τῆς κοπώσεως, ἣν αἰσθάνονται.

Ἦσον ἀφορᾷ τὸν Βασιλέα ἐγὼ προσωπικῶς οὐδὲν γνωρίζω, ἐκ συνομιλιῶν ὅμως μετὰ τῶν ἱατρῶν του γνωρίζω τὰ ἑξῆς :

Οἱ κ.κ. Ἀναστασόπουλος καὶ Μανοῦσος, ἀρχίατροι, βεβαιοῦσιν ὅτι ἐκτὸς τῆς στιγμῆς τῶν μεγάλων παροξυσμῶν οὐδεμίαν διανοητικὴν μεταβολὴν ἐδείκνυε. Μόνον συνεπεία τῆς νόσου του εἶχεν ἀπωλέσει μέρος τοῦ θάρρους του.

Ἦ κ. Λοῦρος ἐπίσης λέγει ὅτι ἐκτὸς τῶν παροξυσμῶν ἦτο ὡς πρότερον. Οὔτω π.χ. μόλις ἀπεφάσισε τὴν παραίτησίν του, ἐζήτησε τὸ μολυβδοκόνδυλόν του καὶ ἔγραψεν ἀμέσως καὶ τάχιστα ἐκεῖ ἐνώπιον ὄλων τὴν γνωστὴν ὠραίαν προκήρυξιν.

Τέλος καὶ ὁ ἱατρὸς τῆς Αὐλῆς κ. Ἀναγνωστόπουλος, ὅσον αὐτὸς γνωρίζει, οὐδεμίαν διανοητικὴν μεταβολὴν εἶχον παρατηρήσει οἱ ἱατροί.

Ἐξ ὄλων τούτων καθίσταται δῆλον ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκτὸς τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων παροξυσμῶν οὐδεμίαν διανοητικὴν μεταβολὴν παρουσίαζε. Ἦσως συνεπεία κοπώσεως, τῶν γεγονότων καὶ τῆς ὑποδεικνυομένης αὐτῷ ἐκάστοτε προσοχῆς, νὰ εἶχεν ἀπωλέσει μέρος τῆς ζωηρότητός του καὶ τοῦ θάρρους του.

Ἐπὶ τούτοις παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε, στρατηγέ μου, τὴν ἔκφρασιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ἑξαιρέτου τιμῆς καὶ ἀγάπης.

Α. Κούζης.

Ἦ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος διετήρησε μέχρι τελευταίας αὐτοῦ πνοῆς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ἐλευθέραν πάσης νόσου καὶ ἠσωματικῆς κατάστασις καὶ ἠ πικρία ἦτις ἐπότισε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ δὲν μετέβαλον τὴν διάνοιάν του, δὲν ἐμάραναν τὸν νοῦν του. Διτηρηθῆ οἶος ἦτο καὶ προτοῦ ὑποβληθῆ εἰς τὰς δοκιμασίας εἰς τὰς ὁποίας τὸν ὑπέβαλε ἠ ἐπιμονή του νὰ σώσῃ τὴν Πατρίδα του ἀπὸ τὰ κακὰ πολιτικῆς μηδὲν ὄφελος προσκομισάσης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ φέρωμεν πρὸς πιστοποίησιν τῶν λόγων μας τὸ ἀπόκομμα ἐχθρικώτατα πρὸς αὐτὸν διακειμένης ἐφημερίδος, τῆς «Ἐστίας» :

Ἦδου τοῦτο : «Ἐστία» ἀριθμὸς 12333 Ἦανουαρίου 1929.

Ἦ Ἦ Λαὸς αὐτὸς, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεκόμισε κανένα κέρδος ἀπὸ τὸν πόλεμον, καίτοι ἐπολέμησε παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων, ἀλλὰ τούναντίον ἐπλήγη ὑπὸ πραγματικῆς καταστροφῆς, ὁ Λαὸς, ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις, δὲν ἐκάμφθη, ἀλλὰ ἐξηκολούθησε

μέ θάρρος και ἀποφασιστικότητα τὴν προσπάθειάν του, ἔχει ἐπὶ τέλος, τὸ δικαίωμα νὰ ἀξιώσῃ και αὐτὸς κάποιον ἐνδιαφέρον και κάποιαν συμπάθειαν ἐκ μέρους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἰδίως ἅμα πρόκειται περὶ ἀναμφισβητήτων δικαίων του».

ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΝ

Ἀπὸ τὰς φυλακὰς τοῦ Ἴτζεδίν, ὅπου ἔμεινα καθειργμένος, ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς, 6 Νοεμβρίου 1920. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἤρchiσε νὰ συρρέῃ τόσος πολὺς κόσμος εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξέλθω. Μόνον τὴν ἐπομένην Δευτέραν, 9 τοῦ μηνός, ἔμεινα ὀπωσδήποτε ἐλεύθερος και ἐτηλεφώνησα εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Γούναρην, ὅτι ἐπεθύμουν νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ· αὐτὸς δὲ ὤρισε τὴν 6 ὥραν τῆς ἐσπέρας νὰ μεταβῶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον διὰ νὰ τὸν συναντήσω. Πράγματι δὲ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον του και, κατόπιν ἐκδηλώσεων φιλικωτάτων αἰσθημάτων, ἤρχισαμεν τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν γενικῶν ζητημάτων ὁ Γούναρης μοὶ λέγει : «Τώρα πρέπει νὰ σκεφθῶμεν και διὰ τὸ ζήτημα τοῦ στρατοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας» και προσθέτει «ὁ στρατηγὸς Παρασκευόπουλος κατ' οὐδένα λόγον ἐννοεῖ νὰ μείνῃ εἰς τὸν στρατὸν και ἤδη παρητήθη. Ποῖον θεωρεῖς ἱκανὸν νὰ στείλωμεν ὡς διοικητὴν τῆς Στρατιᾶς;» Ἡ ἐρώτησις ἦλθεν ὄλως ἀπροόπτως, διότι ἐγὼ δὲν εἶχον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης λόγον νὰ ἀπασχολήσω τὰς σκέψεις μου ἐπὶ τοιοῦτου ζητήματος, ἐν τούτοις τῷ ἔδωσα τὸ ὄνομα στρατηγοῦ, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου ἱκανοῦ διὰ τὴν διοίκησιν τῆς Στρατιᾶς, ἀλλ' ὁ Γούναρης μοὶ εἶπεν ὅτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ ὁ διορισμὸς δὲν θ' ἀπήχει καλῶς εἰς τὸν Στρατὸν και ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διορισθῇ. Ἐπειδὴ δ' ἐγὼ δὲν εἶχον πρόχειρον ἄλλο πρόσωπον, ὁ Γούναρης προλαμβάνων με μοὶ λέγει : «Ἀπεφασίσαμεν νὰ στείλωμεν τὸν κ. Παπούλαν». «Τότε διατὶ μ' ἐρωτᾷς;» τῷ ἀπήνησα. Ἐξέφρασα τὰς σκέψεις μου ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἀνέπτυξα τὰ προτερήματα και μειονεκτήματα, προσπαθῶν ν' ἀποτρέψω τὸν διορισμὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτυχον και ἔπαυσα ἀντιλέγων κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον τὴν στιγμὴν αὐτὴν συνεδύασα τοὺς λόγους τοῦ Γούναρη μὲ τὸ ὅτι εἶχον παρατηρήσει, κατὰ

τὴν εἴσοδόν μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅτι ὁ κ. Παπούλας εὐρίσκειτο εἰς τὸν προθάλαμον μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν. Ὄταν ἐπέσθην περὶ τῆς ἀποτυχίας τῆς πρώτης αὐτῆς, πρὸς καλὴν ρύθμισιν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατιωτικῶν ζητημάτων, προσπαθείας μου, εἶπον εἰς τὸν μακαρίτην Γούναρην :

«Ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ στείλῃ τὸν κ. Παπούλαν, ὁφείλεις νὰ ἔχῃς ὑπ' ὄψιν σου ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶναι κυρίως πολεμικός, ὁ δὲ κ. Παπούλας, καλὸς κατὰ τὰ ἄλλα στρατιωτικὰ αὐτοῦ προσόντα, εἶναι ἀπαράσκευος ὅπως διευθύνῃ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ βοήθός τις, ὅστις ν' ἀναπληρώσῃ παρ' αὐτῷ τὴν ἀγνοίαν του περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ νὰ εἶναι ἱκανὸς ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ἐπιχειρήσεων στρατιωτικῶν». Ὁ Γούναρης εὐρῆκε ὀρθὴν τὴν παρατήρησίν μου καὶ μοὶ ἐξήτησε τὴν γνώμην περὶ τοῦ μέλλοντος νὰ χρησιμεύσῃ ἐπὶ τῷ ἀνωτέρῳ σκοπῷ ἀξιωματικοῦ. Τότε ἐπρότεινα αὐτῷ νὰ στείλῃ τὸν ἀντισυνταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ κ. Κ. Πάλλην, ὃν ἐγνώριζον ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐν τῷ ὑπ' ἑμὲ Γ. Ἐπιτελείῳ ὑπηρεσίας του, ἀπὸ τὸ 1912-1916. Τὴν πρότασίν μου ταύτην ἀπεδέχθη ὁ Γούναρης.

Βεβαίως ἡ δοθεῖσα αὕτη λύσις εἰς τὸ ζήτημα τῆς Διοικήσεως τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὰς ἀρχάς μου, ἀλλὰ διὰ τῆς προτάσεώς μου περὶ διορισμοῦ τοῦ κ. Κ. Πάλλη ἐσκόπουν νὰ μειώσω εἰς τὸ δυνατὸν ἐλάχιστον τὸ σφάλμα τῆς Κυβερνήσεως ἐπιμενούσης νὰ διορίσῃ ὡς Ἀρχηγὸν τὸν κ. Παπούλαν καὶ τὴν λύσιν αὐτὴν ἐθεώρησα καὶ τότε καὶ εἰς τὸ μέλλον ὡς προσωρινὴν καὶ δὲν ἔπαυσα διαρκῶς προφορικῶς καὶ ἐγγράφως νὰ προσπαθῶ νὰ διορθώσῃ τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ βασικὸν σφάλμα τῆς Κυβερνήσεως Πάλλη.

Μετὰ τὴν ἐκ τῶν φυλακῶν ἐπάνοδόν μου ἔμεινα ἄνευ ὑπηρεσίας καὶ μάλιστα ἐβλεπον ὅτι ἤμουν «ἀνεπιθύμητος» καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ βλέπων τὴν ὅλην κατάστασιν δὲν ἐδυσανασχέτου, ἀναμένων τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὅπως διευθετήσῃ τὰ στρατιωτικὰ πράγματα.

Τὴν 5 Δεκεμβρίου 1920 περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὸ ἰδιαίτερόν μου γραφεῖον, καταφθάνει ἔλως ἀπροόπτως ὁ Γούναρης καὶ εἰσβάλλει εἰς αὐτὸ μὲ ὕφος ἀνθρώπου

σπεύδοντας. Ἄμέσως μετ' ὀλίγον μοι λέγει ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Καλαμάκιον πρὸς προϋπάντησιν τοῦ ἀφικομένου Βασιλέως καὶ ἤλθεν ἵνα μοι ἀνακοινώσῃ ὅτι ἔλαβε τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Βασιλέα, δι' οὗ οὗτος ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ μὴ παραστῶ ἐγὼ εἰς τὴν αὐριανὴν ὑποδοχὴν του. Μοῦ ἐφάνη ὀλίγον παράδοξος ἡ εἶδησις αὐτή, διότι ἐγνώριζον τὰ πρὸς ἐμὲ αἰσθήματα καὶ τὴν πρὸς ἐμὲ ἐμπιστοσύνην τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλὰ παρεδέχθην ὡς ἀκριβῆ τὰ λεγόμενα, δὲν ἀντεῖπον τὸ παράπαν, ἀλλὰ ἐδήλωσα ὅτι δὲν θὰ μεταβῶ τὴν ἐπομένην εἰς τὴν ἐπίσημον ὑποδοχὴν τοῦ Βασιλέως.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐθεώρησα ὀρθὸν νὰ ἀφήσω ἀδιαμαρτύρητον τὴν ἀξίωσιν αὐτήν, εἶπον εἰς τὸν Γούναρην ὅτι ἀνεξαρκῆτως τῆς σκέψεως τῆς Κυβερνήσεως, ἐγὼ ἤδη ἔχω ἀποφασίσει ὅπως αὐριον ἀποστείλω εἰς τὸν Βασιλέα ἔγγραφον, δι' οὗ ἐδήλουν εἰς αὐτὸν ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ παραιτηθῶ τῆς θέσεως τοῦ Γενικοῦ ὑπασπιστοῦ του καὶ τοῦ βαθμοῦ μου ἐν τῷ Στρατῷ, εἰάν ὁ Βασιλεὺς ἐθεώρῃ τοῦτο ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον αὐτῷ. Εἶπον δὲ ὅτι δὲν παρητήθην ἤδη ἀπὸ τὸν στρατὸν ἀκριβῶς διότι εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι Γενικὸς Ὑπασπιστῆς τοῦ Βασιλέως, ἔπρεπε δὲ προηγουμένως ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς παρ' αὐτῷ τιμητικῆς καὶ ἐμπιστευτικῆς θέσεως. Εἶπον ὅτι εἶχον ἤδη ἕτοιμον καὶ καθαρογεγραμμένον τὸ πρὸς τὸν Βασιλέα ἔγγραφον, ὅπερ, ἀρκετὰ μακροσκελές, ἔδειξα εἰς τὸν Γούναρην, μὴ ἐπιτρέψας ὅμως αὐτῷ νὰ τὸ ἀναγνώσῃ, ὡς ἀπευθυνόμενον εἰς ἀνώτερόν του. Προσέθεσα δ' ἀκόμη ὅτι τὴν 7ην Δεκεμβρίου θέλω στείλει αὐτῷ ἔγγραφον ἀπευθυνόμενον πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, δι' οὗ ἐξέθετον τὰς σκέψεις μου ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ ἐζήτουν τὴν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἀπομάκρυνσίν μου. Ἐδειξα εἰς τὸν Γούναρην τὸ ἔγγραφον καθαρογεγραμμένον καὶ ὑπογεγραμμένον παρ' ἐμοῦ. Ὁ Γούναρης, ἅμα ὡς εἶδεν τὸ ἔγγραφον, ἐξανέστη καὶ μοι λέγει : «Μὴ πρὸς Θεοῦ στείλῃς τοιοῦτο ἔγγραφον εἰς τὸν Ράλλον, διότι θὰ κάμῃ ἀνάστατον τὴν Κυβέρνησιν» καὶ μὲ ἐξώρχισε νὰ μὴ τὸ στείλω. Εἰς τὴν ἐπιμονὴν αὐτὴν τοῦ μακαρίτου Γούναρη ἐνέδωκα, ἀλλὰ δηλῶν ὅτι δὲν θὰ στείλω τὸ ἔγγραφον αὐτὸ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, προσέθεσα : «Ὅπωςδὴποτε ἐγὼ σοῦ ἐδήλωσα ὅτι θέλω

νά παραιτηθῶ. καὶ ἐνώπιόν σου εἶμαι ἤδη παραιτημένος». Ὁ Γούναρης, ἐπιτυχῶν φαίνεται τὴν μὴ ἀποστολὴν τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, ἠσύχασε καὶ ἀνεχώρησε διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ ΣΠΑΠ.

Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἀνωτέρω ὁφείλω νὰ προσθέσω τὰ ἐπόμενα. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνωτέρω συνομιλίαν ὁ Γούναρης μοὶ ὑπέδειξε ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ μεταβῶ οὐδὲ εἰς ἐπίσκεψιν κἂν τοῦ ἐπανελθόντος Βασιλέως, ἐγὼ ἀπέφυγον νὰ παρουσιασθῶ πρὸς αὐτὸν ἵνα τὸν συγκαρῶ διὰ τὴν αἰσίαν ἀφιξίν του καὶ τὴν παλινόρθωσιν.

Μίαν ἐσπέραν, περὶ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1921, ἐνῶ εὐρισκόμην κλινήρης περιποιούμενος τὴν βρογχίτιδα ἣν μὲ εἶχε φιλοδομήσει ἡ δι' ἀνοικτοῦ αὐτοκινήτου νυκτερινὴ μεταφορὰ μου κατὰ τοὺς τρεῖς χειμερινούς μῆνας, Νοέμβριον, Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον, καθ' οὓς διήρκεσε ἡ ἐν τῷ Στρατοδικεῖῳ δίκη μου, ἀπὸ τοῦ Στρατοδικείου εἰς τὴν ὁδὸν Ἀλεξάνδρας, ὅπου συνώδεα τοὺς δύο συγκατηγορουμένους μου εἰς τὰς φυλακὰς Ἀβέρωφ ἐγκαθεισθέντες, εἰς τὰς φυλακὰς Συγγροῦ ὅπου ἐγὼ ἐφιλοξενούμην ἀπὸ τὸ κρατοῦν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων», μοὶ ἀνηγγέλθη ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν μου ὁ πιστὸς γηραιὸς θαλαμηπόλος, γνωστὸς κὺρ Ἀχιλλέας, κομιστὴς παραγγελίας τινὸς τοῦ Βασιλέως. Τὸν ἐδέχθην εἰς τὸν κοιτῶνα μου. Ὁ Ἀχιλλεὺς μοὶ ἔφερε τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ Κυρίου καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νὰ μεταβῶ παρ' αὐτῷ. Μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν μου μετέβην παρὰ τῷ Βασιλεῖ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον ἔμαθον ὅτι οὐδέποτε εἶχε στείλει τηλεγράφημα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν δι' οὗ διέτασσε νὰ μὴ παρευρεθῶ εἰς τὴν ὑποδοχὴν του, ἠπόρει δὲ διατὶ δὲν ἐπῆγα νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ καὶ μὲ διέταξε νὰ μεταβαίνω συχνὰ νὰ τὸν βλέπω. Πράγματι δὲ ἔκτοτε μετέβαινα τακτικὰ εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀνακτος κατὰ τὰς ἐσπερινὰς ὥρας.

ΠΡΟΤΑΣΙΣ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΕΧΘΡΟΠΡΑΞΙΩΝ 1921

Τὴν 7ην Ἰουνίου 1922 ἔφθασε εἰς Κορδελιὸν τηλεγράφημα τοῦ μακαρίτου Μπαλτατζῆ, Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν μακαρίτην Γούναρην, δι' οὗ τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι

ἐπέκειτο νὰ ἐπιδοθῆ διακοίνωσις τῶν πρεσβευτῶν τῶν Δυτικῶν Συμμάχων σχετικῶς μὲ τὸ Μικρασιατικὸν ζήτημα, Ὁ Γούναρης ἀπέφασιν ὅπως τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀναχωρήσῃ δι' Ἀθήνας κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Βασιλέως. Μετὰ τὸ δεῖπνον ὁ Γούναρης ἐζήτησε νὰ ὁμιλήσωμεν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Εἰς τὴν συνάντησιν αὐτὴν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἀμφίβιος ἀπόστρατος ὑποστράτηγος, ἀνακληθεὶς τότε εἰς ὑπηρεσίαν καὶ τὴν Συνέλευσιν ἐγκαταλείψας πληρεξούσιος, Ξενοφ. Στρατηγός. Ὁ Γούναρης ἐνόμιζε ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδώσουν οἱ πρέσβεις πρόσκλησιν τῶν Κυβερνήσεων αὐτῶν ὅπως μεταβῆ αὐτὸς εἰς Λονδίνον. Ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ὁμιλίας του ὁ Γούναρης μᾶς λέγει: «Βέβαια θὰ ὑπάγω εἰς Λονδίνον καὶ πρέπει νὰ πάρω μαζί μου τὸν Ἐξαδάκτυλον, νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ σκεφθῶ νὰ πάρω καὶ ἄλλον διὰ τὰ καθαρῶς στρατιωτικὰ ζητήματα». Καὶ πρὶν ἀκόμη τελειώσῃ τὴν φράσιν, ὁ κ. Στρατηγός, ἐπιστρατεύσας ὄλον τὸ γλοιῶδες μειδιάματά του, εἶπε: «Ἐρχομαι ἐγώ, κύριε Πρόεδρε». Ὁ Γούναρης ἐφάνη ὅτι δὲν ἀπέβλεπε εἰς τοιοῦτον σύντροφον, ἀλλὰ, μὴ δυνάμενος ἢ μᾶλλον μὴ ἔχων τὴν δύναμιν ν' ἀρνηθῆ τοιαύτην αὐτόκλητον συντροφιάν, ἐσιώπησε, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠρνήθη τὴν πρότασιν.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως, ὅπως προέκυπτε ἀπὸ τὰς πληροφορίας τῆς στιγμῆς ἐκείνης, σκεφθεὶς εἶπον εἰς τὸν Γούναρη: «Τὶ νὰ σοῦ πῶ; Δὲν μοὶ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ προσκλήσεως πρὸς μετάβασιν εἰς Λονδίνον. Μᾶλλον νομίζω ὅτι πρόκειται περὶ προτάσεως πρὸς μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν» καὶ προσέθεσα: «Εἶμαι δὲ τῆς γνώμης ὅτι ἂν σοῦ γίνῃ τοιαύτη τις πρότασις, πρέπει νὰ τὴν δεχθῆς». Καὶ ὁ Γούναρης, χωρὶς νὰ χάσῃ πολὺν καιρὸν, μοῦ ἀπαντᾷ: «Γιὰ τρελλὸ μὲ πῆρες νὰ μὴν τὴν δεχθῶ».

Τὰ μετέπειτα ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Γούναρης μετέβαλε γνώμην.

Ἐπρεπε δὲ νὰ κάμω τὴν σύστασιν αὐτὴν εἰς τὸν Γούναρη. διότι μοῦ εἶχε κάμει ἐρωτήματα τινὰ ὅπως ἔχη ἐτοίμην ἀπάντησιν ἂν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις ἠξίουν ἀπ' αὐτὸν τὴν ἄμεσον ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἡ δὲ Κυβέρνησις θὰ ἔβλεπε ὅτι ἡ πίεσις αὕτη τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων θὰ ἐγένετο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξασφαλίσεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν ἀέναντι τῶν Τούρκων, οἵτι-

νες τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὗρισκον συμφέρουσαν αὐτοῖς τὴν μὴ ἐκ μέρους ἡμῶν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης, ἐνῶ ὁ Γούναρης ἐτοιμάζετο νὰ μεταβῇ ὅπως ἐπιβιβασθῇ τοῦ μέλλοντος νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς Πειραιᾶ ἀντιτορπιλικοῦ, μοὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τὸ σχέδιόν τῆς Στρατιᾶς. Τότε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶχον περαιώσει τὴν μελέτην μου περὶ τοῦ σχετικοῦ ζητήματος τούτου τῷ ἐνεχείρησα ἀντίγραφον αὐτῆς, ὅπερ ἔλαβε καὶ ἔθεσε εἰς τὸν χαρτοφύλακά του. Ἄτυχῶς φαίνεται ὅτι ὁ Γούναρης δὲν ἀνέγνωσε κἄν τὸ πρὸς τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς Στρατιᾶς ἀπευθυνόμενον ὑπόμνημά μου αὐτό.

ΠΩΣ ΕΚΛΗΘΗΝ Ν' ΑΝΑΛΑΒΩ ΤΗΝ ΑΡΧΗΓΙΑΝ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ ΤΕΛΗ ΜΑΡΤΙΟΥ 1921

Μετὰ τὴν ἦταν τοῦ Μαρτίου 1921 καὶ τὴν ἐκ Λονδίνου ἐπάνοδον τοῦ Γούναρη, ἡ κοινὴ γνώμη εἶχεν ἀνησυχήσει διὰ τὴν ἔκβασιν τῶν στρατιωτικῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιχειρήσεων. Ἀπήχησις τῆς δυσφορίας τῆς κοινῆς γνώμης ἠκούσθη καὶ ἐν τῇ Συνελεύσει διὰ τῆς φωνῆς τοῦ μακαρίτου Ν. Στρατοῦ, ζητήσαντος τὸν ἀνασηματισμὸν τοῦ Βασιλικῆ Ἀρχιστρατηγείου. Διὰ τοῦτο ἐζήτηε τὴν ἀνάθεσιν τῆς Ἀρχιστρατηγίας εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὅπως ἦτο κατὰ τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον.

Πράγματι τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ὁ Ἐπιτελεὺς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Θεοτόκης μ' ἐκάλεσε εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, ἀφ' οὗ προηγουμένως μοὶ κατέστησε γνωστὰς τὰς ἀπόψεις τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ Μικρασιατικοῦ ζητήματος, μὲ ἠρώτησεν ἂν ἤμην διατεθειμένος νὰ ἀναλάβω τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ.

Ἐμφοροῦμενος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲ μοὶ ἐπετρέπετο ν' ἀρνηθῶ νὰ προσφέρω τὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας μου αἰτουμένας, εἶπον ὅτι ἀποδέχομαι τὴν θέσιν. Τότε ὁ Ἐπιτελεὺς μοὶ διεβίβασε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Κυβερνήσεως ὅπως δεχθῶ νὰ περιληφθῶσι εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου πάντες οἱ προϋπηρετήσαντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου ἀξιωματικοί.

Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπεδέχθη ὑπὸ τὴν μόνην ἐπιφύλαξιν ὅτι σχετικῶς μὲ τὸν κ. Ι. Μεταξᾶν δὲν εἶχον καμμίαν ἀντίρροσιν νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπ' ἐμέ, ἀλλ' ὅτι ἐπειδὴ αὐτός, ἔνεκα ἀγνώστων μοι λόγων, δὲν ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς πρώην φιλικὰς σχέσεις, δὲν ἀναλαμβάνω ἐγὼ νὰ κάμω εἰς αὐτὸν τὴν πρότασιν. Ὁ Ν. Θεοτόκης μοὶ ἀπήντησε ὅτι αὐτὸς θὰ προβῆ εἰς τὴν σχετικὴν ἐνέργειαν. Ἐκτοτε ἀγνοῶ ἂν ἡ πρότασις ἔγινε καὶ ἂν γενομένη δὲν ἐγένετο δεκτὴ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ κ. Ι. Μεταξᾶς δὲν ἀνέλαβε ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Γενικῷ Ἐπιτελείῳ τοῦ Στρατοῦ. Διὰ τοὺς λοιποὺς προϋπηρετήσαντας ὑπ' ἐμὲ ἀξιωματικοὺς ἀνέλαβον νὰ τοὺς καλέσω πρὸς συνεργασίαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἔβλεπον ὅτι κάποια δυσχέρεια ὑπῆρχε ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, ἐδήλωσα εἰς τὸν Ὑπουργὸν ὅτι δέχομαι νὰ ὑπηρετήσω μὲ οἰονδήποτε ἐκ τῶν προϋπηρετησάντων ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου ἀξιωματικῶν, μὴ ἐξαρτῶν τὴν συνεργασίαν μου ἀπὸ ζητήματα προσωπικά, ἐδήλωσα ὅμως ταυτοχρόνως εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι καὶ ἂν οἱ προϋπηρετήσαντες ἢ τινὲς τούτων δὲν θελήσωσι νὰ ἀποτελέσωσι μέρος τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, εἶμαι εἰς θέσιν νὰ σχηματίσω τὸ ἐπιτελεῖον ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα ἱκανὰ ὡς τὰ πρότερον ὑπηρετήσαντα ὑπὸ τὴν Ἀρχηγίαν μου, διότι ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατῷ ὑπῆρχον οἱ ἱκανοὶ ἀξιωματικοί.

Ὁ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὑποστράτηγος κ. Γουβέλης παρεκλήθη νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου, ἀλλὰ οὗτος δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν καὶ ἀπεσύρθη τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ κ. Ξ. Στρατηγός, μετὰ τινὰς ἐνδοιασμοὺς ἢ μᾶλλον ἀξιώσεις μικροφιλοτιμίας, ἀπεδέχθη, ἀλλὰ καθ' ὄλον τὸ χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ τυπικῶς ἀπετέλει μέρος τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ἐργασθῆ, πλὴν μιᾶς μόνης περιπτώσεως, καθ' ἣν τῇ προτάσει μου τῷ ἀνετέθη ὁ διακανονισμὸς τοῦ ζητήματος τῆς ἀναστολῆς προσελεύσεως, προτιμήσας νὰ ἐργάζεται πλαγίως καὶ παρασκηνιακῶς κατὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἀναλήψεως τῆς Ἀρχιστρατηγίας.

ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΜΕΤΑ ΠΑΠΟΥΛΑ ΕΙΣ ΣΜΥΡΝΗΝ

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν εἰς Κορδελιὸν ἄφιξίν μας, δηλαδὴ μεταξὺ 5-10 Ἰουνίου 1921, μετέβην εἰς Σμύρνην πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Παπούλα. Σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεώς μου ἦτο ἡ τακτοποίησις τῶν σχέσεων τῶν ἀξιωματικῶν τῶν δύο Ἐπιτελείων, τοῦ Γενικοῦ καὶ τοῦ τῆς Στρατιᾶς. Εἶχον παρατηρήσει ὅτι ἡ ἄφιξις τοῦ ὑπ' ἐμὲ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, ἢ μᾶλλον τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, δυσηρέστησε τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας. Βεβαίως ἡ ἀνωμαλία αὕτη δὲν προεκλήθη ἀπὸ ἀξιωματικούς τοῦ ὑπ' ἐμὲ Ἐπιτελείου, διότι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς ἔδειξαν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῶν ἅμα τῇ εἰς Σμύρνην ἀποβίσει τῶν πρώτων καὶ μάλιστα κατὰ χυδαιότατον τρόπον. Τὸν κ. Παπούλαν εὗρηκα εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου μ' ἐδέχθη λίαν φιλικῶς καὶ ἐγκαρδίως. Τῷ ἀνεκοίνωσα τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεώς μου, ἀλλ' αὐτὸς ἠρνήθη ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι δυσαρεστημένοι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς. Ἡ διαβεβαίωσις ὅμως αὕτη τοῦ κ. Παπούλα δὲν ἦτο ἰσχυρὰ ὅπως ἀνατρέψῃ τὴν πραγματικότητα. Ἐν φιλικῷ πάντοτε τόνῳ διεξαγομένης ἐκατέρωθεν τῆς συζητήσεως καὶ μὴ δεχομένου τοῦ κ. Παπούλα ν' ἀναγνωρίσῃ τὰς πραγματικὰς διαθέσεις τῶν ἀξιωματικῶν του, προέβην εἰς τὸ νὰ προτείνω εἰς τὸν κ. Παπούλαν νὰ γίνω ἐγὼ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς, διότι μὴ καταστάντος δυνατοῦ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Βασιλέως ὡς Ἀρχιστρατήγου, ἢ συγχώνευσις τῶν δύο Ἐπιτελείων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν μου ἠθέλε καὶ τὴν διχόνοιαν ἐξαλείψῃ καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων ἠθέλε ὠφελήσῃ, διὰ τῆς κοινῆς καταβολῆς τῶν προσπαθειῶν πάντων τῶν δυναμένων νὰ ἐργασθῶσι καὶ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ γενικοῦ πόθου τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ Ἐπιτελείου τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ἠθέλε ἐκπληρώσει. Ὁ κ. Παπούλας, ἀγνοεῖται διὰ ποίους λόγους, ἠρνήθη προφασισόμενος ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὐδεμία ἀνάγκη νὰ γίνω ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἴσως νὰ εὔρη τις τὸν λόγον εἰς τὰς μετέπειτα δημοσιογραφικὰς συνεντεύξεις τοῦ ἰδίου κ. Παπούλα. δι' ὧν κατεγίνετο νὰ

ἀποδείξει ὅτι ἐγὼ οὔτε προσωπικῶς, οὔτε ὑπηρεσιακῶς, οὔτε ἐμμέσως ἐπέδρασα ἐπὶ τῶν σχεδίων τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας.

Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτοῦ ἦτο περιττή, διότι οὐδέποτε ἐγὼ ἤθελον σφετερισθῆ ξένην ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν ἄλλως ἀπεδοκίμαζον, διαφωνήσας ἐκ τῶν προτέρων μάλιστα μὲ τὰ σχέδια ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς.

Ἀκριβῶς δὲ διότι ὁ κ. Παπούλας εἶχε μεγάλην ἀνησυχίαν μήπως σφετερισθῶ τὴν ξένην αὐτὴν ἐργασίαν ἢ μᾶλλον μήπως ἢ κοινὴ γνώμη ἀπατηθῆ, ἐπεσκέφθην τὸν κ. Παπούλαν εἰς Ἐσκιῆ Σελιρ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἀναχωρήσεως τοῦ κ. Παπούλα, πρὸς συνέχισιν τῶν ἐπιχειρήσεων, δηλαδὴ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1921.

Ἡ ἐπίσκεψίς μου αὐτῇ ἐσκόπει νὰ γνωστοποιήσῃ εἰς τὸν κ. Παπούλαν τὴν πρόθεσίν μου νὰ διαψεύσω ἢ μᾶλλον νὰ δηλώσω ὅτι ἐγὼ δὲν ἀνέμιχθην εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν σχεδίων ἐπιχειρήσεων.

Εἶπον εἰς τὸν κ. Παπούλαν ὅτι ἐν εὐθέτω χρόνῳ θέλω προβῆ εἰς τὴν δήλωσιν αὐτὴν καὶ ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐθεώρουν ἄκαιρον τὴν διάψευσιν ἢ οἰανδήποτε ἐκ μέρους μου δήλωσιν. Ὁ κ. Παπούλας συνεφώνησε μὲ τὰς σκέψεις μου καὶ ἐφάνη πολὺ εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῆς ἐπισκέψεώς μου. Μάλιστα ὁ κ. Παπούλας μετὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας του ἀναχώρησίν μου ἔδειξε τὴν εὐχαρίστησίν του κατὰ ἴδιον εἰς αὐτὸν τρόπον, ἀποστείλας εἰς τὴν οἰκίαν μου διαφόρους τεταριχευμένους ἰχθῦς, τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος προϊόντα, καὶ ὠραιότατους καὶ εὐχύμους καρπούς.

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ Γ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μίαν ἐσπέραν τοῦ Δεκεμβρίου 1913 ἦλθεν εἰς τὸ γραφεῖον μου, τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, ὅπως μ' ἐπισκεφθῆ ὁ Γεώργιος Ζωγράφος Χρηστάκης μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του κυρίου Ἀλεξάνδρου Καραπάνου. Ἐπανήρχετο ἐκ Β. Ἡπείρου, διότι μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ πρίγκηπος Wied ὡς ἡγε-

μόνος τῆς Ἑλβετίας ἢ Βόρειος Ἡπειρος ἐπρόκειτο ν' ἀποτελέσῃ μέρος τῆς Ἑλβετίας. Ὁ Ζωγράφος μοι ἐξέθεσε τὴν ἐκεῖ κατάστασιν καὶ τὸν πατριωτικὸν του πόνον, διότι μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ πρίγκηπος Wied ὡς ἡγεμόνος τῆς Ἑλβετίας ἢ Β. Ἡπειρος ἀπεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ὑπεδουλώνετο πάλιν εἰς τοὺς ξένους. Εὗρίσκειτο ἐν ψυχικῇ ὀδύνη καὶ ἔπασχε πολὺ τὴν στιγμὴν ἐκείνην βλέπων διαλυόμενα τὰ τόσα ὠραῖα ὄνειρα, αἵτινα ἡ ψυχὴ του εἶχε σχηματίσει κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ ἦτο διοικητὴς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἐφ' ὅσον ἐπρωχῶρει ἡ συζήτησις, ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ τι δέον γενέσθαι. Κατόπιν ὠρίμου σκέψεως εἶπον εἰς τὸν Ζωγράφον ὅτι τὸ ζήτημα δὲν μοῦ φαίνεται ἀπωλεσθὲν καὶ ὅτι ὑπάρχει ἐλπίς νὰ σωθῇ, τοῦλάχιστον προσωρινῶς, καὶ ὅτι ὅπωςδήποτε δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται καὶ ἰδίως ὅτι εἰς τὸν Ζωγράφον δὲν ἐπιτρέπετο ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Βορείου Ἡπείρου ἐνεργείας ἡμῶν. Ἐσύστησα εἰς αὐτὸν ὅτι πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀργυρόκαστρον καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ διοικῇ τὴν Βόρειον Ἡπειρον. Οὗτος μοι ἔφερε τὴν ἔνστασιν ὅτι, ἀφ' οὗ ἤδη ἡ Ἑλβετία ἔχει ἡγεμόνα τὸν Wied, ἡ ἐντολὴ ἐπεραιώθη καὶ ὅτι ἐπανάρχετο πλέον ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς ταῦτα, κατόπιν συζητήσεως, τῷ ἀντέτεινα ὅτι ἡ Ἑλβετία δὲν ἠσύχασε ἐσωτερικῶς καὶ ὅτι ὁ νέος ἡγεμὼν θὰ ἡγεμονεύσῃ διὰ πολὺν ἀκόμη χρόνον ἐπὶ χώρας ἐπαναστατημένης, διότι οἱ διάφοροι φύλαρχοι δὲν ἔχουν καμμίαν διάθεσιν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν ξένον ἡγεμόνα. Συνεπέρανα δὲ ὅτι, ἀφ' οὗ εἶναι τοιαύτη ἡ ἐν Ἑλβετία ἐσωτερικὴ κατάστασις, ἔστω καὶ ἂν αὕτη εἶναι προσωρινή, ὠφείλουν αὐτὸς ὡς ἄλλος φύλαρχος, ἀρχηγὸς δηλαδὴ τῆς ἐν τῇ Βορείῳ Ἡπειρῷ Ἑλληνικῆς Φυλῆς, ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ὅπως μὴ ἀναρχεῖται, κατόπιν δέ, ὅταν καὶ ἐὰν αἱ λοιπαὶ φυλαὶ ὑποταχθῶσι εἰς τὸν Wied, νὰ παραδώσῃ καὶ αὐτὸς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ αἰείμνηστος Ζωγράφος ἀντελήφθη τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς προτάσεώς μου καὶ ἔμπλεως χαρᾶς μοι λέγει: «Αὕτη εἶναι μεγάλη ἰδέα, σεῖς τὴν ἐσκέφθητε;». Χωρὶς νὰ δίδω εἰς τὴν σκέψιν μου αὐτὴν τὸν χαρακτηρισμὸν ὃν ἔδιδε ὁ Ζωγράφος, τῷ εἶπον ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι ἰδική μου καὶ ὅτι, ἐὰν τὴν ἀπεδέχετο καὶ

μετέβαινε ἐκ νέου εἰς τὴν Βόρειον Ἡπειρον, ἤθελον τὸν συν-
δράμει πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου του. Μετὰ μακρὰν συζήτησιν
ἐπίσθη νὰ μεταβῆ καὶ μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι εἶχεν ἀνάγκην νὰ με-
ταβῆ δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Λαζαρίαν πρὸς διευθέτησιν τῶν
ὑποθέσεών του καὶ κατόπιν θὰ ἐπανήρχετο εἰς Ἀθήνας ὅπως συ-
νενηθηθῆ μετὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ μεταβῆ ἐκ νέου εἰς Ἀργυ-
ρόκαστρον. Οὕτω καὶ ἐγένετο.

ΜΕΡΟΣ Ζ'

ΔΙΑΦΟΡΑ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΤ' ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ ΤΟΥ 1915

Μετά τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ Βασιλέως ἀπὸ τὴν τρομερὰν ἀσθένειαν τοῦ Μαΐου 1915, κατ' Αὔγουστον παρητήθη ἡ Κυβέρνησις Γούναρη. Πολλοὶ μετέβησαν εἰς Τατόιον ἵνα μεταπέισωσι τὸν Βασιλέα καὶ κυρίως ἵνα μὴ καλέσῃ τὸν κ. Βενιζέλον ὅπως τῷ ἀναθέσῃ τὴν ἐντολὴν σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως. Προεξῆρχε ὁ Δημ. Ράλλης καὶ ἄλλοι πολιτευόμενοι καὶ δημοσιογράφοι αὐτόκλητοι σύμβουλοι. Ὁ Βασιλεὺς εἶχεν ἤδη λάβει τὴν ἀπόφασίν του νὰ μείνῃ ἐντὸς τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐθίμων καὶ ἐπέμεινε, καὶ ὀρθῶς κατ' ἡμᾶς, νὰ καλέσῃ τὸν κ. Βενιζέλον λαβόντα κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαΐου τὴν σχετικὴν πλειοψηφίαν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ. Οἱ περίεργοι αὐτοὶ αὐτόκλητοι σύμβουλοι δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν γνώμην των διὰ μόνου τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ ἀπετόλμησαν νὰ ὑποβάλωσι καὶ ἔγγραφα ὑπομνήματα. Ὁ Βασιλεὺς εἶχε λάβει τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἀφῆκε τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ ἐγκεκλεισμένα ἐντὸς τῶν φακέλων των καὶ ὑποθέτω ὅτι καὶ μέχρι τοῦδε θὰ εὐρίσκονται ἐκεῖ. Χάρις ἐπομένως εἰς τὸ ἀμετάτρεπτον τοῦ Βασιλεως ὁ κ. Βενιζέλος ἐκλήθη νὰ σχηματίσῃ Κυβέρνησιν. Τὰ ἐπελθόντα γεγονότα ἔδωσαν λαβὴν εἰς πλείστους νὰ κακίσουν τὴν προᾶξιν ἐκείνην τοῦ Κωνσταντίνου, διότι νομίζουσι οὗτοι ὅτι ἡ τέλεισι πολλῶν γεγονότων συμβάντων κατόπιν ἠθέλεν ἀποφευχθῆ, ἂν ὁ κ. Βενιζέλος δὲν εἶχε τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας του. Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ μαντεύσω τί θὰ συνέβαινε ἂν δὲν συνέβαινε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Εἶμαι ὅμως τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ κυβερνῶν τρόπον τινὰ ὀφείλει νὰ

ἀποφασίζη τὸ ὀρθόν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης σκέψεως. "Όταν ἐκλήθη εἰς Τατόιον ὁ κ. Βενιζέλος, διετάχθη ἀπὸ τὸν Βασιλέα νὰ παρευρίσκωμαι καὶ ἐγὼ αὐτόθι, διὰ τοῦτο καὶ εὐρέθην εἰς Δεκέλειαν. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Βασιλέα προθεσμίαν ἡμερῶν τινων ἵνα ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν, καὶ παρεκάλεσε αὐτὸν νὰ διατάξῃ ὅπως δώσω ἐγὼ πληροφορίας εἰς τὸν κ. Βενιζέλον διὰ τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν. ὁ κ. Ν. Πολίτης διὰ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἕτερός τις διὰ τὰ οικονομικά. "Όταν ἀνεχώρησε ὁ κ. Βενιζέλος, ὁ Βασιλεύς μ' ἐκάλεσε καὶ μοῦ ἔδωσε διαταγὴν ν' ἀνακοινώσω εἰς τὸν κ. Βενιζέλον τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν δίδων πάσας τὰς παρ' αὐτοῦ ζητηθησομένας πληροφορίας καὶ γνώμας. Μοὶ εἶπε δὲ ὅτι ἀποχωριζόμενος τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ του τῷ εἶπε : «Κύτταξε τώρα μὴ μοῦ κάμῃς καμμίαν ἀηδίαν». Ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις ἐνόησε τὸ πνεῦμα τοῦ Βασιλέως, τῷ ἀπήντησε : «Μείνατε ἡσυχος, Μεγαλειότατε. "Άλλως τε ὁ στρατὸς ὅλος εἶναι μαζί σας». Καὶ πράγματι μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ κατὰ τὸ 1915-16 ὅλος ὁ στρατὸς ἦτο Ἐθνικός, ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν, ἄνευ διακρίσεων πρὸς πρόσωπα. Πῶς ἔπειτα ἐχωρίσθη, τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ νὰ τὸ κρίνῃ καὶ τὸ διευκρινίσῃ.

Μίαν τῶν μετέπειτα ἡμερῶν κληθεὶς μετέβην παρὰ τῷ κ. Βενιζέλῳ κατοικοῦντι ἐν Κηφισσίᾳ ἐν τινὶ οἰκίᾳ τοῦ κ. Ε. Μπενάκη. Ἡ συζήτησις καὶ μελέτη τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἐν γένει στρατιωτικῆς καταστάσεως ἀπήτησε δύο συνεδριάσεις, καθ' ἃς ἔδωσα εἰς τὸν κ. Βενιζέλον τὰς αἰτηθείσας πληροφορίας περὶ δυνάμεως, ἐφοδιασμοῦ, ἐπιστρατεύσεως κτλ. ὡς καὶ πληροφορίας περὶ τῶν Βαλκανικῶν στρατῶν. Ἄφ' οὗ ἐτελείωσα τὴν ἀνάπτυξίν μου, ὁ κ. Βενιζέλος μοὶ εἶπε : «Τώρα εἶμαι ἡσυχος σχετικῶς μὲ τὰ στρατιωτικά. Ἐπίσης εἶμαι ἡσυχος καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, διότι ταύτην μοὶ ἀνέπτυξε ὁ κ. Πολίτης. Μένει νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν οικονομικὴν κατάστασιν, ἂν δὲ καὶ αὕτη εἶναι ἐπίσης ὅπως καὶ αἱ δύο ἄλλαι καταστάσεις καλὴ, τότε θὰ δεχθῶ νὰ σχηματίσω Κυβέρνησιν. "Άν ὅμως ἡ οικονομικὴ κατάστασις δὲν εἶναι εὐχάριστος, τότε δὲν θὰ ἀποδεχθῶ τὴν ἐντολὴν τοῦ Βασιλέως καὶ θὰ τὸν συμβουλεύσω νὰ στραφῇ πρὸς τὰς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας». Ἐκαστος, ἐκ τῶν

λόγων αὐτῶν τοῦ κ. Βενζέλου, ἃς ἐξαγάγη οἷα νομίζει αὐτὸς συμπεράσματα, ἐγὼ ὅμως ἔχω νὰ εἶπω ὅτι καὶ ἐὰν ὁ κ. Βενζέλος, δι' οὓς λόγους ἤθελε αὐτὸς κρίνει, ἔκαμνε τοιαύτην τινὰ πρὸς τὸν Βασιλέα σύστασιν, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδέποτε ἤθελεν ἐπιδιώξει τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδον πρὸς τὸ μέρος τῶν Κεντρικῶν.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΙΣ

Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἑλληνοαμερικανίδος τυχοδιώκτιδος δημοσιογράφου, διότι ἐφρόντισε αὐτὴ μόνη της νὰ διασαλπίσῃ τὴν δράσιν της διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰδικοῦ εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν βιβλίου. Δὲν σκοπεύω νὰ συζητήσω τὰ παρ' αὐτῆς γραφόμενα, διότι τὰ ὅσα ἔγραψε εἶναι ὑποβολιμαῖα καὶ ἔξυπρητικὰ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ ἐδρευούσης ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως. Δὲν προτίθεμαι ν' ἀπαντήσω εἰς τὸν ὀλίγον σεβασμὸν τὸν ὁποῖον ἡ κυρία αὐτὴ ἔδειξε πρὸς τοὺς λόγους της, πρὸς τὰς πρὸς ἡμᾶς διαβεβαιώσεις της, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀπλῶς θέλω νὰ ἐκθέσω τὸ πῶς ἐνεπλάκην εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν.

Τὴν κυρίαν αὐτὴν ἀνέλαβε νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὴν ἀνωτέραν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν ἡ ἀξιότιμος ἀρχοντικὴ οἰκογένεια Σ. Δραγούμη. Ἡ κυρία Σ. Δραγούμη εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ προσκαλέσῃ καὶ ἡμᾶς εἰς τὴν δεξίωσιν, εἰς ἣν θὰ παρίστατο καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος. Ἐπειδὴ ἐκ πείρας δὲν εἶμαι εὐκολος νὰ σχετίζωμαι μετὰ ἀγνώστων ξένων, δὲν μετέβην οὔτε ἐγὼ οὔτε ἡ σύζυγός μου εἰς τὴν δεξίωσιν αὐτήν. Μετὰ τινὰς ἡμέρας εἰς τινὰ κοσμικὴν συγκέντρωσιν, ὅπου παρίστατο καὶ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἔγινε λόγος περὶ τοῦ Ἀμερικανοελληνικοῦ ζεύγους, ὁ δὲ ἀείμνηστος Κωνσταντῖνος ἠρώτησε τὴν σύζυγόν μου πῶς τῆς ἐφάνη τὸ ζεῦγος αὐτό. Ὄταν δὲ ὁ Βασιλεὺς ἔμαθεν ὅτι δὲν εἴχομεν μεταβῆ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Σ. Δραγούμη, εἶπε : «Πρέπει νὰ τοὺς γνωρίσῃ ὁ στρατηγὸς καὶ νὰ ὁμιλήσῃ μ' αὐτούς». Συνεπεία τούτου, ὅταν τὸ ζεῦγος αὐτὸ ἐζητήσε νὰ μ' ἐπισκεφθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, ἠναγκάσθην μὲ πολλὴν δυσαρέσκειαν νὰ τοὺς δεχθῶ. Μ' ἐπεσκέφθησαν νομίζω τρις ἐν εἰδικῇ συνεν-

τεύξει και μίαν φορὰν παρευρέθησιν κατὰ συγκυρίαν εἰς τινὰ κοσμηκὴν δεξίωσιν εἰς τὰς αἰθούσας τῆς κ. Δούσμανη.

Τὸ θέμα περὶ τὸ ὁποῖον περιεστράφη ἡ συζήτησις ἦτο τὸ φλέγον ζήτημα τῆς ἐκ τῆς οὐδευτερότητος ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυρία αὐτή, διότι ὁ σύζυγός της, ὡς ξένος εἰς τὴν περίστασιν, ἐσιώπα, ἀνέπτυξε τὰς σκέψεις της καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μέχρι τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς Ἀμερικῆς καθόδου αὐτῶν. Μοὶ εἶπε περὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς πρὸς τὴν Πατρίδα ἡμῶν, τὰς γνώμας καὶ σκέψεις αὐτῶν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ πολέμου, τὴν ἀνάγκην ἣν εἶχε κατὰ τὴν γνώμην της ἡ Ἑλλὰς ὅπως συμμεθέξῃ εἰς τὸν ἐκπολιτιστικὸν ἀγῶνα τῆς Ἀντάντ, κατέληγε δὲ διαρκῶς εἰς τὴν ἐπωδὸν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ συμμεθέξῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῆς ἦσαν σαθρὰ καὶ αἱ γνώμαι αὐτῆς ἐπηρεασμέναι ἀπὸ τὰς γνώμας καὶ σκέψεις τοῦ κ. Lloyd George, ὅστις εἶχε καταβάλει φαίνεται καὶ τὰς δαπάνας τοῦ μακρουτοῦ αὐτοῦ ταξειδίου. Ἐπομένως δὲν εἶχον καὶ μεγάλην δυσκολίαν νὰ ἀντικρούσω αὐτὰ καὶ νὰ τὰ καταρτίσω.

Τόσον μάλιστα πειστικὴ ἐφάνη αὐτοῖς ἡ ἀντίκρουσις, ὥστε εἶχον καθ' ὀλοκληρίαν πεισθῆ περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐπιχειρημάτων μου καὶ τῆς πολιτικῆς ἣν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠκολούθει ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις. Ἀλλὰ μολονότι ἡ σύμπτωσις τῶν γνωμῶν μεταξύ μας ἦτο πλήρης, ἡ κυρία ἐπεφυλάχθη ὅπως, μεταβαίνουσα εἰς Θεσσαλονίκην, ἐξετάσῃ καὶ ἐκεῖ τὰ πνεύματα τῶν ἐπαναστατῶν, διερευνήσῃ τὸ ζήτημα καὶ προσπαθήσῃ νὰ ἐννοήσῃ τὴν πραγματικὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἡ κυρία αὐτὴ σχεδὸν ἀπροκαλύπτως ἐξέφρασε τὴν γνώμην της εἰς ἡμᾶς ὅτι ἡ πολιτικὴ ἦν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἠκολούθησε ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἡ σώφρων πολιτικὴ ἡ μόνη ἀρμόζουσα εἰς τὴν γεωγραφικὴν καὶ πολιτικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν εἶναι δυνατόν ἐντὸς τοῦ στενοῦ περιθωρίου τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης ν' ἀναπτύξωμεν τὰς σκέψεις καὶ γνώμας ἄς, ἐν Ἀθήναις εὐρισκομένη τὸ πρῶτον, εἶχεν ἡ κυρία καὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ περιττὴ εἶναι ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν ἐπιχειρημάτων ἐφ' ὧν ἐστήριζον τότε τὴν γνώμην αὐτῶν. Ἄλλος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν τῶν τότε συμβάντων. Ἡ κυρία αὐτή, ἔμπλεως ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδευτερότητος, ἀνα-

χωρήσασα ἐξ Ἀθηνῶν διὰ Θεσσαλονίκην, ἐπανῆλθε πλήρης ἀγανακτήσεως καὶ μίσους σχεδὸν καθ' ἡμῶν τῶν ἀντιπολιτευομένων τὰς γνώμας καὶ σκέψεις τοῦ κ. Βενιζέλου, αὐτὰς ταύτας τὰς γνώμας καὶ σκέψεις ἅς ἐδῶ εὐρισκομένη, πρὸ τῆς εἰς Θεσσαλονίκην μεταβάσεως αὐτῆς, ὑπεστήριξε ὡς ὀρθὰς καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα, τὴν πατρίδα αὐτῆς, ὡς σωστικὰς. Πόθεν ἡ μεταβολή; Πῶς μετεπέσθη; Ἀλλὰ τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν εἶναι τοῦτο, ὅτι ἡ κυρία αὐτή, δι' ἡμᾶς τοῦλάχιστον, μετέβαλε γνώμην, μεταβαλοῦσα δὲ γνώμην διετέθη ἔχθιστα πρὸς ἡμᾶς καὶ ὄνελαβενὰ γράψῃ βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν προσεπάθησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰς περὶ οὐδετερότητος γνώμας καὶ πεποιθήσεις τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων, ἀλλὰ ἐλησμόνησε τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὑποχρέωσιν ἣν καθεὺς εὐσυνείδητος καὶ τίμιος ἄνθρωπος ἔχει, εἴτε δημοσιογράφος εἶναι, εἴτε μὴ, καὶ συνέγραψε μυθιστορηματικὴν ὄλως ἀφήγησιν τῶν συνεντεύξεων, ὁμιλιῶν καὶ ἐνεργειῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐξ Ἀθηνῶν διέλευσιν. Ἐπελάθετο καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς στοιχειωδестаτῆς ὑποχρεώσεως ἣν πρὸς ἑαυτὴν εἶχε, νὰ μὴ ἐκτεθῇ εἰς ἀντίθεσιν καὶ εἰς ἀνακριβείας τοῦλάχιστον δι' ὅσα αὐτὴ μόνη ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνακινήσεως, πίεσεως οἰασθήποτε, παρακλήσεως ἢ ἀκόμη καὶ ἀπλῆς συστάσεως εἶπε κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐν Ἀθήναις παραμονήν. Ἀλλὰ σήμερον, μετὰ τὰς γενομένας ἀποκαλύψεις ἐκ μέρους τῶν τότε Ἀνταντικῶν καὶ σήμερον μεσολαβήσεων, τῶν πληροφοριῶν καὶ ἀνακοινώσεων τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐργασθέντων κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, εἶναι περιττὴ καὶ ἄσκοπος πᾶσα διάψυσις ἢ καὶ ἀνασκευὴ καὶ τῶν γραφέντων. Ἀπλῆ παραβολὴ τῶν ὄσων ἔγραψε πρὸς τὰ ἐξελιχθέντα γεγονότα διαγράφει ἀπὸ τὰς δέλτους τῆς Ἱστορίας τὰς συκοφαντικὰς πληροφορίας ἅς τὸ βιβλίον τῆς κυρίας αὐτῆς ἀνέγραψε. Ἀλλὰ δὲν σκοπεύομεν διὰ τῶν γραφομένων νὰ ἀμυνθῶμεν ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν ἡμῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἣν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐτήρησε. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν ἀποβλεπεί εἰς ἄλλην ἄποψιν· θέλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν εἰς τὸ ζήτημα τῶν ξένων δημοσιογράφων, τοῦλάχιστον τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐργαζομένων. Συμβουλευόμεν τοὺς πολιτικούς μας νὰ προσέχωσι κατὰ τὰς μετὰ

τῶν ξένων δημοσιογράφων σχέσεις αὐτῶν καὶ ν' ἀποφεύγῃσι νὰ συνεντευξιάζωσι μετ' αὐτῶν, ἢ τοῦλάχιστον νὰ στενογραφῶσι τὰς ὁμιλίας ἅς μετ' αὐτῶν κάμνουσι καὶ νὰ ὑπογράψωσι τὰ πρακτικὰ ἀμφότεροι οἱ συνομιλοῦντες. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ταύτην τὴν τακτικὴν ἀπεφασίσαμεν νὰ τηρήσωμεν, ἂν ἐν μέλλοντι χρόνῳ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτήν. Ἡ κυρία αὐτὴ ἐπανελθοῦσα ἐκ Θεσσαλονίκης ἐφάνη ἔχουσα ἀντιθέτους πρὸς ὅσας ἐπρέσβευε πρὸ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν πρώτης ἀναχωρήσεως αὐτῆς γνώμας, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπέφυγε πλέον νὰ συζητήσῃ πρὸς ἡμᾶς τὸ θέμα τῆς ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος Ὡμίλησε πρὸς ἡμᾶς γενικῶς μὲ τὴν διάθεσιν καὶ πρόθεσιν νὰ μεμψῆ ἡμῶν, καὶ ἐκδικουμένη ἢ μᾶλλον θέλουσα νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς ἀνταρσίας, ἔγραψε τὰ φληναφήματα περὶ σχεδίου Γερμανικοῦ, τῆς ἐπιδείξεως παρ' ἡμῶν στρατιωτικῶν χαρτῶν καὶ τὰ παρόμοια.

Ἡ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑ ΜΕΡΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1917 ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀνταποκριτὴς τις τῆς «Petir Journal» τῶν Παρισίων, A. Londres * ὀνομαζόμενος, ὅπως ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν καὶ διαφωτίσῃ τὸ γαλλικὸν κοινόν. Τοῦτο εἶχον μάθει ἀπὸ τὸν ἡμέτερον κ. Ἰωσήφ, τότε διευθυντὴν τοῦ τύπου ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὴν 4 Φεβρουαρίου 1917 ἔλαβον τὴν κάτωθι ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ἰωσήφ.

«Στρατηγέ μου,

«Συνεπεῖα τῆς εἰς τὴν χθεσινὴν «Verité» δημοσιευθείσης ἐπιστολῆς περὶ τῆς μὴ εἰλικρινοῦς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐκτελέσεως τῶν ὄρων τοῦ τελευταίου τελεσιγράφου, ἔλαβε χθὲς χώραν μεταξὺ τοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ «Petit Journal» κ. A. Londres καὶ ἐμοῦ συζητήσεις, τῆς ὁποίας ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀνακοινώσω ὑμῖν τὰς λεπτομερείας.

Ἐν τούτοις σπεύδω νὰ σᾶς ἀνακοινώσω σήμερον μέρος τῆς συνομιλίας μας ταύτης, ἀφορῶν ὑμᾶς καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον.

Εἰς τὴν ἀντίρρησίν μου ὅτι τὸ ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπιστολῇ :

Ἡμεῖς οὐκ εἶχον τὸς θεμιστικὸς Δφ. Λαμπροῦ καὶ Ἡβείου
νὰ ἐξολογομένη ἐν τῷ Ἄγγλο Βασίλει Ἡμετέρας Πρεσβείας
ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς

ἀναφερόμενον περὶ «cabinet occulte» δὲν εἶναι ἀληθές, καθ' ὅσον οὐδεμία ἄλλη Κυβέρνησις κυβερνᾷ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆν πραγματικὴν καὶ φανεράν, ὁ κ. Londres μοὶ ἀπήντησε αὐτολεξεί ὡς ἐξῆς: «Si. Si. Il existe un cabinet occulte vraiment ingenieux. C'est le général Dousmani et l'état-major, qui sont, on doit l'avouer, d'une intelligence extraordinaire. Chaque fois que nous nous sommes trouvés dans la nécessité de vous informer une condition quelconque, votre etat-major a toujours tourné le moyen, en effet ingenieux, de la contrecarrer. Je vous assure, Mr. Iossif, que votre etat-major est d'une intelligence et d'une instruction militaire si fortes, qu'il aurait vraiment fait honneur à n'importe quel pays».

Γνωρίζων ὅτι ὁ κ. Londres ἀντλεῖ τὰς γνώμας του ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐπισήμων Γαλλικῶν διπλωματικῶν κύκλων καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ἀνωτέρω γνώμη του περὶ ὑμῶν καὶ τοῦ Ἐπιτελείου εἶναι ἀπήχησις τῶν γνωμῶν τῶν ἐν λόγῳ κύκλων, ἐθεώρησα καθήκον μου νὰ σᾶς ἀνακοινώσω τ' ἀνωτέρω.

Μετὰ βαθυτάτης τιμῆς καὶ ὑπολήψεως
Ἐφοσιωμένος Ἑμῖν
(Ἑπ.) Ἰ. Ἰωσήφ».

Ἄς μεταφράσωμεν πρῶτον τὸ γαλλικὸν κείμενον διὰ τὸν μὴ γνωρίζοντα τὴν γαλλικὴν ἀναγνώστην.

«Ναί! Ναί! Ἐφίσταται μία παρακυβέρνησις ἀληθῶς μεγαλοφυῆς. Εἶναι δ' αὕτη ὁ στρατηγὸς Δούσμανης καὶ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, οἵτινες εἶναι, ἅς τὸ ὁμολογήσωμεν, ἐκτάκτου εὐφυΐας. Κάθε φορὰν καθ' ἣν εὐρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς ἐπιβάλωμεν ὄρον τινὰ οἰονδήποτε, τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον σας εὐρῆκε πάντοτε τὸ μέσον, πράγματι μεγαλοφυές, ὅπως τὸν ἀντικρούση. Σᾶς βεβαιῶ, κ. Ἰωσήφ, ὅτι τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον σας εἶναι τόσο εὐφυῆς καὶ ἔχει τοιαύτην ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν μόρφωσιν, ὥστε ἤθελε τιμήσει οἰανδήποτε χώραν.»

Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ κ. Ἰωσήφ ἦλθε εἰς τὴν οἰκίαν μου, διότι πρὸ πολλοῦ εἶχον ἀποχωρήσει τῆς ὑπηρεσίας, τῇ ἐπιταγῇ τῶν συμμάχων δυνάμεων, καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσε ὅτι ὁ κ. Londres ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μὲ γνωρίσῃ. Ἐγὼ ἀπήντησα ὅτι

δὲν δίδω συνεντεύξεις εἰς δημοσιογράφους καὶ μάλιστα ξένων ἐφημερίδων. Ὁ κ. Ἰωσήφ ὅμως μὲ διεβεβαίωσε ὅτι ὁ κ. Londres ἤθελε ἀπλῶς νὰ μὲ γνωρίσῃ καὶ δὲν ἤρχετο νὰ λάβῃ δημοσιογραφικὴν συνέντευξιν μὲ ἐμέ, καὶ ὅτι διὰ τὸ συμφέρον τῆς ὑποθέσεως μας καλὸν θὰ ἦτο ἐὰν ἔβλεπον τὸν κ. Londres καὶ ὠμίλουν μετ' αὐτοῦ. Τότε εἶπον εἰς τὸν κ. Ἰωσήφ ὅτι, ἂν ὑπ' εὐθύνην του ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως ὁ κ. Londres δὲν γράψῃ τίποτε ἔξ ὅσων θέλουσι διαμειφθῆ μεταξὺ μας εἰς τὴν ἐφημερίδα του, θὰ τὸν ἐδεχόμεν ἐπισκεπτόμενόν με. Μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας ὁ κ. Ἰωσήφ ἐπανῆλθε καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ κ. Londres τὸν διεβεβαίωσε ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς του ὅτι ἡ ἐπίσκεψίς του δὲν θὰ εἶχε δημοσιογραφικὸν χαρακτήρα καὶ ὅτι δὲν ἤθελε ἀνακοινώσῃ τι εἰς οὐδένα. Μὲ τὴν διαβεβαίωσιν αὐτὴν ἐδέχθη νὰ μοῦ τὸν φέρῃ. Πράγματι δὲ τὴν ἐπομένην Κυριακὴν τῶν ἀπόκρουσιν ἔρχονται ἀμφοτέρω εἰς τὴν οἰκίαν μου. Ὁ κ. Ἰωσήφ ἀπεχώρησε μετὰ τὴν παρουσίαν. Ὁ κ. Londres μὲ διεβεβαίωσε ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς του ὅτι δὲν ἔρχεται ὡς δημοσιογράφος ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ μάθῃ δι' ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ὅπως μὲ γνωρίσῃ καὶ μάθῃ τὰς σκέψεις μου. Ἡ συζήτησις, ἀρκετὰ ζωηρά, παρετάθη ἐπὶ δίωρον. Τῷ ἀνέπτυξα τὰς γνώμας ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ εἶπον αὐτῷ ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ λαμβανόμενα διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ βάρβαρα καὶ σκληρὰ μέτρα σφυρηλατοῦσι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐνῶ πρὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ἦτο ἀπλοῦν μεταλλευμα, ἤδη διὰ τῶν πιέσεων, στερησεων καὶ ἀνελευθέρων μέτρων, τῶν Γάλλων ἰδίως, ἐκκαμινεῦσιν τὸ μεταλλευμα αὐτό, τὸ σφυρηλατοῦσι καὶ τὸ καθιστῶσι χάλυβα ὅστις θὰ στραφῇ κατὰ τῆς ἐπιθυμίας τῶν ξένων ὅπως ἄκοντα τὸν ἐξαγάγωσιν ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα. Εἶπον καὶ ἄλλα πολλά. Ὁ κ. Londres δὲν ἦτο βέβαια σύμφωνος μὲ ὅσα ἤκουε καὶ προσεπάθει νὰ μὲ μεταπέσῃ, ἀνεχώρησε δὲ τῆς οἰκίας μου καὶ πάλιν διεβεβαίωσέν με «ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς του» ὅτι ἡ ἐπίσκεψίς του ἦτο ἀπλῶς φιλικὴ καὶ ὅτι δὲν θὰ ἔγραφε τίποτε εἰς τὴν ἐφημερίδα. Τὸν ἐπίστευσα καὶ τὸν ηὐχαρίστησα.

Ἐν τούτοις δὲν παρεξενεύθη καθόλου ὅταν μετὰ τινος ἡμέρας εἶδον εἰς τὸ «Petit Journal» ἀνταπόκρισιν τοῦ κ. Lon-

dres, ἐν ἧ ἀνέφερε περὶ τῆς μετ' ἐμοῦ συνεντεύξεως. Ὁ κ. Londres ἐτήρησε «τὸν λόγον τῆς τιμῆς του», δὲν ἔγραψε πραγματικῶς τίποτε ἀφ' ὅ,τι ἀντηλλάξαμεν κατὰ τὴν συνέντευξιν, δὲν ἐπανάλαβε καμμίαν ἀπὸ τὰς σκέψεις καὶ γνώμας μου, ἔγραψε ἀληθῆ κατ' ἐμοῦ λίβελλον ἀντάξιον πρὸς τὴν ἔννοιαν ἣν αὐτὸς δίδει εἰς τὴν ὑποχρέωσιν ἣν ἀνέλαβε νὰ τηρήσῃ «τὸν λόγον τῆς τιμῆς του». *Ἐφεύσθη.*

Η ΠΡΟΣ Μπ... ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ὅταν ὁ κ. Βενιζέλος θέλων νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχείρησίν του καὶ πεπεισμένος ὅτι δὲν ἤθελεν εὔρει εἰς ἐμὲ κατάλληλον βοηθόν, εὗρηκε ἢ μᾶλλον ἐδημιούργησε τὴν τυχοῦσαν εὐκαιρίαν διὰ νὰ μὲ παύσῃ, μ' ἀντικατέστησε δὲ μὲ τὸν κ. Μεταξᾶν, πρὸς ὃν εἶχε φαίνεται ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην, διότι προὔπηρξε ὑπασπιστῆς του καὶ μυστικισύμβουλός του εἰς διάφορα ζητήματα. Εἶχον μάθει ὅτι, ὅταν ἤμην Ἄρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1915, ὁ κ. Βενιζέλος, ἐν πληρεστάτῃ ἀγνοίᾳ ἐμοῦ καὶ τοῦ Βασιλέως, συνεννοεῖτο καὶ συνειργάζετο μετὰ τοῦ κ. Μεταξᾶ τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ στενότης τῶν σχέσεων αὐτῶν, ὥστε ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπέβαλε διάφορα ὑπομνήματα εἰς τὸν κ. Βενιζέλον.

Λέγω δ' ὅτι ἐδημιούργησε μᾶλλον τὴν εὐκαιρίαν ὁ κ. Βενιζέλος διὰ νὰ μ' ἀπομακρύνῃ τῆς θέσεως τοῦ Ἄρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ; διότι ἔμαθον τότε τὸ πῶς ἐδημοσιεύθη ἡ περιλάλητος πρὸς Μπ... ἐπιστολή μου. Μοὶ εἶπον ὅτι οὗτος, δυσφορῶν διότι δὲν τὸν περιέλαβον εἰς τὸν πίνακα τῶν προταθέντων διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ πρώτου πυρῆνος τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἐπιμελητείας, ἐσκέφθη νὰ παρουσιασθῆ καὶ νὰ ἐνεργήσῃ πίεσιν ἐπ' ἐμοῦ διὰ τοῦ κ. Βενιζέλου. Τὸν Μπ... εἶχον γνωρίσει κατὰ τὸ 1898—99 μίαν ἡμέραν εἰς τὸ μεταξὺ Στυλίδος καὶ Λαμίας ἐφ' ἀμάξης ταξείδιόν μου. Μετέβαινε τότε εἰς Λαμίαν, ἔξαποσταλεῖς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ τότε πανισχύρου ἀειμνήστου Σμολένσκη καταδιωκόμενος ὑπὸ τύπον ὑπηρεσίας. Εἰς τὴν Στυλίδα παρουσιάσθησαν δύο ἀξιωματικοὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ Σώματος, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος ἦτο ὁ Μπ... ὅστις μοὶ εἶπεν ὅτι μὲ εἶ-

Τῷ Υποπρυβερῷ
Καρίας Δ. Δούμαρι,
Ἀρχηγῷ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου
τοῦ Στρατοῦ

Στρατιᾷ

Ἄξιον εἶναι ἡ ἐπίτευξίς τις
ἐνέργειας τῆς λαμπρῆς ἐπιδέξεως
κατὰ τὸν λαοκρινεὸν ἐπὶ τῇ
ἐπιχειρήσει αὐτῆς εὐρίσκειν ὅτι
ἐνεδεικνύετο νῆ' εἰσπραξιῶν
ἐξ τῆς μεγαλειότητος τοῦ
καὶ ἔφρονος τοῦ νοσηροῦ τῆς
ἐπιτελεῖσθαι ὅμοιον ὅμοιον
ἢ τὸν εἰς νέον διαρροῦν
οὐκ εἰς τὸν δῆλον Ἀρχηγῷ
τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ.

Ευχαριστώ υπέρτατα για το
πακέτο, και εύχομαι, να
εγείνη από συνάντησιν μου
και άλλων ακόμα επεί.
ώραν 9 1/2 π.μ. δι' εση-
ροναία του φαίηντα.

Μετ' ευχαρίστησιν
Good House

Τετοπλι

χε προϊστάμενον ὅταν αὐτὸς ἐφοίτα εἰς τὸ Προπαρασκευαστικὸν Σχολεῖον τῶν Ὑπαξιωματικῶν ἐν Κερκύρα. Ἐκτοτε ἤρχετο συχνὰ εἰς ἐπίσκεψίν μου, δεικνύων φιλίαν, ὑπολογίζων φαίνεται εἰς τὴν ὑποστήριξίν μου. Ὅταν συνεστήθη τὸ Σῶμα τῆς Ἐπιμελητείας, ὄφειλον κατὰ τὸν νόμον νὰ καταρτίσω τὸν κατάλογον τῶν μελλόντων ν' ἀποτελέσωσι τὸ Σῶμα ἀξιωματικῶν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἣν ἔχω, νὰ ὑποστηρίξω τοὺς ὑπευθύνους διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν ὑπηρεσίας τινός, ἀνέθεσα εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιμελητείας τὴν φροντίδα τῆς συντάξεως τῶν προτάσεών μου. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιμελητείας δὲν συμπεριέλαβε τὸν Μπ... εἰς τὰς προτάσεις του καὶ συνεπῶς οὗτος δὲν ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Σώματος τῆς Ἐπιμελητείας καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐθύμωσε καὶ ἐκηρύχθη ἐναντίον μου, ἐγένετο καὶ αὐτὸς ἐχθρὸς μου καὶ ἀντιθέτων πρὸς ἐμὲ φρονημάτων. Ἠρώτησα ἐκ καθήκοντος τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιμελητείας διατι δὲν περιέλαβε τὸν Μπ... εἰς τὰς προτάσεις καὶ αὐτὸς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ διαχειριστικὴ του διαγωγὴ, ὅταν ἦτο Ταμίας τῆς Χωροφυλακῆς Ἀιτικῆς, δὲν ἦτο ἐν τάξει. Τότε, ἴσως διότι δὲν εἶχε τὴν συνείδησίν του ἡσυχον, ἴσως διότι ἤθελε διὰ τῆς προτάσεώς του νὰ σκεπάσῃ τὴν τότε διαγωγὴν του, ἐσκέφθη νὰ παρουσιασθῆ ἐνώπιον τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ νὰ δημιουργήσῃ συκοφαντίαν τινὰ ἐναντίον μου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἤθελεν ἐπιτύχει, ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς καταδόσεως αὐτοῦ, τὴν πρόσληψίν του εἰς τὸ Σῶμα Ἐπιμελητείας. Συμπααραλαβῶν ὅθεν κάποιον βουλευτὴν Θεσσαλίας, ἐκ τῶν ὑποστηριζόντων κατ' ἀρχὴν οἰονδήποτε, ἵνα δυνηθῆ νὰ φθάσῃ πρὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ, καταγγέλλει πρὸς τοῦτον ὅτι ἐγὼ ἐργάζομαι ἐναντίον του καὶ ὅτι ἔχει πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων του καὶ ἐπιστολὴν μου εἰς χεῖρας του. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐδέχθη τὸν κατώτερον ἀντιπειθαρχικῶς καταφερόμενον ἐναντίον ἀνωτέρου του καὶ ἀντικανονικῶς καταγγέλλοντα αὐτόν, τὸν ἤκουσε εὐμενῶς, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ δεχθῆ καταγγελίαν στηριζομένην ἐπὶ ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς, ἀπέκρουσε τὴν μήνυσιν. Ὅταν δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς παρουσιάσεως εἶπε εἰς τὸν βουλευτὴν ὅτι δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ ἐπὶ ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς, οὕτω παρουσιαζομένης, προσέθεσε : « Ἄλλως θὰ εἶχον τὰ πράγματα, ἂν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶχεν δημοσιευθῆ ». Αὐτὸ ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὁ βου-

λευτής τί ἐξίτηι ὁ Ἄρχηγός τοῦ κόμματος. Τότε σκευωρεῖται ἡ κατ' ἐμοῦ δημοσιογραφική ἐπίθεσις ἐφημερίδος τινὸς καὶ ἡ ἐπιστολή ἔρχεται εἰς τὴν δημοσιότητα καὶ ὁ κ. Βενιζέλος λίαν πρωτὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ ἐν προσποτητῇ ἀγανακτῆσει ἀξιοῖ ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὴν τιμωρίαν μου ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ἄλλως ἤθελε παραιτηθῆ. Τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ κ. Βενιζέλος ἀνῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, εἶχον μεταβῆ καὶ ἐγὼ ἐκεῖ, διότι ὑποπεύθην τὰ συμβησόμενα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης. Ὁ Βασιλεὺς, ἀμέσως ὡς ἀνεχώρησε ὁ κ. Βενιζέλος, μ' ἐζήτησε καὶ λίαν τεταραγμένος διὰ τὴν στάσιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ μοι εἶπε τὰ τῆς συνομιλίας του μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου. Μοῦ ἐφάνη πολὺ στενοχωρημένος, διότι ὁ Πρωθυπουργός του, ἄνευ προηγουμένης ἀνακρίσεως, χωρὶς νὰ ζητήσῃ ν' ἀπολογηθῶ, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ἐνοήσῃ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν γραφέντων ἐν τῇ ἐπιστολῇ μου, ἠξίωσε τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἄρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου του, μεθ' οὗ ἐπὶ τόσα ἔτη ἐν στενωτάτῃ ὁμογνωμίᾳ συνειργάσθη. Ὁ Βασιλεὺς ἠννόησε ὅτι κατὰ τι ὑπεκρύπτετο εἰς τὴν σκηνοθεσίαν αὐτὴν. Βλέπων ἐγὼ τὴν στενοχωρίαν τοῦ Βασιλέως μου καὶ μὴ θέλων νὰ δημιουργήσω μεγαλειτέρας δι' αὐτὸν στενοχωρίας, τῷ εἶπον : «Μὴ διστάσητε, Μεγαλειότατε, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ δεχθῆτε τὴν ἀξίωσιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Κατ' οὐδένα λόγον ὑπὸ τὰς σημερινὰς περιστάσεις συμφέρει εἰς τὸν τόπον νὰ παραιτηθῆ ἡ Κυβέρνησις. Ὑπογράψατε παρακαλῶ μὲ ἀναπαυμένην συνείδησιν τὸ Διάταγμα τῆς προσκαιροῦ ἀργίας μου». Καὶ τὸν ἀπεχαιρέτησα. Τὸ Β. Διάταγμα ὑπεγράφη καὶ ἐδημοσιεύθη αὐθημερόν καὶ ὁ κ. Βενιζέλος εὐρῆκε τὸν ἄνθρωπόν του ὄν, κατὰ παράβασιν τῶν κειμένων νόμων καὶ τῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἱεραρχίαν, προεχειρήσατο ὡς Ἄρχηγὸν τοῦ Γ. Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, θέσας ἓνα ἀντισυνταγματάρχην νὰ διοικήσῃ ἀνωτέρους του κατὰ βαθμόν.

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΕΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ

Ἡ ἐκ τῆς θέσεώς μου ἀπομάκρυνσις διήρκεσε ἐπὶ εἴκοσι δύο ἡμέρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων συνέβησαν ὅσα παρὰξένα καὶ περιεργα συνέβησαν. Μίαν δ' ἐσπέραν, τὴν παραμονὴν τοῦ ἑορτα-

σμοῦ τῆς ἐπετείου τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων, ἐνῶ εὐρισκόμην εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὁ ὑπηρετῆς μου μοὶ ἀναγγέλλει ὅτι κάποιος λοχίας τῶν εὐζώνων θέλει νὰ μοῦ ἐπιδώσῃ ἐπιστολὴν τινά. Τὸν ἐδέχθην καὶ παραλαβὼν τὴν ἐπιστολὴν εἶδον ὅτι αὕτη προήρχετο ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργόν, ὅστις σὺν τοῖς ἄλλοις μοὶ ἔγραφε, ὅτι : « Ἐπειδὴ μεθαύριον ἐορτάζεται ἡ δευτέρα ἐπέτειος τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων, ἐθεώρησα ὅτι δὲν ἦτο πρέπον νὰ εὐρίσκεισθε μακρὰν τοῦ Στρατοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον σήμερον ὑπέβαλα εἰς τὴν Α. Μ. πρότασιν ἐπανόδου ὑμῶν εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν καὶ εἰς τὴν θέσιν σας ὡς Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ ». Ὁμολογῶ ὅτι δὲν παρεξελεύθην πολὺ, ἀπεναντίας εἶχον παραξευευνθῆ ὅταν φίλος μου τίς, ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, μοῦ εἶχεν ἀναγγεῖλει τὴν λήψιν αὐτῆς, διότι δὲν ἤξευρα πόθεν εἶχεν τὴν εἶδησιν αὐτήν. Τὴν ἐπομένην μετέβην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ παρέλαβον ὑπηρεσίαν ἀπὸ τὸν κ. Μεταξᾶν, μὴ δυσανασχετοῦντα τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην ἐναντίον μου καὶ δικαίως. Κατὰ καθῆκον καὶ ὑπηρεσιακὴν ὑποχρέωσιν παρουσιάσθην καὶ πρὸ τοῦ Βασιλέως διὰ τὴν καθιερωθεῖσαν, τῇ ἐπιταγῇ τοῦ κ. Βενιζέλου, καθημερινὴν συνεργασίαν. Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος δι' ἑκάστην πρότασιν μου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, τότε, ἤθελεν νὰ ἔχη τὴν βεβαίωσίν μου ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶχε γνῶσιν τῶν γενομένων εἰς αὐτὸν προτάσεων καὶ ὅτι ἦτο σύμφωνος. Ἦθελε τρόπον τινὰ νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ἐλέγχου τῶν προτάσεων, ἐλέγχου ὃν δὲν ἠδύνατο αὐτὸς νὰ κάμῃ ὡς μὴ ἔχων εἰδικὰς τεχνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς γνώσεις, διὰ τοῦ ἐλέγχου τοῦ Βασιλέως πρὸς ὃν ἔτρεφε, τότε, μεγίστην ἐμπιστοσύνην. Ὁ Βασιλεὺς κατὰ τὴν συνεργασίαν αὐτήν, παρισταμένου καὶ τοῦ Διαδόχου, μοὶ ἐξέθεσε τὰς ἀντιλήψεις του ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ μὲ διέταξε νὰ τῷ συντάξω καὶ ὑποβάλω σχετικὸν ὑπόμνημα περὶ τοῦ ἀσυμφόρου τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, μὲ διέταξε δὲ ἵνα τῷ ἔχω ἕτοιμον τὸ ὑπόμνημα μέχρι τῆς ἐνδεκάτης τῆς ἐπομένης πρωΐας, διότι διὰ τὴν ὥραν ἐκεῖνην εἶχε προσκαλέσει τὸν Πρωθυπουργὸν ἵνα συνεργασθῆ καὶ ἀπαντήσῃ ἐπὶ τῆς προτάσεως αὐτοῦ, κατόπιν τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μὲν μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ

Πρωθυπουργού, κατόπιν τῆς τροπῆς ἣν εἶχε λάβει ἡ συζήτησις, ἐθεώρησε ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀκούσῃ τὴν στρατιωτικὴν γνώμην καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐξέθεσα οὐδεμίαν γνώμην. Ὁ κ. Βενιζέλος, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις τῶν στρατιωτικῶν, προτοῦ ἀναλάβω ἐγὼ ἐκ νέου τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ, ἐστηρίζοντο εἰς τὸ θέμα τῆς μὴ ἀδυνατίσεως τοῦ Στρατοῦ διὰ τῆς ἀπασχολήσεως ἑνὸς Σώματος Στρατοῦ εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως, περιορίσει τὴν χρησιμοποιηθησομένην ἐκεῖ δύναμιν εἰς μίαν μόνον Μεραρχίαν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῆς δυνάμεως ταύτης ἐθεωρήθη ὡς ἀδυνατίσις τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας παρὰ τῶν εἰρημένων στρατιωτικῶν, ὁ πολυπράγμων Πρωθυπουργὸς ἐσκέφθη νὰ δανεισθῇ προσωρινῶς μίαν μεραρχίαν ἀπὸ τὸν Στρατὸν ἐκστρατείας καὶ ἀμέσως κατόπιν νὰ σχηματίσῃ μίαν ἐτέραν ἐφεδρικήν· οὕτω ὁ κ. Βενιζέλος ἐθεώρει ὅτι δὲν ἀδυνατίζε τὸν στρατὸν ἐκστρατείας, ἀφ' οὗ θὰ εἶχε πάντοτε δεκαπέντε μεραρχίας. Ἐλησμόνει ὁμως ὅτι ἦντλει ἀπὸ τὴν αὐτὴν δεξαμενὴν, ὅτι ἐνῶ προηγουμένως ἀφήρει τὸ $\frac{1}{15}$ τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας, μὲ τὴν τροποποίησιν τῆς προτάσεώς του ἀφήρει τὸ $\frac{1}{16}$, τὸ ὁποῖον δὲν διέφερε πολὺ τοῦ προηγουμένου δεκάτου πέμπτου. Ἀλλὰ μόνον αὐτὸ ἦτο;

Τὴν ἐπομένην, ἐπειδὴ εἶχον νὰ ἐργασθῶ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν πρὸς σύνταξιν τοῦ ὑπομνήματος, δὲν ἠδυνήθην νὰ παραστῶ εἰς τὴν τελετὴν τῆς δοξολογίας διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἐπετείου τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐνδεκάτης πρωΐνης ὑπέβαλον εἰς τὸν Βασιλέα τὸ αἰτηθὲν ὑπόμνημα. Τὸν εὐρῆκα εἰς τὸ γραφεῖον του μετὰ τοῦ Διαδόχου, τῷ ἐνεχείρησα τὸ ὑπόμνημα καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι : « Ἐπειδὴ δὲν εἶχον πολλὴν ὄρεξιν νὰ συζητήσω μὲ τὸν Πρωθυπουργόν, διότι θὰ τῷ δηλώσω κατηγορηματικῶς καὶ ἀπεριφράστως ὅτι δὲν ἐνοῶ νὰ ἐξέλθω τῆς οὐδετερότητος, ἀνέβαλα τὴν ἀκρόασιν διὰ τὴν 4 μ.μ. ». Παρέμεινα συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ Βασιλέως μέχρι τῆς 12 $\frac{1}{2}$ καὶ ἐξερχόμενος τοῦ γραφείου ἔλαβον ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴν τῆς ὑπηρεσίας διαταγὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅτι ἅμα τῷ πέρατι τῆς μετὰ τοῦ Βασιλέως συνεργασίας νὰ μεταβῶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπου μ' ἀνέμενε ὁ Πρωθυπουργός. Πράγματι μετέβην κατ' εὐθείαν ἐκεῖ, καὶ εἰσαχθεὶς εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ

“Υπουργοῦ, εὐρήκα τὸν κ. Βενιζέλον συνομιλοῦντα μετὰ τοῦ κ. Α. Ρωμάνου. Ἄμα εἰσηλθὼν, ὁ κ. Βενιζέλος μοῦ λέγει : «Στρατηγέ, ἐπειδὴ εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ δεχθῆ τὰς προτάσεις μου περὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τουρκίας, θὰ κηρύξωμεν ἀμέσως ἀπόψε τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ μοῦ προτείνητε ποίας σχετικὰς διαταγὰς πρέπει νὰ ἐκδώσωμεν ἀπὸ τώρα». Τότε ἐγὼ τοῦ ἀπήντησα :

— Ἐπειδὴ πᾶσαι αἱ μέλλουσαι νὰ ἐκδοθῶσι διαταγαὶ ἀπορρέουσι ἀπὸ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, αἵτινες εἶναι ἕτοιμοι ἤδη, δὲν ἔχομεν καμμίαν διαταγὴν νὰ ἐκδώσωμεν πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς διαταγῆς τῆς ἐπιστρατεύσεως.

— Ἀλλά, μοῦ ἀπαντᾷ, δὲν ἔχομεν νὰ λάβωμεν κανὲν προκαταρκτικὸν μέτρον ;

— Ἀφ’ οὗ θέλετε, ἀπήντησα, ἐπειδὴ τὸ μεσονύκτιον ἀρχίζει ἢ ἐπιστράτευσις καὶ αἱ μεταφοραὶ, ἠμποροῦμεν νὰ διατάξωμεν ἀπὸ τώρα τὸν λιμενάρχην Πειραιῶς νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὸν ἔκπλουον ἐκ τοῦ λιμένος οὐδενὸς πλοίου, ὥστε τὸ μεσονύκτιον νὰ εὐρεθῶσι ἐν Πειραιεῖ πλειότερα πλοῖα.

— Μάλιστα, νὰ τὸ διατάξωμεν, λέγει ὁ Πρωθυπουργός, στρεφόμενος δὲ πρὸς τὸν κ. Α. Ρωμάνον, ὡς νὰ ἐσυνέχιζε προηγουμένην τινὰ ὁμιλίαν του, λέγει αὐτῷ : «Ἐτσι θέλω ἐγὼ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου. Γνωρίζω ὅτι ὁ στρατηγὸς εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν γνώμην μου περὶ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, ἀλλ’ ἐν τούτοις ὁσάκις διατάσσεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὑπακούει καὶ ἐκτελεῖ τὰς διαταγὰς αὐτῆς».

Μετ’ ὀλίγον λαμβάνω τηλεφωνικὴν διαταγὴν τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὅπως ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου καὶ οἱ τέσσαρες Διευθυνταὶ νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰς 4 μ.μ. εἰς τ’ Ἀνάκτορα.

Εἰς τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν εὐρέθημεν εἰς τ’ Ἀνάκτορα ἀναμένοντες τὰς διαταγὰς τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ, οἵτινες τὴν ὥραν ἐκείνην συνειργάζοντο. Φαίνεται ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς ἤθελε νὰ συζητήσῃ μετὰ τοῦ Ἐπιτελείου ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Βασιλέως τὰ τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀφ’ οὗ ὡς ἦτο βέβαιος ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ δεκτὴ ἢ πρότασις του περὶ ἀμέσου ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος.

Ἄνεμείναμεν ἐπὶ τινὰ ὥραν καὶ κατόπιν ἐμάθομεν ὅτι ὁ

κ. Πρωθυπουργὸς ἀνεχώρησε τῶν Ἀνακτόρων χωρὶς νὰ δώσῃ καμμίαν διαταγὴν διὰ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιτελείου. Μετ' ὀλίγον προσελθὼν ὁ Ὑπασπιστὴς τῆς ὑπηρεσίας μοὶ μετεβίβασε διαταγὴν τῆς Α.Μ. ν' ἀποχωρήσουν οἱ Διευθυνταὶ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὁ δὲ Ἀρχηγὸς νὰ μεταβῇ παρὰ τῷ Βασιλεῖ. Οὕτω καὶ ἐγένετο. Μετέβην τότε εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ σφαιριστηρίου, ὅπου εὗρήκα αὐτὸν ὄρθιον πρὸ τῆς κλειστῆς θύρας τῆς Βιβλιοθήκης του καὶ ἀκόμη εὗρισκόμενον ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῆς συνομιλίας του μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου.

—Περίεργος ἄνθρωπος, μοῦ λέγει ὁ Βασιλεὺς, αὐτὸς ὁ Βενιζέλος. Μοῦ ἐπρότεινε νὰ ἐξέλθωμεν τῆς οὐδετερότητος καὶ νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων καὶ μοῦ ἀνέπτυξε τὰς γνώμας του καὶ τὰς σκέψεις του. Τῷ ἠρνήθητιν διαρρηθὴν καὶ τῷ ἐξέθεσα τὰς γνώμας μου καὶ τὰς σκέψεις μου. Δὲν ἔφερε καμμίαν ἀντίρρησην, δὲν δυσηρεστήθη. Μοῦ ἐπῆρε τὸ χέρι, μοῦ τὸ ἔσφιξε δυνατὰ καὶ μοῦ εἶπε: «Μεγαλειότατε, ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ νὰ παραμείνω εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἔνθα τῶν ὑποχρεώσεων ἄς ἀνάλαβον. Ὑμεῖς ὅμως ἐξακολουθήσατε τὴν πολιτικὴν σας καὶ ἐγὼ θὰ συνδράμω διὰ τῆς πλειοψηφίας μου τὴν νέαν σας Κυβέρνησιν».

Ὁ Βασιλεὺς ἔμεινε ἔκπληκτος καὶ τὴν ἔκπληξιν αὐτὴν εἶχε ζωγραφισμένην εἰς τὸ πρόσωπόν του ὅταν ἀκόμη ὠμίλει πρὸς ἐμέ. Εἶχε ἐνθουσιασθῆ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ ἐφαίνετο εὐχαριστημένος καὶ πεπεισμένος περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς πολιτικῆς του. Ἐσχημάτισε ἀκόμη τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶχε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑποστήριξιν ἢ μᾶλλον ὅτι ἡ νέα ὑπὸ τὸν κ. Ζαῖμην Κυβέρνησις θὰ ὑπεστηρίζετο ὑπ' αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως δ' αὐτῆς ἐρειδόμενος, ὅταν ὁ κ. Ζαῖμης ἔθετο ὡς ὄρον τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας καὶ σχηματισμὸν Κυβερνήσεως πρὸς τήρησιν τῆς οὐδετερότητος ὅτι θὰ ὑπεστηρίζετο ἡ Κυβέρνησις αὐτοῦ ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ πρὸς ψήφισιν ὠρισμένων νόμων ἀναγκαιούτων αὐτῷ πρὸ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς, τῆς καταστάσεως ἀναποφεύκτου ὡς ἐκ τῆς ἐκ τῆς ἀρχῆς παραιτήσεως τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ τὴν πλειοψηφίαν αὐτοῦ, ὁ Βασιλεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν κ. Βενιζέλον ἰδιόχειρον ἐπιστολὴν παρακαλῶν αὐτὸν ὅπως, σύμφωνα πρὸς τὰ διαμειφθέντα καὶ τὴν

δοδεῖσαν ὑπόσχεσιν, δεχθῆ ἵνα ἡ Βουλὴ ψηφίσῃ τοὺς παρὰ τοῦ κ. Ζαΐμη θεωρουμένους ὡς ἀπαραιτήτους νόμους. Ὁ κ. Βενιζέλος ἀπήντησε ἀρνούμενος διὰ περιέργου, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὕφους ἐπιστολῆς. Ὁ κ. Ζαΐμης παρητήθη. Ὁ Βασιλεὺς διέλυσε τὴν Βουλὴν.

Η ΔΙΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Ἀφηγούμενος τὰ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιστολῆς μου πρὸς Μπ., ἀνέφερα ὅτι ἡ κατ' ἐμοῦ ἐπίθεσις ἐσκευωρήθη εἰς τὰ γραφεῖα ἐφημερίδος τινός. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πολεμικῆς καταστάσεως ἡ Ἑλλὰς εὐρέθη αἰφνιδίως μεγεθυνθεῖσα καὶ ἰσχυρά. Ἐπομένως ἔπρεπε νὰ σχηματίσῃ στρατιωτικὴν δύναμιν ἀνάλογον πρὸς τὴν νέαν αὐτῆς πολιτικὴν ἰσχύν. Ἐσκέφθην τότε περὶ ὀργανώσεως τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς ἰσχύος. Μετὰ τῶν συνεργατῶν μου διευθυντῶν τοῦ Γενικοῦ τοῦ Στρατοῦ Ἐπιτελείου ἔθεσα τὰς βάσεις τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς καὶ ἔδωσα εἰς ἕκαστον τῶν ἀρμοδίων διευθυντῶν τὰς ὀδηγίας μου διὰ τὸν ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τὸν καταρτισμὸν τῶν διαφόρων νομοθετημάτων τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ στρατοῦ, τὴν Ἐπιμελητείαν, τὴν Ὑγειονομικὴν Ὑπηρεσίαν, τὴν Οἰκονομικὴν Ὑπηρεσίαν, τὴν Δικαιοσύνην καὶ γενικῶς μετὰ ὅ,τι ἀφεώρα τὴν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ σύνταξιν τοῦ Στρατοῦ. Τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐργασίας ταύτης ἢ μᾶλλον τὴν πολλαπλὴν ταύτην ἐργασίαν ἀνέθεσα εἰς διαφόρους ἀξιωματικούς εἰδικούς δι' ἕκαστον κλάδον. Ἡ ἐργασία αὐτῶν ἐφέρετο πρὸς συζήτησιν, κατὰ κανόνα ἐνώπιον τοῦ συμβουλίου οὕτως εἰπεῖν τῶν τεσσάρων Διευθυντῶν τῆς Ἐπιτελικῆς τοῦ Στρατοῦ Ὑπηρεσίας. Εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦτο, τὸ ἀνεπίσημον, εἶχε τὸ δικαίωμα ἕκαστος τῶν Διευθυντῶν νὰ ἀναφέρῃ τὴν γνώμην του καὶ κατόπιν συζητήσεως ἔδιδον ἐγὼ τὰς τελικὰς ὀδηγίας εἰς τὸν εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ θέματος ἀσχοληθέντα ἀξιωματικόν, ὅπως καταρτίσῃ τὸ ὀριστικὸν σχέδιον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σχέδιον εἴτε ὑπουργικῆς διαταγῆς, εἴτε Βασιλικῆς Διατάγματος, εἴτε Νομοσχεδίου πρὸς ὑπο-

βολὴν εἰς τὴν ψῆφον τῆς Βουλῆς. Ἐφ' οὗ τὸ σχέδιον τοῦτο ἐλάμβανε τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ ἐνεκρίνετο καὶ ἐμονογραφεῖτο παρ' ἐμοῦ, διετάσσετο ὁ ἀρμόδιος εἰσηγητὴς νὰ ὑποβάλλῃ τοῦτο πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργὸν καὶ τότε Πρωθυπουργόν. Ἡ εἰσήγησις ἐγίνετο συνήθως ἀπὸ τὸν σχετικὸν ἀξιωματικόν, διότι ἡ γνώμη καὶ ἡ ἔγκρισις τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἦτο ἐκ τῶν προτέρων προεξωφλημένη, καθόσον ὁ τότε Πρωθυπουργὸς εἶχε τότε ἀπόλυτον καὶ δύναμιν νὰ εἴπω τυφλὴν πίστιν καὶ ἐμπιστοσύνην εἰς πᾶσαν ἐργασίαν ἣτις τοῦ παρουσιάζετο φέρουσα τὴν μονογραφὴν μου. Σπανίως εὐρέθην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συμπαραστῶ μετὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀξιωματικοῦ κατὰ τὴν πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν εἰσήγησιν. Ἐνθυμοῦμαι μίαν περίπτωσιν καθ' ἣν ἐξητήθη νὰ παραστῆ εἰς τὴν εἰσήγησιν αὐτῆς, πλὴν τῶν τεσσάρων Διευθυντῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, καὶ ὁ τότε προσωπάρχης κ. Νίδερ. Ἦτο ζήτημα ἐκπαιδύσεως τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ. Ἡ γνώμη μου ἦτο ἅφ' ἑνὸς μὲν νὰ παύσῃ ἡ πολλαπλὴ προέλευσις τῶν μαχίμων ἀξιωματικῶν διὰ τῆς ἰδρύσεως μιᾶς μόνης στρατιωτικῆς σχολῆς, μετασχηματιζομένης πρὸς τοῦτο καταλλήλως, τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων. Ἦθελον δηλαδὴ ὅπως πάντες οἱ μέλλοντες ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ προέρχωνται ἀπὸ μίαν καὶ μόνην προέλευσιν. Ἡ διάκρισις τῆς προελεύσεως τῶν ἀξιωματικῶν ἔφερε τὴν διαίρεσιν καὶ ἡ διαίρεσις τὴν ἀδυναμίαν. Ὁ κ. Νίδερ ἔφερε ἀντιρρήσεις τινὰς καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἤθελε ν' ἀκούσῃ τὰς ἐπὶ τῶν ἀντιρρήσεων γνώμας τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου. Διότι θέλων νὰ ἔχω μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προέλευσιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ ἔπρεπε νὰ δώσω καὶ ὁμοίομορφον εἰς αὐτοὺς ἐκπαίδευσιν. Ἀλλὰ οὔτε διὰ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Μηχανικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ ἦτο ἀρκοῦσα ἡ ἀπλὴ ἐκπαίδευσις τοῦ μαχίμου ἀξιωματικοῦ, οὔτε ὁ μάχιμος ἀξιωματικὸς ἔπρεπε νὰ φορτωθῆ μὲ γνώσεις τεχνικὰς εἰδικὰς ἀναγκαίας εἰς τὸν Μηχανικὸν καὶ τὸν Πυροβολητὴν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐδέχθην ὅπως σχηματισθῆ μία πρώτη Σχολὴ διὰ τὴν ἀπλὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν πάντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως οἱ διὰ τὰ εἰδικὰ ὄπλα ἀξιωματικοὶ ἐκπαιδευθῶσι εἰς τὴν εἰδικότητα αὐτῶν εἰς ἄλλας σχολὰς καὶ ἀκόμη εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον. Ἀλλὰ ἡ καινοτομία αὕτη ἐμοῦ

κατ' ἀνάγκην τὸν χρόνον τῆς φοιτήσεως εἰς τὴν νέαν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ὅπερ ἐφρόβιζε τὸν κ. Νίδερ, κεκρυγμένον ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων μὲ τὴν πενταετῆ αὐτῆς φοίτησιν καὶ τὸ βαρύτερον καὶ ἄχρηστον ἐν πολλοῖς πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως. Ἡ συζήτησις παρετάθη ἐπὶ πολὺ, κατέληξεν ὁμως εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης μου. Τότε ἀκριβῶς, διότι ἡ ἐν τῷ Σχολείῳ τῶν Εὐελπίδων φοίτησις ἦτο μικρὰ καὶ τὰ διδασκόμενα μαθήματα στοιχειώδη, κατὰλληλα μόνον πρὸς σχηματισμὸν καλῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ἐδημιούργησα τὸ Σχολεῖον Λοχαγῶν ὡς ἀνωτέραν Στρατιωτικὴν Σχολήν. Τὴν παρέκβασιν ταύτην ποιούμαι ἀπλῶς ὅπως ἀποδείξω ὅτι ἡ ὀργάνωσις τοῦ Στρατοῦ εἶχε γίνεαι ὑπ' εὐθύνην μου τῇ ἀπλῇ συνεργασίᾳ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ καὶ τῶν λοιπῶν εἰδικῶν ἀξιωματικῶν διὰ τὰς εἰδικὰς ὑπηρεσίας. Οὕτω διὰ τὸ σῶμα τῆς Διαχειρίσεως τοῦ Στρατοῦ, συνεργάσθη μετὰ τοῦ ἔπειτα ὀρισθέντος ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπιμελητείας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης διὰ πάσας τὰς οικονομικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ ἐλειτούργει ἐν καὶ μόνον Σῶμα, τὸ Οἰκονομικόν, ὅπερ εἶχε καταντήσῃ νὰ εἶναι μετὰ τὸ Πεζικὸν τὸ πολυπληθέστερον εἰς ἀξιωματικούς καὶ βαθμούς. Διοικήσεις τῶν οικονομικῶν Ὑπηρεσιῶν, Ἐλεγχος, Διαχειρίσις ὑλικοῦ καὶ χρηματικοῦ. Ἀποθήκαι κ.τ.λ. ἐξυπηρετοῦντο ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος, ἀδιακρίτως ὑπηρεσίας καὶ εἰδικότητος. Τότε εἶδομεν ἀξιωματικούς ἐπὶ ἔτη διαχειρισθέντας τὰ χρηματικὰ ζητήματα ὡς κατώτεροι ἀξιωματικοὶ νὰ προβιβασθῶσιν εἰς βαθμὸν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ καὶ νὰ ἐλέγχωσι ὡς στρατιωτικοὶ ἐλεγχταὶ τὰς ἰδίας αὐτῶν διαχειρίσεις. Ἀξιωματικοὶ μηδέποτε ἐξελεθόντες ἀποθήκης ὑλικοῦ κοινῆς χρήσεως, νὰ προβιβάζωνται καὶ ν' ἀναλαμβάνωσι τὴν διαχείρισιν ἐπιμελητείας Μεραρχιῶν. Αὐτὴν τὴν ἀνωμαλίαν ἤθελον νὰ διορθώσω καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐζήτησα νὰ χωρίσω τὰς οικονομικὰς ὑπηρεσίας εἰς εἰδικὰς τοιαύτας, ὡς εἰς τὴν Ἐπιμελητείαν τοῦ Στρατοῦ, τὸν Στρατιωτικὸν ἔλεγχον ἀνεξάρτητον τῆς ἐπιμελητείας καὶ διαχειρίσεως καθιστάμενον, τὸν Ἀρχαιοφύλακα, τοὺς Ἀποθηκαρίους καὶ τὰ λοιπά. Ἀλλὰ διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν νέων σωμάτων καὶ ὑπηρεσιῶν ἔπρεπε νὰ καταργήσω τὸ ὑφιστάμενον Οἰκονομικὸν Σῶμα, ὅπερ καὶ ἔκαμα ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ στρατεύματος

διὰ ὑποχρεωτικῆς ἀποστρατεύσεως πάντων τῶν μὴ ὀπωσθήποτε προσληφθησομένων εἰς τὰ νέα σώματα καὶ ὑπηρεσίας ἀξιωματικῶν τοῦ καταργουμένου Σώματος Οἰκονομικῶν. Εἰς τὴν αὐστηρὰν ταύτην διάταξιν προέβην ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὸ προηγούμενον τοῦ ἀειμνήστου Χ. Τρικούπη θελήσαντος νὰ καταργήσῃ τὸ Οἰκονομικὸν τοῦ Στρατοῦ Σῶμα καὶ ἀποτυχόντος διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι διετήρησεν ἐν ὑπηρεσίᾳ, «μέχρις ὅτου ἐκλείψωσι», τοὺς ἀξιωματικούς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ καταργηθὲν Σῶμα. Μετὰ τινα ἔτη, ἀφ' οὗ ὁ Τρικούπης ἔπαυσε διοικῶν τὴν Ἑλλάδα, οἱ «μέχρις ὅτου ἐκλείψωσι» ἀπομείναντες ἀξιωματικοὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ τοῦ Στρατοῦ Σώματος ἐπανεσύστησαν αὐτὸ καὶ οὕτω ὁ στρατὸς ἐπανῆλθεν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Οἰκονομικῶν ἀξιωματικῶν. Αὕτῃ ἦτο ἡ αἰτία τῆς κατ' ἐμοῦ ἐχθρότητος τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Οἰκονομικοῦ καὶ ἀκόμη τῶν ἀπομεινάντων μὲν ἐν τῷ Στρατῷ, ἀλλὰ μὴ προσληφθέντων ἐν τῷ Σώματι τῆς Ἐπιμελητείας, οὐχὶ τῇ προτάσει ἐμοῦ ἀπορριφθέντων ἀλλὰ τῇ ἐμμέσῳ προτάσει τοῦ διορισθέντος ὡς Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπιμελητείας. Ὁ Μπασδέκης ἦτο ἐκ τῶν τελευταίων, ἀποτυχὼν δέ, δι' οὓς λόγους ὁ κύριος Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιμελητείας ἐγνώριζε, νὰ διορισθῇ ἀξιωματικὸς τῆς Ἐπιμελητείας, συνησιώσθη μετὰ τῶν ἀποστρατευθέντων καὶ μετὰ τινος ἀποστράτου ἐκμεταλλευτοῦ τῶν περιστάσεων, συνεκέντρωσαν χρηματικὸν ποσὸν δι' οὗ ἔπεισαν τὸν τελευταῖον αὐτὸν ἀπόστρατον ἀξιωματικὸν ν' ἀναλάβῃ τὸν κατ' ἐμοῦ ἀγῶνα ὅπως ὑποβοηθήσῃ τὸν κ. Βενιζέλον νὰ μ' ἀπομακρύνῃ τῆς Ἀρχηγίας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ καὶ νὰ μὲ τιμωρήσῃ μὲ πρόσκαιρον ἀργίαν. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς τιμωρίας μου, ὁ οἶκος μου κατεκλύσθη ἀπὸ ἔλους τοὺς προσωπικούς μου φίλους ἀνεξαρτήτως πολιτικῆς ἀποχρώσεως, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔχαιρον τῆς ἐκτιμήσεως καὶ ὑπολήψεως ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς πάσας τὰς τότε ὑφισταμένας πολιτικὰς μερίδας. Μεταξὺ τούτων ἦλθε καὶ ὁ ἀειμνηστος Γ. Θεοτόκης, ὅστις μετὸ μελίχιον αὐτοῦ ὕφος μοι εἶπε: «Τὰ ἔβαλες μὲ διακοσίας οἰκογενείας τῶν ἀπομακρυνθέντων οἰκονομικῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὰ ριζικὰ αὐτὰ μέτρα εἶναι ἐπικίνδυνα διὰ τὴν Ἑλλάδα». Ἐν τούτοις, μ' ὄλον ὅτι αἰσθάνομαι τὸ βάρος διὰ τὴν ἀδικίαν ἣν ἐπροξένησα εἰς τὰ ἄτομα, ἔχω ἀφ' ἐτέρου ἐλαφρὰν τὴν συνεί-

δησίν μου, διότι εἰς τὴν ἀδικίαν αὐτὴν προέβην διὰ νὰ ἐπιτύχω στερεωτέραν διαχειρίσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ προμηθευτικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Στρατοῦ.

ΠΩΣ ΕΚΗΡΥΧΘΗ Η ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΣ ΤΟΥ 1915.

Μετὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαΐου 1915, ἀπεδείχθη φανερὰ ὅτι εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας θὰ ἤρχετο ὁ κ. Βενιζέλος. Ἀνεξαρτήτως δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προεκλογικῶς ἐνήργησε ὁ κ. Βενιζέλος καὶ τὸ κατ' αὐτοῦ ἀντιταχθὲν ἀρτισύστατον, ἀσύντακτον καὶ ἀκατάριστον κόμμα τοῦ Δ. Γούναρη, ἡ ἐκλογὴ αὕτη, τοῦλάχιστον κατὰ πλάσμα, ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐνέκρινε τὴν πολιτικὴν ἣν ὑπέδειξε ὁ κ. Βενιζέλος καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἐζήτησε ὁ Βασιλεὺς ν' ἀποφανθῆ διὰ τῶν ἐκλογῶν. Βεβαίως ἐκ τῶν ἔπειτα συμβάντων, ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ἣν ἔδειξε ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἀντιδράσεως καταφανῶς ἐκδηλωθείσης εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 1 Νοεμβρίου 1920, ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ὁ κ. Βενιζέλος νὰ συστήσῃ εἰς τὰς Συμμάχους Δυνάμεις νὰ ἐπιβάλωσι εἰς τὸν Βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν τοῦ Δεκεμβρίου 1915 προελθούσης, ἐκ τῆς ὑποδείξεως τοῦ κ. Βενιζέλου πρὸς τὰς μετ' αὐτοῦ συμπραττούσας Δυτικὰς Δυνάμεις νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἀποστράτευσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ἐκ τῆς διαγωγῆς τῶν ἀφυσπηρητησάντων ἀνδρῶν, τῶν ἀναφανδόν κηρυχθέντων κατὰ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ἣν τὸ ἔνοπλον τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ ἐπίστρατοι, ἔδειξαν κατὰ τὰ λυπηρὰ συμβάντα τοῦ Νοεμβρίου 1916, ἐκ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, πιστοποιηθείσης τῆς ἐμμονῆς ταύτης διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, τῆς πείνης, τῆς διώξεως, τῶν ἐμπρησμῶν δασῶν καὶ πόλεων, τῶν συλλήψεων, φυλακίσεων, ἐξοριῶν, περιορισμῶν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλλήνος, τῶν εἰς νήσους ἐγκαθειρξεων καὶ ἀπελάσεων Ἀρχιερέων, ἱερέων, ἀρχηγῶν πολιτικῶν κομμάτων, ἐπιστημόνων, ἀξιωματικῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων ἀκόμη, ἐκ τῆς ἀντιδράσεως λοιπὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπεδείχθη φανερώτατα εἰς πάντα ἀμερόληπτον καὶ δίκαιον κριτὴν ὅτι αἱ ἐκλογαὶ τῆς 31

Μαΐου 1915 δὲν εἶχον ἐκδηλώσει τὴν πραγματικὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ Βουλγαρία ὅμως, ἥτις δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν πραγματικὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, ἐσκέφθη καὶ ἐδέχθη ὅτι ἡ Ἑλλάς ὀδηγουμένη ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλον ἤθελε πάντως ταχθῆ παρα τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, θέλουσα νὰ εὐρίσκηται εἰς τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον, ἐτάχθη ἀναφανδὸν εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν, εὐθὺς ὡς εἶδε ἀνερχόμενον εἰς τὴν ἔξουσίαν τὸν κ. Βενιζέλον.

Ἀποτέλεσμα τῶν συλλογισμῶν τούτων ὑπῆρξε ἡ κήρυξις τῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς Βουλγαρίας, τοῦτο δὲ ὅπως προλάβῃ αὕτη τὸν κ. Βενιζέλον, ὅστις, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν Βουλγάρων, ὅπως-δήποτε, ἀργὰ ἢ γρήγορα, πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς κατ' Αὔγουστον τοῦ 1914 γενομένης προσφορᾶς πρὸς τὰς Δυτικὰς συμμάχους Δυνάμεις, ἤθελε θέσει τὴν Ἑλλάδα, ἐξ ἰδίας αὐτοῦ πρωτοβουλίας καὶ ἄνευ προηγουμένης πιστοποιήσεως τῆς πραγματικῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν καὶ κατὰ τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ κ. Βενιζέλου, ἀνεξαρτήτως ἂν ἦτο ἢ ὄχι συμφέρουσα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀσφαλῶς ἦτο αὐτόβουλος, πρωτόβουλος, αὐταρχικὴ, διότι ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐκδηλωθεῖσα πολὺ πρὸ τῶν ἐκλογῶν τοῦ Μαΐου 1915 τῶν προκηρυχθεισῶν ἐναντίον τῆς γνώμης καὶ θελήσεως τοῦ κ. Βενιζέλου, ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ κ. Βενιζέλου δὲν εἶχε τὴν πραγματικὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος, ὡς αὐτοκαλούμενος ἐκπρόσωπος τῆς θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὐ κατὰ πλάσμα μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔχαιρε τῆς ἐμπιστοσύνης του, δὲν ἐξηκρίβωσε τὴν πραγματικὴν θέλησιν αὐτοῦ ἐπὶ σπουδαιοτάτου ἀναφέντος ζητήματος, τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ δὲν ἐζήτησε οὔτε νὰ μάθῃ ἂν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐθεώρῃ τὴν συμμετοχὴν ἢ μὴ αὐτοῦ εἰς τὸν πόλεμον συμφέρουσαν εἰς τὸ ἔθνος. Ὄφειλε νὰ ἔχῃ τὴν γνώμην τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὄχι μόνον ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ δυναμικῆς ἀπόψεως, διότι εἰς τοιοῦτον πόλεμον δὲν ἦτο δυνατόν, δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμπλέξῃ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς

προηγούμενως νὰ βεβαιωθῆ ὅτι τὸ ἔνοπλον τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ ἐπιστρατευθησόμενοι ἔφεδροι, ἤθελον νὰ πολεμήσωσι εἰς τοῦτον τὸν πόλεμον καὶ χάριν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Οἱ στρατοὶ τῆς σήμερον δὲν ἀποτελοῦνται ἀπὸ μισθάρωνος ὁπλίτας, οἱ στρατοὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλευθέρους πολίτας οἵτινες συμμετέχουσι εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, θυσιάζονται πρὸς ἐκπλήρωσιν καὶ πραγματοποίησιν τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας καὶ οὐχὶ πρὸς ἐπιτυχίαν συμφερόντων ξένων, ἔστω καὶ ἂν οὔτοι εἰσὶ φίλοι καὶ ἀγαπητοί. Ὄφειλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ ἐνόπλου τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῶν ἐπιστρατευθησομένων ἀνδρῶν, ὅπως ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀπαρτισθησόμενος πολεμικὸς στρατὸς πολεμήσῃ μὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἰδέας, ἧς διαπρῦσιος κῆρυξ ἐτάχθη ἀφ' ἑαυτοῦ, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχικὴν κατάστασιν συμβουλευόμενος, ὁ κ. Βενιζέλος. Ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ, ὀρθὴ ἢ μὴ, ἀδιάφορον, ὥφειλε νὰ ἔχη κυρίως τὴν ἔγκρισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ἐνόπλου τμήματος αὐτοῦ, τῶν μὴ στρατευομένων καὶ τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων ἀκόμη, ὅπως ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐνθουσιασθῆ καὶ ἀναλάβῃ τὸν βαρύτερον αὐτὸν ἀγῶνα μὲ αὐταπάρνησιν καὶ αὐτοθυσίαν, ἀκριβῶς ὅπως ἐπιτύχῃ ἢ πολιτικὴ αὐτοῦ. Διότι ὀρθὴ πολιτικὴ Ἔθνος τινὸς δὲν εἶναι ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς γνώμης ἑνὸς μόνου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μέγας καὶ μεγαλοφυής, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς γνώμης καὶ θελήσεως τοῦ Ἔθους. Διότι ἂν τὸ Ἔθνος σκέπτεται ἐσφαλμένως καὶ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὀρθῶς, ἢ πολιτικὴ αὐτοῦ, ἢ ὀρθὴ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ, τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρός, θέλει ἀποτύχει ὡς πρὸς τὸ μέσον τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς, ὅταν ἢ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἀπαιτῆ τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν αὐτοθυσίαν οὐχὶ τοῦ ἐν ἀσφαλείᾳ διαβιοῦντος πολιτικοῦ, ἀλλὰ τῶν πρὸς τὸν θάνατον, τὰς ταιπωρίας, τὰς στερήσεις, τὰς δοκιμασίας, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὴν δόξαν μελλόντων νὰ βαδίσωσι ἀνδρῶν, τῶν ἀποτελούντων τὸ ἔνοπλον τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀποφασίσας δὲ ὁ κ. Βενιζέλος, κατ' Αὐγούστιον τοῦ 1914, τὴν ἀνθόρμητον, αὐτόβουλον καὶ πρωτόβουλον προσφορὰν τῆς ὁμαδικῆς αὐτοθυσίας τοῦ ἐνόπλου τούτου τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὸς ὑποστήριξιν ξένων συμφερόντων, ὥφειλε νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς σύσσωμος ἤθελε ἐπιδοκιμάσει καὶ ὑποστηρίξει

διὰ τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν αὐτοῦ θυσιαῶν τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ὑστερῶν δὲ ἀπεδείχθη ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος οὐδέποτε εἶχε τὴν ἔγκρισιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐνόπλου καὶ ἀόπλου.

Ὅταν, κατ' Αὐγουστον τοῦ 1915, ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ κ. Βενιζέλος, οὐδεμίαν εἶχε λάβει ἀπόφασιν περὶ ἐξόδου αὐτοῦ ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Τοῦτο συνεπέρανα διότι, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἐπομένως ν' ἀναλάβῃ ἔνοπλον δράσιν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συνεννοηθῆ μετ' ἐμοῦ, Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ. Ἀπεναντίας καθ' ὄλον τὸ πρὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐπιστρατεύσεως χρονικὸν διάστημα οὐδέποτε μοὶ ὠμίλησε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἡ ὁμιλία περὶ ἧς θὰ ὁμιλήσω εἰς ἑτέραν παράγραφον ἐγένετο μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως. Ἡ κήρυξις τῆς ἐπιστρατεύσεως διετάχθη παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἅμα ὡς ἐγνώσθη ἢ ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας κήρυξις τῆς ἐπιστρατεύσεως. Αὕτη ἐγένετο ἄνευ προηγουμένης μεθ' ἡμῶν συνεννοήσεως ἢ τοῦλάχιστον τυπικῆς εἰδοποιήσεως.

Ἄμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς Βουλγαρίας, πάντες οἱ ἀρμόδιοι παράγοντες ἐμείναμεν σύμφωνοι ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς κηρύξεως καὶ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει, διότι ἐθεωρήθη ὅτι τοῦτα ἀπῆται ἢ ὑποστήριξις τῆς ἡμέτερας πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ Κράτους ἀπέναντι ἐπιβουλῆς τινὸς τῆς Βουλγαρίας, ἐχούσης τὸν στρατὸν αὐτῆς ἐπιστρατευμένον καὶ πιθανῶς πλησίον τῶν συνόρων ἡμῶν συγκεντρωμένον. Ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸ σῆνηθες καὶ τὸ ἐπιβεβλημένον, ἐζήτησε τὴν γνώμην μου ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς κηρύξεως τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν. Εἰσηγήθην τὴν ἄμεσον ἐπιστράτευσιν ἀναπτύξας τοὺς λόγους τῆς ἀνάγκης ταύτης, συνέστησα ὁμως ταῦτοχρόνως καὶ τὴν ἄμεσον ἀπομάκρυσιν τοῦ κ. Βενιζέλου ἐκ τῆς ἀρχῆς, διότι ἐνῶ ἐγὼ καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐθεωροῦσαμεν τὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ στρατοῦ ἀναγκαίαν μόνον πρὸς προστασίαν τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος καὶ τὴν ἀσφάλειαν ἡμῶν κατὰ τῆς ἐπιστρατευθείσης Βουλγαρίας, ἐφοβούμην ὅτι ὁ ἐπιστρατευθεὶς στρατὸς εἰς χεῖρας τοῦ κ. Βενιζέλου ἤθελε παύσει ὧν ὄργανον τῆς εἰρήνης καὶ ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς

ὄργανον πολέμου. Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ἐσυμφώνησα μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμέσου κηρύξεως τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν καὶ συνέταξα τὸ σχετικὸν Βασιλικὸν Διάταγμα ὅπερ ἔστειλα πρὸς ὑπογραφὴν. Ἄμεσως δὲ μετὰ μεσημβρίαν ἀνῆλθον εἰς Τατόιον ὅπως συνεννοηθῶ μετὰ τοῦ Βασιλέως. Τὸν εὗρηκα κλινήρη, διότι ἀκόμη δὲν εἶχε ἀποκατασταθῆ ἡ ὑγεία του, καὶ μετὰ τοὺς χαιρετισμοὺς μοῦ λέγει : « Ὑπέγραψα τὸ Διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ». Ἐγὼ ἠπόρησα καὶ τὴν ἀπορίαν καὶ ἀνησυχίαν μου ταύτην διαγνώσας ὁ Βασιλεὺς ἐν τῇ ὄψει τοῦ προσώπου μου μοῦ λέγει : « Πῶς ! δὲν μοῦ εἶπες τὸ πρῶτ' ὅτι πρέπει νὰ ἐκδοθῆ τὸ Διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ; ». « Μάλιστα, Μεγαλειότατε, τῷ ἀπάντησα, ἀλλὰ συνέστησα καὶ τὴν ἄμεσον ἀπομάκρυνσιν τοῦ κ. Βενιζέλου ἐκ τῆς ἀρχῆς, διότι φοβοῦμαι μήπως κάμη κακὴν χρῆσιν τοῦ Διατάγματος αὐτοῦ ». Ὁ Βασιλεὺς ἔμεινε σκεπτικὸς ἐπὶ τίνα λεπτὰ καὶ κατόπιν μοι λέγει : « Εἶμαι σύμφωνος μαζί σου, ἀλλὰ τὸ πρῶτ' ὁ κ. Γεώργιος Θεοτόκης ὅστις ἐγνώριζε τὴν ἀπόφασίν μου ν' ἀπομακρύνω τῆς ἐξουσίας τὸν κ. Βενιζέλον, μοι ἐμήνυσε διὰ τοῦ υἱοῦ του κ. Τζῶν Θεοτόκη ν' ἀναβάλω ἐπὶ 48 ὥρας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεώς μου περὶ ἀπομακρύνσεως τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ τὸ ἐδέχθην ». Ἄγνοῶ πῶς καὶ διατι ὁ μακαρίτης Θεοτόκης προέβη εἰς τοιαύτην αὐθόρμητον καὶ ἀνεύθυνον πρὸς τὸν Βασιλέα σύστασιν, ἀλλὰ ἦτο πλέον ἀργά, διότι ὁ Βασιλεὺς εἶχε δεχθῆ τὴν σύστασιν. Ἡσχόμην μόνον νὰ παρέλθῃ τὸ τεσσαρακονταοκτώαρον ἄνευ δυσαρέστου τινὸς ἐκπλήξεως. Ἀτυχῶς ὅμως ἡ ἐκπληξις ἐπῆλθε, τοῦ κ. Βενιζέλου καλέσαντος τοὺς συμμάχους ν' ἀποβιβασθῶσι εἰς Θεσσαλονίκην ἄνευ συγκαταθέσεως τοῦ Βασιλέως. Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ δὲν γνωρίζω πολλὰ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀφήνω εἰς τοὺς κάλλιον ἐμοῦ γνωρίζοντας τὰ γεγονότα νὰ τὰ ἀφηγηθῶσι ἐγκύρως καὶ ἀκριβῶς.

ΜΕΡΟΣ Η΄.

ΕΞΟΡΙΑ·ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΗ

ΕΞΟΡΙΑ ΕΙΣ ΚΟΡΣΙΚΗΝ

Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ὁ κ. Βενιζέλος, πρωθυπουργὸς ὄν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, οἰκεία βουλήσει καὶ ἰδίᾳ πεποιθήσει, μὲ διώρισε Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιτελικῆς τοῦ Στρατοῦ Ὑπηρεσίας. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1915 μ' ἐτιμώρησε διὰ προσκαίρου ἀργίας κατόπιν ἐπιστολῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τινος μὴ συμπεριληφθέντος εἰς τὸ νεοσυσταθὲν Σῶμα τῆς Ἐπιμελητείας, διὰ τὸ ἐπιλήψιμον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ ὡς στρατιωτικοῦ διαχειριστοῦ, ὡς μοὶ ἀνέφερε ὁ τότε διορισθεὶς Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπιμελητείας. Ἀλλὰ μόνον ἐπὶ 22 ἡμέρας διειλέσα ἐν ἀργίᾳ, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Βενιζέλος μ' ἐκάλεσε ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν μου. Ἡ δευτέρα αὕτη εἰς ἐμὲ ἀνάθεσις τῆς σπουδαιότητος ταύτης ὑπηρεσίας, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπέδειξε τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθη ὁ κ. Βενιζέλος νὰ ζητήσῃ τὰς ὑπηρεσίας μου, ἀπέδειξε ὅμως ταυτοχρόνως ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος δὲν ὑπήκουε εἰς ἀνωτέραν πίεσιν ἢ ἀξίωσιν προσλαμβάνων με εἰς τὴν ἐμπιστευτικὴν αὐτὴν θέσιν. Ὡς Ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας ὁ κ. Βενιζέλος μ' εὐρῆκε καὶ μὲ διετήρησε καὶ κατὰ τὴν σύντομον πρωθυπουργίαν του, τὸν Αὐγούστον-Σεπτέμβριον 1915. Ἐπομένως ἔχω ὅλον τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶ ὅτι δὲν ἐθεώρησε ποτὲ ἐμὲ ὡς ἀντιδρῶντα κατ' αὐτοῦ, τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ ἴδιος διηύθυνε τὰς τύχας τοῦ Κράτους. Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν παρέμεινα μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1916, ὅτε ἡ ἐπέμβασις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων εἰς τὰ ἔσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα ἐξεδηλώθη πραγματικῶς καὶ φανερῶς. Ἀπεμακρύνθη ἔκτοτε τῆς ἐνεργοῦς ὑπηρεσίας καὶ μέχρι σήμερον εὐρίσκομαι μακρὰν πλὴν μικρῶν

τινων διαλειμμάτων ἐπὶ Κυβερνήσεως Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη καὶ Τριανταφυλλάκου, καθ' ἃς ἔδρασα μᾶλλον ὥς ἀντίδρασις παρὰ ὥς δράσις καὶ ἐνέργεια.

Ὡστε πραγματικῶς ἡ στρατιωτικὴ μου δράσις ἔπαυσε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1916, διότι ἔκτοτε οὐδεμίαν σχεδὸν ἐπίδρασιν ἔσχον ἐπὶ τοῦ Στρατοῦ. Ἐντούτοις μ' ὄλον ὅτι δὲν ἔδρασα, μ' ὄλον ὅτι δὲν ἐνήργησα ἔκτοτε οὐδεμίαν ἐπίσημον ὑπηρεσιακὴν πράξιν, ὁ κ. Βενιζέλος ἐπανελθὼν κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1917 εἰς τὴν ἀρχήν, τῇ ὑποστηρίξει καὶ ἀξιώσει τῶν ἰδίων Δυτικῶν Δυνάμεων, ἐθεώρησε πρέπον καὶ συμφέρον αὐτῷ νὰ μὲ ἐξορίσῃ εἰς τὴν Κορσικὴν, ὁπόθεν πάλιν ἐνόμισε ὅτι ἔπρεπε νὰ μὲ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα μὲ δικάσῃ καὶ μὲ καταδικάσῃ διὰ πράξεις ἃς ἐξετέλεσα νομίμως μὲν, διότι ὑπήκουον εἰς ὠρισμένας διαταγὰς τῆς νομίμου τοῦ τόπου μας Κυβερνήσεως, ἀλλὰ ἀντιβαινούσας πρὸς τὰ σχέδια καὶ πράξεις αὐτοῦ, εὐρισκομένου ἔκτος τῆς ἐξουσίας καὶ μὴ ἐξυπηρετικὰς συμφερόντων τῶν ξένων καὶ προσωπικῶν αὐτοῦ φίλων. Ἐμείνα ἐν Κορσικῇ ἐξόριστος μετ' ἄλλων Ἑλλήνων ἐπὶ μίαν σχεδὸν διετίαν ἄνευ βαθμοῦ, ἄνευ συντάξεως, ἄνευ ἰδίως ἐργασίας, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι δὲν ἀπέβλεψα, ὅπως τόσοι ἄλλοι, εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ κ. Βενιζέλου συμφέρον, ἀλλὰ διότι ὑπήκουον εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Λαοῦ τῆς Ἑλλάδος νόμιμον θεωρούμενον Βασιλέα καὶ εἰς τὴν, ἐκ τῶν δύο τοῦ Κράτους ἐξουσιῶν, τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς, ἀπορρέουσαν νομοταγῇ Κυβέρνησιν. Αὐτὸ ἦτο τὸ σφάλμα μου τὸ ὁποῖον μοὶ κατελόγισεν ὁ κ. Βενιζέλος, αὐταρχικῶς καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διοικήσας τὴν Ἑλλάδα, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καὶ ἔπειτα. Ἡ ἐξορία, ἂν ἀφαιρεθῇ ἡ ἰδέα τῆς στερήσεως τῆς προσωπικῆς μου ἐλευθερίας, ὑπῆρξε εὐχάριστος καὶ δι' ἐμὲ ἐπωφελής, διότι κατὰ τὸ διετὲς αὐτὸ διάστημα, ἐν ἡρεμίᾳ ψυχῆς καὶ συνειδήσεως εὐρισκόμενος, ἠδυνήθην νὰ ἐργασθῶ καὶ νὰ μελετήσω ζητήματα πρὸς ὄφελος, ἐλπίζω, τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους,

Εἰς τὸ Αἰάκιον τῆς Κορσικῆς ἐμέναμεν ὑποχρεωτικῶς εἰς ἐν ξενοδοχεῖον τῆς πόλεως, μόνον δὲ ἐντὸς αὐτῆς ἔχοντες ἐλευθερίαν κινήσεως. Πλὴν μικρῶν τινῶν στενοχωριῶν καὶ περιορισμῶν εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ τὴν λήψιν χρημάτων, ἡ προσωπικὴ μας

ἐλευθερία, ὡς ἐξορίστων, ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἡ κατάστασις αὐτὴ διειρηθήκη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Νοεμβρίου 1918, ὅτε αἰφνιδίως αὐτὴ μετεστράφη. Διοικητὴς τῆς νήσου ὄν ἡμεῖς ἑλληνοπρεπῶς τὸν ἀπεκαλοῦμεν Νομάρχην, ἦτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ κ. Allain, εὐγενέστατος καὶ μετριοπαθής, εἰς ἀντίθεσιν τοῦ προηγουμένου καὶ τοῦ διαδόχου του, οἵτινες ἦσαν σωβινισταί, γερμανομάχοι ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἀγροῖκοι μέχρι τῶν συνόρων τῆς βαναυσότητος. Μίαν ἡμέραν καθ' ἣν οἱ δύο συνεξόριστοι κύριοι Γ. Μερκούρης καὶ Γ. Πεσματζόγλου μετέβησαν παρ' αὐτῶ ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς παροικίας τῶν Ἑλλήνων ἐξορίστων, ἔμαθον ἀπὸ τὸν κ. Νομάρχην ὅτι ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Γαλλίας κ. Pams εἶχεν εἰδοποιήσει τὸν Νομάρχην Μασσαλίας ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ νομάρχου Κορσικῆς καὶ συνδυάσῃσι τὸ δρομολόγιον τῶν ἀτμοπλοίων ὅπως ἀπὸ τοῦ Αἰακίου μεταφερθῶμεν εἰς Μασσαλίαν καὶ ἐκεῖ ἐπιβιβαζόμενοι ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ταχυδρομικοῦ ἀτμοπλοίου μετενεχθῶμεν εἰς Πειραιᾶ. Τὸν τρόπον τοῦτον φαίνεται ὅτι ἐφεῦρε ὁ κ. Βενιζέλος ἐν συνεργασίᾳ τοῦ κ. Pams, ὅπως ἀποφευχθῇ ὁ σκόπελος τῆς ἐκδόσεως ἡμῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ κ. Βενιζέλου. Κατάπληκτοι οἱ δύο συνεξόριστοι ἀνεκοίνωσαν εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν εἴδησιν. Ἐν κοινῇ συσκέψει πάντων τῶν ἐξορίστων ἀπεφασίσθη, τοῦ μακαρίτου Ἐσπλιν μόνον μὴ συμφωνοῦντος, νὰ διαμαρτυρηθῶμεν πρὸς τὴν Γαλλικὴν καὶ Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν καθὼς καὶ εἰς τὸν ἐν Παρισίοις εὐρισκόμενον Πρόεδρον Wilson. Συνετάχθη ἡ διαμαρτυρία ἀπὸ τὸν Γούναρην καὶ ἀπεστάλη ταχυδρομικῶς καὶ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν κ. Κλεμανσὼ καὶ λοιπούς. Μετὰ τινὰς ἡμέρας οἱ δύο ἀντιπρόσωποι τῶν ἐξορίστων ἐκλήθησαν δι' ὑπηρεσίαν παρὰ τοῦ κ. Νομάρχου. Εἰς τὸ γραφεῖον αὐτοῦ εὐρισκόμενος ἐκ συμπτώσεως ἠδυνήθη ν' ἀναγνώσω τὴν ἐκεῖ εὐρισκομένην ἔκθετον ἀπάντησιν τοῦ κ. Κλεμανσὼ πρὸς τὸν Νομάρχην Κορσικῆς. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἦτο διαταγὴ ἀναιροῦσα τὴν προηγουμένην τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν πρὸς τὸν Νομάρχην Μασσαλίας. Ἡ διαταγὴ αὕτη, ὡς μᾶς ἀνεκοίνωσαν οἱ δύο ἀντιπρόσωποί μας, ἤρχιζε διὰ τῆς φράσεως: «D'après quel ordre et de quel droit...» Οὕτω δὲν ἐπραγματοποιήθη ἡ ἔκδοσις ἡμῶν εἰς τὴν βενιζελικὴν

Κυβέρνησιν καὶ ἡσυχάσαμεν, πειποθότες ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν νομιμότητα καὶ τὸ δίκαιον.

Περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου ἡ ἐγχώριος ἐφημερίς «Colombo» ἀνέγραψε τὴν εἶδησιν ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ ἔκδοσις τοῦ Γούναρη, Δούσμανη καὶ Μερκούρη. Ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς εἰδήσεως ταύτης οἱ Γούναρης καὶ Μεταξᾶς ἀνησύχησαν καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐξακριβώσωσι τὴν προέλευσιν τῆς εἰδήσεως καὶ κατόπιν γενομένης ἐρεύνης ἐπληροφορήθησαν ὅτι ἡ ἐφημερίς «Colombo» εἶχε τὴν εἶδησιν ἀπὸ τὴν παρισινήν ἐφημερίδα «L'homme enchainé». Τοῦτῃ ἐτάραξε τοὺς Γούναρη καὶ Μεταξᾶν θεωρήσαντας τὴν εἶδησιν ὡς σοβιανήν, ἀκριβῶς διότι περιελαμβάνετο εἰς ἐφημερίδα ἀντιπροσωπεύουσαν τὰς γνώμας τοῦ κ. Κλεμανσώ, πρωθυπουργοῦ τότε. Οἱ Γούναρης καὶ Μεταξᾶς δὲν μᾶς εἶπον τίποτε πλείότερον τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὰς ἐπομένας, ἀλλὰ συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν κ. Πεσματζόγλου ἀπεφάσισαν ἐν ἄκρα μυστικότητι τὴν εἰς Κορσικὴν δραπέτευσίν των, ἣν ἡμεῖς ἐμάθωμεν μόνον ὅταν αὐτοὶ εἶχον φθάσει ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς Σαυδηνίαν.

Ἀπὸ τῆς δραπέτευσεως τῶν τριῶν κυρίων Γούναρη, Μεταξᾶ καὶ Πεσματζόγλου ἡ ἐπιτήρησις τῶν ἐν Αἰακίῳ ἀπομεινάντων ἐξοριστῶν ἦτο αὐστηροτάτη. Μᾶς ὑπεχρέωσαν νὰ μὴν ἐξερχώμεθα τοῦ ξενοδοχείου παρὰ κατόπιν ἀδείας τοῦ ἀστυνόμου, ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παρουσιαζώμεθα ἐκάστην πρῶταν πρὸ τοῦ ἐν τῷ ξενοδοχείῳ διατρίβοντος ἀστυνόμου, ἡ ἀλληλογραφία ἡμῶν ἐλογοκρίνετο παρὰ τοῦ ἀστυνόμου τῆς Κορσικῆς, ἔχοντος παρ' αὐτῷ κάποιον τυχοδιώκτην φραγκολεβαντῖνον προσκυνοῦντα τὸν Θεὸν καὶ Μαμμωνᾶν. Τὸ περίεργον δ' εἶναι ὅτι εἰς τὴν αὐστηρότητα τῶν μέτρων αὐτῶν τῆς ἀστυνομίας ὑπήχθησαν καὶ αἱ ἐν τῇ ἐξορίᾳ συνοδεύσασαι ἡμᾶς σύζυγοι καὶ ἀκόμη καὶ τὰ μικρὰ παιδιά. Εὐτυχῶς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἐπιτήρησις ἐχαλαρώθη, χάρις εἰς τὴν εὐγένειαν τοῦ ἀστυνόμου τοῦ ἐντεταλμένου τὴν ἐποπτείαν καὶ φρούρησιν ἡμῶν, ὅστις δεχόμενος φιλοδομήματα τινὰ ἡμῶν, ἀφῆκε νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ εὐγένεια αὐτοῦ αὕτη. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, αἱ φάλαγγες τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς ὑπηρεσιακῆς αὐστηρότητος τοῦ κυρίου ἀστυνόμου ἦσαν ἰσχυραί, ἔπειτα ὅμως κατέστησαν ἀσθενέστεραι καὶ ἔφθασεν ὥστε νὰ ἀρ-

κεῖται καὶ εἰς φιλοδωρήματα μέχρι πενήκοντα λεπτῶν, χρυσῶν βέβαια.

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου 1919 καθ' ἡμᾶς, ἀρχὰς Μαΐου κατὰ τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον, ἔρχεται ὁ ἀστυνόμος πρὸς με καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσε τηλεγράφημα τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸν Νομάρχην, δι' οὗ εἰδοποιούμεθα ὅτι διατάχθη ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὸ ἀτμόπλοιοι «Ἐσπερία» νὰ προσεγγίσῃ εἰς Αἰάκιον, ἀπὸ Μασσαλίας προερχόμενον, ἵνα μεταφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄσους ἐκ τῶν ἐξορίστων *οἰκειοθελῶς* ἐπεθύμουν νὰ ἐπανέλθωσι καὶ μὲ παρεκάλεσε ν' ἀνακοινώσω τοῦτο εἰς τοὺς λοιποὺς συμπατριώτας μου καὶ νὰ εἰδοποιήσω αὐτὸν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Ἐγώ, μὴ ἔχων οὐδεμίαν νοσταλγίαν διὰ νὰ ἔλθω εἰς βενιζελοκρατουμένην Ἑλλάδα, ἐδήλωσα ὅτι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ὥραιαν καὶ ἔκτακτον αὐτὴν εὐκαιρίαν τὴν τόσον γενναιοφρόνως παρεχομένην ἡμῖν ὑπὸ τοῦ κ. Βενιζέλου. *Timeo Danaos et dona ferentes.* Ἐπίσης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔκαμον τὴν δήλωσιν αὐτὴν. Ἦλθεν ὁ ἀστυνόμος Κορσικῆς καὶ ἔλαβε τὰς δηλώσεις τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μεταβῶσι *οἰκειοθελῶς* εἰς τὴν Ἑλλάδα.

• Τὴν 8 Ἀπριλίου κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον λίαν πρωτὶ ἔφθασε εἰς τὸν λιμένα τοῦ Αἰακίου ἡ «Ἐσπερία» καὶ οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων δηλώσαντες τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ἐπανέλθωσι *οἰκειοθελῶς* εἰς τὴν Πατρίδα των ἠτοίμασαν τὰς ἀποσκευὰς των ὅπως ἐπιβιβασθῶσι. Ἄμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου τὸ ξενοδοχεῖον εἰς ὃ διεμένομεν περιεκυκλώθη ἀπὸ σμῆνος ἀστυνόμων καὶ χωροφυλάκων, περὶ δὲ τὴν 11 πρὸ μεσημβρίας καταφθάνει ὁ ὑποδιοικητὴς Κορσικῆς μετὰ τοῦ ἀρχιαστυνόμου, ἀκριβῶς ἐκείνου τοῦ τὴν προηγουμένην ἐπιδείξαντός μοι τὸ τηλεγράφημα τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως περὶ τῆς *οἰκειοθελούς* ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Χωροφυλακῆς μ' ὄλον τὸ ἀρειμάνιον αὐτοῦ ὕφος. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ξενοδοχείου, τεταραγμένη ἀπὸ τὴν αἰφνιδίαν αὐτὴν εἰσβολὴν τόσων ἐπισήμων, ἔλαβε ἐντολὴν νὰ εἰδοποιήσῃ πάντας τοὺς ἐξορίστους νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ξενοδοχείου. Ἐκεῖ μᾶς ἀνεκοινώθη ἀπὸ τὸν κ. Ὑποδιοικητὴν ὅτι, διαταγῇ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἔπρεπε πάντες οἱ ἐξόριστοι ἐκουσίως ἢ καὶ ἀκουσίως νὰ

ἐπιβιβασθῶσι ἐντὸς μιᾶς ὥρας ἐπὶ τῆς «Ἑσπερίας» ἵνα μεταφερθῶσι εἰς Πειραιᾶ. Μᾶς ἐδήλωσε δέ, μετὰ περισσῆς εὐγενείας τρόπων, ὅτι ὁ Ἄρχηγὸς τῆς Χωροφυλακῆς τῆς νήσου καὶ ὁ Ἄρχιαστυνόμος εἶχον διαταγὴν νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τῆς βενιζελικῆς Κυβερνήσεως. Δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὴν ἐκπληξιν ἡμῶν τῶν μὴ ἐπιθυμούντων νὰ ἐπα- νέλθωμεν εἰς τὴν βενιζελοκρατουμένην Ἑλλάδα.

Διεμαρτυρήθημεν, ἀλλὰ εἰς κάποιαν στιγμὴν καθ' ἣν ἡ φράσις μου ἦτο δοριμεῖα, ὁ κ. ὑποδιοικητῆς ἐκάλεσε τὸν κύριον Ἄρχηγόν τῆς Χωροφυλακῆς ὅπως ἀπειλήσῃ ἡμᾶς διὰ τῆς βίας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου εὗρισκον εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Ναπολέοντος τὴν πλήρη αὐτῶν ἐφαρμογὴν. Ἐζητήσαμεν τοῦλάχιστον τὴν παράτασιν τῆς προθεσμίας πρὸς ἐπιβίβασιν καὶ μετὰ πολλὰς ἀντιρρήσεις κατωρθώσαμεν νὰ ἀναβληθῇ αὕτη μέχρι τῆς 4 ἀπογευματινῆς. Ἐπεδόθημεν ἀμέσως εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ **νοικοκυριοῦ** μας καὶ τὴν τακτοποίησιν τῶν ἀποσκευῶν μας καὶ τὴν 4 μ. μ. ἐπεβιβάσθημεν ἀμαξῶν καὶ φρουρούμενοι ὑπὸ ἰσχυρᾶς δυνάμεως χωροφυλάκων καὶ ἀστυνόμων ἤχθημεν εἰς τὴν προκυμαίαν, ὅπου εἶχε παραταχθῆ ὀλόκληρος ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ Αἰακίου, ὅχι βέβαια ὅπως ἀποδώσῃ ἡμῖν τιμὰς διὰ τὴν οἰκειοθελῆ ἀναχώρησιν.

Ἀνελθόντες ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου παρελήφθημεν ὑπὸ τινος ἀπαισίου τὴν ὄψιν ἀνθρώπου, φέροντος τὴν στολὴν Ἑλληγος ἀξιωματικοῦ τοῦ Βασιλικοῦ ναυτικοῦ, ὅστις δὲν μᾶς ἤξιωσε οὐδὲ τοῦ τυπικοῦ χαιρετισμοῦ. Διέταξε τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνδρῶν καὶ κυριῶν καὶ μᾶς ὠδήγησε εἰς τινὰ θάλαμον, ὅπου βάνανσος ἀνθυπασπιστῆς μᾶς ὑπέβαλε εἰς σωματικὴν ἐρευναν, ἀφαιρέσας ἀπὸ ἡμᾶς καὶ αὐτὰ τὰ μικρὰ μαχαιρίδια ἀτομικῆς χρήσεως. Κατόπιν μᾶς ὠδήγησε εἰς τὸ κῦτος τοῦ πλοίου. Οἱ φεγγίται τῶν θαλαμίσκων ἦσαν ἐρμητικῶς κεκλεισμένοι, ὥστε οὐδὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας νὰ μὴ εἰσέρχεται. Ἐγὼ ἔτυχον ἰδιαιτέρας φροντίδος ὑπὸ τοῦ ὑπανθρώπου αὐτοῦ, διότι χωρὶς νὰ ἔχη κἄν ἔνταλμα συλλήψεως, μὲ ἐνέκλεισε εἰς στενώτατον θαλαμίσκον καὶ μ' ἀφῆκε ἐκεῖ ἐπὶ δῖωρον εἰς τὸ σκότος βυθισμένον. Οἱ λοιποὶ συνεξόριστοι ἔμειναν περιορισμένοι εἰς τὸ διαμέρισμα αὐτὸ τοῦ πλοίου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς συνοδείας εἶχε φροντίσει νὰ ἔχη μαζί του ναύτας

καὶ στρατιώτας Ἑλλήνας, οἵτινες μὲ ἐφ' ὄπλου λόγγην μᾶς ἐφρού-
 ρουν. Ἀπαισία εἰκῶν! Εἰς ποῖον σημεῖον κτηνωδίας ἔφερε τοὺς
 βενιζελικούς ἀξιωματικούς, ὥστε νὰ φέρωνται πρὸς συναδέλ-
 φους αὐτῶν κατὰ τοιοῦτον σκαιὸν καὶ βάνανσον τρόπον! Ὁ φέ-
 ρων τὴν τιμίαν στολὴν τοῦ Ἑλλήνος ἀξιωματικοῦ βενιζελικός,
 δὲν ἐντρέπετο νὰ λέγῃ ὅτι αὐτὸς οὗτος ἐζήτησε ὡς χάριν ἀπὸ
 τὸν πάτρωνά του νὰ ἡγηθῇ τῆς συνοδείας αὐτῆς διὰ νὰ ἔχη τὴν
 εὐχαρίστησιν ὅτι πράττει τὸ τίμιον καθήκον νὰ ἐκδικηθῇ, εἰς τὸ
 πρόσωπον ἡμῶν, τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, γενόμενον κατὰ
 τὸν Νοέμβριον τοῦ 1916, ὑπὸ τῶν ἐπιστράτων! Ἀτυχῶς ὁμως
 δι' αὐτὸν καὶ ἡ πρὸς δικαιολογίαν τῆς χαμερποῦς διαγωγῆς του
 πρόφασις αὐτοῦ ἀπεδείχθη κατόπιν ψευδής. Καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ
 Αἰακίου μέχρι Πειραιῶς ταξειδίου ἔμεινα ἐγκαθειργμένος εἰς τὸν
 θαλαμίσκον μου. Ἀλλὰ μόνον αὐτὸς ἦτο ἀπαίσιος; Ὁ Κυβερ-
 νήτης τοῦ πλοίου, οἱ ἄλλοι συνταξιδεύοντες Ἑλληνες ἀξιωματι-
 κοί, οἱ ἐπιβάται, οἱ ναῦται, οἱ στρατιῶται, οἱ πρόσφυγες, οἱ
 μεταφερόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα Ἑλληνες ἐργάται, σταλέντες εἰς
 τὸ ἔξωτερικὸν δι' ἐργασίαν, πάντες διέκειντο ἐχθρικῶς πρὸς
 ἡμᾶς. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς συνοδείας διέταξε νὰ γίνῃ σωματικὴ
 ἔρευνα καὶ ἐπὶ τῶν συνοδευουσῶν ἡμᾶς κυριῶν, τὸ δὲ χεῖριστον
 ὅτι τὴν εὐγενῆ ταύτην ὑπηρεσίαν ἐν ὀνόματι τῶν «φιλελευθέ-
 ρων» αὐτοῦ αἰσθημάτων ἀνέθεσε εἰς τὴν συνταξειδιώτισαν
 ἡμῶν παλακίδα τοῦ ιδιοκτῆτου τοῦ πλοίου καὶ Ὑπουργοῦ
 τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Βενιζέλου. Εὐτυχῶς ὅτι ἠθικώτεροι
 «φιλελεύθεροι» ἐπιβάται ἐπεμβάντες ἠνάγκασαν τὸν κύριον
 αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν δοθεῖσαν ἐντολὴν καὶ ν' ἀναθέσῃ ταύ-
 την εἰς ἄλλην τινὰ συνταξειδιώτισαν «φιλελευθέραν» μέν, ἐν-
 τιμον δέ. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἰσθμοῦ ἔξοδον τοῦ πλοίου ὁ ἀρχη-
 γὸς τῆς συνοδείας διετάχθη διὰ τοῦ ἀστυράτου νὰ κανονίσῃ τὴν
 πορείαν τοῦ πλοίου, ὥστε νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς
 τὸ μεσονύκτιον. Ἀφικόμενοι εἰς Πειραιᾶ ἐδέχθημεν τὴν ἐπί-
 σκεψιν διαφόρων «φιλελευθέρων» ἐπισήμων, ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς.
 Οὗτοι μᾶς ἐχώρισαν καὶ ἑπτὰ ἐξ ἡμῶν, ἀποχωρισθέντες τῶν
 συζύγων ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων συνεξορίστων, παρεδόθημεν εἰς
 τὴν ἀστυνομίαν, ἣτις δι' αὐτοκινήτων μᾶς μετέφερεν εἰς τὰς φυ-
 λακὰς Συγγροῦ, ὅπου μᾶς παρέλαβε ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν καὶ μετὰ

νέαν σωματικὴν ἔρευναν, καθ' ἣν μᾶς ἀφῆρεσαν καὶ τὰ χρήματα ἡμῶν καὶ κατέσχον καὶ ὅσα ἔγγραφα εἶχομεν μεθ' ἡμῶν, μᾶς κατέγραψαν εἰς τὸ βιβλίον τῶν κοινῶν ἐγκληματιῶν καὶ μᾶς ἐνέκλεισαν εἰς ἴδιον θάλαμον. Αὐτὴ ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκειοθελοῦς παλινοστήσεως τῆς ἐπιτραπέισης ἡμῖν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως.

ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ

Ἀπὸ τὸ Αἰάκιον τῆς Κορσικῆς ὡς ἀφηγήθημεν ἐπεβιάσθημεν βίᾳ ἐπὶ τοῦ ταχυδρομικοῦ ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου «Ἐσπερία» καὶ ἀφίχθημεν πάντες αἰχμάλωτοι τῆς εἰρήνης εἰς Πειραιᾶ περὶ τὸ μεσονύκτιον καὶ ἐκεῖθεν κατ' εὐθείαν μετεφέρθημεν ὑπὸ κουστωδίαν χωροφυλάκων εἰς τὰς φυλακὰς Συγγροῦ καὶ ἐνεκλείσθημεν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὑπέστημεν δευτέραν σωματικὴν ἔρευναν εἰς κοινὸν δωμάτιον. Ἐκεῖ διεμείναμεν μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς δίκης τοῦ μακαρίτου Ἑσλιν κ.τ.λ. πάντες ὁμοῦ. Ἐπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἠλαττοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν συντρόφων μου, μέχρις οὗ ἀπέμεινα μόνος καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀπομονώσῃ, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἐπικοινωνίας μεθ' οἰουδήποτε τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν φυλακῶν. Ἡ φρουρήσις ἦτο αὐστηροτάτη καὶ ἡ στάσις τῶν φρουρῶν καὶ φυλάκων, κατὰ κανόνα γενικόν, ἐχθρική. Ἦλθεν ἡ ἡμέρα τῆς δίκης καὶ ἡ ἀπομόνωσις κατ' ἀνάγκην ἐχαλαρώθη ἀφ' ἑαυτῆς. Ἡ δίκη διήρκεσε ἐπὶ τρίμηνον συνεχῶς, μηδὲ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων, τῆς Πρώτης τοῦ Ἑτους καὶ τῶν Θεοφανείων διακοπεῖσα. Οἱ δικασταί, κατ' ἐπίφασιν εὐγενεῖς, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄγριοι καὶ ἀπειλητικοί, ἐφ' ὅσον ὁμως προώδευε ἡ δίκη καὶ δὲν ἀπεδεικνύοντο ὅσα τρομερὰ περιελάμβανε τὸ οἰκτρὸν νομικὸν κατασκευάσμα, ὅπερ ἀπεκλήθη κατηγορητήριον, ἐν ᾧ ἀπλῶς ἦτο λίβελλος συνταχθεὶς παρὰ βενιζελικοῦ τινὸς ἰδιώτου πράκτορος καὶ ὁπαδοῦ τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅπως φανῆ εἰς αὐτὸν εὐάρεστος, οἱ δικασταὶ ἐφάνησαν ἡρεμώτεροι, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ συνείδησις αὐτῶν θὰ ἐξεγείρετο ἐὰν προέβαινον εἰς ἀπόφασιν τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν ἐπὶ θέματος μὴ δυναμένου νὰ καταλογισθῆ εἰς βάρος ἡμῶν, ἔστω καὶ ἂν ἀπεδεικνύετο τὸ ἐγκλημα ἐσχάτης προδοσίας, διότι τοῦτο ἐβάρυνεν

ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ὑπεύθυνον Κυβέρνησιν, ἣτις διὰ τοῦ Προέδρου αὐτῆς κ. Σκουλούδη ἀνέλαβε πλήρως τὴν εὐθύνην τῶν διαταγῶν, διὰ τὴν ἐκδοσὶν τῶν ὁποίων ἐθεωρούμεθα ὑπεύθυνοι, ἐνῶ ὁ ὑπογράφας αὐτὰς ἄθλιος καὶ ἀφιλότιμος Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἀπεξεδύετο τῆς εὐθύνης αὐτῶν. Ἡ δίκη αὕτη ὑπῆρξε τὸ καμινευτήριον τῶν χαρακτήρων, διότι πάντες σχεδὸν οἱ ὡς μάρτυρες κατηγορίας παρελάσαντες πρὸ τῶν ὀμμάτων τῆς κοινῆς γνώμης ἐφάνησαν ἄνευ χαρακτήρος, ὑπὸ τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιζηλίας τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐμπνεόμενοι. Οἱ μάρτυρες τῆς κατηγορίας ὑπῆρξαν πάντες ἀνάξιοι νὰ φέρωσι τὰς ἐπωμίδας τοῦ ἀξιωματικοῦ, διότι ἀπεδείχθησαν ὡς καταθέσαντες ἄνευ γνώσεως τῆς εὐθύνης τῶν λόγων αὐτῶν. Ἡθέλησαν νὰ εὐχαριστήσωσι τὸν πάτριον αὐτῶν, τὸν δημιουργήσαντα τὴν ἐπαναστατικὴν κατάστασιν ἣτις ἔφερε ἡμᾶς ὡς κατηγορουμένους πρὸ δικαστῶν ἐκ συγκυρίας ἀντιδίκων καὶ οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως. Διότι ἐδίκασαν οὐχὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀπονομῆς ἀμερολήπτου δικαιοσύνης, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς πράξεις τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ἡθελον νὰ δικαιώσωσι τὸν Ἀρχηγόν. Δίκαιον δι' αὐτοὺς ἦτο ἡ θέλησις καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ κ. Βενιζέλου διὰ τὸ διεθνὲς ζήτημα τῆς μὴ συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον μετὰ τῶν Δυτικῶν Συμμαχῶν. Ἄν ὁ κ. Βενιζέλος δὲν εἶχε τὴν γνώμην αὐτήν, ἡμεῖς ἠθέλομεν φανῆ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν δικαστῶν μας ἄθῳοι, καὶ ἐὰν ὁ κ. Βενιζέλος εἶχεν ἀντίθετον τῆς ἦν τότε εἶχε γνώμην, ἡμεῖς ἠθέλομεν θεωρηθῆ ὑπὸ τῶν ἰδίων δικαστῶν φίλοι καὶ συνεργάται αὐτοῦ. Τὸ Δίκαιον ἦτο σχετικόν, δὲν ἦτο ἀπόλυτον, ὅπως πρέπει νὰ ἐμφανίζεται ἐνώπιον ἀνθρώπων κατὰ σύμπτωσιν λαβόντων τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ νὰ δικάζωσι πράξεις ἄλλων ὁμοίων τῶν, ὁμοίων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Τὸ Δίκαιον, τὸ ἐκ Θεοῦ ἀπορρέον Δίκαιον, ἀντεκατεστάθη, ὑπὸ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, διὰ τοῦ δικαίου τῆς πατρίδος. Ὅτι ἦτο συμφέρον εἰς τὸν κ. Βενιζέλον, τοῦτο ἦτο καὶ δίκαιον διὰ τοὺς βενιζελικοὺς δικαστὰς καὶ ἠθέλομεν καταδικασθῆ εἰς τὸν διὰ τυφεισμῶ θάνατον, ἂν μὴ τρεῖς ἐκ τῶν δικαστῶν, οἱ πλειότερον ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν βενιζελικὴν κακὴν ἀντίληψιν τοῦ δι-

καίου, δὲν ἤθελον ὀρρωθήσει πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἐπιβολῆς τοιαύτης ἀνεπανορθώτου ποινῆς καὶ δὲν ἤθελον ἀναγκάσει τὸν Πρόεδρον τοῦ Δικαστηρίου νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν ἣν τοῦ ὑπηγόρευσε ἡ φατρία ἡ βενιζελική. Ὅπως δὲ ποτε ὀφείλομεν χάριν εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς δικαστάς, ὅχι διότι δὲν κατεδικάσθημεν εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν, ἀλλὰ διότι διὰ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῶν ἐδικαίωσαν ἡμᾶς ἀποδείξαντες τὴν δράσιν ἡμῶν, τὴν παρ' αὐτῶν καταδικαστέαν, ὡς δράσιν σώσασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἀπέδωσαν δηλαδὴ εἰς ἡμᾶς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐματαιώσαμεν τὰ κατὰ τῆς Πατρίδος σχέδια τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅτι ἡμεῖς μόνον ἀντέστημεν εἰς τὴν πραγματοποιήσιν σχεδίων ἀποβλεπόντων ὅχι εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν κοινῶν ἡμῶν συμφερόντων, ἀλλὰ τῶν συμφερόντων τοῦ κ. Βενιζέλου θέλοντος νὰ φανῇ εὐχάριστος καὶ ἀρεστὸς εἰς τοὺς Μεγάλους Συμμάχους τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτὴ ἡ καταδίκη ἡμῶν θεωρεῖται παρ' ἡμῶν ὡς τιμητικὴ καὶ ὡς ἐπαινετικὴ τῆς κατὰ τῷ 1915-16 17 στάσεως ἡμῶν, διότι ἀπέδειξε ὅτι ἡμεῖς ὑπῆρξαμεν ὁ κύριος μοχλὸς τῆς ματαιώσεως τῶν ὀλεθρίων σχεδίων καὶ ἀποφάσεων τοῦ κ. Βενιζέλου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν εἰς ἰσόβια δεσμὰ καταδίκην ἡμῶν θεωροῦμεν ὡς τιμητικὴν καὶ ὡς ἐνδεικτικὴν τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν πράξεων ἡμῶν, τῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Πατρίδος πράξεων ἡμῶν οὐχὶ παρὰ φίλων, ἀλλὰ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων καὶ ἀντιδίκων ἡμῶν. Ἐπὶ τρίμηνον ὑπέστημεν τὸ ἠθικὸν μαρτύριον νὰ παριστάμεθα εἰς τὴν δυσχερῆ αὐτὴν περίστασιν μάρτυρες τῆς ἐλεεινοτέρας ἐκδηλώσεως χαμερποῦς κολακείας καὶ δυσώδους θυμιατισμοῦ ἀνθρωπαρίων προσπαθούντων, διὰ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιδείξεως ἐχθρότητος, νὰ προσκλήσωσι τὴν εὐνοιαν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ δικτάτορος, τοῦ ἀπεμπολήσαντος τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τῶν μαρτύρων τῆς κατηγορίας, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ σφαλμάτων ὡς ἀφ' ἑνὸς μὲν προελθόντων ἐκ τῆς κακῆς πολιτικῆς τῶν ἀντιθέτων αὐτοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ ἐπιτρεψάντων αὐτῷ ὅπως σώσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Πατρίδα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπηρεασάντων αὐτοὺς τούτους τοὺς Συμμάχους τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ὅπως διατεθῶσι κατὰ τῆς μικρᾶς καὶ ἀνισχύρου Ἑλλάδος. Ὁ κ. Βενιζέλος ὡς πολιτικὸς δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, ὅτι τὴν καθ' ἡμῶν καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἡμῶν κα-

τηγορίαν ἀνέλαβε, ὅπως ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν Συμμάχων καὶ ἀποτρέψῃ αὐτοὺς νὰ τιμωρήσωσι τὴν Ἑλλάδα, ἣτις ἦτο ἀνεύθυνος καὶ ὅτι μόνοι ὑπεύθυνοι ἦσαν οἱ κατὰ τῆς Ἑλλάδος δράσαντες ἀνάξιοι πολιτευταὶ καὶ διαχειρισταὶ τῶν συμφερόντων αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τρίμηνον σχεδὸν καθ' ἑκάστην παρελάσαντες μάρτυρες δὲν ἐπεδίωκον τὴν ἀπόδειξιν τοῦ θέματος τοῦ πάτρωνος αὐτῶν, ἤθελον ἀπλῶς καὶ μόνον οἱ μὲν νὰ ἐκδικηθῶσι ἡμᾶς, διότι δὲν ἐθεωρήσαμεν αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ συμπράξωσι μεθ' ἡμῶν, διότι δὲν τοὺς ἐδέχθημεν ὡς συνεργάτας, ὅχι ὅπως ὑποστηρίξωσι τὰς γνώμας αὐτῶν, ἃς δὲν εἶχον, καὶ νὰ μᾶς ἀποτρέψωσι νὰ μὴ ἐκτελέσωμεν τὰ κακὰ σχέδια καὶ τὰς κακὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, ἀλλ' ἀπλῶς διότι τοὺς περιεφρονήσαμεν, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῶν, καὶ δὲν τοὺς προσελάβομεν εἴτε εἰς τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, εἴτε εἰς ἄλλην τινὰ ὑπηρεσίαν. Οἱ δὲ καὶ οἱ πλείότεροι, διότι ὁ ἔσμος τῶν μαρτύρων ἦτο μέγιστος, ἐπειδὴ ἤθελον νὰ συναγωνισθῶσι μεταξὺ τῶν τίς ν' ἀποδείξῃ πλείοτερον τὸν πρὸς τὸν πάτρωνα θαυμασμόν καὶ τίς νὰ κολακεύσῃ αὐτὸν χαμερπέστερον. Ἡμεῖθα ὑποχρεωμένοι ν' ἀκούωμεν ἀγογγύστως τὰς φληναφίας καὶ τὰ ψεύδη τῶν μαρτύρων αὐτῶν, τῶν μὴ ἐντροπομένων νὰ ἀποδείξωσι ἑαυτοὺς τόσον ταπεινοὺς καὶ ἐξευτελισμένους. Δὲν προχωροῦμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν σκέψεων αὐτῶν, διότι θέλομεν ἀναγκασθῆναι νὰ μεταχειρισθῶμεν ἐκφράσεις καθυβριζούσας αὐτούς, ἠθέλομεν ἀποκαλύψει τὴν γλοιώδη αὐτῶν κολακείαν πρὸς βλάβην ὅχι αὐτῶν ἀλλὰ τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Κράτους, οἵτινες τοιοῦτους εἶχον ὑπηρέτας. Οἱ πλείονες τούτων εἴμεθα βέβαιοι ὅτι μετενόησαν τὴν στιγμὴν αὐτὴν καθ' ἣν ἀναγιγνώσκουν τὰς γραμμὰς ταύτας, ἀλλὰ ἡ μετάνοια αὐτῶν εἶναι ἄκαρπος, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ διὰ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν, τῶν ἀδίκων καὶ ἀβασίμων καὶ ἀπολύτως ψευδῶν, ἤθελον ἐπιτύχει τὴν εἰς θάνατον καταδίκην ἡμῶν, ἂν δὲν ἤθελον ὀρρωδῆσαι πρὸς τοῦ πραξικοπήματος αὐτοῦ τρεῖς, ἡρεμώτερον καὶ ὑψηλότερον κρίναντες, δικασταί. Θὰ τοὺς ὠφείλομεν δὲ πλήρη χάριν καὶ εὐγνωμοσύνην, ἂν τὴν ψῆφον αὐτῶν ἔδιδον σύμφωνα μὲ τὴν συνείδησίν των, ἣτις ἀσφαλῶς θὰ ἐφώναζε ὅτι ἡμεῖθα ἀθῶοι, ὅχι τῶν γενομένων πράξεων, διότι τοιαύτας δὲν εἶχον ἐνώπιον αὐτῶν, ἀλλὰ γενικῶς τῆς ἀποδιδομένης μοι

κατηγορίας ὅτι ἐπροδῶσα τὴν Πατρίδα μου. Ἡ Ἑλληνικὴ Πατρις ἐπροδόθη, ὄχι ὁμως διότι ἡμεῖς προσεπαθήσαμεν νὰ κρατήσωμεν αὐτὴν μακρὰν τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν δεινῶν μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ πολέμου τοῦ συντρίψαντος πάντα σχεδὸν τὰ εἰς αὐτὸν ἀναμιχθέντα Ἔθνη, μεγάλα, ἰσχυρά, πλούσια καὶ αἰωνόβια. Ἡ Ἑλλὰς ἐπροδόθη παρ' αὐτῶν τούτων τῶν θελησάντων νὰ σώσωσι αὐτὴν διὰ τῆς εἰς τὸν πόλεμον συμμετοχῆς, διότι ἀποβλέψαντες εἰς μεγάλα καὶ ὑλικά κέρδη δὲν ἐφείσθησαν τοῦ αἵματος, τοῦ χρήματος, τῆς εὐημερίας καὶ τῆς τιμῆς τῶν συμπατριωτῶν αὐτῶν. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει ν' ἀγωνίζεται, ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ πολεμᾷ, ὄχι ὁμως χάριν τῶν ξένων συμφερόντων, τῶν κοσμοσωτηρίων μὲν συμφερόντων, ἀλλὰ οὐχὶ ὁμως καὶ ἀπολύτως ἑλληνικῶν συμφερόντων. Θὰ πολεμήσῃ καὶ πάλιν ἡ Ἑλλὰς, διότι τοιοῦτος ἔλαχε αὐτῇ ἀπὸ χιλιετηρίδων κληρὸς, θὰ πολεμήσῃ ὁμως πρὸς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῆς ἐξέλιξιν. Ἡ Ἑλλὰς τὸ τρίτον ἐμφανίζεται ἤδη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις αὐτῆ, ὅπως καὶ αἱ δύο προηγούμεναι, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ὑλικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν, τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἡ Ἑλλὰς προώριστα νὰ ζήσῃ χάριν τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτῆς ἰσχύος, χάριν τῆς ἐξελίξεως καὶ εὐδαιμονίας οὐχὶ αὐτῆς μόνον ἀλλὰ τῶν ἄλλων λαῶν. Ἄν σήμερον ἡ οἰκουμένη εὐημερῇ καὶ προάγεται, τοῦτο ὀφείλει πρὸ πάντων εἰς τὰς ἠθικὰς βάσεις τῆς κοινωνίας ἃς ἐθέσπισεν τὸ δαιμόνιον τοῦ Ἑλληνος καὶ ὃ ἐπ' αὐτοῦ στηριχθεὶς Χριστιανισμός. Ἡ Ἑλλὰς, ἡ κοιτὶς τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἡ μήτηρ τῆς τιμῆς, τοῦ καθήκοντος, τῆς ἠθικῆς, ἐδημιούργησε τὸν σημερινὸν ἠθικὸν πολιτισμόν. Οἱ νεώτεροι, οἱ Εὐρωπαῖοι, οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ ἀκόμητινὲς Ἀσιαῖται, μόνον τὸν ὑλικὸν πολιτισμὸν προήγαγον, μόνον τὴν ὑλικὴν ἀκμὴν προβιβάζουσι καὶ κατεργάζονται. Ἀφήσατε κατὰ μέρος τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἠθικὰ αὐτῆς διδάγματα καὶ θὰ ἴδητε τὸν κόσμον καταρρέοντα καὶ ἐκπίπτοντα εἰς τὴν ἀνηθικότητα καὶ τὴν ὑλιστικὴν ὑπαρξιν καὶ ὑπόστασιν. Μὴ χρώμενοι τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀνατροφῆς καὶ ἠθικῆς, οἱ Εὐρωπαῖοι, οἱ σήμερον ἐνηγμένοι καὶ ἠθικοὶ Εὐρωπαῖοι, ἤθελον εἶσθαι ὄντα ὑλιστικά, μόνον διὰ τὴν ὕλην καὶ τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις ζῶντα καὶ ὑπάρχοντα. Ἄν δὲ ἡ Εὐρώπη, καὶ σὺν αὐτῇ ὁ Κόσμος ὀλόκλη-

ρος, παρουσιάζεται σήμερα ὡς ἐμπνεομένη ὑπὸ ὑψηλῶν καὶ ἠθικῶν αἰσθημάτων, τοῦτο ὀφείλει εἰς μόνον τὴν Ἑλληνικὴν πρόοδον, τὴν Ἑλληνικὴν ἠθικὴν, τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ μόρφωσιν. Ἐπροδόθη ἐπομένως ἡ Ἑλλάς, οὐχὶ διότι ἐκλήθη νὰ συμμετάσχη εἰς τὸν εὐγενῆ ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος ἀγῶνα τῶν μεγάλων Ἑθνῶν, ἀλλὰ διότι ἡ συμμετοχὴ αὐτῆς ἀπέβλεψε εἰς ἐκπλήρωσιν σχεδίων οὐδεμίαν ἐχόντων σχεδίων μὲ τὸν προορισμὸν τῆς Ἑλλάδος, προορισμὸν ἐχούσης τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας, τῆς ἀθανάτου καὶ ἀγήρου Ἑλληνικῆς Ἰδέας, ἣτις διὰ μέσου σκοτεινῶν αἰῶνων δουλείας καὶ καταδυναστεύσεως διελθοῦσα καὶ τὸν σκοτεινὸν αὐτῶν πέπλον διατρύπησασα ἔλαμψε καὶ πάλιν ὡς ἠφαιστειον, ἠλιακὴ ἀκτίς ἢ φωτίζουσα τὴν γῆν καὶ διαπερῶσα τὸν πυκνὸν πέπλον νεφελώδους οὐρανοῦ. Αὐτὴ εἶναι ἡ προδοσία, ἡ μὴ χρησιμοποίησις τῶν ὑλικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐξέλιξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας καὶ κατασπαταληθεισῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὑλικῶν μόνον συμφερόντων, καὶ μάλιστα ξένων συμφερόντων. Ὁ κ. Βενιζέλος ἐν τῇ ἀμέτρῳ αὐτοῦ ξενοφιλίᾳ καὶ φιλοδοξίᾳ ἐθεώρησεν ὅτι ἐξυπηρετοῦσα ἡ Ἑλλὰς τὰ συμφέροντα τῶν Μεγάλων Δυτικῶν Δυνάμεων, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν αὗται εἶχον μεγίστην ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς οἰουδήποτε καὶ κυρίως τῆς μὴ χορηγήσεως τοῦ οἰουδήποτε τούτου ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἀντιθέτους αὐτῶν, ἐσκέφθη νὰ ταχθῆ πρὸς τὸ μέρος τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ ἔχοντος πλειότεραν φυλετικὴν ἢ καὶ πολιτικὴν συγγένειαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῆς, Ἡπατήθη ὅμως κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀμοιβὴν τῶν παρασχεθησομένων ὑπηρεσιῶν καὶ γενεοφρόνως ἀφέθη εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν αὐτῶν νὰ κανονίσωσιν καὶ νὰ ὀρίσωσιν αὐτὸν αὐτοὶ οἱ σύμμαχοι τὴν παρασχεθησομένην ἀμοιβήν, μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου. Ἡ δ' ἀμοιβὴ ὑπῆρξε ἢ συνθήκη τῶν Σεβρῶν καὶ ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς ἐγκατάλειψίς της. Διότι ἡ μὴ ἀναγνώρισις τοῦ κύρους αὐτῆς ὑπὸ τῶν διαφόρων Βουλῶν τῶν Συμμάχων καὶ ἡ μὴ ὑποστήριξις τῶν, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ πραγματοποιήσιν τῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα συμφερόντων, ὄρων αὐτῆς ἐσήμαινε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς, τῶν ἐχθρῶν ἐκείνων τῶν, χάριν τῆς

πρὸς τὰς προστάτιδας Δυναμεις συμμαχίας καὶ ἀφοσιώσεως, δημιουργηθέντων. Διότι ἡ Ἑλλάς ἐδημιούργησε τὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Μπολσεβικικὴν Ρωσσίαν ἐχθρότητα χάριν τῶν συμμάχων, μεταβάσα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων αὐτῶν νὰ πολεμήσῃ ἐν Οὐκρανίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ Ἑλλάς, ἀπομεμονωμένη καὶ ἀνίσχυρος οἰκονομικῶς, πολεμουμένη ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Συμμάχων ἐν τῇ ἑσωτερικῇ αὐτῆς πολιτικῇ, ἐνισχυομένης οὕτω τῆς ἐντὸς τῶν σπλάγγνων αὐτῆς, χάριν τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτούς, δημιουργηθείσης ἐθνικῆς διαιρέσεως, κατέστη ἀνίκανος ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' ἐχθρῶν καὶ φίλων συνασπισθέντων πρὸς καταπολέμησιν αὐτῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἄν ἡ Ἑλλάς εἶχε τοῦλάχιστον τὴν ἠθικὴν μόνον ὑποστήριξιν τῶν Μεγάλων Δυτικῶν Δυνάμεων ἐν Λωζάνῃ, ἡ θέσις αὐτῆς ἤθελεν εἶσθαι ἐντελῶς διάφορος τῆς σημερινῆς, διότι ἡ συνθήκη αὐτῇ, ἀποτέλεσμα οὐσα τῆς βεβιασμένης ἐνεργείας τῆς ἀνακωχῆς ἐν Μουδανιά, ἐστραγγάλισε τὰ διὰ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἀποκτηθέντα πλειονεκτήματα. Ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν ἔπρεπε νὰ τηρηθῇ ἐν ἰσχύϊ τοῦλάχιστον ὡς ἀναγνώρισις τῶν προηγουμένως παρασχεθεισῶν εἰς τὰς Δυνάμεις ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ὑπηρεσιῶν, ἡ δὲ συνθήκη τῆς Λωζάνης ὤφειλε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος κτηθέντων εὐνοικῶν ὄρων. Ἄλλ' ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης συνωμολογήθη ἀναγνωρισθείσης τῆς Τουρκίας ὡς νικητορίας οὐχὶ μόνον κατὰ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων μετὰ τὴν ἦτταν τῆς Τουρκίας κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς θέσις τῶν ζητημάτων ὡς παρουσιάζονται ἀπέναντι τῆς πραγματικῆς Ἱστορίας. Ἡ Ἑλλάς συνεπῶς ἐπροδόθη, ὡς ἀνωτέρω ἀναφέραμεν, παρ' αὐτῶν τούτων τῶν θελησάντων νὰ σώσωσι αὐτὴν διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν μεταξὺ μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν πόλεμον. Ἐκ τῆς διαδικασίας τῆς ἐπὶ τρίμηνον διαρκεσάσης ἐνώπιον στρατοδικείου ἐκτάκτου καὶ παρὰ τὸ δίκαιον καὶ τοὺς ὑφισταμένους, κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν διεπράχθη ἡ διὰ τοῦ κατηγορητηρίου κατηγορουμένη πράξις, νόμους οὐδὲν τὸ ἐπιβαρυντικὸν κατ' ἐμοῦ προέκυψε. Οὔτε ἡ παράδοσις τοῦ Ροῦπελ, ὄχυροῦ ἀνασχέσεως καὶ οὐχὶ φρουρίου, οὔτε ἡ παράδοσις τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπεδείχθη γενομένη παρ' ἐμοῦ ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν καθ'

ἄς ἐγὼ ἤμην Ἄρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ τοῦ Στρατοῦ Ἐπιτελείου, οὔτε ἡ κατ' ἐμοῦ ἐξυφανθεῖσα ἐπὶ Γερμανοφιλία κατηγορία ἀπεδείχθη, οὔτε οὐδεμία τῶν ἐν τῷ ἀθλίῳ καὶ οἰκτρῷ κατηγορητηρίῳ ἀναφερομένων καιηγοριῶν ὑπεστηρίχθη, ὥστε νὰ φανῇ πιστευτή, οὔτε κατάθεσις οἰαδῆποτε ἐπιβαρύνουσα τὴν κατὰ τῆς ὑπηρεσίας ἐνέργειάν μου. Πᾶσαι αἱ γενόμεναι καταθέσεις τῶν μαρτύρων κατηγορίας, πᾶσαι ἀνεξαίρετως ὑπὸ μικρῶν ἢ μεγαλοσχημῶν ἐκστομηθεῖσαι μετὰ στόμφου, αὐθαδεῖας καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀσεβείας, δὲν ἐστάθησαν ἱκαναὶ ὅπως κλονίσωσι τὴν πρὸς τὸ ἄτομόν μου διὰ κόπων καὶ μόχθων κτηθεῖσαν ὑπόληψιν, ὅτι ὑπηρετήσα ἀφιλοκερδῶς καὶ ἐντίμως τὴν Πατρίδα μας.

Ἄν τις λάβῃ τὸν κόπον ν' ἀναγνώσῃ τὰ, εἰς τὰς ἡμερῖδας τῶν ἡμερῶν τῆς δίκης δημοσιευθέντα, πρακτικὰ, ἐπίσημα καὶ δημοσιογραφικὰ, θὰ πεισθῇ ἀδιστάκτως περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν γραφομένων παρ' ἐμοῦ. Ὁ δημόσιος κατήγορος, ὁ κατ' εὐφημισμὸν καλούμενος Βασιλικὸς ἐπίτροπος, καθ' ὃ πᾶν ἄλλο ἢ τὸν Βασιλέα ἀντιπροσωπεύων δικηγόρος, κοινός, πολύλογος, ἀσυνάρτητος καὶ ἀπεραντολόγος, ἀγνοῶν τὸ θέμα ὑπερ ἐπρόκειτο νὰ κατηγορήσῃ, ἀγνοῶν τὰ αὐτὸν τὸν κ. Βενιζέλον ἀφορῶντα πολιτικὰ γεγονότα, ἀγνοῶν τὸν τρόπον τοῦ φέρεσθαι ἐν τοιαύτῃ σπουδαιοτάτῃ δίκῃ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ δικαίου, τοῦ νόμου, τῆς τιμῆς καὶ τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, τοῦ κατηγοροῦντος Κράτους, ἔστω καὶ ἂν τὸ Κράτος τοῦτο ἦτο Βενιζελικόν, ἐπελάθετο τῶν υποχρεώσεων αὐτοῦ, ἐπελάθετο τοῦ σεβασμοῦ ὃν ἔπρεπε νὰ τρέφῃ ὁ δημοσία κατηγορῶν ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως πρὸς ἄνδρας ἐν τῇ ἐξυληρητήσῃ τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους γηράσαντας, τοὺς ὑπὸ τοῦ κ. Βενιζέλου ἀκόμη θεωρηθέντας ἱκανοὺς νὰ διαχειρισθοῦν ὑψιστα τοῦ Κράτους συμφέροντα.

Ἐπελάθετο ἀκόμη τῆς εὐσχημοσύνης, διότι ὁ Βασιλικὸς αὐτὸς καλούμενος ἐπίτροπος ἐξέβρισε διὰ χυδαιοτάτων ἐκφράσεων τὸ ἱερὸν πρόσωπον τοῦ Ἄρχηγοῦ τοῦ Κράτους, τοῦ ὑμνηθέντος ἄλλοτε καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὅταν ἐν Κρήτῃ προήδρευσε συλλόγου τῶν ἐπιστράτων. Ἐπελάθετο ὅτι ἡ διαγωγή αὐτοῦ αὐτῇ ἐκρίνετο δυσμενῶς παρὰ τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς ἀπέδειξεν ἡ 1 Νοεμβρίου 1920, ἡ ἐτυμηγορία τοῦ ὁποῖου ἠνάγκασε αὐτὸν καὶ ἐπιτυχόντα ἀκόμη βου-

λευτήν ἐν Κρήτῃ, νὰ φύγη μακρὰν τῆς Ἑλλάδος φοβούμενος τὴν μῆνιν τοῦ λαοῦ. Διότι ἠσθάνθη τὰ πλήγματα τῆς κοινῆς γνώμης δι' ὅσα ἀνίερα ἐξεστόμησε ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ δημοσίου κατηγοροῦ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ μῖσος καὶ τὸν φθόνον, ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν κ. Βενιζέλον κολακείαν καὶ ταπεινοφροσύνην. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Στρατοδικείου, διανύσας τὸν δικαστικὸν αὐτοῦ βίον ἐκδίδων ἀποφάσεις ἀπαλλακτικὰς κατὰ ἀποδεδειγμένων κακούργων, ἤλθε εἰς τὸ Στρατοδικεῖον ὅπως ἔχη τὴν εὐχαριστησίαν νὰ ἐκδώσῃ καταδικαστικὰς ἀποφάσεις κατ' ἀνδρῶν ὑπερηφανῶν τὴν Πατρίδα καὶ ἀφιερωσάντων τὴν ζωὴν καὶ εὐημερίαν αὐτῶν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος. Ἐλυπήθημεν πολὺ, διότι ἀδίκως ἐφονεύθη, ἀλλὰ θὰ εἴμεθα πλειότερον εὐχαριστημένοι ἂν ἐν τῇ ζωῇ αὐτῇ εὐρισκόμενος ἔβλεπε καὶ αὐτὸς ὅπως τόσοι ἄλλοι ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἐζημίωσε τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀπεδοκίμασε αὐτὸν καὶ ὅταν ἀκόμη ἐνεκατεστάθῃ ἡ παρ' αὐτοῦ κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξυφανθεῖσα στρατιωτικὴ καὶ μόνον στρατιωτικὴ ἐξέγερσις καὶ στάσις.

Εἴμεθα οἱ παθόντες καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἢ ἐν προκειμένῳ θέσις ἡμῶν λίαν μειονεκτικὴ, διότι, ἐὰν κατηγορήσωμεν τοὺς κατηγορήσαντας ἡμᾶς, ἴσως ἠθέλομεν κατηγορηθῆ παρὰ τῶν δῆθεν ἀμερολήπτων, κυρίως ὅμως κατὰ κανόνα φιλοκατηγορῶν, ὅτι ἐκ πάθους, μίσους ἢ καὶ ἐκδικήσεως γράφομεν ἐναντίον τῶν κατηγορησάντων ἡμᾶς καὶ οἵτινες διὰ τῆς βίας ἐνεργήσαντες πρὸ τοῦ Στρατοδικείου ἔφερον ἡμᾶς. Ἀλλὰ ἡ θέσις ἡμῶν αὕτη, ἀντὶ νὰ εἶναι μειονεκτικὴ, καθιστᾷ ἡμᾶς ἀπὸ ἀμυνομένων κατηγορῶν, ὅχι διότι ἐδικαιώθημεν κατὰ τὴν δίκην ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κατηγορησάντων ἡμᾶς καὶ μὴ δυνηθέντων νὰ ἐπιβάλωσι, ὡς ὄφειλον, ἂν πραγματικῶς ἐπειθόντο περὶ τῆς ἐνοχῆς ἡμῶν, τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν καὶ νὰ ἐκτελέσωσι μάλιστα τὴν καταδικαστικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν, ἀλλὰ διότι ἐν μέσῳ ἐχθρικῆς ἀτμοσφαιράς ἐν αὐτῷ τῷ ἐκτάκτῳ Στρατοδικεῖῳ ἀπολογηθέντες κατεργήσαμεν πάντα τὰ ἄρθρα τοῦ κατηγορητηρίου οὐχὶ διὰ τῆς ἀπολογίας ἡμῶν εἰς τὸ τέλος τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῶν κατηγοριῶν τῶν ὑπὸ τῶν μαρτύρων τῆς κατηγορίας ἐκστομουμένων, ἀποδει-

κνύοντες τοὺς μάρτυρας εἴτε ὡς αἰσχροῶς κομματίζοντας, εἴτε ὡς ψευδομένους, εἴτε ὡς θέλοντας νὰ καλύψωσι ἰδίας αὐτῶν εὐθύνας. Ἄρκετὰ δηλωτικὴ τῶν παρ' ἡμῶν ἀναφερομένων εἶναι ἡ ἀτυχής, ἑξαήμερον ὀλόκληρον διαρκέσασα, κατάθεσις στρατηγοῦ παλιμβούλου, μὴ ὀρθωδῆσαντος νὰ θεωρήσῃ ὡς προδῶσαντα τὴν Ἑλλάδα τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, διὰ πράξεις τὰς ὁποίας αὐτὸς οὗτος ὁ στρατηγὸς ἐξετέλεσε καὶ πολλάκις ἐπροκάλεσε. Ἐπίσης ἀρκετὰ δηλωτικὴ ἦτο ἡ κατάθεσις τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου, τοῦ ἐκλιπόντος ἤδη, δι' ἧς ἠρνήθη τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ, ἦν αὐτὸς οἰκειοθελῶς καὶ ἐλευθέρως ἔθεσε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τὰς ἀποτελούσας τὸ κύριον θέμα τῆς κατ' ἡμῶν κατηγορίας. Ἄλλὰ τί πρῶτον καὶ τί ὕστατον νὰ ἐνθυμηθῶμεν, τί νὰ ψέξωμεν, τί νὰ στηλιτεύσωμεν, ὅταν σειρὰ ἀπέραντος στρατηγῶν, συνταγματαρχῶν καὶ ἀνωτέρων ἄξιωματικῶν συνηγωνίζετο πῶς νὰ πλειοδοτήσῃ καὶ νὰ φανῇ ἀνωτέρα εἰς ποταπότητα καὶ ψευδομαρτυρίαν, τῶν λωποδυτῶν καὶ κλεπτῶν μαρτύρων, τῶν κατὰ προτίμησιν ὑπὸ τῆς κατηγορίας προσαχθέντων, ἵνα εἰπῶσι ψεύδη καὶ ἀσύστατα μάλιστα ψεύδη; Ἄς ρίψωμεν πέπλον ἐπὶ τοῦ αἰσχου αὐτοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἃς λησμονήσωμεν τὰς λεπτομερείας τῆς δίκης, διὰ νὰ μὴ μολύνωμεν τὴν ὑγιᾶ μερίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ διατηρήσαντος καὶ διατηροῦντος, μετὰ τὴν δίκην καὶ καταδίκην, τὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς, τοῦ ἀναγνωρίζοντος τὰς μικρὰς πρὸς τὴν Πατρίδα προσφερθείσας ὑπηρεσίας μας. Δὲν μνησικακοῦμεν καθ' οὐδενός. Δὲν θέλομεν νὰ ἐκδικηθῶμεν ἐναντίον οὐδενός, διότι ἡ συνείδησις αὐτῶν εἶναι ἀρκετὴ νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς καὶ βλέπομεν αὐτοὺς τιμωρομένους ὑπὸ τῆς τύψεως τῆς ἑαυτῶν συνειδήσεως, ὅταν παρερχόμενοι ἐνώπιον ἡμῶν κατὰ τὰς δημοσίας καὶ κατ' ἰδίαν συναντήσεις ἐντρεπόμενοι χαμηλώνουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν. Εἴθε ἡ τιμωρὸς συνείδησις νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εὐθύτητος, τῆς τιμῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν κοινωνίαν καθήκοντος.

ΜΕΡΟΣ Θ΄.

ΕΚ ΤΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟΥ ΜΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΠΑΡΕΚΒΑΣΕΙΣ

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ μέλους τοῦ ὑπογράψαντος τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν, ἐμάθομεν ὅτι ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς μικρὰν ὄλως σημασίαν ἔδιδεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν συνδρομὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο τότε ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅστις, ἵνα φανῇ μόνος αὐτὸς σοβαρῶς ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ ἐργαζόμενος, διεκήρυττεν ὅτι ὁ ἀείμνηστος Γ. Θεοτόκης εἶχεν ὡς πρόγραμμα τῆς στρατιωτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργανώσεως νὰ προετοιμάσῃ στρατὸν 60.000 ἀνδρῶν μόνον. Ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μετακαλέσει καὶ τὴν μεγάλην ξένην στρατιωτικὴν ἀποστολήν, κατηγορεῖ τὸν Γ. Θεοτόκην διὰ τὰς πενιχρὰς αὐτοῦ προσπαθείας, ἐνῶ αὐτὸς ἔβαινε πρὸς εὐρύτεραν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν. Τὸ σύστημα Θεοτόκη ἀπέβλεψε πράγματι εἰς τὴν δημιουργίαν πυρῆνος στρατοῦ ἐκστρατείας 60.000 ἀνδρῶν πλήρως ὀπλισμένων, ἐφωδιασμένων καὶ ἐκπαιδευμένων πρὸς πολεμικὴν ἐνέργειαν. Ἐθεσε δὲ τότε τὴν βᾶσιν ταύτην, διότι οὗτος ἦτο ὁ δυνατὸς ἐπαρκὴς ἀριθμὸς πρὸς ἔναρξιν τῆς στρατιωτικῆς πολεμικῆς ὀργανώσεως. Ἄλλ' ὁ Θεοτόκης ἐσκόπει νὰ συνεχίσῃ κατόπιν τὴν ἐργασίαν αὐτήν, ὅπως δυνηθῆ ἡ Ἑλλάς νὰ ὀργανώσῃ, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν, ἅπαντα τὸν μάχιμον πληθυσμὸν τῆς Χώρας πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ τοῦ 1904. Ἀλλὰ διὰ νὰ φανῇ ἡ ἀλήθεια, ἀναγκάζομεθα νὰ παραθέσωμεν τὰ ἐπόμενα, παρεκκλίνοντές πως τῆς αὐστηρᾶς ἱστορικῆς κατευθύνσεως.

Ἐνθυμούμεθα ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος, κατὰ τὸν χειμῶνα 1909-10, ἔλθων εἰς Ἀθήνας, ἐπροκάλεσε συνάντησιν ἡμῶν εἰς τινα φιλι-

κὴν οἰκίαν ὅπως, ὡς ἔλεγεν, ὧν ὁ πολιτικὸς ὀδηγὸς τῆς στρατιωτικῆς στάσεως, κατατοπισθῆ εἰς τὸ στρατιωτικὸν ζήτημα. Ἡμεῖς, ἂν καὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν στασιαστῶν τοῦ Γουδί, προθύμως δεχθέντες τὴν πρόσκλησιν, ἐξεθέσαμεν τὸ σχέδιον τοῦ συστήματος, ὅπερ εἰσηγήθημεν εἰς τὸν Θεοτόκην, καὶ προσεθέσαμεν ὅτι μετὰ τινα χρόνον ἡ Ἑλλάς θὰ εἶχεν ἔτοιμον καὶ πλήρως πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένον στρατὸν 60.000 ἀνδρῶν. Τότε ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις ἐφαίνετο λίαν στενοχωρημένος, εἶπεν : « Ἄς εἶχαμε 30.000! ». Ἦρκετο δηλαδὴ εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτόν, διότι ἔβλεπε τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς ἀναληφθείσης καὶ εἰς καλὸν δρόμον παρ' ἡμῶν ἀχθείσης στρατιωτικῆς ἐργασίας. Κατόπιν, ὅταν μετὰ τὴν συντέλεσιν τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐτοιμασία στρατοῦ 60.000, ὁ κ. Βενιζέλος εὗρισκε τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν ἀνεπαρκῆ καὶ ἔψεξε τὸν Θεοτόκην διὰ τὴν πενιχρότητα τῶν βλέψεων αὐτοῦ.

Αἱ κατὰ τοῦ Θεοτόκη κατηγορίαι ἔφθασαν, φαίνεται, καὶ μέχρι τοῦ Βουλγάρου πρωθυπουργοῦ, ὅστις, συζητῶν μετὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος περὶ τῶν ὄρων τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ Ἑλλάς μόνον διὰ τοῦ στόλου αὐτῆς ἠθέλεν ἐνισχύσει τοὺς συμμάχους κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἐζήτησε νὰ τεθῆ ἐν τῇ συμβάσει ὅτι αὕτη θὰ συνδράμη τὸν χερσαῖον ἀγῶνα διὰ στρατοῦ ὄχι μεγαλυτέρου τῶν 50 000 ἀνδρῶν. Ὁ Ἕλληνας ἀξιωματικὸς, λησμονήσας ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἶχε κυρίως διπλωματικὴν ἀποστολήν, μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε τὴν ἀντίληψιν ταύτην καὶ ἐβεβαίωσε τὸν Βούλγαρον πρωθυπουργὸν ὅτι ἀπεναντίας ἡ Ἑλλάς θέλει διαθέσει στρατὸν 100.000 ἀνδρῶν. Ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργός, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν 50.000 ἀνδρῶν δὲν ἠθέλεε δυνηθῆ νὰ ὑπερβῆ παρὰ τὰ Καμβούνια, ἐταράχθη διότι ἐφοβήθη ὅτι διὰ στρατοῦ ἰσχυροτέρου ἠθέλεε προχωρήσει πολὺ ἐνδότερον εἰς τὴν Τουρκικὴν χώραν καὶ ἐφοβήθη ἀκόμη μήπως γεννηθῶσιν εἰς ἡμᾶς ὀρέξεις διεκδικήσεων μεγάλων. Ἐκλείσεν ἐπομένως ἐσπευσμένως τὴν σύμβασιν καὶ, κατὰ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ἡμῶν ἀντιπροσώπου πρὸς ὑπογραφὴν τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, ἐπροκάλεσε τὸ ταχύτερον τὴν ἐμφάνισιν τοῦ casus foederis καὶ casus belli, λαβῶν ὡς πρόφασιν τὴν μερικὴν ἐν Θράκῃ ἐπιστροφάσειν

τῆς Τουρκίας. Ἐκήρυσεν ἐσπευσμένως γενικὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ ἐκάλεσε καὶ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπιστρατευθῆ. Ἡ ἀπρόοπτος αὕτη ἐπιταγὴ τῆς Βουλγαρίας εὔρε τον κ. Βενιζέλον ἀπροετοίμαστον. Τότε ἐζητήθη, τῇ προτάσει τοῦ μακαρίτου Ν. Στρατοῦ, ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, 48ωρος ἀναβολὴ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατεύσεως, ὅπως προφθάσῃ ἡ Ἑλλάς νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἀγορᾶς τῶν 4 ἀντιτορπιλικῶν ἀνοικτῆς θαλάσσης.

14 Ἰανουαρίου 1921

Εἰς τὰς 4 μ. μ. μ' ἐπεσκέφθη ὁ κ. Ρέπικτον.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῷ ἐδήλωσα τὴν εὐχαρίστησίν μου διότι τὸν ἐγνώρισα καὶ ὅτι ἐγὼ εὐρίσκομαι ἤδη προσωρινῶς μακρὰν τῆς ἐνεργείας, λόγῳ τοῦ φόβου ὃν ἔχει ἡ Κυβέρνησις μήπως εἶμαι δυσάρεστος εἰς τὴν Ἀντάντ. Ἀνέπτυξα εἰς αὐτὸν τοὺς λόγους δι' οὓς τὸ συμφέρον μας εἶναι νὰ προσκειμέθα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε ἐν Ἑλλάδι σοβαρὸν γερμανόφιλον κόμμα.

Τῷ εἶπον ὅτι ὁ στρατός μας ἔχει ἰσχυρότατον ἠθικόν, ὅτι ἐπιθυμεῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων ἀδελφῶν του καὶ ὅτι βιάζεται νὰ περαιωθῆ ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Τῷ ἀνέπτυξα τὸ ζήτημα τῆς ὀργανώσεως τῶν τριῶν σήμερον ἔλλειπόντων σωμάτων στρατοῦ (3, 4 καὶ 5) καὶ τῷ ὑπέδειξα τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐφοδιασμοῦ.

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μετ' ἠρώτησε αὐτὸς καὶ ἀπήντησα ὑπεκφυγὰν νὰ ἐκφράσω γνώμην, περιορισθεὶς εἰς γενικότητα.

Μετ' ἠρώτησε διατὶ ἡ Παλαιὰ Ἑλλάς κατεψήφισε τον κ. Βενιζέλον καὶ τῷ ἀπήντησα ὅτι αὕτη ἐτυραννήθη πλειότερον καὶ ὅτι οἱ στρατιῶται οἱ διεξαγαγόντες τοὺς δύο πολέμους 12 καὶ 13 ἦσαν πάντες ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως συνεδέθησαν μετὰ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ὃν ἠγάπησαν καὶ ἐλάτρευσαν.

27 Μαρτίου

Ἐζήτησα καὶ συνηντήθην μετὰ τοῦ κ. Γούναρη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Μπαλτατζῆ, ὅπου ἦλθε καὶ ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης,

Μοὶ εἶπεν ὅτι μόνον τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἠὲ καίρησε νὰ μὲ ἰδῆ.

Τῷ κατέστησα γνωστὴν τὴν κατάστασιν καὶ προέτεινα τὴν ἀμυντικὴν παρατάξιν τοῦ στρατοῦ διὰ συμπτύξεως τῆς παρατάξεως.

Ἐγενήθη ἀπορία πῶς ἡ παραταχθεῖσα δύναμις τυφεκίων ἦτο τόσον μικρὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸν στρατὸν Μ. Ἀσίας.

Ἐπέβαλα ἀπάντησιν εἰς ἐρώτησιν τοῦ κ. Γ.

.....

4 Ἀπριλίου

Μ' ἐπεσκέφθη ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Weston (Οὐέστον), διοικητὴς Μεραρχίας κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν τῆς Καλλιπόλεως.

Μοὶ ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τῆς τοποθετήσεως τοῦ στρατοῦ Μικρᾶς Ἀσίας.

Μοὶ ὠμίλησε περὶ τῆς ἀποβάσεως εἰς Καλλίπολιν καὶ μοὶ ἐζήτησε νὰ διαφωτισθῆ ἐπὶ τοῦ σχεδίου ἡμῶν περὶ ἐπιθέσεως κατὰ τῶν θέσεων τῶν Τούρκων εἰς τὰ Στενά. Πλὴν ἄλλων μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν εἶχον ἀρκετὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ὅπως πραγματοποιήσωσι τὴν ἐνίσχυσιν ἡμῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας ἐκστρατείας (1915). Τῷ ἀπήντησα ὅτι, ἂν μᾶς ἐδίδον τοὺς 250.000 νεκροὺς τῆς Καλλιπόλεως ὡς ζωντανὴν ἐνίσχυσιν, θὰ εἶχομεν ἐπιτύχει.

Ἐμίλησε περὶ Βουλγάρων καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συνδρομὴ αὐτῶν, ἂν ἡ Ἀγγλία ἤθελε χορηγήσει μέγα χρηματικὸν ποσὸν εἰς τὸν Βασιλέα Φερδινάνδον.

.....

1921

Τὴν 29 Μαΐου ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς ἀνεχώρησεν ἐπιβαίνων τοῦ θώρηκτοῦ «Λῆμνος» διὰ Σμύρνην μετὰ τὴν ἐκδοσιν Β. Διαγγέλματος. Ἐπὶ τοῦ πλοίου ἦσαν ὁ Γούναρης, ὁ Θεοτόκης καὶ ἐγώ.

Τὴν ἐπομένην, περὶ τὴν 10.30' π. μ. ὁ Θεοτόκης μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ Γούναρης θέλει νὰ ὀμιλήσωμεν ἰδιαιτέρως. Πράγματι κατήλθομεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐκεῖ ὁ κ. Γούναρης μὲ ὕφος, ὡσεὶ νὰ ἤθελε νὰ μὲ καθυποτάξῃ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, μοὶ εἶπεν: «Ἐχω παράπονα μαζί σου, διότι εἶπες ὅτι ἐγὼ ἀπεκάλεσα τὸν Παπούλαν «γαΐδαρον» κλπ.

Ἀπάντησις.—Μάλιστα.

Γούναρης.—Διατί;

Δούσμανης.—Διότι τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτὸν ἔκαμες ἐν ὑπουργικῇ συσκέψει ἐπισήμως ὡς Πρωθυπουργός.

Γούναρης.—Ναί, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν τὰ εἶπον διὰ νὰ ἐπαναληφθοῦν.

Δούσμανης.—Δὲν τὸ ἤξερα αὐτό. Ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς, διὰ τόσον ἐπίσημον κατέχοντα θέσιν ἀξιωματικόν, δὲν ἦτο οὔτε ἔπρεπε νὰ εἶναι μυστικός, τώρα ὅμως ὅτε ἀκούω ὅτι δὲν θέλεις νὰ γνωσθῇ ἢ περὶ αὐτοῦ γνώμη σου, δὲν θὰ τὸ ἐπαναλάβω.

Ἐδῶ ἐσταμάτησεν ἡ περαιτέρω συζήτησις ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἀμέσως δὲ κατόπιν μου λέγει :

Γούναρης.—Ξέρεις διατί ἤλθομεν ἐδῶ, ἐγὼ καὶ ὁ Θεοτόκης;

Δούσμανης.—Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν μου ἔθεσε χθὲς καὶ ἡ γυναῖκα μου, λέγουσα : «Ἀφοῦ πηγαινέτε διὰ πόλεμον μὲ τὸν Βασιλέα, τί θέλουν μαζί σας, οἱ δύο Ὑπουργοί; Εἰς τοὺς ἄλλους πολέμους οἱ Ὑπουργοὶ δὲν ἠκολούθουν τὸν Βασιλέα καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον του».

Γούναρης.—Ἡμεῖς ἤλθομεν εἰς Σμύρνην, διότι θέλομεν νὰ μὴ ἐπέλθῃ οὐδεμία ρῆξις μεταξὺ τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου καὶ τῆς Διοικήσεως τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον καὶ ὁ Βασιλεὺς δὲν θὰ ἔχωσι καμμίαν ὀνάμιξιν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ διὰ νὰ μὴ γίνῃ καμμία ρῆξις ἤλθομεν ἡμεῖς ἐδῶ.

Δούσμανης.—Γνωρίζω τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν τὴν ἔπρεπε νὰ δώσω. Εἶναι νὰ φύγω ἐπ' στρέφων εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν δύναμαι νὰ ἐγκαταλείψω τὸν Βασιλέα μου, ἐφ' ὅσον αὐτὸς θέλει νὰ εἶμαι πλησίον, του καὶ ἀφ' ἑτέρου φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐπιστροφή εἰς Ἀθήνας καὶ ἡ ἐκεῖ παραμονή μου θὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν διοικεῖ καὶ οὕτω ἀμφοτέροι θὰ χάσουν τὴν ἐμπιστοσύνην ἣν ἔχουν καὶ πρέπει νὰ ἔχουν εἰς τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἡ συζήτησις, διεξαχθεῖσα ὄχι ὑπὸ φιλικὸν τόνον, διήρκεσε περὶ τὴν ὥραν περίπου ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Πραγματικῶς δὲ καθ' ὅλην τὴν ἐν Μ. Ἀσίᾳ παραμονὴν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, οὗτος οὐδόλως ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, οὔτε εἰς τὰ σχέδια οὔτε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν.

.....

1921

Τὴν 16 Σεπτεμβρίου ἐπανῆλθεν ἐκ Μ. Ἀσίας ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς, ἡμέραν Πέμπτην.

Εἰς Πειραιᾶ ἐπὶ τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» ἦλθε πρὸς χαιρετισμὸν τοῦ Βασιλέως ὀλόκληρον τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Μετὰ τὴν παρουσίαν ὁ Γούναρης, ἀσπασθεῖς, μ' ἐπλησίασε εὐρισκόμενον παράμερα, καὶ μοι λέγει: «Θέλω νὰ σὲ ἰδῶ καὶ θὰ σὲ εἰδοποιήσω τηλεφωνικῶς». Ἀπήντησα ὅτι εὐχαρίστως θὰ μεταβῶ εἰς τὴν πρόσκλησίν του.

Τὴν ἐπομένην Παρασκευὴν πρῶτ' ἐἰδοποιεῖ τηλεφωνικῶς νὰ μεταβῶ εἰς τὰς 5 μ.μ. εἰς τὴν οἰκίαν του.

Πράγματι τὴν 5 μ.μ. ἤμην εἰς τὸ γραφεῖον του.

Εἶχε τεχνίτας κατασκευάζοντας ξυλίνας θήκας διὰ τὰ νεωστὶ ἀποκτηθέντα βιβλία καὶ ἐπήγαμε εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ φαγητοῦ.

Μοὶ κατέστησε γνωστὴν τὴν πρόθεσίν του, ὅπως, μετὰ τὰ ἐν Σαγγαρίῳ συμβάντα, ἀντικαταστήσῃ τὸν Παπούλαν καὶ μοὶ ἐπρότεινε νὰ μεταβῶ ἐγὼ ὡς ἀρχηγὸς τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας.

Τῷ ἀπήντησα ὅτι, μετὰ τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης συμβάντα καὶ τὴν ἀλληλεγγύην ἣτις ὑπῆρχε μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Διοικήσεως Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς ἀναμίξεως τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν ἀπόκρουσιν ἀναμίξεως τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Ἐπιτελείου Του εἰς αὐτάς, εἶναι ἄτοπον νὰ ριφθῇ ἡ ὅλη εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας. Εἶπον ὅτι ἡ Κυβέρνησις αὐτὴ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀντικαταστήσῃ, μετὰ τὰ συμβάντα ἐν Μ. Ἀσίᾳ, τὸν Παπούλαν. Προσέθεσα ὅτι ὁ Παπούλας ἔκαμε προσωπικὸν κόμμα μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας καὶ ὅτι ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ ἤθελε μοιραίως καὶ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεώς μου δημιουργήσει νέον κόμμα περὶ τὸ πρόσωπόν μου ἐκ τῶν κατὰ τοῦ Παπούλα δυσηρεστημένων καὶ οὕτω θὰ ἠῤῥανε ἡ διαίρεσις. Ἐν τέλει δὲ μεταξὺ ἄλλων εἶπον ὅτι, ἐπειδὴ ἐγὼ ἀνέκαθεν

ἤμην ἐνάντιος εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Παπούλα, ἐφοβούμενη μήπως κατηγορηθῶ ὅτι τὴν πολεμικὴν αὐτὴν ἔκαμα διὰ λόγους προσωπικούς καὶ συμφεροντολογικούς.

Ὁ Γούναρης δὲν ἐσυμφώνησε καὶ ἐπέμενε, ἐπειδὴ ὅμως εἶχε παρέλθει ἡ ὥρα (6 1]2 μ.μ.) καὶ ἔπρεπε νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, μὲ παρεκάλεσε νὰ μεταβῶ τὴν ἐπομένην (Σάββατον) εἰς τὰς 11 π. μ. εἰς τὸ Πολιτικὸν Γραφεῖον πρὸς συνέχισιν τῆς συζητήσεως.

Πραγματικῶς τὴν ἐπομένην καὶ κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν εὐρισκόμην εἰς τὸ Πολιτικὸν Γραφεῖον.

Ὁ Γούναρης μοὶ εἶπεν: «Ἐσκέφθην τὰ ὅσα μοὶ εἶπες καὶ εὐρίσκω ὅτι ἔχεις δίκαιον. Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν τὸ ζήτημα τῆς Ἀρχηγίας καὶ ἅς ἐξετάσωμεν τὴν πρότασίν σου».

Τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἶχον εἰπεῖ ὅτι θὰ ἐπεθύμουν νὰ διορισθῶ ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μὲ πλήρη δικαιοδοσίαν.

Τῷ ἀνέπτυξα ἐπομένως τὸ θέμα μου καὶ μετὰ πολλὴν συζητήσιν διαρκέσασαν μέχρι τῆς 2 μ.μ. ἐμείναμεν σύμφωνοι. Ἐπειδὴ δὲ τὴν πρότασίν μου εἶχον γράψει εἰς γενικὰς γραμμάς ἐπὶ φύλλου χάρτου, ὅπερ κατὰ τὴν συζήτησιν ἐκράτουν ἀνὰ χειρας, ὁ Γούναρης δι' ἀποτόμου καὶ αἰφνιδίας κινήσεως μοῦ ἐπῆρε τὸ σημεῖωμα ἀπὸ τὰς χεῖρας καὶ τὸ ἔθεσε εἰς τὸ θυλάκιόν του.

Ἡ πρότασις μου ἦτο ἐν περιλήψει :

Νὰ διορισθῶ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ.

Νὰ ὑπαχθῇ ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἡ Στρατιὰ Μ. Ἀσίας νὰ καταστῇ πειθίηνιον ὄργανον τῆς Κυβερνήσεως.

Νὰ ἀναδιοργανωθῶσι αἱ διάφοροι ὑπηρεσίαι τῆς Στρατιᾶς Μ. Ἀσίας.

Νὰ ἀσφαλισθῇ ἡ θέσις τοῦ στρατοῦ Μ. Ἀσίας, ὅπως διαχειμάσῃ ἐν ἀνέσει κ.τ.λ.

Ὁ Γούναρης συνεφώνησε μὲ τὰς προτάσεις μου.

Τὴν ἐπομένην Κυριακὴν ἠσθένησα καὶ ἠναγκάσθην νὰ μείνω κλινήρης καὶ νὰ οἰκουρήσω ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας κατὰ διαταγὴν τοῦ ἱατροῦ. Ὁ Ὑπουργὸς Θεοτόκης μ' ἐπεσκέφθη ἀσθενοῦντα, χωρὶς ὅμως νὰ θίξῃ ζητήματα ὑπηρεσιακά.

Τὴν μεθεπομένην Δευτέραν μετέβην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπως ἀνακοινώσω εἰς τὸν Θεοτόκην τὰ τῶν δύο, μετὰ τοῦ Γούναρη, συνομιλιῶν μου. Ὁ Θεοτόκης εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ Γούναρης τῷ ἀνεκοίνωσε τὰ διατρέξαντα, καὶ ὅτι αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ τὸν Γούναρην ὡς πρὸς τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις, μοὶ προσέθεσε δ' ὅτι ἀνέφερον εἰς τὸν Βασιλέα τὰ διατρέξαντα καὶ ὅτι ὁ Βασιλεὺς συμφώνησε μὲ τὰς σκέψεις μου ἐπειπῶν : «Ν' ἀκοῦτε τὸν Δούσμανη, διότι αὐτὸς σκέπτεται σωστά». Ὁ Θεοτόκης ἀπήνησεν ὅτι εἶναι εὐτυχής, διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἰργάσθη μὲ τὸν πατέρα του, διὰ τὴν πρὸς πόλεμον παρασκευὴν τοῦ στρατοῦ, θὰ ἐργασθῆ τώρα καὶ μὲ τὸν υἱόν.

Ἀμέσως κατόπιν μετέβην εἰς τὸ Γραφεῖον μου καὶ συνέταξα τὴν πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ ἡμερησίαν διαταγὴν μου καὶ διέταξα νὰ τυπωθῆ καὶ ἀποσταλῆ εἰς τὰ διάφορα Σώματα καὶ Ὑπηρεσίας.

Ἡ διαταγὴ συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ληφθεισῶν ἀποφάσεων, δὲν ἦτο ἐμπιστευτικὴ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔδωκα διαταγὴν νὰ δημοσιευθῆ. Ὡς ἔμαθον κατόπιν, συντάκτης τις τῆς «Καθημερινῆς» εἰσελθὼν τὴν ἐπομένην, Τρίτην, εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ὑπαπιστοῦ μου, ὅστις τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀπουσίαζε, καὶ εὗρον τὸ δέμα τῶν ἀντιτύπων τῆς διαταγῆς μου, λάθρα ἀφήρεσε ἔν καὶ τὸ ἔδημοσίευσε διὰ τῆς ἐφημερίδος του.

Τὴν ἐπομένην, μετὰ τὴν εἰς τὴν »Καθημερινὴν» ἀνάγνωσιν τῆς διαταγῆς μου, τῇ πρωτοβουλίᾳ, ὡς ἔμαθον, τοῦ Πρωτοπαδάκη, συνήλθεν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισε νὰ μὲ θέσῃ εἰς αὐτεπάγγελτον διαθεσιμότητα.

.....

Τὴν 16/29 Μαΐου 1922 ἡμέραν Δευτέραν μ' ἐκάλεσεν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ὁ Ν. Θεοτόκης, Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπεφάσισε νὰ μοὶ ἀναθέσῃ τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Μοὶ κατέστησε γνωστὴν τὴν στρατιωτικοπολιτικὴν κατάστασιν καθὼς καὶ τὴν οικονομικὴν τοιαύτην καὶ μοὶ εἶπε νὰ μελετήσω τὸ ζήτημα καί, ἂν συμφωνῶ, νὰ τῷ ἀπαντήσῃ πρὸς τοῦ Σαββάτου.

Μετέβην εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον, ἔλαβον ἀπὸ τὸν Ἐξαδάκτυλον

τὰ στοιχεῖα τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως καὶ μετέβην οἴκοι ὅπου εἰργάσθην. Συνέταξα τὸ ὑπόμνημά μου.

Τὴν πρωΐαν τῆς Τετάρτης ἐκάλεσα εἰς τὸ σπίτι μου τοὺς κ.κ. Χρυσανθόπουλον Π. καὶ Γκιταρᾶκον Κ. πρὸς οὓς ἀνέγνωσα τὸ ὑπόμνημα. Ἔμειναν σύμφωνοι, Περὶ τὴν μεσημβριάν μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Θεοτόκη, εἰς ὃν ἐδήλωσα ἀποδοχὴν.

Ὁ Θεοτόκης τότε μόνον μοὶ ἀνέγνωσε ἐπιστολὴν τοῦ Παπούλα, δι' ἧς ἐζήτηι τὴν ἀποστρατείαν του. Μοὶ εἶπε δ' ὅτι, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιστολῆς εἰς τὰ «Χρονικά» τῆς προηγουμένης, ἦτο εἰς αὐτὸν ἐπιβεβλημένον νὰ τὴν ἀποδεχθῆ καὶ ὅτι μετέβαινε παρὰ τῷ Γούναρη ὅπως εἰσηγηθῆ τὴν δημοσίευσιν δύο διαταγμάτων, τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Παπούλα καὶ διορισμόν μου ὡς Ἐπιτελάρχου. Μὲ ἠρώτησε τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ μέλλοντος ἀρχηγοῦ Σ.Μ.Α. καὶ τῷ συνέστησα τὸν κ. Πολυμενάκον.

Κατόπιν τούτου δὲν ἔλαβον γνῶσιν τῶν τεκταινομένων.

Τὸ Σάββατον πρωὶ ἔλαβον τηλεφώνημα ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν ν' ἀναμένω τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Χατζηανέστη πρὸς συνεννόησιν. Εἰς τὰς 12.30 ἔλαβον ἕτερον τηλεφώνημα ὅτι ὁ κ. Χατζηανέστης δὲν θὰ ἦρχετο. Εἰς τὰς 5 μ. μ. ἔλαβον ἕτερον τηλεφώνημα, δι' οὗ εἰδοποιούμην ὅτι εἰς τὰς 7 μ. μ. θὰ ἦρχετο εἰς τὸ σπίτι μου ὁ κ. Θεοτόκης.

Ἀνέμεινα αὐτὸν καὶ πράγματι ὀλίγον μετὰ τὴν 7 μ. μ. ἦλθεν ὁ κ. Θεοτόκης μετὰ τοῦ κ. Μπαλτατζῆ.

Ὁ Θ. λίαν συγκεκινημένος μοὶ εἶπεν ὅτι, ἐνῶ ἀπὸ τὰς 5 εἶχε ἀποφασισθῆ ὁ διορισμός μου, ὅταν τὸ ζήτημα ἦλθεν πρὸ τῆς ὀλομελείας (ψευδῆς πληροφορία), εὗρηκε τοιαύτας ἀντιδράσεις, ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ὁ διορισμός μου. Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἀνέμεινα τὴν ἀπάντησιν αὐτὴν, διότι ἤμην βέβαιος ὅτι ἡ Κυβέρνησις αὐτὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεργασθῆ μετ' ἐμοῦ. Ὅτι πάντοτε, ὡσάκις μοῦ ἔκαμνε πρότασιν τινα συνεργασίας, ἔλεγον κατ' ἐμαυτὸν «παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ», διότι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἠθέλησε ποτὲ τὴν συνεργασίαν μου. Ὅτι ἀπήντησα καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν καταφατικῶς, διότι οἱ κ.κ. Ὑπουργοί, ἐνῶ δὲν ἠθέλον εἰλικρινῶς νὰ συνεργασθῶσι μετ' ἐμοῦ, διέδιδον ψευδῶς ὅτι ἐγὼ ἀρνοῦμαι καὶ ὅτι ἀπεδέχθην τὴν φορὰν αὐτὴν, διὰ

νά ἀφαιρέσω ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα νὰ διαδίδη ψευδῶς ὅτι ἐγὼ ἀρνοῦμαι ὑπηρεσίαν. Ἐζήτησα νὰ μοὶ δηλώσουν ὅτι ἔπαυσε ἡ ἐπίσημος ἐπίσκεψις καὶ μοὶ εἶπον ὅτι παρίσταντο πλέον ὡς ἰδιῶται καὶ φίλοι. Τότε εἶπον ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ φερόμεθα εἰς τὴν καταστροφὴν. Ἀνέπτυξα τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ τότε μοὶ εἶπον ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διορισθῶ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, ἀφ' οὗ ἀπεφασίσθη ὁ διορισμὸς, ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Γ. Χατζηανέστη, πρὸς ὃν εἶχον διαφορὰν ἀντιλήψεων. Τότε παρετήρησα, πῶς ὁ Χατζηανέστης γνωρίζει τὰς ἀντιλήψεις μου, πρὸς ἃς διαφωνεῖ, ἀφ' οὗ οὐδέποτε συνητηθήμεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διὰ νὰ τοῦ ἐκθέσω αὐτάς! Ὑπέμνησα εἰς τὸν Θεοτόκην τὴν ἐποχὴν τῆς τελευταίας πρωθυπουργίας τοῦ πατρός του, καθ' ἣν ὁ Χατζηανέστης ἦτο ἀντίθετος, καὶ ὅτι ἂν αἱ ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἐπεκράτουν ἀντὶ τῶν ἰδικῶν μου, ἡ Ἑλλὰς θὰ εὕρισκετο κατὰ τὸ 1912 ἀνέτοιμος πολεμικῶς. Τότε ὁ Μπαλτατζῆς εἶπεν ὅτι «ἡμεῖς γνωρίζομεν τὰς ἀντιλήψεις σου,» καὶ εἰς ἐρώτησίμ μου ποῖαι εἶναι αἱ ἀντιλήψεις μου, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἐγὼ θέλω τὴν σύμπτυσιν τοῦ μετώπου, ἣν ἡ Κυβέρνησις ἀπέκρουε. Τότε ἐν προσποιητῷ θυμῷ τῷ εἶπον: «Πῶς ὀμιλεῖς περὶ συμπτώξεως ἀφ' οὗ δὲν γνωρίζεις οὔτε τὰ σχέδια τῆς μελλοντικῆς μου παρατάξεως, οὔτε τὸ ὑπόμνημα ὅπερ ἔχω ἔτοιμον;». Ὅταν ὁ Μπαλτατζῆς εἶδε τὰ σχέδια καὶ τὸ ὑπόμνημα, ἤρχισε νὰ μὲ παρακαλῇ κλαίων σχεδὸν νὰ δώσω τὰ σχέδια καὶ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπικαλούμενος τὰ πατριωτικά μου αἰσθήματα Ἡρηνίθην λέγων, ὅτι τὰ σχέδια αὐτὰ μόνον δι' ἐμοῦ δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ μόνον τηρούμενα μυστικά δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι. Ἐπανέλαβα τότε τὴν γνώμην μου ὅτι ἀγόμεθα εἰς καταστροφὴν καὶ εἶπον εἰς τὸν Μπαλτατζῆν: «Σὺ ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν δὲν ἔχεις πολιτικὴν, διότι οὔτε ἡ πολιτικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως, οὔτε ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις στηρίζεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σου».

Τὴν νύκτα οἱ Ὑπουργοὶ ἀνεχώρησαν διὰ Βελιγράδιον πρὸς ἀντιπροσώπευσιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν γάμων τοῦ Βασιλέως.

Βραδύτερον ἔμαθον ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἐφέρθη πρὸ τῆς ὀλο-

μελείας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀλλὰ μόνον πρὸ τοῦ Στρατηγοῦ.

Φαίνεται ὅτι ὁ Γούναρης ἔμαθε τὰ διατρέξαντα καὶ ἀνησύχησε. Διὰ κοινοῦ φίλου μοὶ διεμηνύθη ὅτι ὁ Γούναρης θέλει νὰ μὲ συναντήσῃ. Τὴν συνάντησιν αὐτὴν ὁ Γούναρης ἀνέβαλε μέχρι τῆς ἐκ Χίου καὶ Ψαρῶν ἐπανόδου του. Ὅτε ἐπέστρεψε τὴν Πέμπτην, μοὶ ἐζήτησε νὰ τὸν δεχθῶ εἰς τὸ σπίτι μου. Ἦλθεν εἰς τὰς 5 μ. μ.

Τῷ ἐξέθηκα τὰς ἰδέας μου, ἃς εἶχον διατυπώσει εἰς τὸ ὑπόμνημά μου, ὅπερ ὅμως δὲν ἀνέγνωσα δι' οὓς λόγους ἠρνήθη νὰ ἀναγνώσω καὶ εἰς τοὺς δύο Ὑπουργούς. Ἀνέπτυξα αὐτῷ τὴν γνώμην μου ὅτι ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀπώλεσαμεν τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ὅτι ὀφείλομεν διὰ μεταβολῶν τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως νὰ ἐπανακτήσωμεν αὐτήν. Μετὰ δὲ τὴν ἐπανάκτησιν τῆς ἀπωλεσθείσης πρωτοβουλίας θὰ ἤμην εἰς θέσιν νὰ εἴπω εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ὁ στρατὸς θὰ δυνηθῇ :

α'.—εἴτε νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἄνευ κινδύνου καταστροφῆς,

β'.—εἴτε νὰ μείνῃ ἀκινδύνως καί,

γ'.—εἴτε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιτυχῶς.

Ὁ Γούναρης ἐσυμφώνησε μετ' ἐμοῦ καὶ ἐδέχθη τὴν γνώμην μου, προσέθεσε δ' ὅτι τότε ἔπρεπε νὰ μεταβῶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐγώ. Τῷ εἶπον ὅτι δέχομαι νὰ μεταβῶ.

Ἀνεχώρησε μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ σχέδιά μου.

1923

15 Ἀπριλίου-Κυριακὴ

Ἐκλήθην ὑπὸ τῆς κ. Μ. Δραγούμη εἰς συνάθροισιν μ.μ. καθ' ἣν θὰ παρευρίσκετο καὶ ὁ πρῶν (1914) πρεσβευτῆς τῶν Η.Π.Α. κ. Μότσε, ἥδη γεροισιαστής.

Ἔρχεται εἰς Εὐρώπην μὲ εἰδικὴν ἐντολήν.

Συνητήθη μὲ τοὺς κυβερνῶντας, οἵτινες ἐζήτησαν ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ξένων δυνάμεων ἀναγνώρισιν αὐτῶν καὶ τὴν παροχὴν δανείου.

Μὲ ἠρώτησε περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως καὶ τῷ ἐξήγησα ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλέως καὶ τὴν ἀποχὴν τοῦ

κ. Βενιζέλου, τὰ δύο μεγάλα κόμματα κατ' ἀνάγκην θέλουσι διαλυθῆ.

Αὐτὸς μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος δὲν θ' ἀναμιχθῆ πλέον εἰς τὰ ἔσωτερικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος. Μεταβαίνει εἰς Κων)πολιν διὰ πολεμικοῦ, ὅπερ ἢ Ἀμερικανικὴ κυβέρνησις ἔθεσε εἰς τὴν διάθεσίν του, ἐκεῖθεν θὰ μεταβῆ εἰς Ρώμην καὶ διὰ Βουκουρεστίου εἰς Παρισίους. Ἐπειδὴ δὲν εἶδε κατὰ τὴν ἐνταῦθα κάθοδον αὐτοῦ τὸν κ. Βενιζέλον, θέλει τὸν συναντήσῃ κατὰ τὴν ἄνοδόν του.

Μοὶ ὠμίλησε περὶ Μεταξᾶ καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι οὗτος εἶναι l'homme de l'avenir. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὅστις θὰ ζήσῃ εἶναι ἄνθρωπος de l'avenir καὶ ὅστις ἀπέθανε εἶναι du passé. Ἐγέλασε καὶ ἐπὶ τρία λεπτὰ τῆς ὥρας ἐγέλα μόνος.

.....

Σάββατον

Συνήντησα τὴν κ. Μ. Δραγούμη εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Σ. Λοβέρδου. Μοὶ εἶπεν, ὅτι ὁ Μότσε εἶπεν περὶ Μεταξᾶ ὅτι ὡς ἀρχηγὸς διὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκλογῶν θὰ εἶναι ἴσως καλός, ἀλλ' ὡς Κυβερνήτης ὄχι.

ΜΕΡΟΣ Ι.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΕΩΣ

Πᾶς τις ἀναγινώσκων ἐπισταμένως τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ἀναφερόμενα ἀνέκδοτα καὶ ἱστορήματα ὀφείλει εὐλικρινῶς, ἀμερολήπτως καὶ ἀντικειμενικῶς νὰ κρίνῃ τὰ πρόσωπα καὶ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἄπειρον ἐντιμότητα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ νὰ θρηνήσῃ διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ὁ θάνατος οὗτος, ἂν καὶ δὲν προῆλθε ἐξ ἀμέσου ἐπιδράσεως τῶν πικριῶν καὶ ὕβρεων δι' ὧν ἐποτίσθη ὁ εἰρηνόφιλος καὶ ἄλτρουσίτης αὐτὸς Ἀρχηγὸς Κράτους μικροῦ καὶ ὑποταχθέντος εἰς τοὺς ξένους, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἀντιτεθέντος πολιτικοῦ, ἀσφαλῶς ὅμως ἐπεταχύνθη ἀπὸ τὴν ἀδικίαν, ἀγνωμοσύνην καὶ ποταπότητα ἐνίων τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς, ὅπως καὶ ἐν τῷ προλόγῳ ἀνεφέραμεν, ὑπῆρξε ἡ ἐξέτασις τοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἰδιωμάτων, τοῦ ἥθους καὶ ὕφους τῶν πρωταγωνιστῶν. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν προσεπαθήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν αὐτὸν καὶ νὰ ἐξάρωμεν τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Ἄλλως τε ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε καί, ἀτυχῶς δι' ἡμᾶς, δυνάμεθα σήμερον νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ αὐτοῦ ἄνευ παρεξηγήσεως, ὅτι τὰς σκέψεις καὶ κρίσεις ἡμῶν εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγῇ τὸ πρὸς αὐτὸν αἴσθημα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ ἔθεσε τέραμα εἰς τὴν κολακείαν καὶ εἰς τὸ μῖσος. Ἡ κρίσις δ' ἡμῶν, τῶν μηδέποτε κολακευσάντων οὐδένα καὶ ἀκόμη μὴ μισησάντων τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκριβοδικαία καὶ ἀμερόληπτος. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐδημιούργησε πιθανὸν ἐν ἡμῖν αἴσθημα εὐμενὲς διὰ τὸν χαρακτῆρα

αὐτοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν καὶ ἀφήγησιν τῶν διαφόρων συμβάντων ἴσως νὰ ἐφάνημεν εὐμενῶς διατεθειμένοι πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν καὶ ἐλπίζομεν ὅτι ἡ ὁμολογία ἡμῶν αὕτη θεωρηθῆσεται εἰλικρινής, ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων, ἡ ἀφήγησις τῶν συμβάντων ὑπῆρξε ἀνεπηρέαστος τοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον αἰσθήματος ἡμῶν τούτου.

Ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὸν κ. Βενιζέλον, ἐπειδὴ ἀκόμη εὐρίσκειται μεταξὺ τῶν θνητῶν καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ κρίσις ἡμῶν δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐμπνεομένη ὑπὸ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐχθρότητος ἡμῶν, τῆς παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐπαναλαμβάνομεν, δημιουργηθείσης καὶ κραταιωθείσης, ἀπεφύγαμεν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν σχέσει μὲ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος καὶ τὰ ἰδιώματα αὐτοῦ, ὄχι διότι ἐφοβήθημεν μὴ δὲν φανῶμεν εἰλικρινεῖς, δίκαιοι καὶ ἀμερόληπτοι ἐν ταῖς κρίσεσιν ἡμῶν, ἀλλὰ διότι τὸ μῖσος, ὅπερ ἐκατέρωθεν ἐδημιούργησε ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ σταδιοδρομία, δὲν θέλει ἀφήσει ἀκόμη ἀνεπηρέαστους τοὺς ἀναγινώσκοντας τὰς περὶ αὐτοῦ κρίσεις ἡμῶν, φίλους καὶ ἐχθροὺς ἡμῶν. Διότι ὁ κ. Βενιζέλος ἀφῆρεσε ἀπὸ ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ κατηγορήσωμεν αὐτὸν διὰ τῆς διώξεως καὶ εὐνοίας αὐτοῦ, διὰ τῆς αὐθορμήτου ἀπονομῆς βαθμῶν, θέσεων καὶ τιμῶν καὶ δι' ἀξιώσεως αὐτοῦ τῆς εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν καταδίκης ἡμῶν, διὰ πράξεις ἃς αὐτὸς κάλλιον παντὸς ἄλλου ἐγνώριζε ὅτι δὲν ἦσαν προδοτικαὶ τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος, διότι ἦσαν ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξουδετερωτικαὶ τῶν κατὰ τῆς Πατρίδος προθέσεων αὐτοῦ.

Ἀφῆρεσε δὲ ταυτοχρόνως ἀπὸ ἡμᾶς καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαινέσωμεν αὐτόν, ἐὰν κατὰ συγκυρίαν ἔπρεπε νὰ προβῶμεν εἰς τοιαύτην τινὰ πράξιν, διότι ἠθέλομεν τότε κατηγορηθῆ παρ' ἐχθρῶν καὶ φίλων ὡς φοβούμενοι αὐτόν, τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καὶ τὴν μαχητικότητα αὐτοῦ. Διὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀπέσχομεν νὰ ἐκφέρωμεν οἰανδήποτε περὶ αὐτοῦ κρίσιν εἴτε καλήν, εἴτε κακήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποκρούσωμεν καὶ νὰ μὴ ἀναγράψωμεν λόγους ἢ πράξεις αὐτοῦ χαρακτηρίζουσας αὐτὸν εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς, ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀναγράψωμεν ἐν τοῖς ἀνεκδότοις αὐτοῖς τὰς καλὰς ἢ τὰς κακὰς αὐτοῦ πράξεις ὡς ἡμεῖς, ἐν καιρῷ τῆς ἐνεργείας τῶν πράξεων τούτων, ἀντελήφθημεν αὐτὰς γενομένας. Ἀτυχῶς ἡμεῖς οἱ συγχρονισθέντες μὲ

τὰς πράξεις αὐτοῦ, παθόντες καὶ ἀντιδράσαντες, ἀποτυχόντες ἢ ἐπιτυχόντες κατὰ τὴν δράσιν καὶ ἀντίδρασιν ἡμῶν, πιθανὸν νὰ μὴ θεωρούμεθα οἱ καταλληλότεροι διὰ νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις, ἐπικρίσεις, κατηγορίας καὶ ἐπαίνους ἐπὶ τῶν πράξεων τοῦ κ. Βενιζέλου. Διότι ἀναμφισβητήτως ἡ ἐχθρότης ἡμῶν, ἡ παρ' αὐτοῦ τοῦτου δημιουργηθεῖσα καὶ παρ' αὐτοῦ διασαλπισθεῖσα καὶ παρὰ τοῖς φίλοις αὐτοῦ ἐπιβληθεῖσα, δὲν ἐπηρεάσε οὐδέποτε ἡμᾶς οὔτε εἰς τὰς πράξεις ἡμῶν οὔτε εἰς τὰς σκέψεις ἡμῶν. Ἐτηρήσαμεν κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ εἰργάσθημεν μετ' αὐτοῦ ἢ κατὰ τῶν πράξεων αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἀκλόνητον στάσιν, τὴν αὐτὴν ψυχικὴν διάθεσιν, τὴν ὁδὸν τῆς ἐντίμου ὑπερασπίσεως τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καθ' οἴουδήποτε ἡμεδαποῦ ἢ ξένου θέλοντος πρὸς τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ συμφέρον νὰ βλάβῃ διὰ τῶν πράξεών του, ἐνεργειῶν καὶ ἐχθροτήτων τὴν Ἑλλάδα, ὑπὲρ ἧς τὸν βίον ἡμῶν ὀλόκληρον, ἐφ' ὅσον ἦτο τοῦτο δυνατὸν ἡμῖν, ἀφιερώσαμεν. Τοῦτο ὅμως δὲν θεωρεῖται παρ' ἡμῶν ὅτι δικαίως ἐπράξαμεν, δὲν θεωρεῖται δηλαδὴ παρ' ἡμῶν ὅτι πάντοτε ἐσκέφθημεν ὀρθῶς, ὅτι αἱ πράξεις ἡμῶν πᾶσαι ἦσαν συμφέρουσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα. Θεωροῦμεν ὅμως καὶ πρεσβεύομεν ἀδιστακτικῶς ὅτι αἱ πράξεις ἡμῶν ἐνεφοροῦντο, ἐνεπνέοντο καὶ ὑψηγορεῦοντο διαρκῶς καὶ εἰλικρινῶς ἀπὸ τὴν σκέψιν, τὴν φρόνησιν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Πατρίδα, τὴν ἀνιδιοτελή καὶ ἀγνήν ἀγάπην πρὸς τὴν Χώραν ἐν ἣ ἐγεννήθημεν καὶ ἀνετράφημεν, ἀκριβῶς ὅπως ἐν ἀνάγκῃ, τὰ συμφέροντα αὐτῆς τὰ προασπίσωμεν καὶ προστατεύσωμεν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἰσχύος ἡμῶν. Ἐπειτούμεν; Τοῦτο ἄς τὸ ἐξετάσωσιν ὅσοι θελήσωσι ν' ἀσχοληθῶσι μὲ τὸ ἔργον ἡμῶν τὸ μικρὸν καὶ ἀσήμαντον, ἀδιάφορον.

Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ συγγραφῆ ἀναγραφομένων εἶναι, ὅπως καὶ ἐν τῷ προλόγῳ ἡμῶν ἀνεφέραμεν, πιστὴ ἀπλήγησις, ἀκριβὴς ἀπεικόνισις τῶν γενομένων. Δὲν παρελείψαμεν οὐδεμίαν λεπτομέρειαν χρήσιμον πρὸς διάγνωσιν ἀκριβῆ τῆς καταστάσεως, δὲν ἀπεκρύψαμεν οὐδὲν στοιχεῖον χρήσιμον εἰς τὸν ἱστορικὸν τοῦ μέλλοντος. Ἀπλῶς διηγοῦμεθα καὶ ἀναγράφομεν τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν συμβάντα, σπουδαῖα ἢ μὴ, κατὰ τὴν κρίσιν ἡμῶν. Θὰ εἴμεθα δ' εὐτυχεῖς ἂν οἱ ἀναγινώσκοντες τὰς γραμμὰς ταύτας θελήσωσι νὰ ἐννοήσωσι τὸ

πνεῦμα ὅπερ ἐνέπνευσεν ἡμᾶς. Θὰ εἴμεθα δ' ἀκόμη εὐτυχεστεροὶ ἂν ἢ ἐπιείκεια αὐτῶν, ἢ συγγνωστὴ αὐτῶν ἐπιείκεια, φανῆ ἡμῖν εὖνους.

Τὸ κύριον συμπέρασμα τὸ ὁποῖον ἡμεῖς, οἱ ζήσαντες ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι καὶ ἀνεκδότοις αὐτοῖς, ὡς ἄπλοι θεαταί, ἀποκομίζομεν εἶναι ἢ ἐθελουσία, ἢ αὐταπάρνησις, ἢ πατριωτικὴ δράσις τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος τέκνου, τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Οὗτος ἔζησε καὶ ἀπέθανε μὲ μίαν καὶ μόνην φροντίδα, μὲ ἓνα πόθον, μίαν εὐχὴν, νὰ ἴδῃ τὴν Πατρίδα αὐτοῦ εὐημεροῦσαν. Δὲν ἐφρόντισε ποτὲ περὶ ἑαυτοῦ. Οὐδέποτε ἔθεσε τὸ ἴδιον αὐτοῦ προσωπικὸν συμφέρον ὑπεράνω τοῦ ἠθικοῦ συμφέροντος τῆς Ἑλλάδος. Ἐσφαλε ἐν τισι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν κατ' αὐτοῦ δρασάντων, παρέλειψε νὰ ἐνεργήσῃ τι, κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν, συμφέρον πρὸς τὴν Πατρίδα, τοῦτο ἔπραξε ὅχι διότι εἶχε συμφέρον νὰ ἐνεργήσῃ κακῶς, ἀλλὰ διότι ἐπίστευε ὅτι οὕτω πράττων ἐδημιούργει κατάστασιν συμφέρουσαν, οὐχὶ πρὸς τὸ συμφέρον τρίτου τινὸς οἰουδήποτε, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς Ἑλλάδος. Αὕτῃ εἶναι ἢ βάσις τῆς σκέψεως, τῆς ἀποφάσεως καὶ τῆς ἐτελέσεως τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ. Οὐδέποτε διῆλθε ἀπὸ τὸν νοῦν αὐτοῦ ἢ σκέψις ὅτι ἐξυπηρέτησε συμφέροντα ξένα οἰαδήποτε. Αὕτῃ εἶναι ἢ ἀλήθεια καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην διὰ τῶν παρατιθεμένων ἀφηγήσεων τῶν γεγονότων ἀποδεικνύομεν. Ἄς κρίνη τις τὰς πράξεις αὐτοῦ ὅπως ἢ διανοητικότης καὶ ἀντίληψις αὐτοῦ τῷ ὑπαγορεύουσι, ἀλλὰ οἰοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὸ ἀδαμάντινον τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Βασιλέως, τὴν ἔντιμον καὶ ἀκραιφνῆ αὐτοῦ ἐνδιάθετον ἐπιθυμίαν νὰ μὴ βλάβῃ τὰ συμφέροντα Λαοῦ εὐγενοῦς καὶ προορισμὸν ἔχοντος τὴν ἠθικοποίησιν καὶ πρόοδον αὐτοῦ καὶ τῶν μεθ' ὧν ἔρχεται ἢ πρόκειται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πίστιν εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, εἶχε τὴν ἔμπνευσιν ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ προαγάγῃ τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν καὶ ὑλικὴν ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Χριστιανὸς κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔνοιαν, χριστιανὸς ἄνευ δεισιδαιμονίας, ἠθικὸς καὶ πιστὸς τηρητῆς τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑπῆρξε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ὑπόδειγμα θρησκευτικῆς ὑπακοῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ ἠθικὰ διδάγματα τῆς πίστεως

ἡμῶν. Οὐδέποτε ἐθεώρησε ἑαυτὸν ὑπέρτερον κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἔννοιαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ καὶ οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ βλάψῃ τινά, φίλον ἢ ἐχθρόν, ἐφ' ὅσον ἢ φιλία καὶ ἢ ἐχθρα κατ' αὐτοῦ ἦτο ἄσχετος πρὸς τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦ Λαοῦ του. Προκειμένου ὅμως περὶ προσώπων, φίλων ἀκόμη μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, θελόντων ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως νὰ βλάψωσι τὴν Πατρίδα αὐτοῦ, ἦτο ἀνένδοτος, ἦτο ἀμείλικτος. Ἡ ἱερὰ ἀφοσίωσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἢ προσπάθεια αὐτοῦ ὅπως ἀποτρέψῃ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῆς ὑπὸ οἰουδήποτε συγγενοῦς ἢ φίλου αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ ἀναλογίζεται οὐδένα σύνδεσμον, οὐδεμίαν προσωπικὴν ὑποχρέωσιν. Ὑπεστήριξε τὸν κ. Βενιζέλον, ὑπῆρέτησε ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ καὶ ὡς Βασιλεὺς Ἀρχιστρατήγος ἀκόμη, ἐφ' ὅσον ἔβλεπε εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ πρὸς εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀντετάχθη κατ' αὐτοῦ, μ' ὅλην τὴν μετριοπάθειαν τῆς καταπλήξεως καὶ αὐτοῦ καθ' οὗ ἐστρέφετο ἢ ἀντίστασις, ἐφ' ὅσον ἔκρινε ὅτι ἐκ τοῦ Συντάγματος εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦτο διὰ νὰ σώσῃ, κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ πάντοτε, τὴν Πατρίδα του. Ἡ ἀντίστασις αὐτοῦ ὑπῆρξε ἀπρόσωπος, δὲν ἀπέβλεπε νὰ βλάψῃ τὸ πρόσωπον τοῦ Πρωθυπουργοῦ του, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε πάντοτε εὐμενῆ διάθεσιν καὶ εὐγνώμονα ἀνάμνησιν τῆς εἰς τὸν Στρατὸν ἐπαναφορᾶς ἀπὸ τῆς ἀκουσίας καὶ ἀδίκου ἐξουρίας αὐτοῦ. Οὐδέποτε, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, ἐμνησικακήσε διὰ τὰς ἀδίκους κατ' αὐτοῦ πράξεις τοῦ κ. Βενιζέλου. Μεγάθυμος καὶ ἀμνησικακος, ἔκρινε τοῦτον ὡς ἐμφορούμενον ἀπὸ πνεῦμα φιλικὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐθεώρησε ὅμως διαρκῶς ὡς καθῆκον του, καθῆκον ἀπαραβίαστον καὶ ἱερόν, νὰ ματαιώσῃ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ πᾶσαν ἐνέργειαν μὴ σύμφωνον πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ περὶ σωτηρίας τῆς Πατρίδος. Φιλελεύθερος, ἐν τῇ ὀρθῇ καὶ πραγματικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, ἀνεγνώρισε εἰς αὐτὸν τὴν πρόθεσιν νὰ ὠφελήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1915, ἐπανέφερε αὐτὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἅμα ὡς μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν του ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀσθενείας ἠδυνήθη νὰ προκρίνῃ τὴν πραγματικὴν λύσιν τοῦ Κυβερνητικοῦ ζητήματος, μετὰ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν

τῆς 31 Μαΐου 1915, ἀπὸ τὰς λοιπὰς παρὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς χώρας προταθειῶν λύσεων. Ἐκάλεσε αὐτὸν εἰς τὴν ἔξουσίαν καὶ ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν τὰς τύχας τῆς Πατρίδος μὴ λαβῶν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὴν ἐχθρότητα τοῦ κ. Βενιζέλου, τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιδειχθεῖσαν κατὰ τὸ μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ χρονικὸν διάστημα. Ἐπραξε δὲ τοῦτο διότι ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ὅτι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ δὲν ἐθεώρει ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὸ «ἔλεος τοῦ Θεοῦ» ἀλλὰ ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, τοῦ ὑπὲρ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἐν ἔλευθέραις ἐκλογαῖς διὰ τῆς ἐλευθέρως ψήφου αὐτοῦ, ἀποφανθέντος.

Ἄλλὰ ἐνῶ ἦτο τοιαύτη ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὁ κ. Βενιζέλος ἐπελάθετο τοῦ οὐσιωδεστέρου ὄρου τῆς ἐντολῆς ἣν ἔλαβε ἀπὸ τὴν πλειοψηφίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, διότι τότε παμψηφίαν δὲν εἶχε, νὰ σεβασθῇ τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως τοῦ παρὰ τοῦ Λαοῦ λατρευομένου καὶ ἔχοντος πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ καὶ διαρκῇ καὶ ἀπεριορίστου χρόνου ἐντολὴν νὰ κυβερνᾷ τὴν Ἑλλάδα ὡς Συνταγματικὸς αὐτῆς Βασιλεύς, ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τοῦ Κράτους, ὡς ἀρχῶν μὴ αἰρετός. Ἡ ἐξουσία ἦν ὁ Λαὸς ἔδωκε τῷ Βασιλεῖ, ἔστω καὶ ἀπλῶς διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν λατρείας ἐκδηλώσας τὴν ψῆφον αὐτοῦ, ἦτο ἀνωτέρα τῆς ἐξουσίας ἣν ἡ πλειοψηφία μόνον αὐτοῦ ἔδωκε, διὰ περιορισμένην περίοδον χρόνου καὶ ἀνανεώσιμον μόνον κατόπιν νέας ἐκδηλώσεως τῆς θελήσεως τούτου, εἰς βουλευτὴν ἀπλῶς ἀναγορεύσας τὸν ἐκλεκτὸν αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ τῆς προελεύσεως τῶν δύο ἐξουσιῶν δὲν ἦτο εἰς τὴν καταγωγὴν, εἰς τὴν γέννησιν, ἡ διαφορὰ ἦτο εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὁρίσαντος διὰ τοῦ Συντάγματος αὐτοῦ καὶ θεσπίσαντος, διὰ τῆς ἔμμονῆς εἰς τὰς θεμελιωδέστερας αὐτοῦ διατάξεις, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ Βασιλέα συνταγματικὸν μὲν ἀλλὰ ἀνώτερον κατὰ τὴν συνταγματικὴν ἱεραρχίαν τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τοῦ ἐκλεγομένου ὑπὸ τῆς σχετικῆς πλειοψηφίας τοῦ Λαοῦ, μὴ ἀντιπροσωπεύοντος ὅμως ἐν τῇ ἐκτελεστικῇ ἐξουσίᾳ εἰμὴ κατὰ συνθήκην καὶ προσωρινῶς τὴν γνώμην τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῶν δύο ἐξουσιῶν καὶ τούτην τὴν ἔννοιαν ἔδιδε ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς τὸ Σύνταγμα. Ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ εἶχε μόνον τὴν θέσιν, τὸ ἀξίωμα, οὐχὶ ὅμως

καὶ τὴν ἐντολήν. Ἐπρέσβευε δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὅτι κατὰ θεῖαν συγκατάβασιν ἦτο Βασιλεὺς, ἀλλὰ Βασιλεὺς κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ ἀντιπροσωπεύοντος τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἐφ' ὅσον ἐπομένως ὁ Κωνσταντῖνος ἐτήρει τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ ἐνήργει συμφώνως πρὸς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ἦτο ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Λαοῦ, ἐλέω Θεοῦ γινόμενος ἀποδεκτὸς ὡς ἀρχὸν συνταγματικὸς τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὴν τὴν ἐννοίαν εἶχον οἱ λόγοι τοῦ Κωνσταντίνου, εἰπόντος ποτὲ εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ὅτι ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπορρεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ὅτι ἐνώπιον αὐτοῦ μόνον εἶναι ὑπεύθυνος καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τοῦ Βασιλικῆς συνταγματικοῦ θεσμοῦ, δι' οὗ ὁ Βασιλεὺς θεωρεῖται ὡς ἀνεύθυνος διαχειριζόμενος διὰ τῶν Ὑπουργῶν αὐτοῦ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν νομοθετικὴν διὰ τῆς Βουλῆς τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐν ἐλευθέραις ἐκλογαῖς ἐκλεγόμενων ἀντιπροσώπων αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον ἔρχεται πρωταγωνιστὴς ἡ μᾶλλον πρῶτος ρυθμιστὴς καὶ διευθυντὴς τῆς δημιουργηθείσης ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καταστάσεως ὁ κ. Βενιζέλος. Οὗτος ὑπῆρξε ἔχθιστα πρὸς ἡμᾶς διατεθειμένος καὶ ἐπομένως ἥκιστα ἱκανοὶ εἶμεθα ἡμεῖς νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν ὑπὸ τούτου δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, ὅχι διότι δὲν ἔχομεν τὴν δύναμιν τῆς σκιαγραφήσεως ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀκριβοῦς σκιαγραφήσεως ἀλλὰ κυρίως διότι ἡ περίοδος αὐτὴ, τῆς παρ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης καταστάσεως, ὑφίσταται ἀκόμη ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς. Κατὰ τοῦτο δὲ πρωτίστως διαφέρει τῆς περιόδου τοῦ Κωνσταντίνου, ὅτι ὁ μὲν ἀπέθανε καὶ ἐπομένως ἔπαυσε συντελῶν, ἔστω καὶ ἀμυδρῶς, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης καταστάσεως, ἐνῶ ὁ ἕτερος τῶν δύο παραγόντων ζῆ καὶ δρᾷ, ἔστω καὶ ἐκ τοῦ μακρόθεν, ἔστω καὶ ἐμμέσως. Θὰ εἶμεθα δὲ εὐτυχεῖς ἐὰν λόγοι προσωπικοὶ δὲν μᾶς ἠμπόδιζον νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν δράσιν καὶ κυρίως τὴν ἀντίδρασιν τοῦ κ. Βενιζέλου, ὅχι ἵνα κατηγορήσωμεν αὐτὸν καὶ τὸν ἀντιπολιτευθῶμεν, ἀλλὰ διὰ ν' ἀποδείξωμεν τὴν ἀλήθειαν ἣτις διὰ νὰ πιστευθῆῖ πρέπει νὰ εἶναι ἀπληραγμένη οἰασδῆποτε προσωπικῆς ἐπιρροῆς. Ἀτυχῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράσωμεν οὐδὲ τὴν ἐνδόμυχον ἡμῶν πεποίθησιν, ἣν ἐμορφώ-

σαμεν ἐκ τῆς πολυετοῦς συνεργασίας μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου, συνεργασίας δράσεως καὶ ἀντιθέσεως, θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς. Λέγομεν δ' αὐτοῦ, διότι ἡ πεποίθησις ἡμῶν, ἀμερόληπτος, ἀντικειμενικὴ καὶ ἀνεπηρέαστος πάσης προσωπικῆς συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ κ. Βενιζέλου, θὰ προσβληθῆ παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερίδων, τῆς φιλικῆς καὶ τῆς ἐχθρικῆς πρὸς ἡμᾶς. Ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους νὰ κρίνωσι μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἄς ἀφήσωμεν ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς κρίσεως. Ἡ ἱστορία ἄς κρίνη, ἄς δικάσῃ καὶ ἄς ἀποφασίσῃ. Ἡμεῖς, μνήμονες, τῆς ὑποχρεώσεως ἡμῶν νὰ ὑπηρετήσωμεν τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος μας καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῶν ἀφιερῶσαντες τὸν ὅπωςδήποτε μακρὸν ἡμῶν βίον, ἀπερχόμεθα τῆς στρατιωτικῆς ἡμῶν πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας μὲ τὴν ἐλπίδα, δι' ἡμᾶς πεποίθησις, ὅτι ἐδώσαμεν εἰς αὐτὴν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἢ ἀνθρωπίνῃ ἡμῶν ὑπόστασις, ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ αὐτῆς, νὰ δώσῃ.

Σχετικῶς μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα θέλομεν ἀφήσει τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν νὰ σχηματίσωσι γνώμην βραδύτερον, ὅταν ἐξιστορηθῶσι, παρ' ἄλλων ἀρμοδιωτέρων ἡμῶν, ἡ δράσις καὶ ἐνέργεια αὐτῶν.

ΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Οἱ πόλεμοι εἶναι πάντοτε οἱ αὐτοί. Ἡ καταβολὴ τῆς θελήσεως τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἡ ἀφορμὴ καὶ τὸ τέλος αὐτῶν. Ἐπομένως ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκοπὸν ἢ κατάστασις δὲν μετεβλήθη καὶ συνεπῶς καὶ τὰ πορίσματα τὰ ἐκ τοῦ πολέμου προκύπτοντα εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα προκειμένου νὰ ἐξετάσωμεν ὄχι τὸν σκοπὸν ἀλλὰ τὰ μέσα τοῦ πολέμου. Διότι τὰ μέσα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν καὶ ἀπὸ τὰς προόδους τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν τῶν σχέσιν ἔχουσῶν οὐχὶ μὲ τὸν σκοπὸν τοῦ πολέμου ἀλλὰ μὲ τὰ μέσα τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ σκοποῦ. Ἐπομένως ὁμιλοῦντες περὶ τῶν πορισμάτων τοῦ πολέμου ὀφείλομεν νὰ ὀρίσωμεν ὅτι τὰ πορίσματα ταῦτα ἀφορῶσι κυρίως καὶ ἀποκλειστικῶς τὰ μέσα δι' οὗ στρατευμὰ τι κατενίκησε τὸν ἐχθρὸν του, καὶ ἀκόμη τοῦτο εἶναι σχετικόν, διότι ἄλλα εἶναι τὰ

πορίσματα ὅταν ὁ νικητῆς καὶ ὁ ἡττηθεὶς εἶναι ἐπίσης ἰσχυροὶ κατὰ τὰ πολεμικὰ μέσα, ἄλλα ὅταν ἀμφοτέροι εἶναι ἀνίσχυροὶ ὑλικῶς, καὶ ἄλλα ὅταν ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων ὀπωσδήποτε καθυστερῇ εἰς τὴν ἰσχύν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει νὰ προσέχη τις ὅταν σκέπτεται καὶ μελετᾷ τὴν ἱστορίαν πολέμου τινός. Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτων, τὰ οὕτω κατόπιν μελέτης ἐπισταμένης λαμβανόμενα θετικὰ καὶ ἀκριβῆ πορίσματα, μόνον ἐνδεικτικὰ εἶναι τοῦ λόγου τῆς ἡττης ἢ τῆς νίκης. Δὲν παρέχουσι συνταγὰς διὰ μέλλοντα πόλεμον. Ἡ ἰσχὺς στρατοῦ τινός εἶναι κυρίως τὸ ἠθικὸν τῶν ἀνδρῶν, ἡ πειθαρχία αὐτῶν, ἡ μόρφωσις καὶ ἐκπαίδευσις στελεχῶν καὶ στρατιωτῶν καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν. Διότι ὁ κύριος παράγων τῆς ἰσχύος στρατοῦ τινός καὶ τώρα καὶ πάντοτε εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἡ ἠθικὴ δύναμις τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀνδρῶν. Ἡ ὑλικὴ δύναμις, ἀξιολογώτατον βοήθημα πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἠθικῆς ἰσχύος τοῦ στρατοῦ, τὸ μέσον δι' οὗ ἐκδηλοῦται ἡ ἠθικὴ ἰσχὺς, εἶναι ἀδιάφορος ἐφ' ὅσον καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι κατέχουσι τὰ αὐτὰ μέσα πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Θέλομεν διὰ τῶν ἀνωτέρω νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ προσοχή, ἡ φροντίς, ἡ προσπάθεια τῶν διοικούντων στρατὸν τινὰ ὀφείλει νὰ στραφῇ κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἐνίσχυσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν ἠθικῶν προτερημάτων τοῦ στρατιώτου καὶ ἰδίως τῶν ἀξιωματικῶν στρατοῦ τινός, ὅτι ἄνευ τῆς τοιαύτης προσπάθειας ἡ ἀξία στρατοῦ τινός εἶναι μηδαμινή, ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφελοῦσιν αἱ τελειοποιήσεις, αἱ νέαι ἐφευρέσεις, τὰ νέα μηχανήματα. Ἐπομένως ἡ ἐξέτασις τῶν πορισμάτων πολέμου τινός εἶναι ἔργον ψυχολογικὸν μᾶλλον ἢ τεχνικόν, εἶναι ἡ ἔρευνα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐνήργησεν ὁ νικητῆς ὄχι μόνον πῶς νὰ καταστρέψῃ τὴν ὑλικὴν δύναμιν τοῦ ἡττηθέντος ἀλλὰ πῶς ἐνήργησε ὅπως καταβάλλῃ τὴν ἠθικὴν κυρίως δύναμιν καὶ ὑπόστασιν. Εἴμεθα δ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πλειότερον τῶν ἄλλων ἔθνων ὑπόχρεοι εἰς τοιαύτην τινὰ ἐξέτασιν ἐπὶ τῶν πορισμάτων τοῦ πολέμου νὰ ἀποβλέψωμεν, διότι κατὰ μὲν τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν εἴχομεν ἐπὶ τῶν δύο ἀντιπάλων, κατὰ δὲ τὴν Μικρασιατικὴν ἀπεδείξαμεν πασιφανῶς ὅτι, ἐφ' ὅσον μὲν εἴχομεν τὴν ἠθικὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν, ἐφθάσαμεν μέχρι τῆς πύλης τῆς Τουρκικῆς πρωτεύουσος, ἅμα δ' ὡς ἀπωλέσαμεν ὄχι τὴν ὑπεροχὴν, διότι οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν δὲν

είχον ἕκδηλον τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἀλλ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἠθικὴν ἡμῶν δύναμιν, εὐρέθημεν ἄοπλοι, ἐγκαταλείψαντες πᾶσαν τὴν ὑλικὴν ἡμῶν δύναμιν, εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκλιπαροῦντες τὴν εἰς τὴν Μητέρα Ἑλλάδα ἐπαναφορὰν ἡμῶν ὅπως σώσωμεν τὴν ζωὴν ἡμῶν.

Τὰ πορίσματα τῶν τελευταίων πολέμων δύνανται νὰ διαιρεθῶσι εἰς δύο κυρίως κατηγορίας:

α') Εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ἐσωτερικῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων στρατῶν, ἠθικὴ ἀγωγή, ἐθνικὴ παράδοσις, ὑγιεινὴ κατάστασις καὶ ἐπομένως σωματικὴ ἀλκὴ, πειθαρχία στρατιωτικὴ καὶ κοινωνικὴ, ἐκπαίδευσις καὶ μόρφωσις, γνῶσις πλήρους καὶ ἀρετῆς τῶν καθηκόντων τῶν διαφόρων βαθμοφόρων καὶ στρατιωτῶν.

β') Εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς ἐνεργείας τῶν διοικούντων τοὺς διαφόρους στρατοὺς.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἠθικὴ κατάστασις ὑπῆρξε τὸ κύριον αἴτιον τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου ὑπερτερήσεως τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ. Ὁ Γαλλικὸς στρατὸς, ἀποδυνάμει εἰς ἀγῶνα ἄνιστον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν, ἠναγκάσθη μετὰ τινὰς κινήσεις πρὸς τὰ ἔμπροσθεν νὰ ὑποχωρήσῃ ὑπέικων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν κυρίως ὑπεροχὴν τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη, ὅσον καλῶς καὶ ἂν διηυθύνετο, ὅσον καλὰ καὶ ἂν ἐξετελεῖτο, ἐγέννησε εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Γάλλου στρατιώτου τὴν ἀπογοήτευσιν, τὸν μαρασμὸν. Ἡ γενναϊότης, ἡ ἀνδρεία, ἡ αὐταπάρρησις τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ ἐκάμπτειτο, διότι ὁ ἐχθρὸς, κατ' ἀριθμὸν κυρίως ὑπέριετος, ἠδυνήθη νὰ ἀπειλήσῃ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ. Ἡ προσπάθεια τοῦ Γάλλου ἀρχιστρατήγου περιορίσθη, ἀφ' ἧς ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν ὑποχώρησιν τῆς Γαλλικῆς παρατάξεως, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν νώτων καὶ τῶν συγκοινωνιῶν αὐτῆς μετὰ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. Ὁ Γάλλος ἀρχιστράτηγος εἶχε σχέδιον διαρχοῦς πρὸς τὰ ὀπίσω πορείας, ἵνα μίαν στιγμὴν δυνηθῆ νὰ μειώσῃ τὴν διαφορὰν τὴν ἀριθμητικὴν ἢν ἐπ' αὐτοῦ εἶχε ὁ ἐχθρὸς. Ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τῶν Γερμανῶν ἐσταμάτησε δι' οὗς λόγους ἐσταμάτησε καὶ τότε ὁ Γάλλος Ἀρχιστράτηγος ἔπαυσε ὑποχωρῶν, ἀναλαβὼν μάλιστα καὶ μερικῶς πρὸς τὰ πρόσω πορείαν μετὰ τοῦ εὐρέθη πρὸ τῆς ὠχυρωμένης θέσεως τῶν Γερμανῶν. Ποῖον

δίδαγμα ἢ πόρισμα δύναται νὰ προσπορισθῆ ἐκ τῆς φυσικῆς ἄλλως τε ταύτης ἐνεργείας τοῦ Γάλλου Ἀρχιστρατήγου; Οὐδὲν νεώτερον τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γνωστῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς Στρατηγικῆς. Ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω πορεία τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, ἂν ἔχη τι νὰ μᾶς διδάξῃ, εἶναι ἡ πειθαρχία ἣν ἔδειξε ὁ Γαλλικὸς στρατὸς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν δυσχερεστάτης ἐπιχειρήσεως, ὡς εἶναι ἡ ὑποχώρησις ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς θελήσεως τοῦ ἀντιπάλου προσπαθοῦντος νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῆ μάχην ὑπὸ δυσμενεστάτας διὰ τὸν ὑποχωροῦντα στρατὸν ὄρους. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸ τὸ γνωστὸν πόρισμα δὲν εἶναι μέγιστον δίδαγμα δι' ὅλους τοὺς στρατούς; Ἀλλὰ τὸ δίδαγμα τοῦτο οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων τοῦ νεωτέρου πολέμου. Ἀπλῶς ἐμφανίζεται τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον, ἡ πειθαρχία, ἣτις ἔσωσε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ἅτινα θὰ εἶχεν ἡ βαρεῖα καὶ ἰσχυρὰ πίεσις τῆς προελάσεως τοῦ ἀριθμητικῶς ὑπερτέρου Γερμανικοῦ στρατοῦ, διότι μάχη ἀτυχῆς βὰν συνέβαινε τὴν στιγμὴν τῆς ὑποχωρήσεως, ἤθελε θέσει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἄμυναν τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ ἀκόμη τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ, τοῦ μὴ εὐρεθέντος τὴν στιγμὴν τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἀρκετὰ ἐτοιμοὺ ὅπως ἀναλάβῃ ἐπιθεσὶν ἀμέσως μετὰ τοῦ συμμαχοῦ αὐτοῦ καὶ δὲν ἤθελε θέσει ἐντὸς κλοιοῦ ἰσχυροῦ τοὺς Γερμανοαυστριακοὺς. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν τοῦ πέρατος τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ἐν τῷ δυτικῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου οὐδεμία ἐνέργεια, ὅσον ἀξιοθαύμαστος καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐκατέρωθεν ἀνδρεία, γενναιότης, αὐτοθυσία καὶ ἐκπλήρωσις τοῦ πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος, ἦτο τοιαύτη ὥστε νὰ δώσῃ ἡμῖν στοιχεῖον ὅπως μεταβάλωμεν τὰ στοιχεῖα τῆς Στρατηγικῆς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς γνωστὰ ἡμῖν. Ἀπεναντίας ὁ τρόπος τοῦ μάχεσθαι, ἡ ὅλη διεξαγωγή τοῦ πολέμου ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων ἔδωσε λαβὴν εἰς παρανοήσεις, διὰ τοὺς μὴ κρίνοντας τὴν πραγματικὴν στρατιωτικὴν ἄποψιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν. Διότι ὁ πόλεμος μετεβλήθη ἀπὸ πόλεμον ἐλιγμῶν, κινήσεων καὶ ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου μαχῶν, εἰς πόλεμον πολιορκητικὸν κατ' οὐδὲν διαφέροντα τοῦ πολιορκητικοῦ πολέμου κατὰ φρουρίου. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου ὁ μεταξὺ Ρώσων καὶ Γερμανοαυστριακῶν ἀγῶν προσέλαβε ἐν πολλοῖς τὴν ὄψιν τοῦ ἐν τῷ δυτικῷ θεάτρῳ τοῦ

πολέμου ἀγῶνος. Βραδύτερον οἱ Αὐστριακοὶ ἀνέλαβον νὰ καταβάλωσι τοὺς Ρώσους διὰ πόλεμον κινήσεων, ἀλλὰ ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῶν μετώπων παρατάξεως ἀμφοτέρων τῶν στρατῶν, οἱ ἕλιγμοὶ ἐδυσχεραίνοντο καὶ ἡ ὅλη ἐνέργεια κατέληξε κατ' ἀνάγκην εἰς ἀπλὴν μετωπικὴν ἐπίθεσιν τῶν Αὐστριακῶν κατὰ τῶν Ρώσων, ἣτις καὶ μετ' ὀλίγον μοιραίως ἐσταμάτησεν. Ἐπομένως καὶ ἐντεῦθεν οὐδὲν νεώτερον πόρισμα προσκομιζόμεθα. Τίποτε νεώτερον διὰ τὴν Στρατηγικὴν ἐνέργειαν δὲν ἔχομεν νὰ διδαχθῶμεν καὶ νὰ μεταβάλωμεν καὶ νὰ παραδεχθῶμεν. Ἄν τις ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν κινήσεις τινὰς τοῦ στρατάρχου Χίντεμπουργκ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Πρωσσίαν, πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου ἐπιχειρήσεις ὑπῆρξαν πᾶσαι σχεδὸν ἐνέργειαι πολιορκητικοῦ πολέμου μεγάλης ἐκτάσεως. Τὸ μέτωπον ἐκάστης παρατάξεως κατέληγε κατὰ κανόνα, εἴτε εἰς τὴν θάλασαν εἴτε εἰς οὐδέτερον ἀπροσπέλαστον ἔδαφος, εἴτε ἦτο ἐκτάσεως εἰς μῆκος καὶ πλάτος, ὥστε νὰ ἀποκλείεται εὐχερῶς ἡ ὑπερέκτασις. Διαφέρει τὸ ζήτημα προκειμένου περὶ τῶν εἰς δευτερεύοντα θέατρα πολέμου ἐπιχειρήσεων, ὡς ἐν Ἰταλίᾳ, Ρουμανίᾳ, Σερβίᾳ, καὶ ἐν τοῖς Βαλκανίοις. Εἰς τὰ θέατρα αὐτὰ αἱ κινήσεις τῶν στρατῶν εἶναι εὐχερεῖς, διότι ἡ χώρα ἦτο πρόσφορος καὶ οἱ ἀντιθέμενοι στρατοὶ δυσανάλογοι οἱ μὲν πρὸς τοὺς δὲ κατ' ἀριθμόν. Οὕτω εἰς μὲν τὴν Σερβίαν κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἡ ὑπεροχὴ τῶν Γερμανοαυστριακῶν κατ' ἀριθμόν, ἰδίως δὲ κατὰ τὸ πυροβολικόν, ἦτο τοιαύτη, ὥστε ὁ Σερβικὸς στρατὸς ὠθήθη κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸς νότον, ἔπειτα δέ, διὰ τῆς ἐπεμβάσεως κυρίως τῶν Βουλγάρων, πρὸς δυσμὰς, ἄνευ σχεδὸν μεσολαβήσεως παρατακτικῆς μάχης δι' ἀπλῆς ἐνεργείας τοῦ ἰσχυροτέρου τοῦ Σερβικοῦ συμμαχικοῦ πυροβολικοῦ ἐκστρατείας. Οἱ Σέρβοι ὠθήθησαν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν, ὅπου κατέφυγον ἐγκαταλείψαντες ὡς ἐκ τοῦ ἀδυνάτου τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ τὸ πεδινὸν καὶ βαρὺ αὐτῶν πυροβολικόν καὶ ἅπαν τὸ τροχαῖον καὶ βαρὺ αὐτῶν ὑλικόν. Ἐφθασαν δὲ εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἐξ Ἀλβανίας διεκπεραιώθησαν ἄοπλοι, καταπεπονημένοι σωματικῶς καὶ ψυχικῶς καὶ σχεδὸν ἀνίκανοι νὰ ἀναλάβωσι νέους κατὰ τῶν εἰσβολέων ἀγῶνας. Εἰς δὲ τὴν Ρουμανίαν ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ ἐδάφους ἢ μᾶλλον ἔνεκα τῆς σχετικῆς μεταξὺ τῶν δύο συμμάχων, Γερ-

μανῶν καὶ Βουλγάρων, θέσεως ἢ Ρουμανία εὐρέθη περιζωσμένη ἀπὸ βορρᾶν καὶ νότον. Οὕτω οἱ Γερμανοαυστριακοὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μάκενσεν ἐστράφησαν ἐκ βορρᾶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκεῖθεν συνεδύασαν τὰς κινήσεις αὐτῶν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἔχωσι πάντοτε ὀπισθεν τῆς κατ' αὐτῶν ἐκάστοτε παρατασσομένης Ρουμανικῆς ἀντιστάσεως ἔτοιμον τὴν, κατὰ τῶν νότων τῆς γραμμῆς αὐτῆς, ἀπειλὴν τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠνάγκασαν τὸν Ρουμανικὸν στρατὸν νὰ παραιτῆται τοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ κινήται πρὸς ἀνατολὰς μέχρις οὗ φθάσῃ ἐκεῖ ἔνθα ἀπηλλάγη τῆς Βουλγαρικῆς κατὰ τῶν νότων ἐπιθέσεως. Ἐκεῖ δὲ καὶ ἀντέταξαν τελικὴν ἄμυναν. Ἐπομένως ἀπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐν γένει ἐξετάζοντες τὸ ζήτημα, τὰ πρίσματα τ' ἀφορῶντα τὴν Στρατηγικὴν εἶναι ὀλίγα καὶ ὄχι μεγάλης σημασίας. Ἀπὸ τακτικῆς δ' ἀπόψεως σχετικῶς μὲ τὸν πόλεμον τὸν πολιορκητικὸν ἔχομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὰς προόδους βιομηχανίας καὶ τῆς στρατιωτικῆς τεχνολογίας, διότι αἱ τακτικαὶ μεταρρυθμίσεις, ὁσάκις αὐταὶ ἐδημιουργήθησαν, ἀφεώρων κυρίως καὶ πρωτίστως εἰς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν τούτων τῶν προόδων καὶ ὄχι τὴν τακτικὴν, ὡς τέχνην θεωρουμένην.

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἐπισκοπήσεως θέλομεν νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἢ ἐκ τοῦ στρατοῦ ἀπομάκρυνσις τῶν ἀξιωματικῶν τῶν ἀντιθέτως πρὸς τὸ Βενιζελικὸν κόμμα διακειμένων ἐπέδρασε μὲν ἐπ' αὐτῶν σχετικῶς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀργίας καὶ ἀνεργίας, οὐχὶ ὅμως ὡς πρὸς τὰς τεχνικὰς αὐτῶν γνώσεις. Ἐπομένως τὸ ἐπιχείρημα τῶν βενιζελικῶν ἀξιωματικῶν ὅτι ὁ στρατὸς ἐστερήθη, κατὰ τὴν περίοδον 1920-22, τῶν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκπαιδευθέντων εἰς τὰς νεωτέρας ἀρχὰς τῆς πολεμικῆς τέχνης ἀξιωματικῶν, εἶναι ἀληθὲς μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰς μεθόδους τὰς σχέσιν ἔχούσας πρὸς τὸν πόλεμον πολιορκίας, τὸν πόλεμον τῶν χαρακωμάτων, ἀλλὰ περὶ τοιοῦτου τινὸς πολέμου δὲν ἐπρόκειτο ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ὁ ἐκεῖ διεξαχθεὶς πόλεμος οὐδεμίαν ὁμοιότητα οὐδὲ πόρρωθεν εἶχε μὲ τοὺς πολέμους τῶν Συμμάχων ἀπὸ τῶν χαρακωμάτων.

Η ΚΑΤ' ΕΜΟΥ ΔΙΩΞΙΣ ΤΟΥ Π. ΛΥΚΟΥΔΗ

Ἐδημοσίευσα κατὰ τὸ ἔτος 1889 τὸ στρατιωτικὸν περιοδικὸν «Ὁ Στρατιωτικὸς Κόσμος», εἰς ὃ κατεχώρησα ἄρθρον μου περὶ ἀμύνης τῆς χώρας.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀνέγνωσεν ὁ σεβαστὸς μου Θ. Κολοκοτρώνης, διοικητὴς τότε τοῦ Στρατιωτικοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων, ὅστις μὲ συνεχάρη διὰ τὴν δημοσίευσιν, ἀλλὰ μοὶ εἶπεν ὅτι ἔπρεπε νὰ δημοσιεύσω τὴν μελέτην περὶ ἀμύνης τοῦ ταγματάρχου Π. Λυκούδη καὶ μὲ προέτρψε νὰ ἐπιτύχω ὅπωςδῆποτε νὰ μοῦ δώσῃ πληροφορίας περὶ τῆς μελέτης ταύτης ὁ Λυκούδης. Μετέβην πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἄλλως τε συμπατριώτου μου ἀξιωματικοῦ τοῦ Μηχανικοῦ καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ ἀναπτύξῃ τὴν μελέτην του αὐτὴν καὶ προσέθεσα ἀκόμη ὅτι εἰς τὴν παράκλησίν μου αὐτὴν προέβαινον κατόπιν συστάσεως τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὁ Λυκούδης, χαρακτῆρος δυστρόπου, ἔφερε κατ' ἀρχὰς δυσχερείας, ἀλλὰ πεισθεὶς κατόπιν μοὶ ἔκαμε πλήρη ἀνάπτυξιν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

Ὁ Λυκούδης, πράγματι σοφὸς ἀξιωματικὸς, μελετητὴς καὶ εὐσυνειδήτος συγγραφεύς, συντάξε καὶ ἔδημοσίευσεν τὸ ὄνομαστικὸν τοῦ Μηχανικοῦ, ἐφεῦρεν ἴδιον λυόμενον ὀρειβατικὸν πυροβόλον, ἦν περ ὅμως ἐφεύρεσιν ἐσφετερίσθη ἄλλος ἀξιωματικὸς πυροβολικοῦ, Ἰ. Δαγκλῆ, πολλὰ τούτου ὠφεληθέντος χρήματα, συντάξε δὲ ὁ Λυκούδης οὗτος καὶ ἄλλας ἀξιολόγους μελέτας.

Κατόπιν τῆς πρώτης ταύτης ἐπισκέψεως, μετέβην εἰς νέαν μετ' αὐτοῦ συνάντησιν καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ δώσῃ ἄρθρον σχετικῶς, ἵνα τὸ δημοσιεύσω εἰς τὸ περιοδικόν μου. Οὗτος ἤρηνθή κατ' ἀρχὰς, ἀλλ' ἐγὼ ἐπέμεινα εἰπὼν αὐτῷ, ὅτι ἤμην ἐκεῖ ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ δημοσιογράφου καὶ ὅτι εἰς τὴν ἄρνησίν του ἤμην ἠναγκασμένος νὰ ἀπαντήσω διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἰδίου μου ἐκ τῆς μελέτης του ἄρθρου, ὅπερ θὰ ἔδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικόν, καὶ ὅτι τὴν μόνην παραχώρησιν ἦν ἠδυνάμην νὰ τοῦ κάμω ἦτο νὰ τοῦ ἀναγνώσω τὸ ἄρθρον μου. Καὶ ἀμέσως προέβην εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Μετ' ὀλίγον μὲ διακόπτει καὶ μοῦ λέγει: «Ἄφησε τὸ ἄρθρον καὶ θὰ σοῦ στείλω ἰδικόν μου ἄρθρον».

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔλαβον ἔγγραφον ἄρθρον αὐτοῦ περὶ τῆς ἀμύνης τῆς χώρας.

Τὸ ἄρθρον αὐτὸ τὸ ἐστοιχειοθέτησα καὶ τὸ εἶχον εἰς τὸ γραφεῖόν μου πρὸς διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν ἁμαρτημάτων.

Ἐξελθὼν τῆς οἰκίας μου συνήντησα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὸν Λυκούδη, ὅστις ἐν ταραχῇ μοι εἶπεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ δημοσιεύσω τὸ σταλὲν ὑπ' αὐτοῦ ἄρθρον. Τῷ παρειήρησα ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, διότι δὲν ἠδυνάμην οὔτε ἐπρόφθανα νὰ τὸ ἀντικαταστήσω, προκειμένου μετὰ δύο ἡμέρας νὰ ἐκδοθῇ τὸ περιοδικόν. Ὅπως ἦτο φιλύποπος, δὲν μ' ἐπίσταυσε καὶ τῷ εἶπον ὅτι ἂν ἤθελεν ἠδύνατο νὰ ἀνέλθῃ μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ νὰ εὔρῃ τὸ ἄρθρον του στοιχειοθετημένον ἐπὶ τοῦ γραφείου μου.

Ἀνῆλθομεν, ἐκάθησεν εἰς τὸ πρὸ τοῦ γραφείου κάθισμα καὶ ἤρχισε νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ ποιεῖται τὰς τυπογραφικὰς διορθώσεις. Μετὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν μου ἀφῆκεν τὸ διορθωθὲν ἄρθρον καὶ ἀνεχώρησε κατευνασθεῖς.

Τὸ ἄρθρον ἐδημοσιεύθη ὡς διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Λυκούδη.

Μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ φυλλαδίου ἔλαβον ἔγγραφον ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον, δι' οὗ τὸ Ὑπουργεῖον μὲ ἐμέμφετο διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου καὶ μὲ κατηγορεῖ ὅτι προέδιδον μυστικά τοῦ Κράτους καὶ ἐν περιπτώσει ἐπαναλήψεως ὁμοίας πράξεώς μου θὰ διετάσσετο ἡ παῦσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ, κατηγορηθέντος ἐμοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Λυκούδη δι' ἐπισήμου ἀναφορᾶς του.

Ἡ κατ' ἐμοῦ κατηγορία ἐγένετο τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ τοῦ Π. Λυκούδη.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΘΕΙΣΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀναγκάζομαι νὰ περιαιτολογήσω, τοῦθ' ὅπερ ἀποστρέφομαι, ὡς τοῦτο εἶναι γνωστὸν τοῖς πᾶσιν ἔκ τε τῆς πολιτείας μου καὶ τοῦ ἐν γένει βίου μου καὶ τοῦ χαρακτῆρος μου. Τοῦτο ὁμῶς πρᾶττω λόγῳ τῆς δεινῶς κακοποιηθείσης ἀληθείας. Ὁ Ἰ. Ε. Ἰωαννίδης ἐξέημεσε κατὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῶν δύο ἐνδόξων πολέμων τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ φράσεις δι' ὧν, ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρω, κακοποιεῖ δεινῶς τὴν ἀλήθειαν. Βεβαίως δὲν κρίνω πρέπον εἰς ἐμὲ ν' ἀσχοληθῶ καὶ

ἀναιρέσω τὰ οἰκτρὰ αὐτοῦ βαταλογήματα, ἀναγκάζομαι ὁμως νὰ γράψω τὰ κατωτέρω, ἵνα μή τις ἀναγνώστης πιστεύσῃ εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγραφόμενα.

Ὁ Ι. Ε. Ἰωαννίδης, προτοῦ συρράψῃ τὸ βιβλίον του, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν κατ' ἐμοῦ διάθεσίν του καταφερόμενος κατ' ἐμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κατ' ἐμοῦ λεγόμενα ἔφθασαν εἰς τὰ ὄτα τοῦ ἀοιδίου Βασιλέως Κωνσταντίνου, οὗτος ἐθεώρησε καλὸν νὰ τὸν ἐπιπλήξῃ καὶ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ ἀναιρέσῃ αὐτά. Ὁ Ι. Ε. Ἰωαννίδης, ὑπὸ τοῦ Βασιλέως μας, ἀγανακτοῦντος, ἀναγκασθεὶς, ἀπηύθυνε πρὸς ἐμέ, κατὰ τὸ ἔτος 1925, τὴν ἐπομένην ἐπιστολήν :

- » Φίλτατέ μοι Στρατηγέ,
- » Πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς ἱστορικῆς Ἀλη-
- » θείας θεωρῶ καθῆκον μου νὰ σᾶς γνωστοποιήσω τὰ ἑξῆς, εἰς
- » τὸ ἄτομον ὑμῶν ἀφορῶντα :
- » Ὅτε, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Σαγγαρίου
- » ὁ Ἀείμνηστος Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπέστρεψε ἐκ Μ. Ἀσίας
- » εἰς Ἀθήνας, ἐλθὼν ἐκ Σόφιας διὰ λόγους ὑπηρεσίας, πολ-
- » λάκις εἰς συνεχεῖς συζητήσεις μετ' αὐτοῦ, ἐξεφραζόμεν ῥοιμύ-
- » τата καθ' ὑμῶν διὰ τὴν ἀνωτέρω ἀποτυχίαν, μοι εἶπεν ἐπὶ
- » λέξει τὰ ἑξῆς :
- » Ἀδίκως καταφέρεσαι κατὰ τοῦ Δούσμανη. Οὗτος ἐδέχθη
- » πρὸς χάριν μου νὰ μὲ ἀκολουθήσῃ εἰς Μ. Ἀσίαν, ἀδιαφορῶν
- » ἐὰν θὰ ἐζημιούτο καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς στρατηγός, διότι ὑπῆρ-
- » ξεν ἀληθῆς φίλος μου καὶ εἰς τὰς εὐτυχεῖς καὶ εἰς τὰς δυστυ-
- » χεῖς μου ἡμέρας, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλους οἵτινες ἀγνωμόνως
- » καὶ ἰδιοτελῶς μὲ ἐγκατέλιπον.

Μετὰ πολλῆς φιλίας καὶ ἰδιαζούσης ἐκτιμῆσεως

Ἐμέτερος

Ι. Ἰωαννίδης

ἀντιστρατήγος».

Κατόπιν ὁμως ἐπιλήσμων γενόμενος τῆς ἐπιστολῆς του, ὑπετροπίασε καὶ ἔγραψεν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ ἐξύβρισε τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ἀθρόως.

Ἦδη ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς δημοσιεύσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων μου θέλω δώσει εἰς τὴν δημοσιότητα μερικὸς χαρα-

κτηρισμούς δια τὸ ἄτομόν μου γραφέντας ὑπὸ ἄλλων ξένων πρὸς τὸ πρόσωπόν μου. Ἴδου τούτους :

1ον) Τὶ γράφει ὁ ἄγγλος λοχαγὸς Ἀλβέρτος Τσαίπμαν εἰς τὸ βιβλίον του «Ὁ πόλεμος Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας» (κατὰ μετάφρασιν Κίμωνος Ι. Θεοδωροπούλου, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς «ΑΘΗΝΑΣ»)

«Ὁ Στρατηγὸς Δούσμανης

» Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου.

» Κλίνω νὰ φαντασθῶ ὅτι ὁ Στρατηγὸς Δούσμανης εἶναι ὁ
» χεῖριστος ἑαυτοῦ ἔχθρὸς Καὶ παρέχει πάντοτε τὴν ἐντύπωσιν,
» ὅτι διατελεῖ ἐν ἐπιφυλακῇ, προσέχων αὐτὸς ἑαυτόν· ὅτι εἶναι
» ἀπαισιόδοξος.

» Εἶναι ἀνὴρ ἀπεριορίστου δραστηριότητος καὶ ἱκανότητος.
» Ἄν ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν ὁ παρασχὼν τὴν κινη-
» τήριον δύναμιν, ἣτις ἤγαγεν τὸν Στρατὸν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς
» εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς Μακεδονίας, μετὰ πεποιθήσεως φρονῶ
» ὅτι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου του ἔδρασεν ὡς βοηθὸς τῶν
» τροχῶν πανταχοῦ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ὑπερβληθῶσι δυσχέρειαί
» τοῦ ἐδάφους.

» Φρονῶ ὅτι ὁ Στρατηγὸς Δούσμανης αἰσθάνεται ἐν τῇ δια-
» θέσει αὐτοῦ τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιστάσεων, παραμένει δὲ ἐν-
» τελῶς ἀνεπηρέαστος εἴτε περὶ νίκης πρόκειται, εἴτε περὶ ἥττης.
» Ἡ διάνοια αὐτοῦ δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐνεργοῦσα καὶ
» ἀναλύουσα μετὰ μηχανικῆς ἀκριβείας πᾶσαν λεπτομέρειαν
» μηδὲν ἀφήνουσα εἰς τὴν τύχην, καθιστῶσα τὰ πάντα ἀσφαλῆ,
» φέρουσα εἰς πέρας τὰ σχέδια αὐτοῦ, μετὰ θαυμαστῆς ψυχραι-
» μίας καὶ θαυμαστοτέρας ἀδιαφορίας διὰ τὰς ἐπικρίσεις ἢ διὰ
» τὰς ἐπιδοκίμασίας τῶν περὶ αὐτόν.

» Σπανίως ὁ Στρατηγὸς Δούσμανης ἐπιτρέπει εἰς ἑαυτόν τὴν
» πολυτέλειαν ἑνὸς μειδιάματος, ἀλλ' ὅτε πράττει τοῦτο, πᾶς τις
» αἰσθάνεται θλίψιν διὰ τὸ ὅτι τὸ γεγονός εἶναι τοσοῦτον σπά-
» νιον. Κατὰ τινὰ τῶν σπανίων αὐτῶν στιγμῶν κατέληξα εἰς τὸ
» συμπέρασμα ὅτι, ὅσονδήποτε δυσχερὲς καὶ ἂν εἶναι νὰ κερδίσῃ
» τις τὴν φιλίαν τοῦ αὐστηροῦ αὐτοῦ στρατιώτου, ἢ φιλία ὅμως
» αὕτη, ἀπαξ ἀποκτηθεῖσα, ἤθελεν εἶναι πιστὴ καὶ θὰ παρου-
» σίαζε πλεῖστα σημεῖα αὐταπαρνήσεως.

»Πιστεύω ὅτι τοιοῦτου εἴδους φιλίαν ὁ Στρατηγὸς προσέ-
» φερει εἰς τὸν Βασιλέα Του καὶ ὅτι ἡ φιλία αὐτῆ ἀκριβῶς, ἐν
» συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ἀναμφισβητήτως στρατηγικοῦ του πνεύ-
» ματος, κατέστησαν τὸν Στρατηγὸν Δούσμανην τοσοῦτω ἄξιον
» Ἄρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου.

»Ἐν ἐκ τῶν ἀξιωματίων τοῦ πολέμου εἶναι νὰ προσπαθῇ
» τις νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Στρατηγοῦ, ἐναντίον
» τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ δράσῃ. Δυνατὸν ὁ Στρατηγὸς Ἰβάνωφ
» νὰ ἐφαντάσθῃ ὅτι ἀντελήφθῃ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἐλη-
» σμόνησεν ὅμως τὸν Ἄρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου του. Ἀλλὰ μό-
» νον ἀνὴρ, κατὰ πολὺ ἐκλεκτότερος τοῦ Ἰβάνωφ, θὰ ἦτο δυνα-
» τὸν νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Στρατηγοῦ Δούσμανη. Ἐκ
» πάντων τῶν στρατιωτῶν, οὓς ποτε συνήντησα, πλὴν μόνον τοῦ
» λόρδου Κίτσεναρ, ὁ Στρατηγὸς Δούσμανης εἶναι ὁ τελευταῖος
» ὃν θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶχον ὡς Διοικητὴν τῆς ἐχθρικῆς πρὸς ἐμὲ
» στρατιᾶς».

2ον) Τὶ γράφει ὁ συνταγματάρχης Μάριο Καρατσιόλι εἰς
τὸ βιβλίον του : «Ἡ ἐπέμβασις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Παγκό-
» σμιον Πόλεμον (1914—1918) (κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Ἴτα-
» λικοῦ»).

«Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Δούσμανης ἀνεκοίνου, κατ'
» ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως, τὰς ἀνανεωθείσας διαβεβαιώσεις τῆς
» Γερμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκεραιότητα,
» ἐπιστροφὴν κτλ. Ἦδη, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Δούσμανης—ὁ
» ἥρωας τοῦ πολέμου τοῦ 13 ἐναντίον τῶν Βουλγάρων—ἦτο ἄγριος
» αὐτῶν μισητής, ὅτι οὗτος εἶχεν ἄλλοτε ἐναντιωθῆ εἰς τὴν ἀπο-
» στρατεύσιν, ἀκριβῶς διὰ τὸν φόβον τῶν Βουλγάρων κτλ.».

3ον) Τὶ γράφει ὁ στρατηγὸς Α. Παπούλας εἰς τὸ σύγγραμμα
τοῦ δημοσιογράφου Πασᾶ «Ἡ Ἀγωνία ἐνὸς Ἐθνους» σελ. 83 :

«Εἰς τὴν περίοδον ταύτην θεωρῶ καθῆκον μου ἐπιτακτικὸν
» νὰ ἐξάρω τὴν πατριωτικὴν τότε στάσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενι-
» κοῦ Ἐπιτελείου στρατηγοῦ κ. Δούσμανη, ὁ ὁποῖος, προτιθέμε-
» νος νὰ ἐνισχύσῃ τὴν στρατιὰν εἰς τὸ ἔργον της, ἔφθασε μέχρι
» τοῦ σημείου νὰ θέσῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸν ἑαυτὸν του
» εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Στρατιᾶς ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπιτελάρ-

»χου καὶ νὰ τεθῆ ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου χάριν τοῦ συμφέροντος
»τῆς Πατρίδος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιθανὸν καὶ νὰ ἐπραγματο-
»ποιεῖτο, ἂν ἄλλοι λόγοι ἀνώτεροι δὲν ἐματαίουν τοῦτο. Πάν-
»τως ὅμως οὐδέποτε θὰ ξεχάσω τὴν χειρονομίαν ἐκείνην τοῦ
»ἐκλεκτοῦ ἀξιωματικοῦ καὶ μεγάλου πατριώτου».

Νομίζω ὅτι τ' ἀνωτέρω εἶναι ἱκανὰ νὰ δώσουν ἰδέαν τινὰ
περὶ ἐμοῦ. Ἡ Ἱστορία, ἡ ἀψευδὴς Ἱστορία θέλει κρίνει τὰς
πράξεις μου καὶ θέλει ἐκδώσει τὴν περὶ ἐμοῦ ἀπόφασιν. Ἀναγ-
κάζομαι ὅμως νὰ δημοσιεύσω τ' ἀνωτέρω, οὐχὶ ἵνα ἀπαντήσω
εἰς αὐτόν, ἀλλὰ ἵνα διαφωτίσω τοὺς τυχὸν ἀναγνώστας τοῦ βι-
βλίου τοῦ Ι. Ε. Ἰωαννίδη.
